

MARISIA XXVIII

ARHEOLOGIE - ISTORIE

2006

MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

MARISIA

XXVIII

ARHEOLOGIE ♦ ISTORIE

2006

TÂRGU – MUREȘ

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Redactor șef: Dr. Virgil Pană

Membri:

Drd. Ana Hancu

Dr. Nicoleta Man

Drd. Daniel Cioată

Secretar de redacție: Coralia Crișan

Coperta: Coralia Crișan

MARISIA XXVIII 2006

Orice corespondență se va adresa:

Any correspondance will be addressed to:

Toute correspondance sera envoyée a

l'adresse :

Anschrift für Jedwelche Korrespondenz:

Muzeul Județean Mureș

540036 Târgu - Mureș

Str. Horea nr.24

Tel./Fax 0265-236987

e-mail:

muresmuzeu@rdslink.ro

Coperta: *Genius Nautarum* – Cristești

ISSN 1221-0943

Copyright: © Muzeul Județean Mureș

ARHEOLOGIE

- BERECKI SÁNDOR, A Settlement Belonging to the Coțofeni Culture, from Ogra (Mureș County)
O așezare aparținând culturii Coțofeni de la Ogra (jud. Mureș) 7
- EMIL MOLDOVAN, Obiecte preistorice descoperite în preajma orașului Reghin (jud. Mureș)
Prehistoric objects discovered in the surroundings of Reghin (Mureș County) 25
- IOAN BEJINARIU, DOUĂ TOPOARE DE PIATRĂ DIN JUDEȚUL SĂLAJ
Two Stone Axes from Sălaj 33
- MÉDER LÓRÁNT LÁSZLÓ, Hallstattische Keramik aus Poian - Kőhát
Ceramica hallstattiană de la Poian – Kőhát (jud. Covasna) 43
- DANIEL CIOATĂ, O monedă romană republicană descoperită la Tușinu, Sânpetru de Câmpie (jud. Mureș)
A Roman Republican Coin found at Tușinu (Sânpetru de Câmpie, Mureș County) 61
- NICOLETA MAN - CORALIA CRIȘAN - DANIEL CIOATĂ, Așezarea „La Tău” – loc. Cecălaca, com. Ațintiș (jud. Mureș), secolele II-III p. Chr.
A Settlement from the 2nd – 3rd Centuries – “La Tău” - Cecălaca, Ațintiș (Mureș County) 67
- GÁL SZILÁRD – CORALIA CRIȘAN, Un mormânt de înhumăție descoperit la Cecălaca – „La Tău”. Analiză morfo-taxonomică
An Inhumation Tomb Discovered at Cecălaca – „La Tău”. Morphological – Taxonomical Analysis 81
- MIHAI PETICĂ, Așezări rurale de epocă romană pe limesul estic al Daciei
Roman Rural Settlements from the Eastern Border of Dacia 87
- NICOLETA MAN, Ceramica ștampilată descoperită în castrul roman de la Călugăreni
The Stamped Pottery Discovered in the Roman Camp from Călugăreni 113
- FÁBIÁN ISTVÁN, Legăturile economice ale fostei provincii Dacia cu lumea romană și romano – bizantină (sec. IV – VII)
Economic Relations of the Former Dacia Province with the Roman and Roman – Byzantine World (4TH – 7TH cen.) 119
- DAN BĂCUEȚ – CRIȘAN, Complexe medievale timpurii descoperite la Zalău „Str. Lupului / Farkas Domb” (jud. Sălaj)
Early Medieval Discoveries from Zalău, „Lupului Street / Farkas Domb” (Sălaj County) 125

GYÖRFI ZALÁN, Spade medievale din colecția Muzeului Județean Mureș
Medieval Swords from the Mureș County Museum Collection **133**

LÁSZLÓ KEVE, O monedă din aur din monetăria de la Baia Mare descoperită la Neaua (jud. Mureș)
A gold Coin from the Mint of Baia Mare discovered at Neaua (Mureș County) **141**

ISTORIE

TRAIAN-VALENTIN PONCEA, Geneză urbană medievală în spațiul intracarpatic românesc
Urban Medieval Genesis in Transylvania **151**

MIHAELA MĂNĂRĂZAN, Evoluția monetăriei din orașul Baia Mare în secolele XV - XVI
The Evolution of the Mint from Baia Mare in the 15th-16th Centuries **163**

ELENA MUSCA, Meșteșugarii urbani în istoria sălăjeană
Les artisans urbains dans l'histoire du Sălaj **169**

IONEL MUREȘAN, Cazul „Florian Micaș” în dezbaterile adunărilor naționale de la Blaj din 1848 și alte demersuri pentru eliberarea arestatului
Der Fall „Florian Micaș” in den Diskussionen der Nationalen Versammlungen von Blaj, Jahre 1848 **179**

NICOLAE VICTOR FOLA, Aspecte referitoare la evoluția instituțiilor de învățământ arhiepiscopale ale Blajului și realizarea educației în spirit național între anii 1880 – 1918
Aspects referring to the evolution of Blaj's archiepiscopal educational institutions and the realization of education in a national spirit between 1880-1918 **227**

MILANDOLINA - BEATRICE DOBOZI, Căsătorii și divorțuri la românii din protopopiatul greco-catolic Reghin la sfârșit de secol XIX
Mariages et divorces dans l'archidiocèse gréco-catholique de Reghin à la fin du XIXème siècle **243**

CONSTANTIN I. STAN, Activitatea parlamentară a lui Iuliu Maniu (1906 – 1910)
The Parliamentary Activity of Iuliu Maniu (1906 – 1910) **255**

NICOLAE TEȘCULĂ, Albert Ziegler la Sighișoara. Impactul primelor demonstrații aviatice la nivelul conștiinței colective
Albert Ziegler à Sighișoara. L'impact des premières démonstrations aviatiques au niveau de la conscience collective **269**

VASILE CIOBANU, Muzeele săsești din Transilvania în perioada interbelică
Die siebenbürgisch-deutschen Museen, 1918-1948 **277**

SORIN RADU, Problema obligativității exercitării dreptului de vot în legislația electorală din România interbelică

The Problem of Obligativity to Exert Vote Right in Electoral Legislation of Inter-War Romania **285**

NICOLAE BALINT, Vasile Horga – un român cu un destin de excepție
Vasile Horga – un roumain avec un destin exceptionnel **297**

MARIA COSTEA, Relații diplomatice româno-bulgare. Criza din martie 1939
Diplomatic Relations between Romania and Bulgaria. The Crisis of March 1939 **303**

LIONEDE OCHEA, Percepții ale serviciului special de informații al României despre situația din Turcia în timpul celui de-al doilea război mondial
Perceptions of Romanian Special Service of Information about the Situation in Turkey During World War II **309**

VIRGIL PANĂ, Considerații privind constituirea și activitatea grupului etnic german din România. Privire specială asupra județului Târnava Mare
Considérations sur la constitution du Groupe Ethnique Allemand de Roumanie. Aperçu spécial sur le département Târnava Mare **337**

CĂLIN FLOREA, Acțiunile informativ-operative din penitenciarele comuniste. Detenția lui Alexandru Todea în penitenciarul de la Dej
The Informatory-operative Actions in the Communist Prisons. Alexandru Todea's Detention in the Penitentiary from Dej **345**

PATRIMONIU

IOAN EUGEN MAN, „Prefectura Veche” – monument de arhitectură barocă din Târgu - Mureș
The Old Prefect's Office – a Monument of Baroque Architecture in Târgu – Mureș **361**

ADRIANA ANTIHI, Despre activitatea muzeelor din Sighișoara
Sur l'activité des Musées de Sighișoara **381**

IOACHIM LAZĂR, Valorificarea patrimoniului cultural – național în cadrul caselor memoriale „Crișan” și „Vlaicu Bârna”, din satul Crișan (județul Hunedoara)
Putting into Value the Cultural Patrimony of the “Crișan” and “Vlaicu Bârna” Memorial Houses from the Crișan Village (Hunedoara County) **395**

AVRAM LAVINIA-CARMEN, O carte veche descoperită în satul Mihai Viteazul (jud. Mureș)
Un vieil livre découvert dans le village Mihai Viteazul (Dép. Mureș) **407**

FLORIN BOGDAN, Carte și societate în județul Mureș. Studiu de caz: comuna Vătava
Sommaire **415**

CRISTINA PLOSCĂ, Un patrimoniu mai puțin valorificat: reprezentări picturale ale cultului romano – catolic în județul Hunedoara - Mănăstirea Franciscană din Deva

The Franciscan Monastery of Deva

427

IN MEMORIAM

MIHAI PETICĂ (1948 – 2004)

433

TRAIAN BOSOANCĂ (1946-2005)

437

BONIS JOHANNA (1950-2006)

441

Lista abrevierilor

444

Lista autorilor

445

A SETTLEMENT BELONGING TO THE COȚOFENI CULTURE FROM OGRA (MUREȘ COUNTY)

BERECKI SÁNDOR

O așezare aparținând culturii Coțofeni de la Ogra (jud. Mureș) (Rezumat)

În 2005 arheologii de la Muzeul Județean Mureș au identificat la Ogra o așezare aparținând culturii Coțofeni. Materialul – exclusiv ceramic – consta din fragmente de cești, străchini, căni și ulcioare. Majoritatea vaselor au culoarea cărămizie, multe prezintă arsură secundară. Majoritatea fragmentelor sunt superficial netezite, arderea este exclusiv oxidantă iar ca degresant s-a folosit îndeosebi nisip fin, șamotă, pleava.

Luând în considerare tipologia formelor și a ornamentelor, a tehnicii de execuție precum și a analogiilor apropiate situl de la Ogra se încadrează în prima fază a culturii Coțofeni.

In 2005, after verifying a quarry in the area of Ogra, the archaeologists from the Mureș County Museum identified a settlement belonging to the Late Copper Age¹. Because of the advanced stage of the excavations from the quarry, aspects like the size or the character of the settlement can not be specified.

The prehistoric habitation is situated at the margin of the village, south of it, on a lower platform near the railway, in the vicinity of the communal road Dc77 which leads to Giuluș. About 80 % of the site was damaged or destroyed because of the exploitations. There were no signs of fortification. The pottery presented below was collected from a narrow area and probably it belonged to an archaeological feature.

In the Mureș County there are about 80 settlements with discoveries from the Coțofeni culture², known beginning with the 19th century, some of them well studied in the second half of the 20th century³.

The archaeological material from Ogra–Quarry consists exclusively of potsherds. They belong to some typical pottery forms of the Coțofeni culture, such as cups, deep and shallow bowls, pots, beaker or jugs.

Description of the Finds

1. The rim, neck, shoulder and a part from the body of a cup (IIIb-Roman, IIIb-Ciugudean), d_{rim} 8 cm, brownish yellow color, with traces of intensive use and secondary burning, moderately polished, high quality oxidizing burning, milled potsherd- and sand-tempered, undecorated. [nr. inv. 7845/1⁴] (**Plate 2/1, 7/1**)

2. The base of a cup, d_{base} 3 cm, dark red color on the exterior and grey on the interior, with traces of secondary burning, superficially polished, high quality oxidizing burning, milled potsherd-, coarse- and fine sand-tempered, undecorated. [nr. inv. 7845/32] (**Plate 6/1**)

3. The rim and a part from the body of a deep bowl (II-Roman, isolated form 1, II-Lazăr), brick-red color, with traces of secondary burning, superficially

¹ For the problematic of chronology and terminology was used: Gogâltan 1999, 14; Ciugudean 2000, 12–15.

² Lazăr 1995.

³ Lazăr 1975, 29–41.

⁴ Mureș County Museum, Târgu Mureș, Romania.

polished, high quality oxidizing burning, milled potsherd- and coarse-tempered, decorated with two lines of half-moon like impressions (La-Roman). [nr. inv. 7845/3] **(Plate 4/6, 8/6)**

4. The rim and a part from the body of a deep bowl, (IIa1-Roman, II-Lazăr) d_{rim} 29 cm, brick-red color, moderately polished, high quality oxidizing burning, milled potsherd-, coarse- and fine sand-tempered, undecorated. [nr. inv. 7845/4] **(Plate 2/4, 7/4)**

5. The rim of a shallow bowl (IVb-Lazăr), black color, with traces of intensive use and secondary burning, superficially polished, high quality oxidizing burning, milled potsherd- and coarse-tempered, decorated with vertical lines of oval impressions (L-Roman). [nr. inv. 7845/10] **(Plate 4/1, 8/1)**

6. The rim, the neck, the shoulder and a part from the body of a beaker (VIIc-Roman, VIIc-Ciugudean, VB-Méder), d_{rim} 14 cm, light brown color, with traces of intensive use and secondary burning, superficially polished, high quality oxidizing burning, milled potsherd- and sand-tempered, decorated with an ornamental "cuff" of two lines of oval and half-moon like impressions (La-Roman), groups of incised oblique lines and with "deepened triangles" (Af-Roman). [nr. inv. 7845/2] **(Plate 2/2, 7/2)**

7. The rim, neck, shoulder and handle of a jug (X-Roman), brick-red color, moderately polished, high quality oxidizing burning, milled potsherd- and sand-tempered, decorated on the rim, neck and handle with a "cuff" of half-moon like, triangular and rhombic impressions, organized on three lines (La-Roman), and on the shoulder with the incised "trestle" motive (Fa-Roman). [nr. inv. 7845/11] **(Plate 2/3, 7/3)**

8. The neck and shoulder of a jug (X-Roman), brown and yellow-brown color moderately polished, high quality oxidizing burning, milled potsherd- and sand-tempered, decorated with triangular impressions (L-Roman). [nr. inv. 7845/26] **(Plate 5/2, 9/1)**

9. The rim, neck, shoulder and a part from the body of a pot, (VI-Roman, IIIa-Lazăr, VIa-Ciugudean), d_{rim} 28 cm, brick-red color, moderately polished, high quality oxidizing burning, milled potsherd-, coarse- and fine sand-tempered, decorated with a line of impressions on the rim (Ma1-Roman), and two lines of oval, half-moon like and rhombic impressions (La-Roman), combined with the incised "trestle" motive (Fa-Roman). [nr. inv. 7845/5] **(Plate 2/5, 7/5)**

10. The rim, neck and shoulder of a pot, brick-red color, superficially polished, high quality oxidizing burning, milled potsherd- and sand-tempered, decorated on the rim and neck with three lines of oval impressions (La-Roman). [nr. inv. 7845/6] **(Plate 4/4, 8/4)**

11. The rim and neck of a pot, light red and dark grey color, with traces of secondary burning, superficially polished, high quality oxidizing burning, milled potsherd- and sand-tempered, decorated with three lines of half-moon like impressions (La-Roman). [nr. inv. 7845/7] **(Plate 4/2, 8/2)**

12. The rim, neck and shoulder of a pot, yellowish-brown color, with traces of intensive use, superficially polished, high quality oxidizing burning, milled potsherd- and sand-tempered, decorated with three lines of half-moon like impressions (La-Roman). [nr. inv. 7845/8] **(Plate 4/3, 8/3)**

13. The rim, neck and fragment from the handle of a pot, brick-red color, moderately polished, high quality oxidizing burning, milled potsherd- and sand-tempered, decorated with three lines of half-moon like impressions (La-Roman). [nr. inv. 7845/9] **(Plate 4/5, 8/5)**

14. Fragment of a pot, brick-red color, traces of secondary burning, superficially polished, moderate quality oxidizing burning, milled potsherd- and coarse-tempered, decorated with the incised "trestle" motive (Fa-Roman). [nr. inv. 7845/12] **(Plate 4/9, 8/9)**
15. Fragment of a pot, brown and dark grey color, with traces of secondary burning, superficially polished, high quality oxidizing burning, sand-tempered, decorated with wide incised "fish skeleton" motive (Db-Roman). [nr. inv. 7845/13] **(Plate 4/8, 8/8)**
16. Fragment of a pot, brown color, moderately polished, high quality oxidizing burning, milled potsherd-, coarse- and sand-tempered, decorated with wide incised "fish skeleton" motive (Db-Roman). [nr. inv. 7845/14] **(Plate 4/7, 8/7)**
17. Fragment of a pot, dark brown color, superficially polished, high quality oxidizing burning, milled potsherd-, chaff- and sand-tempered, decorated with wide, unorganized incised lines (C-Roman). [nr. inv. 7845/15] **(Plate 5/9, 9/8)**
18. Fragment of a pot, yellowish-red and dark grey color, superficially polished, high quality oxidizing burning, milled potsherd-, coarse- and sand-tempered, decorated with the incised "trestle" motive (Fa-Roman). [nr. inv. 7845/16] **(Plate 5/11, 9/10)**
19. Fragment of a pot, brick-red color, superficially polished, high quality oxidizing burning, milled potsherd- and sand-tempered, decorated with the incised "trestle" motive (Fa-Roman). [nr. inv. 7845/17] **(Plate 5/10, 9/9)**
20. Fragment of a pot, brick-red and brown-grey color, superficially polished, high quality oxidizing burning, coarse- and sand-tempered, decorated with the incised "trestle" motive (Fa-Roman). [nr. inv. 7845/18] **(Plate 5/8, 9/7)**
21. Fragment of a pot, brick-red color, with traces of secondary burning, superficially polished, high quality oxidizing burning, milled potsherd-, coarse- and sand-tempered, decorated with incised, unorganized lines (C-Roman). [nr. inv. 7845/19] **(Plate 5/3, 9/2)**
22. Fragment of a pot, brick-red color, superficially polished, moderate quality oxidizing burning, chaff-, coarse- and sand-tempered, decorated with the incised "trestle" motive (Fa-Roman). [nr. inv. 7845/20] **(Plate 5/12, 9/11)**
23. Fragment of a pot, grey and brick-red color and superficially polished, high quality oxidizing burning, milled potsherd- and coarse-tempered, decorated with incised lines (C-Roman). [nr. inv. 7845/21] **(Plate 5/6, 9/5)**
24. Fragment of a pot, brownish-yellow color, superficially polished, high quality oxidizing burning, coarse- and sand-tempered, decorated with the incised "trestle" motive (Fa-Roman). [nr. inv. 7845/22] **(Plate 5/5, 9/4)**
25. Fragment of a pot, light brown and black color, superficially polished, high quality oxidizing burning, sand-tempered, decorated with wide incised "fish skeleton" (Db-Roman). [nr. inv. 7845/23] **(Plate 5/4, 9/3)**
26. Fragment of a pot, light brown color, superficially polished, high quality oxidizing burning, coarse- and sand-tempered, decorated with the incised "trestle" motive (Fa-Roman). [nr. inv. 7845/24] **(Plate 5/7, 9/6)**
27. The bottom of a pot, d_{bottom} 16 cm, brick-red and brown color, superficially polished, moderate quality oxidizing burning, coarse-tempered, undecorated. [nr. inv. 7845/28] **(Plate 6/5)**
28. The bottom of a pot, d_{bottom} 16 cm, dark red and dark grey color, superficially polished, high quality oxidizing burning, coarse-tempered, undecorated. [nr. inv. 7845/29] **(Plate 6/4)**

29. The bottom of a pot, d_{bottom} 14 cm, light brown and grey color, superficially polished, high quality oxidizing burning, milled potsherd - and coarse-tempered, undecorated. [nr. inv. 7845/30] **(Plate 6/6)**

30. The bottom of a pot, d_{bottom} 12 cm, brick-red color, with traces of secondary burning, moderately polished, high quality oxidizing burning, milled potsherd- and sand-tempered, undecorated. [nr. inv. 7845/31] **(Plate 6/7)**

31. The bottom of a pot, d_{bottom} 18 cm, brick-red color, with traces of secondary burning, moderately polished, high quality oxidizing burning, milled potsherd-, coarse- and sand-tempered, undecorated. [nr. inv. 7845/34] **(Plate 6/8)**

32. The rim, neck, shoulder and a part from the body of a pot (VI-Roman, IIIa-Lazăr, Vla-Ciugudean), d_{rim} 14 cm, black color, with traces of secondary burning, moderately polished, high quality oxidizing burning, sand-tempered, decorated with "deepened triangles" alternated with incised lines (Af-Roman). [nr. inv. 7845/35] **(Plate 3)**

33. Fragment of a vessel, brownish-grey color, with traces of intensive use and secondary burning, superficially polished, high quality oxidizing burning, coarse- and sand-tempered, decorated with triangular impressions (L-Roman). [nr. inv. 7845/25] **(Plate 5/1)**

34. The bottom of a vessel, d_{bottom} 8 cm, brick-red color, with traces of secondary burning, superficially polished, moderate quality oxidizing burning, milled potsherd- and coarse-tempered, undecorated. [nr. inv. 7845/27] **(Plate 6/3)**

35. The bottom of a vessel, black and dark brown color, moderately polished, moderate quality oxidizing burning, milled potsherd- and sand-tempered, decorated with the incised "trestle" motive (Fa-Roman). [nr. inv. 7845/33] **(Plate 6/2).**

The analysis of the material

Most of the fragments belong to the *pots*. The majority of them are of brick-red color, with grey and yellow hue in some cases. Five of the recipients are brown, in two cases combined with yellow. This color appears together with red. A pot is dark red and another one is black. As in the case of this settlement, the brick-red color of the pottery is typical for the whole territory of the culture¹.

Secondary burning could be observed in the case of seven fragments of pots. Some of them are recipients which had a direct contact with the fire in the moment of their usage, but most of them show the traces of a secondary burning dating from the period when the potsherd had been broken or are the result of a deficient burning². 72 % of the pottery is superficially polished and only 28 % moderately polished. Among the discovered potsherds there were no well-polished fragments. This seems to be influenced by the characteristics of the soil and not by the habit of the local pottery workshop.

The burning of the pottery from the site of Ogra is exclusively oxidizing, in the case of large recipients in 88 % of the cases this was of high quality and only in 12 % of moderate quality. No fragment is known with inferior quality burning.

Regarding the temper materials of the pottery, one can observe the variety of combinations. The materials used are coarse or fine sand, milled potsherds or chaff. The ornaments on the large vessels are the lines of impressions, incisions, the "trestle" and "fish skeleton" motives or unorganized incised lines.

¹ Roman 1976, 36; Lazăr 1978, 36–37; Todea 2005, 340.

² Lazăr 1978, 36.

The *cups*, *deep or shallow bowls*, *beakers* and *jugs* are represented by one or two fragments, and consequently we can not define general characteristics regarding aspects like color, polishing, tempering or decorating.

Analyzing the entire amount of pottery one can affirm that most of them are of brick-red color or brown. In 66 % of cases it is superficially polished and the rest of the potsherds are moderately polished. The exclusively oxidizing burning is generally of high quality. In general, the vessels are sand- or coarse-tempered, in most of the cases combined with milled potsherds and fine sand or chaff.

Typology and Chronology

Two of the pots belong to the common use vessels, of VI-Roman, IIIa-Lazăr or Vla-Ciugudean type (**Plate 2/5; 3; 7/5**). These are usual forms in the Late Copper Age's sites and they have a moderate height and a large diameter of the rim. Analogies for this type of vessels are known from Aiud, Cefa², Herculane-Peștera Hoților, Vălișoara³, or Bratei⁴. In Transylvania, these pots were found in all three phases of the Coțofeni culture⁵.

A jug belongs to the X-Roman type (**Plate 2/3; 7/3**). These large recipients are frequent vessels they have biconic body, funnel shaped mouth and round belly. Applied on the neck, the A1-Roman type handle is tubular and it served for hanging⁶. These handles appear rarely on vessels; usually, they are in pairs and infirmly executed⁷.

A IIIb-Roman or IIIb-Ciugudean type cup is unique because its handle is missing and the neck is executed in a particular way, unusual for this form⁸ (**Plate 2/1; 7/1**). In Central Transylvania these are dated in the Ist phase. The similar discoveries from Turia, Eastern Transylvania are dated in the same period⁹.

A deep bowl can be classified as isolated II-Roman or II-Lazăr type (**Plate 4/6; 8/6**). This form appears in the first period of evolution of the culture in Oltenia, but for Transylvania it was mentioned only for Șincai. The second deep bowl described is of IIa1-Roman¹⁰ or II-Lazăr type, its margins are right, easily thicken (**Plate 2/4; 7/4**). These vessels are dated for the 1st phase in Eastern Transylvania with analogies at Lelicieni-*Locul Oprit*. The IVb-Lazăr type shallow bowls generally characterize the final period of the Coțofeni culture¹¹.

A beaker classified as VIIC-Roman, VIIC-Ciugudean or VB-Méder type is specific to the Central and Eastern Transylvanian territory, with close analogies at Deva¹² or Turia-Cimitirul romano-catolic¹³ where this kind of vessels were discovered together with materials from the first period of the culture (**Plate 2/2; 7/2**).

¹ Roman 1976, 21.

² Ciugudean 2000, 156, 160, pl. 30/4, 34/1.

³ Molnár 2005, 317, fig. 5/4, 7.

⁴ Roman 1976, pl. 25/1, 41/8, 76/6.

⁵ For the dating of the ceramics from Transylvania see Roman 1976, 22, 39, fig. 1, 5.

⁶ Roman 1976, 24, pl. 35.

⁷ Roman 1976, 37.

⁸ Roman 1976, 20, pl. 17/6.

⁹ Székely 1997, 124, pl. III/1, 2.

¹⁰ Roman 1976, 120, pl. 15/5.

¹¹ Lazăr 1978, 41, pl. II/IVb, V/2, 3.

¹² Roman 1976, 146, pl. 26/8, 46/9.

¹³ Méder 2004, 38, pl. I/10–11, 2/5,6.

The most frequent ornamental elements are the half-moon like, rhombic or oval impressions organized in two or three lines (**Plate 2/2–3, 5; 4/2–6; 7/2–3, 5; 8/2–6**), belonging to the La-Roman¹ type. A variant of the ornament, the L-Roman type consists in vertically organized lines (**Plate 4/1; 5/1–2; 8/1; 9/1**). This ornament for Transylvania was dated in all three periods of the culture, in the Eastern regions being present only in the first phase. Analogies are known from *Cașolt-Poiana în Pisc*², *Petrești*, *Bratei-Nisipărie*, *Lelicieni-Muntele de piatră*, *Lelicieni-Locul Oprit*³, *Cefa* and *Bernadea*⁴, *Sibiu*⁵, *Șibot-La Țelini* or *Cugir-Piatra Pleșii*⁶.

The Af-Roman type motive of the “deepened triangles” alternated with oblique incised lines appears with (**Plate 2/2; 7/2**) or without impressions (**Plate 3**). In Central Transylvania, the decoration is specific to all the periods of the culture. Analogies can be mentioned at *Lelicieni-Muntele de piatră*, *Petrești*⁷, *Gornea* and *Herculane-Peștera hoților*⁸.

An ornament largely used for the decoration of pottery from the presented site is the Fa-Roman⁹ type “trestle” motive done by wide, oblique incised lines organized in vertical rows (**Plate 2/3, 5; 4/9; 5/5, 7–8, 10–12; 6/2; 7/3, 5; 8/9; 9/4, 6–7, 9–11**). It is specific to the first period for Central and Eastern Transylvania as well. Analogies can be found at *Șibot-La Țelini*¹⁰, *Vinerea-Tăbăriște*, *Micești*¹¹, *Lelicieni-Muntele de piatră*, *Petrești*, *Bodo*¹², or *Turia, Malnaș-Băi-Platoul Nisipos*, *Zoltan-Urcuș*, *Reci-Telek*, *Păuleni-Ciuc-Dâmbul cetății* and *Arcuș-Șanțul militarului*¹³.

Impressed circles in horizontal line, together with incisions appear on the rim of a Ma1-Roman¹⁴ type large pot (**Plate 2/5; 7/5**). Although this motive in Central Transylvania was considered specific to the second and third phases¹⁵ in sites like *Micești*¹⁶ or *Vinerea-Tăbăriște*¹⁷ as well as in Eastern Transylvania at *Turia-Cimitirul romano-catolic*¹⁸ or *Malnaș Băi-Platoul nisipos*¹⁹ they are present beginning with the first period. Other analogies can be mentioned, like the ones from *Cugir-Piatra Pleșii* or *Șibot-La Țelini*²⁰.

Unorganized incised lines of C-Roman type can be observed on three potsherds (**Plate 5/3, 6, 9; 9/2, 5, 8**). These are frequent in all three periods.

¹ Roman 1976, 28, pl. 46/13–17, 47/5.

² Paul 1960, 114, fig. 7/1–6; Roman 1976, 157, 57/8–10.

³ Roman 1976, 153–156, pl. 53/8, 15, 16, 54/1, 3, 5, 55/4, 13, 56/5–8.

⁴ Ciugudean 2000, 160, 167, pl. 34/1–2, 41/1–4, 6–7.

⁵ Luca-Boroffka 1995, 73–74, pl. 2/4, 7–9, 3/1–3.

⁶ Popa 1995, 39, 55, pl. VI/17, VII/3–5, 7–9, 11–12, XII/2–3, 5–6, XIII/2.

⁷ Ciugudean 2000, 154, 155, pl. 28/5, 29/8.

⁸ Roman 1976, 154–155, 162, 165, pl. 54/1–2, 55/4, 62/11, 65/10.

⁹ Roman 1976, 27, pl. 41–42.

¹⁰ Popa 1995, 55, pl. XI/1–9.

¹¹ Ciugudean 2000, 146–147, pl. 20, 21, 25/3–4.

¹² Roman 1976, 154–155, 163, pl. 54/11, 55/13, 63/4.

¹³ Méder 2004, 42–50, pl. I/6, 13, 14, II/12, III/3, 8, 10, IV/1, 4, 8–11, V, VI/5, 7, 10, 14–15, VII/7, 11, VIII/14, IX/4, 6–7, 11, 13, 17, 19–20.

¹⁴ Roman 1976, 28, pl. 48/9–11.

¹⁵ Roman 1976, 26, fig. 2.

¹⁶ Ciugudean 2000, 151, pl. 25/7.

¹⁷ Ciugudean 2000, 146, 148, pl. 20/1, 2, 4, 22/1, 2.

¹⁸ Méder 2004, 42, pl. 1/12.

¹⁹ Méder 2004, 45, pl. IV/7.

²⁰ Popa 1995, 39, 55, pl. VIII/19–20, XI/12, 16, XIII/1.

Three fragments were decorated with the incised Db-Roman type motive called “fish skeleton” or *Fischgrätermuster*. In two cases the incisions were wide but superficially deepened (**Plate 4/7, 8; 8/7, 8**), in one case it was narrow and deep (**Plate 5/4; 9/3**). In first case analogies are known from Petrești, Bratei, Cristian-Sibiu, Meșcreac, Dăbâca or Agrișteu¹. For the ornament with deeper groove similar discoveries can be mentioned at Sibiu², Rotbav, Cașolt, Turdaș, Deva–*Ciangăi*, Șilindia and Budești³. In the site from Lelicieni⁴ both variants are known. In Central Transylvania they appear most frequently in the second and third phases⁵, but in the settlement from Uioara de Jos⁶, and in the sites from Turia–*Cimitirul romano-catolic* and Malnaș-Băi–*Platoul nisipos*⁷ they are dated in the first phase of the archaeological culture.

The VI-Roman, IIIa-Lazăr, VIa-Ciugudean type vessel and the ornament executed by different kind of impressions, “deepened” triangles and unorganized incised lines are frequent in all the phases of the culture. The II-Roman or II-Lazăr type discoveries appear frequently in Oltenia, dated in the first period of the culture. It is the case of the IIa1-Roman type vessels, specific for the first phase in Transylvania. The IIIb-Roman or IIIb-Ciugudean type cups characterize the first phase, too. For this period the incised “trestle” motive is characteristic as well.

The impressions and the incised “fish skeleton” motives were considered by P. Roman specific to the last two phases. The publication of the discoveries from the sites of Micești, Vinerea and Uioara de Jos, together with some potsherds from South-Eastern Transylvania confirmed their existence in the first phase as well.

The X-Roman type vessel in Transylvania was dated in the first and the last periods. The incised “trestle” motive dated only for the first phase suggests an earlier chronological classification. It is the case of the VIIc-Roman, VIIc-Ciugudean or VB-Méder type beaker, too.

Therefore, considering the typology of the forms and ornaments and their situation in the case of some sites with well-known stratigraphy but especially in the way the decorations were executed, such as the wide incisions, we consider that the presented material belongs to the first phase of the Coțofeni culture from the Late Copper Age, dated in absolute chronology beginning with 3350 / 3250⁸.

¹ Roman 1976, 27, 38, pl. 41/1–16.

² Luca–Boroffka 1995, 74, pl. 78/4.

³ Roman 1976, 27, 38, pl. 41/1–16.

⁴ Lazăr 1978, 50, pl. XXII/18–19.

⁵ Roman 1976, fig. 2 și 5.

⁶ Ciugudean 2000, 157, pl. 31/3.

⁷ Méder 2004, 43–44, pl. II/5, 11, 13–16, III/6.

⁸ Ciugudean 2000, 57–59; Molnár 2005, 314.

BIBLIOGRAPHY

- Ciugudean 2000 Ciugudean, Horia, *Eneoliticul final în Transilvania și Banat: cultura Coțofeni*, Timișoara.
- Gogâltan 1999 Gogâltan, Florin, *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului*, în *Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica*, XXIII, Timișoara.
- Lazăr 1975 Lazăr, Valeriu, *Cultura Coțofeni în județul Mureș (I). Istoricul cercetării așezărilor*, în *Marisia*, V, 29–42.
- Lazăr 1978 Lazăr, Valeriu, *Așezarea Coțofeni de la Șincai (județul Mureș) (II)*, în *Marisia*, VIII, 36–56.
- Lazăr 1995 Lazăr, Valeriu, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Târgu Mureș.
- Luca–Boroffka 1995 Luca, Sabin A–Boroffka, G. O. Nicolaus, *New prehistoric discoveries from Sibiu, Romania*, în *Apulum*, XXXII, 73–82.
- Méder 2004 Méder Lóránd, *Ceramica culturii Coțofeni din valea Oltului superior și a Râului Negru*, în *BCȘS*, 10, 35–51.
- Molnár 2005 Molnár Zsolt, *Locuirea Coțofeni de la Vălișoara (com. Săvădisla, jud. Cluj), punctul Dealul Oarzii*, în *Omagiu profesorului Ioan Andrițoiu cu prilejul împlinirii a 65 de ani. Studii și Cercetări Arheologice*, 313–337.
- Paul 1960 Paul, Iuliu, *Așezarea neolitică târzie de la „Poiana în Pisc” (com. Cașolt, raionul Sibiu)*, în *Materiale și cercetări arheologice*, VII, 107–120.
- Popa 1995 Popa, Cristian Ioan, *Contribuții la cunoașterea perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului pe Valea Cugirului (jud. Alba)*, în *Apulum* XXXII, 33–58.
- Roman 1976 Roman, Petre, *Cultura Coțofeni*, București.
- Székely 1997 Székely Zsolt, *Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, în *Bibliotheca Thracologica* XXI, București.
- Todea 2005 Todea, Cosmin Ioan, *Noi descoperiri aparținând culturii Coțofeni pe valea Geoagiului (jud. Hunedoara)*, în *Omagiu profesorului Ioan Andrițoiu cu prilejul împlinirii a 65 de ani. Studii și Cercetări Arheologice*, 339–351.

PLATE LIST

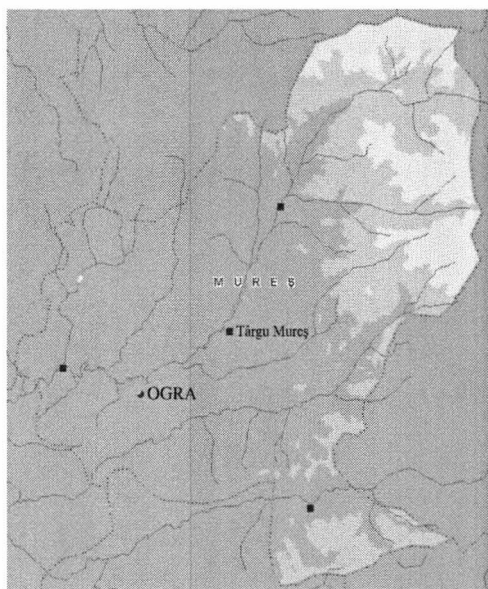
Plate 1. The location of Ogra and the site.

Plate 2–9. The pottery from Ogra.

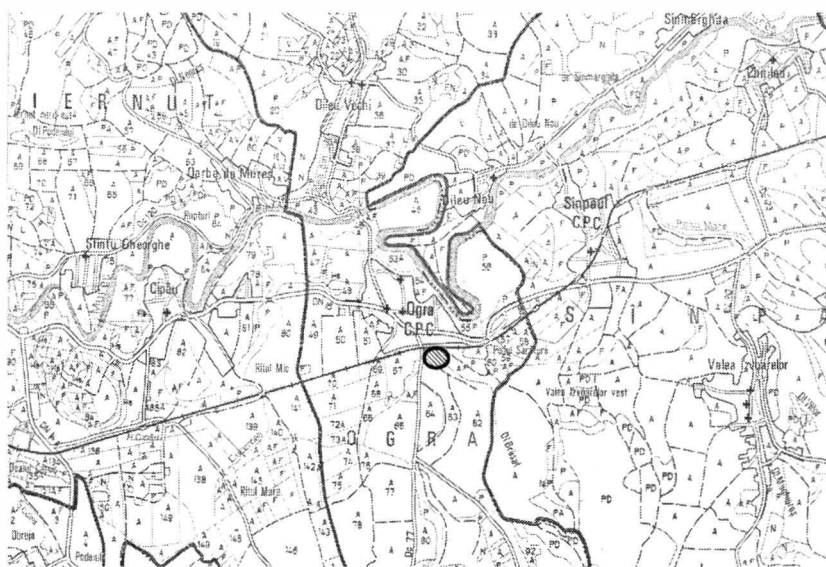
LISTA PLANȘELOR

Planșa 1. Localitatea Ogra cu localizarea sitului

Planșele 2-9. Ceramica descoperită la Ogra

1

2

Plate 1

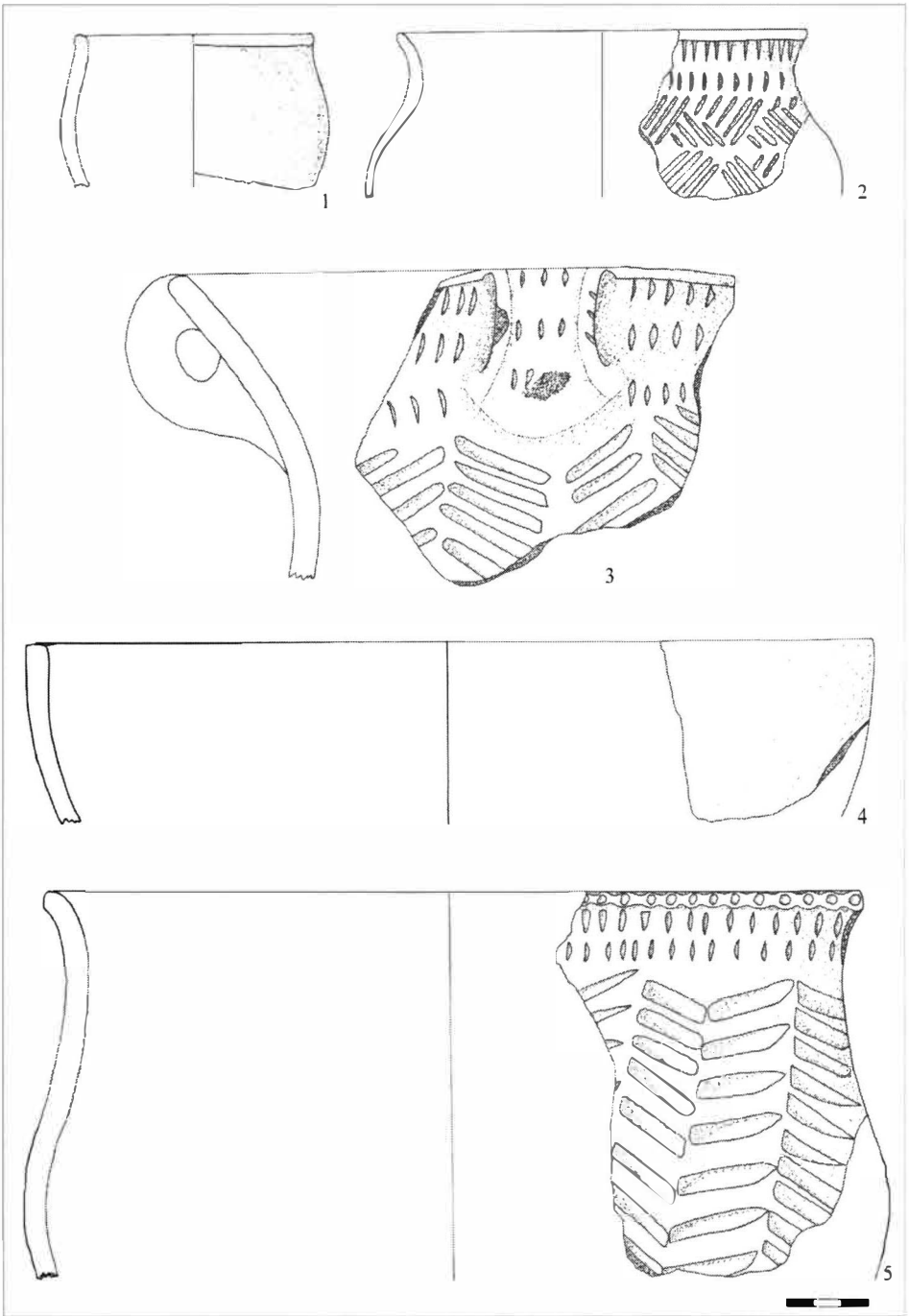

Plate 2

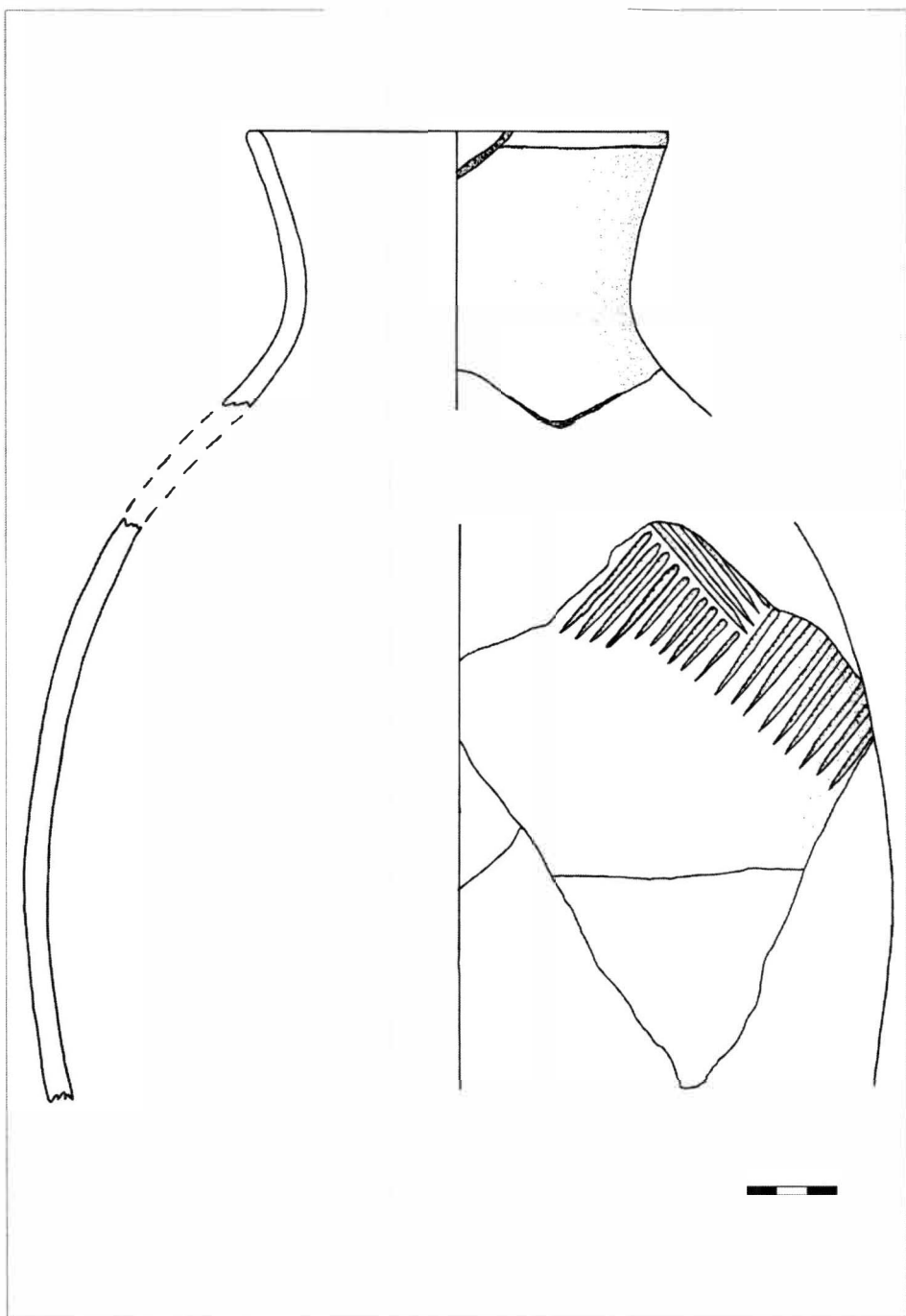

Plate 3

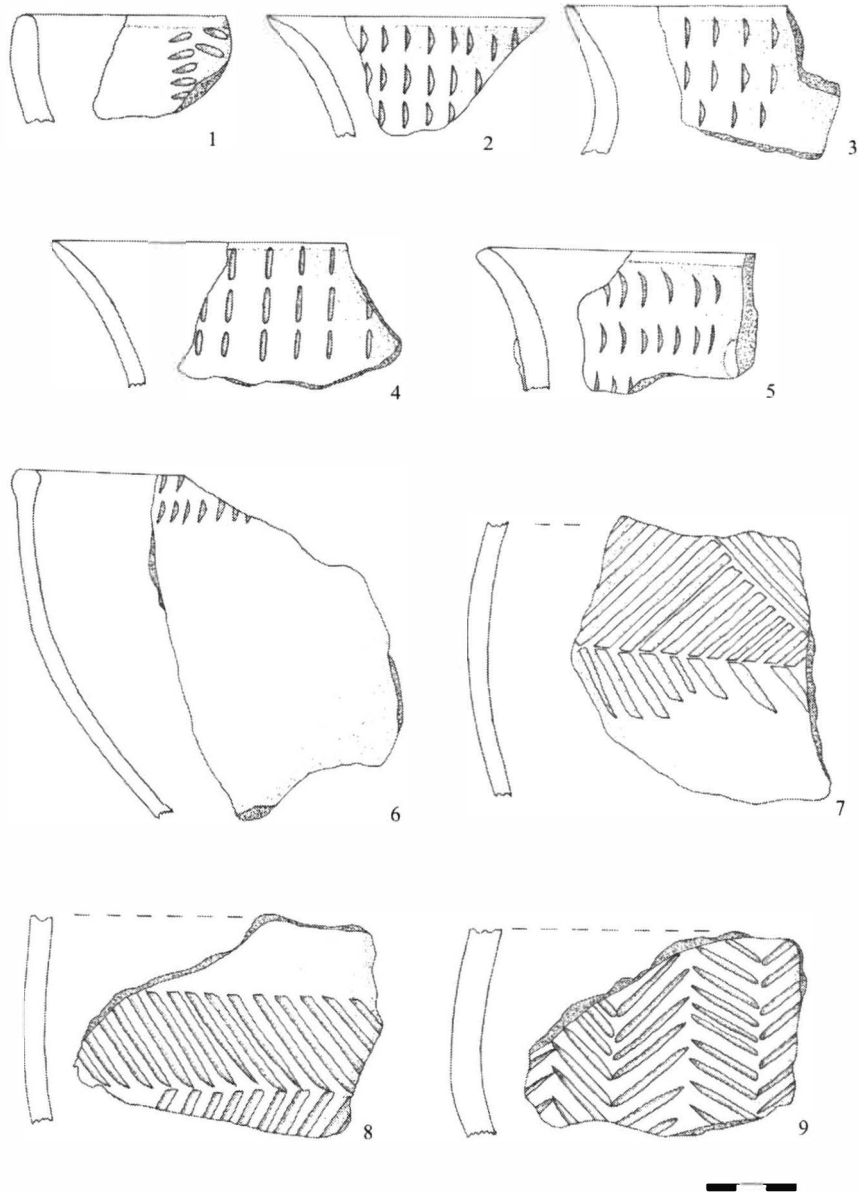

Plate 4

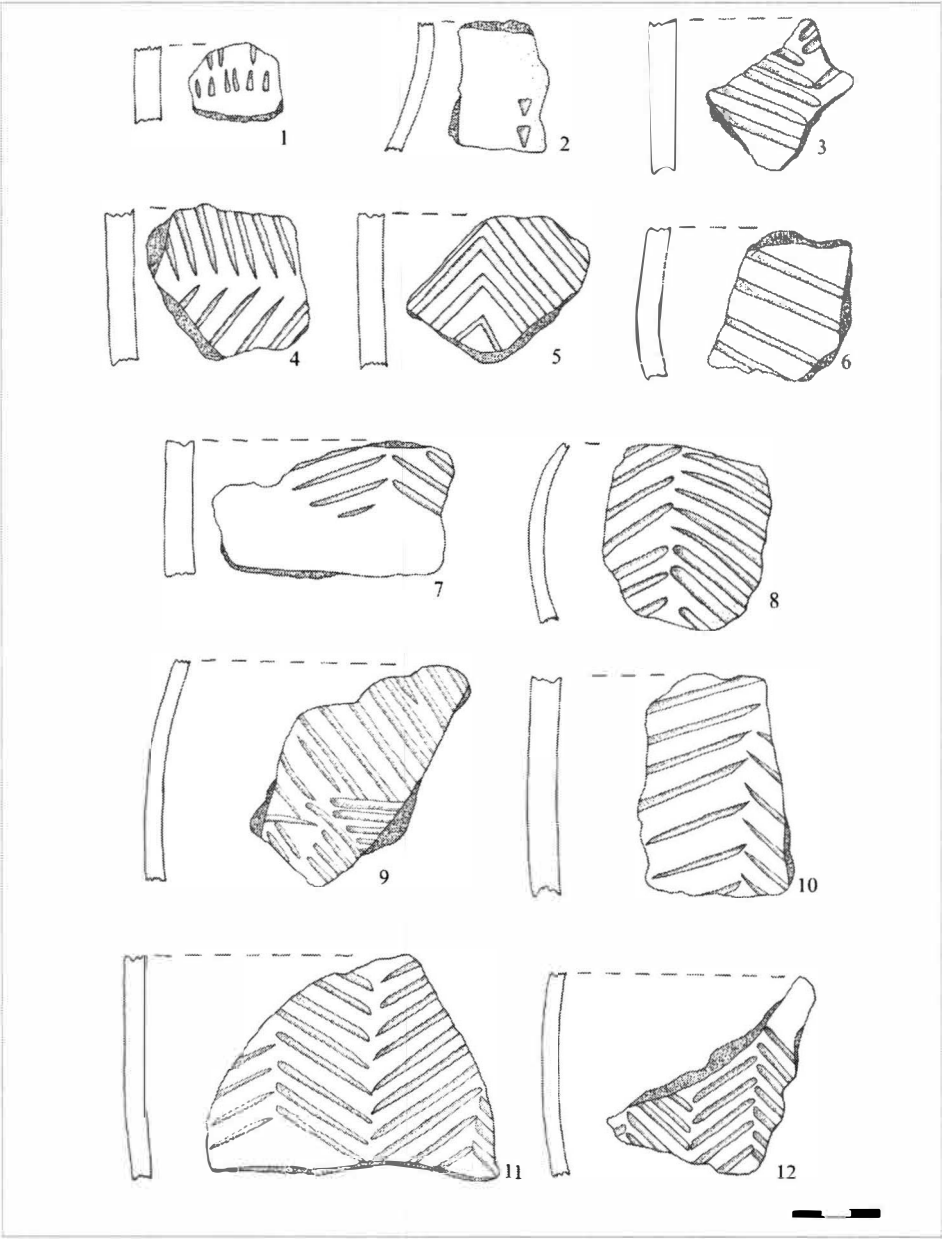

Plate 5

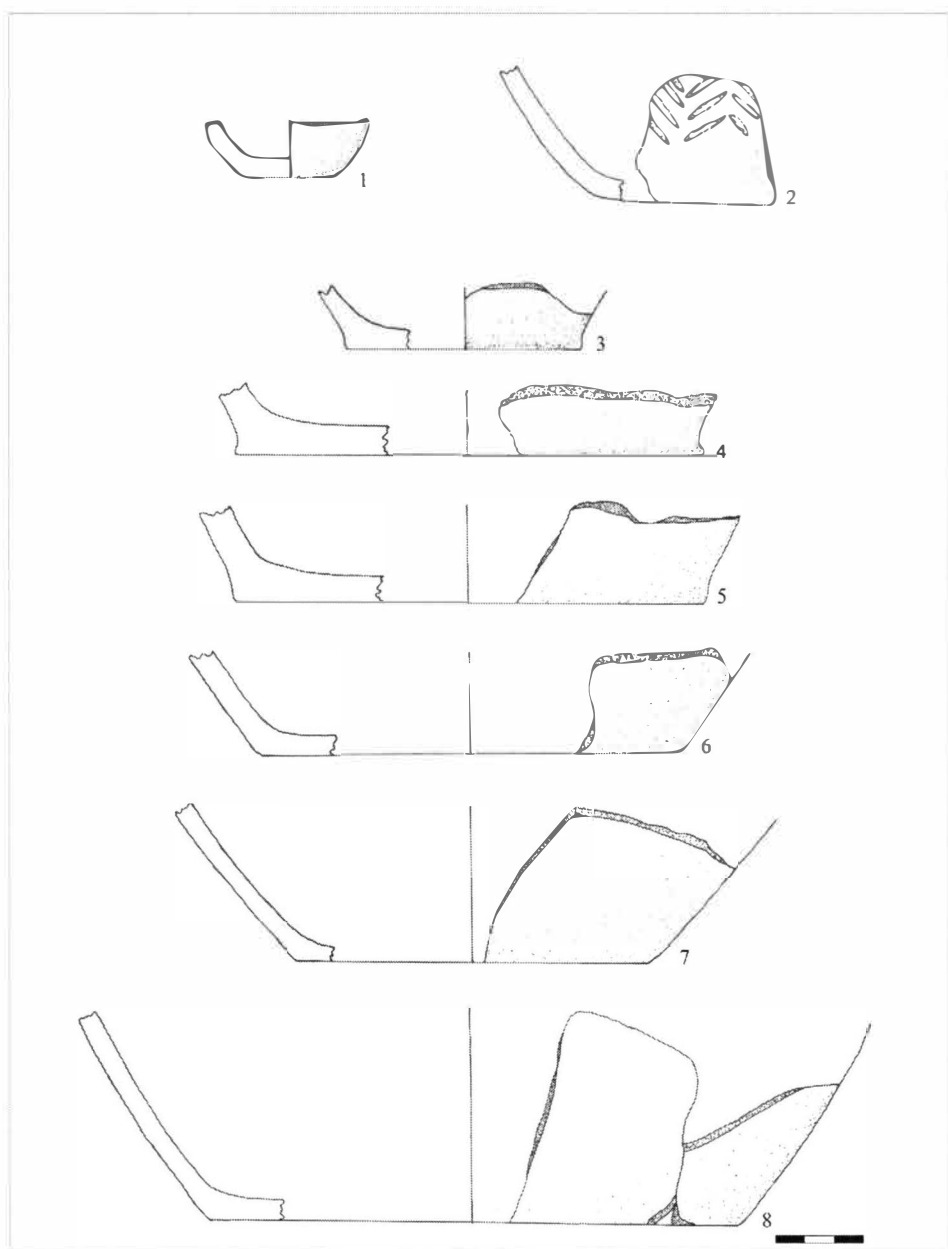

Plate 6

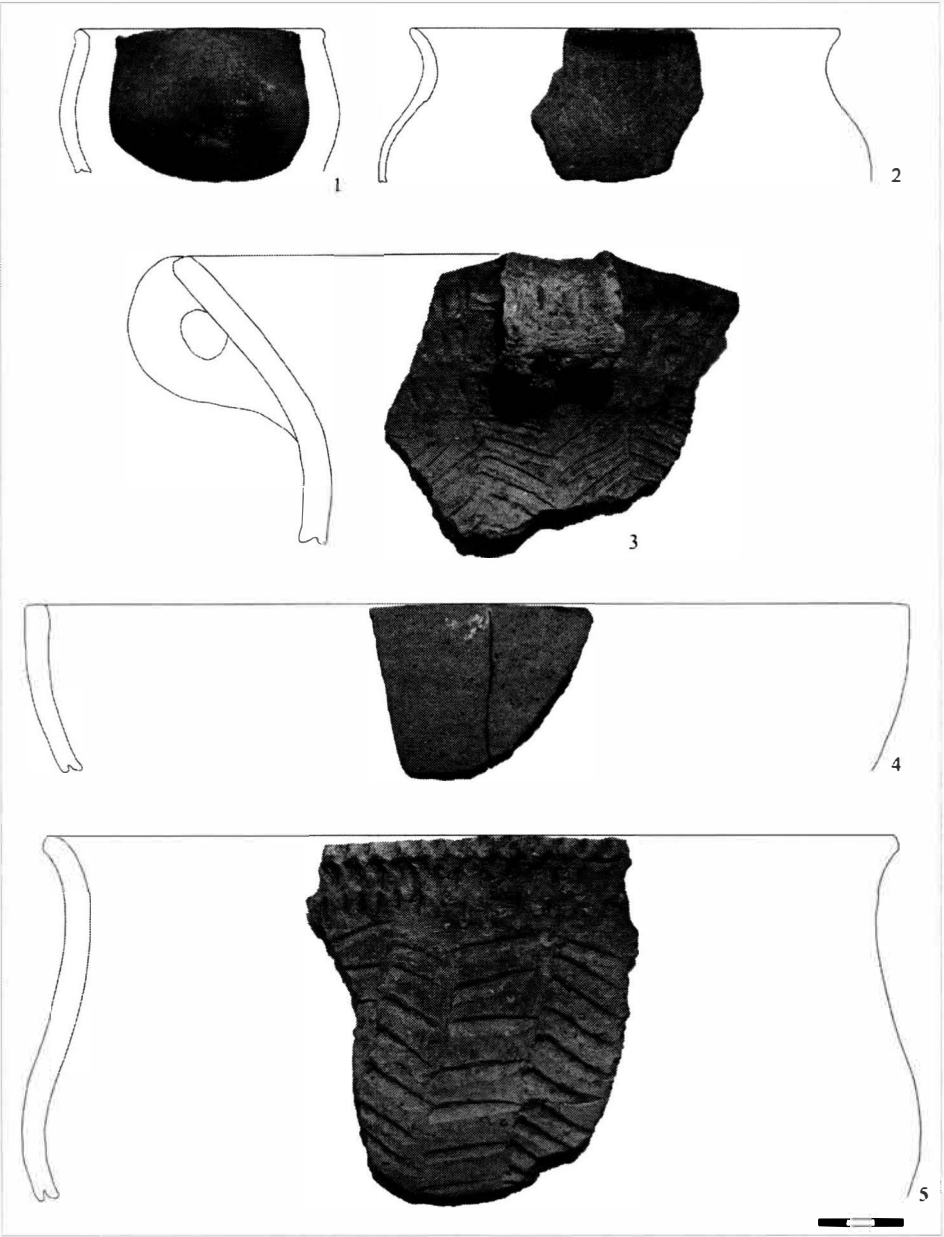

Plate 7

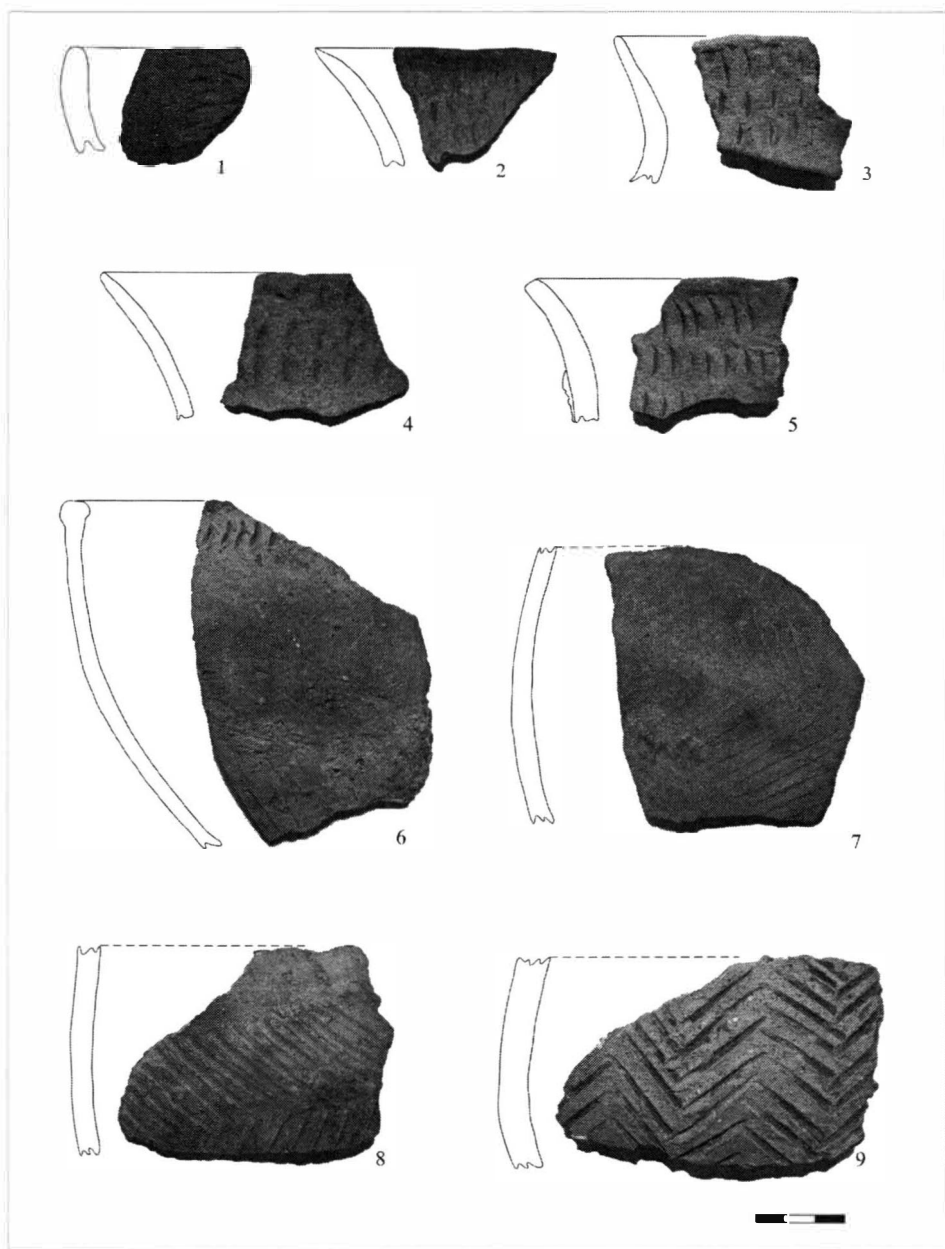

Plate 8

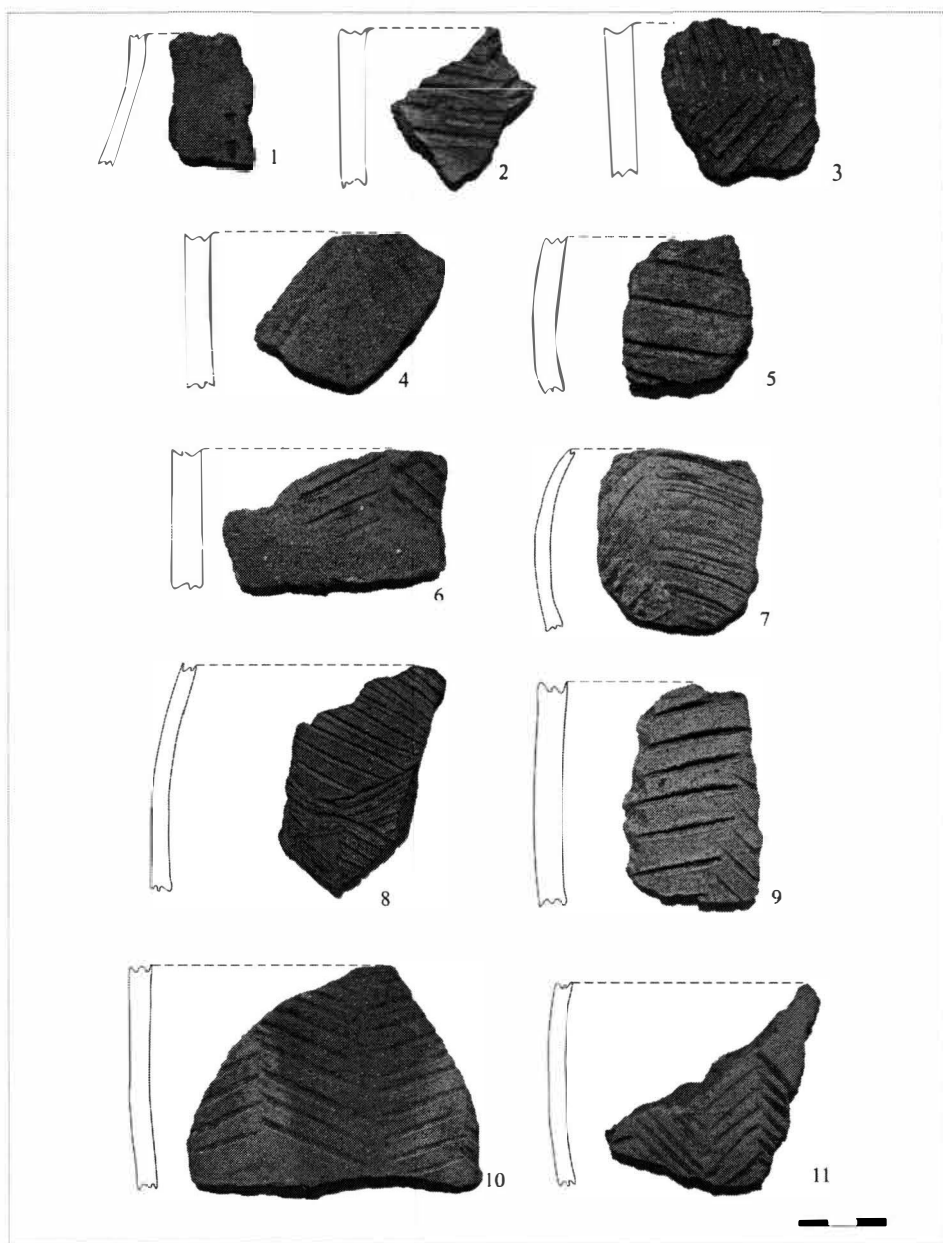

Plate 9

OBIECTE PREISTORICE DESCOPERITE ÎN PREAJMA ORAȘULUI REGHIN (JUD. MUREȘ)

EMIL MOLDOVAN

Prehistoric objects discovered in the surroundings of Reghin (Mureș County) (Abstract)

The four artifacts described in this article were retrieved from Reghin and the surroundings of this city.

The first and the second one represent a fragment of a Coțofeni stone axe (pl. I/2a, 2b, 2c) and a Coțofeni sandstone tool (pl. II/2a, 2b) for pottery modelling, both of them retrieved from Reghin - Iernuțeni. In a previous research (Moldovan 2006) in the Reghin - Iernuțeni area, certain Coțofeni pottery fragments were collected, which allowed demonstrating the existence of another Coțofeni settlement, belonging to the beginning of the second phase of this culture. The third object is a miniature clay axe (pl. II/1a, 1b), found in the Mureș river bed, belonging to the early Bronze Age period. The last object is a spherical stone club head or a mace (p. II/3a, 3b, 3c) from Neolithic, discovered in the proximity of Batoș village, in the Luț brook bed.

Jumătatea de nord a județului Mureș, cu excepția văii Luțului (între Breaza și Batoș), a fost mai puțin cercetată din punct de vedere arheologic până recent. În ultimii ani însă, s-a constatat că numai preocupări repetate pentru realitățile istoriei vechi de aici pot să demonstreze netemeinicia unor presupuneri potrivit cărora această regiune ar fi fost mai puțin locuită în preistorie. Au fost reluate discuțiile referitoare la descoperiri mai vechi, cum ar fi cele două situle de la Brâncovenești¹, dar au fost întreprinse și noi cercetări sistematice și perieghze care amplasează puncte inedite pe o cartografie arheologică încă săracă dar care va oferi, cu siguranță, importante surprize în continuare². Voi prezenta acum patru obiecte (unelte, arme) descoperite întâmplător sau în urma unor perieghze, în puncte din apropierea Reghinului (pl. I/1).

Toporul din piatră Coțofeni (pl. I/ 2a, 2b, 2c) a fost descoperit la Reghin în cartierul de case Iernuțeni, la ieșirea din oraș în direcția Târgu Mureș, ulterior trimerii spre publicare a articolului privind ceramica Coțofeni descoperită în acest loc, în urma unor perieghze³. Suprafața cu descoperiri este amplasată în dreptul bornei de kilometraj care marchează intrarea în oraș, în perimetrul cuprins între DN 15 și calea ferată, la aproximativ 100 - 150 m de șosea. Până la aceste materiale, cultura Coțofeni era identificată în preajma Reghinului cu ajutorul altor două topoare din piatră, de formă amigdaloidă, piese similare, aparținând aceleiași culturi, fiind găsite și în apropiere de Reghin, la Ibănești, pe valea Gurghiului⁴. Toporul pe care îl am în discuție, fragmentar și cu gaură de

¹ Soroceanu 2004, p. 163-222.

² Un interes susținut pentru nordul județului poate fi remarcat la colectivul de tineri arheologi de la Muzeul din Târgu Mureș, care încearcă să schimbe vechea paradigmă cu privire la descoperirile arheologice de aici. În acest sens au fost întreprinse recent săpături pe valea Gurghiului, și perieghze pe valea superioară a Mureșului, în aval și amonte de municipiul Reghin. De asemenea, s-au publicat recent, sau urmează să se publice, materiale preistorice din apropierea Reghinului (vezi în acest sens Berecki 2005; Moldovan 2006).

³ Moldovan 2006.

⁴ Lazăr, Mera 1979, p. 639-641.

înmănușare transversală, este confecționat dintr-o piatră dură, șlefuită, de culoare gri-cenușie. Se păstrează numai partea din spate a toporului („ceafa”), cu o ușoară scobitură, acesta fiind retezat, probabil de plug în timpul muncilor agricole, în dreptul orificiului de înmănușare, așa încât orice considerații privind forma sau dimensiunea lui inițială sunt pur ipotetice. Având în vedere cantitatea mare de ceramică Coțofeni din acest loc, caracteristică începutului celei de a II-a faze din evoluția acestei culturi, cred că nu greșesc dacă atribui și acest topor aceleiași culturi și aceleiași faze. Atât cât s-a păstrat, toporul respectă trăsăturile unor piese similare din alte descoperiri Coțofeni transilvănene¹.

Din același loc provine și obiectul pe care, în ciuda lipsei oricăror dovezi certe, sunt tentat să îl consider totuși o **unealtă pentru modelat ceramică** (pl. II/ 2a, 2b). Este vorba de o piesă simplă, dintr-o gresie de culoare maronie, rară în acest loc, cu marginile rotunjite prin șlefuire, dovadă a utilizării sale. Forma sa naturală, suprafața abrazivă și îngustimea ei ar fi putut înlesni utilizarea acesteia ca unealtă pentru confecționat ceramica, ca o spatulă de modelat sau de îndepărtat surplusul de material de pe suprafețele vaselor în timpul prelucrării lor, sau de degroșare și uniformizare a pereților recipientelor. Forma ușor arcuită înspre interior a uneia dintre marginile active ale piesei se potrivește perfect circumferinței exterioare a unora dintre vasele din acest loc, păstrate însă numai fragmentar sub forma unor cioburi frumos decorate. Nu numai forma perfect ergonomică a acestui obiect îngăduie o atare ipoteză ci și faptul că lățimea destul de mare uneori a șanțurilor decorului ceramicii Coțofeni din acest punct, unul dintre argumentele care au sugerat încadrarea ei într-o fază timpurie din evoluția acestei culturi, se potrivește îngustimii acestei unelte, care ar fi putut să fie folosită astfel și în realizarea decorului sau a detaliilor de finețe a formelor recipientelor (buză, toarte), nu numai în activități de modelare. Chiar dacă se consideră îndeobște că uneltele cu care se decora ceramica culturii Coțofeni erau confecționate din lemn, cu siguranță că pentru activitățile majore, de ridicare și de formare a vaselor se utilizau unelte din os sau piatră, cele din lemn având dezavantajul că se încarcă și se lipesc de lutul moale².

Topor miniatural (pl. II/ 1a, 1b). A fost găsit în albia râului Mureș, în apropierea stației de epurare a apei municipiului Reghin, nu foarte departe de locul de descoperire al pieselor anterioare³. Obiectul, întreg, este confecționat din lut, bine frământat, în compoziția căruia a fost amestecat nisip foarte fin și pietricele. Arderea bună, uniformă și profundă, a dat piesei o culoare cărămizie și unitară. Gaura de înmănușare transversală, perfect cilindrică, este amplasată aproximativ la mijlocul distanței dintre marginile toporașului. Diametrul orificiului este de 1, 8 cm, lungimea întregii piese de 6,5 cm, lățimea de 4,4 cm iar înălțimea maximă de 5 cm. Chiar dacă forma aproximativ romboidală a toporașului pare să sugereze reprezentarea unui model (probabil din piatră) cu două tășuri, forma ușor mai rotunjită a unuia dintre capete, în comparație cu celălalt, pare să indice, mai degrabă, o formă amigdaloidă, cu una dintre părți ușor teșite. Pe ambele laturi ale toporului, foarte aproape de ceea ce ar trebui să fie „tăișul” sau vârful toporului, se poate observa o alveolare, ca o canelură verticală neregulată, destul de adâncă și de lată, pe una dintre părți și una mai

¹ Lazăr 1995, pl. XLV; Ciugudean 2000, p. 31

² Anghel 2001, p. 30

³ Profesorul Mărcuș Eugen din Reghin, cel care l-a găsit, l-a donat Muzeului Etnografic din oraș, de unde mi-a fost încredințat cu bunăvoință pentru prelucrare de către domnul Alexandru Costin, angajat al aceluiași muzeu, căruia îi mulțumesc și cu această ocazie.

scurtă, „în oglindă”, pe cealaltă parte. Aceste detalii nu le pot explica altfel decât ca fiind accidente rezultate în urma modelării piesei, ambele caneluri reprezentând aproape sigur urme de degete.

Topoare miniaturale, din lut sau piatră, au apărut în bronzul timpuriu din sud-vestul Transilvaniei, dar și în aria culturii Schneckenberg, Glina, a grupului Jigodin¹ și în așezarea de la Zoltan². H. Ciugudean, cel care include aceste descoperiri printre piesele cu rol magico-ritual din bronzul timpuriu, este de părere că primele apariții ale unor astfel de obiecte se produc în cadrul fazei Coțofeni III, ele fiind străine mediului neolitic³. Semnificația magică a unor astfel de obiecte constă în asocierea scânteii produsă la ciocnirea prototipului (din piatră sau metal) unor astfel de simulacre cu fulgerul, interpretat la rândul său ca hierofanie. În structura tripartită indo-europeană, care începea să se manifeste în zorii perioadei post-neolitice, securea poate fi interpretată deopotrivă ca obiect cultural cu care preotul săvârșește sacrificiul, ca armă de luptă a războinicului dar și ca potență fertilizatoare (ciocanul lui Thor, funcționând tocmai ca o astfel de instanță simbolică)⁴.

Măciucă din piatră (pl. II/ 3a, 3b), confecționată dintr-o piatră dură, de culoare gri-verzui, cu diametrul de 7 cm și deschiderea orificiului de înmănușare de 2 cm. Nu se cunoaște locul precis de descoperire al acestei piese. Mi-a fost încredințată pentru publicare de către directorul școlii generale din Batoș, Ion Câmpeanu⁵, custodele colecției arheologice a regretatului Mihail M. Câmpeanu, și nepotul acestuia, cu ocazia unei vizite pe care am făcut-o la Batoș ca să văd această colecție, în vara anului 2003. Dumnealui a găsit măciuca în prundișul adus de câțiva muncitori din valea Luțului, recoltat din apropierea satului. Forma sferică a obiectului și maniera îngrijită în care a fost realizată prin șlefuire, sugerează o atribuire a acestei piese perioadei neolitice, chiar dacă obiecte similare, utilizate ca arme, sunt prezente deopotrivă în descoperiri aparținând culturilor epocii bronzului⁶. Trebuie să reamintesc faptul că regiunea în discuție este bogată în descoperiri arheologice, îndeosebi preistorice⁷. Din punctul numit *Tormas*, aparținând satului Gorenii, din imediata apropiere a Batoșului, provin mai multe astfel de măciuci din piatră, de forme sferoidale, atribuite neoliticului, respectiv unui orizont de mixtură Tisa-Petrești-Ariușd⁸. Existența unor măciuci de piatră la un orizont Tisa, este confirmată și de descoperiri din Ungaria¹.

¹ Ciugudean 1996, p. 137

² Popa 2005, p. 73, pl. 21/ 3, 5, 6, 7.

³ Ciugudean 2006, p. 136; Trebuie să atrag totuși atenția că pandantive de forma unor toporașe miniaturale, tot din lut, au fost descoperite în cadrul culturii Herpály din Ungaria, vezi în acest sens Kalicz, Raczky 1990, p. 134, fig. 191

⁴ Mallory 1994, p. 67-73

⁵ Îi sunt recunoscător și pe această cale domnului Ioan Câmpeanu pentru gestul domniei sale.

⁶ Andrițoiu, Rustoiu 1997, p. 29; Marinescu 1983-1984, p. 9-10

⁷ Valea Luțului a „găzduit” numeroase așezări preistorice, identificate în urma unor cercetări sistematice sau de suprafață, la Breaza (Horedt et al. 1952, p. 327-328, cercetare sistematică și de suprafață a regiunii), Dedrad (Glodariu, Câmpeanu 1966, cercetare sistematică și de suprafață în regiune; Glodariu 1975), Gorenii (Zrinyi 1981-1982) și Batoș (Lazăr, 1975b; Idem 1995, p. 67). Nu lipsesc nici alte descoperiri întâmplătoare din valea pâraului Luț, așa cum s-a întâmplat când viitura din 1971 a scos la suprafață trei vase Coțofeni, păstrate astăzi în colecția amintită mai sus, a se vedea în acest sens Lazăr 1975b, p. 605 și Idem 1995, p. 67.

⁸ Petică 1977, p. 450. Chiar dacă regretatul autor al acestui articol nu se pronunță convingător în sensul atribuirii cronologice a măciucilor din această colecție, ele aparțin neoliticului. A se vedea în acest sens concluziile săpăturilor lui A. Zrinyi din acest punct, Zrinyi 1981-1982, p. 17-29 și planșele I-XIV (fotografii alb-negru și desene), dar mai ales p. 22 unde care reia o părere a lui

Dificultatea atribuirii culturale precise a unor obiecte de piatră, în lipsa altor indicii tipice de identificare culturală, mai ales când este vorba de descoperiri întâmplătoare, a fost adeseori afirmată², dificultatea crescând mai ales atunci când avem în discuție obiecte cu o perioadă de utilizare îndelungată. Observația este valabilă pentru toate obiectele pe care le prezint aici.

BIBLIOGRAFIE

- Andrițoiu, Rustoiu 1997 - I. Andrițoiu, A. Rustoiu, *Sighișoara-Wietenberg. Descoperirile preistorice și așezarea dacică*, Bibliotheca Thracologica, XXIII, București, 1997
- Anghel, 2001 - D. Anghel, „Posibile precursore neo-eneolitice ale roții olarului”, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studențești*, Alba Iulia, 7, 2001, p. 27-31
- Berecki 2005 - S. Berecki, „O așezare aparținând culturii Wietenberg de la Chiheru de Jos (județul Mureș)”, în *Omagiu profesorului Ioan Andrițoiu cu prilejul împlinirii a 65 de ani. Studii și cercetări arheologice*, Ed. „Altip”, Alba Iulia, 2005, p. 423-438
- Ciugudean 1996 - H. Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei*, Bibliotheca Thracologica, XIII, București, 1996
- Ciugudean 2000 - H. Ciugudean, *Eneoliticul final în Transilvania: Cultura Coțofeni*, Ed. Mirton, Timișoara, 2000
- Glodariu 1975 - I. Glodariu, „Cercetări arheologice la Dedrad (jud. Mureș)”, în *Apulum*, 13, 1975, p. 227-243
- Glodariu, Câmpeanu 1966 - I. Glodariu, M. Câmpeanu, „Depozitul de unelte agricole de la Dedrad (r. Reghin)”, în *SCIV*, 17, 1, 1966, p. 19-32
- Horedt et al. 1952 - K. Horedt et alii, „Șantierul «Așezări slave în regiunile Mureș și Cluj»”, în *SCIV*, III, 1952, p. 311-348
- Horváth 1990 - F. Horváth, „Hódmezővásárhely-Gorzsa. Ein Siedlung der Theis-Kultur”, în *Alltag und Religion Jungsteinzeit in Ost-Ungarn*, Frankfurt am Main, 1990, p. 35-51
- Kalicz, Raczky 1990 - N. Kalicz și P. Raczky, „Berettyóújfalu-Herpály. Eine Siedlung der Herpály-Kultur”, în *Alltag und Religion Jungsteinzeit in Ost-Ungarn*, Frankfurt am Main, 1990, p. 117-139
- Lazăr 1975a - V. Lazăr, „Cultura Coțofeni în județul Mureș (I)”, în *Marisia*, V, 1975, p. 29-42
- Lazăr 1975b - V. Lazăr, „Săpăturile arheologice de la Batoș-Reghin (jud. Mureș)”, în *Apulum*, XIII, 1975, p. 605 -611

Vlassa 1969, p. 530, potrivit căruia „în așezarea de la Tormas avem de-a face cu un facies mixt, local al culturilor Tisa-Petrești-Ariușd”.

¹ Horváth 1990, p. 49, fig. 50 (chiar dacă este vorba de o piesă din marmură, diametrul ei este identic celei din valea Luțului).

² Lazăr 1975a, p. 30

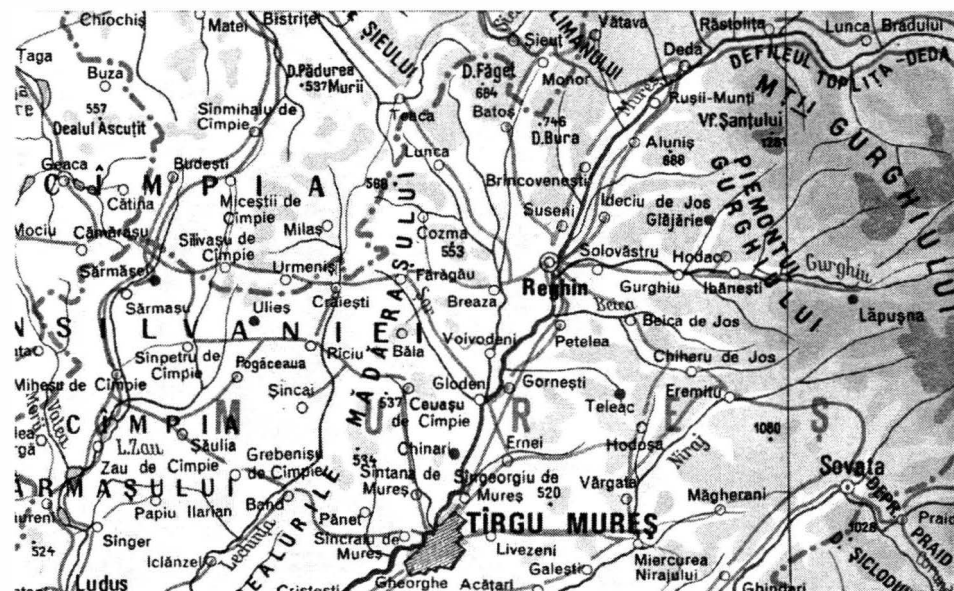
- Lazăr 1995 - V. Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Casa de editură "Mureș", Târgu-Mureș, 1995
- Lazăr, Mera 1979 - V. Lazăr, E. Mera, „Descoperiri arheologice la Ibănești-Mureș”, în *Marisia*, 9, 1979, p.639-641.
- Mallory - J.P. Mallory, „Statue Menhirs and the Indo-Europeans”, în *Notizie Archeologiche Bergomensi*, 2, 1994, p. 67-73
- Marinescu 1983-1984 - G. Marinescu, „Cercetări și descoperiri arheologice în județul Bistrița-Năsăud (VIII)”, în *Marisia*, XIII-XIV, 1983-1984, p. 23-32
- Moldovan 2006 - E. Moldovan, „Materiale aparținând culturii Coțofeni descoperite la Reghin-Ierņuteni (jud. Mureș)”, în *Revista Bistriței*, 2006 (în curs de apariție)
- Petică 1977 - M. Petică, „Colecția «Mihail M. Câmpeanu»”, în *Marisia*, 7, 1977, p. 449-455.
- Popa 2005 - I.C. Popa, „Manifestări culturale la finalul bronzului timpuriu și începutul bronzului mijlociu în Transilvania”, în *Omăgiu profesorului Ioan Andrițoiu cu prilejul împlinirii a 65 de ani. Studii și cercetări arheologice*, Ed. „Altip”, Alba Iulia, 2005, p. 51-184
- Soroceanu 2004 - T. Soroceanu, „În legătură cu încadrarea cronologică a siturilor de tip Kurd de la Brâncovenești, jud. Mureș”, în *Festschrift für Florin Medeleț. Zum 60. Geburtstag*, Ed. Mirton, Timișoara, 2004, p. 163-222.
- Vlassa 1969 - N. Vlassa, „Einige Bemerkungen zu Fragen des Neolithikums in Siebenburgen”, în *Studijne Zvesti*, Nitra, 17, 1969, p. 530
- Zrinyi 1981-1982 - A. Zrinyi, „Contribuții la cunoașterea neoliticului din valea superioară a Mureșului: săpăturile de la Gorenii”, în *Marisia*, XI-XII, 1981-1982, p. 17-29

LISTA PLANȘELOR

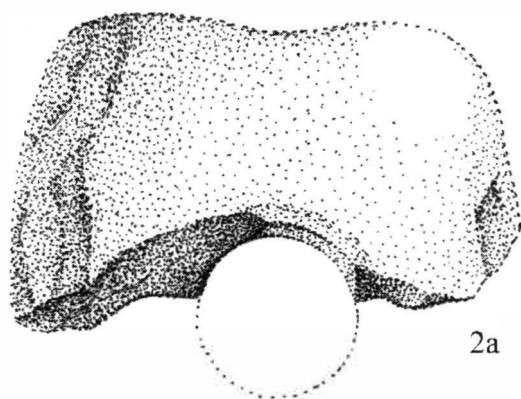
- Pl. I - (1) harta cu locațiile pomenite în text; (2a, 2b, 2c) toporul Coțofeni de la Reghin-*Iernuțeni*
- Pl. II - (1a, 1b) toporul miniatural din lut (Reghin, valea Mureșului); (2a, 2b) unealta Coțofeni pentru modelat ceramică de la Reghin-*Iernuțeni*; (3a, 3b, 3c) măciucă neolitică din piatră (Batoș, valea Luțului)

PLATE LIST

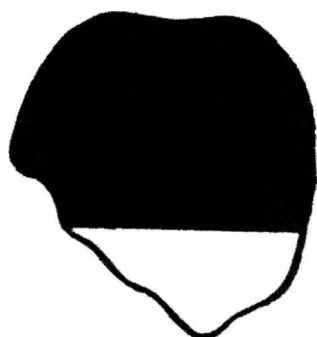
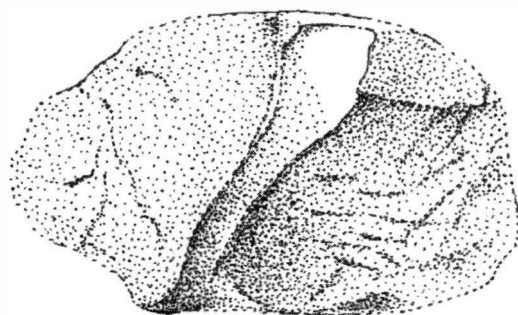
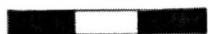
- Pl. I - (1) map of the locations mentioned in the text; (2a, 2b, 2c) Coțofeni stone axe from Reghin-*Iernuțeni*
- Pl. II - (1a, 1b) miniature clay axe (Reghin, Mureș river bed); (2a, 2b) Coțofeni sandstone tool for pottery modelling from Reghin-*Iernuțeni*; (3a, 3b, 3c) Neolithic stone club head or mace (Batoș, Luț River brook bed)

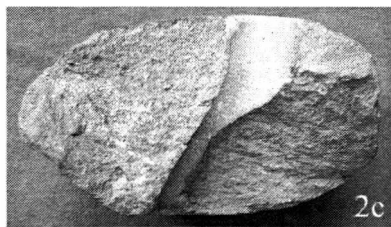
1

2a

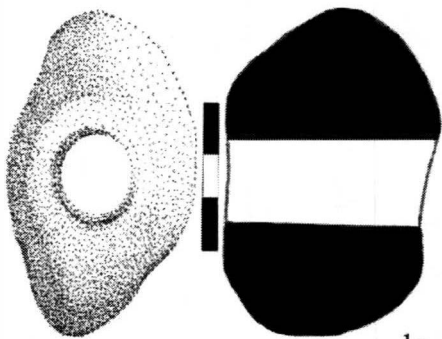

2b

2c

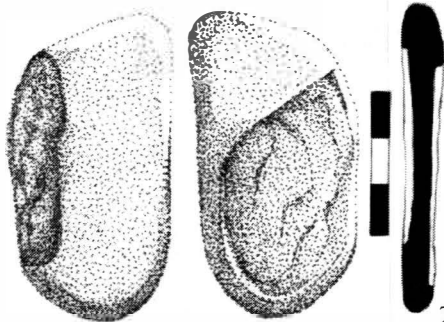
PLANȘA I

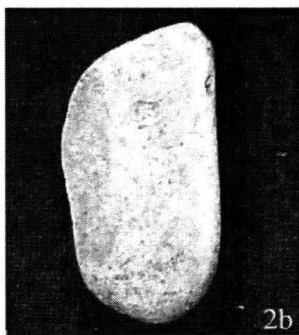
1a

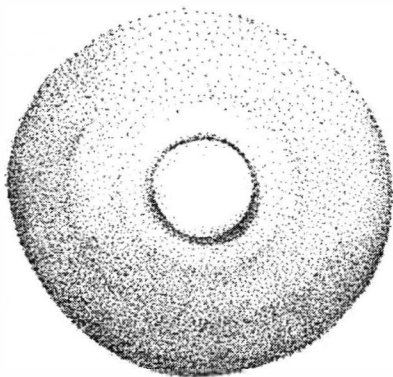
1b

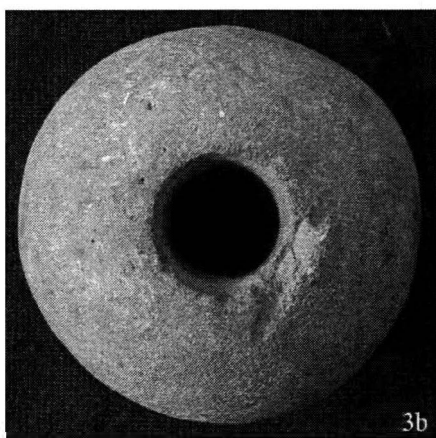
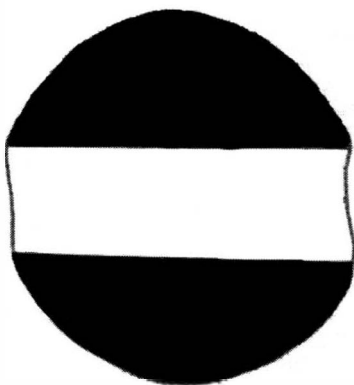
2a

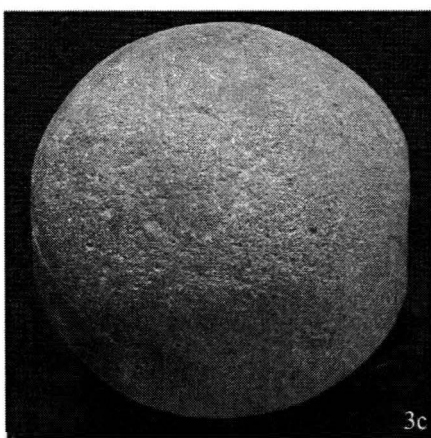
2b

3a

3b

3c

Two Stone Axes from Sălaj (Abstract)

This article deals with two stone axes that have been discovered in Sălaj county. Specifically, one cylindrical headed axe, made of tough rock (granodiorite) that has been discovered by chance in Prodănești (Pl. I / 1a-b). It is very well finished and has a collar like bolded part close to the transversal hole of gloving. The longitudinal profile of the tool is slightly curved. On the superior and the inferior side one can notice two nervures. Therefore, this axe closely imitates similar pieces made of metal.

The second piece was discovered from Doh, in a certain place called "La izvoare". We are referring to a fragment from an axe made of grey dyorite, that is very well finished as well. The axe has a short cylindric head with edges shaped as a semisphere. "La izvoare" is the place where much archaeological materials have been discovered and dates back in many ages: Neolithic, Middle - and Late Bronze age, IIIrd - IVth centuries B.C., respectively Xth-XIth centuries.

Both pieces may be ranged in the cylindric headed axes category. The one from Prodănești belong to the B type (typology of. Al. Vulpe). Some of the pieces of this type (as some of Borodino thesaurus) show a widening and rounding tendency of the edge of the head that makes it look similar to pieces discovered within a large area, from Caucasian region and Northern Pontic one up to Central Europe. The earliest pieces (type A) have a straight longitudinal profile and were frequently used during Eneolithic age when similar copper made pieces have been also used. Items that belong to B type have a curved longitudinal profile and the blade is often vaulted, half moon like.

The axe from Prodănești, has many analogies within the territory of Romania. Among pieces we are aware of the circumstances in which they have been discovered we mention: the axe from a grave that dates back in the Early Bronze age discovered at Răcăciuni (Bacău county), as well as other three items discovered in settlements that belong to the Noua culture from Late Bronze age. Similar axes to the one from Doh have been discovered at Vârșand and Girișu de Criș in Otomani culture settlements.

Cylindric shaped stone axes have been used in different cultural environments throughout the entire Bronze age. Outside the archaeological context of the discovery one can hardly range a certain item within one culture or another. It is likely that the axe from Doh can be connected to the settlements that belongs to Wietersberg culture.

Being discovered within such a large area is not to be explained by the long distance trade with general goods, we believe. This phenomenon is better connected to elites communication that led the tribal aristocracy of the time, at the certain moment in the Bronze age, towards the adoption of some signs of social prestige originally used in other more developed areas.

Muzeul Județean de Istorie și Artă din Zalău deține o bogată colecție de piese confecționate din piatră șlefuită. Din păcate nu dispunem pentru toate piesele, de date referitoare la locul și contextul descoperirii. Numeroase artefacte de acest tip au ajuns în inventarul muzeului odată cu achiziționarea unor colecții particulare (colecția Silviu Papiriu Pop din Buciumi), în lipsa unor date minimale necesare identificării locului de proveniență al pieselor. O parte a utilajului litic șlefuit deținut de muzeu a fost publicat de către E. Lakó.¹

¹ Lakó 1981, p.37 - 119.

Intenția noastră este de a publica două piese care se remarcă în mod deosebit prin finețea și măiestria execuției. Prima piesă a fost descoperită în anul 1971 în localitatea Prodănești¹ (com. Creaca). Este vorba despre un topor cu ceafa cilindrică realizat din granodiorit de culoare cenușie închisă cu mici puncte verzui pe întreaga suprafață a piesei (inv. MJIA Zalău, nr. C.C. 4 /1971). Profilul longitudinal este puțin curbat. Taișul toporului este lățit și ușor curbat. Zona orificiului de înmănușare este îngroșată, precum un manșon, bine delimitat de ceafa toporului, respectiv de partea lamei. Probabil acest manșon oferea un plus de rezistență într-o zonă mai fragilă a piesei. Ceafa cilindrică este relativ scurtă. Pe partea inferioară și pe cea superioară toporul prezintă longitudinal, câte o muchie mediană ce amintește perfect de bavurile de turnare de la piesele de metal turnate în tipare bivalve. În partea dinspre taiș toporul are secțiunea aproximativ hexagonală, iar ceafa este perfect cilindrică (singura "abatere" este dată de muchiile mediane). Dimensiuni: lungime = 13,7 cm; lățime taiș = 5 cm; diametru găurii de înmănușare = 1,6 cm; lungimea cefe = 4 cm; diametrul cefe = 2,2 cm; gr.= 270 grame. (Pl. I).

A doua piesă provine de la Doh (com. Măierîște), punctul "*La izvoare*". În primăvara anului 1979 cu ocazia unor lucrări de amenajări funciare executate în acest punct au apărut la suprafață fragmente ceramice și chirpici.² Ulterior au fost efectuate cercetări de salvare de amploare restrânsă în porțiunile nederanjate de arături.³ În cazul de față ne oprim doar asupra unui fragment de topor confecționat din diorit de culoare cenușie (inv. MJIA Zalău, nr. C.C. 132 / 1979). Este vorba despre jumătatea unui topor cu ceafa cilindrică, scurtă, la capătul căreia se află o calotă semisferică. Piesa este foarte bine finisată, o veritabilă realizare tehnică . Dimensiuni: lungimea părții păstrate = 7 cm; lățimea în zona găurii de înmănușare = 4,7 cm; diametrul calotei = 4,3 cm; diametrul găurii de înmănușare = 2,1 cm. (Pl. II).

I.a Date despre contextul arheologic.

Ambele piese sunt descoperiri fortuite, însă credem că nu este lipsit de importanță să prezentăm câteva informații sumare legate de situația arheologică din locul descoperirii. Din păcate pentru prima piesă, astfel de date lipsesc. În schimb informațiile sunt mai consistente în cazul piesei de la Doh, datorită săpăturilor de salvare executate, dar și faptului că materialul arheologic scos la suprafață de arături a fost adunat și se află în colecția muzeului din Zalău. De la Doh, punctul "*La izvoare*" au fost adunate materiale arheologice din neoliticul târziu⁴, perioada mijlocie (cultura Wietenberg)⁵ și târzie (grupul Cehăluț)⁶ a epocii bronzului, precum și din sec. III - IV d. Hr.⁷, respectiv sec. X -XI⁸. Cu ocazia săpăturilor de salvare nu a fost pus în evidență însă decât un nivel de cultură din

¹ Piesa a fost descoperită de către Pop Marin din Prodănești, nr. 73 cu ocazia săpăturilor pentru amplasarea unui gard, la adâncimea de 0,15 - 0, 20 m. Lipsesc alte informații. Din cuprinsul satului M. Roska menționează doar toponimul "*Balta peștilor*", cf. Roska 1942, p. 233, nr. 88.

² Semnalarea acestor descoperiri aparține unui vechi colaborator al muzeului din Zalău, regretatul profesor de istorie din loc. Derșida, Husu Dumitru.

³ Lakó 1980, p. 32-34.

⁴ Au fost descoperite inclusiv fragmente ceramice cu decor pictat cu bitum, similare celor descoperite în stațiunea de la Suplacu de Barcău "*Corău*". Inv. MJIA Zalău C.C. 133, 138/1979.

⁵ Bejinariu 2001, p.102, pl.X/2.

⁶ Materiale inedite în colecția MJIA Zalău, nr. inv. C.C. 111; 119-130 / 1979.

⁷ Matei, Stanciu 2000, p. 45-46.

⁸ Material inedit în colecția MJIA Zalău, nr. inv. C.C. 148 / 1979.

bronzul târziu. Fragmentul de topor descoperit în acest punct a fost recuperat după lucrările de amenajări funciare. În ceea privește legarea lui de un posibil nivel de locuire, credem că ar trebui excluse în acest caz, locuirea din neoliticul târziu, respectiv cele din perioada secolelor III - IV și X - XI.

I.b Tipologie. Analogii

Din punct de vedere tipologic ambele piese pot fi încadrate în categoria topoarelor cu ceafa cilindrică. Această categorie include atât piese din metal (cupru, bronz, argint), cât mai ales din piatră¹. Cele realizate din piatră sunt cele mai numeroase și în general este vorba despre piese de o calitate superioară, foarte bine finisate, lucrate adesea din roci foarte dure. Atenția pentru detalii este vizibilă în cazul piesei de la Prodănești, meșterul redând fidel chiar și nervurile longitudinale de pe partea superioară, respectiv inferioară a piesei. Piesa de la Prodănești este o reproducere fidelă a unei piese de metal, turnată în tipar bivalv. Nervurile longitudinale reproduc întocmai baturile ce rămân în urma turnării în tipar bivalv. Pe lângă redarea acestor nervuri longitudinale, piesa de la Prodănești se remarcă și prin amintita îngroșare din zona orificiului de turnare. O piesă ce prezintă aceleași caracteristici provine din localitatea Dumbrava (jud. Satu Mare)². Din zona sudică și sud-estică a Transilvaniei provin topoarele descoperite la Făgăraș (jud. Sibiu)³ respectiv Cernatul de Sus (jud. Covasna)⁴. Mult mai frecvente par să fie topoarele cu ceafă cilindrică, pe care sunt redade asemenea nervuri longitudinale, în zonele est-carpate: Brăila⁵ și Pietroiu (jud. Brăila)⁶, Sarichioi (jud. Tulcea)⁷, Răcăciuni⁸, Tăvărădești (ambele jud. Bacău)⁹, etc.

Prin caracteristicile enunțate mai sus, toporul de la Prodănești se apropie și de piese similare, din mult mai cunoscutele descoperiri de la Borodino¹⁰, respectiv Troia, nivelul II (depozitul L)¹¹.

Piesa de la Doh, se distinge prin proeminența calotiformă de pe ceafă. După cum sublinia colegul C. Ghemiș acest element distinctiv apare încă din eneolitic, pentru ca mai apoi, în epoca bronzului, să devină mai frecvent, inclusiv pe topoare din bronz¹².

Publicând depozitul de la Tufa, Al. Vulpe propunea o tipologizare a topoarelor cu ceafă cilindrică. În categoria **A** au fost incluse topoarele din aramă sau piatră cu profilul longitudinal drept. Categoria **B** include piese socotite mai recente comparativ cu cele ale primei categorii. Aici sunt plasate topoarele cu ceafa cilindrică și profilul longitudinal curbat în jos cu mențiunea că există atât piese cu terminația cefei simplă, plană (cum este cazul piesei de la Prodănești), cât și topoare la care se observă lățirea și rotunjirea terminației cefei (exemplare

¹ Vulpe 1959, p.265-276; *idem*, 1964, p. 457-466; *idem*, 1970, p.33; *idem*, 1996, pl. 1/4.

² Iercoșan 1981-1982, p. 659-660

³ Irimia 1978, p. 223-235, fig. 3.

⁴ Roska 1942, p.88, nr.40, fig. 108.

⁵ Munteanu 1991, p. 409, fig. 16.

⁶ *idem*, op. cit., p. 413, fig. 1 a-f.

⁷ Vasiliu 1996, p. 15, pl. II/5, V/8.

⁸ Tudor 1973, p. 283-290.

⁹ Florescu A. C. 1991, p. 129, fig. 158/5, 159/6.

¹⁰ Lichardus, Vladâr 1996, pl. 231-5.

¹¹ Matz 1969, p. 55. pl. 7; Vulpe 1959, p. 271, fig. 5/5-7.

¹² Ghemiș 2001, p. 664. Pe lângă piesele semnalate de C. Ghemiș, menționăm și fragmentul de topor descoperit la Blaj (jud. Alba) - cf. Tatai 1973, p. 699, fig. 3/6.

din tezaurul de la Borodino)¹. Prin aceasta piesele respective se apropie de topoare ale seriei cu extremitatea cefei emisferică (cum este cazul toporului de la Doh.

II. Date despre mediul cultural

Majoritatea topoarelor la care am făcut referire anterior provin din descoperiri întâmplătoare, cărora nu li se cunoaște contextul arheologic. Excepțiile sunt puține. Piesa de la Răcăciuni a fost descoperită într-un mormânt de înhumatie atribuit bronzului timpuriu din Moldova². Trei topoare cu ceafa cilindrică, cu porțiunea orificiului de înmănușare îngroșată și cu nervuri mediene longitudinale, provin din stațiuni atribuite culturii Noua.³ Topoare asemănătoare au fost descoperite în complexe ale culturii lamnaia⁴, respectiv cultura catacombelor de pe teritoriul Rep. Moldova.⁵ Din stațiunile atribuite culturii Wietenberg, de la Lopadea Nouă și Ormeniș (toate din jud. Alba) provin două topoare cu ceafa cilindrică. Este vorba despre piese descoperite în periegheze, împreună cu ceramică Wietenberg.⁶ Alte două fragmente de topoare cu proeminență calotiformă pe ceafă provin de la Cetea (jud. Alba). Cele două piese sunt atribuite culturii Wietenberg⁷. Alte două fragmente de topoare, asemănătoare celui descoperit la Doh au apărut în așezarea Otomani de la Vârșand.⁸

III. Functionalitatea.

Deși confecționate din roci dure, ambele piese pe care le publicăm sunt realizări de mare finețe. Nici una nu prezintă urme de folosire. Acest aspect a fost semnalat și de alți specialiști care au publicat topoare de acest fel.⁹ Surprinde afirmația categorică a M. Florescu referitoare la faptul că 95 % dintre topoarele cu ceafă cilindrică, confecționate din piatră au urme de întrebuințare și că ar fi servit pentru procurarea celor necesare traiului.¹⁰ Interesantă ni se pare în acest context chiar observația autoarei, că în cadrul descoperirilor culturii Monteoru apar miniaturi de topoare cu ceafa cilindrică, realizate din lut ars¹¹. Cel mai adesea topoarele de tipul celor descrise de noi sunt socotite topoare de luptă.¹² Alți autori socotesc că topoarele cu ceafa cilindrică ar fi arme de ceremonie sau mai precis însemne ale puterii.¹³

IV. Originea

Topoare cu cefa cilindrică, confecționate din cupru apar încă din eneolitic, ca posibile replici ale unor piese similare din piatră¹⁴. Ele aparțin categoriei A, conform tipologiei realizată de Al Vulpe. În unele morminte ale culturii ceramicii ornamentate cu șnurul, atribuită eneoliticului din Moravia și Silezia, sunt destul de des întâlnite topoarele din piatră cu ceafă cilindrică, iar unele au chiar profilul

¹ Vulpe, op. cit., p. 270-271.

² Tudor, op. cit., p. 283.

³ Florescu A.C., op. cit., p. 129, 139.

⁴ Dergacev 1994, fig. 2A/7, 3/6.

⁵ Idem, op. cit., fig. 6/3.

⁶ Boroffka 1994, p. 217, pl. 84/2, 108/4.

⁷ Andrițoiu 1992, p.45, pl. 39 / 32-33.

⁸ Boná 1975, p.137, pl. 150/17, 151/4.

⁹ Hașotti 1985, p. 7-8, fig. 1-2; Tudor, op. cit., p. 286; Ghemiș, op. cit., p. 663.

¹⁰ Florescu M., 1979, p.112.

¹¹ idem, op. cit. p.

¹² Andrițoiu, op.cit, p. 45; Tudor, op.cit., p. 283-284; Marinescu, Dănilă 1976, p. 33; Irimia, Bardac 1995-1996, p.18-21; Irimia, op.cit., p. 223; Munteanu, op. cit., p. 416-417.

¹³ Vulpe 1970, p. 64; Matz, op. cit., p. 55; Tudor, op. cit., p. 288; Ghemiș, op. cit., p.665.

¹⁴ Vulpe 1964, p. 460.

longitudinal ușor curbat¹, ceea ce le apropie de piesele categoriei **B** (Vulpe). Referitor la zona lor de origine, de unde se răspândesc, sunt invocate fie zona nord și central-europeană², fie spațiul nord-pontic.³

V. Consideratii finale

Dat fiind faptul că majoritatea topoarelor de acest fel sunt descoperiri întâmplătoare (ca și piesele prezentate de către noi) este riscantă susținerea unor afirmații foarte categorice asupra problemelor pe care le ridică acest gen de descoperiri. Descoperirile din contexte arheologice sigure evidențiază că pe teritoriul României, asemenea topoare din piatră apar din bronzul timpuriu (mormântul de la Răcăciuni) până în perioada târzie a epocii (piesele din stațiuni ale culturii Noua). Unele piese de acest fel sunt atribuite chiar perioadei culturii Coțofeni.⁴ Topoarele publicate de noi le atribuim epocii bronzului, iar exemplarul fragmentar de la Doh ar putea fi legat, ipotetic de locuirea Wietenberg din punctul "La izvoare" unde a fost descoperit. Câteva jaloane cronologice sunt oferite de descoperirile mai importante. Se susține, că depozitul de la Borodino nu poate fi datat mai devreme de sec. XV-XIV î. Hr.⁵ Analize C¹⁴ efectuate pe materiale ce provin dintr-un complex tumular descoperit în Daghestan, unde au fost descoperite ca obiecte de inventar și topoare din piatră cu ceafa cilindrică au evidențiat date plasate între 2851-2367, respectiv 2194-1780 î. Hr.⁶ Așadar, cadrul cronologic al evoluției topoarelor cu ceafa cilindrică este foarte îndelungat. Această evoluție poate fi sesizată și sub aspect tipologic, de la exemplarele cu profilul drept, spre cele cu profilul curbat și lama arcuită, semilunară. Topoarele cu ceafa cilindrică apar pe un spațiu vast, în medii culturale diferite. Probabil există o zonă de origine a acestui tip de topoare, de unde se răspândesc mai apoi. Răspândirea lor pe un spațiu vast, nu se leagă neapărat de comerțul la distanță. Procesul trebuie văzut într-un context mai amplu, al comunicării la nivel ideatic între elite, ceea ce a dus la adoptarea de către aristocrația tribală, de către pătura de războinici, a unor tipuri de obiecte de prestigiu originare din zone mai avansate. Aceasta este funcția pe care o atribuim și pieselor pe care le publicăm. Nu excludem posibilitatea ca unele topoare să fi servit și drept arme. Pe de altă parte trebuie avută în vedere posibilitatea ca aceeași piesă să dețină funcții diferite de la un grup etnic la altul⁷. Cel puțin toporul de la Prodănești nu putea servi unui scop războinic, dat fiind faptul că orificiul de înmănușare, îngust nu permitea fixarea unei cozi suficient de rezistente comparativ cu greutatea piesei.

¹ Šebela 1999, pl. 148/1,4-5;152/5, etc.

² Munteanu, *op.cit.*, p. 416-417; Tudor, *op. cit.*, p. 287.

³ Lichardus, Vladár, *op. cit.*, p. 43-44; Ghemiș. *op. cit.*, 665

⁴ Roman 1976, pl. 9/1, 6.

⁵ Lichardus, Vladár, *op. cit.*, p. 43-44.

⁶ Gadziev et alii 2000, p. 89-91, fig. 46, 48 / 246, 281, 340-341.

⁷ Vulpe 2001, p. 211-214

BIBLIOGRAFIE

- Andrițoiu 1992** I. Andrițoiu, **Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului**, Bibl. Thrac. II, București, 1992.
- Bejinariu 2001** I. Bejinariu, *Considerații privind descoperirile culturii Wietenberg din județul Sălaj*, în **Studia Archaeologica et Historica Nicolae Gudea dicata. Omagiu profesorului Nicolae Gudea la 60 de ani**, B.M.P., IV, 2001, p. 95-117.
- Bóna 1975** I. Bóna, *Die mittlere Bronzezeit und ihre Südostlichen Beziehungen*, Budapest, 1975.
- Boroffka 1994** N. Boroffka, *Die Wietenberg Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, Universitätsforschungen zur Prähistorische Archäologie, Bonn, 1994.
- Dergacev 1994** V. Dergaciev, *Epoca bronzului. Perioada timpurie*, în T. D., XV, 1-2, 1994, p. 121-140.
- Florescu A.C. 1991** A. C. Florescu, **Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole**, în **Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos**, Călărași, 1991.
- Florescu M. 1979** M. Florescu, *Contribuții la cunoașterea concepției despre lume și viață a comunităților tribale monteorene*, în **Carpica**, XI, 1979, p. 57-134.
- Ghemiș 2001** C. Ghemiș, *Toporul de piatră de la Girișul de Criș, județul Bihor*, în, **Adevărul omeneste posibil pentru rânduirea binelui**, Oradea, 2001, p. 663-670.
- Godziev et alii. 2000** G. M. Godziev, P.L. Kohl, R.G. Magomedov, D. Stronoch, S. Godziev, *Daghestan-American Archaeological Investigations in Daghestan, Russia, 1997-1999*, în **Eur. Ant.**, 6, 2000, p. 47-123.
- Hașotti 1985** P. Hașotti, *Topoare de piatră din epoca bronzului aflate în colecțiile Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța*, în **Istros**, IV, 1985, p. 7-12.
- Iercoșan 1981-1982** N. Iercoșan, *Două topoare de luptă din piatră șlefuită descoperite în județul Satu Mare*, în **Stud. Com. SM**, V-VI, 1981-1982, p. 657-660.
- Irimia 1978** M. Irimia, *Un topor cu ceafa cilindrică de la Făgăraș (jud. Sibiu)*, în **Pontica**, XI, 1978, p. 223-235.
- Irimia, Bardac 1995-1996** M. Irimia, A. Bardac, *Noi descoperiri din epoca bronzului la Grădina (județul Constanța)*, în **Pontica**, XXVIII-XXIX, 1995-1996, p. 13-21.
- Lakó 1980** É. Lakó, *Raport preliminar privind săpăturile de salvare executate în anii 1978-1979*, în **Acta MP**, IV, 1980, p. 31-35.
- Lakó 1981** É. Lakó, *Repertoriul topografic al epocii pietrei și a perioadei de tranziție spre epoca bronzului în județul Sălaj*, în **Acta MP**, V, 1981, p. 37-119.
- Lichardus, Vladár 1996** J. Lichardus, J. Vladár, *Karpatenbecken-Sintašta-Mykene. Ein Beitrag zur definition der Bronzezeit als historischer Epoche*, în **Slov. Arch.**, XLIV, 1, 1996, p. 25-93.

- Marinescu, Dănilă 1976** G. Marinescu, Ș. Dănilă, *Cercetări și descoperiri arheologice în județul Bistrița Năsăud (II)*, în **File de Istorie**, Muzeul de Istorie Bistrița, IV, 1976, p. 24-56.
- Matei, Stanciu 2000** Al. V. Matei, I. Stanciu, **Vestigii arheologice din epoca romană (sec. II-IV p. Chr.) în spațiul nord-vestic al României**, B. M. P., IV, Zalău, 2000.
- Matz 1969** F. Matz, **Creta, Micene, Troia**, București, 1969.
- Munteanu 1991** M. Munteanu, *Topoare și alte piese de piatră din epoca bronzului din sud-estul României*, în **Pontica**, XXIV, 1991, p. 407-418.
- Roman 1976** P. I. Roman, **Cultura Coțofeni**, București, 1976.
- Roska 1942** M. Roska, **Erdély régészeti repertórium**, I - Óskor, Koloszvár, 1942.
- Šebela 1999** L. Šebela, **The Corded Ware Culture in Moravia and adjacent part of Silesia (Catalogue)**, Fontes Arch. Moraviae, tomus XXIII, Brno, 1999.
- Tatai 1973** C. Tatai, *Unelte litice preistorice în colecțiile Muzeului din Blaj*, în **Apulum**, XI, 1973, p. 693-701.
- Tudor 1973** E. Tudor, *Un mormânt de la începutul epocii bronzului descoperit la Răcăciuni (județul Bacău)*, în **S.C.I.V.**, 24,2, 1973, p. 283-290.
- Vasiliu 1996** I. Vasiliu, *Topoare de piatră din epoca bronzului aflate în colecțiile Muzeului de Arheologie din Tulcea*, în **Peuce**, XII, 1996, p. 9-26.
- Vulpe 1959** Al. Vulpe, *Depozitul de la Tufa și topoarele cu ceafa cilindrică*, în **S.C.I.V.**, X,2, 1959, p. 265-276.
- Vulpe 1964** Al. Vulpe, *Cu privire la cronologia topoarelor de aramă cu brațele "în cruce"*, în **S.C.I.V.**, 15,4, 1964, p. 457-466.
- Vulpe 1970** Al. Vulpe, **Äxte und Beile in Rumänien**, P.B.F., IX, 2, 1970.
- Vulpe 1996** Al. Vulpe, *Deponierungen, Opferstätten und Symbolgut im Karpatengebiet*, în **Archäologische Forschungen zum Kultgeschehen in der Jüngeren Bronzezeit und Frühen Eisenzeit Alteuropas**, Regensburg, 1996, p. 517-533.
- Vulpe 2001** Al. Vulpe, *Epoca metalelor. a) Introducere*, în **Istoria Românilor**, vol. I, **Moștenirea timpurilor îndepărtate**, București, 2001.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

Planșa I: Toporul de la Prodănești

Planșa II: Toporul de la Doh

PLATE LIST

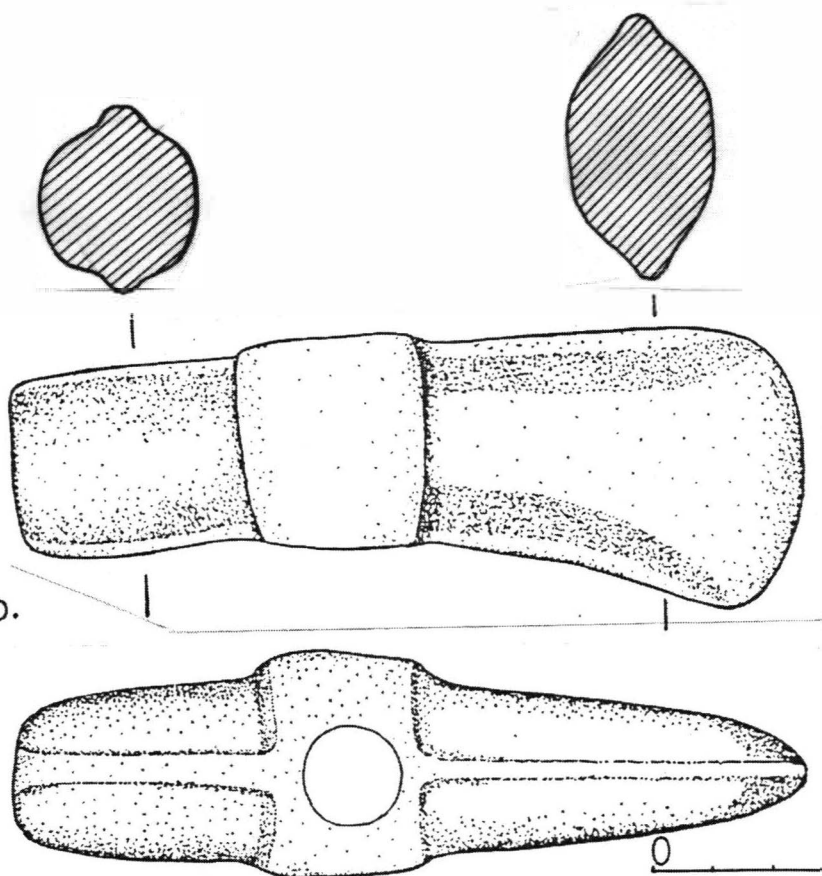
Plate I: The axe from Prodănești

Plate II: The axe from Doh

1a.

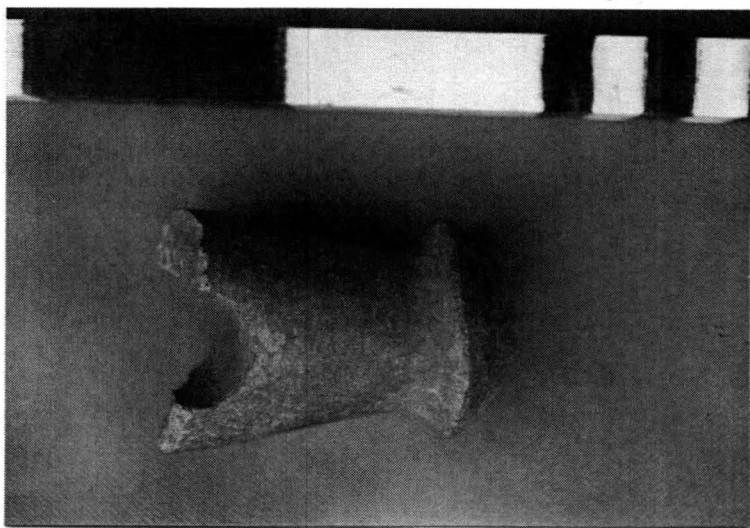

1b.

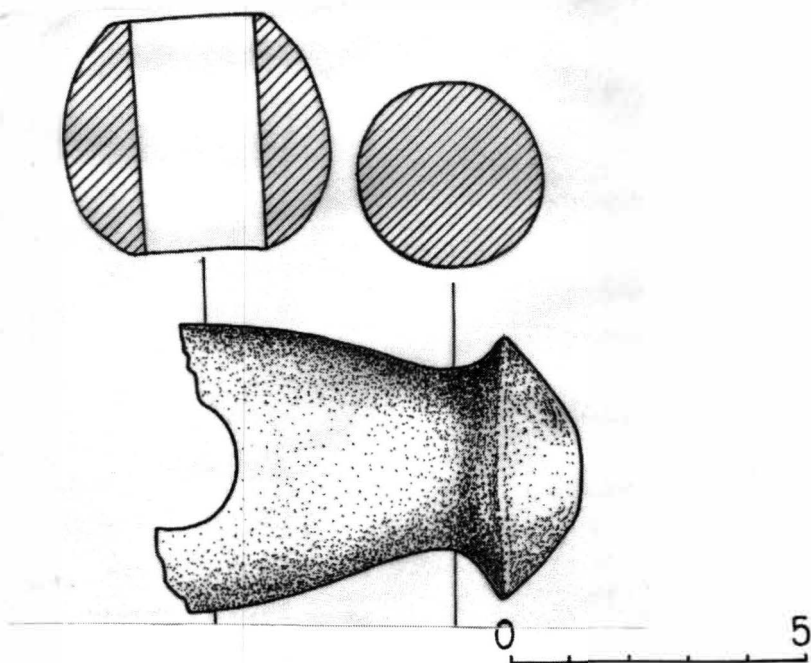

Planşa I

1a.

1b.

Planşa II

Ceramica hallstattiană de la Poian – Kőhát (jud. Covasna) (Rezumat)

Comuna Poian se situează la nord-est de comuna Sânzieni, la poalele înălțimii Perkő. La începutul anilor 60, în urma lucrărilor agricole s-a semnalat material arheologic de la locul Kőhát. Punctul se află la nord de localitate, pe malul stâng al pârâului Telek.

În urma săpăturilor arheologice întreprinse de Zoltán Székely între anii 1963 și 1967 s-a constatat că așezarea a fost locuită în mai multe epoci. Din epoca bronzului s-a descoperit un mormânt de copil aparținând culturii Ciomortan (Costișa), material ceramic al culturii Wietenberg și complexe arheologice ale culturii Noua. În epoca fierului așezarea a fost locuită de purtătorii civilizației dacice, peste care s-a suprapus o așezare din epoca migrațiilor (sec. VI–X).

În urma verificării materialului s-a observat, că între materialul ceramic din epocile amintite se distinge un material aparținând primei vârste a fierului, cu ceramică neagră canelată. Am considerat necesară prezentarea materialului ceramic, din motivul că acest sit este un nou punct, încă inedit, pe harta descoperirilor culturii ceramicii negre canelate din sud-estul Transilvaniei. Din cauza că materialul ceramic este destul de variat, din punct de vedere tipologic, iar s-a găsit și o vatră din această epocă, considerăm îndreptățiți să afirmăm că este vorba de o așezare a acestei culturi.

Pe baza materialului ceramic, destul de fragmentar, fiind singura categorie de artefact, care poate fi datat sigur în această epocă, s-a ajuns la concluzia că așezarea hallstattiană poate fi datată în faza mai evoluată a culturii, având cele mai bune analogii în materialele așezărilor de la Cemat-Vârful ascuțit, Teleac, Mediaș-Cetate.

Die Gemeinde von Poian liegt am Fuße des Berges Perkő, in die nord-östliche Richtung von Sânzieni. Im nördlichen Teil der Grenze, der zum heutigen Gemeindezentrum gehört, neben dem Weg der nach Belani führt, erhöht sich der „Kőhát“ genannte Hügel. Am Fuße dieses Hügels fließt der Bach Telek, auf der linken, höheren Ufer des Baches auf der bearbeiteten Gebiet wurden im 1960-er Jahren Arheologische Funde entdeckt.

Im Jahre 1963 hat Székely Zoltán eine beglaubigende Grabung durchgeführt¹, es folgten im 1964-1967 Zeitraum größere, aufdeckende Ausgrabungen². Auf Grund dieser Grabungen stellte er fest, dass das Gebiet im mittleren Bronzezeit bewohnt war. Es wurde hier ein Grab von einem Kind gefunden mit einen kleineren Schüssel als Grabbeilage³, beide stammen aus dem Costisa-Kultur, außerdem wurden vereinzelte Keramikbruchstücke mit Merkmale der Wittenberg-Kultur entdeckt. Darauf hin wurde das Gebiet von die Träger der Noua-Kultur besiedelt, welche von der Forscher aufgrund der Keramik, bzw. aufgrund der anwesenheit der Wittenberg Keramik in die frühere Entwicklungsphase der Kultur datiert wird⁴. Es wurde hier auch ein, in die

¹ POPESCU 1964, 556; POPESCU 1964a, 391.

² POPESCU 1966, 721; POPESCU 1966a, 397 (Fälschlicherweise Poiana); POPESCU 1967, 533; POPESCU 1967a, 369; POPESCU 1968a, 434; SZÉKELY 1970, 312; SZÉKELY 1973a, 221.

³ SZÉKELY 1968, 425-427.

⁴ SZÉKELY 1977, 26.

Bronzezeit datierbares Haus gefunden, das vermutlich der Ansiedlung der Noua Kultur zuzuschreiben ist. Danach (aufgrund der Fachliteratur) wurde das Gebiet von der Dakischen Bevölkerung besiedelt. In dieses Material hat der Forscher „archaische“ Einwirkungen gefunden, der vermutlich aus der frühen Eisenzeit stammt¹. Auch aus dieser Dakischen Zeitraum stammt eine, in die Erde vertieftes Gebäude². Die Siedlung wurde in der Zeit der Völkerwanderungszeit wieder bewohnt, zuerst im 6.-8. Jh.³, danach im 9-10 Jh.⁴, man konnte aus dieser Periode mehrere Wohngruben aufdecken.

Beim durchschauen des Materials tauchte in die früh Eisenzeit datierbare Keramik auf. Über dieses Material wird in der archäologischen Repertorium der Komitat Covasna keine Erwähnung gemacht⁵, auch Székely Zoltán macht nur an einer Stelle Deutung auf diesem Fakt⁶. Wir sehen die Vorstellung des Materials für begründet, hauptsächlich weil es sich in der Reihe der früheisenzeitlichen Fundorte um einen bisher unbekannten Fundort handelt.

Während der Grabungen konnte man keinen früheisenzeitlichen Schicht absondern, trotzdem versuchte ich so viel Information wie möglich über den in Frage stehenden Material einzusammeln.

Erstens habe ich die Eintragungen des Inventarbuches durchgeschaut, aber diese enthalten im allgemeinen keine Informationen die Nutzbar wären. Indesen ist es mir aufgefallen, das mehrere Keramikbruchstücke zusammen mit dem Material der Grubenhäuser eingetragen wurde. Die logische Erklärung wäre das die Gruben den „Schicht“ der Früheisenzeit durchgeschnitten haben, dessen Material gelangt zurück in die Grube, und die Absonderung dieser war nicht möglich. Bei der Absonderung des Materials auf Abschnitte, habe ich bemerkt, dass das Fragliche Material aus einen einzigen Teil der Fundestelle stammt, besser gesagt aus dem 4.-9. und 13.-18. Abschnitten. Nachdem ich diese Information auf dem Grundriss der Fundestelle gelegt habe, wurde sichtbar dass die Erstreckung der eisenzeitlichen Siedlung die ganze Fundestelle nicht bedeckt hat. (Taf. 1)

Auch die für mich erreichbare Archäologische Aufzeichnung aus dem Jahr 1967 bietet mir nicht genügend Information aus dem sich genauer die eisenzeitliche Besiedlung schließen lässt. Es wird aber bei mehreren Stellen Bemerkung über früh Eisenzeitliche kannelierte Bruchstücke gemacht, die zu den oben genannten Abschnitten gehören. Das Fehlen der Konkreten Abschnitte wird mit dem Fakt erklärt, dass das Gelände als Acker genutzt wurde, wodurch die obere Schichten-Verhältnisse zertsört wurden.

Zwischen den Schichten und Grundrissen die beim Grabungen gemacht wurden habe ich einen Grundriss einer Feuerstelle gefunden, auf der das Zeichen stand, dass es sich um eine hallstättische Feuerstelle handelt. Dieses ist bei der Grabungen im Jahr 1966 aus dem Abschnitten S-14 sowie S-15 liegenden Teil zu Sicht gekommen. Die Feuerstelle geriet im beschädigten Zustand - zwischen -0,48 m und 0,79 m Tiefe – zu Sicht. Aus den Grundriss wird klar, dass Stein, Erde und Keramik als Grundstoff der Feuerstelle diente, worauf schließlich Lehm Pflaster kam (Taf. 2). Leider in diesen Fall gibt es keinen

¹ SZÉKELY 1970, 312.

² SZÉKELY 1973, 527-531; SZÉKELY 1969, 102.

³ SZÉKELY 1971. 353-358.

⁴ SZÉKELY 1992.

⁵ REP.COV, 116, XXVII.d. 422.

⁶ SZÉKELY 1992, 46.

Schnitt, so haben wir keine Information über die Schichten-Verhältnisse. Es ist uns nicht gelungen die Keramik abzusondern, der zum Fundament der Feuerstelle verwendet wurde.

Auf den einzigen, beinahe vollkommen rekonstruierbaren Gefäß (Taf. 3/1) stand der Aufschrift, dass ein sogenanntes „Groapa Hallstatiana“, das heisst das es zum hallstadtischen Graben gehört. Leider weder aus der Inventarbuch noch aus der Grabungsbericht stellt es sich keine Information bezüglich eines Eventuellen Grabens heraus, so kann man es nicht wissen was der Inhalt des Grabens außer dieses Gefäß war.

Diese sind also die vorherige Dataien (Hinweise) die mit der eisenzeitlichen Material in Verbindung zu bringen sind. In Weiterem folgt die Beschreibung der Keramik, sowie das Versuch auf die Chronologiesche Bestufung.

Aus der Untersuchung des Materials der Keramik stellt es sich heraus, dass feineres und rauheres Sand und zerstoßene Scherben als Magerungs-Material verwendet wurden. Zum Herstellen der Gefäße wurde das verwendete Material vermutlich aus der Nähe oder aus dem Gebiet der Fundestelle geborgt.

Die früheisenzeitliche Keramik der Fundestelle trägt die ganze Charakteristik der Zeit an sich. Die Oberfläche der Gefäße ist im großen Teil schwarz, gut geglättet, und fallweise poliert. Es sind gelbliche, rötliche und braune Varianten bekannt, abhängig davon mit welcher Brennungstechnik es gemacht wurde. Die Innere ist am meisten gelblich-rot oder ziegel-rot, wenig geglättet, aber im Fall der kleineren Gefäße (Schalen, Tassen) ist auch die Innere der Gefäße gut geglättet, fallweise poliert, seine Farbe ist am meisten grau oder schwarz. Die Verzierung besteht aus Kanneluren charakteristisch für die früheisenzeitlichen Gava-Holíhrady Kultur.

Weil die Keramik in Bruchstücke zurückgeblieben ist, es gelang nur relativ wenige Gefäße zu rekonstruieren. Aufgrund der Formen dominieren im ersten Fall kleinere Gefäße, Schalen, Tassen. Mit einigen Ausnahmen können wir auf der Form der Gefäße nur aufgrund der Analogien Schlussfolgerungen machen.

Die **Schalen** kommen im Fundmaterial in großer Zahl vor, das bestätigen auch andere früheisenzeitliche Fundstellen. Aufgrund der Form kann man sie in mehreren Typen teilen:

1. Kalottenförmige Schalen sind im Grabungsmaterial am meisten aufzufinden. Mehrere Varianten kann man von einander unterscheiden:

a. Schalen mit einbiegendem Randabschluß, abgerundeten Bauch, konischen Boden und kleine Knubben unter dem Rand. Im Allgemeinen sind sie klein, mit einer Höhe zwischen 6-8 cm, maximaler Durchmesser ist 17-20 cm. Dieser Typ der Schale ist auf die Fundstellen von Teleac II.¹, Cernat² usw. aufzufinden. Auch A. Laszlo datierte die größere Verbreitung des Types auf die spätere Phase der Kultur.³ (Taf. 4/1-2.)

b. Schalen mit gerader Rand, mit gebogenem Wand, mehr oder weniger konischen Boden. Der Rand ist selten mit schräger Kannelur geziert (Turban-Rand), bei kleineren Schalen ist der Boden omphalosartig eingedrückt. Diese

¹ VASILIEV-ALDEA-CIUGUDEAN 1991, fig. 35/10,19,22.

² SZÉKELY 1966, pl. IV/11.

³ LÁSZLÓ 1994, 94.

Form ist in der ganze Entwicklungsphase der Kultur heufig.¹ (Taf. 4/3-7.; 5/1.; 10/6.)

2. Schalen mit tronkonischem Form. Das Rand ist fazetiert oder turbanartig geziert. Der Innere der gröseren Exemplaren ist unter dem Rand mit Kanneluren geziert. (Taf. 5/2.; 7/7-8.)

3. Schalen mit weit ausbiegendem Rand und geknickter Wandung. Der Innere ist mit Kanneluren (Sternförmig) geziert. (Taf. 6/6.)

Tassen kommen unter den ergänzbaren Formen heufig vor. Einige Exemplare sind am Schulter und Bauch geziert.

1. Kleine Tasse mit leicht ausbiegendem Rand, zylindrisches Hals, gedruckter kugelförmiger Körper. Am Schulter und Bauch sind schräge, seichte Kanneluren.² (Taf. 6/2.)

2. Tasse mit leicht ausbiegendem Rand, bikonische Wandung, gerundetes Bauch, ungeziert. Es ist anzunehmen das sie Hänkel hatte.³ (Taf. 6/3.)

3. Tasse mit geradem Rand, gebogener Wandung, omphalosartig eingedruckter Boden, mit einen weit überrandständigen bandförmigen Hänkel der aus dem Rand beginnt. Die Form ist im allgemeinen ungeziert.⁴ (Taf. 6/4.)

4. Tasse mit ausbiegendem Rand, gebogener Wandung, mit gezielter und betonter Schulter, im allgemeinem gerundetem Boden. An einigen Exemplaren ist stark überrandständiges, in der Gefäßmitte ansetzendes, bandförmiges Hänkel⁵ (Taf. 6/5.), unterdessen bei anderen Exemplaren beginnt der bandförmiger überrandständiger Hänkel am Schulter, und ist unter der Gefäßmitte ansetzend. (Taf. 7/3.)

Von den **grösseren Gefässen** - mit Ausnahme der erwähnten, aus der hallstatistischen Grube stammende Urne, gelang uns nur wenige Stücke zu rekonstruieren:

1. Die fast vollkommen rekostruierbare Urne hat ausbiegendem Rand, zylindrischem Hals, wenig gedrucktem kugelförmigem Körper mit einem konischen Boden. Die Ausenseite ist poliert, gelblich hellbraun, mit ab und zu dunkle Flecken. Die Verzierung auf dem Schulter besteht aus symetrisch angebrachte, senkrechte, flache Bückel bzw. girlandförmige Kanneluren. (Taf. 3/1.) Typologisch gehört sie zur den bikonischen Gefässtypen mit zylindrischem Hals und trichterförmigem Rand.⁶ Zur selben Typ gehören auch der auf dem Taf. 8/3; 9/1-3. dargestellter Bruchstücke. Es ist vorstellbar dass einige Stücke zu den Kategorie der sog. dreiteiligen Etagengefäßes gehören, denn es besteht kein Unterschied zwischen den Hals, Rand und Schulter der zwei Typen.

2. Eine andere Urnenform - auf der Zeichnung gelang es uns nur teilweise zu rekonstruieren - hat ausbiegendem Rand, gebogenem, tronkonischem Hals und gerundetem Schulter. Die verzierung besteht aus Knuben, die aus dem Körper des Gefäßes ausgedruckt wurden, diese sind mit girlandförmige Kanneluren zusammen gebunden. (Taf. 3/2.) Typologisch gehört sie zur den bikonischen Gefäßtypen mit zylindrischem Hals und trichterförmig ausbiegendem Rand⁷. Zu

¹ LÁSZLÓ 1994, 71-75; PANKAU 2004, 61-62.

² Siehe Analogien: PANKAU 2004, 64, Typ. 4; SZABÓ 1996, 35/6Ea.

³ SZABÓ 1996, 35/6Ca.

⁴ Siehe Analogien: KEMENCZEI 1984, Taf. CXXXIII/12.

⁵ LÁSZLÓ 1994, 81, 5A typ; KEMENCZEI 1984, Taf. CXXXIV/8-10, 13. In beiden Fällen sind unferzierte Exemplare.

⁶ Siehe Analogien: PANKAU 2004, 53, Abb. 7/2.

⁷ PANKAU 2004, 52, Typentafeln 2, Variante 1a.

diesem Typ gehören auch die Bruchstücke auf dem Taf. 7/2; 8/1. Annähernde Analogien haben wir in Cernat-Hegyes gefunden¹, aber es ist an fast alle Fundstellen der Kultur anwesend.

3. Zur Kategorie der Urnen gehören auch die Gefäße mit trichterförmigem Rand, gebogenem, tronkonischem Hals, gedrucktkugelförmigem Körper und konischen Boden². (Taf. 7/1.; 8/2.; 9/4.) Ihre Eigenschaft ist das der Bauch mit schräger oder senkrechter Kanneluren geziert ist, die mit Rippen gegliedert sind.³

4. Auch die Töpfe mit Wellenrand sind im Fundmaterial anwesend, zusammen mit einem nach außen verdicktem Rand, gebogenem Hals, gerundeter, nach unten abfallendem Schulter. Die Oberfläche ist poliert, hellbraun, und am Schulter kann man einen abgebrochenen Buckel beobachten. (Taf. 5/3.) Ähnliche Gefäße kann man an fast alle früheisenzeitliche Fundstellen finden.⁴

5. In der Kategorie der Töpfe sind die sackförmige Gefäße die häufigsten, doch es ist sehr fragmentiert, deswegen ist die Rekonstruktion der Form sehr schwer, auch als Zeichnung. Im Fundmaterial von Poian sind viele seitens Bruchstücke von solchen Gefäßen vor gekommen. Die einzige, mehr oder weniger rekonstruierbare Rand Bruchstück, ist leicht ausbiegend, und hat zylindrischem Körper. Die Aussenseite ist gegletet und schwarz, die Innere des Gefäßes ist ziegelrot (Taf. 9/5.). Typologisch gehört sie zur Laszlo 1Ab, sowie Pankau III-1-v3.

Zur rekonstruierbaren Gefäßen gehört ein **kleines Gefäß**, mit ausbiegendem Rand, gebogenem Hals und kugelförmigem Körper. Auf dem Schulter sind vier, symetrische, hornartige, nach oben gerichtete Buckelverzierungen. (Taf. 7/4.) Aufgrund der Form ist sie mit den größeren Urnen ähnlich. Nahe Analogien haben wir in der Fundmaterial von Turia-Conacul Apor gefunden.⁵

Die Verzierung der Keramik ist meistens durch Kannelur und gepflasterte Buckel oder aus dem Wand des Gefäßes ausgedrückte Knuben vertreten. Auf einer der Bruchstücke tauchen parallele Ritzungen als Verzierung auf. (Taf. 10/5.)

Die Verzierungen tauchen an Verschiedenen Teilen der Gefäße auf. Im Fall der Schalen sind außer der schon erwähnten Turban-Ränder (Taf. 4/7.; 5/1-2.), auf der maximaler Durchmesser angebrachte Bückel (Taf. 4/1-2.), und im Inneren der Schale kann man aus Kanneluren bestehende Verzierungen auffinden. Im Fall der Letzteren tauchen girlandartige (Sternförmige) (Taf. 6/6.) oder halbkreisförmige Motive auf (Taf. 7/7.), aber an einigen Bruchstücken können wir horizontale zirkel oder vertikale Kanneluren auffinden. (Taf. 7/8.)

Im Fall der Schüssel und Tassen ist der Schulter mit schräge oder vertikale, breite oder schmale Kanneluren geziert. (Taf. 6/1-2.; 7/3,5.)

Bei der großen Urnen ist meistens der Schulter des Gefäßes mit girlandartige Kanneluren geziert, der die Bückel oder Knuben auf dem Schulter umfassen (Taf. 3/1.) oder verbinden (Taf. 3/2.; 8/1,3.). Im einigen Fällen stehen

¹ Im großteil unpubliziertes Material in Seklerische National Museum.

² PANKAU 2004, 52, Typentafeln 2, Variante 2.

³ Siehe Analogien: SZABÓ 1996, 1E.

⁴ Siehe Analogien: LÁSZLÓ 1994, 80, 4C Typ; SZABÓ 1996, 34, 2Aa Typ; PANKAU 2004, 58-61.

⁵ Im großteil unpubliziertes Material in Seklerische National Museum.

die Bückel allein (Taf. 7/4.; 10/7.). Der Nack oder bei der Begegnung des Nackes mit dem Schulter sind an einigen Bruchstücken horizontale Kanneluren als Verzierung angebracht. (Taf. 10/1-4.) Im Fall eines Urnetyps sind am Bauch schräge Kanneluren durch vertikale Rippen gegliedert. (Taf. 8/2.) Zu den Verzierungstechniken können wir auch die Fazetierung des Randesinneren zuordnen. (Taf. 7/1.; 9/3-4.)

Aufgrund des Fundmaterials können wir bestetigen, dass die Fundestelle Poian-Köhat auch von der früheisenzeitlichen Kultur Gáva-Hollihrady besiedelt wurde, so ist die süd-ost transilvanische Ausbreitungs-Karte der Kultur mit einer Fundestelle reicher geworden.

Es steht uns sehr wenig Information zur Kronologischen Einordnung der früheisenzeitlichen Siedlung zur Verfügung. Aufgrund der Grabungsdateien kann man nur feststellen, dass der früheisenzeitliche Siedlung Poian, auf die spätbronzezeitliche Fundestelle Noua siedelte, die letzte wird durch die Wietenberg Bruchstücke - aufgrund der Fachliteratur - in die frühere Phase der Kultur datiert. Aufgrund der Analogien kann man die hier gefundene Bronzefunde und Bruchstücke von einem Gußform, in die Br.D Zeitraum datieren, so kann es mit der Besiedlung der Noua Kultur in Verbindung gebracht werden, deswegen verfassen wir uns in diesem Studium nicht damit.

Leider ist von dieser Fundestelle kein hallstattisches metal-Gegenstand zu Sicht gekommen, so haben wir die Kronologische Einstufung der früheisenzeitlichen Siedlung nur aufgrund der Keramik gemacht, wie wir wissen stößt es sich an viele Schwierigkeiten.

Wie wir aus der aufgeführten Analogien gesehen haben, die meisten Gefäßtypen von Poian zeigen Ähnlichkeit mit dem Material von Cernat, Teleac und Medias-Cetate. Trotzdem können wir behaupten, dass die Gefäßtypen im Großteil kein genauer Datierungselement sind¹. Wir akzeptieren aber Pankaus Theorie, welche nach der jetzigen Stand der Wissenschaft eine hypotetische Gliederung über die Gáva-Hollihrady Kultur bietet, sie teilt die Entwicklung der Kultur in Siebenbürgen in früh- und späte Phase. Aufgrund seiner Theorie über die früheisenzeitliche Keramik, im Einklang mit der Datierung der Fundstellen Cernat, Teleac, Medias ist auch Poian-Köhat in die spätere Phase zu datieren. Es ist zum anmerken dass im Fundmaterial keine nierenförmige Tasse oder Bruchstück gefunden wurde, hingegen sind die besten Analogien über Tassen mit bandförmigen Henkel aus der früh Eisenzeitlichen Fundmaterial zu Sicht gekommen.

Übersetzung vor Mednyánszky J. Emese

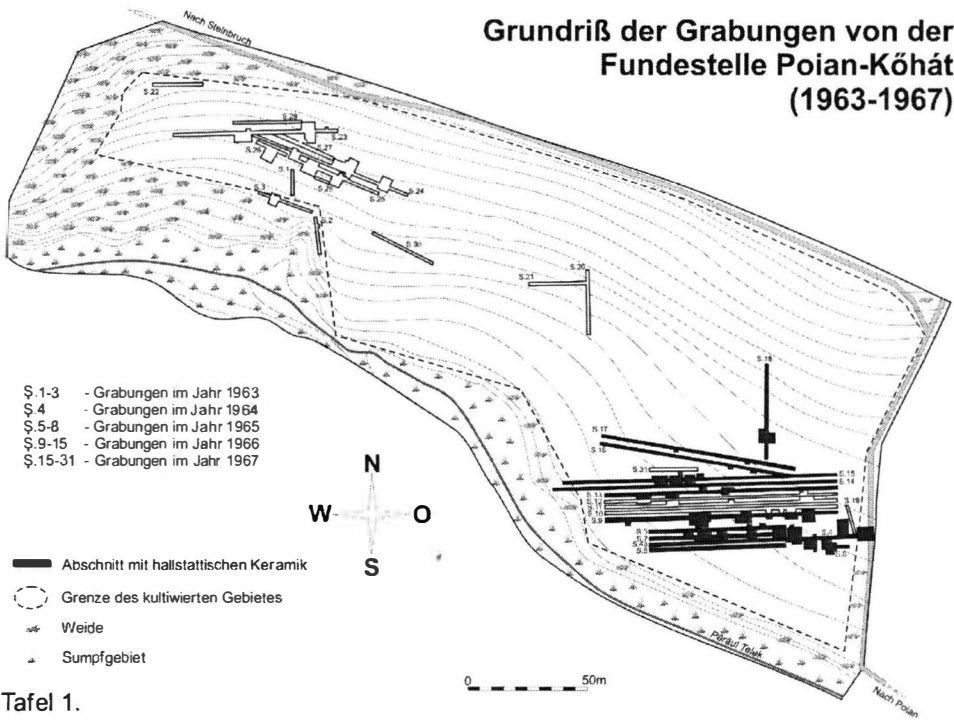
¹ PANKAU 2004, 86-98.

LITERATURVERZEICHNIS

- KENENCZEI 1984 T. KEMENCZEI, *Die Spätbronzezeit Nordostungarn*, ArchHung 51, Budapest, 1984.
- LÁSZLÓ 1994 A. LÁSZLÓ, *Începuturile epocii fierului la est de Carpați*, Bibliotheca Thracologica VI, Bucuresti, 1994.
- PANKAU 2004 C. PANKAU, *Die älterhallstattzeitliche Keramik aus Medias / Siebenbürgen*, UPA, Band 109, 2004.
- POPESCU 1964 D. POPESCU, Săpăturile arheologice din Republica Populară Română în anul 1963, SC/IV 15, 4, 1964, 551-567.
- POPESCU 1964a D. POPESCU, Les fouilles archeologiques dans la République Populaire Roumanie en 1963, *Dacia N.S.*, VIII, 1964, 385-403.
- POPESCU 1966 D. POPESCU, Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1965, SC/IV 17, 4, 1966, 709-725.
- POPESCU 1966a D. POPESCU, Les fouilles archeologiques dans la République Socialiste de Roumanie en 1965, *Dacia N.S.*, X, 1966, 383-401.
- POPESCU 1967 D. POPESCU, Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1966, SC/IV 18, 3, 1967, 521-538.
- POPESCU 1967a D. POPESCU, Les fouilles archeologiques dans la République Socialiste de Roumanie en 1966, *Dacia N.S.*, XI, 1967, 357-376.
- POPESCU 1968a D. POPESCU, Les fouilles archeologiques dans la République Socialiste de Roumanie en 1967, *Dacia N.S.*, XII, 1968, 421-443.
- REP.COV *Repertoriul arheologic al județului Covasna*, Sf.Gheorghe, 1998.
- SZABÓ 1996 G.V.SZABÓ, A Csorva-csoport és a Gáva-kultúra kutatásának problémái néhány Csongrád megyei leletgyűttes alapján, *Studia Arheologica* II., Szeged, 1996, 9-109.
- SZÉKELY 1966 Z. SZÉKELY, *Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe, 1966.
- SZÉKELY 1968 Z. SZÉKELY, Contribuții la problema începutului epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei, SC/IV 19, 3, 1968, 423-428.
- SZÉKELY 1969 Z. SZÉKELY, Contribuții la problema așezărilor și cetăților dacice din sud-estul Transilvaniei, *Cumidava* III, 1969, 99-124.
- SZÉKELY 1970 Z. SZÉKELY, Săpăturile executate de Muzeul din Sf. Gheorghe (1959-1966), *Materiale* IX, 1970, 297-315.
- SZÉKELY 1971 Z. SZÉKELY, Eléments byzantins dans le civilisation matérielle des VIe-VIIIe siècles dans le Sud-Est de la Transylvanie, *Dacia N.S.* XV, 1971, 353-358.

- SZÉKELY 1973 Z. SZÉKELY, Vase grecești și imitații de la Cernat și Poian (Jud. Covasna), SC/IV 24, 3, 1973, 527-531.
- SZÉKELY 1973a Z. SZÉKELY, Săpăturile executate de Muzeul din Sf. Gheorghe (1967-1970), *Materiale X*, 1973, 219-224.
- SZÉKELY 1977 Z. SZÉKELY, Contribuții privind epoca bronzului în sud-estul Transilvaniei, *Aluta*, VIII-IX, 1976-1977, 25-36.
- SZÉKELY 1992 Z. SZÉKELY, Așezări din secolele VI-XI p. Ch. în bazinul Oltului Superior, SC/IVA 43, 3, 1992, 245-306.
- VASILIEV-ALDEA-CIUGUDEAN 1991 V.VASILIEV-I.ALDEA-H.CIUGUDEAN, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac*, Cluj-Napoca, 1991.

Grundriß der Grabungen von der Fundestelle Poian-Kőhát (1963-1967)

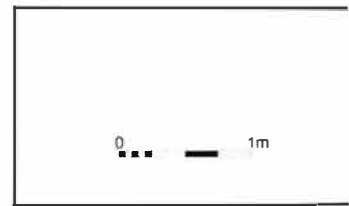
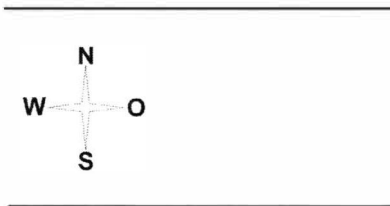

Tafel 1.

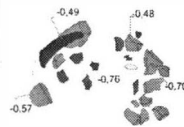
Poian - Kőhát (1966) Hallstattische Herdstelle S - 14-15

Die gebrannte Anwurf des Herdes —
 Keramik —
 Stein —
 Knochen —

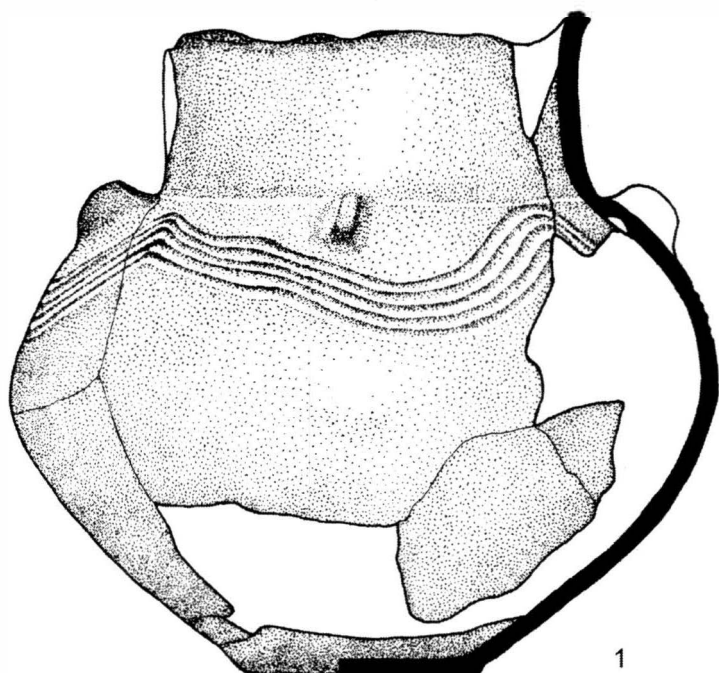
S-15

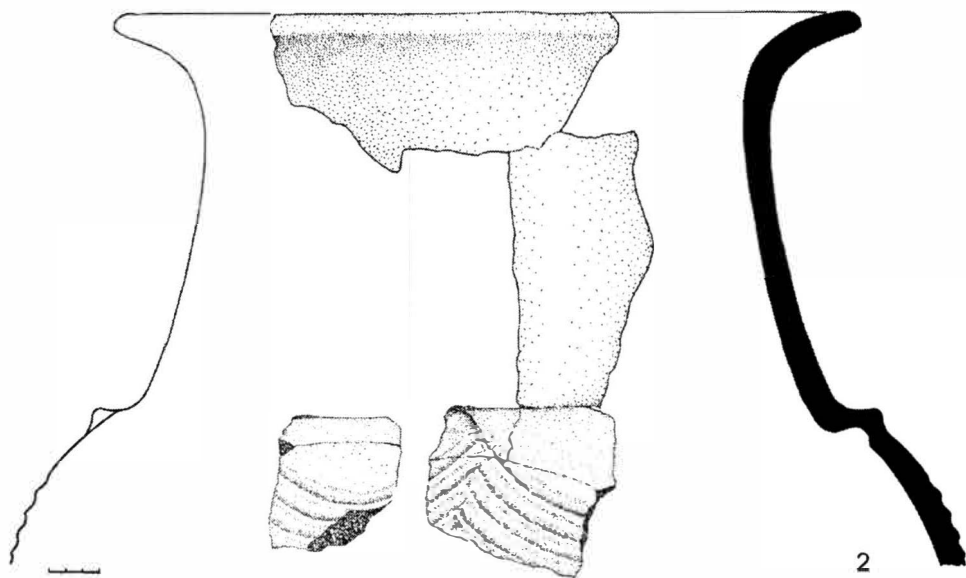
S-14

Tafel 2.

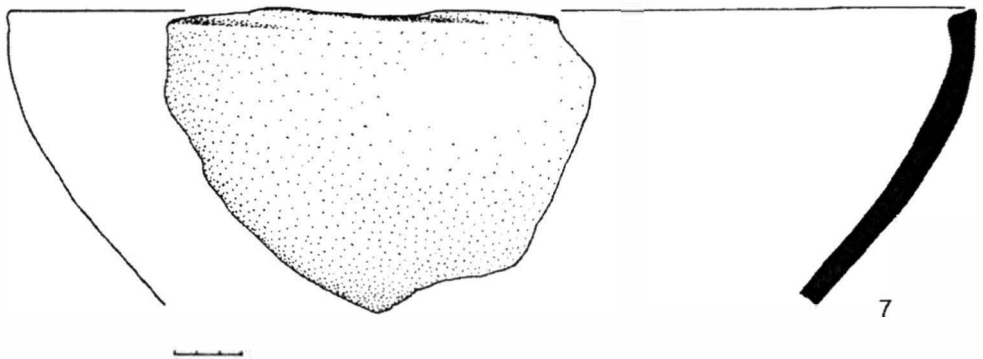
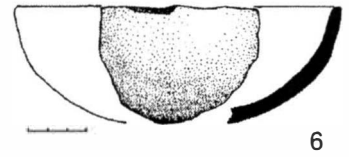
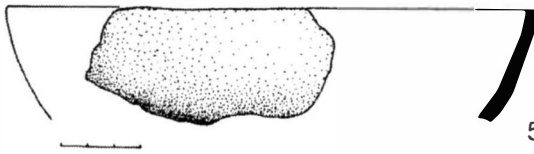
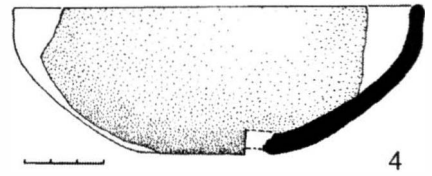
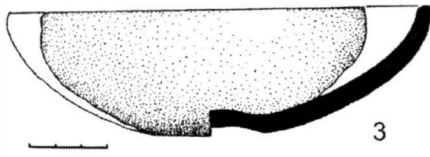
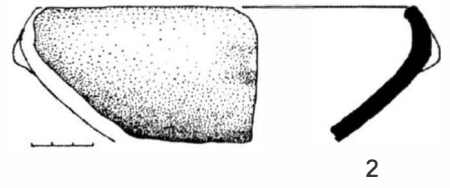
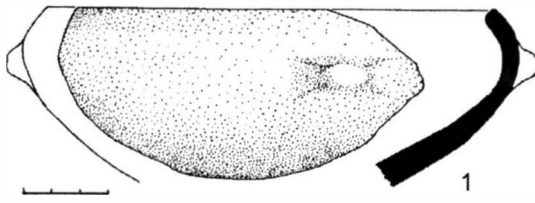

1

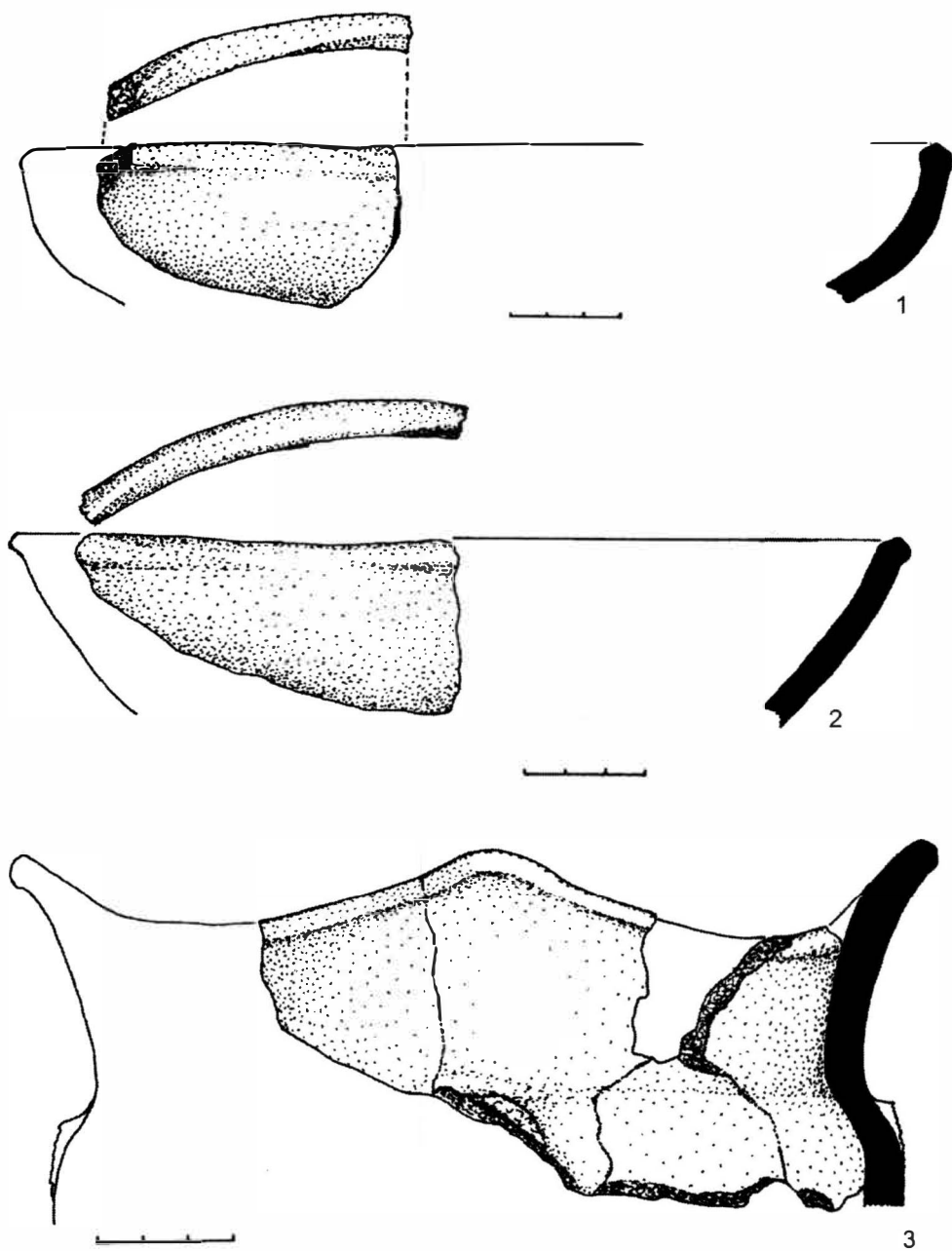

2

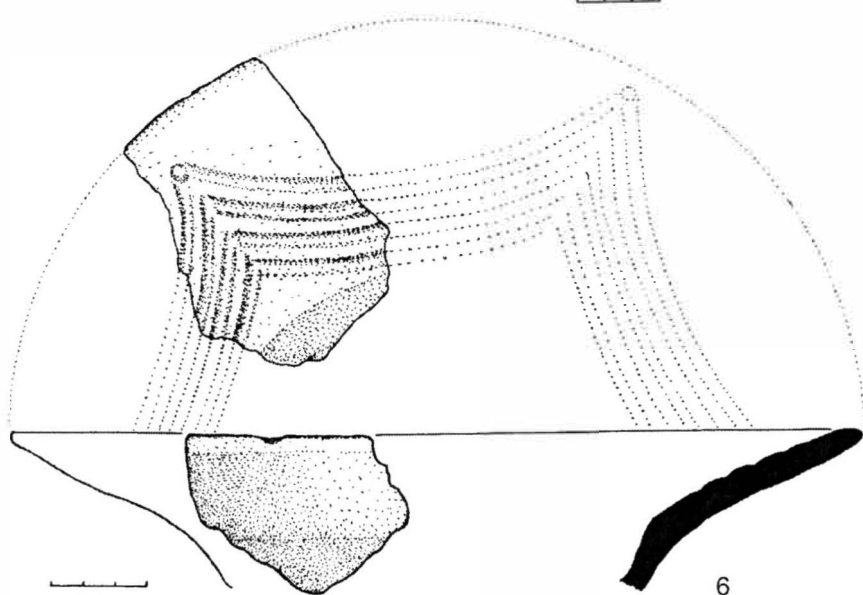
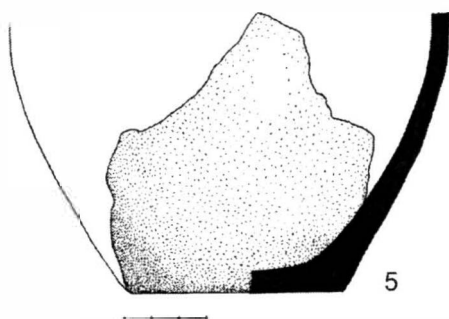
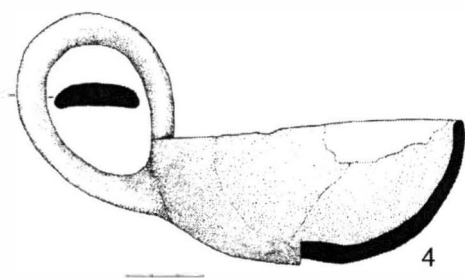
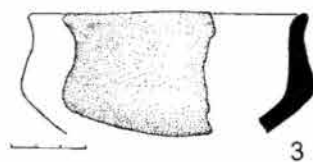
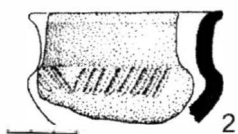
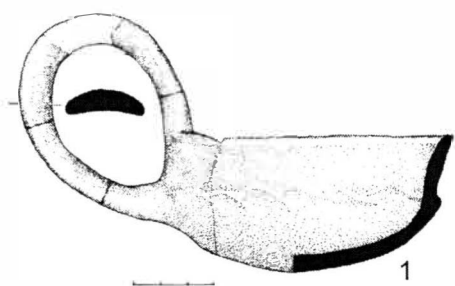
Tafel 3.

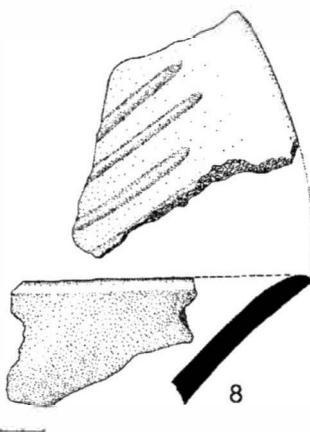
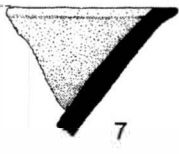
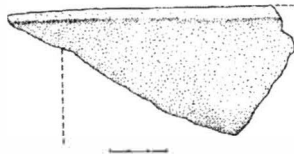
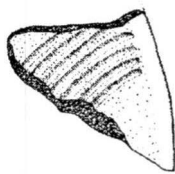
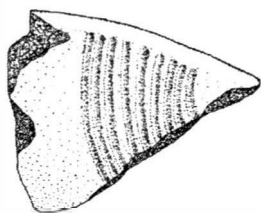
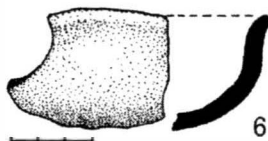
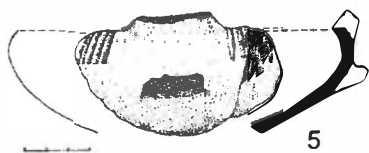
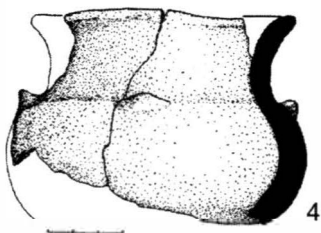
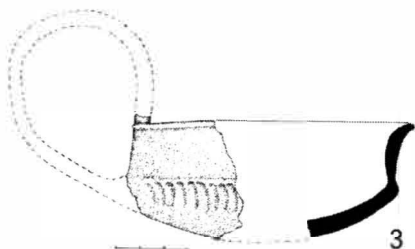
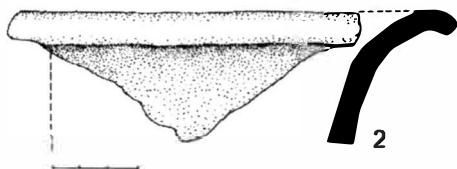
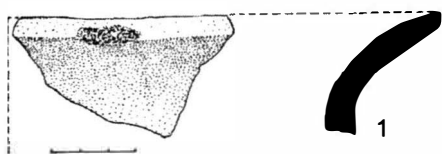
Tafel 4.

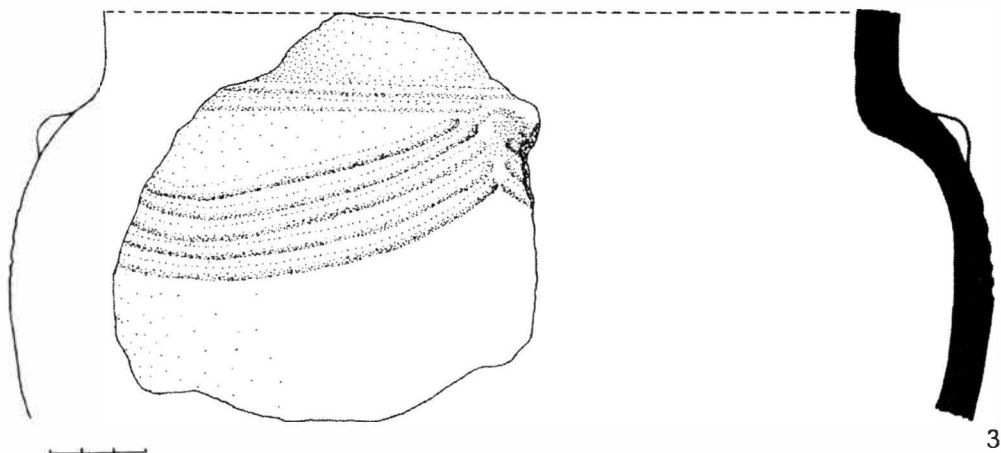
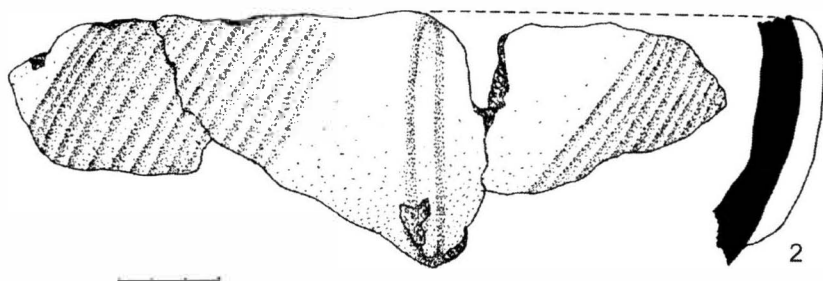
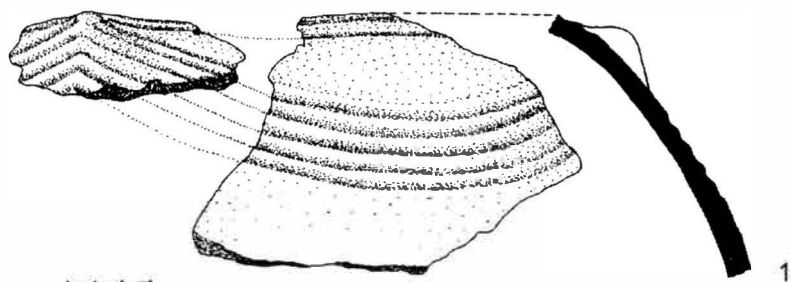
Tafel 5.

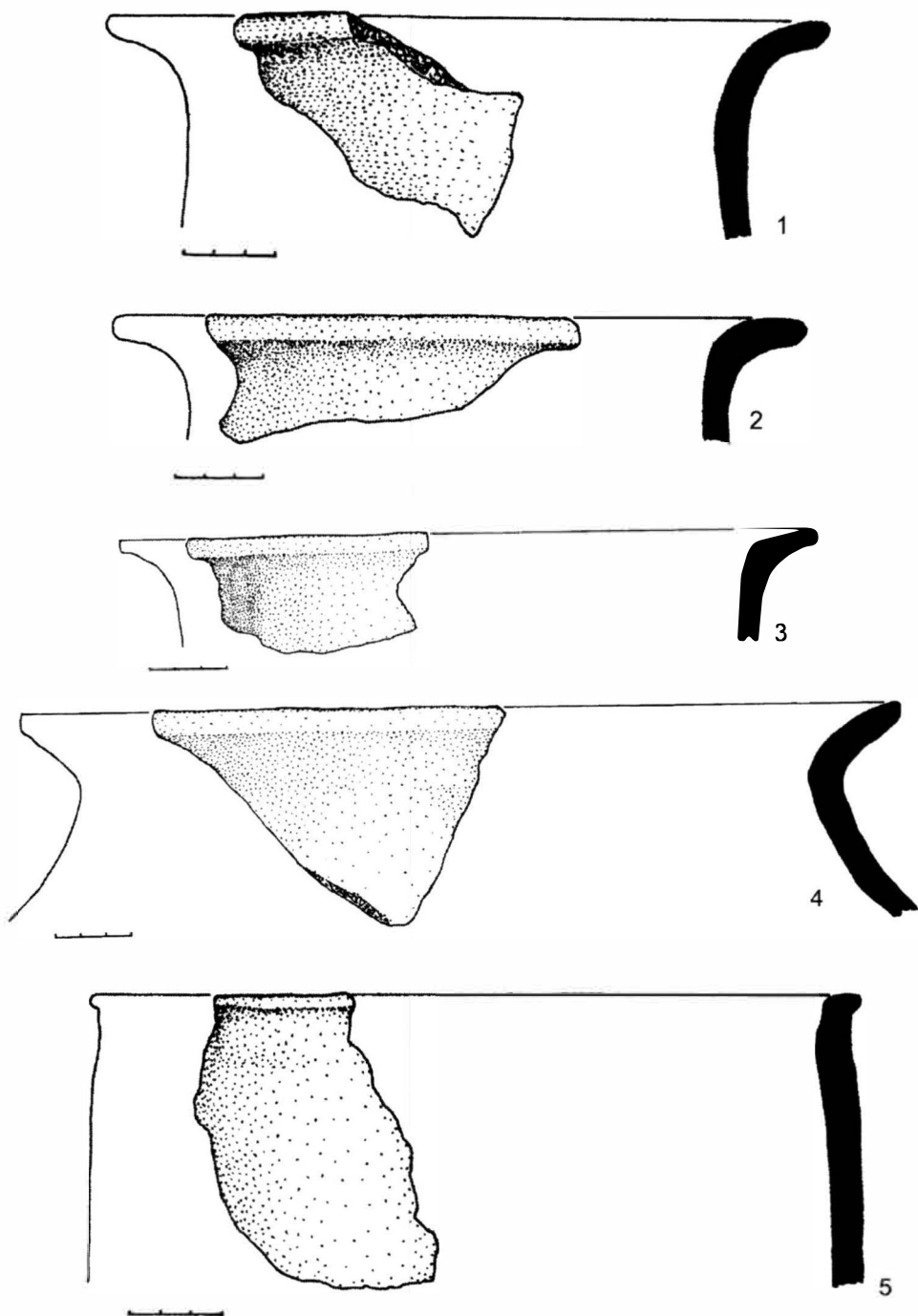
Tafel 6.

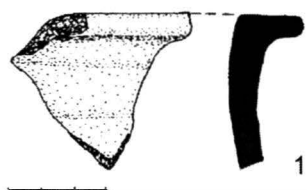
Tafel 7.

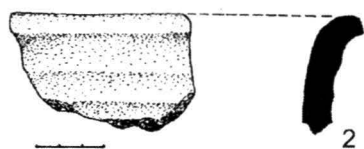
Tafel 8.

Tafel 9.

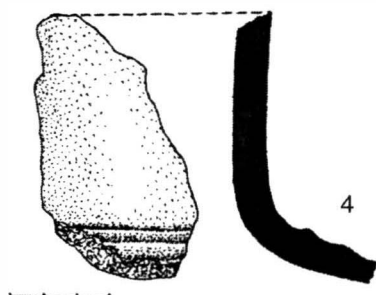
1

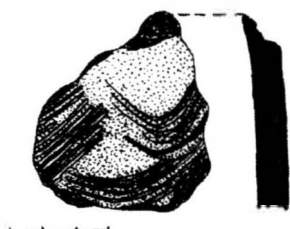
2

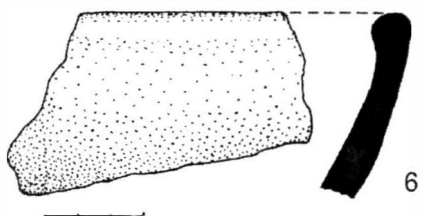
3

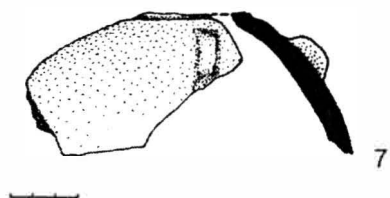
4

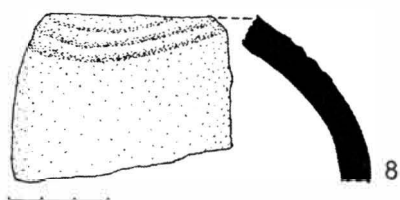
5

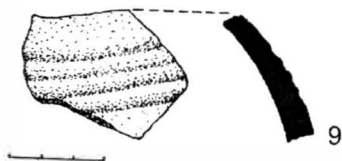
6

7

8

9

10

Tafel 10.

O MONEDĂ ROMANĂ REPUBLICANĂ DESCOPERITĂ LA TUȘINU, SÂNPETRU DE CÂMPIE (JUD. MUREȘ)

DANIEL CIOATĂ

A Roman Republican Coin found at Tușinu (Sânpetru de Câmpie, Mureș County) (Abstract)

The coin was discovered in the territory of Tușinu village by a local, during the agriculture works. It has been unfortunately perforated and used as a medallion. As far as the archaeological repertory of the area is concerned, there are very few discoveries from this period and there have't been noticed any traces of a Dacian settlement. Though, a Roman Republican denarius was found in Sânpetru de Câmpie. The coin is of 504 Sydenham type, bearing the name of C. Caius Longinus on the obverse, thus being issued in 110-109 B.C.

The coin that has recently come to our attention, is a Roman Republican denarius, issued in 83 B.C., by Caius Norbanus, consul at that time, having on the obverse the head of Venus, wearing a diadem, turned left, a value mark (CLVIII) and the legend, with the name of the consul (C Norbanus) on the lower part. On the reverse, the following elements appear, from the left: the corn ear, the fasces and the caduceum.

We can thus conclude that the message that both the obverse and the especially reverse of the coin symbolized the idea of harmony and social – political stability doubled by an economical development.

C. Norbanus, an important political personality of the Roman governmental system from the turn of the 2nd-1st centuries B.C., reached the peak of his career having the functions of tribunus (103 B.C.), quaestor (around 99 B.C.), and consul in 83 B.C. His career was violently interrupted, as he became an enemy of Sulla because of whom he fled to Rhodos, where he was not able to find the necessary support and eventually he put an end to his days in the year 82 B.C.

The time segment of the use of this coin in this area could have been long, if we consider the preference of the Dacians for the Roman Republican denarii, which have massively pierced into the north-Danube economic market during the reign of Burebista and remained the basic means of commercial exchange for a century and a half. Deprived of any other elements of dating for the discovery place and reminding once more the year of its issuance (83 B.C.), we find it very probable that the first half of the 1st century B.C. corresponded with the actual circulation of this coin. The historical and economical context favored the spread of this type of coins as far as these territories, as mentioned above. Moreover, it is the moment in which the local mint ceased to function and the Roman coins became largely used, having a better quality and wider circulation, paralleled by the social, political and implicitly the economical transformations that came together with the rise of Burebista's kingdom.

Even if an isolated discovery, this coin marks another point on the list of Dacian epoch discoveries comprising so far 82 localities from this district, contributing to the general image of the area and that particular period as well, giving a moral and scientific impulse for a systematical research that can bring further evidence.

Translated by Coralia Crișan

Descoperită în satul Tușinu, comuna Sânpetru de Câmpie, de către un localnic, moneda a fost din păcate perforată și utilizată drept medalion¹. Din ceea

¹ Mulțumim pe această cale colegului de la Universitatea Petru Maior, Fábíán István, care a recuperat moneda și a făcut posibilă publicarea ei.

ce se cunoaște în prezent, zona nu este deloc bogată în descoperiri din această perioadă și nici nu au fost atestate urme arheologice care să confirme existența unei așezări dacice.

Totuși, în satul Sânpetru de Câmpie a fost descoperit întâmplător un denar roman republican. Piesa are marcat pe obverse numele lui C. Caius Longinus și este de tipul Sydeham, 502; prin urmare a fost emisă în 110-109 a. Chr.¹. Necunoscându-se cu precizie locul descoperirii pentru nici una din cele două piese în cauză, iar distanța dintre localități nefiind prea mare, este posibil ca între ele să existe o oarecare legătură istorică. Apariția lor însă atrage după sine necesitatea unei cercetări mai atente a întregului perimetru de descoperire, cu atât mai mult cu cât o mare parte a teritoriului județului este încă necunoscută sau este prea puțin cercetată din punct de vedere arheologic.

În ceea ce privește descrierea monedei, avem de-a face cu un denar roman republican, emis în anul 83 a. Chr., de către consulul Caius Norbanus și este de tipul Crawford 357/1b². Pe **avers** se observă capul cu diademă al zeiței Venus, întors spre dreapta, semnul de officina (CLXVIII) în spatele zeiței și legenda cu numele consulului (C Norbanus) în partea de jos. Pe **revers** sunt reprezentate de la stînga la dreapta spicul de grâu, fasciile și caduceul.

Mesajele transmise de către iconografia monetară pot fi descifrate doar dacă ne întorcem privirea și asupra contextului din care provin monedele, ele având, metaforic vorbind, un limbaj propriu, care ne obligă la o cunoaștere profundă a simbolismului unei epoci total diferită de a noastră. În acest sens a fost realizată o clasificare tipologică a reprezentărilor din punct de vedere religios, personal, istoric, arhitectural și al obiectelor animate sau neanimate.³ Moneda care face subiectul acestui articol pare a se integra ultimului tip amintit. Acestuia îi corespund imagini ce trimit ca simbolistică la ideea adulării diferiților zei (de exemplu fulgerul sau vulturul pentru Jupiter), a evocării anumitor locuri (de exemplu calul pentru *Parthia*) sau chiar simboluri legate de responsabili cu baterea monedei (elefantul pentru Q. Metellus). Există de asemenea tipuri care transmit o simbolistică generală, precum vulturul și steagurile pentru armată sau trofee și prizonieri, cu ocazia celebrării unor victorii.⁴ În această tipologie sunt incluse și simbolurile de pe reversul monedei noastre, spicul de grâu și caduceul reprezentând prosperitatea economică (agricolă și comercială mai exact), iar fasciile sistemul de guvernământ stabil.

Se poate concluziona astfel că mesajul ce se dorea a fi transmis atât de aversul cât mai ales de reversul monedei este cel al unei perioade de armonie și stabilitate politico - socială dublată de o dezvoltare a economiei.

C. Norbanus, om politic de seamă al sistemului de guvernământ roman de la cumpăna secolelor II – I a. Chr., și-a încununat cariera ocupând funcțiile de tribun (anul 103 a. Chr.), *quaestor* (probabil anul 99 a. Chr.) și consul în anul 83 a. Chr.⁵. Aceasta a fost întreruptă violent, el devenind dușman a lui Sulla, din cauza căruia a fugit în insula Rhodos, unde însă nu a găsit suficient sprijin, fiind astfel nevoit să-și pună capăt zilelor în anul 82 a. Chr.⁶.

¹ Lazăr 1995, p. 221

² Ținem să aducem mulțumiri colegului Cristian Găzdac pentru determinarea monedei

³ Mattingly 1967, p. 58.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Gruen 1966; Badian 1983.

⁶ Badian 1983, p. 170.

Importanța istorică a monedei este dată de o serie de date și informații ce pot fi desprinse din analiza iconografică, încadrarea cronologică a perioadei în care a fost utilizată precum și din locul de descoperire, mai exact din istoria acestui loc. Având ca punct de plecare anul 83 a. Chr, anul când a fost emisă la Roma, este de la sine înțeles faptul că avut nevoie de o oarecare perioadă de timp pentru a ajunge în spațiul intracarpatic, indiferent de căile folosite: comercială sau posibilele campanii de jaf atît de comune în epocă.

Perioada de utilizare a monedei în acest areal poate să fie destul de îndelungată dacă ținem cont de preferința dacilor pentru denarii romani republicani, care au intrat masiv pe piața economică nord-dunăreană în timpul domniei lui Burebista și au rămas principalul mijloc de schimb comercial timp de un secol și jumătate. Neavând alte elemente de datare pentru locul de descoperire și amintind încă o dată anul emiterii, 83 a. Chr., este foarte probabil ca prima jumătate a secolului I a. Chr. să corespundă perioadei în care aceasta s-a aflat în uz. Contextul este unul favorabil pătrunderii acestui tip de monede: coincide cu momentul în care se constată încetarea monetăriei locale tradiționale dacice și utilizarea pe scară largă a monedei romane republicane¹, de o mai bună calitate și cu o circulație mult mai mare, în condițiile transformărilor social politice și implicit economice ce au marcat formarea regatului lui Burebista.

Prin această descoperire, chiar dacă este una izolată, se mai adaugă încă un punct pe lista celor 82 de localități mureșene cu materiale aparținând civilizației dacice², contribuind la conturarea imaginii de ansamblu privind zona și perioada respectivă și obligând totodată din punct de vedere moral și științific la o cercetare sistematică ce poate aduce lămuriri suplimentare.

¹ Preda 1973, p. 345, 346; Glodariu 1974, p. 94.

² Lazăr 1995, p. 222.

BIBLIOGRAFIE

Bandian 1983

E. Badian, *The silent of Norbanus*, în *The American Journal of Philology*, vol. 104, nr. 2, 1983, pag 156 – 171;

**Chirilă, Gudea,
Lazăr, Zrinyi 1980**

E. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrinyi, *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul Județean Mureș*, Tîrgu Mureș, 1980

Glodariu 1974

I. Glodariu, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj Napoca, 1974

Gruen 1966

E. S. Gruen, *The questorship of Norbanus*, în *Classical Philology*, vol. 61, nr. 2, 1966, pag. 105 – 107;

Lazăr 1995

V.Lazăr *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Tîrgu Mureș, 1995;

Mattingly 1967

H. Mattingly, *Roman coins from the earliest times to the fall of the western empire*, Londra, 1967

Preda 1973

C Preda, *Monedele geto – dacilor*, București, 1973

Harta județului - locul descoperirii

Monedă romană republicană descoperită la Tușinu, județul Mureș

AȘEZAREA „LA TĂU” – LOC. CECĂLACA, COM. AȚINTIȘ(JUD. MUREȘ), II-III P. CHR

NICOLETA MAN - CORALIA CRIȘAN - DANIEL CIOATĂ

A Settlement from the 2nd – 3rd Centuries – “La Tău”, Cecălaca, Ațintiș (Mureș County) (Abstract)

The rescue excavation from Cecălaca, Mureș District, took place in the autumn of 2005, as a result of the landfalls, following the heavy rainfalls that damaged the site.

Consequently, the research was carried out in two sections and a quadrate, aiming to recover as much information as possible.

As it follows, in the first section, the remains of a house with an exterior hearth were discovered.

The pottery belongs to four mains categories: Dacian, Roman tradition pottery, 4th-6th century types and another category, chronologically belonging to the medieval period, more precisely to the 13th-14th centuries.

The grave, pertaining to a woman, age 25-30, cannot be accurately dated, since it lacks inventory of any kind. Due to the fact that it is an inhumation grave and the body is positioned with the head is pointing west, it is very likely that it dates from a period after the 6th century. It is certain though that it is a post-roman complex, since it cuts through a Roman epoch house.

Conclusively, we discovered a Roman epoch settlement, most probably belonging to the Dacian population (one of the pits contained both Roman and Dacian pottery and in the archaeological stratum the two categories were also mixed; the primitive aspect of the house also points to this conclusion), from the 2nd - 3rd centuries (a brooch dated at the beginning of the 2nd century, up to the half of it was discovered). In the vicinity of the excavated area there must have been a 4th - 6th century settlement also, as shown by the rich ceramic material characteristic to this period. It is possible that the grave belongs to a cemetery, but no supplementary data is yet available. A medieval settlement may exist in the area, as proved by the pottery discovered both in the excavation and in the surrounding area.

Comuna Ațintiș se remarcă pe harta Daciei romane prin câteva descoperiri romane sporadice: ceramică romană, două monede romane imperiale emise de Traian și Antoninus Pius și urmele drumului roman care mergea în paralel cu valea Ozdului. De pe teritoriul satului Cecălaca sunt menționate fragmente ceramice romane care se găsesc în Muzeul de Istorie Aiud, dar fără să se precizeze locul de descoperire¹.

Situl arheologic în discuție se află în apropierea localității Cecălaca, în dreapta DJ 107G (dinspre Ațintiș spre Cecălaca), la 14km de Luduș și respectiv 20km de Ocna Mureș, la 46°10' latitudine nordică și 24°05' longitudine estică. Paralel cu DJ107G curge valea Cecălăcii, care străbate satul prin centru și delimitează așezarea de epocă romană dinspre est. Zona Ațintiș – Cecălaca face parte din Depresiunea Ozd, o arie caracterizată printr-un relief colinar, străbătut de văi înguste, care capătă aspectul unor torente care se varsă în Pârâul Cecălaca.

¹ Valeriu Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș* 1995, p. 52.

Intervenția arheologică, sub forma unei săpături preventive, a fost consecința sesizării profesorului de istorie din localitate, dl. Sever Aron¹, care a adunat o cantitate importantă de ceramică din zona respectivă și care a atras atenția asupra pericolului pierderii informației arheologice, în urma alunecărilor de teren ce au urmat ploilor abundente din sezonul cald. Situl nu a mai fost sondat anterior și se afla într-o stare precară, necesitând demararea cât mai urgentă a cercetărilor.

Cercetarea a demarat la data de 19.09.2005, prin trasarea S1 (2,5m x 10m), orientată N-S, cu punctul 0 în colțul sud-estic a secțiunii.

Ulterior, au fost trasate S2 (3m x 10m), având aceeași orientare cu S1, paralelă cu aceasta (la est față de S1) și la o distanță de 1m față de ea și respectiv C1 (6,5m x 4 m), la 1m pe direcție nordică, raportată la S1 și S2, în continuarea lor.

Obiectivele cercetării arheologice au fost identificarea stratigrafiei sitului, stabilirea cronologiei aferente, etapele de locuire sau o eventuală utilizare a locului ca necropolă. Totodată, s-a urmărit determinarea suprafeței sitului.

Cercetarea a decurs conform principiilor stratigrafice. Caroiajul utilizat pentru recoltarea materialelor și interpretarea datelor s-a bazat pe două coordonate, plecând din punctul 0 al fiecărei secțiuni (considerat colțul NE), dintre care latura scurtă a fost notată cu cifre, iar cea lungă cu litere.

Stratigrafia, asemănătoare în cele 3 secțiuni se prezintă în felul următor:

- primul nivel, solul vegetal (în care, pe alocuri, pătrunderea aratrului este semnificativă), este caracterizat printr-o culoare cenușie închisă; este slab pigmentat, fără material arheologic important (0,20 – 0,40m grosime);
- cel de-al doilea nivel, stratul arheologic propriu-zis, are grosimi cuprinse între 0,20m - 0,60m, are o culoare maronie închisă; este nivelul în care apare materialul arheologic cu preponderență, respectiv complexele aferente locuirii;
- ultimul strat, solul steril, are o consistență lutoasă, o culoare galbuie închisă, cu intruziuni nisipoase sub forma unor gropi sau lentile, de culoare galben-deschis, chiar alburie.

În **S1**, la baza nivelului de călcare de epocă romană (- 0,66m) a fost depistat între metri 6 și 8,20 un complex bogat în material ceramic roman și ceramică dacică, decorată cu brâu alveolar singular sau dublu, situat spre buza vasului, dar și material osteologic, în proporție mai puțin semnificativă. Majoritatea fragmentelor ceramice din acest complex sunt caracteristice olăriei dacice, aparținând tipului oală-borcan. O altă categorie ce apare în complex este aceea a ceramicii de factură semigrosieră, prelucrată la roată, cu numeroase pietricele în pastă.

Cu privire la funcționalitatea acestui complex, denumit inițial G1 (Planșa I, planul săpăturilor), apar o serie de probleme: e posibil să fie vorba despre o locuință, datorită faptului că nu este adâncită în sol suficient pentru a juca rolul unei gropi menajere și datorită existenței unei lentile de lut galben care delimitează complexul. Nu există urme de pari de susținere a acoperișului sau alte elemente caracteristice unei locuințe, iar în profil urmele complexului dispar aproape cu desăvârșire (trei piese ceramice).

¹ Mulțumim pe această cale domnului profesor Aron Sever, care s-a implicat în organizarea acestei săpături de salvare și pasiunii și abnegației sale care au făcut posibilă identificarea unui nou sit arheologic.

La aceeași adâncime, la cca 1m în direcția SE, a fost depistată o lentilă de lut galben, de formă circulară, cu un diametru aproximativ de 1,40m, cu urme de arsură în partea nordică (în profil lentila are o grosime de cca 0,10m). Este cel mai probabil vorba despre o vatră, amenajată direct pe sol, având la bază un pat de lut bătătorit de cca 10cm, distrusă în timp sub acțiunea rozătoarelor sau dezafectată la un moment dat. Vetre similare, însă cu baza constituită din pietre, au mai fost descoperite și în alte așezări contemporane, în spațiul dintre locuințe, deserving locuințele din imediata apropiere,¹ uneori chiar în număr de trei.

Un al treilea complex a apărut în extremitatea sudică a secțiunii, sub forma unei gropi circulare, a cărui diametru maxim coincide cu peretele profilului. Groapa se adâncește până la 1,36m în solul steril. Este lipsită de inventar. Adâncimea acesteia, împreună cu lipsa materialului de orice natură duc la ipoteza utilizării sale ca groapă de provizii, fără a mai fi însă ulterior folosită ca groapă menajeră.

Cea de a doua secțiune nu a dezvăluit numeroase situații relevante, cu excepția unei gropi (G3) aflată între metri 5,30-6,70, care intra în profilul estic. Forma vizibilă era quasi-circulară, iar fundul denivelat, cu o adâncitură de 0,21m în partea sa nordică. Adâncimea maximă a gropii este de 1,23m. Destinația sa a fost una menajeră, cel mai probabil, cu toate că materialul recuperat din interiorul său nu este unul semnificativ din punct de vedere cantitativ.

În ceea ce privește materialul arheologic colectat din această secțiune, ceramica este de departe categoria cea mai frecventă. Singurul artefact de altă natură este o „fibulă cu genunchi”, căreia îi lipsește piciorul. A fost descoperită în extremitatea sudică a secțiunii, în partea superficială a stratului arheologic. Nu aparținea unui context închis. Este confecționată din bronz și se încadrează tipologic în seria 19, tipul a8f1a, după S. Cociș². Sistemul de închidere este prin balama, capul este semicircular, corpul are un decor format din două linii care se intersectează în forma literei „X”, având pe ambele laturi câte două linii paralele. Decorul, executat prin gravare, este destul de greu de reperat, canelurile fiind foarte fine. Piciorul, în cazul de față absent, se termină de obicei în buton și este scurt. În forma păstrată fibula are 3 cm, iar închiderea este prin sistemul cu balama, tipul V³. Conform aceluiași autor, utilizarea acestui tip de fibulă începe în jurul anului 200 și continuă până prin anul 270⁴.

Caseta **C1**, deschisă în prelungirea celor două secțiuni, a dezvăluit situațiile cele mai importante, privite prin prisma întregii campanii din acest an. În colțul nord-vestic al casetei, la adâncimea de 0,40m, a fost descoperită o greutate de plasă de pescuit.

La adâncimea de 0,44m s-a conturat un strat de chirpici, necompactat, pe o suprafață de cca 5m², plecând din profilul sudic al casetei și continuând pe direcție nordică (între metri 2,40 și 4,20). Este important de menționat că zona cu o aparentă concentrație mai mare de chirpici cuprinde o fâșie, aproximativ între metri 3,30 și 3,90, pe o lungime de 1,70m, orientată perpendicular pe profilul sudic al casetei. Situația se oglindește în profilul sudic printr-o lentilă cu o grosime constantă de aproximativ 0,26 cm, care coboară treptat, de la metrul 4 înspre metrul 2,20, unde ajunge la adâncimea de 0,80m. Apariția acestei

¹ Dumitru Popa, *Considerații privind habitatul rural din spațiul intracarpatic al Daciei romane, Acta Terrae Septemcastrensis I*, 2002, p.141-142

² Sorin Cociș, *Fibulele din Dacia romană*, 2004, p. 98, p. 329, pl. LXXV.

³ *Ibidem*, p. 30.

⁴ *Ibidem*, p. 442.

platforme de chirpici poate fi interpretată ca reminiscențele unei locuințe. Complexul aferent locuinței însă este tăiat de un mormânt a cărui parte superioară coincide ca amplasament cu o parte din suprafața de chirpici. Locuința a fost una de suprafață, probabil avea un plan patulater, scheletul elevației din bârne de lemn, o împletitură de nuiiele între aceștia și chirpicii folosind la izolarea termică și consolidarea structurii casei.¹ Suprafața locuinței nu poate fi apreciată cu exactitate.

Aceast mormânt, ulterior cronologic complexelor descrise până acum, a afectat suprafața locuinței, în așa fel încât, din ceilalți pereți au rămas resturi sporadice de chirpici, împrăștiate de jur împrejurul scheletului, dar nu în cantități considerabile. Un argument suplimentar care vine să susțină această ipoteză este lipsa inventarului din preajma scheletului, excepție făcând câteva fragmente ceramice (dacice și romane) și orientarea lui pe direcția vest-est, motive care pot să indice cu un anumit grad de certitudine o datare mai târzie, spre sfârșitul mileniului întâi al erei noastre și începutul celui următor. Ipoteza că resturile de chirpici provin de la un perete dărâmat, e susținută de apariția unor fragmente cu urme de paie impregnate în ele. Materialele ceramice recuperate din aria cu chirpici sunt preponderent de factură romană. În preajma scheletului uman, ceramica caracterizează cronologic atât epoca romană, cât și un orizont de secolele IV – VI și unul mai târziu, databil în jurul secolelor XIII - XIV. În ceea ce privește mormântul, groapa acestuia nu s-a conturat cu precizie. Individul, așezat în *decubitus* dorsal, cu mâinile pe lângă corp și palmele subduse parțial oaselor bazinului, avea o înălțime de cca 1,65m, capul culcat spre stânga și zdrobit datorită presiunii solului. Au fost recuperate aproape toate oasele scheletului, mai puțin câteva vertebre, rotula piciorului stâng și laba piciorului stâng (înafara unui metatarsian, situat la câțiva centimetri de originea anatomică). Cum s-a mai precizat, individul nu beneficia de inventar, iar ceramica din apropierea sa, imposibil de reconstituit în vase înregi, face parte din alt context arheologic. Analizele preliminare arată că este vorba despre o femeie, cu vârsta cuprinsă între 25-30 ani (vezi articolul următor). Nu excludem ipoteza ca acest cadavru să nu fi beneficiat într-adevăr de groapă sepulcrală, respectiv să fie vorba de așezarea defunctei direct pe sol, eventual înfășurată într-un giulgiu sau piele de animal.² Cu toate acestea, în lipsa unei cercetări mai ample a sitului, nu ne putem pronunța prematur în această direcție.

În suprafața cercetată au fost descoperite câteva tipuri ceramice.

Ceramica dacică (Planșele II – IV) este reprezentată prin cele două categorii de vase și anume cele lucrate cu mâna, respectiv cele lucrate la roată. Primele amintite domină ca număr, iar formele preponderente sunt „vasele-borcan” (de diferite dimensiuni), ceștile și „vasele-sac”. Pasta este fie grosieră, fie semifină, folosind ca degresant pietricele și nisip, culoarea fiind brun - cărămizie sau gri. Decorul constă în brăuri alveolare sau brăzdate, valuri, incizii, butoni.

Ceramica fină, lucrata la roată, e exemplificată prin fructiere și chiupuri, cu pasta de culoare gri, suprafața exterioară lustruită, având ca degresant nisip.

Ceramica romană (Planșa V) descoperită face parte din ceramica uzuală produsă în atelierele ceramice de la Cristești. Atât în complexe, cât și în stratul de cultură, au fost găsite fragmente de farfurii, străchini, boluri, pahare, cupe,

¹ Dumitru Popa, *op. cit.*, p. 141

² Emil Moldovan, *Un ritual funerar insolit practicat în trecut de populațiile din spațiul românesc, în Omagiu profesorului Ioan Andrițoiu cu prilejul împlinirii a 65 de ani, Studii și cercetări arheologice*, Alba Iulia 2005, p. 185 – 200.

oale, vase mari de provizii, confecționate din pastă gălbuie - cărămizie și gri, unele dintre ele fiind acoperite de angobă. Decorul prezent pe aceste tipuri ceramice este format din caneluri și vopsea roșie. Un singur fragment din pastă gri este ștampilat cu șiruri de frunze de ferigă.

Ceramica post-romană este caracteristică secolelor IV-VI (Planșa VI). Majoritatea fragmentelor sunt buze sau funduri de vas, aparținând unor recipiente de dimensiuni intermediare și mari (chiupuri), realizate dintr-o pastă cenușie, la roată (atât rapidă cât și înceată), unele desprinse cu sfoara, cu nisip insuficient cernut sau pietricele în pastă. Arderea este completă, neoxidantă. Decorul constă din caneluri poziționate pe gâtul sau pe umărul vasului.

O altă categorie ceramică este aceea care conține microprundiș în pastă, în cantitate mai mare, fapt ce dă aspectul grosier, de asemenea confecționată la roată, cu nuanțe de la cenușiu până la negru, având un aspect grosier. Decorul, în unele cazuri, este realizat cu roțița, în alte cazuri constă din caneluri adânci. Este cel mai probabil ca această categorie să aparțină secolelor XIII-XIV (Planșa VII).

Putem afirma cu certitudine, în momentul de față, că situl descoperit reprezintă o așezare de epocă romană, în care au conviețuit băștinași daci și coloniști romani, dar și aceștia de condiție la fel de modestă. Această afirmație se datorează asocierii ceramicii de factură romană (descoperită în context închis) împreună cu cea cu brâu alveolar aplicat unor forme tipice dacice, dar și apariției fibulei cu genunchi, databilă la sfârșitul secolului al doilea și începutul celui de-al treilea, în stratul corespunzător acestui nivel. Situațiile descoperite în secțiunile 1 și 2 și respectiv rămășițele locuinței din caseta 1 sunt de pus în legătură cu această epocă. Defunctul aparține unei faze mai târzii a locurii în zonă, ulterioară epocii romane, desemnând chiar o situație ulterioară secolului VI.

Atrage atenția numărul impresionant de ceramică prezent în stratul de arătură, care se întinde pe o suprafață de cca 2 ha, care acoperă cronologic mai multe orizonturi de locuire: epoca romană, epoca medievală timpurie. Zona e propice locuirii, situată într-un loc ferit, pe un teren cu terase domoale, în a cărui vale curge astăzi pârâul Cecălăcii, care e foarte posibil să fi existat și în vechime: cele două pante în oglindă se întâlnesc într-un ic, unde se adună permanent apa de ploaie și probabil și alte surse hidrografice, care dau naștere acestui pârâu. În apropiere, în localitatea Ațintiș, sunt atestate urmele drumului roman, care a fost utilizat o perioadă destul de îndelungată de timp, chiar și după retragerea romană, fapt care facilita circulația în zonă. La o distanță de 20 km se află Ocna Mureș, loc de exploatare a sării din cele mai vechi timpuri, element deosebit de important pentru toate epocile istorice.

Prin urmare, în zona cercetată în această campanie, exista o așezare de epocă romană (fapt încă susținut de existența unei categorii ceramice aparte, atât în stratul arheologic cât și în arătură), una postromană (secolele IV - VI) și probabil, un cimitir mai târziu (sfârșit de mileniu I - început de mileniu II), afirmație care are pentru moment la bază descoperirea unui schelet de individ lipsit de inventar și orientat vest-est. E posibil, în același timp, să fie vorba despre un mormânt izolat. Totodată, în vecinătatea punctului cercetat, e presupusă existența unei așezări medievale, datând aproximativ din secolele XIII - XIV. Cu siguranță, cercetările ulterioare vor clarifica situația, oferind informații care să certifice existența acestor orizonturi succesive de locuire și probabil de utilizare a zonei respective ca loc de cimitir. Descoperirea nu este una izolată, din moment ce s-a

dovedit prin cercetări că zona e una bogată în vestigii similare, cum este spre exemplu, aşezarea cercetată în cătunul Sfântul Gheorghe - Iernut¹ sau cea de la Voivodeni². Importanţa descoperirii rezidă în faptul că punctul nu a fost repertorizat până în prezent şi cu siguranţă va contribui cu date importante, în cazul în care cercetările vor fi extinse.

Dintr-o perspectivă mai generală, aşezarea de la Cecălaca nu este singulară. Numai în perimetrul intracarpatic al Daciei romane au fost identificate 362 de astfel de descoperiri, această categorie de aşezări fiind cel mai bine reprezentată în jumătatea estică a Daciei intracarpatică³.

Aşezarea de la Cecălaca, cel puţin în perimetrul sondat, a avut o locuire de scurtă durată, fiind constatat un singur strat de locuire, destul de subţire şi nu au fost sesizate urme de refacere sau extindere ale locuinţelor. Pare să fi fost întemeiată în perioada timpurie a provinciei, argumente în acest sens sunt fibula descoperită şi faptul că nu se constată un nivel de locuire pur dacic. Cazul Cecălaca reprezintă un alt exemplu de aşezare rurală modestă întemeiată prin amplul proces de colonizare şi strămutare a unei comunităţi autohtone.

La fel ca şi alte aşezări de acest tip, aşezarea de la Cecălaca este modestă, se întinde pe o suprafaţă de 2-3 ha, iar construcţiile sunt foarte modeste, lipsind cu totul construcţiile de tip roman (ziduri de piatră şi cărămizi, pavimente şi folosirea cuielor şi scoabelor la îmbinări). Astfel, locuinţele, fie puţin adâncite, fie de suprafaţă au fost construite din lemn şi lut şi acoperite cu materiale uşoare. Din inventarul arheologic al acestor aşezări fac parte bunuri modeste de utilitate economică şi domestică, vase, unelte, mai rar monede şi piese de podoabă.

¹ A. Ursuţiu, *Date privind aşezarea din sec. II-III de la Iernut, cătunul Sf. Gheorghe. Ceramica din complexe*, în *Marisia*, XXVI, 2000, p. 29-47.

² M. Petică, *Elemente de continuitate pe valea Mureşului superior – sondajul arheologic de la Voivodeni*, în *Marisia*, VIII, 1978, p. 81-93.

³ D. Popa, *Consideraţii privind habitatul rural din spaţiul intracarpatic al Daciei romane, în, Acta Terrae Septemcastrensis*, I, 2002, p. 129-144.

BIBLIOGRAFIE

Sorin Cociș 2004

Fibulele din Dacia romană, 2004

Valeriu Lazăr 1995

Repertoriul arheologic al județului Mureș 1995

Mihai Petică 1978

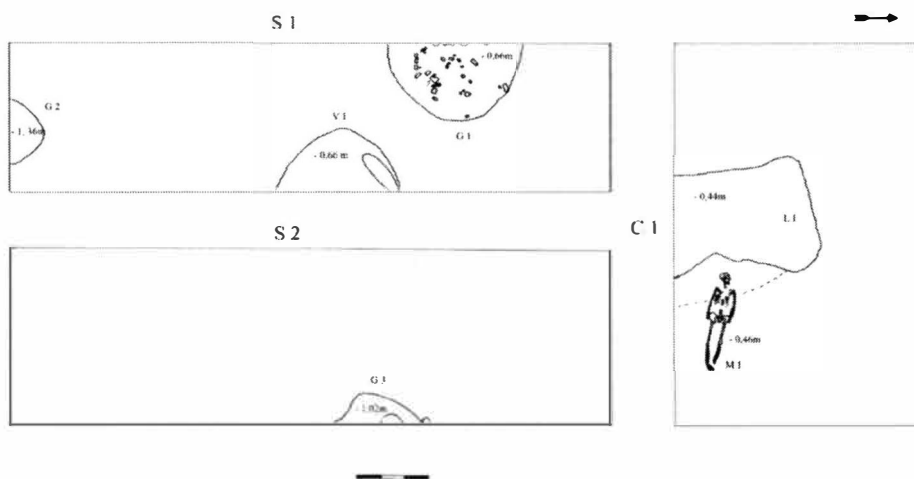
Elemente de continuitate pe valea Mureșului superior – sondajul arheologic de la Voivodeni, în Marisia, VIII, 1978

Dumitru Popa 2002

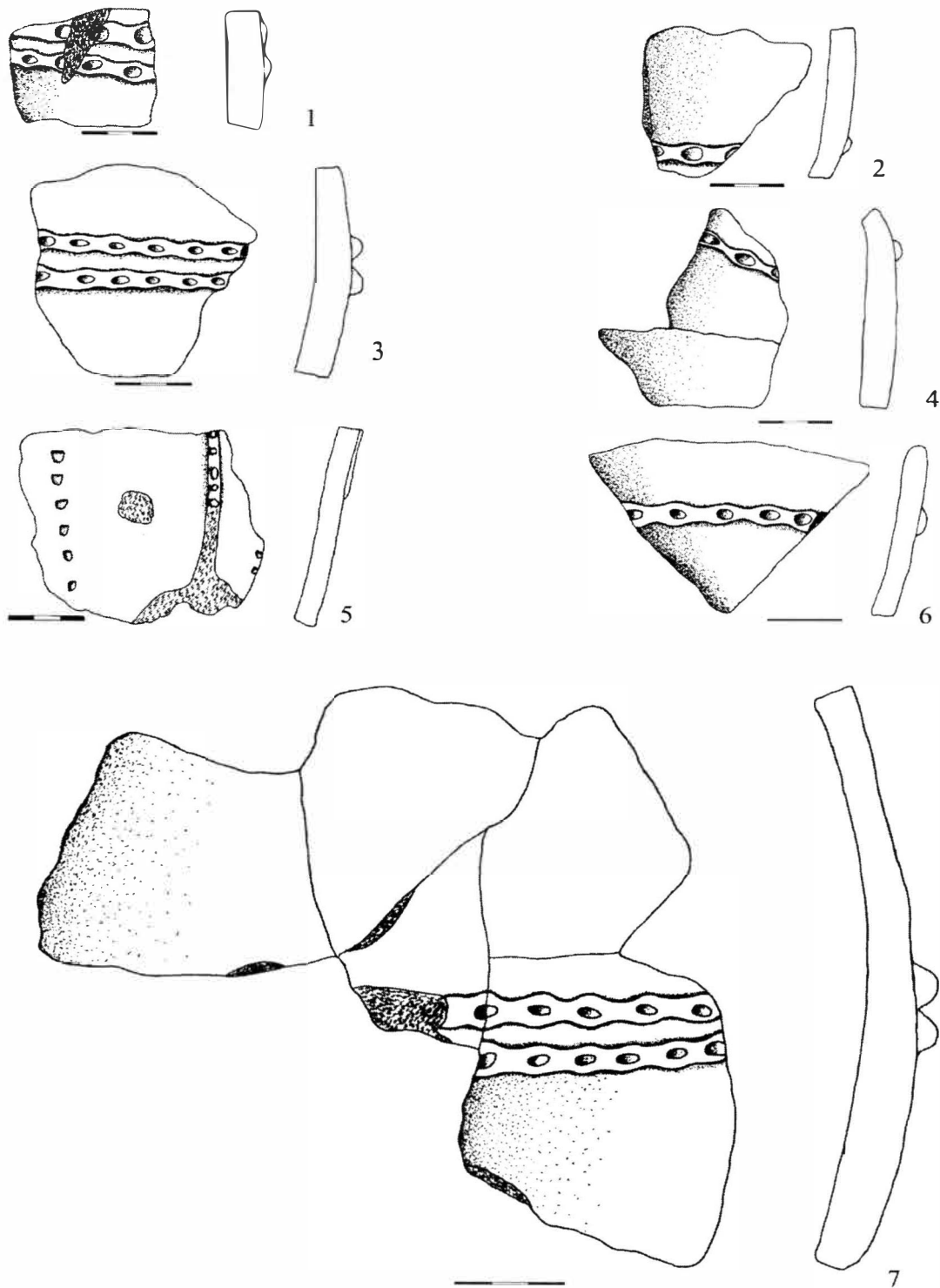
Considerații privind habitatul rural din spațiul intracarpatic al Daciei romane, în, Acta Terrae Septemcastrensis, I, 2002

Adrian Ursuțiu 2000

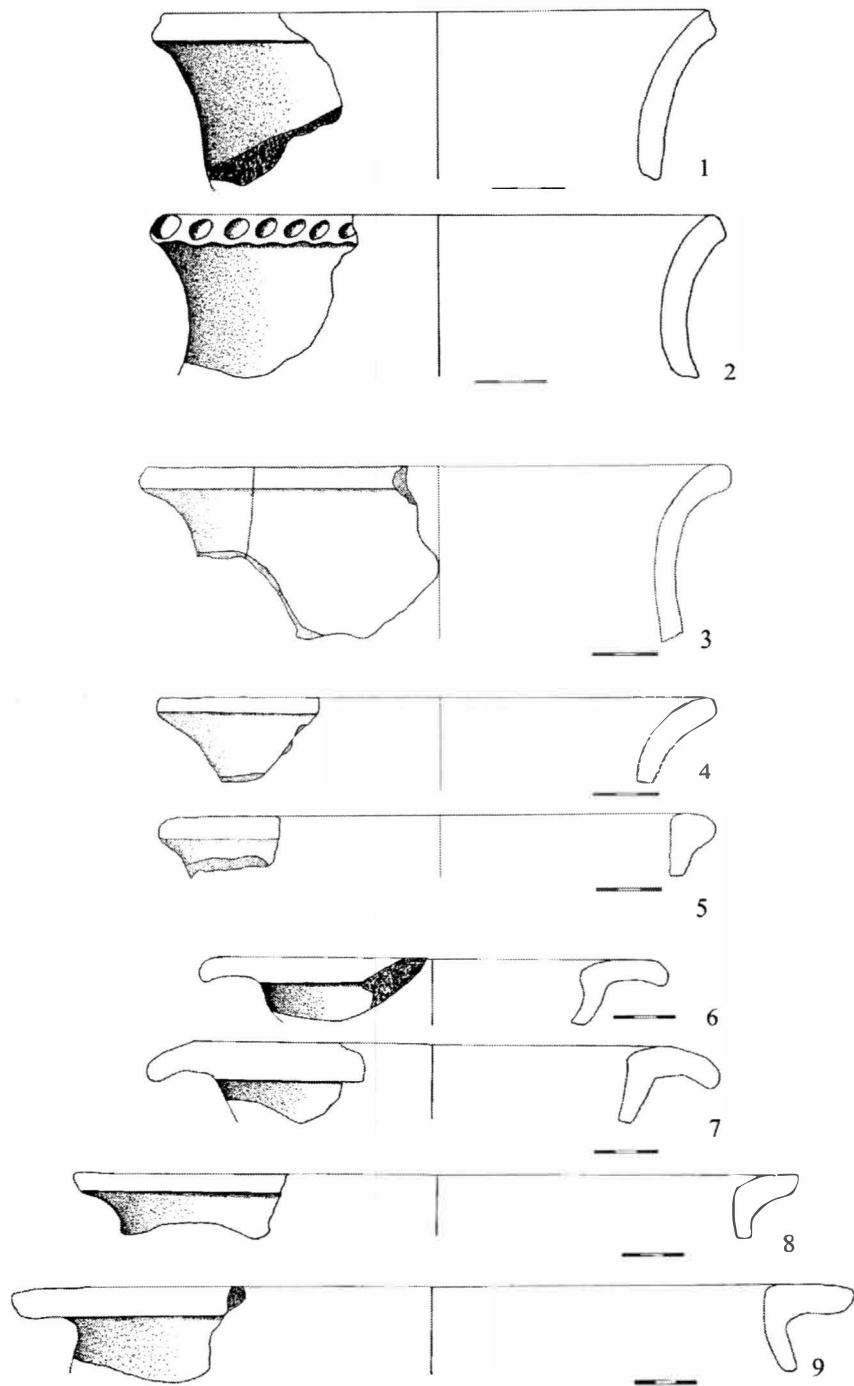
Date privind așezarea din sec. II-III de la Iernut, cătunul Sf. Gheorghe. Ceramica din complexe, în Marisia, XXVI, 2000

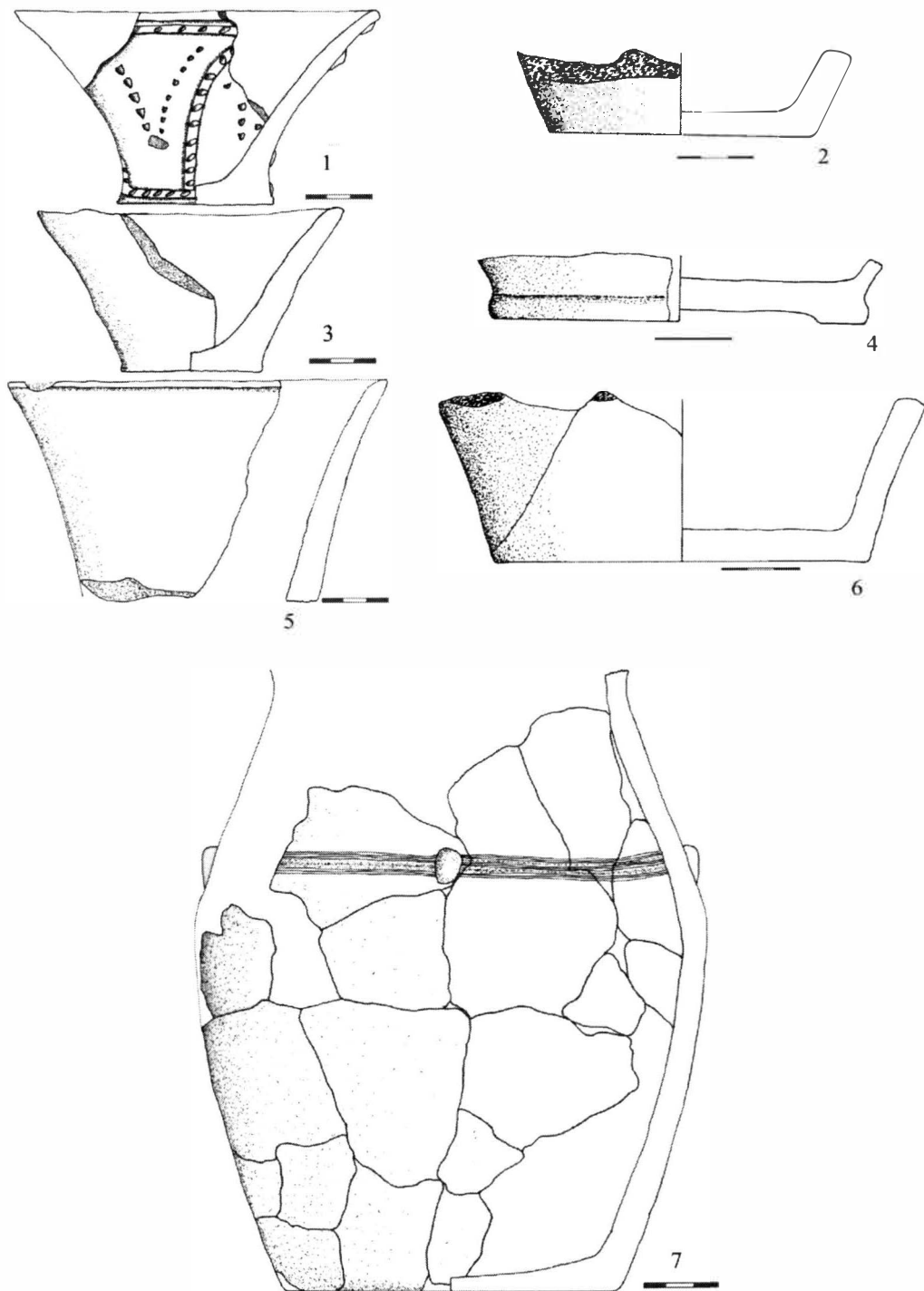
I. Harta județului Mureș, cu marcarea localității Cecălaca, planul general al săpăturilor

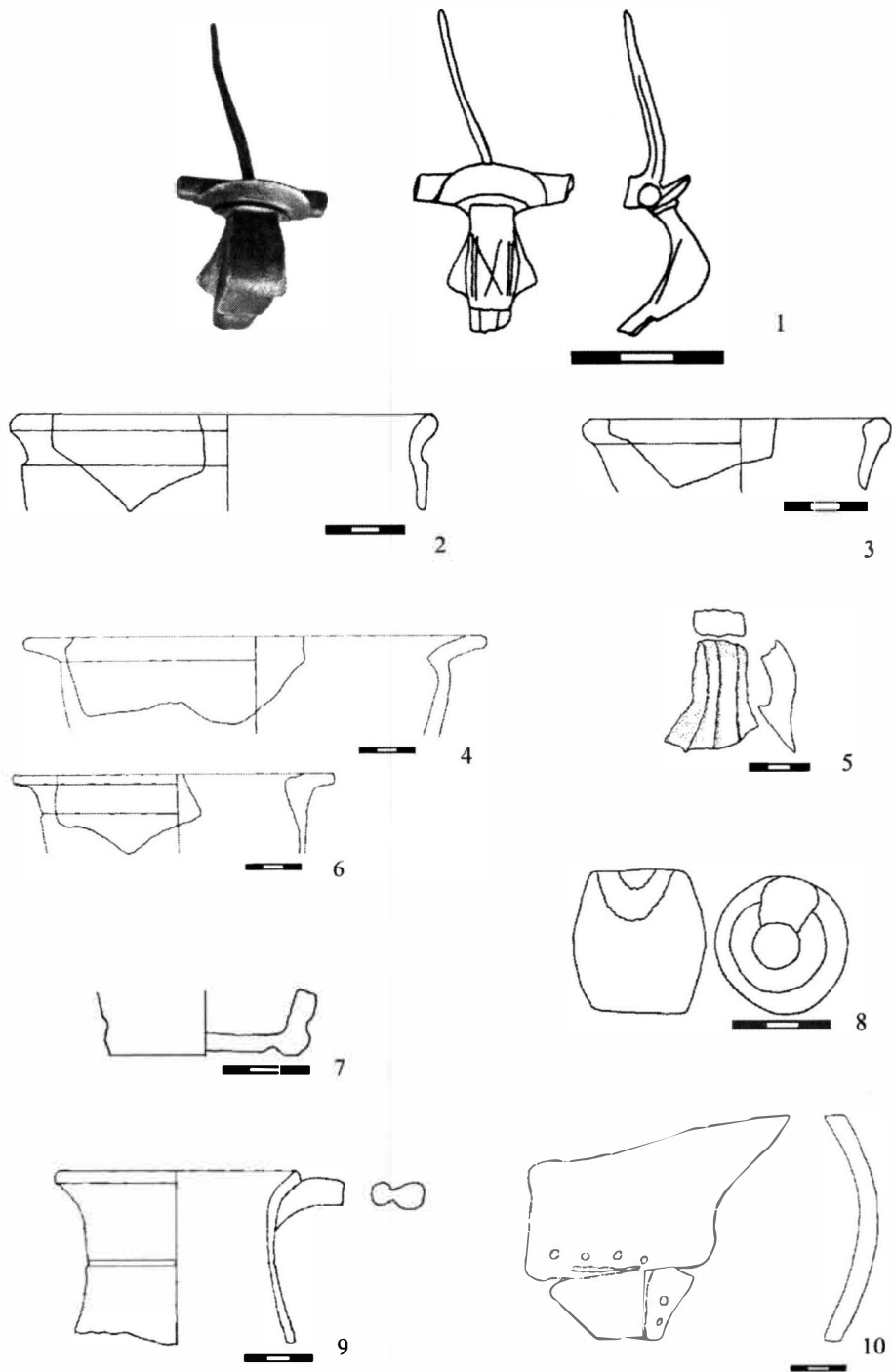
II. Ceramică dacică (1 -7)

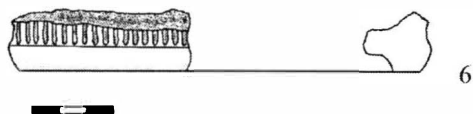
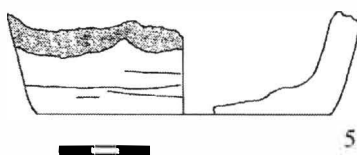
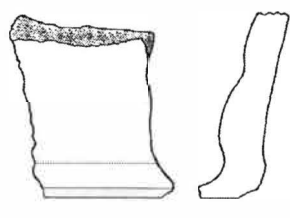
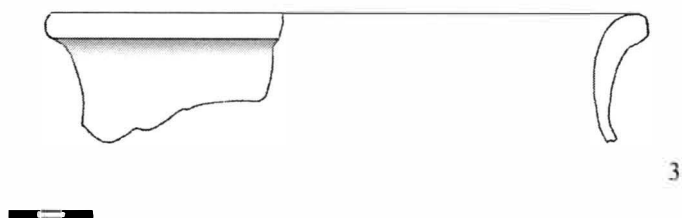
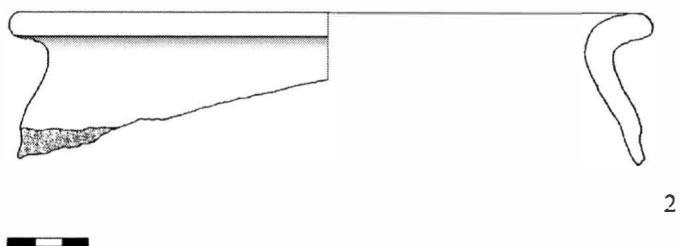
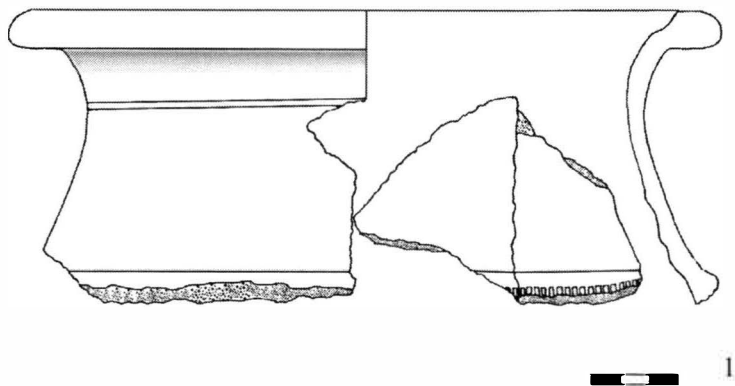
III. Ceramică dacică (1- 9)

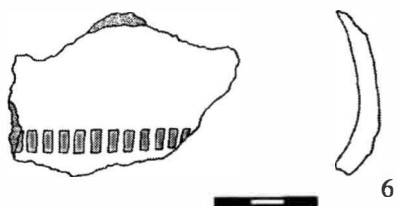
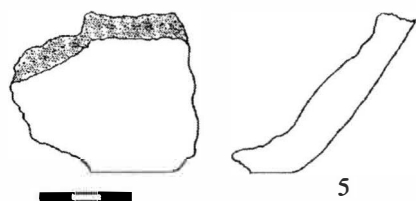
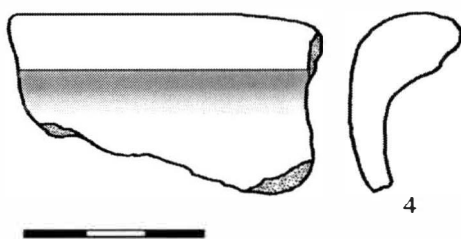
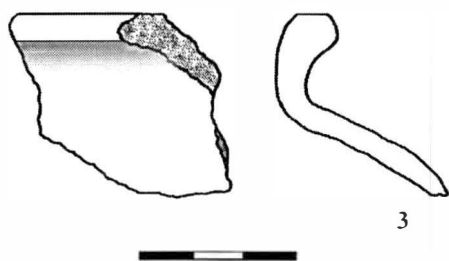
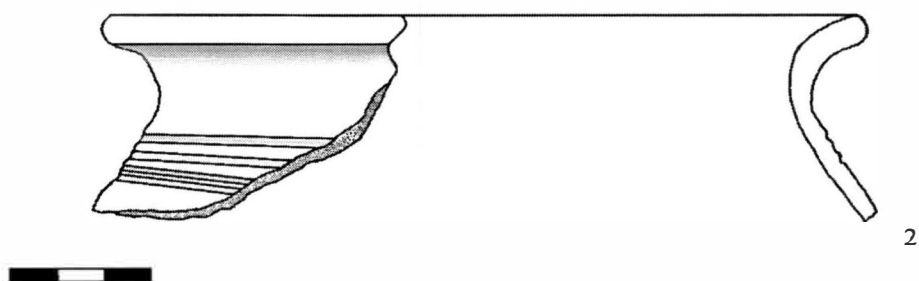
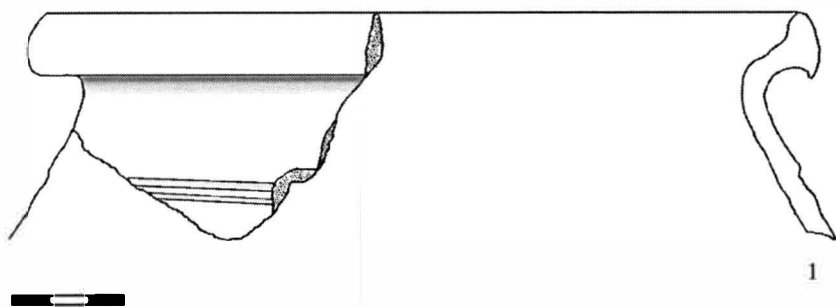
IV. Ceramică dacică (1 -7)

V. 1 - fibulă; 8 - greutate de plasă de pescuit; 2 - 7, 9 - 10 - ceramică romană

VI. Ceramică de sec. IV - VI (1-6)

VII. Ceramică de sec. XIII - XV (1-6)

UN MORMÂNT DE ÎNHUMAȚIE DESCOPERIT LA CECĂLACA „LA TĂU” ANALIZĂ MORFO-TAXONOMICĂ

GÁL SZILÁRD – CORALIA CRIȘAN

An Inhumation Tomb Discovered at Cecălaca – „La Tău” Morphological – Taxonomical Analysis (Abstract)

In the first quadrat, as mentioned in the previous article, a human skeleton was discovered. The contour of the grave could not be traced, but the deceased appears to have lacked an inventory associated with the inhumation ritual. The metric and morphologic data point to a woman, 25 - 30 years old, 1,63 m - 1,65 m in height.

It was laid in a stretched position, hands along the body, slightly undergoing the basins' bones. The skeleton is quite well preserved, except from some of the facial bones, some vertebrae, ribs and small bones from the wrist and the left foot.

The sex of the individual was determined through the Éry - Kralovanszky – Nemeskéri method, used in the Martin – Saller system, based on the study of the skull and of the basin: angulus mandibulae presents an opening typical for the feminine sex, the frontal bone has also feminine features, the occipital bone with the occipitalis protuberance vaguely accentuated, a fact that points to the feminine sex as well.

The stature of the deceased, based on the Martin-Hanáková method, based on the length of the femur and tibia (43 cm and respectively 34 cm) is of 1,63 – 1,65 m.

It is interesting to notice that the surface of the long bones indicates certain features characteristic mostly to the masculine sex, more precisely the linea aspera from the tibia, which became prominent as a result of a continuous physical effort.

The age was determined with the aid of the Nemeskéri – Harsányi – Acsádi method, in the Sjøvold system. The method is based on measurements of the femur, the teeth, and the humerus. The data thus obtained shows an age of 25 – 30 years.

In what pathology is concerned, the only aspect that draws the attention is the already mentioned protuberance on both of the tibiae, appeared as a result of an excessive use of the legs (most of all the knees). There are no traces of infection on the bones.

The death, in this case, was most probably due to some kind of natural short-lasting disease, at the age of 25-30. The individual had both masculine and feminine characteristics, but the feminine ones prevail. It was relatively tall for that period and had an occupation that involved a lot of walking or even running.

În caseta 1, după cum s-a menționat anterior, a fost descoperit un schelet uman; conturul gropii aferente mormântului nu a putut fi stabilit, însă defuncta nu pare să fi beneficiat de inventar corespunzător ritualului de înmormântare. Datele metrice și morfologice obținute indică apartenența sa unei femei adulte, cu vârsta cuprinsă între 25-30 ani, de talie înaltă (1,63-1,65m).

Corpul a fost înhumat în poziție întinsă, cu mâinile pe lângă corp, ușor suprapuse de oasele bazinului. Scheletul se păstrează în cea mai mare parte, destul de bine conservat, exceptând o parte a oaselor faciale, a unor vertebre, coaste și oase mici din componența încheieturii mâinilor și a oasele labeli stângi.

Vor fi enumerate oasele recuperate, grupate în zone determinante ale scheletului uman, după cum urmează: **zona craniană, zona toracică, zona bazinului, membrele superioare** și respectiv **inferioare**. Ulterior, vor fi

prezentate datele obținute, metodele de studiu utilizate și concluziile la care s-a ajuns.

Din **zona craniană**, mai precis din calota craniană, sunt prezente părți ale osului parietal (*os parietale*), ale osului temporal cu *porus acusticus externus* (ambele părți), și *os zygomaticus*, un fragment din osul occipital (partea inferioară) – marginea osului formează *foramen magnum* – și procesul *condyloideus*, care face conexiunea cu vertebra *Atlas*. Menționăm că este vizibilă *sutura coronaris* și o porțiune din *sutura sagitalis*. Din componența feței se păstrează partea stângă a mandibulei și partea stângă a maxilarului.

Zona toracică cuprinde fragmente din 6 perechi de coaste. Se păstrează 4 fragmente din vertebrele lombare, 5 fragmente din aripile vertebrelor toracice, 5 fragmente din corpul vertebrelor cervicale și corpul sternului, din care lipsesc *manubriul* și *processus xyphoideus*.

Din **zona bazinului** se păstrează toate oasele componente (fragmentar): *os illium* (ambele părți) cu *facies praeauricularis* bine delimitată, *crista iliaca* (neaccentuată), *os sacrum* (cu cele 5 vertebre), *os pubis* (ambele părți). Atrage atenția faptul că oasele bazinului denotă în proporție arată trăsături feminine, însă în lipsa osului ischium, măsurătorile concrete sunt imposibile.

Din **Membrul superior drept** se păstrează bine *humerus*-ul (cu o lungime de 30 cm), *radius*-ul, fisurat în diafiza osului, *ulna* și omoplatul drept (*scapula*). Oasele mâinii sunt 20 la număr, dintre care: 7 oase de la încheietură, 4 metacarpene și 9 carpiene.

Membrul superior stâng cuprinde omoplatul și clavicula stângă, *humerus*-ul, fragmentat în două bucăți, *ulna* și *radius*-ul, ambele fisurate, de asemenea, datorită presiunii solului. Mâna stângă păstrează cele 5 oase mici necesare flexării încheieturii, 3 metacarpene și 11 carpiene.

Partea inferioară a scheletului este bine păstrată, însumând aproape toate oasele corespunzătoare membrilor inferioare.

Membrul inferior drept este alcătuit din femur (cu o lungime de 43 cm, diametrul epifizei proximale de 9 cm și diametrul capului de 5 cm), *tibia* (lungă de 34 cm), *patela* și *fibula* (fisurată). Glezna (*ossa pedis*) are în componență *talus*-ul și calcaneul, metatarsienele sunt 5 la număr, iar tarsienele (degetul mare - *phalanges digitorum*), 10. Lipsesc *ossa tarsi*, 7 la număr.

Membrul inferior stâng este fixat în oasele bazinului prin femur (cu aceeași lungime de 43 cm); *tibia* (34 cm lungime) și *fibula* (fisurată) sunt bine conservate, însă *patela* nu a fost recuperată. Oasele aparținând gleznei și laba piciorului lipsesc, cel mai probabil fiind detașate din locul anatomic de către animale rozătoare. Nu există vreun indiciu al violenței fizice.

Determinarea sexului a fost realizată pe baza metodei Éry - Kralovanszky – Nemeskéri¹, folosită în sistemul Martin – Saller², care se bazează pe studiul craniului și a bazinului: *glabella* neaccentuată, *angulus mandibulae* prezintă o deschidere tipică pentru sexul feminin, osul frontal are de asemenea trăsături feminine (două „cornițe”), *osul occipital* cu protuberanța *occipitalis*, puțin accentuată, fapt ce indică de asemenea o caracteristică feminină.

Statura defunctei, conform metodei Martin-Hanáková, calculată în urma observării lungimii femurului și a tibiei (43cm, respectiv 34 cm) este de cca 1,63-1,65 m.

¹ Éry, K.-Kralovanszky, A.-Nemeskéri, J. 1963, 41-90.

² Martin, R.-Saller, K. 1957

Este interesant de sesizat că suprafața oaselor lungi indică anumite trăsături care ar caracteriza mai degrabă sexul masculin și anume *linea aspera* de pe tibie, devenită proeminentă în urma efortului fizic susținut.

În urma celor enumerate mai sus, se poate concluziona că defunctul este de sex feminin, însă prezintă anumite caracteristici masculine, ca urmare a muncii fizice și totodată, că defuncta are o talie relativ înaltă.

Determinarea vârstei¹ a fost făcută prin metoda Nemeskéri – Harsányi – Acsádi, în sistemul Sjøvold². Această metodă are la bază măsurători efectuate pe femur, *humerus*, caracteristici ale danturii, dimensiunea capului femurului (50mm), diametrul epifizei proximale (50mm), grosimea stratului cortical al *humerus*-ului (4 mm), analiza suturilor endocraniene și analize radiografice a femurului³ (faza III.). Dantura⁴ se prezintă în felul următor: se păstrează doar cvadrantul 2 și cvadrantul 3 și acestea parțial. Din cvadrantul 2 se conservă incisivul 2, caninul, premolarul 1, premolarul 2, molarul 1 și molarul 2. Din cvadrantul 3 se păstrează doar incisivul 2 și caninul. Dinții au un aspect ușor uzat, însă urma lăsată de scoaterea sau poate căderea molarului 3 din cvadrantul 3, indică o vârstă Adultus, cuprinsă între **25-30 ani**.

Analiza craniului, prin măsurători caracteristice metodei Martin, lungimea craniului între *glabella* și *osul occipital* (17 cm), înălțimea calotei între extremitatea osului parietal și *foramen magnum* (12 cm), indică **tipul brahicran**⁵.

În ceea ce privește **patologia**, sigurul aspect care atrage atenția este apariția pe cele două tibii, la membrele inferioare, a proeminențelor accentuate, în partea proximală. Este un efect al dezvoltării rezistenței la efort a membrelor inferioare, datorat de obicei deplasării rapide.

Nu au fost depistate urme ale infecțiilor pe schelet.

Decesul, în cazul de față, se datorează cel mai probabil unei cauze necunoscute (boli naturale de scurtă durată), la o vârstă cuprinsă între de 25-30 ani (*Adultus*). Scheletul are trăsături feminine și masculine, însă semnele cele mai importante referitoare la sexul feminin apar pe craniu și oasele bazinului. Nu sunt prezente semnele patologice, însă suprafața oaselor indică faptul că defuncta depunea o muncă fizică intensivă, care, cel mai probabil, presupunea exploatarea forței genunchilor (*tuberositas tibiae* accentuată).

¹ Nemeskéri, J.-Harsányi, L.-Acsádi, Gy. 1960, 71-88.

² Sjøvold, T. 1975, 9-22.

³ Nemeskéri, J.-Harsányi, L.-Acsádi, Gy. 1960, 71-88.

⁴ Miles, E. A. W. 1963, 191-209

⁵ Pearson, K.-Jacob, S.-Lee, A. 1903, 338.

BIBLIOGRAFIE

Brothwell, D. R.

Dental Anthropology Symposy, Soc. Study Human Biology 5

Éry, K.-Kralovánszky, A.-

Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. AnthropKözl. 7

Nemeskéri, J., 1963

Martin, R.-Saller, K. 1957

Lehrbuch der Anthropologie. Stuttgart

Miles, E. A. W. 1963

The dentation in the assesment of individual age in skeletal material.

Nemeskéri, J.-Harsányi, L.-Acsádi, Gy. 1960

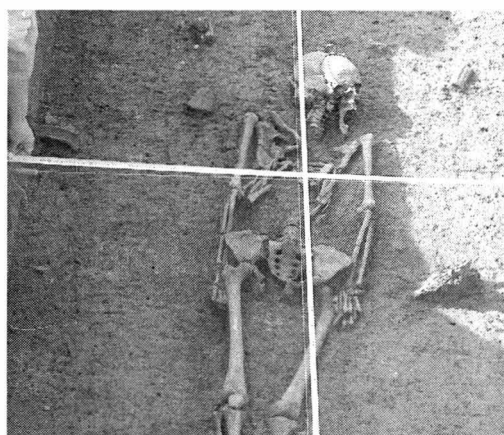
Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. AnthropAnz. 24

Pearson, K.-Jacob, S-Lee, A. 1903

Craniological notes. Biometrika 2

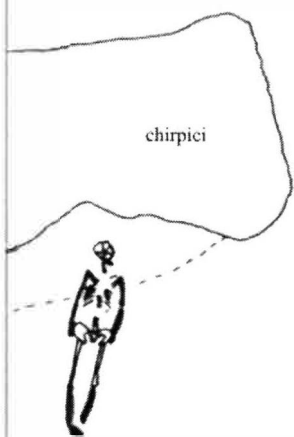
Sjøvold, T. 1975

Tables of the combined method for determination of age at death given by Nemeskéri, Harsányi and Acsádi. AntthropKözl. 19

C 1

chirpici

M 1

Cecălaca „La tău” – M1

AȘEZĂRI RURALE DE EPOCĂ ROMANĂ PE LIMESUL ESTIC AL DACIEI

MIHAI PETICĂ

Roman Rural Settlements from the Eastern Border of Dacia (Abstract)

This study presents the repertory of roman rural settlements discovered on the border of Dacia province. In this territory the urban centers are missing, but on the Mures valley and the principals roads are placed many rural settlements. A few of them were investigated, but most of them were identified by field research. The artifacts discovered in those rural settlements prove the massive presence of the roman colonists. The presence of the native population in these settlements is mirrored by their characteristic artifacts.

We can conclude that the roman life stile was implemented in the natives' life, but in the Eastern part of Dacia they persist with their traditional elements more than in other parts of the province.

Trebuie să remarcăm numărul mare al locurilor cu descoperiri romane diverse, din tot spațiul rural al provinciei, de la granița vestică până la Carpații Orientali și de la Dunăre până pe cursul superior al Mureșului și Someșului. Astfel, la ora actuală putem constata, în afară de orașe, stațiuni balneare și de castele de trupe auxiliare, existența unor vestigii de cultură materială din epoca romană, în circa 590 de locuri, vetre de sate (*vicus, pagus*) din vremea respectivă (Popa 2002, 221). Așezările romane din Dacia pot fi clasificate în două mari categorii: așezări cu caracter agricol – păstoresc și așezări cu caracter predominant meșteșugăresc (Protase 1968, 508-511; Macrea, Crișan 1964, 349-364; Tudor OTS, 224-241).

În teritoriile lipsite de centre urbane sau depărtate de acestea, se apreciază că satele sau cătunele autohtone au fost organizate în teritorii rurale, ce și-au avut centrul într-un sat mai mare sau că, în locurile mai retrase, ele și-au păstrat, probabil, vechea organizare, în obști sătești, fără a adopta, imediat, organizarea comunală după model roman (*IstRom* 1960, 368). Depistarea lor pe teren și dovedirea, cu probe materiale concrete, înseamnă confirmarea prezenței concomitente, a băștinașilor și coloniștilor pe teritoriul provinciei, această chestiune rămânând un obiectiv deschis pentru viitoarele cercetări arheologice. Așezările populației autohtone din perioada romană, cercetate până acum, încep, cel mai devreme, sub domnia lui Traian sau Hadrian. Încetarea, pe același loc, a unor așezări dace preromane, nu trebuie generalizată ci doar interpretată ca o mutare în alte părți din interiorul provinciei, unde le constatăm arheologic în primele decenii ale dominației romane. Această strămutare a așezărilor dintr-un loc în altul, a avut la bază diverse motive economice sau evenimente politico-militare. Nu este întâmplător faptul că, multe sate băștinașe se găsesc în locuri mănoase, nepopulate înainte, situate în zona castrelor pentru trupele auxiliare.

Putem afirma că modul de viață roman, provincial, a pătruns adânc în rândul populației autohtone din cuprinsul Daciei, mai puțin în părțile ei răsăritene,

unde elementele de cultură materială romană, provinciale sunt mai rare și mai slabe iar cele locale, tradiționale apar mai persistente (*Protase 1968, 511*).

Domnești (com. Mărișelu, jud. Bistrița-Năsăud)

a. Zăcămintele de sare de pe Valea Șieului au fost intens exploatate în epoca romană. În acest sens s-a dezvoltat o importantă așezare, în care funcționa un birou al arendașului salinelor și pășunilor atestat prin descoperirea unui altar votiv.

b. În centrul satului s-au descoperit, în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, substrucțiile unei clădiri cu ziduri din piatră, cărămizi, două statuete din bronz și un altar votiv închinat lui Iupiter Dolichenus de către un militar dintr-o vexilație a legiunii X *Fretensis*.

c. Pe malul stâng al Șieului s-a descoperit un altar votiv. Din cercetările de suprafață efectuate de Șt. Dănilă (MJB N) în punctul „Tabla Pietroasă” au fost descoperite fragmente de ceramică provincială romană, roșie și cenușie, lucrată la roată, precum și ceramică dacică lucrată cu mâna (MJB N, inv. 2300-2308, 2373-2384, 5962-5965) (*CIL III, 7625, Gudea 1977, 118; Marinescu 1989, 14; Wollmann 1996, 249*)

Cușma (com. Livezile, jud. Bistrița – Năsăud)

În colecția Rusu Ioan din Livezile, se păstrează o rășniță (*meta*), ce poate fi dintr-o așezare clasică sau dintr-o așezare rurală romană (*Marinescu 1989, 13*). Pe teritoriul localității sunt menționate mai multe descoperiri de monede romane și un inel din aur. Piese ar putea proveni dintr-un tezaur sau o așezare rurală neidentificată în teren (*Neigebauer, 292; Marinescu 1989, nr.29; Popa 2002, 71*).

Ragla (com. Cetate, jud. Bistrița – Năsăud)

În colecția liceului din Năsăud se menționează o „monedă romană cu inscripția *Traianus Augustus*, aflată pe hotarul comunei Ragla”. Moneda, însă, s-a pierdut. Ea putea proveni dintr-o așezare rurală sau dintr-un tezaur monetar (*Neigebauer, 292; Marinescu 1989, nr.29; Popa 2002, 71*).

Șieu (jud. Bistrița – Năsăud)

a. Ceramică și cărămizi romane, precum și o piesă din fier, un *intaglio* roman (*Marțian 1920, 37*) având o gemă cu inscripția *Aure(lius) Speratus Tes(serarius)* (*CIL, III, 1638*), ceramică romană semnalată ca fiind descoperită în vatra satului, aparține probabil, așezării de la punctul a (*Dănilă 1972, 184*). Pe locul actualei școli, clădită în 1963, s-a găsit ceramică romană (*Marinescu 1989, 25; Popa 2002, 189*).

b. Ceramică romană aparținând altor așezări a fost descoperită și în punctele „Osăle” și „Podul Ardanului”. Materialele se păstrează în MJB N (inv. 8524) (*TIR L35; Marinescu 1989, 25; Popa 2002, 189*).

Jelna (com. Budacu de Jos, jud. Bistrița – Năsăud)

a. În secolul al XIX-lea au fost descoperite în jurul bisericii substrucții constând din ziduri de piatră, cărămizi și țigle, cu ștampila unei cohorte auxiliare și ceramică. Posibilă așezare rurală romană, ce trebuie pusă în legătură cu exploatarea sării (*Goos, 110; Torma, 118; Branga 1980, 108; Popa 2002, 108*).

b. Prin cercetări de suprafață, Șt. Dănilă a găsit, în punctul „La Table”, ceramică romană roșie precum și fragmente de țigle și cărămizi provenind dintr-o așezare rurală romană, inv. 6333, 6337-6338, MJB N.

Bârla (com. Mărișelu, jud. Bistrița – Năsăud)

La marginea nordică a unei livezi a fost identificată o mică așezare antică, de pe suprafața căreia s-au recoltat și fragmente ceramice cenușii: Acestea se încadrează în epoca romană (*Marinescu 1989*, nr. 7; *Popa 2002*, 32).

Jeica (com. Mărișelu, jud. Bistrița – Năsăud)

a. Cu prilejul săpării unor gropi pentru plantații, în punctul „Hotarul Nou”, au fost descoperite fragmente ceramice aparținând mai multor epoci, între care și câteva din perioada romană, de culoare roșie, lucrată la roată (*Dănilă 1960*, 165; *Marinescu 1989*, 18; *Popa 2002*, 106).

b. O altă așezare de epocă romană se află în punctul „Sub Creang”, unde s-a găsit o fusaioală de gresie cenușie și o buză roșcat-gălbuie, lucrată la roată. MJBN, inv. 1287, 1290.

c. De pe teritoriul fostului CAP, unde se află altă așezare rurală de epocă romană, provine un fragment ceramic roșu, lucrat la roată, de tip roman, inv. 2474.

Viile Tecii (com. Teaca, jud. Bistrița – Năsăud)

În secolul trecut, pe teritoriul satului au fost găsite două statuete romane din bronz, reprezentând figuri masculine înalte de 16 cm. Singurele referiri se fac la materialul (bronz) din care au fost modelate și dimensiunile pieselor, fără a fi indicate reprezentările lor. Ele provin, foarte probabil, dintr-o așezare romană (*TIR, L35*, 78; *Marinescu 1989*, 28; *Popa 2002*, nr. 214).

Dipșa (com. Galații Bistriței, jud. Bistrița – Năsăud)

a. În MJBN, din cercetări de suprafață efectuate în punctul „Poderei”, se păstrează o buză de castron roman, de culoare roșie, executat la roată, ce provine probabil, dintr-o așezare rurală romană. MJBN, inv. 6115.

b. C. Gaiu a descoperit în anul 1985, în punctul „Fundoaie”, o așezare rurală romană, sec. II-III, evidențiată prin ceramică de culoare roșie (*Marinescu 1989*, nr. 31; *Popa 2002*, 78).

Buduș (com. Budacu de Jos, jud. Bistrița-Năsăud)

În punctul „Pe Clejă”, se găsește o așezare rurală romană, identificată prin cercetări de suprafață, în anul 1988, de către C. Gaiu (*Marinescu 1989*, 10; *Popa 2002*, 47).

Așezarea ocupă o terasă înaltă, pe malul stâng al văii Budacului. După aria de răspândire a materialului ceramic, aceasta se întinde pe cca 5-6 ha. Fragmentele ceramice descoperite sunt de culoare cărămidie și cenușie fină, provenind de la oale, dolia, străchini. Este prezentă și ceramica zgrunțuroasă, neagră și brună, de la vase de tip borcan și oale fără toartă (inf. C. Gaiu).

Budacu de Jos (jud. Bistrița – Năsăud)

a. Așezare rurală romană, în centrul satului, cu cărămizi, țigle și substrucții de piatră (*Marinescu 1989*, 10; *Popa 2002*, 47).

b. În punctul „Fața popii” s-a descoperit un fragment de castron din pastă roșie, fină.

Bistrița (jud. Bistrița – Năsăud)

În hotarul municipiului Bistrița există o mare așezare de epocă romană, amplasată pe prima terasă a râului Bistrița, având un perimetru de mai multe zeci de hectare. Ea se întinde între șoseaua care duce la Năsăud, spre nord, și Spitalul Județean, sau chiar mai jos, în actualul cartier „Petre Ispirescu”, spre vest, de o parte și alta a șoselei, spre Vatra Dornei. Așezarea a fost semnalată cu ocazia construirii liceului electrotehnic, aici efectuându-se cercetări arheologice între anii 1972-1977. Au fost descoperite și cercetate sistematic o serie de locuințe de epocă romană, atât case de suprafață cât și semibordeie.

Din materialul arheologic recuperat, menționăm ceramica romană, roșie și zgrunțuroasă și trei fibule de bronz de tip roman timpuriu (începutul sec. al II-lea). Locuințele au formă rectangulară, în general fără instalații de foc în interior și cu un inventar restrâns. În vecinătatea acestora au fost găsite gropi de provizii, în formă de butelie sau de sac. A mai fost identificată o fântână, de formă rectangulară, cu pereții căptușiți cu bârne (grinzi) de stejar. Inventarul, format în mare parte din ceramică, cuprinde categoriile cunoscute ale ceramicii romane provinciale, lucrate la roată și cu mâna. În prima categorie se întâlnesc atât vase lucrate din pastă cărămizie, fină (oale, câni, pahare, străchini, ulcioare, farfurii), dar și ceramică fină, cenușie sau cenușiu negricioasă (oale, străchini, câni, amfore). Ceramica zgrunțuroasă, neagră, vineție sau cenușie cuprinde vase de bucătărie și de provizii decorate cu linii sau benzi incizate. Decorul ceramicii fine constă mai ales în ștampile, reprezentând rozete, palmete, cercuri concentrice etc.

Ceramica lucrată cu mâna, în proporție importantă în inventarul așezării, cuprinde vase din pastă grosieră sau semifină, brun-cărămizie, de tradiție autohtonă, reprezentată prin vase borcan și cățui cu suprafața fină sau având decorul alveolar dispus pe buză și pântec. Cățuile tronconice aparțin variantelor cu o toartă, fără toartă și fără toartă cu alveole la bază. Locuirea de epocă romană își are începuturile în prima jumătate a secolului II și continuă să funcționeze până în secolul al IV-lea (*Marinescu 1989*, nr. 6; inf. C. Gaiu). În acest sens, avem în vedere prezența ceramicii negre-cenușii, cu decor lustruit, a chiupurilor cenușii, zgrunțuroase, cu decor incizat cu benzi de linii în val. Urmele romane semnalate în punctul „Cimitirul Evanghelic vechi” sunt practic din aceeași stațiune Bistrița, punctul „La han”, cimitirul existând chiar în cvartalul „Calea Moldovei”, unde se întinde așezarea descrisă.

Gledin (com. Monor, jud. Bistrița-Năsăud)

Cu ocazia unor săpături efectuate în anul 1968 la fundațiile Căminului Cultural au fost descoperite fragmente ceramice antice, între care un fund de vas mic, gălbui-roșcat, probabil dintr-o așezare de epocă romană (*Marinescu 1989*, 16; *Popa 2002*, 92). MJBNI, inv. 6154.

Arcalia (com. Șieu, jud. Bistrița – Năsăud)

Pe teritoriul satului au fost descoperite la mijlocul secolului al XIX-lea două plăci de bronz aurit, reprezentând, una, o scenă de luptă între un călăreț roman și un barbar, iar cealaltă, un barbar cu scut și sabie. Ambele plăci provin, probabil, din statui imperiale romane (*Marinescu, 1989*, 6; *Pop 1978*, 158; *Popa 2002*, 26), descoperite într-o posibilă așezare romană.

Archiud (com. Teaca, jud. Bistrița – Năsăud)

a. În locul „Fundătura”, la sud-est de sat, cercetările întreprinse între anii 1961-1966 au delimitat o așezare cu bordeie și gropi de bucate, întinsă pe câteva hectare, databilă în secolele III-XII (*Protase, 1968*, 106). Pe baza materialului arheologic cules (monede de la Caracalla și Severus Alexander, un vârf de lance romană, ceramică provincială, imitație locală de *terra sigillata*, s-a localizat și acolo un *vicus* mixt, daco-roman din sec. III-IV (*Protase 1980*, 42-43; *Marinescu 1989*, 6; *Popa 2002*, 26-27).

b. Așezare rurală de epocă romană aflată în punctul “Bideșcut”, unde D. Protase și Șt. Dănilă au efectuat un mic sondaj în anul 1965, recuperând ceramică romană roșie și brun-negricioasă și un fragment de mortarium.

c. În urma unei periegeze efectuate în anul 1961 în punctul "Vătașniță" s-a descoperit o posibilă așezare rurală romană, evidențiată prin ceramică provincială de culoare roșie

Visuia (com. Miceștii de Câmpie, jud. Bistrița-Năsăud)

a. Pe teritoriul localității s-a descoperit ceramică romană provincială (*Dănilă* 1962, 46; *Marinescu* 1989, 28; *Popa* 2002, 216). De reținut faptul că acest capăt nord-estic al provinciei Dacia era mai intens populat de autohtoni, militari și coloniști romani, în contact direct cu dacii liberi din afara Provinciei.

b. În punctul "La izvoare" situat la sud-est de sat se află urmele unei așezări rurale romane, de pe suprafața căreia s-au strâns fragmente ceramice de culoare roșie (MJBAN, inv. 6449-6457). Așezarea a fost descoperită cu prilejul recuperării tezaurului monetar îngropat aici.

Alte trei așezări rurale romane au fost identificate prin cercetări de suprafață, în punctele "Pe piatră", "Răuciug" și "Sărătură", în urma descoperirii unor fragmente ceramice de culoare roșie (MJBAN, inv. 6501-6503).

Tăure (com. Nimigea, jud. Bistrița-Năsăud)

În punctul "Fața stânii" a fost depistată de către C. Gaiu în 1987 o așezare rurală de epocă romană târzie, sec. III-IV. Materialul cules la suprafață este cert de tip roman, reprezentat de cioburi mărunte, având culorile roșu și cenușiu (*Marinescu* 1989, 27; *Popa* 2002, 194).

Aluniș (jud. Mureș)

Așezare rurală romană, situată în stânga râului Mureș, pe "Dealul Cetății", unde au fost descoperite în număr destul de mare cărămizi de paviment în formă de pișcot, cărămizi pentru construcții "aduse din pădurea Üveg-Csür", de unde pornea și un șanț bine făcut, cu turnuri de piatră (*Neigebauer*, 252; *Gooss*, 91; *Lazăr* 1995, 46; *Petică* – cercetare de teren 1975).

Rușii Munți (jud. Mureș)

În punctul "Sub Bursucău", situat pe vechea vatră a localității, la nord-est de aceasta, a fost descoperită o așezare rurală romană din care provin două opaițe, unul cu ștampila OCTAVI, o fusaiolă și un pahar de lut din pastă roșie (*Lazăr* 1995, 205; *Popa* 2002, 159).

Maiorești (com. Rușii Munți, jud. Mureș)

Din aria localității, fără alte precizări, se menționează substructii de ziduri, țigle romane și elemente ceramice pentru paviment în formă de pișcot (*Lazăr* 1995, 205; *Popa* 2002, 112).

Luieriu (com. Suseni, jud. Mureș)

a. În punctul "Susurduc" aflat la nord-vest de sat s-au descoperit câteva cărămizi romane fragmentare și ceramică.

b. În punctul "Huroc" situat la sud de sat, se menționează substructii de ziduri și cărămizi romane.

c. În punctul "Capătul Dealului" aflat la sud-vest de sat se găsește o așezare rurală romană din care provine ceramică cenușie-zgrunțuroasă, care se datează la sfârșitul sec. III (*Lazăr* 1995, 248; *Popa* 2002, 112).

Deda (jud. Mureș)

Așezarea romană consemnată a fi existat aici, nu se confirmă. Această informație eronată, preluată de la alții de J.F.Neigebauer, a fost transmisă cu modificări mai mici sau mai mari de către toți urmașii săi. Lângă localitate au fost identificate urmele drumului roman care urca pe valea Mureșului până la Vârful "Scaunul Domnului" (*Ferenczi*, *Petică* 1982, 568-570; *Lazăr* 1995, 119).

Dedrad (jud. Mureș)

La Dedrad, în vecinătatea castrului roman de la Brâncovenești, la 6 km sud-vest a fost descoperită, în anii 1964-1965, pe dealul "În vii" o întinsă așezare rurală ce se datează cu precădere în sec. II și își încetează existența, probabil după mijlocul veacului următor.

În secțiunea A1 (14x1m) s-au descoperit resturi de lipitură de perete ars, provenite din pereții dărâmați a două locuințe, al căror contur nu a putut fi stabilit. Materialul ceramic găsit aparține, după pastă, ardere și forme, ceramicii romane provinciale. În m 11 au apărut trei fragmente ceramice lucrate cu mâna, specifice ceramicii dacice din epoca romană.

Secțiunea B, de 18 x2m, a dat la iveală în m 6-7, un depozit de unelte agricole – patru brăzdare de plug de tip dacic, un brăzdar de tip roman și un cuțit cuțit de plug, precum și o verigă manșon de la unul din brăzdarele de plug de tip dacic. Ceramica din ambele secțiuni aparține unor vase diferite ca formă și mărime, fiind extrem de muneroasă, ea aparținând în general, unor boluri, străchini, castroane, oale de dimensiuni mijlocii și chiupuri (*Glodariu, Câmpianu 1966, 17, 1, 19-32; Glodariu 1975, 227; Petică 1977, 454*).

Goreni (jud. Mureș)

La cca. 5-6 km nord-vest de așezarea rurală de la Dedrad, în punctul "Stupini" s-a descoperit, întâmplător, ceramică romană provincială, lipitură arsă și o monedă imperială (?), evidențiind o așezare romană. Ceramica provine de la un vas cu buza îngroșată, galben-roșcat, de la un vas tronconic, cu caneluri sub buză și de la o ulcică brun-gălbuie, databile în sec. II-III (*Glodariu 1975, 235, Popa 2002,93*).

Brâncovenești (jud. Mureș)

Pe platoul "Vagott" (Defrișat), situat dincolo de pădurea "Rozsas", la 1,5 km de castrul roman, în direcția ENE, în anul 1997 a fost identificată o așezare rurală romană contemporană cu castrul. S-a executat un mic sondaj în anul 1997, la 1,5-2 km de castrul roman, trasându-se și săpându-se două secțiuni. Prima secțiune S1, are lungimea de 10x1,5m și orientarea ENE-VSV. S-au descoperit resturile unei locuințe de suprafață cu un modest inventar ceramic. Cea de-a doua secțiune S2 a fost amplasată la 20m de prima și a avut orientarea N-S (*Petică, Zrinyi 1995, 327-330*).

Gurghiu (jud. Mureș)

La Gurghiu este menționată o așezare rurală, o pușculiță de lut pentru economii, de culoare cărămizie, din pastă fină, bine arsă, lucrată la roată. Dimensiuni: h=12,3cm, diam. fundului=5,2 cm, diam maxim=14,1 cm, tăietura pentru introducerea monedelor=3 cm. Volumul de 750 cmc permitea depozitarea a 1350 de denari (MNIT, inv. I 8014). Tot de aici mai figurează în inventarul muzeului clujean următoarele piese din epocă romană: un vas cu capac (inv. I 8010) și alte trei vase (inv. I 8011-8013). Deși condițiile de descoperire a acestor vase nu sunt cunoscute, se poate presupune existența unei așezări romane sau a unui cimitir, unde vasul cu capac putea servi ca urnă cinerară, precum și un posibil castru roman (*Winkler 1965, 206; Popa 2002, 93*).

Voivodeni (jud. Mureș) Planșa III, IV.

În punctul "La școală" a fost descoperită o așezare cu mai multe orizonturi de locuire, printre care și unul roman. Acesta este documentat prin ceramică, în general, cărămizie, de tip Cristești și o locuință - bordei, adâncită în sol. Tipologic, ceramica aparține unor forme ca: oale-borcan, ulcioare, străchini, vase strecurătoare, capace etc, fragmente de chirpici ars, cu urme de nuiel, cenușă și

resturi osteologice de bovine. Tot de aici provine și o monedă (as) de la Antoninus Pius, foarte slab conservată.

În locul numit "La comoară" sunt consemnate ruine de epocă romană și 7 monede de argint (Zrinyi 1976, 151; Petică 1978, 81; Petică 1979, 127-133).

Gornești (jud. Mureș)

Pe malul Mureșului s-au descoperit urmele unei așezări rurale romane din sec. II p. Hr. Cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate în anul 1993 s-au identificat, în profilul vestic al secțiunii o locuință având 5m lungime, fragmente mari de *opus signinum* și o cărămidă romană de formă pătrată (Petică, Zrinyi 1996, 38).

Sângeorgiu de Mureș (jud. Mureș)

a. În punctul "Dealul Bunii" situat la marginea de nord – est a localității, cu prilejul unor sondaje efectuate în anii 1987-1989, a fost identificată prin material ceramic și un nivel de locuire de epocă romană, o posibilă așezare rurală.

b. Situație identică în punctul "Vârful Dealului" situat în centrul localității, pe terasa superioară a râului Mureș.

c. În punctul "Cânepiște", din apropierea băilor sărate a fost descoperit un opaiț roman.

d. Un fragment de olan roman s-a găsit în punctul "Dealul Cetățelei" (Lazăr 1995, 211-213)

Ivănești (com. Livezeni, jud. Mureș)

a. Pe dealul Chibeliei, din apropierea satului s-a descoperit o așezare rurală conținând fragmente ceramice, cărămizi fragmentare, resturi de arme, o statueta din bronz (Glodariu 1975, 242, Branga 1986, 108, Chirilă și colab. 1980, 25, Lazăr 1995, 172).

b. În punctul "Stăvilar" au fost descoperite urmele drumului roman care ducea la poalele dealului Chibeliei spre Călugăreni (Lazăr 1995, 172).

Lechința de Mureș (jud. Mureș)

Platoul "Podei", situat la vest de sat, a fost investigat în anii 1951, 1984 și 1986. În timpul săpăturilor din anul 1951 au fost decoperite fragmente ceramice romane provinciale, accesorii vestimentare și piese de podoabă. Tot atunci a fost descoperit un depozit de unelte agricole, alcătuit din cinci brăzdare de plug de tip dacic și două pietre de râșnișă romane. Săpăturile din 1986 au evidențiat existența unor locuințe de suprafață, cu schelet de pari, împletitură de nuiel și lipitură de lut, care aveau în inventar diverse materiale din fier: piroane, cuie, cârlige etc. Cercetările arheologice au evidențiat faptul că așezarea din epocă romană a ocupat întregul platou al Podeiului (Horedt 1952, 321; Crișan 1960, 2, 285, Lazăr 1995, 108).

Târgu-Mureș (jud. Mureș)

În municipiul Târgu-Mureș nu a existat un castru roman, ci numai o așezare rurală, în care s-a descoperit ceramică și o statueta de bronz a lui Iupiter Amon (Vlassa 1965, 37). În săpăturile arheologice efectuate pe platoul cetății de Muzeul Județean Mureș în anul 1960, rămase inedite, A. Zrinyi a descoperit și un nivel roman, ilustrat de o ceramică roșie provenind de la vase diferite. În anii următori, cu ocazia cercetărilor întreprinse în Cetate (1963-1964), epoca romană este ilustrată prin fragmente ceramice de uz casnic și câteva fragmente de ceramică șampilată (Bogdan 1967, 79-80; Petică, Molnar 2000, 337). Cu prilejul renovării unui contrafort al vechii Biserici Reformate, fostă a franciscanilor (ridicată, probabil, în prima jumătate a sec. al XV-lea), s-a descoperit o lespede cu inscripție funerară romană, ce fusese încastrată la baza

contrafortului (*Marinescu 1974, 14; Lazăr 1995, 258*). Cu prilejul cercetărilor din anul 1999 a fost descoperită în partea sudică a Bisericii reformate, la cca 10-11m, în zona secțiunilor SIII și SVIII, o așezare rurală romană, ilustrată printr-un fragment de râșniță manuală, confecționată din tuf vulcanic (cercetări inedite, A. A. Rusu și M. Petică în septembrie 1999). Piesa, un *catillus*, are profilul transversal conic, aplatizat, iar în zona marginală a părții superioare, apare cantul circular. Dimensiuni: gr = 14cm; diam=33cm (MJM, inv. 7803). S-au mai găsit fragmente ceramice de tip Cristești, provenind de la vase de tip pahar, ulcior, castron, oală, chiup.

Sângeorgiu de Pădure (jud. Mureș)

Pe terenul fostului Tribunal (în prezent Dispensar medical) situat în centrul localității, s-au descoperit în anul 1956 mai multe fragmente de vase din epoca romană, fapt ce sugerează posibilitatea existenței unei așezări romane (*Szekely 1959, 242; Lazăr 1995, 215*).

Sovata (jud. Mureș)

Pe dealul "Feldioara" s-au găsit resturi de la construcții, cărămizi, ceramică romană și monede din perioada provinciei, dintr-o posibilă așezare rurală romană, pe care o punem în legătură directă cu salinele de la Praid situate la 5 km sud-est. Dintre monede se remarcă un *aureus* de la Vespasian (*Lazăr 1975, 380; Idem 1995, 241, Chirilă și colab. 1980, 21*).

Albești (jud. Mureș) Planșa V.

În punctul "La pod" situat între comunele Albești și Vânători, în locul unde șoseaua traversează Pârâul Hotarului, se găsește o suprafață de circa un hectar, unde se menționează o posibilă așezare romană, de unde s-au cules fragmente ceramice romane, de culoare roșie și gălbuie și ceramică cenușie. Din repertoriul formelor întâlnim: câni amforete, boluri, vase de provizii etc. Probabil ea a avut o întindere mult mai mare, prelungindu-se până la vechea albie a Târnavei Mari (*Baltag 1979, 101; Baltag, Amlacher 1994, 189; Baltag 2000, 130*).

Apold (jud. Mureș)

În punctul "După Grădini" a fost descoperită o așezare rurală având o suprafață de cca. 2 ha, cu mai multe niveluri de locuire, în care perioada romană este reprezentată prin fragmente ceramice roșii și gălbui provenind de la vase de provizii, castroane și oale globulare cu toartă (*Baltag-Amlacher 1987-1988, 100*).

Archita (com. Vânători, jud. Mureș) Planșa VI

a. În punctul "Grădinile lui Schenker" a fost descoperită o așezare cu mai multe niveluri de locuire, printre care și unul roman, fiind înregistrate fragmente ceramice de acest tip, de la vase bol din pastă fină de culoare gălbuie-cărămizie și un fragment de buză de vas, cu toarta canelată, având pasta fină, de culoare brun cenușie (*Soroceanu, Lazarovici, Amlacher, Mureșan 1977, 57*).

b. Pe cursul pârâului Virischiri s-a descoperit și o așezare romană situată pe un platou în pantă, de aproximativ 1,5 ha. De pe suprafața ei au fost colectate fragmente ceramice roșii și cenușii, fine, aparținând unor boluri, câni, vase de provizii, locuirea romană concentrându-se pe malul pârâului, dispersându-se apoi în partea de sus a platoului (*Soroceanu, Lazarovici, Amlacher, Mureșan 1977, 131*).

c. Dintr-un tezaur de monede romane, pierdut astăzi, se mai păstrează o monedă de bronz din timpul lui Marcus Aurelius (*Baltag 2000, 136*).

Criș (com. Daneș, jud. Mureș)

a. În "Unghiul lui Schmidt" s-au descoperit urmele unei vechi așezări, cu trei niveluri de locuire, punct situat pe valea Crișului, la sud de Daneș, pe un

platou aflat pe malul drept al pârâului Criș. De aici provine ceramică roșie, gălbuie și cenușie, fină și aspră, predominând fragmentele de vase de provizii (Baltag, Amlacher 1987-1988, 174; Popa 2002, 69, nr. 208/1).

b. În "Ciorănel", pct. "Fântâna de piatră" s-a descoperit o așezare romană de mare întindere, cu un bogat nivel roman și postroman, ce ocupă o suprafață de câteva hectare. S-au colectat fragmente ceramice roșii și cenușii, fine acoperite cu angobă roșie sau neagră, aparținând unor pahare, boluri, oale cu torți canelate, amforete, vase de provizii. Ornamentica constă din benzi de valuri incizate, în asociație cu impresiuni verticale intermitente, caneluri distanțate, striuri etc (Baltag, Amlacher 1989, 103; Popa 2002, 69).

c. Dintr-un tezaur monetar pierdut s-a mai păstrat un denar imperial de argint de la Hadrian (Baltag 2000, 136, nr. 2).

Daia (com Apold, jud. Mureș)

a. Într-un prim punct "Cânepiști" este semnalată o așezare rurală romană, care se află pe malul stâng al pârâului Șaeș. Evidențiem, din nivelul roman, ceramică fină, cenușie și roșie, care aparține unor vase de provizii, boluri, amforete, decorate cu benzi de valuri incizate, linii distanțate, striuri etc (Baltag, Amlacher 1987-1988, 176)

b. Pe ambele maluri ale pârâului Șaeș, pe o suprafață de circa 1,5-2 hectare se află resturile unei așezări romane, unde s-au descoperit fragmente ceramice roșii și cenușii, fine, în formele deja prezentate (Baltag, Amlacher 1987-1988, 175).

c. Pe un platou având o formă triunghiulară, situat pe malul stâng al Pârâului Hotarului se află fortificația numită "Cetățuia". Din profilul malului, din stratul de cultură s-au putut aduna fragmente ceramice aparținând unor vase de provizii romane, lucrate dintr-o pastă cenușie, aspră (Baltag, Amlacher 1987-1988, 176).

d. La confluența pârâului Cremenesei cu pârâul Șaeș, se află o mică așezare (0,50 – 0,60 ha) de pe suprafața cîreia s-au strâns fragmente ceramice romane, roșii și gălbui, din pastă fină. (Baltag, Amlacher 1987-1988, 178; Popa 2002, 72)

Mureni (com Vânători, jud. Mureș).

Pe o terasă situată la 5 km nord-vest de sat și la 800 m de confluența pârâului Scroafei cu târnava Mare, se află o așezare rurală marcată numai prin ceramică. De pe o suprafață de aproximativ 1,5 ha au fost strânse fragmente ceramice roșii și gălbui, fine cu angobă roșie, cenușii, fine și foarte fine, cenușii aspre lucrate cu mâna, aparținând unor forme reprezentând vase de provizii, boluri, câni și amforete. (Baltag, Amlacher 1987-1988, 179; Popa 2002, 130)

Saschiz (jud. Mureș) Planșa VII

a. Din vatra localității și din împrejurimi provin mai multe piese din bronz: un sfinx, un mâner de vas, fragmente dintr-o statueta reprezentând probabil o acvilă, un cârlig de balanță precum și un denar de argint de la împărăteasa Faustina Iunior.

b. Pe cursul superior al pârâului Etzung se află o veche așezare de suprafață, având aproximativ 2 ha, aici descoperindu-se și un bogat nivel roman, ilustrat prin ceramică roșie și cenușie, fină și aspră, lucrată la roată și cu mâna: vase de provizii, câni, castroane, amforete decorate cu benzi de valuri, incizate, impresiuni cu roțița etc. (Baltag, Amlacher 1987-1988, 180; Popa 2002, 160)

Seleușul Mare (com. Daneș, jud. Mureș)

a. În punctul "În Tău" a fost descoperită o așezare rurală, evidențiată prin ceramică roșie și cenușie, aspră, decorată cu canelri distanțate, caneluri-coaste: vase de provizii, oale de diferite tipuri și dimensiuni (*Baltag, Amlacher 1987-1988, 181; Popa 2002, 173*).

b. La confluența pârâului care vine de la Hetiur spre Seleușul Mare cu un afluent mai mic, pârâul Nadeșului, se află o așezare ce conține și un nivel roman bogat ilustrat prin ceramică roșie și cenușie fină. (*Baltag 2000, 133*)

c. Din loc neprecizat provin două minede imperiale de bronz emise de Marcus Aurelius și Commodus (*Baltag 2000, 137*).

Sighișoara (jud. Mureș)

a. În anul 1991 a fost semnalată o așezare în punctul "La podul Pipeanului". Cercetările au evidențiat o așezare rurală cu mai multe niveluri, între care și unul roman. Au fost strânse fragmente ceramice romane, din pastă fină, roșie, provenite de la vase de provizii și ceramică neagră, lustruită, fapt ce dovedește că așezarea romană de aici și-a prelungit existența și după retragerea aureliană. (*Baltag 2000, 133-134*).

b. În așezarea rurală romană de "Lângă Podmoale" s-a descoperit ceramică gălbuie fină, cenușie fină, cenușie aspră, fragmente de lipitură de lut și râșnițe din tuf vulcanic. Planșa VIII.

c. Ferma "Soromiclea". Aici s-a descoperit o așezare cu multiple niveluri de locuire, ce se întinde pe mai multe hectare, nivelul roman fiind cel mai bogat. El se distinge printr-o mare cantitate de ceramică roșie, fină, cu angobă roșie și cenușie, fină, cu angobă neagră, precum și ceramică cenușie, cu décor lustruit, provenită de la vase de provizii, amforete, boluri, pahare. (*Baltag 1979, 102; Baltag 2000, 134; Lazăr 1995, 226*)

d. Din zona municipiului, din puncte neprecizate, provin 12 monede romane din bronz și argint, de la Traian până la Filip Arabul (*Baltag 1979, 102*).

Stejăreni (com. Daneș, jud. Mureș)

Din punctul "Poarta Fânaței" se menționează o așezare rurală romană, cu materiale arheologice mai vechi și de epocă romană, între care și o râșniță. Cercetările actuale nu au dus la identificarea, deocamdată, a acestei așezări (*Baltag, Amlacher 1987-1988, 186; Lazăr 1995, 117; Popa 2002, 182*). Planșa IX.

Șaeș (com. Apold, jud. Mureș)

a. Pe suprafața de teren numită "La intrarea în sat" există vestigii ale unor așezări preistorice și bogate urme ale unei așezări rurale din epoca romană. Cele romane sunt reprezentate de o ceramică cu angobă roșie și ceramică cenușie cu angobă neagră: boluri, căni, amforete, capace, vase de provizii. Mai consemnăm și ceramică de tradiție dacică lucrată cu mâna (*Baltag, Amlacher 1987-1988, 187; Baltag 1979, 135*). Planșa IX.

b. Așezarea de "La ieșirea din sat" se află la aproximativ 300m de la Șaeș la Apold. De aici s-a cules ceramică romană, roșie și cenușie, fină și o unealtă agricolă din fier, din perioada romană (*Baltag, Amlacher 1987-1988, 187; Popa 2002, 186*).

c. În anul 1980, de pe o suprafață greu de determinat, cuprinsă între Șaeș – Valea Șaeșului – Pârâul Felderii s-au colecționat fragmente ceramice aparținând și unui nivel roman, bogat reprezentat de o ceramică fină, torți canelate, amforete, boluri, oale globulare (*Baltag 1979, 135*). Planșa X.

Șapartoc (com. Albești, jud. Mureș)

Pe pârâul "Pietros" s-au identificat resturile de la o așezare de mici dimensiuni, circa 0,30 ha, cu mai multe niveluri de locuire, nivelul roman fiind

evidențiat prin fragmente de vase de provizii, din ceramică cenușie aspră (*Baltag, Amlacher 1987-1988, 189; Baltag 1979, 135; Popa 2002, 186*).

Vulcan (com. Apold, jud. Mureș)

a. Au fost identificate o serie de locuințe dintr-o așezare rurală romană, dispersate pe aproximativ 1,5 km lungime, care se înșiruie în dreapta drumului, până aproape de intrarea în satul Vulcan. Din inventarul acestora provin 50 de fragmente ceramice romane provinciale, aparținând speciilor gălbuie fină, cu angobă roșie, cenușie aspră, brun – negricioasă, zgrunțuroasă: boluri, castroane, amforete, vase de provizii decorate cu ștampile circulare, caneluri, valuri, striuri etc (*Baltag, Amlacher 1987-1988, 190; Popa 2002, 218*). Planșa V.

b. O a doua așezare se află pe botul de deal pe care îl urcă drumul înainte de a intra în sat. Perioada romană este documentată printr-o ceramică de culoare cenușie, cea mai mare parte a fragmentelor aparținând unor vase de provizii decorate cu benzi în val, asociate cu striuri orizontale și verticale (*B. Orban, 164; Tudor 1969, 277; Popa 2002, 118*). Planșa XI.

Mărtiniș (jud. Harghita)

Zăcămintele de sare de aici au fost valorificate în epoca romană prin exploatarea de suprafață. Legat de acest aspect, la Mărtiniș, lângă drumul care duce la Rareș, s-a dezvoltat o așezare civilă a lucrătorilor de la ocne, descoperindu-se o inscripție, azi dispărută, trei fragmente din bronz de la un car roman și mai multe monede imperiale romane, printre care și un denar emis de Filip Arabul, în anul 248 (*B. Orban, 164; C. Goos, 92; Daicoviciu 1937-1940, 319; Tudor 1969, 277; Popa 2002, 118; RepArhHr, 135*).

Crăciunel (com. Ocland, jud. Harghita)

La est de sat, în locul numit "Câmpul interior" se află o așezare din epocă romană, unde au fost descoperite: ceramică, monede imperiale din sec. II (una identificată de la Lucilla Augusta), un altar fragmentar cu inscripție, tăiat ulterior în formă de scaun (*CIL, III, 7719*), un fragment de altar cu literele IO și un altar anepigrafic (*Popa 2002, 67*). Așezarea rurală romană este documentată de vasele, urnele și monedele din sec. II, precum și de altarul votiv cu inscripție (*RepArhHr, 166*).

Porumbenii Mici (com. Mugeni, jud. Harghita)

Săpăturile arheologice de la Porumbenii Mici, vârful "Galath", situat în valea Târnavei Mari, deasupra localității, s-au desfășurat în anii 1938, 1954, 1956-1958. Vârful platoului, pornind de la cota 764, a fost secționat pe direcția N-S, tăind valul și șanțul din mijlocul așezării cu un șanț lung de 155 m și lat de 2 m. Între metrii 90 și 93, la o adâncime de 0,50 m, a fost descoperit un complex de locuire "cu o suprafață făcută din pietre de râu și mult chirpici". Lângă o piatră a fost găsită o monedă din bronz, mare, de la împăratul Commodus. Spre est de locul unde a fost găsită moneda, a fost deschisă o suprafață de 5x5m, în care au fost descoperite, printre fragmente de culoare cenușie făcute la roată și fragmente de culoare roșie, de caracter roman provincial. S-au mai găsit două cuțite din fier și câteva prâsnele de lut, precum și o zăbală din fier, făcută din două verigi laterale. Materialul de factură romană a fost descoperit în spatele valului, acesta oferind un adăpost, unde locuitorii și-au construit locuințe, șanțul fiind atunci, probabil, deja umplut. Această fază de locuire poate fi încadrată în sec. III (*B. Orban, 28; Goos, 75; Szekely 1962, 25-31; Horedt 1962, 632; RepArhHr, 163; Popa 2002, 149*).

Atid (jud. Harghita)

Pe partea estică a "Dealului Cetății", în valea pârâului Cetății, se poate distinge o întăritură cu două șanțuri. Aici s-au descoperit numeroase fragmente de lipitură, ceramică din pastă impură și vase romane, indicând existența unei așezări rurale romane (B. Orban, 25; RepArhHr, 61; Popa 2002, 28).

Indicele localităților cu descoperiri de epocă romană de pe limesul estic al Daciei intracarpătice

1. Județul Bistrița – Năsăud:

1.1 Orheiul Bistriței; 1.2 Dorolea; 1.3 Prundu Bârgăului; 1.4 Cușma; 1.5 Ragla; 1.6 Șieu; 1.7 Șieuț; 1.8 Jelna; 1.9 Monor; 1.10 Bârla; 1.11 Jeica; 1.12 Viile Tecii; 1.13 Mărișelu; 1.14 Dipșa; 1.15 Galații Bistriței; 1.16 Herina; 1.17. Domnești; 1.18 Sărățel; 1.19 Monariu; 1.20 Simionești; 1.21 Buduș; 1.22 Budacu de Jos; 1.23 Sigmir; 1.24 Bistrița; 1.25 Ghinda; 1.26 Livezile; 1.27 Gledin; 1.28 Arcalia; 1.29 Archiud; 1.30 Matei; 1.31 Fântânița; 1.32 Sânmihaiu de Câmpie; 1.33 Sângeorz Nou; 1.34 Visuia; 1.35 Șieu-Odorhei; 1.36 Căianu Mic; 1.37 Tăure.

2. Județul Mureș:

2.1 Brâncovenești; 2.2 Săcalu de Pădure; 2.3 Vălenii de Mureș; 2.4 Deda; 2.5 Deda Bistra; 2.6 Idecu de Jos; 2.7 Aluniș; 2.8 Jabenita; 2.9 Gurghiu; 2.10 Hodac; 2.11 Ibănești; 2.12 Beica de Jos; 2.13 Nadășa; 2.14 Sânbriaș; 2.15 Eremitu; 2.16 Călugăreni; 2.17 Măgherani; 2.18 Bereni; 2.19 Șilea Nirajului; 2.20 Mărculeni; 2.21 Sovata; 2.22 Sărățeni; 2.23 Moșuni; 2.24 Voivodeni; 2.25 Toldal; 2.26 Petelea; 2.27 Reghin; 2.28 Apalina; 2.29 Suseni; 2.30 Batoș; 2.31 Dedrad; 2.32 Uila; 2.33 Dumbrăvioara; 2.34 Târgu-Mureș; 2.35 Cristești; 2.36 Sălașuri; 2.37 Sighișoara; 2.38 Solovăstru; 2.39 Gornești; 2.40 Sânișor; 2.41 Ivănești; 2.42 Morești; 2.43 Lechința de Mureș; 2.44 Sângeorgiu de Mureș; 2.45 Albești; 2.46 Apold; 2.47 Archita; 2.48 Criș; 2.49 Daia; 2.50 Mureni; 2.51 Saschiz; 2.52 Seleușul Mare; 2.53 Stejăreni; 2.54 Șaeș; 2.55 Șapartoc; 2.56 Vulcan; 2.57 Daneș; 2.58 Sângeorgiu de Pădure; 2.59 Crăciunești; 2.60 Rușii Munți; 2.61 Maiorești; 2.62 Luieriu; 2.63 Gorenii; 2.64 Câmpu Cetății.

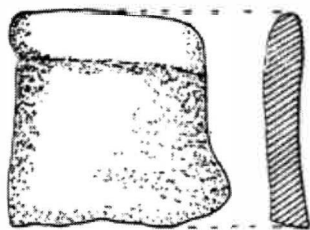
3. Județul Harghita:

3.1 Inlăceni; 3.2 Odorheiu Secuiesc; 3.3 Sânpaul; 3.4 Băile Homorod; 3.5 Mărtiniș; 3.6 Mugeni; 3.7 Dealu; 3.8 Porumbenii Mici; 3.9 Crăciunel; 3.10 Dârju; 3.11 Tibod; 3.12 Vârșag; 3.13 Porumbenii Mari; 3.14 Ocland; 3.15 Lueta; 3.16 Vlăhița; 3.17 Rareș; 3.18 Praid; 3.19 Corund; 3.20 Chinușu; 3.21 Filiaș; 3.22 Cristuru Secuiesc; 3.23 Medișoru Mare; 3.24 Cușmed; 3.25 Șiclod; 3.26 Brădești; 3.27 Lupeni; 3.28 Orășeni; 3.29 Atid; 3.30 Simionești; 3.31 Ocna de Sus.

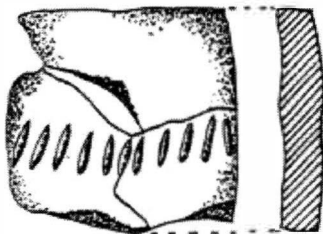
BIBLIOGRAFIE

- Baltag 1979** Gh. Baltag, *Date pentru un studiu arheologic al zonei municipiului Sighișoara*, în *Marisia*, IX, 1979
- Baltag, Amlacher 1994** Gh. Baltag, E. Amlacher, *Noi contribuții la repertoriul arheologic al zonei Târnavei Mari*, în *Marisia*, XXIII-XXIV, 1994
- Baltag 2000** Gh. Baltag, *Sighișoara înainte de Sighișoara*, București, 2000
- Braga 1980** N. Braga, *Urbanismul Daciei romane*, Timișoara, 1980
- Braga 1986** N. Braga, *Italici și veterani în Dacia romană*, Cluj, 1986
- Bogdan 1967** Al. Bogdan, *Date noi privind ansamblul cetății din Tîrgu-Mureș*, în *StMat*, II, 1967
- Chirilă și colab. 1980** E. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrinyi, *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul Județean Mureș*, Târgu-Mureș, 1980
- Crișan 1960** I. H. Crișan, *Un depozit de unelte descoperite la Lechința de Mureș*, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 281-294
- Ferenczi, Petică 1982** *Cercetări pe limesul de est al Daciei*, în *ActaMN*, XIX, 1982
- Goos 1876** K. Goos, *Chronik der archaeologischen Funde Siebenburgens*, în *AVSL*, XIII, 1876
- Gudea 1977** N. Gudea, *Limesul Daciei romane de la Traianus la Aurelianus*, în *ActaMP*, I, 1977, p. 99-103
- Glodariu, Câmpeanu 1966** I. Glodariu, M. Câmpeanu, *Depozitul de unelte agricole de la Dedrad*, în *SCIV*, XVIII, 1, 1966, p. 19-32
- Glodariu 1975** I. Glodariu, *Cercetări arheologice la Dedrad (jud. Mureș)*, în *Apulum*, XIII, 1975, p. 235-239
- Horedt 1952** *Săpături arheologice la Lechința de Mureș*, în *SCIV*, 3, 1952
- IstRom 1960** *Istoria României*, I, tratat, București, 1960
- Lazăr 1995** V. Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Târgu-Mureș, 1995
- Macrea, Crișan 1964** M. Macrea, I. H. Crișan, *Două decenii de cercetări arheologice și studii de istorie veche la Cluj (1944-1964)*, în *ActaMN*, I, 1964, p. 349-364
- Marinescu 1989** Gh. Marinescu, *Cercetări și descoperiri arheologice de epocă romană în nord-estul Transilvaniei*, în *FI*, VI, 1989.
- Marinescu 1974** Lucia Marinescu, *Probleme de artă provincială romană. Edicule funerare din Dacia*, în *MN*, I, 1974
- Neigebauer 1851** I. F. Neigebauer, *Dacien aus den Ueberresten des Klassischen Altertums*, Brașov, 1851
- Petică 1977** M. Petică, *Colecția "Mihail M. Cîmpeanu"*, în *Marisia*, VII, 1977

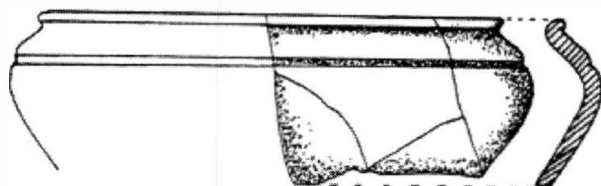
- Petică 1978** M. Petică, *Elemente de continuitate pe valea Mureșului superior – sondajul arheologic de la Voivodeni*, în *Marisia*, VIII, 1978
- Petică 1979** M. Petică, *Săpăturile arheologice de la Voivodeni*, în *Marisia*, IX, 1979, p. 127-133
- Petică, Zrinyi 1996** M. Petică, A. Zrinyi, *Raport preliminar privind săpăturile arheologice de la Gornești – campaniile 1992-1993-1994*, în *Marisia*, XXV, 1996
- Petică, Molnar 2000** M. Petică, Molnar Zsolt, *Materiale preistorice de la Târgu-Mureș-Cetate (III)*, în *RB*, XIV, 2000
- Pop 1978** C. Pop, *Statui imperiale de bronz în Dacia romană*, în *ActaMN*, XV, 1978, p. 158-161
- Popa 2002** D. Popa, *Villae, vici, pagi. Așezările rurale din Dacia romană intracarpatică*, Sibiu, 2002
- Protase 1968** *Observații în legătură cu așezările civile din Dacia romană*, în *ActaMN*, V, 1968
- Protase 1980** D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, vol. I, București, 1980
- Soroceanu, Lazarovici, Amlacher, Mureșan 1977** T. Soroceanu, Gh. Lazarovici, E. Amlacher, A. Mureșan, *Colecția Amlacher. Contribuții la repertoriul arheologic al jud. Mureș*, în *Marisia*, VII, 1977
- Szekely 1959** Z. Szekely, *Sondaje efectuate de Muzeul regional Sfântu-Gheorghe în 1956*, în *MCA*, V, 1959
- Tudor OTS** D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968.
- Vlassa 1965** *Cercetări arheologice în regiunea Mureș Autonomă Maghiară și Cluj*, în *ActaMN*, II, 1965
- Winkler 1965** *Pușculițe de bani "loculi" din Dacia romană*, în *Apulum*, V, 1965, p. 203-215
- Wollmann 1996** *Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1996

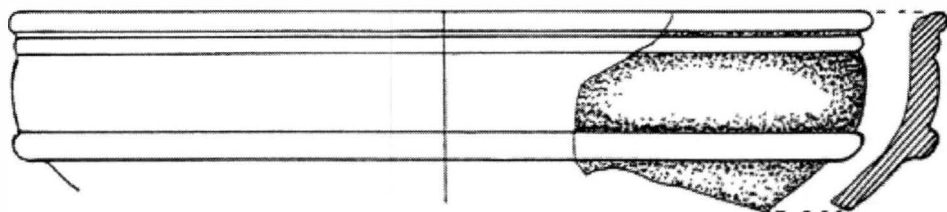
1

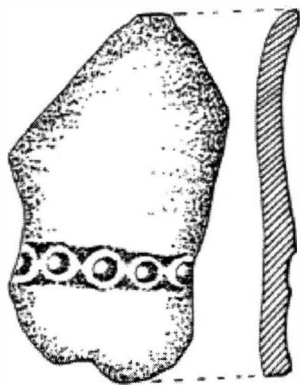
2

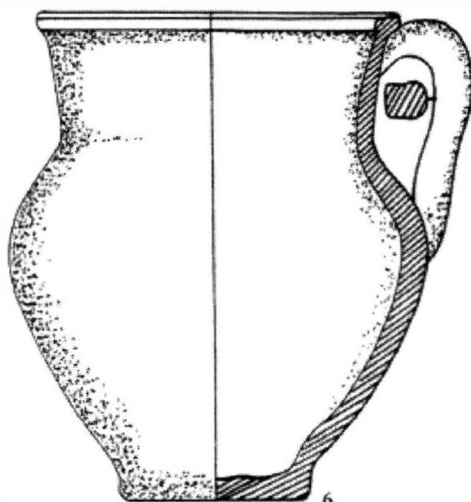
3

4

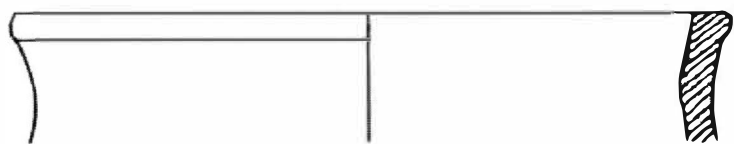

5

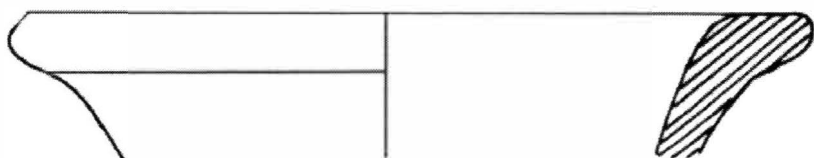

6

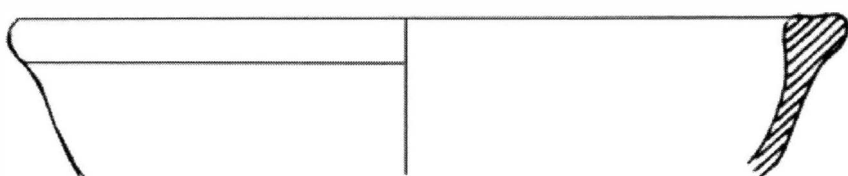
II. Bistrița: ceramică de epoca romană (1-6)

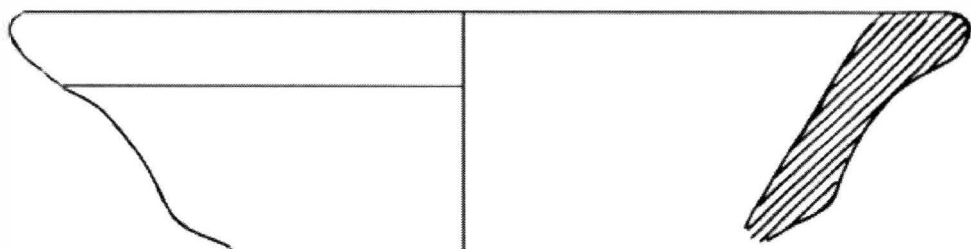
1

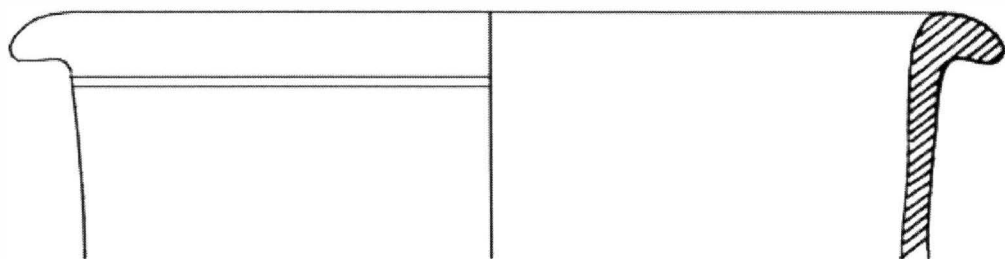
2

3

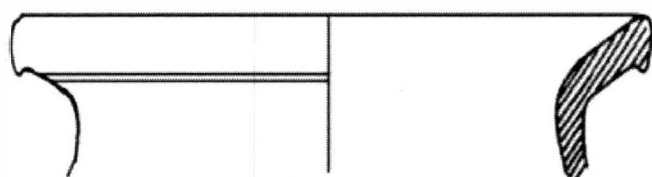

4

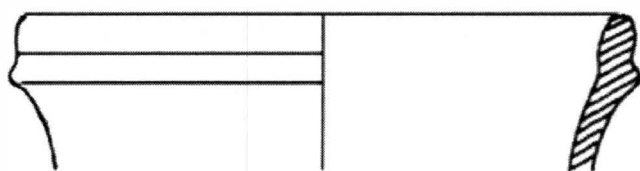

5

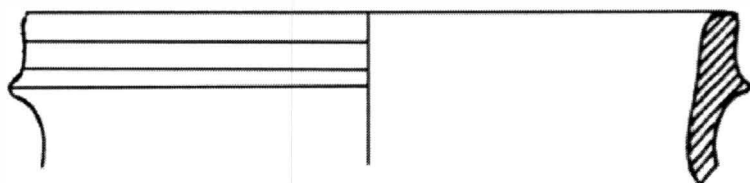
III. Voivodeni -vase ceramice de culoare cărămzie lucrate la roată (1-5)

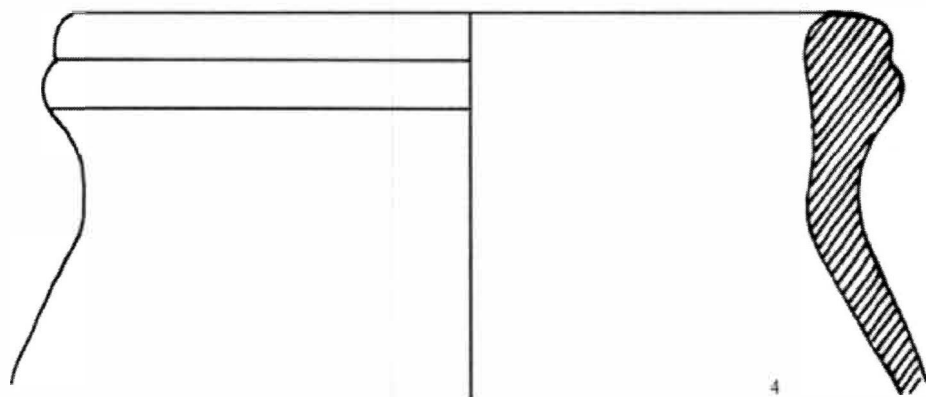
1

2

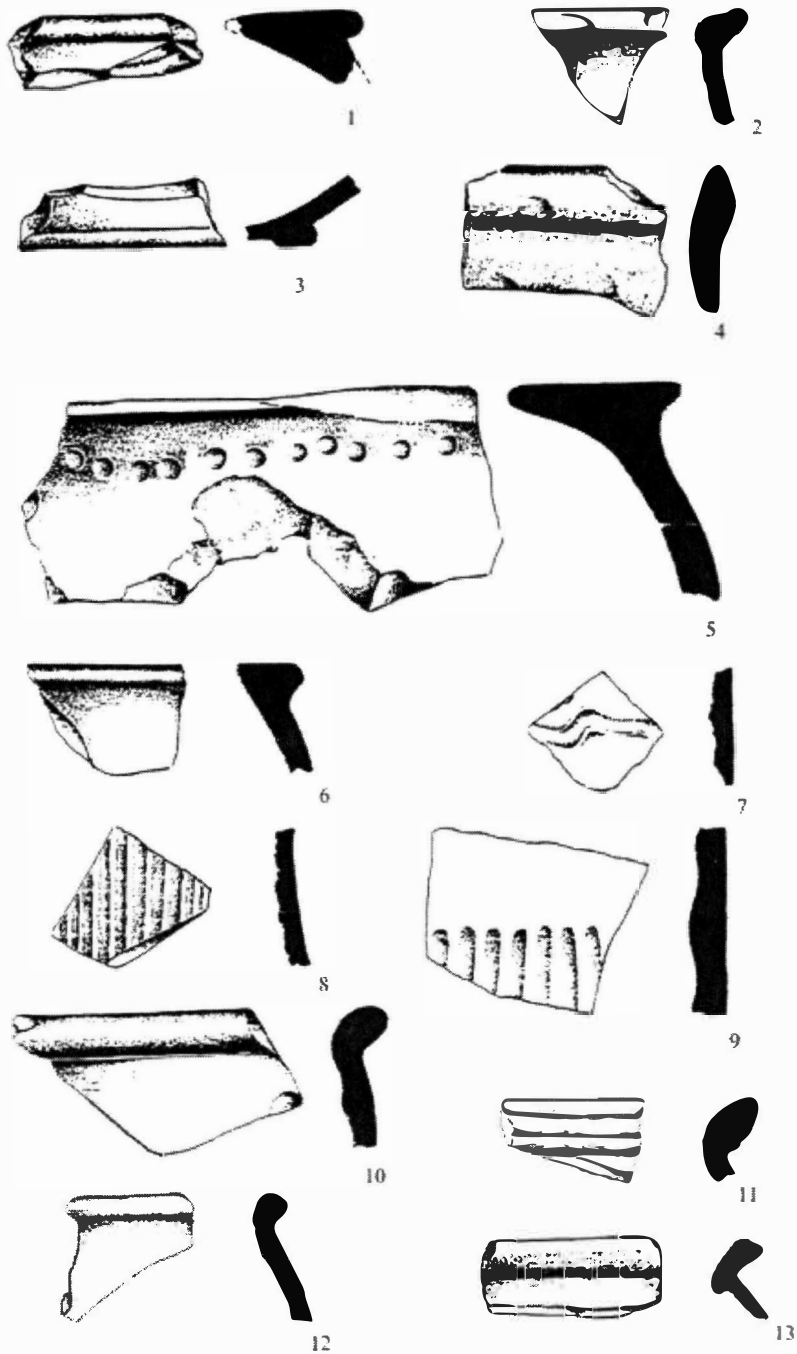

3

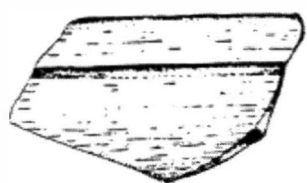

4

IV. Voivodeni: ceramică de culoare cărămizie, lucrată la roată (1-4)

V. Ceramică la roată: Albești, "La Pod" (1-4), Vulcan I (5-13)

1

2

3

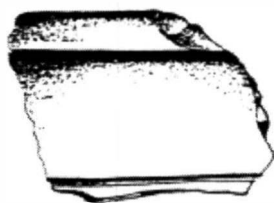
4

5

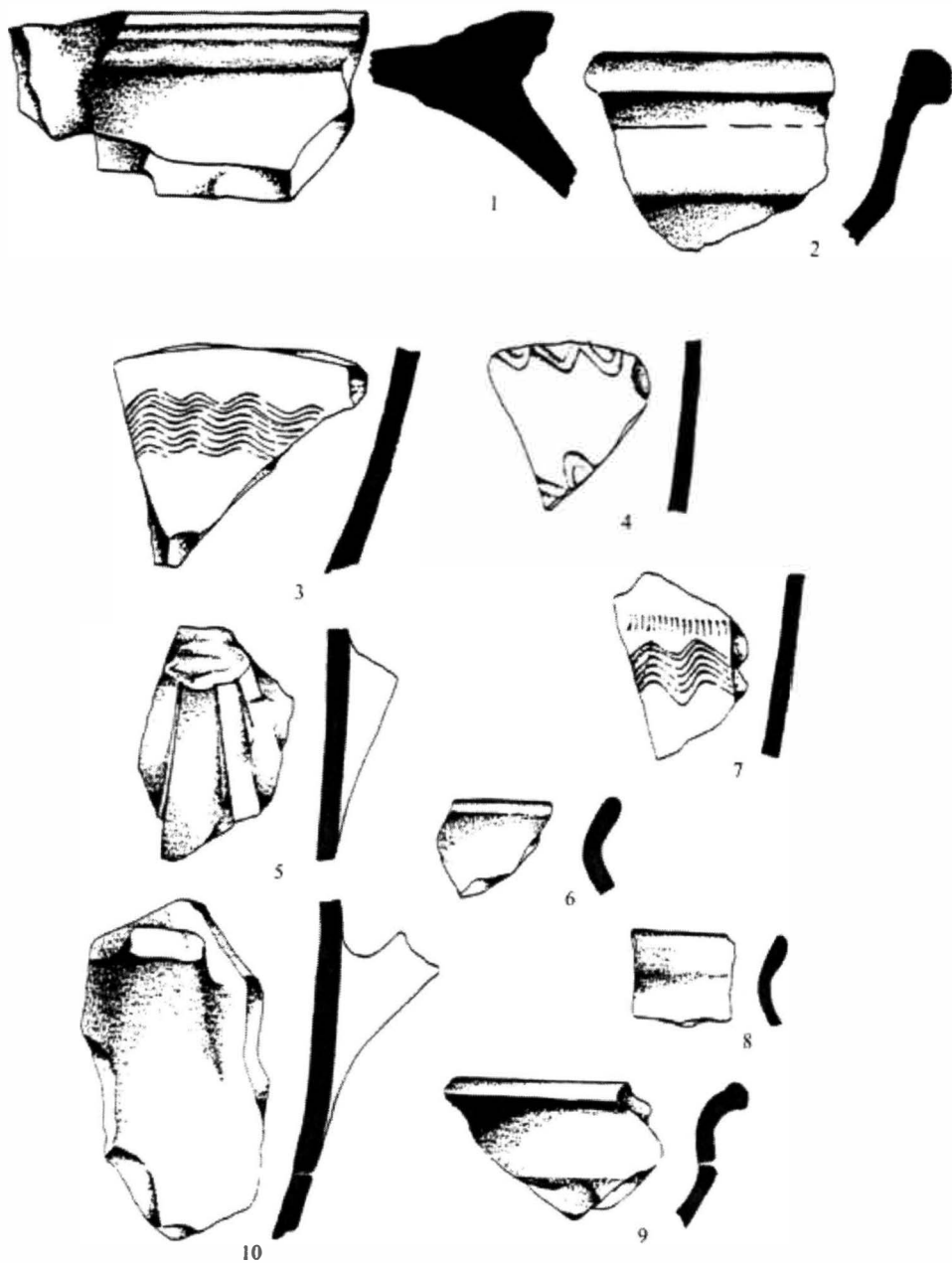
6

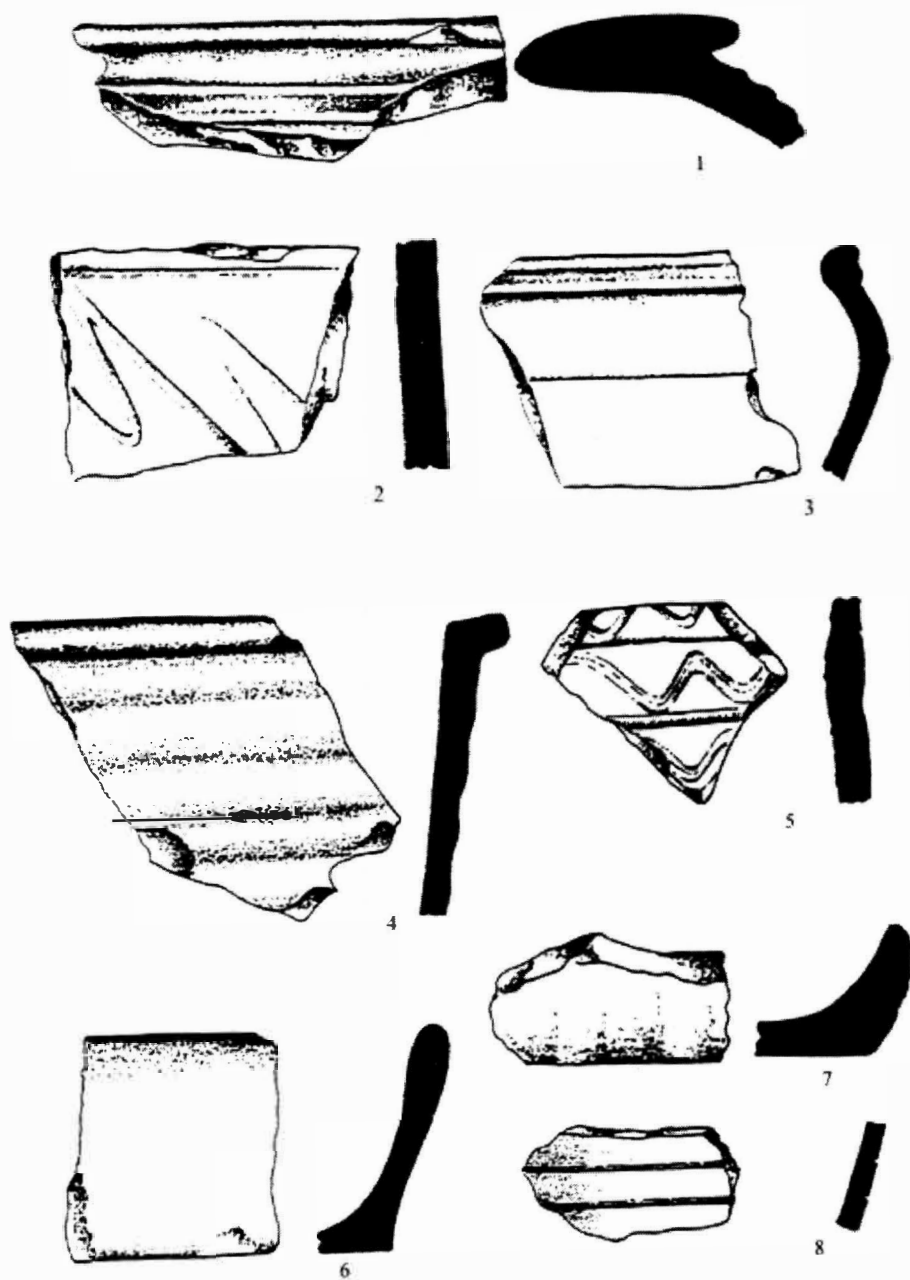
7

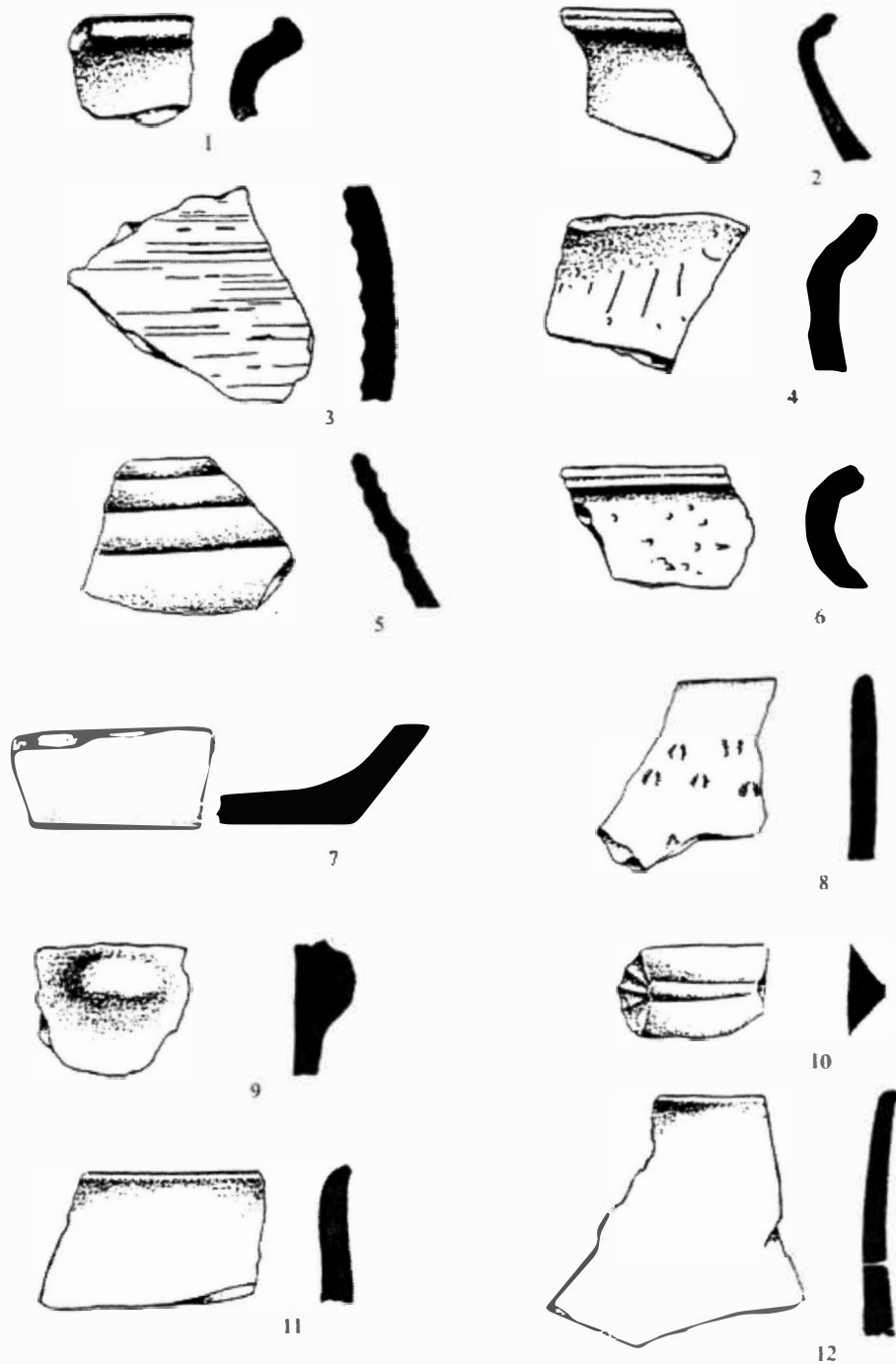
VI. Ceramică la roată: Archita, "Grădinile lui Schenker" (1-7)

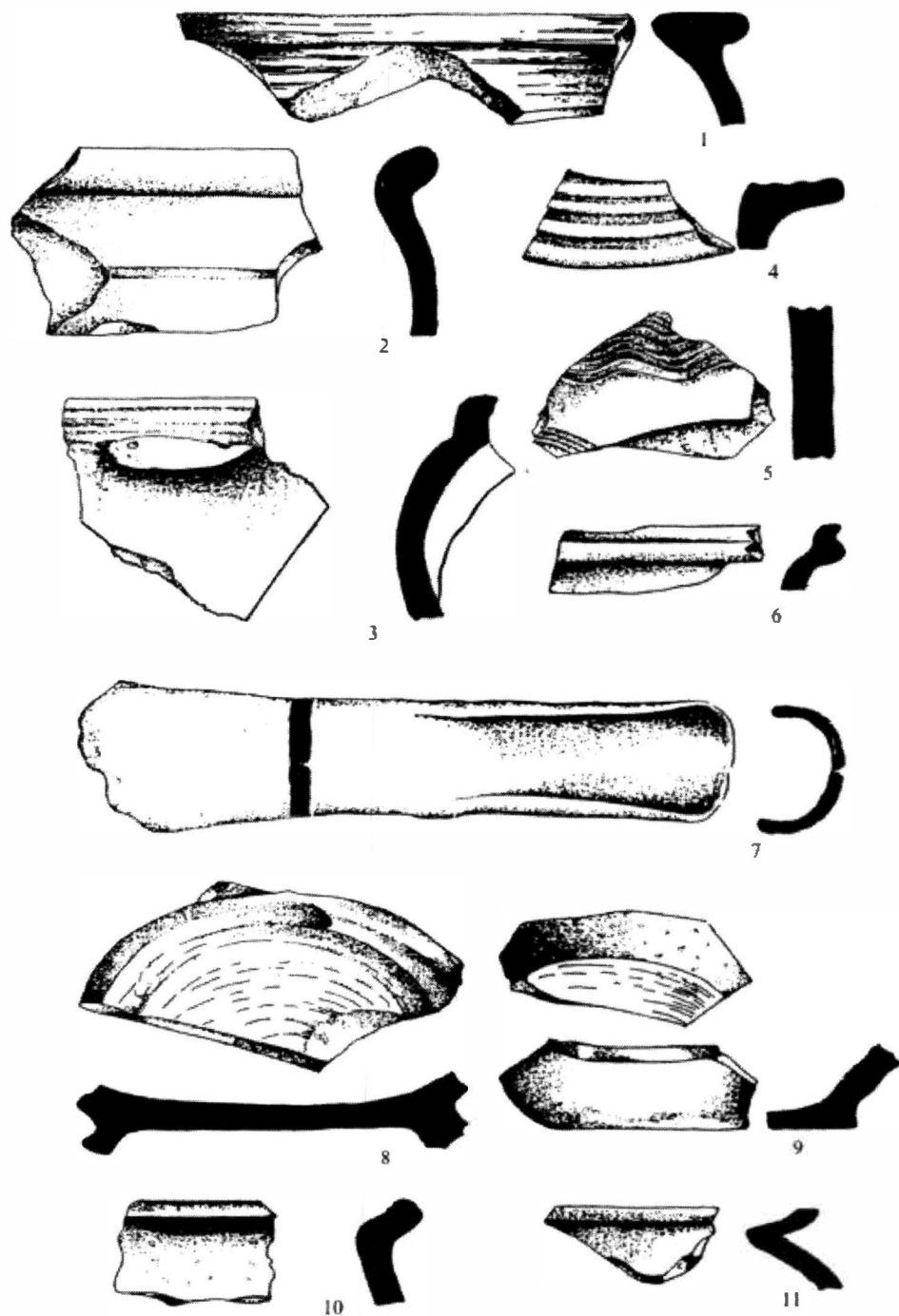
VII. Ceramică la roată: Saschiz, "Pârâul Etang" (1-10)

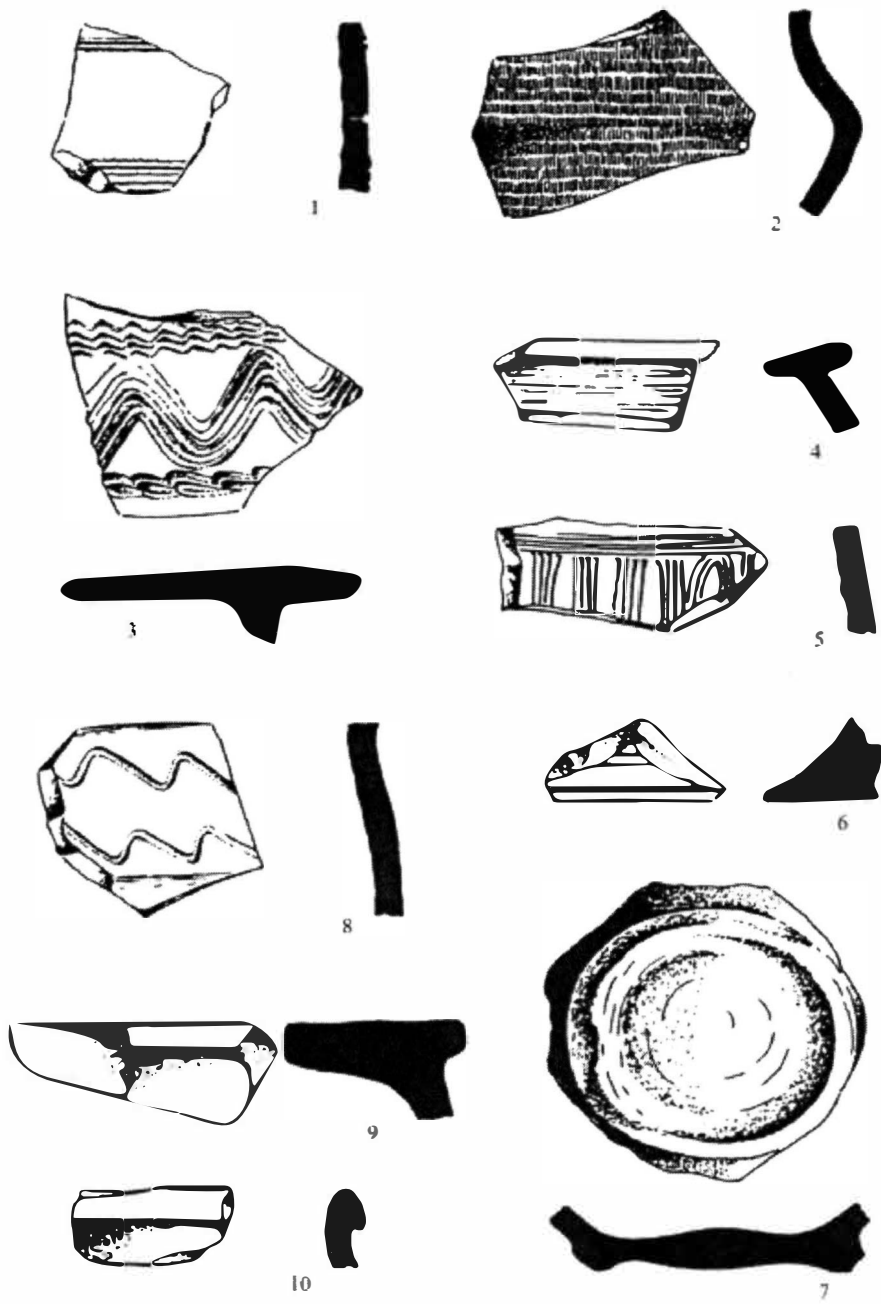
VIII. Ceramică la roată: Sighișoara, "Lângă Podmoale" (1-8)

IX. Stejăreni. "Poarta fânăței" (1-6); Șaeș, "La ieșirea din sat" (7-12)

X. Şaeş, "La ieşirea din sat" (1-7); "La Wosen" (8-11)

XI. Ceramică la roată: Vulcan II (1-10)

CERAMICA ȘTAMPILATĂ DESCOPERITĂ ÎN CASTRUL ROMAN DE LA CĂLUGĂRENI

NICOLETA MAN

The Stamped Pottery Discovered in the Roman Camp from Călugăreni (Abstract)

In 2004, the archaeological research in the camp of Călugăreni was re-opened. In what pottery is concerned, 8 fragmentary stamped vessels were found: the bowls have the typical shape of pottery on which stamped motifs pre-eminently appear. The paste of this kind of pottery is grey, without being covered by a firnis.

The decoration can be classified in 2 categories: geometrical motifs and vegetal motifs. A considerable number of the decorative motifs are the same with the stamped ceramics discovered in the others pottery centers.

În locul numit "Ținutul Cetății" sau "Cetatea Veche" situat pe partea stângă a Nirajului, la capătul de sud-vest al satului se află cunoscutul castru roman (Planșa I), ce avea misiunea de a apăra granița de nord-est a Daciei romane.

Semnalat și descris pentru prima dată de A. Marsigli¹, la începutul sec. al XVIII-lea, care îl prezenta ca o fortificație romană patrulateră, castrul a intrat în atenția cercetătorilor și a colecționarilor abia în sec. al XIX-lea². J. Paulovics face mai târziu o descriere mai amplă a castrului pe baza bibliografiei de până atunci și a materialului descoperit, mai ales cel epigrafic³.

Săpături arheologice au fost efectuate în anul 1961 de către un colectiv de la Universitatea Babeș – Bolyai din Cluj – Napoca, conduse de Prof. Univ. Dr. Dumitru Protase, care au stabilit dimensiunile exacte ale castrului și elementele de fortificație⁴.

În toamna anului 2004 au fost reluate săpăturile arheologice în castrul roman de la Călugăreni, unul dintre puținele castre necercetate de pe limesul Daciei. Întreaga suprafață ocupată de castru (2,25 ha.) este în prezent ocupată de culturi, iar zidul vestic al incintei se află în grădinile de zarzavat ale sătenilor, pe alocuri fiind suprapus de construcții anexe. În consecință, cercetările noastre s-au desfășurat într-o fâșie de teren din spatele grădinilor, de unde au fost recoltați cartofii.

Din această secțiune au fost recuperate multe și diverse materiale arheologice, cum ar fi: o cantitate impresionantă de cărămizi ștampilate *Cohors / Alpinorum*, ceramică uzuală, obiecte de fier și bronz și o monedă.

Dar studiul de față și-a propus să semnaleze și să analizeze doar câteva fragmente de ceramică ștampilată descoperite în 2004.

Ceramică romană descoperită poate fi clasificată în funcție de pastă și nivel de ardere în mai multe categorii: vase din pastă gri – negricioasă, cu diverși ingrediente (mult nisip, mică) care oferă ceramicii un aspect rudimentar; vase din

¹ A. Marsigli, *Danubius*, II, 1726, p. 60,85.

² J.F. Neigebauer, *Dacien*, p. 247-249; B. Orbán, *Székelýföld*, IV, p. 88-89; C. Goos, *Chronik*, p. 292-293.

³ J. Paulovics, *Dacia*, p. 32-38.

⁴ D. Protase, *Castrul roman de la Călugăreni*, în *ActaMN*, II, 1965, p. 209-214

pastă gălbuie, poroasă care se fărâmițează ușor și vase din pastă cărămidie, bine arse de o calitate superioară. Pe câteva fragmente gri – negricioase au fost identificate decoruri șampilate, formate din rozete, frunze și cercuri. Cunoscând ceramica romană din zonă am constatat că aceste categorii ceramice au fost cu siguranță confecționate în atelierele care deserveau zona, amplasate undeva în zona așezării din apropiere. Acest fapt este confirmat prin prezența unui vas rebutat, care s-a deformat în timpul arderii. Alături de ceramica locală au fost identificate câteva fragmente caracteristice centrului ceramic de la Cristești, și anume ceramică cărămidie cu angobă roșie, de o calitate superioară.

Ca formă, fragmentele de vase aparțin tipurilor ceramice obișnuite: farfurii cu fundul inelar, castroane și boluri cu fundul inelar și buza dreaptă sau răsfrântă, marcată de caneluri, ulcioare cu o toartă sau fără torți și oale de diferite dimensiuni și tipuri.

În această campanie au fost descoperite 8 fragmente de vase șampilate. Dintre acestea, două vase au putut fi reîntregite în partea superioară, fiind singurele la care li s-a păstrat o parte din buză. Restul reprezintă fragmente de pereți. Din cauza grosimii reduse a pereților (toate fragmentele au grosimea pereților de 0,5cm) se poate afirma că acestea aparțin unor castroane de dimensiuni medii (diametrul buzei cuprins între 15-20cm) și mari (diametrul buzei peste 20cm). Primele două fragmente care au putut fi reîntregite au diametrul buzei de 24cm (Planșa II, 1 și 2). Ca tipologie, vasul nr. 1 are pereții rotunjiți și buza rotundă și răsfrântă în exterior, iar vasul nr. 2 are pereții puțin oblici, aproape drepți și buza rotundă și răsfrântă în exterior.

Pasta din care este realizată această ceramică este gri, cu urme roșiatice, de proastă calitate, cu particule de mică și foarte ușor perisabilă. Nici una dintre piese nu păstrează urme de angobă.

Referitor la motivele decorative, acestea sunt dispuse în registre orizontale, încadrate de caneluri. Atât canelurile cât și motivele șampilate sunt slab imprimate, nealiniat evidențiind o minimă experiență a olarului. Repertoriul motivelor ornamentale poate fi clasificat în două grupe: motive vegetale (rozete și frunze) și motive geometrice (cercuri stilizate). Rozetele sunt cele obișnuite, cu 8 brațe, dar pe fiecare fragment a fost aplicat un poanson cu o rozetă diferită. Frunzele de ferigă, atât de des întâlnite în ornamentica ceramicii șampilate din alte centre, aici apar pe un singur fragment (nr. 7), unde cele două frunze sunt dispuse aiurea, una dreaptă și una oblică. Motivele geometrice reprezentate de cercuri sunt de mai multe tipuri: cercuri mari hașurate sau umplute cu pătrate pe lungimea diametrului și cercuri mici sub formă de inele cu diametrul de 4 și 6cm.

În încheiere, se poate afirma că pe lângă castrul de la Călugăreni a funcționat un centru ceramic care a produs ceramică de uz comun și care a încercat să-și diversifice producția, la un moment dat, confecționând și ceramică șampilată, cu poansoane procurate din alte centre. Pentru a confirma această ipoteză, sunt necesare investigații în perimetrul vicusului militar, amplasat în imediata apropiere a castrului.

Catalogul ceramicii

1. Castron; pastă gri; reprezintă un fragment din buza și peretele vasului; decorat cu două rânduri de rozete slab imprimate, nealiniat.

Dim: diam. buzei = 24cm; h = 4,1cm; gr. pereți = 0,5cm.

MJM; inv. 7848/1; inedit.

Pl. I/1.

2. Castron; pastă gri; se păstrează două fragmente din buza și peretele vasului; buza profilată este rotundă în exterior, pereții drepți; decorat pe două registre: 1. un șir de rozete, 2. cercuri mari zimțate; cele două registre sunt despărțite de două caneluri abia vizibile.

Dim: diam. buzei = 24cm; h1 = 5,5cm, h2 = 4,4cm, gr. pereți = 0,5cm.

MJM; inv. 7848/2; inedit.

Pl. I/2.

3. Castron; pastă gri, ardere slabă, fără angobă; se păstrează o parte din peretele vasului; decorat cu un rând de cercuri care alternează cu un motiv geometric și un rând de rozete.

Dim: h = 6cm, l = 6,2cm.

MJM; inv. 7848/3; inedit.

Pl. I/3.

4. Castron; pastă gri, ardere slabă, fără angobă; se păstrează o parte din peretele vasului; decorat cu un rând de cercuri mari dispuse asimetric, intercalate cu cercuri mici; în partea superioară decorul este delimitat de două caneluri distanțate și puțin adâncite.

Dim: h = 3,9cm, l = 9cm.

MJM; inv. 7848/4; inedit.

Pl. I/4.

5. Castron; pastă gri, ardere slabă, fără angobă; se păstrează o parte din peretele vasului; decorat cu cercuri mari care alternează cu un rând de cercuri mici; în partea superioară a decorului, o canelură abia vizibilă.

Dim: h = 4,5cm, l = 6,7cm.

MJM; inv. 7848/5; inedit.

Pl. I/5.

6. Castron; pastă gri, fără angobă; se păstrează o parte din peretele vasului; decorat cu cercuri mari care alternează cu un rând de cercuri mici (decor slab imprimat); în partea superioară a decorului, două caneluri abia vizibile.

Dim: h = 4,5cm, l = 6cm.

MJM; inv. 7848/6; inedit.

Pl. I/6.

7. Castron; pastă gălbuie; fără angobă; se păstrează un mic fragment din peretele vasului; decorat cu două frunze de ferigă, una dispusă vertical și una oblic.

Dim: h = 2,7cm, l = 3,8cm.

MJM; inv. 7848/7; inedit.

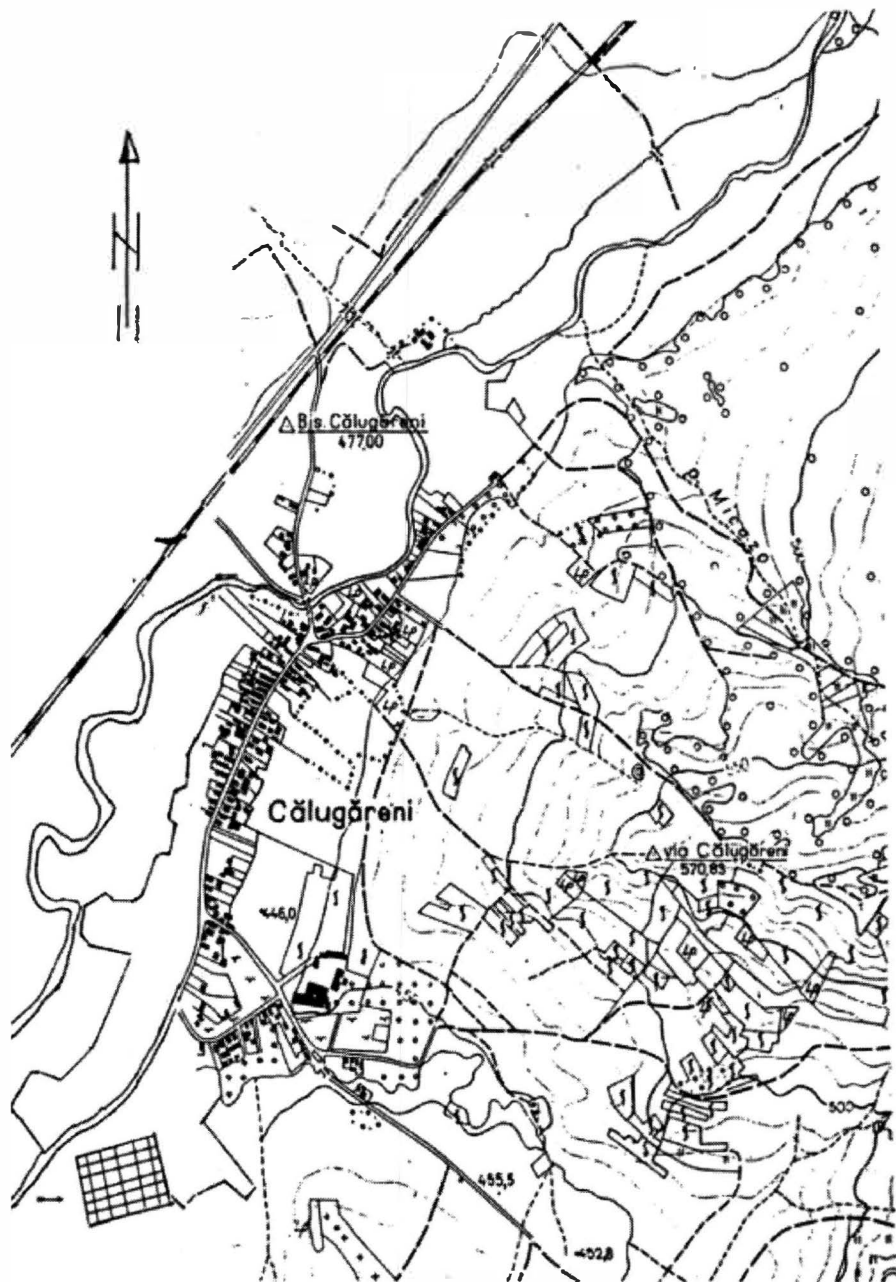
Pl. I/7.

8. Castron; pastă gri; fără angobă; se păstrează un mic fragment din peretele vasului; decorat cu o rozetă.

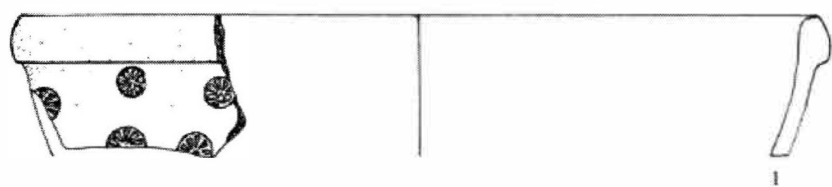
Dim: h = 3,5cm, l = 2,5cm.

MJM; inv. 7848/8; inedit.

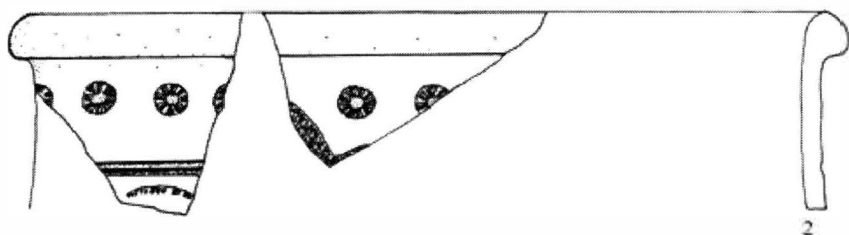
Pl. I/8.

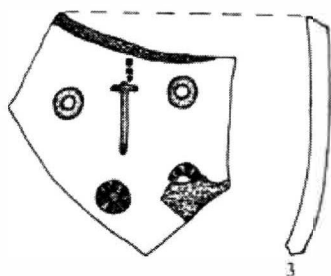
1. Castrul roman de la Călugăreni - amplasament

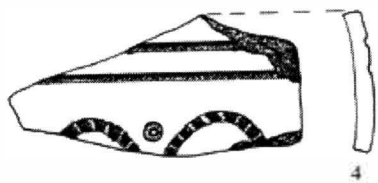
1

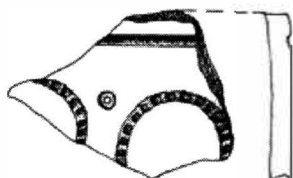
2

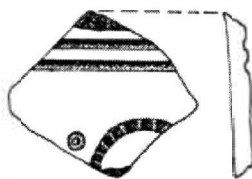
3

4

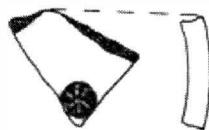
5

6

7

8

II. Ceramică ștampilată descoperită în castrul roman de la Călugăreni

LEGĂTURILE ECONOMICE ALE FOSTEI PROVINCII DACIA CU LUMEA ROMÂNĂ ȘI ROMANO – BIZANTINĂ (SEC. IV – VII)

FÁBIÁN ISTVÁN

Economic Relations of the Former Dacia Province with the Roman and Roman – Byzantine World (4TH – 7TH cen.) (Abstract)

The aim of this paper is to present a few aspects concerning the economic relationships between the Roman - Byzantine Empire and the former province of Dacia.

The study of these relationships must begin from the consideration that, this province was not „forgotten” by the Empire once the Aurelian retreat took place.

The politic and economic influences remained strong, and we could consider that in no other place the late Roman and Byzantine civilisation, left so many and so deep traces in the social and political evolution, like in the north Danubian territory.

Concerning the economic exchanges we could observe that it was a constant flow of raw materials from north to south (animals, cereals, wood, wax, slaves) and finite (even luxury) products from the Empire into the Barbaricum. The import of fibulae, vessels, weapons (in very little amounts), pottery, emphasises the presence of an economically active population and the presence of bronze coins in large amounts underlines the fact that this population had knowledge of monetary exchange not only barter commerce. Of course, there is a good probability that some of the precious luxury products may have been stolen or looted during the fierce raids organised by the migratory populations, as well as the presence of gold coins could be the witness of the tribute paid by the Empire for preserving the peace and the security of their frontiers.

Retragerea aureliană din Dacia nu a însemnat ieșirea totală a acestui teritoriu din orbita lumii romane. Imperiul Roman, dar mai cu seamă cel Bizantin vor continua să exercite o influență covârșitoare asupra acestor teritorii, cu consecințe imediate și cu o profundă semnificație istorică pentru aceasta parte de continent. Rolul lumii romano-bizantine pentru regiunile carpato-dunăreano-pontice a ocupat un loc important în operele unor istorici ca N. Iorga, N. Bănescu, P.P. Panaitescu, C.C. Giurescu, Dan Gh. Teodor, C.C. Petolescu sau a unor specialiști străini cum a fost Ch. Diehl, A.Vasiliev, G. Ostrogorski, E. Stein, P. Lemerle etc. Poate nicăieri aceasta civilizație romano-bizantină și apoi bizantină nu a lăsat urme atât de adânci în evoluția istorică a unui spațiu ca în cazul fostei provincii traianice. De aceea cercetarea antichităților romano-bizantine/bizantine, a importurilor, a circulației monetare ca și a numeroaselor influențe manifestate direct sau indirect, atât în mediul autohton cât și în cel migrator, poate contribui la modul cel mai direct și mai concret cu putință, la o mai bună precizare a multiplelor și intenselor legături dintre cele două lumi.

În al doilea rând, din cercetarea detaliată a raporturilor dintre lumea sud dunăreană și teritoriile din nordul fluviului s-a desprins concluzia că în cursul perioadei secolelor IV-XI pot fi precizate doua etape în care s-a manifestat mai intens și pe multiple planuri prezența romană, dar mai ales cea bizantină.

Prima din aceste perioade (cea care ne interesează) este cuprinsă între sec. IV - VII, cu un apogeu în sec. VI și corespunde epocii de consolidare a Imperiului Bizantin propriu-zis. A doua etapa (ce depășește aria noastră de cercetare) este cuprinsă între sfârșitul sec. IX și începutul sec. XI și reprezintă perioada unui însemnat reviriment socio-politic și cultural al Bizanțului.¹

Pentru secolele IV-VII, trebuie să precizăm faptul că relațiile dintre teritoriile nord - dunărene și lumea romano-bizantină s-au manifestat constant în numeroase domenii de activitate, influențând în mare măsură dezvoltarea generală a societății locale din acest spațiu geografic.

În mod normal, o pondere însemnată în ansamblul acestor relații au avut-o cele economice, fapt pe deplin explicabil dacă avem în vedere strădaniile Imperiului de-a menține în sfera sa de interese fosta provincie traiană. Aceste interese economice erau determinate de cererea de pe piața internă (mai ales în ținuturile din apropierea Dunării) de cereale și animale domestice, o problemă cu care statul romano-bizantin s-a confruntat deseori în anii de secetă sau în condițiile invaziilor barbare care au dezorganizat economia regiunilor atacate.

Schimburile economice erau (pare-se) reciproc avantajoase: în schimbul produselor agricole, a sării și (probabil) a sclavilor, Imperiul exporta la nordul fluviului o mare cantitate de ulei, anumite soiuri de vin (deși acestea erau interzise prin lege ca și exportul de metal prelucrat sau brut), obiecte de podoabă, obiecte liturgice și de cult, produse ceramice și de sticlărie și chiar obiecte utilitare metalice. Schimburile comerciale nu erau întotdeauna în barter. Pentru mărfurile cumpărate din aceste regiuni, negustorii bizantini plăteau cu moneda măruntă curentă emisă de Imperiu. Moneda de bronz și/sau aramă era acceptată pentru valoarea ei nominală și nu intrinsecă, ceea ce subliniază o „conștiință economică” stabilă și dezvoltată a locuitorilor zonei și mai mult decât atât, recunoașterea autorității politice a Imperiului chiar dacă teritoriile respective se aflau în afara lumii romane.

Dan Gh. Teodor nu exclude - pe bună dreptate - încălcarea restricțiilor privind produsele interzise de către negustorii bizantini, situație impusă mai cu seamă de împrejurările în care lipsa de alimente în imperiu era destul de acută (și nu trebuie să excludem tentația unui profit imediat și ilicit).² În acest sens, descoperirile arheologice aduc numeroase mărturii, prin prezența unui număr mare de amfore romano-bizantine. Numărul mare de fragmente de astfel de vase folosite pentru transportul vinului sau uleiului, documentate în aproape toate așezările cercetate pentru perioada secolelor IV-VII, demonstrează intensitatea acestor schimburi. Transportul acestor amfore se făcea cu ajutorul flotei bizantine care considera Dunărea de Jos și Mijlocie ca ape teritoriale, dar și pe uscat, cu ajutorul caravanelor special organizate. Deși în marea lor majoritate amforele sunt în stare fragmentară (excepție cele din orașele romano-bizantine de la nordul Dunării), ceea ce reduce o eventuală clasificare tipologică, totuși se poate observa ca aceste amfore provin din Scythia Minor, Moesia Superior, Crimeea, unde se aflau numeroase ateliere specializate.

O altă categorie de obiecte (de data aceasta provenind din schimburi licite) sunt opaițele. De forme și mărimi diferite, acestea sunt prezente în mare majoritate a așezărilor de secol IV-VII. Atelierele specializate și-au răspândit

¹ Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreana și Bizanțul în veacurile V-XI en*, Ed Junimea, Iași, 1981, p.8

² *Ibidem* p.28

produsele în aproape toate regiunile Dunării de Jos continuând o practică databilă din sec II-III. Formele și ornamentica (elemente geometrice stilizate, motive vegetale, reprezentări zoo și antropomorfe, reprezentări de cult creștin) sunt dovada măiestriei meșterilor bizantini care și dintr-un obiect de uz comun reușeau să realizeze niște capodopere miniaturale. Exemplare deosebite ca factură artistică sunt cele din cetățile romano-bizantine de pe centura Dunării și în Dacia sudică și sud-vestică (de care ne vom ocupa într-un capitol special) dar și din așezări ca Alba Iulia (Partoș) și Zlatna (jud. Alba), Turda (jud. Cluj), Mercheasa (jud. Brașov), Târgșor (jud. Prahova), Dulceanca (jud. Teleorman), Pietroasele (jud. Buzău), București. În general, opaițele sunt piriforme, cu discul unit printr-un canal cu orificiul pentru fitil. Unele dintre acestea au toarta lamelară, altele în formă de cruce, frunză de vie sau cap de animal (berbec, cocoș etc.). Câteva exemplare (Alba Iulia), prin maniera de realizare coaptă, dovedesc proveniența îndepărtată, apărând în acest fel și problematica modului de pătrundere în spațiul în discuție. Câteva din opaițele cunoscute la nordul Dunării sunt realizate din bronz, ca de exemplu cele de la Tibiscum, Lipova (jud. Arad), Dej sau Luciu (jud. Ialomița) cu forme de pește, cruci sau alte reprezentări specific creștine, fiind pe lângă utilitatea lor de bază și obiecte de cult.

Un alt tip de obiecte provenind din schimburile economice sunt vasele de metal (aramă și chiar metale prețioase). Unele din aceste vase au un design și ornamentică simplă, cum este cel de la Horgești (jud. Bacău) în care a fost ascuns un tezaur de monede de la începutul sec. VII. În schimb, sunt destul de răspândite vasele din metale prețioase care, de obicei, intrau în compoziția unor tezaure. Ele sunt produsul tipic al atelierelor romano-bizantine ale vremii. Aceste vase, într-un număr destul de mare, sunt rodul clar al schimburilor comerciale dintre Bizanț și teritoriile fostei Dacii. Un exemplu clasic în acest context sunt cele trei vase de aur, în formă de calotă, cu decor granulat și cu ornamente geometrice triunghiulare combinate cu almandine, vase ce fac parte din cel de-al doilea tezaur de la Șimleul Silvaniei, databile din a doua jumătate a sec. V. Tot în tezaur au fost descoperite și cele trei vase de argint de la Concești (descoperite în 1812): o amforă ornamentată în tehnica *au repousse*, o situla și un platou ornat cu elemente florare și geometrice, pe margine fiind încrustate scene de vânătoare și medalioane, ca și cănile de argint - două la Apahida, două la Tauteni.

În afara de obiectele în sine, un interes deosebit prezintă și descoperirea unor artefacte legate de practicarea unor meșteșuguri. Un loc important este ocupat de tiparele pentru producerea bijuteriilor și a unor obiecte auxiliare necesare executării unor procese tehnologice care cereau experiență îndelungată. Astfel, tiparele destinate realizării obiectelor de podoabă de tip romano-bizantin (în special de factură creștină) ocupau un loc cu totul special. Astfel de tipare din marnă locală sunt cunoscute la Botoșana (jud. Suceava), Davideni (jud. Neamț), Olteni (jud. Teleorman), Străulești - București. De asemenea, tipare de marnă pentru turnarea unor obiecte de podoabă (cercei, fibule, aplici etc.) sau accesorii de podoabă (granule, verigi, mici pandantivi) sunt cunoscute la Dolhești Mari (jud. Suceava), Rădeni și Davideni (jud. Neamț), Traian și Ștefan cel Mare (jud. Bacău), Dodești (jud. Vaslui), Soveja și Poienița (jud. Vrancea), Budureasca și Vadu Săpat (jud. Prahova), București, Dumbrăveni (jud. Sibiu), Corund și Cristur (jud. Harghita), Felnac (jud. Arad) și

multe altele încă inedite.¹ Un loc aparte ocupă matritele de os de la Costești-Iași, folosite pentru obiectele de podoabă ce se lucrau în tehnica presării din foițe de metale prețioase, procedeu folosit în cazul pieselor de la Felnac, Dumbrăveni, Corund și București.

Cât privește ornamentica (geometrice, antropomorfe și zoomorfe), ca și tehnicile de prelucrare, acestea sunt cele folosite în giuvaergia bizantină din secolele IV-VII. Prezența acestor tipuri în spațiul carpato-dunărean impune constatarea că anumite produse, considerate ca fiind prelucrate exclusiv în atelierele din Bizanț, au putut fi produse de unii meșteri bizantini sau chiar localnici și în regiunile unde aceste obiecte erau deosebit de căutate.

O categorie deosebită de obiecte sunt clopotele de fier de formă cilindrică aplatizată cu verigă de prindere. Această clasă de obiecte sunt foarte rare pe teritoriul României, existând doar câteva exemplare la Sucidava, Morești (jud. Mureș), Nicolina (Iași). De asemenea, topoarele de fier cu aripioare laterale și ceafă lățită. Astfel de obiecte cu o arie largă de întrebuințare au fost descoperite la Arborea și Liteni (jud. Suceava), Hangu și Tolici (jud. Neamț), Nănești și Parincea (jud. Bacău), Surdulești (jud. Argeș), dar și în interiorul arcului carpatic, îndeosebi în Rîmeți, Sebeș, Lopadea Nouă (jud. Alba), Câmpia Turzii (jud. Cluj) și Bratei (jud. Sibiu). Aceste topoare, folosite și ca arme de luptă dar și ca unelte gospodărești, au fost realizate în atelierele sud - dunărene și întrebuințate atât de romanicii din *Barbaricum* cât și de migratori (în special de avari).

Fără îndoială, cea mai răspândită categorie de obiecte sunt podoabele de factură sau de influență romano – bizantină. Unele din aceste obiecte au fost importate din centrele meșteșugărești ale Imperiului, altele au fost realizate de meșteri locali după modele din Imperiu. Din marea listă a obiectelor de podoabă, fibulele ocupă un loc de frunte. Tipologic, ele se pot împărți în două grupe: cu picior înfășurat și fibule turnate.

Cele din prima categorie provin din fibulele romane târzii de secol IV. În zona nord-dunăreana sunt cunoscute fibule timpurii (de secol V) la Bratei (jud. Sibiu), Budureasca și Târgșor (jud. Prahova), Miorcani (jud. Botoșani), Ghelăești (jud. Neamț). Fibule de mari dimensiuni (de secol VI) cu ornamente pe piciorul arcului sunt cunoscute la Davideni și Moldoveni (jud. Neamț), București, Cristur (jud. Harghita), Orlea (jud. Olt), Sucidava și Răcari (jud. Olt).

Cât privește fibulele turnate, este clar că au fost realizate după modele romano-bizantine, însă mai mult ca sigur la nord de Dunăre, așa cum dovedește și atelierul de la Drobeta, unde s-au descoperit atât exemplare finite cât și în stare de prelucrare. Varietatea formelor și ornamentelor precum și numărul mare de exemplare, arată cererea mare pentru asemenea obiecte descoperite pe tot teritoriul fostei provincii.

Fibulele cu „capete de ceapă” (Zwiebelkopffibeln) reprezintă tot un tip romanic târziu ce apare la sfârșitul sec. IV și este în utilizare până la mijlocul celui următor.² Exemplare reprezentative sunt cele de la Alba-Iulia și Vetel (Micia), Sucidava, Valea Seaca-Bârlad, Mălăiești, Barcea, Apahida și Ernei.

¹ Ibid. p.32

² Bibliografia referitoare la fibule este destul de vastă de aceea cităm câteva din lucrările/articolele cele mai reprezentative: Aberg N., *Die Franken und Westgoten in der Völkerwanderungszeit*, Uppsala,- Leipzig, 1922, Fettich N., *Zu den Fibeln von Pietroasa und Békésszentandrás, Germania*, 16, 1932, 300-304, Kühn N., *Die grossen Adelfibeln der Völkerwanderungszeit*, IPEK, 11, 1934/35, 142-143, Horedt K., *Völkerwanderungszeitliche Funde*

Categorii aparte de fibule sunt cele digitate (prototipurile fiind fără îndoială exemplarele cu placa în formă de semidisc) și fibulele cu placa piciorului în formă de liră și elemente romane și bizantine pe placă. Exemplare din acest tip au fost descoperite la Budureasca (jud. Prahova), Sărata Monteoru (jud. Buzău), Fedești (jud. Vaslui), Coșoveni (jud. Dolj), Orlea (jud. Olt), Poian (jud. Covasna), Gimbaș și Vețel (jud. Alba), Cornești (jud. Cluj).

În fine, nu trebuie să uităm fibulele cu semidisc, apărute în contextul culturii Sântana de Mureș-Cerneahov (Sântana de Mureș, Valea Strâmbă, Târgșor, etc) cele cu semidisc și picior lanceolat, apărute tot în mediu barbar Dindești, Periam, Oradea, Șimleul Silvaniei, Velt și Turda, categorii de fibule care, prin decorațiuni, reprezintă una din cele mai spectaculoase grupe de obiecte de pe teritoriul fostei Dacii.¹

O altă categorie de obiecte de podoabă descoperite în număr mare sunt cerceii într-o mare varietate de modele, de la cele mai simple la cele cu capetele răsucite în formă de disc și modelele cu pandantiv stelat.² Acest din urmă model era lucrat din argint și mai rar din bronz sau aramă. Cronologia lor este relativ largă, din secolul VI și până la sfârșitul celui următor. Diferite subtipuri (cu partea inferioară a verigii în formă de semilună sau cu veriga simplă) au fost descoperite la Răcari, Maglavit și Coșoveni (jud. Dolj), Priseaca (jud. Olt), Budureasca, Ceptura și Cricov (jud. Prahova), Sărata Monteoru (jud. Buzău), Bratei (jud. Sibiu), Noșlac și Cicău (jud. Alba). Matrițele de os găsite subliniază faptul că multe din aceste obiecte au fost realizate la nord de Dunăre de meșteri bizantini sau itineranți. De asemenea, cerceii cu capetele poliedrice pline sau ajurate constituie o categorie aparte de obiecte de podoabă deosebit de apreciate în mediu migrator, fapt subliniat de multitudinea de descoperiri în special în context funerar.

În fine, o ultimă categorie de piese de podoabă sunt brățările, unele lucrate din bară cilindrică sau fațetată, din bronz sau metale prețioase cu capetele îngroșate. Procedul de realizare era turnarea sau laminarea, ornamentele fiind aplicate prin turnare sau ștanțare. Astfel de brățări, specifice în special secolelor V-VII, au fost descoperite la Valea Lupului și Nicolina (jud. Iasi), Bunești-Averești (jud. Vaslui), Secuieni (jud. Neamț), Ceptura (jud. Prahova), Lopadea Noua și Noșlac (jud. Alba), Rupea (jud. Brașov), etc.

Pe lângă piesele de podoabă descrise mai sus, în spațiul carpato-dunărean au fost descoperite și numeroase obiecte de utilitate practică: aplici și catarami, limbi de curea, importate din Imperiu sau produse local, sub influența romano-bizantină. Cataramile (ca și fibulele) acoperă ca arie de

aus Siebenbürgen, Germania, 25, 1941. Diaconu, Gh., *Über die Fibeln mit halbkreisförmiger Platte und rautenförmiger Fuss in Dacien*, Dacia NS, 17, 1973, 257-275 Horedt K., *Siebenbürgen in Spätromischer Zeit*, București, 1982, Radu Harhoiu, *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*, București, 1997; M. Schmauder, *Oberschichtgräber und Verwahrfunde in Südosteuropa im 4 und 5 Jahrhundert*, București, 2002.

¹ N. Lupu, *Ein Körpergrab aus dem 3 Jahrhundert bei Klein Probstdorf-Proștea Mică (Bezirk Mediaș) in Forschungen für Volk und Landeskunde* 5, 1961, p. 153-163 K. Horedt., *Die städtische Siedlungen Siebenbürgens in spätromischen Zeit in Sargetia*, XIV, 1979 p. 209.

I. Mitrofan, *Descoperiri arheologice la Potaissa in AMN* 6, 1969, p. 521, pl. 6

M. Bărbulescu, *Potaissa după mijlocul sec. III, in Potaissa. Studii și comunicări*. Vol. II, Turda, 1980, p. 175.

R. Ardevan- A.A. Rusu, *Botăr Imre și colecția sa de antichități in Acta MP*, III, 1979, p. 393

² Dan. Gh. Teodor, *Spațiul carpato- danubiano-pontic in mileniul marilor migrații*, ED. Musaios, Buzău, 2005.

răspândire mai tot teritoriul fostei provincii, fiind de găsit atât în mediu migrator cât și romanic. Este foarte probabil ca acele cataramе terminate cu cap de pasăre, folosite cu precădere în mediu germanic, să fi fost realizate în atelierele din Imperiu.

Alături de cataramе, limbile de curea și aplicile au fost realizate atât în tehnica presării cât și a turnării și prezentau aceleași motive ornamentale: vegetale și florale stilizate, cu o ușoară influență orientală. Materialul din care se prelucrau era mai ales bronzul dar erau și exemplare de argint și chiar de aur.

O categorie aparte de obiecte de import o constituie cele de factură creștină: cruciulițe de aramă sau bronz cu capetele ușor lățite, cum ar fi cele de la Sucidava, Davideni, Budureasca, Băleni, filacteriul la Sărata Monteoru; opaițe care acoperă cam tot teritoriul fostei provincii și gемеle creștine repartizate în special în Transilvania, Oltenia și Banat.

În concluzie, putem afirma că pe durata secolelor IV-VII fluxul de mărfuri în și din arealul nord-dunărean este constant, așa cum se va vedea în repertoriul obiectelor de import și al monedelor izolate și tezaurizate. Prezența negustorilor și a centrelor de desfacere, acceptarea monedei mărunte de aramă și bronz de către cei din nordul Dunării, dovedesc că teritoriile de care ne ocupăm erau considerate (și se considerau) ca parte componentă a Imperiului Roman de Răsărit, autoritatea politică, economică și militară a Bizanțului manifestându-se direct prin acest aspect economic.

Totuși, dincolo de aceste aspecte, trebuie să ne punem întrebarea cât din obiectele descoperite în acest areal reprezintă rezultatul unor activități comerciale (sau politice) și cât reprezintă prada obținută în urma unor raiduri în Imperiu, căci nu putem presupune că toate artefactele descoperite în teritoriul în discuție provin din comerț. Sigur că obiecte ca vasele de metal prețios, fibulele, sticlăria, apărute în mormintele princiare, pot reprezenta semne de recunoaștere din partea Imperiului, dar pot la fel de bine să reprezinte și prăzi de război. Deci nu putem exclude această variantă a prezenței unor artefacte de valoare în contextul arheologic al secolelor IV-VII.

COMPLEXE MEDIEVALE TIMPURI DESCOPERITE LA ZALĂU "STR. LUPULUI/FARKAS DOMB" (JUD. SĂLAJ)

DAN BĂCUEȚ - CRIȘAN

Early Medieval Discoveries from Zalău, „Lupului Street / Farkas Domb” (Sălaj County) (Abstract)

The settlement from "str. Lupului/Farkas Domb" is placed on the territory of the Zalău City. In this place in 2003 and 2004 was made some rescue excavations. In 2004 we identified here two deepened dwellings (L1/2004 and L2/2004) and one pit (G1/2004), which can be dated in the early mediaeval times.

The artefacts

Dweeling L1/2004: hand made pottery, iron buckle.

Dweellind L2/2004: hand made pottery, slow wheel made pottery.

Pit G1/2004: hand made pottery, two iron knives.

The chronology

Because we discovered just a few artefacts, is very difficult to establish the chronology of the settlement. In this stage of researches, we believe that the settlement from Zalău "str. Lupului/Farkas Domb" can be dated in the second half of the VII-th century - beginning/first half of the VIII-th century A.D.

Situl este plasat pe o terasă înaltă, aflată în apropiere de pâraul Valea Mâții, vis-à-vis de stația CFR Zalău Nord (pl. I).

Construirea fabricii MICHELIN pe această terasă a determinat efectuarea unor săpături preventive în anul 2003, respectiv 2004 (Matei, Pop, Andraș, Băcueț-Crișan 2004, p. 375-378). În septembrie 2004, ca urmare a lărgirii drumului de acces spre fabrică, în profilul rezultat au fost indentificate trei complexe medievale timpurii. Datorită faptului că se aflau sub stratul de beton al drumului, acestea nu au putut fi cercetate și în suprafață.

Descrierea complexelor și a materialului arheologic

Groapa G1/2004

Complexul s-a conturat la - 0,45 m față de nivelul actual de călcare (pl. II). Umplutura acestuia consta în pământ negru, amestecat cu cărbune și chirpic.

Groapa avea fundul ușor alveolat, acesta fiind săpat în steril (lut galben) până la -0,95 m.

Din acest complex au fost recoltate câteva fragmente ceramice și două cuțite. Fragmentele ceramice provin de la oale fără toarte.

Oala fără toarte. Ceramica este de culoare brun-cărmizie sau roșcat-cărmizie, *lucrată cu mâna* dintr-o pastă degresată cu nisip amestecat cu pietricele și paie de mică. Nu a fost descoperită ceramică decorată.

Cuțit. Piesa este confecționată din fier. S-a păstrat fragmentar. Dimensiuni actuale: lungime 8,5 cm (pl. IV/2).

Cuțit. Piesa este confecționată din fier. S-a păstrat aproape întreagă, lipsind o porțiune scurtă din zona mânerului. Dimensiuni actuale: lungime 13 cm (pl. IV/1).

Locuința L1/2004

Complexul s-a conturat la - 0,50 m față de nivelul actual de călcare (pl. II). Locuința avea fundul drept, săpat în steril (lut galben) până la - 0,90 m. Probabil că în plan avea formă rectangulară.

Instalația de foc a locuinței consta într-un cuptor clădit din blocuri de gresie și micașist. Umplutura complexului: pământ negru amestecat cu cărbune și chirpic.

Din complex au fost recoltate câteva fragmente de tăvițe și o cataramă.

Tăvița. Fragmentele ceramice provin de la vase *lucrate cu mâna*. Pereții prezintă nuanțe de gălbui-cărămiziu.

Degresarea pastei s-a făcut cu nisip amestecat cu pietricele și paiete de mică. Ceramica este lipsită de décor.

Cataramă. Piesa este confecționată din fier. S-a păstrat fragmentar. Este de formă rectangulară (pl. IV/3).

Locuința L2/2004

Locuința este adâncită în steril - lut galben (pl. II). Complexul se contura la - 0,50 m față de nivelul actual de călcare. Fundul complexului era drept, săpat până la -0,90 - 1,00 m. Probabil că locuința era de formă rectangulară.

Umplutura consta în pământ negru amestecat cu cărbune și chirpic. Pe fundul locuinței, pornind din podea și adâncindu-se în steril, s-a putut observa prezența a două gropi de stâlp, a căror umplutură consta în cărbune amestecat cu chirpic.

Instalația de foc a locuinței era constituită dintr-un cuptor scobit în perete. O parte din bolta cuptorului se afla prăbușită pe vatră. Cuptorul era puternic ars la roșu, grosimea crustei formate prin ardere (lipitura) era de 5-7 cm.

Ceramica recoltată din locuință indică prezența a două forme: oala fără toarte și tăvița.

Oala fără toarte. Fragmentele ceramice recuperate provin de la vase *lucrate cu mâna* sau la roata înceată.

Ceramica lucrată cu mâna. Ceramica din această categorie este de culoare brun-cărămizie cu pete negricioase sau roșcate.

Degresarea pastei s-a făcut cu nisip amestecat cu multe pietricele și paiete de mică. Nu au fost descoperite fragmente ceramice decorate.

Ceramica lucrată la roata înceată. Culoarea ceramicii este roșcat-cărămizie sau brun-negricioasă. Ca degresant s-a utilizat nisip amestecat cu pietricele și mică.

Un fragment este decorat, décor realizat prin incizare în pasta moale: bandă de linii drepte asociată cu bandă de linii în val (pl. III/1).

Tăvița. Cele câteva fragmente ceramice recuperate sunt de culoare gălbui-cărămizie și provin de la vase *lucrate cu mâna*. Degresarea pastei s-a făcut cu nisip amestecat cu pietricele și paiete de mică. Fragmentele sunt nedecorate (pl. III/2).

Încadrarea cronologică a descoperirilor

Cercetarea parțială a complexelor descoperite în acest punct, îngreunează formularea unor concluzii pertinente de natură cronologică.

Piese de metal descoperite, reprezintă tipuri de artefacte care nu sunt caracteristice unei etape cronologice scurte. Singurul element cu care putem opera rămâne ceramica, prezentă din păcate într-o cantitate destul de mică.

Au fost descoperite fragmente de oale fără toarte și de tăvițe. Oalele sunt modelate la roata înceată sau cu mâna, lipsind (deocamdată) ceramica modelată la roata rapidă. Tăvițele au fost modelate în totalitate cu mâna.

Pentru complexele cercetate aici, cea mai bună analogie o constituie locuința cercetată la Zalău "*Valea Mâții/Laminor*", locuință de tip adâncit, dreptunghiulară în plan, prevăzută cu un cuptor construit din pietre. Materialul ceramic recoltat din această locuință a fost lucrat în totalitate cu mâna, cu excepția unui singur fragment de la o oală modelată la roat înceată. Complexul a fost datat în prima jumătate a sec. VII (*Matei, Stanciu 1999*, p. 122).

Alte analogii, le oferă locuința cercetată la Pericei "*Keller Tag*", complex datat pe baza inventarului arheologic în adoua jumătate a sec. VII (*Băcueț-Crișan, Băcueț-Crișan 2000*, p. 505). Remarcăm analogii în așezarea de la Zalău "*B-dul Mihai Viteazul nr. 104-106*" (*Băcueț-Crișan, Băcueț-Crișan 2003*, p. 33-36) și asemănări cu ceramica descoperită la Lăpușel (*Stanciu 1994*, p. 265-322) sau Șopteriu (*Gaiu 1979*, p. 264-271).

Faptul că locuințele și gropile descoperite în acest punct nu au putut fi cercetate în totalitate împiedică formularea unui punct de vedere pertinent cu privire le momentul cronologic în care se înscrie situl. Pe baza analogiilor sesizate, ținând cont de caracteristicile tehnice ale materialului ceramic, putem aprecia că descoperirile de aici se datează undeva pe parcursul celei de a doua jumătăți a sec. VII- începutul/prima jumătate a sec. VIII.

BIBLIOGRAFIE

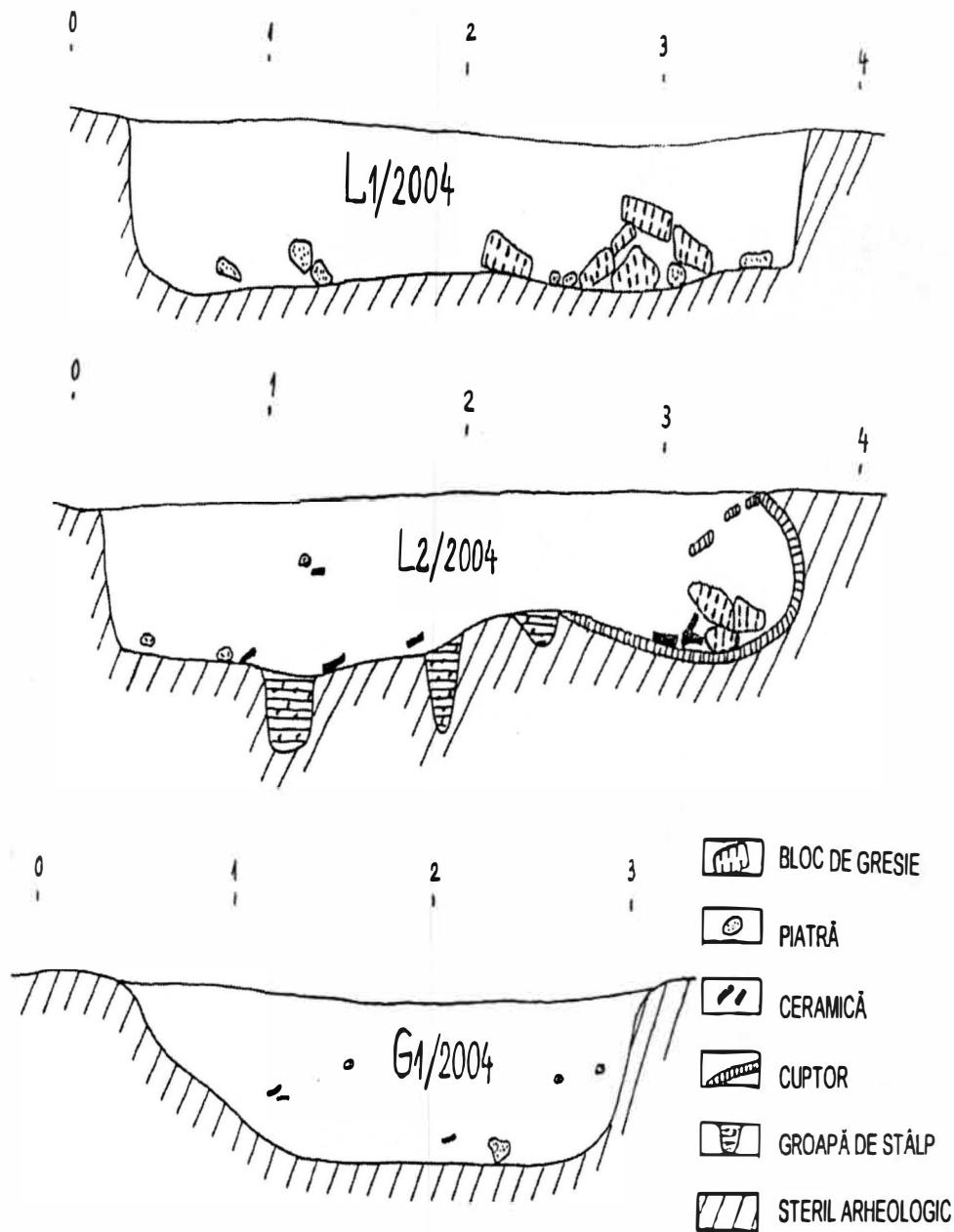
Băcuet-Crișan,
Băcuet-Crișan	2000	D. Băcuet-Crișan, S. Băcuet-Crișan, <i>Două locuințe prefeudale descoperite în județul Sălaj</i> , în <i>AMP</i> , XXIII, 2000, vol. I, p. 499-520.
Băcuet-Crișan,
Băcuet-Crișan	2003	S. Băcuet-Crișan, D. Băcuet-Crișan, <i>Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Zalău. Descoperirile neo-eneolitice și medievale timpurii (sec. VII-XI)</i> , Zalău, 2003.
Gaiu	1979	C. Gaiu, <i>Așezarea prefeudală de la Șopteriu (com. Urmeniș)</i> , în <i>Apulum</i> , XVII, 1979, p. 264-271.
Matei, Pop, Andraș,
Băcuet-Crișan	2004	Al. V. Matei, H. Pop, M. Andraș, D. Băcuet-Crișan, <i>Zalău "str. Lupului/Farkas Domb"</i> , în <i>Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2003</i> , Cluj-Napoca, 2004, p. 375-378.
Matei, Stanciu	1999	Al. V. Matei, I. Stanciu, <i>O locuință din perioada târzie a migrațiilor la Zalău "Valea Mâții" (jud. Sălaj)</i> , în <i>Relații româno-ucrainiene, istorie și contemporaneitate</i> , Satu Mare, 1999, p. 119-126.
Stanciu	1994	I. Stanciu, <i>Așezarea prefeudală de la Lăpușel, jud. Maramureș (Cercetări arheologice din anii 1992, 1993)</i> , în <i>Eph. Nap.</i> , IV, 1994, p. 267-322.

LISTA PLANȘELOR

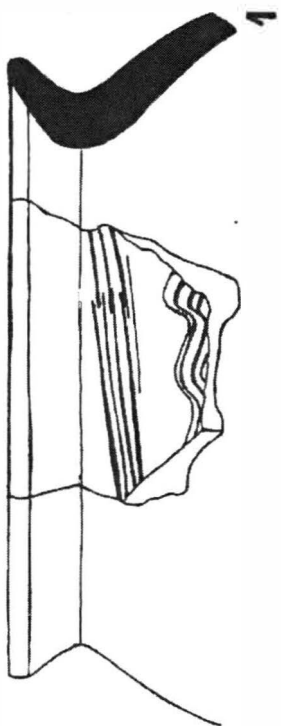
- Pl. I. Amplasarea sitului de la Zalău "*str. Lupului/Farkas Domb*".
- Pl. II. Zalău "*str. Lupului/Farkas Domb*". Complexele medievale timpurii: Locuința L1/2004; Locuința L2/2004; Groapa G1/2004.
- Pl. III. Zalău "*str. Lupului/Farkas Domb*". Ceramică din complexe. (1) Fragment de oală fără toarte lucrată la roata înceată descoperit în locuința L2/2004; Fragment de tăviță lucrată cu mâna descoperit în locuința L2/2004.
- Pl. IV. Zalău "*str. Lupului/Farkas Domb*". (1-2) Cuțite descoperite în groapa G1/2004; (3) Cataramă descoperită în locuința L1/2004.

LIST OF PLATES

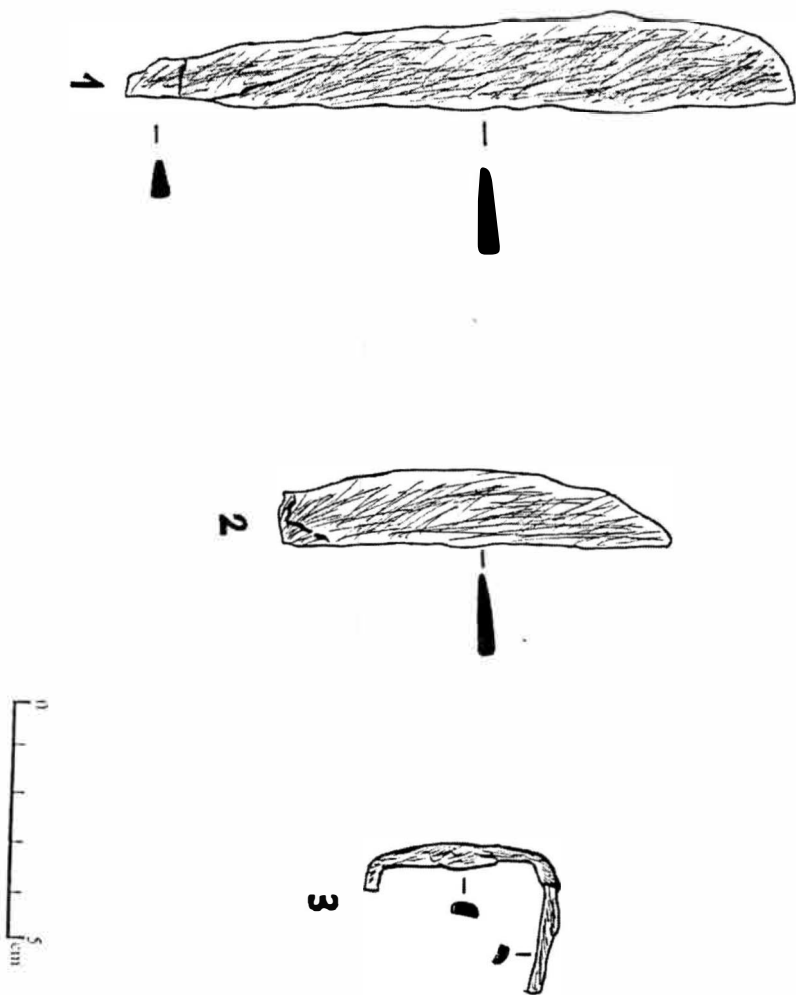
- Pl. I. Location map of the settlement from Zalău "*str. Lupului/Farkas Domb*".
- Pl. II. Zalău "*str. Lupului/Farkas Domb*". Deepened dwellings L1/2004, L2/2004 and pit G1/2004.
- Pl. III. Zalău "*str. Lupului/Farkas Domb*". Pottery from deepened dwelling L2/2004.
- Pl. IV. Zalău "*str. Lupului/Farkas Domb*". (1-2) Iron knives - Pit G1/2004; (3) Iron buckle -Deepened dwelling L1/2004.

Planșa II

Planşa III

Planşa IV

SPADE MEDIEVALE DIN COLECȚIA MUZEULUI JUDEȚEAN MUREȘ

GYÖRFI ZALÁN

Medieval Swords from the Mureș County Museum Collection (Abstract)

The article describes several swords from the Mureș County Museum collection, that belong to the late medieval types, used for striking and piercing, having long blade and handle, as for a hand and a half (unknown discovery place – 4) or two hands (Sâncrai – 1, 2; Gornești – 3).

The pieces are massive, adapted to the heavy armour, made of metal plates, used by the infantry beginning with the second half of the 14th century and the following century.

În depozitul de arheologie al muzeului din Tg. Mureș, printre piesele de armament se află și câteva spade medievale inedite, a căror prezentare se va face în rândurile ce urmează.

Piesele propuse a fi analizate suferă de lipsa unui element comun sau caracteristic tuturor obiectelor similare găsite în spațiul mai restrâns transilvan, dar și în plan mai larg, central-european, anume: inexistența datelor referitoare la împrejurările de descoperire și contextul arheologic al acestora. Singura spadă semnalată într-un studiu cu caracter de repertoriu, datată în secolul XIII–XIV, este cea de la Sâncrai (1).¹

Loc de proveniență și stare de conservare

Două piese au fost găsite întâmplător, în cadrul unor lucrări de sistematizare a albiei Mureșului, de către un localnic din Sâncrai (jud. Mureș), fără a se menționa alte date despre circumstanțele descoperirii. Acest aspect ne împiedică să stabilim cu precizie cauza ajungerii spadelor în pământ.² Alt exemplar a ajuns în depozitul muzeului județean de la Gornești (jud. Mureș), cel mai probabil din fosta colecție aflată în castelul baroc a familiei Teleki din localitatea menționată. O singură piesă a ajuns în colecția muzeului fără menționarea circumstanțelor descoperirii acesteia.

Două dintre spade (exemplarul de la Sâncrai și cel fără loc de descoperire) s-au păstrat în întregime, celelalte sunt fragmentare, dar au putut fi întregite într-o oarecare măsură. Starea de conservare a unora dintre piese este extrem de precară și ar necesita o intervenție de restaurare cât mai rapidă.

Intervențiile de pe suprafața spadelor (mai ales asupra lamelor) din timpul descoperirii, sau într-o perioadă ulterioară, au provocat distrugeri care nu se pot remania. În cazul spadei nr.2 de la Sâncrai și al celui de la Gornești nu se pot observa șanțurile mediane de pe lame, chiar dacă ele trebuiau să fi existat cu certitudine.

¹ Andrei Zrinyi, *Repertoriul localităților din județul Mureș cu descoperiri arheologice din secolele IV–XIII e. n.*, în: *Marisia*, VI, p. 146.

² Ipoteza cea mai plauzibilă ar fi îngroparea, ascunderea lor cu scopul de a fi recuperate ulterior sau depunerea lor rituală într-un complex funerar din apropiere. Există presupuneri cu privire la pierderea lor în luptă, în locuri greu accesibile (râuri, mlaștini); despre spade descoperite în fluvii sau râuri: Zeno K. Pinter, *Spada și sabia medievală în Transilvania și Banat (secolele IX–XIV)*, Reșița, 1999, p. 56, 159.

Înainte de a trece la descrierea amănunțită a pieselor în discuție, dorim să facem o precizare de ordin terminologic. Spada nr. 1 de la Sâncrai a fost menționată de către A. Zrínyi,¹ apoi preluată ca atare de V. Lazăr,² drept sabie medievală, același termen fiind utilizat în registrul de inventar pentru celelalte două arme. Este indiscutabil că armele au lama dreaptă, cu două tășuri, motiv pentru care denumirea adecvată, folosită de altfel și de către contemporani, este *spada* (*spatha*), care își are originile în antichitate,³ și se deosebește clar de sabia cu lama curbată, având un singur tăiș, și mânerul înclinat.

Descrierea pieselor

1. Sâncrai (MJM, nr. inv. 6917); Fig. 2/a,b,c

Lungimea totală a piesei măsoară 117 cm. *Lama* s-a păstrat aproape în întregime, măsurând actualmente 89,5 cm, inițial depășea probabil 92–93 cm. Tășurile sunt ușor convergente în așa fel încât lățimea lamei scade de la 6 cm sub gardă, la 4 cm în zona centrală și 2,5 cm la capăt. Șanțuirea mediană observată are lungimea de 49,5 cm, lățimea maximă de 2 cm, acoperă ceva mai mult decât jumătatea lungimii lamei. Tija *mânerului* are 21 cm lungime între gardă și buton și o lățime care scade treptat de la 3,4 cm la gardă la 2,2 cm lângă buton.

Garda are extremitățile curbate spre lamă, lungimea de 19,5 cm și secțiune rectangulară.

Butonul are aspectul poligonal cu colțurile rotunjite și este plat, cu un diametru de 5,5 cm, și grosime de 3 cm.

2. Sâncrai (MJM, nr. inv. 6916a/b); Fig. 3/a,b,c

Asemenea mânerului și lama spadei a fost îndoită, ruptura actuală fiind cauzată probabil de încercarea descoperitorului de a o îndrepta. Nu știm dacă îndoirea spadei s-a produs din considerente rituale⁴ sau este rezultatul unor intervenții ulterioare.

Lungimea totală a piesei este de aproximativ 110 cm.

Lama dreaptă, cu două tășuri, ce converg de la mâner spre un vârf ascuțit, măsoară actualmente 72 cm în lungime. Lățimea ei scade uniform de la 4,5 cm la gardă spre 3,5 cm la mijloc și 3 cm la 2/3 din lungime. Mânerul este fabricat din aceeași bucată de metal ca și lama, în prelungirea acesteia, tija măsurând 19 cm între gardă și buton, lățimea scade de la 2,7 cm la locul de fixare a gârzii, la 2 cm la intrarea în buton.

Garda este curbată, trasă spre lamă, cu lungimea de 19,5 cm și secțiune rectangulară.

Butonul mânerului prezintă din față formă discoidală, iar din lateral un cilindru intercalat de două trunchiuri de con, deci se încadrează clar în categoria butoanelor discoidale. Diametrul butonului măsoară 5 cm, iar suprafețele oval-circulare plate 4 cm, grosimea maximă fiind de 3,3 cm.

3. Gornești (MJM, nr. inv. 3138/3140); Fig. 4/a,b,c

Lama este lungă de 86 cm. Tășurile lamei converg ușor astfel încât lățimea de 5,5 cm măsurată la gardă să scadă la 4,5 cm spre mijloc și 3 cm în apropierea vârfului.

¹ Zrínyi, *op. cit.*, p. 146.

² Valeriu Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Tg. Mureș, 1995, p. 210.

³ Pinter, *op. cit.*, p. 64–70.

⁴ Spadă îndoită ritual (în asociere cu un vas și oase umane) s-a descoperit la Sighișoara: Pinter, *op. cit.*, p. 134.

Tija mânerului (ruptă) are o lungime de 20 de cm între punctul de fixare a gârzii și buton, lățimea sa fiind constantă, de 2,5–2,3 cm.

Butonul este străpuns de tija mânerului, care este bătută apoi la capăt până la îngroșare. Frontal, butonul are aspect discoidal, lateral arată ca un cilindru, din care evoluează în zonele centrelor celor două suprafețe circulare, trunchiuri de con. Butonul este extrem de masiv cu înălțimea de 5,5 cm, și grosimea maximă de 5 cm.

Butonul putea contrabalansa lama lungă și grea, aducând centrul de greutate spre mijlocul lamei și prin aceasta să asigure o impresionantă forță de lovire cu ambele mâini.

4. Locul descoperirii necunoscut (MJM, nr. inv. 2874); Fig. 1/a,b,c

Lungimea totală a piesei măsoară 114 cm.

Lama, lungă de 95,5 cm, cu tășuri ușor convergente, are lățimea de 5,5 cm la gardă și 3 cm în apropierea vârfului. Șanțuirea mediană poate fi observată pe aproape două treimi din lungimea lamei.

Tija mânerului are o lungime de 12,5 cm, spre buton lățimea, acestuia diminuându-se vizibil.

Garda, lungă de 20 cm, are secțiune rectangulară cu colțurile rotunjite, spre extremități fiind ușor aplatizată.

Butonul are formă ușor ovală, discoidală, este masiv, având diametrul de 5,2 cm și grosimea de 2,9/3,1 cm.

Încadrare tipologică și cronologică

În ultimele decenii au apărut mai multe sinteze cu scopul fixării treptelor evolutive ale spadelor medievale din zona central și est-europeană. Tipologiile închegate s-au bazat în marea lor majoritate pe criterii de bază formale. Astfel, butonul mânerului a ajuns elementul principal de departajare a diferitelor grupuri de spade medievale. Pentru teritoriul Transilvaniei s-a elaborat de către Z. K. Pinter un studiu complex de tipologizare și datare, accentul fiind pus pe tratarea pieselor în ansamblul funcționalității lor prin toate părțile componente.¹

Pentru spada fără loc de descoperire (4) cele mai apropiate analogii găsim la Hamba (jud. Sibiu) și la Alba Iulia, încadrate de Pinter în tipul VIIIb (Gm1f8), având o fixare cronologică mai restrânsă în intervalul de la sfârșitul secolului XIII. și începutul secolului XIV.² O spadă asemănătoare a fost publicată și de la Meseșenii de Sus (jud. Sălaj).³ Piese ale analoage menționate la tipul XVII din tabelul tipologic al lui Ruttkay au fost plasate cronologic în secolul XIV.⁴ Piesa noastră se poate data prin urmare de la sfârșitul secolului XIII. și secolul XIV (mai ales prima jumătate a acestuia).

Corespondențe tipologice mai apropiate pentru spadele de la Sâncrai (1, 2) și cea de la Gornești (3) nu am găsit. Cele mai multe paralelisme (în privința funcționalității, a lungimii lamei și mânerului) se pot depista în cazul pieselor de la Oradea de tip XI din tipologia lui Pinter, datate în a doua jumătate a secolului XIV–secolul XV.⁵ Butoanele asemănătoare spadelor de la Sâncrai sunt încadrate în tipul J și K de către R. E. Oakeshott în intervalul cronologic dintre anii 1290 și

¹ Pinter, *op. cit.*, p. 89–157.

² Pinter, *op. cit.*, p. 133–142.

³ Dan Băcuț-Crișan, *Câteva piese medievale (arme) din Muzeul de istorie și artă Zalău*, în: ActaMP, XXIII, 1, p. 580–581.

⁴ Alexander Ruttkay, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei II.*, în: Slovenská Archeologia 24, 2, 1976, p. 259–261.

⁵ *Ibidem*, p. 148–150.

1480, lama însă este indubitabil de grupa a doua (subtipul XVIa) datată între anii 1350–1550.¹ Pieselor noastre sunt asemănătoare și cele de tip XVIII în tipologia lui A. Ruttkay, cu fixare cronologică în a doua jumătate a secolului XIV.² Unele dintre piesele analoage de la Alexandria au fost datate pe baza scrijelirii pe obiectele în discuție a anilor de fabricație (1392, 1400, 1401) la cumpăna secolelor XIV–XV.³ Câteva dintre spadele medievale târzii, cu fixare cronologică la sfârșitul secolului XIV, din colecția Muzeului de istorie din Budapesta reprezintă de asemenea paralele bune pentru piesele noastre.⁴

În consecință pentru datarea pieselor noastre propunem intervalul de timp dintre a doua jumătate a secolului XIV și prima parte a secolului XV.

Concluzii

Din perspectiva funcționalității armelor prezentate se pot elabora doar presupuneri privitoare la folosirea lor de către infanterie sau cavalerie. Particularitățile morfologice ar pleda pentru prima destinație, nu putem exclude însă nici varianta întrebuițării lor de către cavalerie. Acest tip de spadă, pentru lovit și împuns în priză dublă, are însă eficiență mai mare în lupta de infanterie.⁵

Lipsa vreunui indiciu prețios (semn de meșter, motive decorative sau tehnici de asamblare specifice) și a analizelor (metalografice) de laborator împiedică orice încercare de a depista locația și tehnicile amănunțite de făurire ale pieselor.

Spadele din colecția muzeului reprezintă exemplare ale spadelor medievale târzii, de lovit și împuns, cu lama și mânerul lung (pentru o mână și jumătate sau două mâini), masive, adaptate armurii grele din plăci metalice, întrebuițată de către infanterie începând din a doua jumătate a secolului XIV și în secolul următor.

¹ Ewart R. Oakeshott, *The Archaeology of Weapons*, New York, 1994, p. 66.; datare similară propune pentru spadele masive cu mâner pentru doi mâini: David Nicolle, *Medieval Warfare Source Book I. Warfare in Western Christendom*, London, 1995, p. 190–191.

² Ruttkay, *op.cit.*, p. 260.

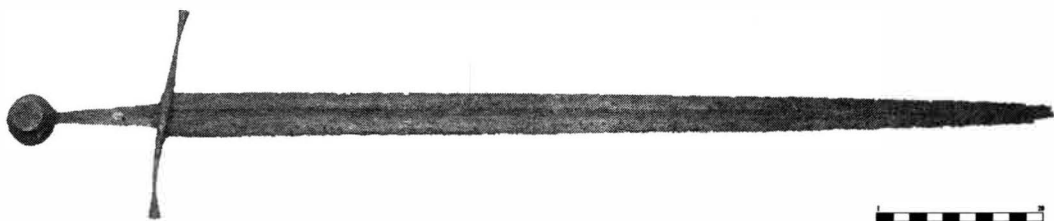
³ Pinter, *op. cit.*, p. 150.

⁴ János, Kalmár, *Régi magyar fegyverek*, Budapest, 1971, p. 60–62.

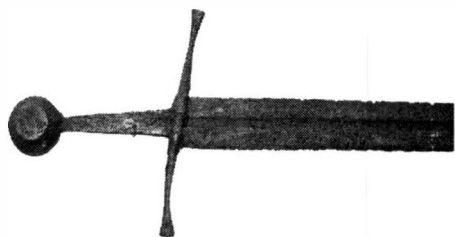
⁵ Pinter, *op. cit.*, p. 149.

BIBLIOGRAFIE

- Dan Băcuet-Crișan *Câteva piese medievale (arme) din Muzeul de istorie și artă Zalău*, în: *ActaMP*, XXIII, 1
- János, Kalmár *Régi magyar fegyverek*, Budapest, 1971
- Valeriu Lazăr *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Tg. Mureș, 1995
- David Nicolle *Medieval Warfare Source Book I. Warfare in Western Christendom*, London, 1995
- Ewart R. Oakeshott *The Archaeology of Weapons*, New York, 1994
- Zeno K. Pinter *Spada și sabia medievală în Transilvania și Banat (secolele IX–XIV)*, Reșița, 1999
- Alexander Ruttkay *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei II.*, în: *Slovenská Archeologia* 24, 2, 1976
- Andrei Zrínyi *Repertoriul localităților din județul Mureș cu descoperiri arheologice din secolele IV–XIII e. n.*, în: *Marisia*, VI

a

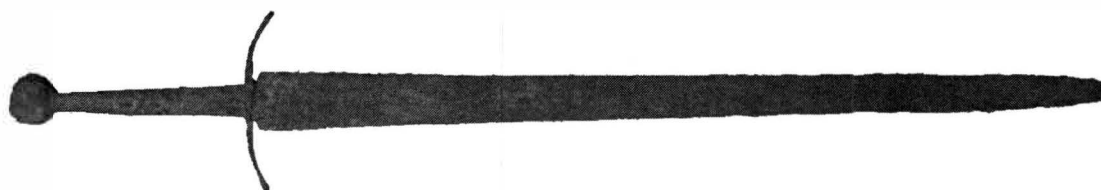

b

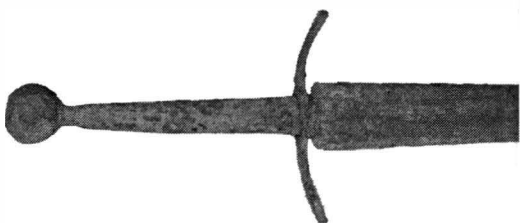

c

Fig.1. Locul descoperirii necunoscut

a

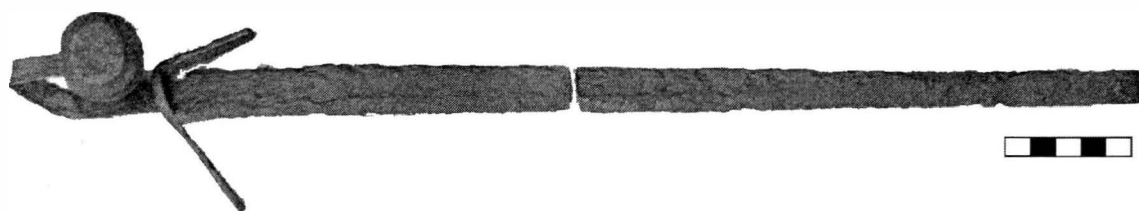

b

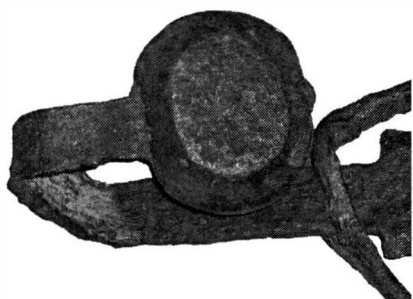

c

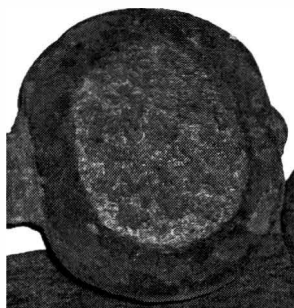
Fig.2. Sâncrai – 1

a

b

c

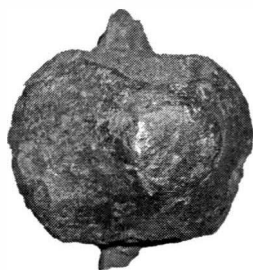
Fig. 3. Sâncrai - 2

a

b

c

Fig. 4. Gornești

O MONEDĂ DIN AUR DIN MONETĂRIA DE LA BAI MARE DESCOPERITĂ LA NEAUA (JUD. MUREȘ)

LÁSZLÓ KEVE

A gold Coin from the Mint of Baia Mare discovered at Neaua(Mureș District) (Abstract)

The article discusses the information brought by the discovery of a golden coin, in an area in which contemporary pottery fragments bring further evidence of an earlier existence of the Neaua village.

The coin was found at the beginning of the 1990s. It was struck at the mint of Baia Mare and it is considered a rare find, since it dates during the time of Albert of Habsburg (1437-1439), who struck only two types of golden florins. The coin from Neaua belongs to the second type, issued in 1439 (see the 3rd image).

There is no coin or other type of medieval archaeological discovery mentioned so far in the area of the village. The field research from 2003 and respectively 2005, in the same garden in which the coin was found, led to the discovery of pottery fragments that can be dated in the same period.

The relatively late appearance of the village in the written sources (1567) is also due to the fact that the only Catholic Church from the area was in the nearby village, Sînsimion, which was, thus, the only one mentioned in 1332. The other villages might have existed at an earlier date, but only the most important one was named in the sources.

Conclusively, the coin and the ceramic fragments described in the article point to the existence of a rural settlement before the year 1567, when it appeared in the documents under the name of hawad.

Translated by Coralia Crișan

Comuna Neaua este situată în partea estică a județului Mureș, într-o vale strâmtă, în apropierea cursului superior a Târnavii Mici și se află pe drumul județean 135A care leagă Viforoasa de Miercurea Nirajului, fiind la 8 km distanță de Sângeorgiu de Pădure și la 12 km distanță de Miercurea Nirajului (Fig.1). Prima atestare documentară datează din 1567¹, când localitatea apare sub denumirea de *hawad*, iar doi ani mai târziu, satul, prin scrisoarea de donație a regelui Ioan Sigismund² ajunge în mâinile lui Móré László³.

Menționarea relativ târzie în izvoarele scrise se datorează și faptului că singura biserică din zonă era în satul vecin, Sînsimion și prin urmare, acest sat este singurul menționat la 1332. Din acest motiv Neaua figurează ca filiala satului

¹ SzOkl. II. p. 217.

² SzOkl. II. p. 263.

³ A doua jumătate a sec. al XVI-lea este perioada luptei dintre secuii liberi și puterea principală. Miza este apărarea drepturilor la libertate. Ioan Sigismund vrea să înființeze o armată puternică, competitivă, formată din secui liberi, așa numita oaste a *pixidarilor roșii*, (u. *veres darabontok*). În scrisoarea de donație este vorba despre acești *veres darabontok*, care rămân în continuare liberi și sunt în serviciul principelui și restul satului, care sunt privați de libertate și devin iobagii lui Móré László prin donație. Pentru detalii vezi: Bartos 2000, p. 20. Descrierea sistemului militar și organizarea armatei în secolul XVI în secuime vezi la: Egyed 1979, p.47–58.

Sânsimion¹ până în anul 1665, când se construiește prima biserică din lemn și devine independentă² din punct de vedere ecleziastic. Din aria localității, până acum, nu au fost semnalate descoperiri monetare și nici descoperiri arheologice medievale³.

La începutul anilor '90, în centrul comunei, în grădina lui Bodoni József, s-a descoperit o monedă de aur din secolul al XV-lea (Fig.2). Moneda constituie o raritate numismatică, deoarece a fost bătută la monetăria din Baia Mare în timpul lui Albert de Habsburg (1437–1439).

În evul mediu, Transilvania⁴ făcea parte din regatul maghiar și prin reforma lui Carol Robert (1301–1342) se instituie primele monetării, iar emiterea monedelor începe să fie continuă⁵. Aceste reforme s-au petrecut între anii 1323–1338 și ca urmare apar monede ca florinii de aur, groși de argint și se ameliorează valoarea intrinsecă a dinarilor și a obolilor⁶. Reforma consta de fapt în retragerea anuală a monedei vechi și baterea unor monede noi, dar s-au folosit multă vreme monedele bătute dinainte de 1323, care au dus la prelungirea reformei⁷.

Primele monede de aur ungurești sunt emise la Buda în anul 1325 și sunt copii fidele ale florinilor din Florența, având pe avers un crin stilizat, iar pe revers figura Sfântului Ioan Botezătorul. Denarii, din acest moment, sunt folosiți doar ca monede de schimb. Cel târziu în anii 1335–1336 se începe emiterea florinilor și la Cremnița, iar în Transilvania cel mai probabil la Cluj. Puritya monedelor varia între 990 și 997‰, ceea ce înseamnă mai mult decât 23 $\frac{3}{4}$ carate. Schimbări radicale apar la sfârșitul anilor 1350, în timpul lui Ludovic cel Mare, când în locul lui Ioan Botezătorul apare Sfântul Ladislau, regele cavaler privit drept sfânt național⁸.

În vremea lui Sigismund de Luxemburg (1387–1437) se generalizează folosirea siglei alcătuită din două litere sau semne. Prima literă reprezenta de obicei monetăria, iar a doua numele camerarilor⁹. În atelierele monetare ce funcționau în orașele Transilvaniei se băteau monede regale ungurești și numai sigla de monetărie și inițialele camerarilor ne ajută să deosebim care monede au fost bătute pe teritoriul Transilvaniei și care în Ungaria¹⁰.

Albert de Habsburg continuă reformele începute de Sigismund. În scurta sa domnie, emiterea florinilor de aur se făceau la Sibiu, Baia Mare și Kremnica (Fig.4)¹¹.

Monetăria de la Baia Mare, în 1411, este donată sârbului Lazarevics István, iar ulterior, în 1444, confiscată de la urmașul său Brankovics György de către

¹ Prima atestare a satului Sânsimion este din 1332, iar menționarea satului Văforoasa (u. Havadtő) din 1501 a cărui denumire derivă din toponimul Neaua (u. Havad), fapt semnalat și de către Orbán Balázs, ne face să credem în existența localității încă din secolele XIV–XV.

² Székely 2000, p.143.

³ Departamentul de arheologie al județului, din care lipsesc descoperirile medievale târzii și moderne, care nu au intrat în vizorul redactorului: Lazăr 1995, p. 187.

⁴ Pentru a înlătura confuziile în cadrul acestui articol, prin termenul de *Transilvania* înțelegem Transilvania Evului Mediu, care se referă numai la spațiul intracarpatic; fapt semnalat și de alții: Köpeczi 1989, p. 5.; Rusu 2005, p.11.

⁵ Huszár 1995, p. 9.

⁶ Iliescu 1970, p. 40.

⁷ Pap 2002, p. 199.

⁸ Gyöngyössi 2005, p. 32-33.

⁹ Horváth- Huszár 1956, p. 21.

¹⁰ Huszár 1995, p. 9.

¹¹ După moartea lui Sigismund emisiunile florinilor de aur încetează la Buda și Kosice (u.Kassa).

Ioan de Hunedoara¹. Datorită producției mari de aur, monetăria de aici devine centrul emisiunilor monetare în a doua jumătate a sec. al XV-lea. Albert de Habsburg emite două tipuri de florini de aur. Cea descoperită la Neaua face parte din al doilea tip și a fost emisă la Baia Mare.

Descrierea monedei²:

Florin de aur emis la Baia Mare, în anul 1439 (Fig.3)³. Cămărarul monetăriei regale în acest timp la Baia Mare este Remetei István⁴.

Avers:

ALBERTUS · D(ei) · G(ratia) · R(egis) · UNGARIA

Înainte de primul cuvânt se află o cruce de Malta. După fiecare cuvânt este un punct. Legenda se află între două cercuri de perle. Scutul este împărțit în patru câmpuri, cu benzile orizontale ale Ungariei, leul Boemiei, blazonul Austriei și vulturul Moraviei.

Revers:

S(anctus) · LADISL · AUS · REX

Înainte de fiecare cuvânt se află un punct. Legenda este între două cercuri de perle. Sfântul Ladislau se află în picioare, este reprezentat din față, cu coroană și nimb. Este îmbrăcat cu tunică și mantie. În mâna dreaptă ține securea de luptă, iar în mâna stângă are globul cruciger. Tunica este mai lungă decât mantia.

În câmp, ca siglă apare: **n – S**

G: 3,50; D: 20; Ax: 1/3; referință: H 589., Gy 218 a.–b., U 589.

Ultimul pas al reformei monetare este legat de Matia Corvinul, când blazonul de pe aversul monedelor este schimbat cu Sfânta Maria, dar portretul Sfântului Ladislau persistă în continuare până în secolul al XVI-lea.

În toamna anului 2003 și primăvara anului 2005 în urma perieghezei făcute în aceeași grădină am descoperit fragmente ceramice⁵. Dintre acestea, câteva par să fie mai timpurii mergând, până-n sec. al XV-lea (Pl. I /1–6).

Descrierea materialului ceramic considerat mai timpuriu:

1. Fragment din buza unui vas făcut la roata rapidă, având culoarea cărămidă deschisă la suprafață, iar în secțiune având culoarea gri. Buza vasului este trasă spre exterior, având diametrul de 13 cm. Pe partea exterioară prezintă o șanțuire circulară care împarte buza în două câmpuri. Grosimea peretelui este de 0,6 cm, din care 0,15 cm cărămiziu deschis, 0,4 cm gri și 0,05 cm cărămiziu deschis, de la exterior spre interior. Culoarea cărămidă este prezentă la suprafață într-un strat foarte subțire și ca atare pe cea mai mare parte a duratei arderii mediul trebuie să fi fost reducător. Buza vasului prezintă și o ardere secundară. Pasta ceramicii: lutul conține nisip ca degresant, relativ bine cernut,

¹ Gyöngyössy 2005, p. 58.

² Vezi lista abreviațiilor; modul de descriere și abrevierile tehnice au fost inspirate după Chirilă et alii 1980.

³ Vezi Huszár 1979, p. 95.; Unger 1997, p.146.; Gyöngyössy 2005, p. 116.

⁴ Nu este trecut pe lista cămărarilor din Baia Mare publicat de către Szász, și nici la Gyöngyössy unde apare în schimb la catalogul monedelor: Szász 1956, p. 34-35; Gyöngyössy 2005, p. 116.

⁵ Materialele se află deocamdată neinventariate în depozitul Muzeului Județean Mureș.

cu pietricele sub 1 mm, aspectul vasului este semifin. Pasta ceramicii este compactă, rezistentă (PI.I / 1).

2. Gâtul și buza fragmentară a unui vas evazată. La suprafață are culoare brun deschisă, iar în secțiune culoarea gri. Peretele vasului are o grosime de 0,5 cm (0,15 cm brun deschis, 0,25 cm gri, și 0,1 cm brun deschis de la suprafață spre interior). Arderea, în marea parte, s-a făcut în mediu reducător. Lutul este bine cernut, ca degresant este prezent nisipul cu microprundiș. Pasta ceramicii este compactă și rezistentă (PI.I / 2).

3. Fragment din corpul unui vas făcut la roata rapidă, având culoarea cărămizie. Arderea este uniformă și s-a făcut în mediu oxidant. Grosimea peretelui este de 0,4 cm. Ornamentul este prezent sub forma unor linii orizontale incizate, făcute cu ajutorul unui băț. Pasta ceramicii conține nisip cu pietricele între 1–3 mm. Pasta ceramicii este rezistentă. În pastă sunt sesizabile pete mici de culoare albă asemănătoare calcarului (PI.I / 3).

4. Fragment din corpul unui vas făcut la roata rapidă, având culoarea brun deschisă. Arderea este uniformă și s-a făcut în mediu oxidant. Grosimea peretelui este de 0,5 cm. Ornamentul este prezent sub forma unor linii orizontale. Pasta ceramicii este rezistentă și conține nisip cu microprundiș. În pasta ceramicii sunt prezente și niște pete mici de culoare albă asemănător calcarului (PI.I / 4).

5. Fragment din fundul unui vas făcut la roata rapidă, având culoarea brun deschisă. Arderea s-a făcut în mediu oxidant. Grosimea peretelui este de 0,8 cm, iar în interior sunt sesizabile canelurile concentrice lăsate de degete în momentul modelării. Unghiul care leagă fundul de peretele vasului este drept, iar peretele se continuă sus cu o traiectorie concavă. Pasta ceramicii este compactă, rezistentă, conținând ca degresant nisip cu microprundiș (PI.I/5).

6. Fragment din fundul unui vas făcut la roata rapidă, având culoarea cărămizie. Arderea este uniformă. Grosimea peretelui este de 0,5 cm, iar în interior sunt sesizabile canelurile concentrice lăsate de degete în momentul modelării. Unghiul care leagă fundul de peretele vasului este drept, iar peretele se continuă sus cu o traiecorie concavă. Pasta cramicii este compactă, rezistentă, având ca degresant nisip cu microprundiș(PI.I / 6).

Analogia perfectă a primului fragment (PI.I/1) a ieșit la suprafață cu ocazia săpăturilor sistematice efectuate în cetate de la Târgu Mureș, campania 2006¹. Materialul pare să fie valoros, pentru că provine dintr-o groapă menajeră a fostei mănăstiri franciscane și poate fi încadrată cronologic în secolele XIV–XV². Ca și formă, găsim analogia aceluiași fragment și la Cristuru Secuiesc, datată de către Benkő în secolul al XIV–lea³. Liniile incizate simple, prezente ca și ornament (PI.I/3–4) sunt caracteristice secolului XVI. În secolul XV liniile incizate, apar sub forma unor fascicule de incizii late, iar în secolul XVI se poate constata o

¹ Săpături inedite conduse de către Adrian Andrei Rusu și de Soós Zoltán. Materialele neinventariate se află în depozitul MJM, și sunt în curs de prelucrare.

² Groapa respectivă este datată cu un denar din secolul al XIV-lea. La prima vedere, se pare că este vorba despre denarul lui Carol Robert bătută în 1334.

³ Benkő et alii 1997, p.105, fig. 22/2.

reapariție a liniilor simple incizate, folosite de dinainte¹. *Petetele* mici de culoare albă în pasta ceramicii (Pl.I/3–4) la Cristuru Secuiesc, apar de la mijlocul secolului al XV–lea și persistă până la sfârșitul secolului XVI–lea². Analogia întregului lot, a ieșit la iveală cu ocazia săpăturii preventive, efectuate în demisolul Palatului primăriei din Târgu Mureș³. Materialul de aici provine dintr-un strat închis, datat cu denarul lui Matia Corvin. Cu ajutorul denarului materialul poate fi încadrat cronologic în a doua jumătate a secolului XV– începutul secolului XVI.

Scopul articolului de față este în primul rând descrierea florinului de aur, dar am considerat benefică prezentarea fragmentelor ceramice găsite, poate nu întâmplător în același loc și care pot fi încadrate în aceeași epocă. Sigur, datarea foarte precisă a materialului ceramic provenit din periegheză nu a fost posibilă. Numai un sondaj arheologic efectuat în viitor în acest loc ar putea lămuri situația. Menționarea târzie în izvoare scrise a comunei Neaua (1567) este contrazisă de prezența materialelor arheologice, care indică o așezare mai timpurie.

Abrevieri tehnice:

G	Greutate (în grame)
D	Diametru (în milimetri)
Axa	Cifra indică poziția axei reversului față de avers pe cadranul unui ceas

¹ Materialul ceramic medieval (sec. 14– 16) din cetatea de la Târgu Mureș, provenit din săpăturile efectuate între anii 1999- 2005, a fost prelucrată de către Györfi Zsolt în lucrarea sa de masterat intitulată: *Ceramica medievală de la Tg. Mureș – Mănăstirea franciscană*.

² *Benkő et alii* 1997, p.52.

³ Săpătură inedită efectuată de către arheologii Muzeului Județean Mureș în 2006. Materialul se află deocamdată neinventariat în depozitul MJM.

BIBLIOGRAFIE

- Bartos 2000 Bartos M., *Havad múltja* în *Változó népi kultúra*, Bukarest-Kolozsvár, 2000, p.17-.
- Benkö et alii 1997 Benkö E.– Demeter I.– Székely A., *Középkori mezőváros a Székelyföldön*, în *ETF*, 223, Kolozsvár, 1997.
- Chirilă et alii 1980 E. Chirilă – N. Gudea – V. Lazăr–A. Zrínyi, *Münzhorte und Münzfunde aus dem Kreismuseum Mureș*, Târgu Mureș, 1980.
- Egyed 1979 Egyed Á., *A székely hadkötelezettség és hadszervezet, különös tekintettel a XVI. Századra*, în *Székely felkelés 1595–1596*, Bukarest, 1979, p.47–58.
- Gyöngyössy 2005 Gyöngyössy M., *Középkori magyar aranyforintok*, Budapest, 2005.
- Horváth–Huszár 1956 Horváth T. A.–Huszár L., *Kamaragrófok a középkorban*, în *NK*, LIV-LV, Budapest, 1956, p. 21–33.
- Huszár 1995 Huszár L., *Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése*, Budapest, 1995.
- Huszár 1979 L. Huszár, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, Budapest, 1979.
- Iliescu 1970 O. Iliescu, *Moneta în România (491–1864)*, București, 1970.
- Köpeczi 1989 Köpeczi B., *Előszó*, în *ErT*, Budapest, 1989, p. 5-8.
- Pap 2002 F. Pap, *Repertoriu numismatic al Transilvaniei și Banatului sec. 11–20. Despre circulația monetară în Transilvania și Banat sec. 11–20.*, Cluj–Napoca, 2002.
- Rusu 2005 A. A. Rusu, *Castelarea carpatică*, Cluj–Napoca, 2005.
- Szász 1956 Szász K., *Adatok a nagybányai pénzverő középkori kamaragrófjairól*, în *NK*, LIV-LV, Budapest, 1956, p. 34–35.
- Székely 2002 Székely F., *Népi építészet*, în *Népi gazdálkodás Havadon*, Kolozsvár, 2002, p. 119–145.
- SzOkI. Székely Oklevéltár, II, Kolozsvár, 1876.
- Unger 1997 Unger E., *Magyar Éremhatározó. I. Kötet (1000–1540)*, Budapest, 1997.

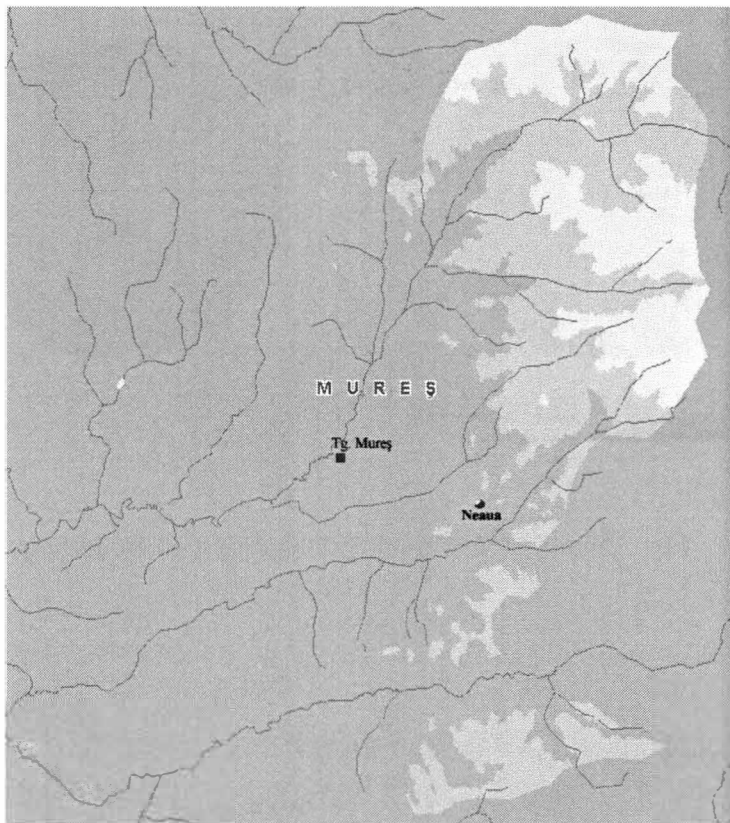
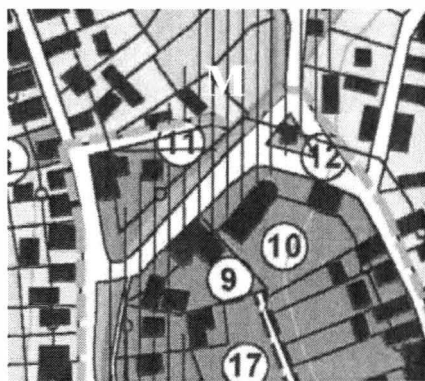
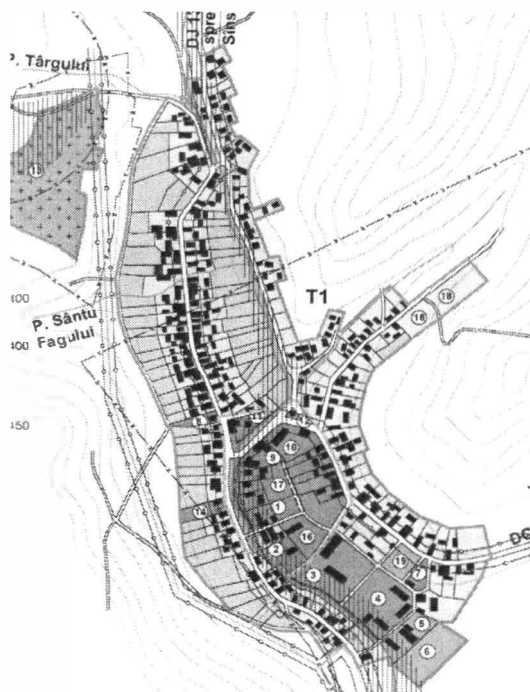

Fig. 1 Amplasamentul geografic al comunei

M – Locul descoperirii monedei

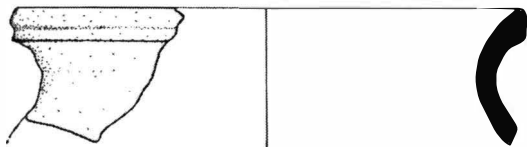
Fig. 2
Planul urbanistic al comunei Neaua

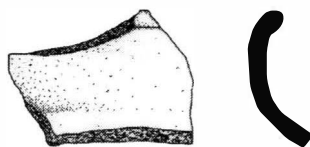
Fig. 3 Florin de aur din timpul lui Albert de Habsburg

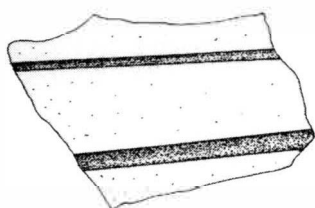
Fig. 4 Monetării de aur

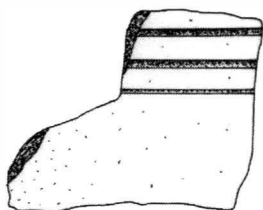
1.

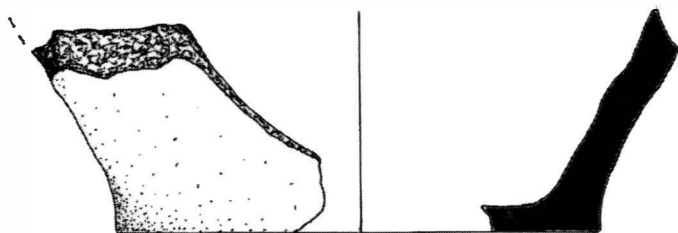
2.

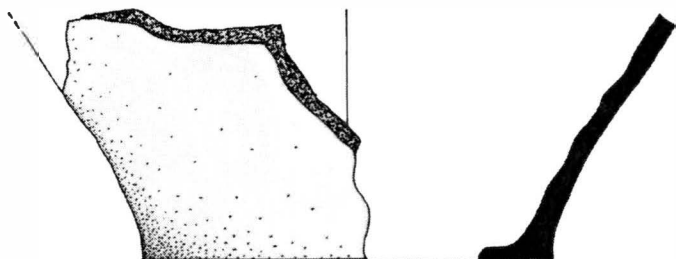
3.

4.

5.

6.

Planşa I: ceramică din
locul de descoperire a monedei

GENEZĂ URBANĂ MEDIEVALĂ ÎN SPAȚIUL INTRACARPATIC ROMÂNESC

TRAIAN-VALENTIN PONCEA

Urban Medieval Genesis in Transylvania (Summary)

The emergence and development of the cities are fundamental issues in Romanian mediaeval history, as well as anywhere else in Europe and in the world.

The present study is part of vast research work which deals with the issues of the mediaeval city in Transylvanian area, as they were recorded by the historiography of the XIXth and XXth centuries, everything being approached from a historical –anthropological perspective.

*Thus, it investigates the (Romanian, Transylvanian Saxon, Hungarian, Western) historians' positions regarding the elements that favoured the beginnings of the urban crystallization and the development of the towns in Transylvanian area *between the Xth and the XVth centuries), the circumstances which made the emergence of the towns possible (territory, population, demographic and political factors), the typology of the town settlements: harbour towns, halting place – towns, mining towns set up by royal order and colonized with „guests” from Central and Western Europe, towns set up by clergymen.*

Other issues dealt with are the historians' position regarding the origin and the age of these towns, the favouring (internal and external), circumstances, as well as the disrupting ones, the population structure (from the ethnic and socio-professional point of view), the problem of the town patricians, the emergence of the trade-commercial structures and the town culture too.

1. Continuitate și discontinuitate urbană în spațiul intracarpatic.

Categoria așezărilor urbane este cunoscută în spațiul carpato-danubiano-pontic de mai bine de 2500 de ani. Ea a apărut și s-a cristalizat pe țărmul dobrogean al Pontului Euxin cu șapte secole înainte de Christos, sub influența și cu aportul coloniștilor greci, dar nu s-a generalizat în restul spațiului de referință decât mult mai târziu, aici fiind predominante *davele*, cetățile-orașe dacice.

Ulterior, cucerirea Daciei și prezența romană a impus și aici, ca de altfel în întregul imperiu, *orașul* ca structură urbană și viață cotidiană. În Dacia romană, viața urbană s-a exprimat prin așezări de tip *civitas*, *oppidum*, *municipium* și *colonia*, diversitatea formelor reflectând atât interesul autorităților romane pentru noua provincie, cât și capacitatea societății locale de adaptare la noile structuri. Multe așezări de acest tip s-au constituit *pe amplasamentul sau în proximitatea* vechilor *dave* dacice (*Napoca*, *Potaissa*, *Apulum*) în timp ce altele sunt noi (*Ulpia Traiana Sarmizegetusa*).

În antichitate, *factorul economic* era definitoriu pentru oraș, la care se adăuga rolul său de *centru politic și religios*. Orașul, definit ca centru politico-administrativ, avea șanse de dezvoltare determinate de capacitatea agricolă și comercială a teritoriului său. În acest sens, sunt edificatoare cazurile *Ulpiei Traiana Sarmizegetusa* și *Apulum*-ului. *Ulpia*, creată probabil peste castrul Legiunii III Flavia Felix, avea o incintă, un forum și o tramă stradală, amfiteatru, temple etc., fiind capitala politică și religioasă a Daciei romane și controlând totodată principala zonă metalurgică a provinciei. *Apulum*, deși a fost inițial un modest *vicus peregrin*, datorită faptului că a beneficiat de o poziție favorabilă,

fiind situat în zona auriferă, la încrucișarea unor importante drumuri militaro-comerciale și în proximitatea castrului Legiunii a XIII-a Gemina, s-a dezvoltat ulterior într-un ritm alert, atingând rapid stadiile de *municipium* și *colonia*, depășind Ulpia Traiana și continuând să existe și după anul 271, până în secolul al IV-lea.

După retragerea aureliană, la impactul cu migratorii germanici sau turanici, aceste așezări urbane nu au dispărut brusc. Ca și în Italia, Galia ori Spania, și în Dacia orașele s-au menținut o perioadă de timp, ca *loc de târg* și *de apărare*, dar și ca *centre politice și administrative*, în care se desfășura, în continuare, un *schimb de produse*, redus, ce-i drept, și între zidurile cărora locuitorii, tot mai rari, își găseau *refugiul* în caz de primejdie.

Fostele așezări, înfloritoare altădată, lipsite de protecția militară a legiunilor retrase la sud de Dunăre, au avut de înfruntat primele și pentru mai mult timp decât cele situate în vestul Imperiului roman, pe migratori care, spre deosebire de Europa Centrală și de Vest, unde au fost stopați în mare în secolul al VII-lea, aici vor continua acțiunile distructive timp de încă cinci secole.

Trebuie să menționăm că dispariția sau regresul unor orașe în această parte a continentului nu au fost determinate de dispariția factorului uman, a societății locale, chiar dacă aceasta a înregistrat un puternic reflux demografic, fenomenul încadrându-se în procesul general de ruralizare a societății europene. Putem vorbi de o restrângere drastică, uneori definitivă a vieții urbane, dar nu și despre o dispariție completă a populației orășenești, acum pe cale de diseminare în teritoriu și de ruralizare accentuată.

Depart de a constitui o problemă specifică arealului românesc, problema continuității sau discontinuității structurilor urbane în Europa occidentală după prăbușirea Imperiului Roman de Apus reține atenția istoriografiei europene în care se confruntă două concepții diametral opuse: una, care susține supraviețuirea structurilor urbane până în Evul Mediu și alta, care contestă această continuitate de locuire, susținând dispariția totală a fostelor orașe romane¹. Situația este similară și pe teritoriul fostei provincii romane Dacia, cu corecția că regresul în domeniul urban a început cu două secole mai devreme, o dată cu retragerea aureliană (271), în timp ce în Dobrogea viața citadină continuă până la începutul secolului al VII-lea. În acest sens, este deosebit de interesant punctul de vedere exprimat de J. Herrman într-un studiu apărut la Berlin (în volumul „*Frühgeschichte der europäischen Stadt*”) în care istoricul german include o bună parte a teritoriului țării noastre în așa-zisa „zonă de mijloc”, considerând, pe bună dreptate, că în acest areal se poate vorbi despre o *continuitate parțială* a vieții urbane post-aureliene².

De menționat că spre deosebire de Europa apuseană, atât în spațiul intra cât și în cel extracarpatic românesc, au fost puține așezările de tip urban care și-au perpetuat existența din antichitate și până în Evul mediu. Dacă în ceea ce privește *așezările rurale*, există o continuitate lingvistică bilaterală, atât *dacică* (*catun* a dat românescul *cățun*, care desemnează o mică grupare de sate situată îndeosebi în zona montană sau submontană), cât și *romană* (termenul de *sat* derivând din latinescul *fossatum* trecut prin faza intermediară de *fsat*), în privința *așezărilor urbane* nu ni se s-a păstrat nici un termen latin care să desemneze un

¹ Ștefan Olteanu, *Cu privire la problema constituirii orașelor medievale din Țara Românească*, în „Analele Brăilei”, S.N., Brăila, an.1 (1993), nr. 1, pp. 153-154.

² J. Herrman, „*Frühgeschichte der europäischen Stadt*” (*Istoria timpurie a orașelor europene*), Berlin, 1991, textul și harta de la p. 316.

asemenea tip de aglomerare umană cum ar fi *colonia, municipium, urbs*, singurul care s-a transmis fiind cel de *cetate*, derivat din *civitas*, dar care a păstrat numai sensul militar al cuvântului, desemnând funcția militară a așezării urbane: *cetate=loc fortificat*, de unde și *cetățuie*, echivalentul *citadelei* din alte limbi neolatine vest-europene.

Precaritatea continuității de viațuire urbană între antichitatea târzie și evul mediu în arealul intracarpatic românesc și reapariția civilizației de tip citadin în acest spațiu undeva, la cumpănă de milenii, nu înseamnă lipsa de viațuire a unei populații pe acest teritoriu deoarece continuitatea de viațuire a unei comunități umane pe un anumit teritoriu nu trebuie înțeleasă neapărat ca o *continuitate absolută*, existând conceptul de *continuitate mobilă*, explicat de Mircea D.Matei drept o pendulare a aceleiași populații în cadrul unor teritorii restrânse, pe care aceasta nu le abandonează cu totul în fața valurilor endemice de migratori, ci le utilizează succesiv, revenind aproape întotdeauna pe locuri în care a trăit ulterior¹. Ori, „[...] numai o populație autohtonă, în cazul de față românească, se putea deplasa într-un cadru teritorial limitat și restrâns, revenind în locuri locuite anterior, ca fenomen ce acoperă un spațiu cronologic multisecular”². O astfel de continuitate mobilă este caracteristică poporului român, majoritatea orașelor noastre medievale formându-se într-un teritoriu ce nu a cunoscut niciodată întreruperea totală a locuirii în ultimele două milenii.

2. Apariția și dezvoltarea primelor structuri urbane medievale pe spațiul transilvan

Apariția și dezvoltarea orașelor medievale pe spațiul românesc constituie o problemă fundamentală a istoriei noastre medievale.

Vechimea târgurilor sau orașelor, ca și începuturile procesului de urbanizare în arealul intracarpatic românesc i-a preocupat în egală măsură atât pe cărturarii români, cât și pe cei sași sau maghiari încă de la începuturile istoriografiei moderne.

Și aici, ca peste tot în Europa, în perioada de început a evului mediu, majoritatea așezărilor urbane se deosebeau cu puțin de sate, datorită faptului că în această perioadă era dominantă economia naturală, meșteșugurile și chiar comerțul aflându-se la un nivel scăzut de dezvoltare.

Mediul urban impune schimbul de mărfuri *pe plan local, cu vecinătățile (zonal)* sau *depărtările*. Ca atare, răscrucile de drumuri, vadurile, contactul dintre mărfurile indigene și cele străine au contribuit în mare măsură la apariția așezărilor urbane.

La cumpănă de milenii, în Europa centrală și de est, deci și pe teritoriul României de astăzi au început să apară și să se dezvolte cu multă intensitate *târgurile* – ca piețe de schimb - care mai târziu devin, dacă au condiții optime, *orașe* cu multiple funcții: *comerciale, meșteșugărești* și nu în ultimul rând, *administrative*. În aceste condiții, orașul se diferențiază tot mai mult de sat. Cu timpul, meșteșugurile vor deveni tot mai perfecționate și performante iar meșteșugarii se vor uni în bresle.

În acest proces de dezvoltare istorică, orașele au avut condiții diferite de apariție, aspect valabil și în arealul intracarpatic românesc. Unele au apărut și s-au dezvoltat ca sediu al puterii politico-militare (Alba Iulia, reședință voievodală),

¹ Mircea D. Matei, *Civilizația urbană medievală românească Contribuții (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, Editura Academiei R.S.România, 1989, p.35.

² *Ibidem*.

altele lângă și sub protecția bastioanelor și zidurilor cetăților voievodale sau regale, multe în jurul unor reședințe episcopale (Oradea, Cenad) sau mănăstiri. Ca și în alte părți ale continentului nostru, alte orașe vor apărea și se vor dezvolta în apropierea unor porturi (Urschia – Orșova) sau la încrucișarea căilor comerciale (terestre sau fluviale) ori în proximitatea unor ocne de sare (Dej) sau mine de metale feroase sau auro-argentifere (Rodna, Baia de Arieș, Baia de Criș etc.). Merită subliniat faptul că o bună parte dintre orașele transilvane au apărut sau s-au dezvoltat cu aportul „oaspeților” germani colonizați în jurul unor cetăți regale sau pe pământ liber regesc, precum Cluj, Timișoara, Satu Mare, Sighișoara, Brașov, Sibiu, Bistrița etc.).

Documentele, în general, fie ele *interne* (în primul rând) sau *externe*, emenate de cancelariile capitlurilor mănăstirești, de cancelaria voievodală a Transilvaniei sau de cancelaria regală din Buda ori de cancelaria curiei papale, au fost și sunt considerate, pe bună dreptate, cele mai importante izvoare pentru cunoașterea istoriei noastre medievale în care istoria orașelor este o componentă de prim rang. Ele permit elucidarea – prin comparație cu alte informații de natură arheologică, sigilografică, numismatică, cartografică etc. – unor probleme esențiale legate de *geneza* și *evoluția* centrelor urbane în spațiul intracarpatic românesc. Din păcate, cronologic, cele mai vechi documente păstrate și emise în Transilvania nu sunt mai vechi de anul 1248.

Documentele transilvane, redactate, în cvasitotalitatea lor, în limba latină, au utilizat termenii de *urbs* sau *civitas* pentru a desemna o *așezare urbană* (oraș) și *castrum*, *oppidum* pentru *citadelă* (*fortificația* din oraș sau din proximitatea sa). Din punct de vedere juridic *cetățile* erau subordonate direct regalității iar *așezările urbane* situate în vecinătate erau *orașe crăiești sau regești*, în timp ce *târgurile* beneficiau de un statut politic inferior, putând fi subordonate unor feudali laici sau ecleziastici.

Inițial, primele izvoare scrise, cu excepția lui Anonymus, sunt destul de confuze în utilizarea termenilor amintiți, limitându-se, în general, la semnalarea lor în contextul evenimentelor istorice pe care le relatau, cum ar fi: *urbs* Morisena, *civitas* Chanad (Cenad), *ab urbe* Kewe (Cuvin)¹, *in urbem* Dobuka (Dăbâca)², *usque civitatem* Byhor³, *ad Albam civitatem*⁴, *civitatem* (sau *castrum*) Waradinum (Oradea)⁵.

Chiar dacă în unele izvoare putem identifica cu ușurință *urbs* cu *civitatem*, nu se poate pune semnul egalității între *castrum* și *civitas* deoarece pentru autorii cronicilor din secolele XII-XIV acești doi termeni nu puteau fi confundați, definind două noțiuni distincte. Dovadă că lucrurile au stat așa o demonstrează călugărul Rogerius în al său *Carmen miserabile* care deosebește clar *castrum* de *civitas* Oradea⁶, primul fiind înconjurat de ziduri de incintă construite din piatră, deasupra cărora se aflau turnuri de apărare din lemn, protejate în față de șanțuri adânci cu berne, iar al doilea, situat în afara castrului, dispunea de o catedrală și mai multe biserici, tramă stradală etc.

¹ *Chronicon Pictum Vindobonense*, ediția G.Popa-Lisseanu, în *Izvoarele istoriei românilor*, Vol.XI, București, Tipografia "Bucovina", 1937, cap.LVII.

² *Ibidem*, cap. LV.

³ *Ibidem*, cap. LV, LVIII, LXVIII.

⁴ Rogerius, *Carmen miserabile*, în *Izvoarele istoriei românilor*, Vol.V, ediția G.Popa-Lisseanu, București, Tipografia "Bucovina", 1935, cap.LX.

⁵ *Ibidem*, cap. XXXIV.

⁶ *Ibidem*.

Ideal ar fi ca acești termeni să reflecte, așa cum susțin o serie de istorici¹ etape foarte precise în dezvoltarea așezărilor urbane². În realitate, ca și în spațiul extracarpatic, lucrurile sunt ceva mai complexe deoarece în foarte multe documente sau chiar pe parcursul aceluiași document, denumirea unei localități diferă astfel, așezarea urbană de factură minieră Baia de Criș, atestată pe la 1427 ca *civitas*, este menționată câteva decenii mai târziu doar ca *oppidum*. În acest caz este posibil să se fi produs o ruralizare a orașului ca urmare a secăturii resurselor miniere.

Un caz cu totul aparte îl reprezintă Clujul care, după înăbușirea răscoalei de la Bobâlna din 1437, a fost „pedepsit” de autoritatea centrală fiind „retrogradat” din calitate de oraș liber regesc și trecut în posesia abăției (mănăstirii) de la Mănăstur. Aici nu se pune problema secăturii unor resurse minerale, nici a unei involuții demografice sau economice, ci pur și simplu este vorba despre pedepsirea orașului ai cărui locuitori pactizaseră cu răsculații. Ca urmare a acestui act, reprobabil în ochii autorităților, s-a dispus retragerea rangului de oraș.

În aceste cazuri putem conchide că denumirile din documentele oficiale ale vremii reflectă un *statut juridic* de care a beneficiat la un moment dat așezarea sau așezările, statut acordat sau retras, după caz, de autoritatea centrală, fiind determinat de mărimea, importanța sau raporturile la un moment dat, cu puterea politică.

În arealul intracarpatic transilvan, prima menționare documentară a unui oraș datează din anul 1075 și se referă la *civitas Bichor*³, fosta cetate de scaun a lui Menumorut, devenită ulterior un simplu *oppidum*⁴. Este vorba despre un act de danie al regelui Geza I al Ungariei acordat mănăstirii Sf. Benedict din Slovacia de astăzi: „[...] În marginea orașului Bihor, am dat satul ce se cheamă Artand, o sută douăzeci de case cu insula din vecinătate”⁵.

Oradea și Cenadul sunt amintite ca scaune episcopale – ceea ce înseamnă, în conformitate cu uzanțele vremii, că localitățile respective erau *civitates* (orașe). Într-un document din anul 1184, care conținea o însemnare despre veniturile regale și episcopale din Transilvania, se spunea că: „*Sufraganii <arhiepiscopiei> de Colocsa sunt: episcopul de Cenad sau Mureș, după râul care*

¹ În documentele medievale, orașele ardeleni sunt pomenite cu termenul de *civitas* (așezare urbană mai importantă). Termenul *oppidum* (târg) desemna o așezare agrară mai dezvoltată, cu drept de târg. Vezi, pe larg, Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei R.P.R., 1954, p. 45.

² Nomenclatura medievală utiliza, de regulă, pentru desemnarea etapelor de evoluție a unor așezări urbane termenii: *forum-oppidum-civitas*. În realitate, lucrurile sunt oarecum diferite deoarece curba evoluției unei forme de cultură (orașul, civilizația urbană) nu coincide neapărat cu traiectoria reală, concretă, a fiecărei unități culturale. În schimb, dacă într-un anumit moment istoric, fazele mai multor unități coincid, această coincidență definește faza istorică. Concret, faza de *târg* este o fază evolutivă normală pentru orice oraș. În multe cazuri termenul s-a perpetuat până în zilele noastre, deși faza este de mult depășită, cazurile Tg. Mureșului sau Târgului Secuiesc fiind concludente. În schimb, putem aminti, spre exemplificare, cazul Sankt-Petersburgului, oraș construit prin ucaz imperial pe „terra deserta”, căruia îi lipsesc, evident, primele două faze (n.n.).

³ *Documenta Romaniae Historica, C [Transilvania]*, a I, p. 355.

⁴ *Oppidum Byhar*, la 1520, vezi: Czánki Dezső, *Magyarország történeti földrajza hunyadiak korában* (Geografia istorică a Ungariei în timpul Huniaților), Budapesta, 1890, vol. I, p. 597.

⁵ „[...] In confinio Bichor civitatis dedi villam, que Rikachi Artand vocatur centum XX domus, cum insula sibi adiacenti”, vezi *Documente privind istoria României, Veacul XI.XII și XIII, C, Transilvania, vol. I (1075-1250)*, documentul nr. 1, p. 355 (textul în limba latină).

curge lângă el, având <un venit de > două mii de mărci; episcopul de Bihor, al cărui scaun se zice că este la Oradea <Orosiensis>¹ având o mie de mărci; episcopul Transilvaniei, având două mii de mărci..."².

Un alt document emanat de cancelaria regală la 1198 menționa că: „[...] Emeric, prin mila lui Dumnezeu, regele Ungariei, Dalmației, Croației [...]”, întărește, „[...] pentru mântuirea sufletului tatălui nostru, regele Bela, de vrednică amintire, vama cetății Bihor la Criș dată prin dania fericitului rege Ladislau, în vremea întemeierii acestei <biserici> în folosul episcopului și al fraților bisericii din Oradea”³.

În opinia lui Nicolae Drăganu, capitala istorică a Transilvaniei, orașul Alba Iulia apare ca sediul al unui comitat (*comes Bellegratae*)⁴ pe la 1097 - comitat atestat documentar abia la 1201, fiind condus de un anume „Jula, woiwode et comes Albe Transilvane”, iar ulterior de un anume Tiburțiu, comite curial al reginei Ungariei și comite de Alba, care rezida în cetatea Albei (*castrum Albense*) în anul 1206⁵. Tot aici sunt menționați (pe la 1213) acei *canonici Albense*⁶ care țineau de *ecclesia de Alba Transilvanie*⁷ (1233) sau, cum menționează un document de la 1298, de *Wizzenburgensis diocesis*⁸, dioceză (episcopie) de Alba ai cărei locuitori erau *burghezi*, deci *orășeni*. Totuși, deși a fost capitala voievodatului, respectiv principatului transilvan timp de sute de ani, documentele vremii o menționează ca *civitas* foarte târziu, la 1563⁹.

Se pare că în Transilvania, înaintea invaziei tătarilor, nu întâlnim decât câteva așezări cu caracter urban propriu-zis. Chiar *Clujul* era indicat în documentele vremii drept *castrum*¹⁰ (*citadelă*), iar compoziția sa etnică era foarte eterogenă, având conotații economice și militare. Curând, alături de *soldăți* și *agricultori* încep să se așeze *oaspeți* cu ocupații preponderent meșteșugărești și comerciale.

Înainte de anul 1715, orașele gemene *Satu Mare (Zathmar)*, situat pe malul stâng al Someșului și *Mintiu (Nemethi)*, constituit pe celălalt mal (drept) al

¹ *Orosiensis*, adică *Olasiensis*, după dum arată Fejer. Este vorba de localitatea *Olaszi (Românești)*, care s-a contopit ulterior cu Oradea, *op. cit.*, nota nr. 5 de la p. 10.

² „[...] Suffragani Colocensis sunt: episcopus Sunadensis nel a fluvio preterlabente Morisensis habens duo millia marcarum, episcopus Biarch, cuius sedes dicitur Orosiensis habens mille marcas, episcopus Ultrasilvanus habens duo millia marcarum...”, *op. cit.*, documentul nr. 17, p. 360.

³ „[...] Hemericus, Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie [...] rex in perpetuum [...] Hinc est, qod nos piis predecessorum nostrorum vestigiis insistentes, tributum castri Bychor de Kewres ad usum episcopi et fratrum ecclesie Waradiensis et donacione beati Ladislau regi tempor sue fundacionis collatum, divine retribucionis intuitu et pro remedio anime patris nostri recolende memorie Bele regis presentis scripti patrocino confirmamus”. *Documente privind istoria României, Veacul XI, XII și XIII, C, Transilvania, vol. I (1075-1250)*, documentul nr. 24, p. 362 (originalul în lb. latină), iar traducerea la p. 14.

⁴ Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomastice*, București, 1933, p. 506.

⁵ *Documentele Istorice ale României (D.I.R.)*, C, Transilvania, C, a I, p. 158.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 267.

⁸ Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, Vol. I, Editura Academiei R.S.R., 1964, p. 29.

⁹ *Civitas Alba Julia*, în Veress Endre, *Báthory István fejedelem és lengyel király levelezése (Correspondența lui Ștefan Báthory, principe al Transilvaniei și rege al Ungarie)*, vol. I (1556-1575), p. 26.

¹⁰ 1213 - *castrenses de Clus*; 1214 - *castrum Clus*; 1235 - *civis Clusiensis*; Vezi: *Documenta Romaniae Historica, C [Transilvania]*, a I, p. 10, 49, 140, 147.

aceluiași râu, erau localități de sine stătătoare¹, separate atât din punct de vedere constituțional cât și topografic.

Documentele vremii amintesc, pe la 1213, existența cetății Zathmar-castrum Zathmar², unde oficia un *arhidiaconus de Zothmar*. În realitate, cetatea este cu mult mai veche, fiind amintită în cronică lui Anonymus. Cronicarul ungar redă dârza rezistență a voievodului Menumorut în fața expansiunii maghiare în secolul X. Aici, ostașii români au rezistat timp de trei zile atacului maghiar apărând cetatea situată pe o insulă a Someșului. Ulterior, cetatea va fi întărită în mai multe rânduri, ea având o importanță strategică deosebită deoarece apăra drumul ce urma malul stâng al Someșului înaintând spre inima Transilvaniei. În castrum-ul de aici era reședința comes-ului (comite, fișpan), reprezentantul regelui în comitatul Sătmăruului.

Către anul 1200, în proximitatea și sub protecția cetății regale de aici, se vor pune bazele orașului Zothmar (Zathmar), care se va dezvolta pe malul stâng al Someșului. În aceeași perioadă, locuitorii vechiului sat de colonizare germană datând de pe vremea reginei Gisela a Ungariei, situat pe celălalt mal al râului, vor pune, la rândul lor, bazele unei așezări preurbane similare, viitorul oraș Nemeti (Mintiu). Practic, începând din secolul al XIII, vechiul sat german Nemeti va evolua spre viață urbană, locuitorii ambelor localități (Zatmar și Nemeti) primind, în decursul secolelor, drepturi deosebite din partea regalității ungare, fapt ce va favoriza evoluția urbană. Într-un hrisov datat 1224, regele ungar Andrei al II-lea s-a adresat numeroșilor coloniști germani (*hospites*) „*theotonici de Zathmar-Nemethi*”³ așezați în zonă, confirmându-le drepturile și privilegiile. Aceștia aveau un port liber pe Someș, fiind scutiți de orice dări față de cetate și comite.

Aceste orașe au jucat, în vremea aceea, un rol de seamă în comerțul cu sare (atât de necesar locuitorilor câmpiei panonice, dar și altor zone din Slovacia) pe care coloniștii germani o aduceau pe Someș de la Ocna Dejului. La Sătmăr se făcea cântărirea⁴ și desfacerea ei. De aici vine și numele de Sătmăr, care cuprinde cuvântul *sat* - o formă dialectală a cuvântului *Salz* (sare)- și cuvântul *Markt* (*târg*), deci *târg de sare*. Un secol mai târziu (1322), Nemeti (Mintiu) este atestat ca loc de *târg* (*forum de Nempty*) pe malul drept al Someșului⁵. El va evolua rapid obținând statutul de oraș (*civitas de Nympthy* - 1331), calitate pe care o va pierde în timp, documentele vremii amintindu-l doar ca *târg* (*oppidum Nemethy*-1455)⁶, cam în aceeași perioadă cu Satu Mare (*oppidum Zathmar*-1467)⁷, opinie pe care o împărtășește și Csánki Dezső (pe la 1890) în *Geografia sa istorică*.

¹ Cf. *Corpus Iuris Hungarici*, art. de lege 109 din 1715, apud Coriolan Suciu, *op. cit.*, p. 98.

² *D.I.R., C, Transilvania*, vol. I, p. 44.

³ "[...] dilectis et fidelibus nostris hospitibus Teutonicis de Zathmar-Nemeth, iuxta fluvius Zamos residentibus, qui se dicebant in fide dominae Reginae Keyslae ad Hungariam convenisse [...]". În traducere: "[...] oaspeților noștri multstimați și cei mai fideli germani din Zathmar-Nemethi, așezați la fluviul Someș, care au indicat că ei au venit sub ocrotirea reginei Gisela în Ungaria". (Regina Gisela a fost fiica principelui bavarez Heinrich, sora împăratului german Heinrich al II-lea și soția regelui Ștefan I al Ungariei, n.n.). Vezi *D.I.R., C, Transilvania*, vol. I, documentul nr. 198.

⁴ În *Dicționarul Pariz-Pápai* Sătmăruul este numit „Burgum Centenarium”, deci cetate (oraș) pentru cântărirea sării.

⁵ Nempti, Nemty sau Nemphthy, cuvânt care în limba maghiară desemnează o persoană de origine germană (de neam nemțesc).

⁶ Czánki Dezső, *op. cit.*, I, p. 469.

⁷ *Ibidem*.

Dejul, la 1236, era o *villa libera*, un *sat liber*, un protooraș, adică o așezare pe cale de a deveni oraș, având în vedere importanța sa ca loc de depozit al sării exploatare în proximitatea sa, la Ocna Dejului. Locuitori săi erau oaspeți regali, având în frunte un jude¹. Primele mențiuni documentare ale *Dejului* apar începând cu secolul al XIII-lea: 1214-*Dees*; 1261-*hospites de Deeswar*; 1284-*villa Deeswar*; 1290-*hospites nostri <regis> de Deeswar*; 1291-*tributum in Deswar*; 1315-*monasterium de Deesuar*; 1332-*sacerdos de Eswar <Deswar>*; 1333-*Desvar*; 1334-*Eswar*; 1337- *forum de Desvara*²

Un document emanat de cancelaria regală a lui Ludovic I și emis la Bistrița poruncește vicecomitelui Ștefan al Solnocului, să înapoieze orașului Ocna Dejului bunurile încălcate de vecinii și megieșii orașului deoarece: „*Ni se plâng nouă judele (villicus) Andrei, fiul lui Dumitru, și Mihail, fiul lui Hendric, credincioșii noștri orășeni din Ocna Dejului, atât din partea și în numele lor cât și al tuturor orășenilor și oaspeților noștri din acea <Ocnă a Dejului>, că unii vecini și megieși ai lor, înstăpânindu-se fără drept, ar ține încălcată o parte însemnată din pământurile, pădurile, livezile, morile și locurile de moară ce trebuie încă din vechime să țină de ei*”³. [...], *Dat la Bistrița, în joia de după sărbătoarea înălțării sfintei cruci, în anul Domnului o mie trei sute patruzeci și nouă*”⁴.

Primele dovezi certe care atestă caracterul urban al unor așezări din Transilvania datează din prima jumătate a secolului al XIII-lea. *Sibiul*, fosta Cedonia daco-romană, distrus în urma invaziei mongole din anul 1241, era menționat în documentele vremii ca *civitas*, adică oraș.

Ca urmare a privilegiilor obținute la 1222 de cavalerii teutoni, câțiva ani mai târziu, în preajma incursiunilor mongole, s-au pus bazele vieții orășenești și la *Brașov*.

Marea năvălire mongolă a dat o lovitură cumplită firavei vieți orășenești transilvane, cvasitotalitatea așezărilor cu caracter urban sau pe cale urbanizare fiind distruse. Marele oraș minier Rodna, cetatea și orașul Cluj, orașele Alba Iulia, Bistrița, Oradea etc., precum și sute de sate au fost transformate în ruine. După aceste distrugerii, totul a trebuit refăcut, inclusiv viața urbană. În acest sens, regii Ungariei au inițiat o politică de colonizare masivă cu elemente germanice a întregii Transilvanii, dar și a unei bune părți a Ungariei propriu-zise. În toate târgurile și orașele voievodatului transilvan devin o prezență tot mai activă acei *hospites (oaspeți)* care, beneficiind de privilegii regale și libertăți, vor contribui masiv la reconstruirea vieții orășenești. Cu concursul lor se dezvoltă *Alba Iulia*, reședința voievodului ardelean, dar și *Rodna* și *Turda*, singurele așezări nominalizate în documentele vremii cu titlul de *civitas (orașe)*, celelalte fiind încă *villae liberae (satel libere)*.

Cel mai important oraș din spațiul intracarpatic era la mijlocul secolului al XIII-lea *Rodna*. Aici se desfășura o intensă viață economică și politică, la care participau meșteșugarii, negustorii și populația agricolă din suburbii. Pe la anul 1268, organizarea internă a Rodnei prezenta toate caracteristicile unei așezări de tip urban, având un *consiliu orășenesc, juzi și jurați*.

¹ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 46.

² *D.I.R., Transilvania*, C, a II, p. 34, 255, 267, 322, 497, 504, 512; b I p. 172, 228, 411, 428; b III p. 148, 167, 189 și 432.

³ *Deesakna* (Ocna Dejului), sat contopit azi cu orașul Dej. Vezi nota nr. 4 din *D.I.R., veacul XIV, C. Transilvania, vol. IV (1341-1350)*, Academia R.P.R., 1955, p. 502 (textul în limba română). Pentru textul latin vezi: Zimmerman-Werner-Müller, II, p. 62.

⁴ *Ibidem*, Documentul nr. 733 din 17 septembrie 1349, p.502.

Aradul apare în documentele de cancelarie sub mai multe denumiri: Urod la 1156, Orodinum la 1183, din nou Urod la 1196¹ și 1206 (*propositus Orodiensis*)², dar ca oraș este menționat abia pe la 1329 (*civitas Orad*)³, pentru ca șaizeci de ani mai târziu (1388) să „decadă” la condiția de târg (*oppidum Orodense*) iar peste alți patru ani (1392) documentele să-l înregistreze ca un simplu *forum* (piață, loc de târg)⁴.

În seria orașelor miniere, Baia de Arieș este atestat ca oraș regesc (*civitas regalis Ovounberg seu Aranyos-banya*)⁵ într-un document datat 14 iunie 1325. Ulterior, alte documente îl menționează ca oraș regesc: *civitas regalis Onumberg, Offenbanya* (1337)⁶ sau *montana <regis> Onenperg*⁷, oraș minier regesc (1366), ceea ce însemna că se bucura de o serie de privilegii comparativ cu celelalte orașe. Un document din 1427 îl menționează ca *civitas Aranyas Banya „sive Onenbanya”*, oraș care patru ani mai târziu (1431) decade, din considerente necunoscute încă, la rangul de *oppidum (Aran Banya)*⁸, pentru ca în ultimul sfert al secolului al XV-lea (1476) să redevină *civitas (civitas Offembanya)*⁹.

Un alt oraș minier este Baia Sprie menționat la 1329 sub denumirea de *Medius Mons*¹⁰ iar la 1360 ca *montana nostra <regis> Mithelperg dicta*¹¹. În anul 1384 documentele vremii îl numesc clar oraș: *civitas Medii Montis*¹².

Baia Mare, oraș situat în perimetrul auro-argintifer cuprinzând exploatările de la Băița, Dealul Crucii și Baia Sprie, este atestat documentar în anul 1329 ca „*civitas Rivuli Dominarum*”¹³ într-un document emanat de la cancelaria regelui Carol de Anjou, datat în anul domnului o mie treisute douăzeci și nouă, în a patra zi înainte de calendele lui iunie, în care se arăta că, comitele Corrad, „*judele orașelor Baia Mare*”¹⁴ și Baia Sprie¹⁵, venind înaintea domnului rege Carol, a cerut să i se dea și să i se hărăzească o pădure mare de nelocuit, aflatoare între pomenitele orașe înăuntrul semnelor lor de hotar”¹⁶. Ulterior, primește statut de oraș regal: (*civitas nostra <regis> Rivuli Dominarum*)¹⁷.

¹ Coriolan Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, Vol. I, Editura Academiei R.S.R., 1964, p. 42.

² D.I.R., C, *Transilvania, vol. I (1075-1250)*, Editura Academiei R.P.R. 1951, pp. 3, 9, 32. Vezi și Coriolan Suci, *op. cit., loc cit.*

³ Czánki Dezső, *op. cit.*, p.765.

⁴ Czánki Dezső, *op. cit., loc. cit.*

⁵ D.I.R., veacul XIV, C, *Transilvania, vol. II (1321-1330)*, București, Editura Academiei R.P.R., 1953, p. 150.

⁶ *Ibidem*, documentul nr. 324, p. 366;

⁷ Czánki Dezső, *op. cit.*, V, p. 679.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, pp. 679-680 ; Vezi și D.I.R., veacul XIV, C, *Transilvania, vol. II (1321-1330)*, p. 290.

¹⁰ D.I.R., veacul XIV, C, *Transilvania, vol. II (1321-1330)*, p. 290.

¹¹ Czánki Dezső, *op. cit.*, I, p. 468.

¹² *Ibidem*.

¹³ Veress Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol.III, p. 43 și 47; Vezi și D.I.R., veacul XIV, C, *Transilvania, vol. II (1321-1330)*, p. 290, documentul nr. 544 din 29 mai 1329.

¹⁴ Rivuli Dominarum (n.n.).

¹⁵ de Medio Monte (n.n.).

¹⁶ Rezumat latin într-un act din anul 1479 privind un proces dintre orașul Baia Mare și numiții Nicolae și Bartolomei Drágffi. Vezi Wenzel, *Mogyoroság Bányásztának Kritikai története*, p.110, nota nr. 1, apud D.I.R., Veacul XIV, C, *Transilvania, Vol. II (1321-1330)*, București, 1953, pp.289-290 (documentul nr. 544 din 29 mai 1329).

¹⁷ Czánki Dezső, *op. cit.*, I, pp. 467-468.

Orașul *Bistrița* este o creație a coloniștilor sași chemați în Transilvania de regele Geza al II-lea în secolul al XII-lea. Aceștia pun bazele viitorului oraș menționat de documentele vremii inițial ca așezare *rurală* (*villa Bistiche-1264*)¹, pentru ca în mai puțin de un secol să atingă stadiul de oraș (*civitas Bysterce-1349*). Ulterior (1410), dezvoltarea sa impetuoasă îi asigură accesul în rândul orașelor *regești* (*civitas regalis Bistricyensis*)², pentru ca în anul 1421 să i se acorde statutul suprem de oraș *liber regesc* (*libera civitas Bistricio*)³.

Orașul *Târgu Mureș*, situat în centrul Podișului Transilvaniei, a fost menționat documentar pentru prima dată în secolul al XIV-lea, pe lista de zeciuială papală, ca sediu al unor călugări catolici. Documentul menționează numele preotului Roman, „*sacerdos de Novofo*”⁴ care a plătit 40 dinari (dările către Sfântul Scaun). Același preot „*de Novo Foro Syculorum*”⁵ este menționat că și-a achitat obligațiile față de Roma și în anul 1333.

Câțiva ani mai târziu (în 1349), localitatea apare și sub denumirea de „*Scekulwasarhe*”⁶. De aici, Ludovic I de Anjou, regele Ungariei, întărește lui Ioan zis Henel, moșia Epyndorf (așezare dispărută, identificată pe raza județului Bistrița).

În opinia lui Traian Popa, numele de *Novum Forum Sicularum* se păstrează până în anul 1370, când se schimbă în *Székelvásárhely* (*Târgu Secuiesc*), denumire care se păstrează timp aproape trei secole, până în anul 1616, când principele Gabriel Bethlem, voind să răsplătească credința și vitejia locuitorilor așezării, acordă orașului dreptul de *municipium*, schimbându-i totodată și numele din *Târgu Secuiesc* în *Târgu Mureș* (*Morosvásárhely*)⁷. În realitate, schimbarea denumirii localității se produce mult mai devreme, pe la anul 1360, regele Ludovic de Anjou poruncind din acest oraș, numit în document *Zekulusahel* [corect: *Zekulusarhei*, n.n.] capitlului din Alba Iulia să participe la punerea văduvei unui anume Ladislau, fiul lui Ladislau din Deag, în stăpânirea unor părți din moșiile Deag, Sălcud, Cucerde și Cipău: „*Ludovic, din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei, credincioșilor săi <din> capitlul bisericii Transilvaniei, mântuire și milostenie*”⁸. Urmează textul propriu-zis, care se încheie cu: „*Dat la*

¹ Papa Urban IV scria la 16 iulie 1264 din Orvieto, lui Ștefan, fiul regelui Bela IV, cerându-i să restituie mamei sale „[...] niște sate și pământuri numite în limba lor obișnuită Bistrița (Bistiche), Rodna (Rodona) [...] pe care le-a stăpânit în tihnă și pace sus-numita regină [Maria, n.n.]”. Vezi documentul nr. 64 din 16 iulie 1264, p. 69.

² Coriolan Suciu, *op. cit.*, p. 81.

³ Franz Zimmermann, *Urkundenbuch zur Geschichte der deutschen in Siebenbürgen*, vol. II, pp. 98, 189, 192, 369, 462-463; vol. III, p. 192, 296-297, 498; vol. IV, p. 139-141 și 600. Vezi și Coriolan Suciu, *op. cit.*, *loc. cit.*

⁴ „Romanus sacerdos de Novo Foro solvit den. 40”, *Acta Vaticana*, an 1332, apud Traian Popa, Monografia orașului Târgu Mureș, 1932, p.15.

⁵ „Romanus sacerdos de Novofo Sicularum solvit 1 fertomen fini argenti”, *Acta Vaticana*, an 1333, p-640, apud Traian Popa, Monografia orașului Târgu Mureș, 1932, p.15.

⁶ „Dat în Târgu Mureș, în joia de după sărbătoarea fericitului apostol și evanghelist Matei, în anul domnului o mie trei sute patruzeci și nouă”. Text latin la Zimmerman- Müller, II, p. 63, apud *Documentele Istorice ale României* (D.I.R.), C, *Transilvania*, vol. IV (1341-1350), București, 1955, documentul nr. 738 datat 24 septembrie 1349, pp.506-507.

⁷ Diploma principelui Gabriel Bethlem din 29 aprilie 1616 menționează faptul că „Târgul ce s-a numit până acum Târgu Secuiesc, care se află în Scaunul Mureșului, îl scoatem din rândul târgurilor și-l declarăm oraș regesc”. Apud Traian Popa, *op. cit.*, p. 17.

⁸ „Lodovicus, dei gracia rex Hungarie, fidelibus sui, capitulo ecclesie Transilvane, salutem et graciam”, *Documenta Romaniae Historica* (D.R.H.), C, *Transilvania*, vol. XI (1356-1360), Academia R.S.România, București, 1981, documentul nr.451, pp. 468-469.

Târgu Mureș, în a treia zi a octavelor sărbătorii Botezului Domnului <15 ianuarie, n.n.>, în anul aceluiași, o mie trei sute șaizeci ¹.

Abrudul, oraș minier situat pe valea Arieșului, în Munții Apuseni, este atestat documentar ca *civitas Altenburg* (1427) sau *Altenberk* (1438)².

Aiudul, fostă așezare daco-romană (anticul Brucla), sat la 1299, a devenit târg (*oppidum Enyed*) la 1462³.

Așezarea minieră de pe valea Crișului, *Baia de Criș* a devenit *civitas* la 1429 sub denumirea germană de *Altumburgh*, și *oppidum* pe la 1444 (*Kirisbanya*, *oppidum Keresbanya*)⁴.

¹ „Datum in Zekulusahel [corect: Zekulusarhei], tercio die octovarum festi Epiphanie domini, anno eiustem M°CCC°LX°”, *Ibidem*.

² Wenczel Gusztáv, *Magyarország bányaszatának kritikai története (Istoria critică a mineritului din Ungaria)*, Budapesta, 1880, pp. 126-127.

³ Emma Iezkovitz, *Az Erdély Fehér megye a középkorban (Comitatul Alba din Transilvania în evul mediu)*, Budapesta, 1939, p. 54.

⁴ *Ibidem*, p. 723.

EVOLUȚIA MONETĂRIEI DIN ORAȘUL BAIJA MARE ÎN SECOLELE XV-XVI

MIHAELA MĂNĂRĂZAN

The Evolution of the Mint from Baia Mare in the 15th-16th Centuries (Summary)

The evolution of this institution cannot be studied without being paralleled to the urbanization process taking place in the Middle Ages Transylvania, in the 16th century and moreover with the phenomenon occurring in the middle of this century, when the difference between the towns began to be institutionalized, based on criteria of economical importance: mining and commercial towns.

In the former category can be placed the town of Baia Mare, whose judicial, economical and social organization is documented in the privileges given by the Hungarian Royalty during the 16th century, respectively the privileges received in 1347, 1376, 1391.

Even so, the "written" history of the mint from this town begins only in the first half of the 15th century, being first mentioned in the documents in 1411.

Although the political background was not always extremely favorable, the mint and the town developed a significant activity. These institutions played an important part not only in the process of increasing the merchandise-money relations, contributing to the stimulation of the role of the money as a means of measurement and circulation of values, but also in the process of emphasizing the function of means of economization, of accumulation, helping develop the commercial capital in the area.

Evoluția acestei instituții nu poate fi prezentată fără a o raporta la procesul de urbanizare care are loc în Transilvania medievală în secolul al XIV-lea, cu precădere la fenomenul întâlnit la mijlocul acestui secol, când se manifestă o diferențiere între orașe, acestea împărțindu-se în urbe miniere și comerciale¹.

În categoria celor dintâi, se situează și orașul Baia Mare, a cărei organizare juridică, economică și socială este surprinsă în privilegiile acordate de regalitatea maghiară, în secolul al XIV-lea, respectiv privilegiile din 1347, 1376 și 1391².

Cu toate acestea, istoria „scrisă” a monetăriei orașului Baia Mare începe în prima jumătate a secolului al XV-lea, fiind menționată documentar pentru prima dată la 1411³.

Câteva considerații juridice legate de problema dreptului de a bate monedă

În această perioadă, chestiunea baterii monedei în Europa Centrală dar și în alte zone ale Europei ține exclusiv de regalitate⁴; dreptul de a bate monedă era

¹ Enikő Ruzs-Fogarasi, *Privilegiile și îndatoririle așezărilor urbane din Transilvania voievodală*, Teză de doctorat, Cluj, 1998, p.73. Fügedi Erik *Koloduló barátok, polgarok, nemesek*, Budapest, 1981;

² Samuel Goldenberg, *Contribuție la o istorie a cămării și monetăriei din Baia Mare*, în *All Cluj*, I-II, 1958-1959, p.153.

³ ANDJ-MM., *Fond Primăria orașului Baia Mare, Seria Documente privilegiale*, nr 6/1411.

⁴ Enikő Ruzs-Fogarasi, *op.cit*, p.116.

un drept regal iar toate veniturile obținute în vremea privilegiului respectiv aparțin câmării regale.

Dreptul monetar (*ius monetae*) constituia așadar un apanaj al puterii centrale¹.

În legătură cu existența monetărilor pe teritoriul Ungariei medievale, în perioada arpadiană, până la începutul secolului al XII-lea, funcționa o singură monetărie, și anume la Strigoni (Esztergom), care asigura emiterea monedelor pentru întregul teritoriu al Ungariei, neexistând în această perioadă alte moneterii care funcționau concomitent cu aceasta².

Trebuie amintit că în primele decenii ale secolului al XIII-lea se produce descentralizarea sistemului monetărilor în Ungaria medievală prin concesionarea câmării și implicit crearea premiselor instituirii mai multor câmări în diverse zone ale Ungariei medievale³.

Menționarea documentară a monetăriei orașului Baia Mare, la 1411, atrage după sine concluzia firească a existenței în acest oraș a celor trei condiții sine qua non pentru buna desfășurare a acestei instituții: 1) existența metalului din care se produceau monede, 2) condițiile și atelierelor în care să fie realizate și a treia condiție, dar nu cea din urmă, posedarea dreptului monetar⁴.

În perioada Corvineștilor, importanța orașului e însemnată. În același timp importanța monetăriei din Baia Mare este cu atât mai mult susținută de regalitate, fapt ilustrat în actul din 1489, prin care regele Matei Corvin arendează orașului Baia Mare și monetăriile din Baia Mare, Baia de Arieș și Sibiu pentru suma de 13.000 florini de aur pe an⁵.

Așadar potrivit informațiilor documentare existau în Transilvania, cel puțin trei moneterii funcționabile, anume la Baia Mare, Baia de Arieș și Sibiu⁶. S-ar putea să fi existat și alte moneterii în spațiul respectiv dar, având în vedere celelalte moneterii din regatul Ungariei și teritoriul deservit de acesta, s-ar putea ca acestea să fi fost și singurele care aveau mandat de batere a monedelor.

Prețul ridicat pentru care s-au arendat monetăriile mai sus-menționate ilustrează însemnătatea lor economică, deoarece la nivelul specialiștilor se estimează că pe timpul domniei lui Matei Corvin impozitul anual total al orașelor ar fi fost de 22.000 florini de Au, iar pentru acea perioadă censul sașilor ar fi fost de 25.000 florini de Au⁷.

În acest context, sunt necesare a fi amintite reformele (practic măsurile reformatoare) introduse încă anterior de Carol Robert de Anjou (pentru dezvoltarea mineritului și consolidarea sistemului monetar), resimțite apoi în perioada ulterioară⁸. Astfel, începând cu secolul al XIV-lea, datorită măsurilor inițiate anterior, s-au reorganizat câmrile monetare; pe lângă cele patru câmări existente din perioada arpadiană s-au instalat încă șase, dintre care una la Satu Mare (amintită în privilegiul din 1347 – "De asemenea toți negustorii, care circulă pentru negoț între Munte și Sătmar să nu fie împiedicați de comiții câmărilor cei de acum și cei viitori atunci când vin la câmara din Satu Mare și se întorc la

¹ *Ibidem*, p.117.

² Hóman Bálint, *Magyar pénztörténet*, Budapesta, 1916, p.457; Enikő Rűsz Fogarasi, *op.cit.*, p.118.

³ *Idem*.

⁴ Nicolae Edroiu, *Introducere în Științele auxiliare ale istoriei*, Cluj-Napoca, 1992, p.146.

⁵ *Ub.*, VI, p.351-352.

⁶ Enikő Rűsz Fogarasi, *op.cit.*, p.120.

⁷ Kubiny András, *A Mátyás- kori államszervezet*, în Hunyadi Mátyás, Budapest, 1990, p.115; Enikő Rűsz Fogarasi, *op. cit.*, p.121.

⁸ Enikő Rűsz Fogarasi, *op.cit.*, p.121.

Munte cu bani...”; mai târziu această cămară se va muta la Baia Mare), existând în același timp o altă cămară la Oradea, plus cămara transilvană care își avea sediul la Cluj¹.

Câteva considerații necesare privind organizarea cămării și a monetăriei

În fruntea cămării stătea comitele cămării (*comes camerae*, *praefectus camerae*, uneori și *comes urbium regium*). El reprezenta la începutul secolului al XIV-lea autoritatea regală în regiunea minieră². Monetăria era condusă de comitele monetăriei (*comes monetarum*, *magister monetae*).

Noua cămară regală din Baia Mare a cuprins în raza ei de activitate printre altele teritoriile comitatelor Satu Mare, Ugocea și Maramureș. Această instituție însuma atribuțiile și funcțiile a două domenii care odinioară se dezvoltau separat, respectiv cel minier și cel monetar. Activitatea instituției legată de sarcinile monetăriei viza practic conducerea și realizarea producției concrete de monede. În acest sens se disting trei oficii importante care activau în raza orașului Baia Mare: Casa (oficiul) de preschimbare cu atribuții legate de prelucrarea metalelor nobile de la particulari, Casa (oficiul) de separare și afinare și Casa (oficiul) monetar cu atribuții legate de baterea monedelor³.

Pentru anul 1490 este amintit în documente ca prefect al cămării Ștefan Zöld⁴.

Schimbările intervenite la nivel politic începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea se fac simțite și asupra instituției monetăriei din Baia Mare. Cu toate acestea activitatea sa este aproape neîntreruptă și prodigioasă⁵. În acest interval de timp trebuie amintit în fruntea acestora un inspector superior montanistic (Ioan Thurzö) care deținea monetăria încă din 1508. Prezența în fruntea instituției reiese din existența inițialelor numelui său alături de inițialele orașului pe monedele bătute în această perioadă⁶.

După bătălia de la Mohács, pe fondul adversităților existente între Ferdinand de Habsburg și Ioan Zápolya, Baia Mare trece rând pe rând în mâinile celor doi. În 1530, Baia Mare, împreună cu monetăria, se află în posesia habsburgilor, dar nu peste mult timp revine în posesiunea lui Zápolya⁷.

Materialul documentar pentru perioada de sfârșit a secolului al XV-lea și prima jumătate a secolului al XVI-lea nu este foarte numeros, dar din literatura de specialitate rezultă o activitate intensă a monetăriei, susținută de prezența numărului mare de comiți ai monetăriei, respectiv 35⁸. Ulterior, începând cu 1551, monetăria aparține și totodată lucrează până în 1660 în exclusivitate pentru principii transilvăneni, fiind principalul loc de batere a monedelor acestora, fără a se neglija însă și activitatea monetăriei din Sibiu și Cluj.

Pentru anul 1553, este amintit, în funcția de cămarăș, Petru Literatus⁹.

¹Hóman Bálint, *A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*, Budapest, 1921, p.85; Enikő Rűsz Fogarasi, *op. cit.*, p.123.

²Samuel Goldenberg, *op.cit.*, p.154.

³Béla Balogh, *op.cit.*, p.123.

⁴ANDJ- MM., *Fond Primăria orașului Baia Mare, Seria Documente privilegiate*, nr.19/1491.

⁵Gheorghe Csoma, *Suprema țarie a orașului*, Baia Mare, p. 218.

⁶*Ibidem*, p. 219.

⁷*Idem*.

⁸*Idem*.

⁹David Prodan, *Iobăgia în Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, 1967, vol. I, p.322.

Din studiile publicate anterior, pe baza analizei materialului arhivistic editat până în acest moment, se face cunoscut modul de organizare a monetăriei și totodată tehnica baterii monedelor (este vorba despre un registru din 1559 al cămării din Baia Mare¹, în care, practic, sunt sintetizate datele dintr-un alt registru mai amănunțit). Este esențial interesul acordat de puterea centrală pentru buna desfășurare a activității de extragere a minereurilor prin alocarea unor sume de bani pentru exploatarea minereurilor de aur la unele mine – Nagyverem și Baia Mare, deschiderea de noi galerii și implicit activitatea de batere a monedelor. Interesul sporit este determinat și de creșterea venitului cămării din Baia Mare față de secolul XV cu 10.000 florini².

Potrivit reglementărilor din 1559 operațiile necesare baterii monedelor sunt respectate și susținute conform procedurii în cauză folosit în acea perioadă; sunt astfel menționate operațiile de purificare în trei rânduri (separatio) și câte trei operații de cementare la monetăria din Baia Mare³.

Sunt prezente totodată sumele alocate acestor operații precum și sumele cheltuielilor și salariilor celor trei meșteri specialiști ai cămării, cementarul Francisc (Francisco Cementes–70 florini), magistrul Ștefan gravorul (Sculptori-60 florini), topitorul de argint Emeric Premmer (Crematori argenti–30 florini)⁴, diferite obiecte rămase la cămară la încheierea bilanțului anual (materii prime, unelte etc.). Toate informațiile denotă imaginea unei monetării în plină activitate; în rubrici speciale este înregistrat argintul intrat și ieșit precum și florinii de aur intrați. În ce privește venitul în florini de aur (perceptio aureorum) realizat în urma celor trei operații de cementare (6.539 florini la prima cementare, 3427 la a doua și 6132 la a treia) el se ridică la 16.098 fl., sumă impunătoare în comparație cu veniturile altor cămări⁵.

Datorită asediului din 1565, petrecut la Baia Mare, este distrusă și ușa cămării împreună cu monetăria. În urma distrugerilor cămara își încetează activitatea. Minele particulare din zonă vor fi controlate de cămara Scepusiensis. La Baia Mare există în continuare un Oficiu Minier și de Preschimbare, produsele de metale prețioase fiind transportate de aici la Kremnița sau la alte monetării. Activitatea monetăriei va fi reluată între 1581- 1583 de către Felician Herberstein, dar cămara nu va mai fi organizată.

Datorită importanței crescânde a extragerii minereurilor de aur și de argint și implicit a susținerii unei bune desfășurări a activității monetăriei în politica principilor transilvăneni, dar mai ales datorită introducerii sistemului de fasonare a discurilor (barelor) și matrițelor și a sistemului de ștanțare a monedelor cu presa de bătut monede (la sfârșitul sec. XVI)⁶ are loc raportarea sistemului de batere a monedei la monetăria din Baia Mare la cel european amintit anterior; apare astfel folosirea în 1580 a presei de bătut monede cu valțuri acționată hidraulic⁷.

În concluzie, deși conjunctura politică nu a fost întotdeauna extrem de favorabilă, monetăria și cămara din orașul Baia Mare au desfășurat o însemnată activitate. Aceste instituții au constituit nu numai un însemnat factor în procesul de intensificare a relațiilor marfă-bani, contribuind nu numai la stimularea

¹ *Idem.*

² *Idem.*

³ Samuel Goldenberg, *op. cit.*, p. 159.

⁴ Gheorghe Csoma, *Suprema tărie a orașului*, Baia Mare, p. 219.

⁵ *Idem.*

⁶ Samuel Goldenberg, *op. cit.*, p. 159.

⁷ *Ibidem*, p. 158.

funcțiunii banilor ca mijloc de circulație și măsură a valorii, dar și la accentuarea funcțiunii lor ca mijloc de acumulare, la formarea capitalului comercial în această zonă¹.

Monetăria orașului Baia Mare, sec. al XVIII-lea

¹ *Ibidem*, p. 162.

MEȘTEȘUGARII URBANI ÎN ISTORIA SĂLĂJEANĂ

ELENA MUSCA

Les artisans urbains dans l'histoire du Sălaj (Sommaire)

Auprès de l'économie agraire qui avait toujours le rôle prédominant dans le monde rurale on se développait aussi une économie artisanale qui répondait aux nécessités domestiques. Pourtant, la pratique des métiers en système macroéconomique organisé et protégé on réalisait, surtout, dans l'espace urbain, qui offrait des conditions d'acquisition de matière première et un marché de vente constante. La ville représentait le lieu de développement d'une société complexe qui se satisfaisait avec son système seigneurial, en élaborant, en même temps, ses propres hiérarchies.

Grâce aux structures hiérarchiques patriarcales et de nature idéologiques, souvent trop restrictives, le système des corporations urbaines était, pratiquement, impénétrable pour les personnes extra-muros. De plus encore, dans les localités rurales, l'initiative privée était découragée par la restriction du développement imposée par le mécanisme commercial urbain des corporations solidement organisées pour l'anéantissement de l'initiative privée des paysans, l'autre que celle domestique. En dépit de la situation présentée, le système des corporations avait, le long de temps, le rôle prédominant dans l'évolution des localités du Sălaj. Il a formé des personnalités et opinions, a accordé d'identité aux villes et a soutenu leurs ascension économique et politique.

Problematica relației dintre faptele economice și teorie a generat de-a lungul timpului numeroase dispute între cercetători, unii dintre istorici susținând că faptele trebuie prezentate în totalitate, detaliat, nu prin exemplificări întâmplătoare. În general, în spațiul de cultură germană, școala de istorie economică a dat importanță faptelor în stare brută, chiar dacă prezentarea lor nu a beneficiat de o critică a izvoarelor, a datelor și a evoluției istorice. Astăzi, studiile publicate în toate domeniile istoriei probează cu certitudine că nici un cercetător nu zăbovește în domeniul descriptivismului empiric, ci prezintă fapte de istorie economică aplicată, studiate prin mecanismele și tehnicile pe care le-a cunoscut economia în general și societatea în particular, de-a lungul secolelor.

Economia agrară a avut dintotdeauna rolul preponderent în lumea rurală, dar chiar și aici s-a dezvoltat o economie meșteșugărească care a răspuns necesităților domestice. Practicarea meșteșugurilor în sistem macroeconomic, organizat și protecționist s-a realizat în spațiul urban, care oferea condiții de achiziționare a materiei prime și o piață de desfacere constantă. După cum se știe, meșteșugarii s-au organizat în bresle, care au avut un rol determinant prin exercitarea unui control riguros în acest sector economic. În orașe "... breslele se diversifică, iar centrul lor comercial se extinde tot mai mult. Orașul este locul de dezvoltare a unei societăți complexe ce se mulțumește cu sistemul seniorial și ideologia lui, dar își elaborează propriile ierarhii."¹

¹ J. Rossiaud, *Orășeanul*, in *Omul medieval*, volum coordonat de J. Le Goff, Ed Polirom, 1999, p. 132.

În lucrările de istorie urbană se glorifică adeseori în mod nejustificat valorile citadine, prezentate în contrast cu inerția locuitorilor de la sate, motivate de păstarea tradițiilor și nu prin lipsa de inițiativă privată. În epocile anterioare, municipiul Zalău de astăzi a fost doar un burg rural, ceea ce înseamnă că multă vreme, între țărani și orășeni a fost doar o oarecare diferență de cultură.

În multe cazuri, dreptul urban se suprapunea legislației în vigoare datorită faptului că cei care-și împărțeau meșteșugurile, oamenii de afaceri în general, dețineau privilegii, care erau drepturi eliberate de formalismele paralizante ale cutumelor, în virtutea cărora aveau posibilități proprii, cum erau:

- dreptul de a recruta mâna de lucru necesară în atelierele proprii, fără nici un control din partea autorităților publice locale, reprezentante ale statului;
- controlau piețele și târgurile din Zalău, Jibou și Șimleu Silvaniei, precum și măsurile și greutatea;
- reglementau angajările în atelierele meșteșugarilor din oraș și în breasla negustorilor și reglementau meseriile;
- interveneau eficace în favoarea concetățenilor lor, manifestându-și în acest mod solidaritatea colectivă.

În ceea ce privește modul de trai al meșteșugarilor și negustorilor, este de remarcat faptul că aceștia locuiau în propria lor casă, dar împreună cu angajații și cu ucenicii, dacă era vorba de meșteșugari din categoria orășenilor săraci, a celor umili, începători sau care nu obțineau reușita în afaceri. În permanență, meșteșugarii au depins de piață (sau oricum, o parte dintre ei, cei din categoriile inferioară și medie) precum și de izbucnirea unor boli infecțioase și endemice, epidemiile fiind frecvente în epocile medievală și modernă. Cu toate acestea, are loc o continuă lărgire a ariilor migratorii de la sate la orașe, deoarece mirajul libertăților individuale oferite de oraș atrage mereu populația din jurul localităților urbane.

În rândul celor care practicau meșteșugurile, cele mai mici semnale privitoare la o posibilă recesiune economică conduceau la apariția și dezvoltarea unor adevărate sentimente de ostilitate față de neocitadini, care au venit să îngreuneze viața meșteșugarilor cu tradiție în familie, să scadă nivelul pieței forței de muncă și, eventual, să cadă în sarcina municipalității și a bugetului public în cazul în care nu se descurcă singuri. Asociațiile profesionale și autoritățile publice luau măsuri de ajutorare socială minimă, prevăzute în scopul de a se evita, pe cât posibil, furturile și violența necontrolate.

Concomitent, meșteșugarii și negustorii erau constienți de necesitatea sporirii controlului personal și comunitar asupra patrimoniului propriu și a celui public. Acest lucru era ușurat de faptul că averile meșteșugarilor și-au păstrat de-a lungul timpului mobilitatea, o trăsătură originală, primitivă, care-i conferea posibilitatea de transgresare dintr-un loc în altul, de transformare dintr-un tip de capital mobil într-unul imobil, solid, validat de proprietăți imobiliare și pământuri.

De altfel, s-a constatat în documentele breslelor și asociațiilor studiate că meșteșugarii și negustorii dețineau și proprietăți imobiliare, nu numai atelierele proprii și mâna de lucru. Proprietățile acestea erau etalate și reetalate, unele dintre ele fiind rezultatul asocierilor meșteșugărești sau comerciale. Dincolo de tipul de proprietate (individuală sau comună) averile locuitorilor urbani erau active, deci într-o dinamică continuă. Ele constau din casele proprii, casele comune ale breslelor, tarabele și magazinele meșteșugarilor, restaurante, mijloacele de transport ale negustorilor, din atelierele și instalațiile tehnice ale

producătorilor precum și din pământurile pe care orașenii le dețineau în jurul orașelor. Să ne amintim că breasla sumănarilor/gubarilor din Zalău avea piva și alte instalații tehnice tocmai la Plopiș, deținând în proprietate și terenul aferent acestora.

Proprietățile individuale și comune ale orașenilor au ridicat o mare problemă în sistemul medieval: aceea a emancipării locuitorilor urbani activi de sub dominația nobiliară, persistentă în forma de proprietate și în menținerea datoriilor individuale și publice, adică taxele și impozitele curente și periodice. Lupta dintre clasa burgheziei, în formare sau bine definită și statuată, pe de o parte și nobilii proprietari ai orașelor pe de altă parte, s-a concretizat în acapararea drepturilor de a încasa taxele pentru vămi, poduri, taxele de la intrarea și ieșirea din oraș, pentru sare, înlesnirea schimburilor de materie primă, controlul asupra piețelor – atât cea a orasului cât și a celor din localitățile apropiate sau mai îndepărtate – a prețurilor din piețe și a locului de desfacere a produselor. Toate aceste trăsături demonstrează faptul că reușita economică nu era, decât aparent, facilă.

Persoanele *extra muros*, care soseau în oraș seduse de aparenta usurință a dobândirii unei libertăți individuale și a unei averi prin activități private, meșteșugărești sau comerciale, constatau că sistemul nu era ușor de penetrat. În general, soseau în oraș adulți care erau în posesia unor fonduri financiare sau care aveau legături de rudenie cu orașeni, atrași de circulația monetară din oraș, de libertatea de mișcare, de posibilitățile mari pe care le-a oferit întotdeauna și de mecanismul complex, dar perfect angrenat, al tehnicilor comerciale. În localitățile rurale inițiativa privată era descurajată prin îngrădirea dezvoltării de către mecanismul comercial urban al breslelor/asociațiilor, temeinic organizat în scopul zădărnirii inițiativei private a țăranilor, alta decât cea casnică. Am văzut, de-a lungul acestei investigații, cazurile concrete ale meșterilor ceramiști din satele Tihau și Deja. Toate încercările lor de organizare după sistemul meșteșugarilor din Zalău, într-o breaslă cu un statut propriu, care să le încurajeze meseria și să le apere interesele individuale și comune, au fost rapid descoperite și amendate prin măsuri coercitive de către breasla olarilor din Zalău, cu statut *nobiliar, _regal*, o breaslă privilegiată în partea de nord-vest a Ardealului.

Se cuvine să realizăm o scurtă introspecție și asupra averii financiare a breslelor, care reiese din documentele financiar-contabile, din chitanțele păstrate și din modul de acumulare primară a banilor, precizat în toate regulamentele amintite aici, dar și în cele care au fost studiate și valorificate publicistic anterior, de către alți cercetători. Fiecare meșteșugar sau negustor era vigilent în problema gospodăririi fondurilor financiare, deoarece averea mobilă trebuia să fie conservată și mărită cu chibzuință. Meșteșugarii și negustorii erau atenți la apariția și derularea oricărui eveniment politic sau economic, cum a fost recesiunea economică din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Prospectau piața în permanență și reduceau numărul lucrătorilor în momentele dificile. Aceștia se vedeau nevoiți să se descurce pe cont propriu, cel mai adesea în afara orașului, devenind *cârpaci*, cum a fost cazul cizmarilor zăläuani rămași fără materie primă și clienți, care au migrat la sate în timpul recesiunii economice amintite.

Breslele meșteșugarilor și negustorilor aveau conduceri eficiente, care supravegheau calitatea și cantitatea mărfurilor produse de membri, proveniența acestor mărfuri și modalitatea de desfacere, precum și prețurile practicate. Orice abatere de la normele stabilite era descoperită și sancționată cu promptitudine, în

primul rând prin sancțiuni pecuniare, și apoi, în mod drastic, prin confiscarea mărfurilor, care înglobau bani și muncă. Prin aceste mijloace averea breslei și fondurile municipalității din Zalău sporeau, în timp ce averea producătorului se diminuea sau intra în colaps, intervenind falimentul.

Meșteșugarii și negustorii urbani controlau atent piața de materii prime, prin conducerea breslelor, întrucât depindeau de crescătorii de animale din zona rurală, care, la rândul lor, depindeau de fenomenele climatice anuale, de abundența recoltelor sau de lipsa lor, de bolile infecțioase ca și de izbucnirea unor epidemii. Faptul că în Zalău au existat acele perioade în care locuitorii au suferit de pe urma ciumei și a holerei, mulți dintre ei murind în timpul epidemiilor, a avut drept efect manifestarea recesiunilor economice, temporare sau de durată. În aceste perioade dificile, valorile *munca* și *timp* și-au schimbat dimensiunile, iar meșteșugarii și negustorii s-au văzut constrânși să-și întărească privilegiile pentru că pierderile inevitabile să fie cât mai mici.

Pulsul economic și financiar s-a stabilit întotdeauna în hale și în locurile de angajare, unde membrii breslelor, locuitorii orașului și noii veniți constatau care erau prețurile și condițiile de muncă, întotdeauna dinamice, deoarece fluctuau în funcție de schimbările politice, sociale, comunitare. Este evident că economia Zalăului a înregistrat rapid fiecare modificare, mică sau mare.

În ceea ce privește participarea la conducerea administrativă a municipalității, s-a conturat cu claritate componența consiliilor municipale de-a lungul timpului. Nobilii din familiile nobiliare vechi, precum Wesseleny, împreună cu meșteșugarii din conducerea breslelor/asociațiilor, cu juriștii din oraș și cu furnizorii, au fost cei care au format Consiliile orașenești. În deplin consens, își amestecau interesele, atât cele comune cât și private, iar apoi le susțineau în aceste adunări în care se hotărau treburile orașului.

De-a lungul timpului, în epoca medievală, apoi în cea modernă, și, în final, contemporană, acestea au fost categoriile sociale care s-au succedat la conducerea Zalăului, ca pretutindeni în Europa. Occidentul nu a procedat diferit de urbanitatea zăläuană, sau sălăjeană în general. De fapt, modelul urban occidental din marile metropole europene a fost copiat de orașele mijlocii și mici, precum Zalăul, în întregul principiilor de organizare și funcționare. Diferența constă în timpul de manifestare, întârziat în urbanitatea semirurală a Sălajului și în spațiul transilvan, urbanitate care s-a dovedit a fi extrem de conservatoare, prezervând sisteme de funcționare economice și administrative ale căror mecanisme occidentale fuseseră perfecționate și schimbate de mult timp, uneori cu 1 sau 2 secole înainte.

Administrația Zalăului a trebuit să facă față unor probleme specifice economiei urbane, derivate din însăși specializarea muncii, care ridică uneori probleme. Persoanele active aveau de îndeplinit sarcini extrem de diferențiate, iar în perioadele în care s-au produs reorganizări economice și financiare, unele dintre ele s-au găsit în fața unor alegeri extrem de dificile, precum (îi amintim din nou) cizmarii din Zalău care au migrat în așezările rurale mari, singuri sau cu familiile, asumându-și condiția umiltoare de *cârpaci*, mult sub nivelul social al unui meșteșugar adevărat.

La toate acestea se adaugă episoadele aproape violente, care au avut drept miză condițiile de muncă și de trai. Este simptomatică greva calfelor de tăbăcari, acțiune revendicativă care prezenta pericolul de a se dezvolta într-un veritabil conflict între clase. Dar însăși agitația aceasta tipic urbană conține, în sine, schimbarea perpetuă a stării economice și a condițiilor ei de manifestare.

O chestiune extrem de interesantă în peisajul urban este cea a vieții comunitare. Jacques Rossiaud are următoarea părere despre asocierea orașenilor din Europa Occidentală: "Multă vreme, numai cei puternici au putut să-și impună meseriile sau gildele și să cunoască astfel comoditatea responsabilităților împărțite și a protecțiilor reciproce pe care le refuzau celorlalți; confreriile populare le apăreau drept primejdioase focare de revoltă sau deviere eretică. Reprezentanții meseriilor și ai artelor, o dată instalați la putere, au adoptat pentru o perioadă îndelungată această atitudine împotriva celor neînsemnați, iar prin anul 1400, la Florența și Strasbourg, confreriile profesionale supravegheate îndeaproape trebuiau să se integreze în grupurile și artele considerate drept cadre ale organizării socio-politice..."

Dar, o dată încheiată cucerirea lor urbană, ordinele mendicante au înțeles cu repeziciune că puteau profita de micile parohii consensuale; ei le-au acceptat ori au îndemnat la crearea lor, la fel ca municipiile care le-au descoperit mai târziu utilitatea și, exceptând perioadele de tensiune socială sau politică, le-au favorizat.¹

În general, urbanismul medieval din Europa, de la care nu a făcut nici o excepție cel sălăjean, dar căruia nu i-a adus nici o modificare care să-i imprime o notă personală, a fost expresia unei vieți comunitare organizată regulamentar, în formule stradale și de cartier. Aceste formule facilitau socializarea pe temeiul unei vecinătăți largite teritorial. Pentru adulți, viața comunitară constituia un *modus vivendi*, iar pentru tineri era un foarte util exercițiu în vederea integrării active în viața socială de mai târziu.

Fondul principal al acestui studiu este constituit din activitatea profesională a locuitorilor urbani și organizațiile aferente, care sunt în număr de 3: breslele meșterilor; breslele calfelor și asociațiile rudelor și prietenilor acestora, în general constituite în scop de întrajutorare. Am surprins, inevitabil, și modalități de manifestare activă a breslelor în peisajul citadin, cu trimitere expresă la Zalău, pentru care documentația a fost abundentă. În rândurile următoare dorim să detaliem anumite aspecte ale vieții comunitare a urbei de sub Meseș, din dorința de cunoaștere dar și datorită faptului că multe din stereotipurile medievale și moderne s-au perpetuat până în cotidian.

În orașele Zalău, Jibou și Șimleu Silvaniei, care aveau un statut urban adecvat, respectarea riturilor comunitare a fost asemănătoare cu practicile unei tradiții bune, aleasă liber, chiar dacă aceste rituri aveau caracter deopotrivă sacru și profan. Ele aveau darul de a întări coeziunea socială, care nu este altceva decât o exprimare suplimentară a statutului privat extins din zona profesională în cea a comunității.

Comunitatea începea cu vecinătatea imediată, care se statornicea, cu certitudine, pe baze etnice, confesionale, pe structura ocupațională. Astfel, în Zalău și oriunde în orașele transilvane, strada pe care locuiau ceramiștii a primit patronimul profesiei – strada Olarilor – păstrat intact până astăzi, deși de peste 30 de ani nu mai practică nimeni meseria de olar. Între cele două brațe ale Văii Zalăului se afla Hala tăbăcarilor, transformată astăzi în Piața agro-alimentară principală a Zalăului. În general, denumirile și destinațiile inițiale ale locurilor s-au transmis de generații și au rezistat până astăzi, dovedind o uimitoare capacitate conservativă a locuitorilor orașului.

¹ *Ibidem*, p. 149.

Multă vreme, pentru cei veniți din zona ruralului, care au ales o rezidență urbană, accesul la o locuință era dificil, ca și accesul la un loc de muncă. Mirajul orașului se dovedea a fi restrictiv, nu se dobândeau instantaneu, sau cu ușurință, statutul de orășean și libertatea privată mult râvnită. Într-o perioadă istorică lungă, asistăm la manifestarea dominantelor etnice în toate domeniile de activitate și în toate orașele europene. Zalăul nu a făcut excepție de la organizarea protecției intereselor populației maghiare majoritare, pe principii etnice, chiar dacă erau exprimate regulamentar prin intermediul celor confesionale. Restricțiile erau îndreptate împotriva românilor, căci nicăieri nu era prevăzut accesul ortodocșilor la meserii. Imigranții români în Zalău erau nevoiți să se grupeze în spațiile mai puțin introvertite, în cartierele marginase ale orașului, care au apărut ca atare odată cu stabilirea lor aici. Dominanta etnica a fost deosebit de puternică, impusă de autorități, și se regăsește, în mod evident, în grupările profesionale ale meseriilor sale cele mai importante: măcelăria, tăbăcăria, cizmăria, postavăria.

În spațiul urban al Zalăului astfel segmenat, habitatul a fost organizat pe străzi, cu sacralități tutelare proprii, cu un centru politico-organizatoric bine definit și funcțional. Acest tip de organizare induce particularismul în viața cotidiană, care se regăsește doar în centrele urbane. Pentru persoanele care veneau din afara orașului Zalău, alegerea rezidenței depindea de existența legăturilor de rudenie și de prietenie, precum și de necesitatea apartenenței la sociabilitățile informale. Pentru exemplificare, vizualizăm strada 22 Decembrie 1989 (cunoscută și astăzi sub denumirea de strada Crasnei), care are o piațetă în jurul cișmelei la care veneau după apă adolescenții, tinerii și copii, cu birtul "Cireșica" pentru bărbați și cuptorul pentru copt pâine, unde femeile socializau în timp ce supravegheau coacerea. Acesta este un tip de sociabilitate urbană densă, cotidiană, care favorizează descărcarea energiilor de orice fel, prin împărtășirea vicinală.

Bărbații împărtășeau comunități teritoriale mult mai extinse decât femeile. Oricare dintre locuitorii Zalăului - meșteșugar, negustor, notabilitate publică și persoanele cu alte ocupații, era nevoit într-unul din momentele zilei de lucru, să-și părăsească biroul de magistrat, atelierul, taraba sau magazinul și să cutreiere prin oraș. Măcelarii aveau, cu siguranță, drum în oborul de animale, fie pentru achiziții, fie pentru a sonda pulsul pieții; patronii restaurantelor și birturilor, ca și meșteșugarii care aveau ateliere mari, cu mulți ucenici și calfe, erau nevoiți să facă un drum la măcelărie pentru a cumpăra carne, la piața pentru legume sau în locurile publice pentru angajarea lucrătorilor ori pentru materie primă. Măcelarii cumpărau, de obicei, turme de animale pe care le pășteau pe izlazul comunal sau pe pășunile proprii, particulare și ale breslei; turmele și păstorii trebuiau verificați cât se poate de des, chiar și zilnic. Desemenea, era necesar să se afle toate știrile economice și financiare curente în scopul protejării averilor personale și comune, ale breslelor.

Viața personală a bărbaților era mai plină de evenimente decât a femeilor. În cele mai multe cazuri, atelierele meșteșugarilor nu erau în spațiul casei, unde se desfășurau doar activitățile domestice. Dacă ne gândim la tăbăcări și la munca lor, la mirosurile degajate de pieile crude și la substanțele chimice puternic mirositoare cu care se tratau pieile, la faptul că acestea erau ținute în butoaie în timpul tratamentului și apoi puse la uscat în poduri, apreciem locul dintre cele două brațe ale Văii Zalăului care a fost destinat tăbăcărilor, în afara orașului de atunci. Acest spațiu îndeplinea și cerințele unei utilități imediate de a

avea suficientă apă pentru prelucrare. Așadar, meșterul tăbăcar și angajații săi se deplasau în fiecare zi de 2 – 3 ori de acasă până la atelier și înapoi, pentru lucru și mesele zilnice. Întâlnirile cu alți meșteșugari, cu vecini, prieteni și rude erau frecvente, prilejuri de a afla noutăți și de a opina asupra celor aflate. Se producea, în cel mai simplu mod, o socializare cotidiană, directă, vicinală, profesională și politică, extrem de eficace și utilă pentru oamenii de afaceri.

În viața socială a bărbaților interveneau și momentele speciale, în care spiritul asociativ era mult mai liber decât în spațiile publice controlate: cele pe care le petreceau în baia comunală, mai ales în cea de aburi. Atunci își luau timp suficient pentru taifas, pentru acel gen de socializare masculină care descătușează energiile reprimite. Birtul alăturat băii publice din Zalău, care era specializat în preparate culinare preferate după o baie de aburi și o baie obișnuită, menită să refacă energia, deservea clienții citadini și pe cei ocazionali, și era, în același timp, un loc excelent pentru întâlnirile neprotocolare ale meșteșugarilor și negustorilor zălăuani și din alte părți. De altfel, Zalăul a fost un oraș privilegiat în privința consumului alimentar, atât sub aspect cantitativ cât și calitativ. În anul 1926, profesorul Leontin Ghergariu caracteriza centrul orașului prin faptul că avea, una lângă alta, măcelarii unde se și prepara mâncare și cârciume: tot o cârciumă și o măcelarie. Este vorba despre o stare de fapt moștenită, a cărei apariție o putem raporta la secolul al XV-lea, când Zalăul a primit dreptul oficial de a ține târg în mod constant.

Nu numai cantitatea consumului alimentar era importantă, ci și calitatea. Orașul, prin birturile și restaurantele căruia se perinda o populație numeroasă, este și un producător de rafinamente culinare. Oricum, orașenii sunt mai carnivori decât țăranii, calitatea cărnii este mai bună, întrucât țăranul din categoria medie nu-și permitea să taie animalul cel mai bun pentru consumul propriu, ci îl vindea măcelarilor din Zalău. De altfel, consumatorii urbani își alegeau întâi carnea și apoi birtașul o prepara. Vânzările mari aveau loc în zilele de târg, când vânzătorii și cumpărătorii pecetluiau "actul comercial" cu o băutură și o mâncare. În aceste momente, era ușor pentru orașenii cunoscători în arta culinară să-i incite pe țăranii în a cheltui ceva mai mult din banii primiți pe marfa vândută pentru a consuma o mâncare rafinată, condimentată, care cerea o băutură pe măsura și nu obișnuitul grătar și vin acru. Astfel, de-a lungul timpului gusturile alimentare evoluează, chiar dacă nivelurile socio-alimentare rămân multiplu diferențiate.

Așadar, socializarea comunitară nu se reducea numai la întruniri oficiale, la chemările profesionale și la solicitările vecinilor. Sistemul asociativ desfășura o gamă largă de activități care foloseau o paletă mereu inovată de modalități practice.

Comunitățile de vecinătate confereau, cel mai ades, numele unor tineri care veneau din localitățile rurale numai cu numele de botez. Aceștia primeau, după un timp oarecare de supraveghere și evaluare, o poreclă adecvată stilului propriu. Porecla exprima calitățile sau defectele tânărului, ori profesiunea pentru care se pregătea, în cazul în care era angajat ca ucenic. Porecla devenea în scurt timp patronim, și îl încadra pe tânăr într-un grup teritorial masculin, lucru extrem de important pentru deschiderea posibilităților de socializare a persoanei respective. În acest mod, comunitatea își îndeplinea una dintre funcțiile sale, de *formatoare de identități*. Vecinătatea era, simultan, și *modelatoare de identități*. Evolutiv, această comunitate supraveghea conduita tinerelor fete, tinerele logodite erau inițiate în secretele mariajului, miresele erau împodobite de vecine, femeile care nașteau erau ajutate în perioada postnatală, iar mortul era vegheat,

însoțit la groapă și familia era ajutată atât moral cât și financiar, prin contribuțiile tuturor la Casa de înmormântare.

Altercațiile conjugale, bolile sau accidentele îi strângeau repede pe vecini, care acordau ajutor celor în nevoie. Aceasta este manifestarea funcției *reciprocității cotidiene*, extrem de importantă mai ales pentru familiile meșteșugarilor din toată Europa.

Momente importante de comuniune stradală sau de cartier erau sărbătorile mari ale anului. În cercetarea documentelor din arhivele breslelor existente în Zalău nu am găsit descrieri ale unor sărbătoriri comune, ceea ce ne împiedică să cunoaștem amploarea fervorii vicinale. În mod obișnuit, aceste sărbători reconfigurează spiritul vecinătății imediate în sensul bun al cuvântului, mai ales sărbătorile de iarnă. În compensație, sunt mai explicit definite manifestările ocazionate de nunți, confirmări în profesie, botezuri sau momente comemorative prilejuite de înmormântări. Modalitățile de acțiune, cuantumul contribuției pecuniare și necesitatea prezenței fizice la aceste activități comunitare sau profesionale, sunt statuate prin reguli bine definite și care sunt respectate cu strictețe, deși reglementările nu erau elaborate în regim democratic. Am întâlnit în documente exemple concludente care ilustrează aceste afirmații: tinerele calfe de cizmari erau obligate să ofere o masă cizmarilor din breaslă, care erau însoțiți de familiile lor, în momentul în care le era recunoscută lucrarea de maiestrie și intrau în rândurile meșterilor consacrați. Conținutul mesei sărbătorești era reglementat în ceea ce privește meniul, cantitatea mâncărilor (o oală mare cu sarmale, de exemplu) și cantitatea băuturii. Se evitau în acest fel posibilele neajunsuri legate de organizarea unei mese sărbătorești neîndestulatoare, cât și etalarea unei obediențe care nu era posibilă pentru toți membrii breslei calfelor, cu tot ajutorul asigurat de breasla, știut fiind că tinerii învățacei nu proveneau din familii la fel de înstărite.

Practicarea cu rigurozitate a acestor obiceiuri comunitare este posibil să fi devenit obositoare, sau apăsătoare pentru unii dintre membri, și să fi apărut sentimente de revoltă împotriva lor. În aceste cazuri, ritualurile organizațiilor comunitare vicinale erau reconfigurate, nicidecum eludate.

Epoca medievală a cunoscut, după cum se vede, un adevărat apetit pentru sistemul asociativ, în multiple forme: profesional, stradal, de vârstă, etnie, confesiune, etc. Organizațiile respective elaborau și răspândeau o multitudine de valori citadine, creau moduri de a trăi bine, au format o cultură care a devenit comună și necesară de adoptat. Acest apetit a fost generat și alimentat de crizele și dezastrele economice, politice, militare cunoscute în istoria evului mediu milenar, ele nelipsind din modernitatea și contemporaneitatea zălăuană. Principiile de organizare și funcționare asociativă s-au transmis până astăzi, identitățile urbane fiind reconfigurate în asociații profesionale (IMM-uri), de conviețuire vicinală (asociații ale proprietarilor de apartamente, organizate pe scări sau pe blocuri, asociații stradale), de întraajutorare (financiare, de luptă împotriva drogurilor, educație contraceptivă în mediile sociale defavorizate, etc.).

Asociațiile comunitare ale tinerilor și adulților, organizațiile profesionale și cele politice au fost preluate spre patronare de către autoritățile publice locale, reprezentante ale guvernelor în teritoriul urban al Zalăului și Șimleului, și au fost folosite în scopul îmbunătățirii vieții sociale a locuitorilor, precum și pentru dezamorsarea tensiunilor sociale și politice, inevitabile în orice societate umană. În rândul tinerilor a fost prezent întotdeauna un sentiment de frondă față de adulți. Atunci, ca și acum, grupurile de adolescenți se identificau și se defineau în

opozitie cu oamenii asezati, cu rosturi bine cladite. Se nastea dorinta de subminare a ierarhiilor, care au fost intotdeauna bine cladite: responsabilii erau oameni maturi sau in varsta, cu un statut economic si social dobândit in anii de munca si care au fost in masura sa-si asume responsabilitati in cadrul breslelor si al asociatiilor comunitare. In mediul meştesugăresc existau tensiuni determinate fie de schimbul inegal, fie de rivalităţile de clan si familiale care făceau din oraş o lume in care confruntările directe se puteau aprinde instantaneu. Existau tensiuni generate de tineri, mai ales de calfe, care conştientizau valoarea muncii, a câştigului, a ajutorului social si împrumutului rambursabil, a bogăţiei si sărăciei ca guvernante ale vieţii umane urbane. Aceste stări erau agravate si de necesitatea unui celibat prelungit, căci nu se puteau căsători înainte de a-si face un rost, de a se întoarce din călătoria de studiu si a face lucrarea de măiestrie. Ca urmare, morala domestică era un principiu foarte îndepărtat, si se întrevede în Zalău o posibilă morală sexuală adaptată acestor condiţii de existenţă, care trebuia urmată cu discreţie, deoarece calfa saracă avea drept capital esenţial doar o reputaţie bună.

Apartenenţa la structurile profesionale si/sau comunitare era esenţială pentru meştesugari si comercianţi. Aceste organisme sunt deopotrivă protectoare si promotoare pentru membrii săi. Sub aspect material, casieria comună avea scopul mărturisit de ajutorare a membrilor săi nevoiaşi si pentru a se acorda împrumuturi rambursabile, în regim preferenţial si privilegiat, dobânda fiind mică faţă de cea practică de bănci. Apoi, banca cerea garanţii pe care tinerii si cei mai umili dintre meştesugari nu le deţineau.

Asociaţiile profesionale aveau rolul determinant de şcolarizare a tinerilor ucenici si a calfelor, dar acordau si sprijin unei întregi reţele ocrotitoare. Calfa era dirijată în călătoria sa de studiu si supravegheată permanent, de aproape sau din depărtare, dar beneficia de ocrotirea părinţilor breslei la care se prezenta cu o scrisoare de recomnadare, deci conducerea breslei zălăuane îşi asuma rolul de mediatore în calea tânărului. Apoi, acesta avea asigurată cazarea si masa la locul de muncă, la care se adauga plata pentru activitatea pe care o depunea. Acţiunile calfei călătoare erau în permanenţă monitorizate, deoarece imaginea unei bresle/asociaţii era spiritual verticală si orientată profesional, iar asociaţia veghea asupra membrilor săi, oriunde si oricând.

Structurile ierarhice erau patriarhale si de natură ideologică, au fost adeseori prea restrictive si uneori abuzive, dar au funcţionat timp de secole. Meştesugurii din Zalău si din celelalte localităţi urbane au avut rolul predominant în evoluţia lor, au format personalităţi si opinii, au fost cele care au dat identitate oraşelor sălăjene si au contribuit la ascensiunea lor economică si politică.

CAZUL FLORIAN MICAȘ ÎN DEZBATERILE ADUNĂRILOR NAȚIONALE DE LA BLAJ DIN 1848 ȘI ALTE DEMERSURI PENTRU ELIBERAREA ARESTATULUI

IONEL MUREȘAN

DER FALL „FLORIAN MICAS” IN DEN DISKUSSIONEN DER NATIONALEN VERSAMMLUNGEN VON BLAJ, JAHRE 1848

(Zusammenfassung)

Der rumänische Anwalt aus Klausenburg, Florian Micas, war einer der Schöpfer des Programs des rumänischen Bürgertums in der 1848 Revolution.

Sowohl als Schöpfer des Bittschriftprojektes (27-28 März) als auch für seine Mitarbeit an die Organisierung der ersten Nationalen Versammlung von Blaj (in Duminica Tomii), ist er, aus dem Befehl der Regierung des Siebenbürgischen Fürstentums, in der Nacht von 26-27 April 1848 in seinem Haus, in Klausenburg verhaftet worden, dann ist er am 9. Mai ins Gefängnis nach Neumarkt- Tg.Mures geschickt worden.

Seine Befreiung wurde von allen drei Nationalen Versammlungen von Blaj (am 18-30 Aprilie 1848, 3-5/15-17 Mai 1848 und auch am 3-16/15-28 September) und so durch diese von dem ganzen rumänischen Volk verlangt.

Florian Micas ist, so, ein Symbol der rumänischen Revolution geworden, seine Befreiung konnte die soziale und nationale Befreiung des rumänischen Volkes bedeuten.

Bittschreife um die Befreiung von Micas hatten auch die Schüler und die Studenten aus Blaj, die griechisch-katholischen und orthodoxen Priester von Zlatna und die Bürger von Abrud geschrieben. In diesen Bittschreife Micas Verhaftung war als eine Übertretung der demokratischen Freiheiten angesehen.

Der zweite Nationale Versammlung aus Blaj (fand am Campia Libertatii statt) zeigte der Regierung, in einer Denkschrift, dass Florian Micas als Adlige, ohne eine richterliche Bestimmung nicht verhaftet werden konnte.

An derselben Versammlung, wurde Micas, symbolisch, als Mitglied in das Ständige National Komitee gewählt, eine Geste, die machte, dass seine Verhaftung der Schmerz der ganzen rumänischen Nation wurde.

Der Vater des Anwaltes, der Kleinbürger, Iosif Teodor Micas, nahm an die Große Nationale Versammlung von Blaj am 3-5 Mai /15-17 Mai 1848 und an die Diskussionen des feudalistisch-ungarischen Dietas am 29 .Mai, in Klausenburg teil. Zudringlich, verlangte er, die Befreiung seines eigenen Sohnes. Als Repressalien, hatten die ungarischen Hochbeamter das Haus, und das ganze Vermögen der Micas Familie aus Jucul de Jos konfiziert, und der alte Micas wurde gezwungen, sich in den Apuseni Bergen zurückzuziehen und so hatte er sich in Abrud niedergelassen.

Als Folge der zweiten Versammlung in Blaj, am 31. Mai 1848, hatte die Regierung dem Mierschen Stuhl befohlen, Florian Micas zu befreien, aber unter einer Bedingung, er sollte eine Garantie deklaration schreiben und diese unterschreiben. Das hätte, für den Verhafteten bedeutet, seine eigene Freiheit der Passivität und des Verzichtes auf die nationale Bewegung der Siebenburgischen Rumänen zu bedingen. Micas weigerte sich diese Deklaration zu schreiben und bevorzugte weiter die Strenge des Haftregimes auszuhalten.

Die dritte Versammlung auf die Campia Libertatii erklärte, dass man Blaj unter Besetzung halten wird, bis Florian Micas und die anderen verhafteten Führenden befreit werden. Unter diesen Bedingungen am 27. September, nach einer 5 monatlichen Haft, ist Micas als Garant seiner Nation frei gelassen und so konnte er noch an die letzten Diskussionen in Blaj teilnehmen. Er wurde unter den 6 Mitgliedern des Rumänischien

National Komitees gewählt, das wurde später als „Komitee des Pazifismus“ bekannt. Dieses hatte den Auftrag das Schicksal der Rumänen in der '48 Revolution zu führen.

Prin contribuția adusă la elaborarea proiectului de petiție din 27-28 martie 1848, tânărul avocat din Cluj, Florian Micaș s-a numărat printre realizatorii programului burgheziei române în revoluție. Atât pentru calitatea de autor al proiectului de petiție, cât, mai ales, pentru impactul cererilor din document asupra maselor țărănești din jurul Clujului, numele lui Florian Micaș a intrat în dosarele autorităților ca „instigator”, în limbajul epocii „buitogatău” (bujtógató), atribut care a stat la baza conturării „periculozității” lui față de Guvernul Pricipatului Transilvaniei.¹

Presa maghiară din Cluj a împrăștiat de zor, încă din primele zile ale revoluției de la 1848-1849 o ploaie de învinuiri la adresa „instigatorilor români”. Termenul unguresc „bujtógató” exprima mai mult decât o agitație politică ilegală. Cei stigmatizați cu un asemenea epitet erau asimilați cu criminalii. Atribuind conducătorilor români acest calificativ, autoritățile se considerau îndreptățite să aplice față de ei toate rigorile legislației feudale, fără judecată și fără „moftul” curților de jurați. Goana după „instigatorii” români, constituia în timpul revoluției, preocuparea de căpetenie a guvernaților maghiari din Transilvania.

Ideea convocării unui congres național s-a născut la Târgu-Mureș, în locuința lui Avram Iancu, în seara zilei de 26 martie 1848, când canceliștii români de la Tabla regească s-au întâlnit cu trimisul Blajului, studentul Ioan Bârlea. Această idee răspândită fulgerător printre români a găsit aderență în conștiința lui Florian Micaș și de aceea revoluționarul a participat la 1 aprilie la consultările de la Blaj unde s-a fixat termenul primei Adunări Naționale pentru data de 18/30 aprilie iar Aron Pumnul a redactat un manifest care chema pe români la această adunare. Manifestul a fost răspândit în toată Transilvania de către elevii școlilor teologice din Blaj care au plecat acasă în vacanța de Paști. Micaș s-a alăturat acestei acțiuni, răspândind în ținutul Clujului chemările la adunarea din Duminica Tomii. Cu această ocazie, în dosarele autorităților de la Cluj, în dreptul numelui său s-a adăugat și acuzația de a fi răspândit printre țărani „tipărituri instigatoare” care arătau ca a sosit momentul afirmării dezideratelor privind desființarea iobăgiei și autodeterminarea națiunii române.

Între timp Guvernul a interzis ținerea adunării din 18/30 aprilie prin Ordinul nr. 5245/1848, iar tinerii intelectuali români, printre care și Florian Micaș s-au adunat din nou la Blaj pe 6/18 aprilie, apoi la Sibiu pe 7/19 aprilie pentru a fixa termenul unei noi adunări. Cele două consistorii bisericești, cel greco-unit de la Blaj și cel ortodox de la Sibiu s-au înțeles și au fixat noul termen al Adunării Naționale pentru 3/15 mai 1848.

Se pare că în conferința de la Sibiu au fost stabilite și culorile steagului național al românilor din Transilvania, „luate după îmbrăcământul poporului român” albastru-roșu-alb, așezate paralel cu hampa și purtând inscripția „Virtus Romana Rediviva” (virtutea romană reînviată). Ca semn al legalității adunărilor de la Blaj și ca o recunoaștere a autorității împăratului de la Viena s-a hotărât ca

¹ Ionel Mureșan, *Contribuția lui Florian Micaș la realizarea proiectului de petiție de la Cluj din 27-28 martie 1848 în Apulum, Alba Iulia, XXIII, 1986, pp.283-297.*

la steaguri să fie atașate eșarfe galben-negre, culorile Imperiului habsburgic.¹ După conferință, în timpul cinei comune, clericul Armat Eliseu a propus ca toți conducătorii românilor care poartă nume ungurești, să și le românizeze, propunere unanim acceptată.

Dar Florian Micaș nu va putea participa la nici una din adunările naționale pentru că va fi arestat la locuința sa din Cluj în noaptea de 14/26 spre 15/27 aprilie sub acuzația „de instigare a poporului român la nesupunere”, de „activitate anticonstituțională” și bănuir de „conspirație împotriva națiunii maghiare”. Ca nobil, el nu putea fi reținut decât în interesul păstrării ordinii publice iar aceasta în mod excepțional, până la întocmirea formelor legale de detenție. Era încă în vigoare „Tripartitum”-ul lui Werböczy István din 1517 care în partea I, titlul 9 (primae nonus) amintește „Despre cele patru drepturi primare și privilegiate ale nobililor”. Acestea precizau că nobilul: 1) nu poate fi arestat de nimeni și nicăieri, fără sentință legală; 2) nu stă sub autoritatea nimănui, decât sub cea a domnitorului încoronat legal; 3) dispune liber întotdeauna, conform voinței sale, de drepturile legale și de toate veniturile existente în interiorul moșiei sale, fiind scutit pe vecie de orice prestări iobăgești, de impozite, vămi; este dator numai cu serviciul militar în vederea apărării țării; 4) în cazul în care domnitorul îi încalcă drepturile nobiliare, are libertatea de a i se opune. Micaș a fost însă arestat în temeiul unor dispoziții polițienești și închis pentru cinci luni deoarece Guvernul s-a temut că prin cuvântările sale adresate poporului de rând s-ar putea răsturna ordinea socială în Transilvania. El a fost ținut la arestul din Cluj până la data de 27 aprilie / 9 mai când a fost transferat la închisoarea Scaunului Mureș apoi în arestul cetății din Târgu-Mureș. Comisia de anchetă care și-a desfășurat investigațiile între 16/28 aprilie și 1/13 mai, cercetând cele 67 (68) de scrisori confiscate de la Florian Micaș a constatat că deținutul avea strânse legături cu alți „instigatori” români printre care Alexandru Papiu-Ilarian și Ioan Buteanu, propunând Guvernului și arestarea acestora.²

Faptul că nu i s-a găsit nici o vină concretă și că n-a fost judecat într-un proces public demonstrează intențiile autorităților maghiare de a „decapita” mișcarea națională românească, de a o lăsa fără conducători. Însă locul celor arestați și izolați de mase va fi luat de alții iar această solidaritate a „marilor noștri bărbați de la 1848” cu cauza celor asupriți este demnă de toată lauda.

În ciuda opreliștilor, adunarea din 18/30 aprilie 1848 se va ține totuși, dar la ea nu vor participa decât câteva mii de români. Cazul Florian Micaș a fost amplu dezbătut la Blaj, atât în această adunare, cât mai ales în Marea Adunare Națională din 3-5 (15-17) mai de pe Câmpia Libertății și apoi în cea din 3-16 (15-28) septembrie 1848. Pentru cât a militat Florian Micaș și pentru cât a suferit pe

¹ Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia Superioară*, tom II, Viena, 1852, p.221; Ștefan Branea, *Cronica evenimentelor din anii 1848-1849 scrisă de protopopul gr.ort. Ștefan Branea din comuna Măierău (Aluniș)*, publicată de Alexandru Ceușianu în *Țara Bârsei*, VI, nr.6, nov.-dec. 1934, p.551; Aurelia Bunea, *Steagul poporului român din Transilvania în revoluția din anii 1848-1849 în Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, Ed.Academiei RSR, XII, 1969, pp.42-50; Virgil Medan, *Marșul Regimentului românesc de grăniceri din Năsăud*, în *Acta Musei Napocensis*, Cluj Napoca, XXI, 1984, p.598; Augustin Pădurean, *Tricolorul și cromatica portului popular românesc*, în *Acta Musei Napocensis*, Cluj Napoca, nr.32, 1996, vol.II, p.405.

² Gelu Neamtu, *Urmărirea lui Alexandru Papiu Ilarian ca „instigator” la 1848 în Acta Musei Napocensis*, Cluj Napoca, nr.33, 1997, vol.II, p.233; I. Mureșan, *Cauzele arestării și anchetarea lui Florian Micaș în contextul social-politic al Transilvaniei din primăvara anului 1848*, în *Marisia*, Tg.Mureș, XXVII, 2003, pp. 229-251.

nedrept, timp de cinci luni, regimul de detenție, numele lui a devenit simbolul național al românilor ardeleni în timpul revoluției. Eliberarea lui a fost cerută de toate cele trei adunări naționale și prin aceasta de întreg poporul român din Transilvania.

Adunarea din Duminica Tomii s-a ținut fără autorizația Guberniul. În fiecare sat a fost citită proclamația lui Aron Pumnul care chema populația românească prin reprezentanții săi la Blaj pe ziua de 18/30 aprilie. Guberniul a delegat ca observatori la adunare pe judele suprem al comitatului Alba de Jos Foszto Menyhart și pe vicecomitele Miksa János, iar în zona Blajului a masat circa 200 de soldați pentru a supraveghea și intimida pe români.¹

În pofida măsurilor restrictive, aproximativ 4000 de țărani, având în frunte pe intelectualii revoluționari, au venit la această adunare, care marchează prima manifestare de amploare a revoluției românești din Transilvania.² Tineretul prezent la adunare îndrăznește să afirme sus și tare voința de libertate a poporului român, sfidând samavolnicia contelui Teleki Jozsef guvernatorul Principatului Transilvaniei. Avram Iancu, Ioan Buteanu și Alexandru Papiu-Illarian au luat asupra lor riscul învinovățirii Guberniului și au adresat cuvântări către participanți de pe terasa largă a catedralei. Ei au căutat să reformuleze revendicările mulțimii, acordând o deosebită atenție eliberării de sub jugul iobăgiei și a afirmării drepturilor naționale ale românilor din Transilvania.

Poporul s-a dezlegat în mod tranșant de seculara autoritate bisericească, recunoscând drept conducători pe tinerii intelectuali români care formau nucleul revoluționar. Ca dovadă, atunci când episcopul Ioan Lemeni a vrut să ia cuvântul în adunare, mai mult obligat de trimișii Guberniului decât din proprie inițiativă, pentru a îndemna la împrăștierea mulțimii, n-a fost lăsat să vorbească. La urma urmelor episcopul din Blaj nu era altceva, în ochii țăranilor, decât un feudal oarecare, printre cei mai bogați din Transilvania. În același timp, mulțimea și-a manifestat față de atașamentul și grija pentru propagatorii ideilor revoluționare. Atunci când autoritățile maghiare prezente la adunare au vrut să stea de vorbă cu Alexandru Papiu-Illarian, țăranii l-au împiedicat să se depărteze din mijlocul lor. Dar cea mai bună ilustrare a acestui transfer de autoritate o constituie înțelegerea desăvârșită dintre popor și conducătorii săi pe tot parcursul revoluției.³

Adunarea din Duminica Tomii s-a ocupat și de măsurile adoptate de către autorități împotriva mișcării naționale românești. Chiar în ziua anterioară 17/29 aprilie, episcopul Ioan Lemeni a eliminat din seminarul teologic pe Vasile Moldovan, pe motiv că acesta chemase pe români la adunarea din 18/30 aprilie. Alexandru Papiu-Illarian, oratorul principal al adunării, a arătat în cuvântarea sa ținută în dimineața acelei memorabile zile, că avocatul Florian Micaș, conducătorul tineretului din Cluj, a fost arestat de Guberniu pentru „vina” de a fi „ațâțat” pe români, propunând în același context să se facă o petiție pentru eliberarea lui. Odată cu protestul împotriva arestării lui Micaș, Alexandru Papiu-

¹ Cornelia Bodea, *1848 la români – o istorie în date și mărturii*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1982, doc.112, p.444; *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române.C. Transilvania*, vol.III,Ed.Academiei RSR, București, 1982, doc.19 ppo.49-50.

² Victor Chereșteșiu, *Adunarea Națională de la Blaj din 3-5 (15-17) mai 1848*, Ed.Politică, București, 1966, p.403; Eugen Hulea, *Simion Balint (1810-1880) în Apulum*, Alba Iulia, X, 1972, p.425.

³ Ioan Chindriș, *Ideologia revoluționară a lui Alexandru Papiu Ilarian*, Ed.Politică, București, 1983, p.41.

Ilarian a cerut adunării să revindică reprimirea în seminarul din Blaj a teologului eliminat. În aceeași zi participanții le adunare au introdus în seminar pe teologul Vasile Moldovan în triumf.¹

Prima adunare de la Blaj a hotărât să facă o petiție către Guberniu în care să se ceară eliberarea lui Micaș și să se specifice că românii nu intenționează să se răscoale împotriva maghiarilor, ci dimpotrivă, ei vor să trăiască în pace cu toate națiunile din țară pe baza principiilor fraternității și dreptății. Dacă și românii se întrunesc în adunări naționale o fac fără violență și la exemplul celorlalte naționalități conlocuitoare, pentru a se pune de acord, în aceste timpuri extraordinare, asupra revendicărilor politico-naționale și sociale.² Cu redactarea acestui memoriu - petiție a fost însărcinat canonicul Timotei Cipariu, vechi prieten al arestatului de pe timpul când Micaș era profesor asociat la Blaj.³

Memoriul – petiție redactat de Cipariu era un protest împotriva politicii de intimidare, promovată de autorități vizavi de mișcarea națională românească. El cerea eliberarea înțemnițaților, printre care și a lui Florian Micaș, reprimirea în funcții a arestaților eliberați și încetarea persecuțiilor unilaterale împotriva românilor.

Înainte de despărțire participanții la adunare au lansat un „Apel către români” care era un îndemn la o mobilizare masivă pentru congresul deliberativ din 3/15 mai, ei înșiși angajându-se să fie din nou prezenți la Blaj, la data menționată. Deci, să se țină, nu o reuniune restrânsă de înalți prelați și notabili, așa cum prescriau autoritățile, ci un veritabil congres național. Românii să fie conștienți că numai prin forța numerică vor putea învinge restricțiile și obstacolele unui aparat administrativ represiv, vor putea apăra pe fruntașii lor aflați în pericol de a deveni victime, întocmai ca Micaș și alți arestați, ceea ce ar fi însemnat paralizarea mișcării naționale. Să vină prin urmare la Blaj nu cinci-șase mii (după majoritatea istoricilor numărul participanților s-a ridicat doar la 4 mii) câți fuseseră acolo la Duminica Tomii, ci de zece ori mai mulți, 50-60 de mii. Să nu se teamă de represiune pentru că în acele momente „puterea este în mâna poporului”. Să se mai știe că prin frică nu se poate câștiga nimic. Pentru orice eventualitate să-și procure arme spre a le avea la îndemână, așa cum procedau chiar maghiarii la întrunirile lor, spre a se apăra în cazul că vor fi atacați. Dacă nu vor participa masiv la adunarea din 3/15 mai – insista apelul – românii vor rămâne „nefericiți” pentru că eliberarea lor din iobăgie depindea, în ultimă instanță, de acea manifestare. Protopopii și preoții să fie avertizați „să nu țină cu domnii, ci cu împăratul și poporul” așa cum s-au angajat participanții la prima adunare de la Blaj. Manifestul – proclamație semnat: „Românii de la Duminica Tomii” este o dovadă a grijii cu care se pregătea în toate detaliile Marea Adunare de la Blaj.⁴

¹ V. Chereșteșiu, *op.cit.*, p.314, Trócsanyi Zsolt, *Az Erdelyi parasztság története (1790-1849)*, Budapesta, 1956, p.305.

² Al. Papiu Ilarian, *op.cit.*, p.143; Ioan Ranca, Valeriu Nițu, Avram Iancu – *documente și bibliografie*, Ed.Științifică, București, 1974, p.119; Vezi și Petre Baci, *Prefectul Legiunii a III-a*, Ed.Litera, București, 1976, p.22.

³ *Ibidem*; E.Dăianu, *Cronica anului 1848*, nr.1-7, Sibiu, 1898, p.37.

⁴ V.Chereșteșiu, *op.cit.*, p.403, ; Marin Mihalache, Avram Iancu, Ed.Militară, București, 1968, pp.34-35; *Revoluția română de la 1848* de col..C-tin Căzănișteanu, Dan Berindei, Marin Florescu, Vasile Nicula, Ed.Politică, București, 1969, p.177; Cornelia Bodea, *op.cit.doc.112*, p.444; *Documente privind revoluția de la 1848...*, vol.III, doc.19 pp.49-50; Apostol Stan, *Revoluția Română de la 1848*, Ed.Albatros, București, 1992, pp.111-112; Terezia Losonczi, Ioan Moldovan, *Revoluția de la 1848-1849 în Scaunul Mureș și în împrejurimi*, Ed.Tipomur, Tg.Mureș, 1998, p.44.

Cu cuvântarea clericului Vasile Nemeș, adunarea din 18/30 aprilie 1848 a luat sfârșit însă nu înainte ca între fruntașii români și observatorii Guberniului să se ajungă la un compromis. Spre a evita cunoscutele persecuții, fruntașii adunării cer și obțin din partea observatorilor, garanții scrise despre comportarea lor liniștită, ei asigurând în schimb, dispersarea pașnică a participanților. Ei promit că națiunea română va avea și în continuare o comportare liniștită până când Dieta Transilvaniei va clarifica principalele chestiuni naționale controversate. Garanțiile menționate par a fi smulse sub presiune de la observatori, pentru că aceștia dezvăluiau mai târziu că fuseseră atenționați că, în caz contrar, fruntașii români, care se bucurau de sprijinul deplin al mulțimii, refuzau să se împrăștie, avertizând că vor recurge „la toate mijloacele” pentru salvarea participanților la adunare chiar dacă armata detașată în comitatul Alba de Jos îi va schinguii.¹

Prin inițierea unor acțiuni întreprinse în problema revendicărilor românești și prin hotărârile luate, contemporanii evenimentelor sunt de acord că fără 18/30 aprilie n-ar fi existat marea Adunare Națională de pe Câmpia Libertății de la începutul lunii mai. Mai erau încă multe de discutat însă toate au fost amânate pentru data de 3/15 mai. Vinovat de numărul relativ mic al participanților la adunarea din Duminica Tomii, a fost în primul rând episcopul greco-unit Ioan Lemeni pe care Guberniul îl făcuse răspunzător pentru desfășurarea ei.²

După adunare, seara la cină, Eliseu Armat a repetat propunerea de la Sibiu din 7/19 aprilie ca toți cei de origine română care au nume ungurești să și le românezeze. În urma acestor cereri repetate unii români ardeleni cu nume maghiarizate și le-au românit, ba mai mult, unii și-au adăugat simbolic, cognomene romane, ca un semn de continuitate latină în Transilvania.³ În aceste condiții Mikes Francisc (Ferencz) devine Florian Micaș atât pentru contemporani cât și pentru istoriografia românească. În acea seară, la despărțire, tinerii intelectuali români și-au dat mâna și cuvântul de onoare că în 3/15 mai vor fi prezenți cu toții la Blaj.

Guberniul Principatului Transilvaniei n-a întârziat să trimită la 23 aprilie / 5 mai, note oficiale episcopilor români, în care să le reproșeze că au răstălmăcit greșit ordinul care le dădea voie să țină adunări și că au permis convocarea la un loc a uniților și neuniților și nu separat așa cum le ceruse guvernatorul.⁴ Dar s-a mulțumit doar cu atât și nu a interzis ținerea adunării din 3/15 mai de la Blaj. Pe alte căi însă a căutat să se răzbune prin acte supărătoare pentru români. Astfel pe Florian Micaș întemnițat la Cluj, l-a transferat la 27 aprilie / 9 mai la Târgu-Mureș, oraș cu populație majoritar secuiască, unde, batjocorit mai întâi de plebea de pe stradă, a fost aruncat într-o închisoare umedă și întunecoasă din Casa Scaunului apoi în arestul cetății. Guberniul și-a motivat gestul cu temerea că Clujul fiind aproape de Blaj, românii ar fi putut să vină de la Blaj și să scoată pe pe Micaș cu forța din temniță.⁵

O cerere de eliberare a lui Micaș din închisoare a fost semnată de tinerii clerici și studenții din Blaj, fiind înaintată la 25 aprilie/7 mai, Guberniului din Cluj,

¹ A.Stan, *op.cit.* pp.111-112; G.Neamțu, *Revoluția românilor din Transilvania, 1848-1849*, Ed. Carpatica, Cluj-Napoca, 1996, pp.22-28; Idem, *Revoluția democratică de la 1848-1849 din Transilvania în Istoria României. Transilvania*, vol.I, coordonator Anton Drăgoescu, Ed."George Barițiu", Cluj Napoca, 1997, p.815.

² Vasile Netea, *Pe drumul unității naționale*, Ed.Dacia Cluj-Napoca, 1975, p.182.

³ V. Chereșteșiu, *op.cit.*, p.314 (note).

⁴ Teodor V.Păcățianu, *Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol.I, ediția a II-a, Tip. Iosif Marchal, Sibiu, 1904, p.270; Al. Papiu-Illarian, *op.cit.*, p.155.

⁵ *Ibidem*; *Documente privind revoluția de la 1848...*, vol.III, doc.179, pp.XXXII și 286-287.

de către Capitulul Episcopiei greco-catolice.¹ Poate că este vorba de acel memoriu-petiție întocmit de Timotei Cipariu la solicitarea primei adunări de la Blaj. Tot la 25 aprilie / 7 mai, 11 preoți ortodocși și greco-uniți de pe domeniul Zlatnei au înaintat guvernatorului Teleki Jozsef o altă cerere de eliberare a lui Micaș și a altor români arestați.² Un mare rol în mobilizarea românilor din zona munților Apuseni, pentru cauza avocatului Micaș, l-a avut prietenul său, Ioan Buteanu, căruia vestea arestării colegului său de breaslă, cu care întocmise proiectul de petiție de la Cluj, i-a provocat mare durere și supărare. Probabil la îndemnul său 36 de intelectuali și târgoveți (burghezi) din Abrud vor cere și ei eliberarea lui Micaș din închisoare.³ Buteanu și ceilalți fruntași ai revoluției au profitat de fiecare ocazie pentru a cere autorităților eliberarea conaționalului lor și a întregii astfel nucleul revoluționar românesc.

Între primele două adunări de la Blaj s-a desfășurat o activitate susținută pentru eliberarea lui Micaș. Sub titlul „Tudosítás Erdelyből” (Corespondență din Transilvania) gazeta din Pesta „Nemzeti Politikai Hírlap” din 18 mai 1848 reproduce o relatare despre adunarea populară din 26 aprilie / 8 mai de la Reghin, în care s-au luat în discuție punctele viitoarei „Petiții a Națiunii Române” ce vor fi dezbătute de Marea Adunare Națională de la Blaj. Adunarea de la Reghin, la care a participat și comitele suprem al Zarandului, baronul Bánffy János, a reunit reprezentanți a 150 de sate din comitatul Turda, fiind condusă de protopopul local Mihail Crișan. Cu acest prilej s-au formulat propuneri pentru congresul național, printre care, la punctul 8, se cere „să fie pus în libertate, pe răspunderea națiunii, avocatul gubernial Florian Micaș, arestat din motive politice până când cazul lui va fi rezolvat pe cale juridică.”⁴ În zadar au fost însă toate aceste străduințe, deoarece hotărârea Guberniului rămânea definitivă. Florian Micaș va continua să rămână internat fără să i se găsească vreo vină întemeiată, decât poate aceea de a fi anticipat în proiectul de petiție de la Cluj multe din revendicările pe care națiunea română din Transilvania le va decreta pe Câmpia Libertății.

În timp ce consistoriile episcopale din Blaj și Sibiu se mulțumeau cu faptul că guvernatorul a încuviințat adunarea din 3/15 mai și se supuneau ordinului gubernial de a nu convoca decât pe protopopi și pe oamenii mai învățați din popor, în satele românești, părinții spirituali ai națiunii pregăteau delegații pentru adunare, neținând cont de prescripțiile Guberniului. Protopopul Silivașului de Jos, Procopie Prodan, a dispus ca toți preoții din protopopiat iar dintre laici câte doi din fiecare sat să fie prezenți pe data de 3/15 mai la Blaj. La fel și protopopul ortodox Partenie Trombitaș din Târgu-Mureș a ordonat ca din fiecare sat să se delege câte doi oameni pentru această adunare.⁵

¹ Trócsanyi Zsolt, *op.cit.*, p.312; V. Cheresteșiu, *op.cit.*, p.349; I. Ranca, *Captivitatea lui Florian Micaș la Tg.Mureș în anul 1848*, în *Marisia*, Tg.Mureș, VII, 1977, p.143; Grigore Ploesteanu, *Canceliștii târgumureșeni în revoluția de la 1848 în Vatra*, Tg.Mureș, XIII, nr.9 din 20 septembrie 1983, p.150 C; Mircea Păcurariu, *Revoluția românească din Transilvania și Banat în anii 1848-1849. Contribuția Bisericii*, Sibiu, 1995, p.49.

² *Documente privind revoluția de la 1848...* vol.III, doc.191, pp.XXXIII și 301-302; Gr. Ploesteanu, *op.cit.*, p.150 C; A. Stan, *op.cit.*, p.126; M.Păcurariu, *op.cit.*, p.49.

³ Trócsanyi Zsolt, *op.cit.*, p.312; M.Păcurariu, *op.cit.*, p.49.

⁴ Cornelia Bodea, *op.cit.*, pp.438-440 ; Ioan I.Costea, *Reghin, un oraș ardelean în vâltoarea istoriei. Revoluția de la 1848-1849*, Ed.Veritas, Tg.Mureș, 1996, pp.17-20; Eremia Pop, *Reghin, file de istorie în Reghinul cultural, studii și articole*, vol.III, Reghin, 1994, p.12.

⁵ V. Cheresteșiu, *op.cit.*, p.403.

Dar până la adunare, în Transilvania au avut loc numeroase frământări sociale și naționale. Însăpăimântate, autoritățile ridică spânzurători „ceea ce în acea epocă nu se mai vedea nicăieri în Europa”, după cum scria Barițiu.¹ Problema anexării Transilvaniei la Ungaria, presiunile și amenințările în acest sens, au contribuit la adoptarea de către masele de români a ideilor din „Provocațiunea” lui Simion Bărnuțiu care respingea această uniune și cerea în primul rând recunoașterea politică a națiunii române.

Guberniul a cerut inițial episcopilor Blajului și Sibiului să se facă două adunări deosebite, după confesiune, intenționând astfel să zădărnicească o luare de poziție unitară a românilor din Principatul Transilvaniei. În pofida opreliștilor, zeci de mii de țărani, atât ortodocși cât și greco-catolici, au venit la Blaj încă înaintea datei anunțate, sperând în ștergerea iobăgiei și în eliberarea națională. Este semnificativ faptul că la adunare au venit și țărani maghiari, care doreau și ei să scape de lațurile iobăgiei, alăturându-se românilor. Ca reprezentant al nordului Transilvaniei a participat și tatăl lui Florian Micaș alături de alți delegați din zonă printre care vicarii Alexandru Sterca Șuluțiu și Chirilă Ioan, protopopii clujeni Gheorghe Gal și Ioan Fechete, canceliștii Ioan Suciu, Vasile Buteanu, Gabriel Vaida, Nicolae Bârlea, profesorul Alexandru Bătrâneau, apoi Ioan Lemeni și Mihai Lemeni.² Bătrânul Iosif Teodor Micaș se va afla de acum înainte în mijlocul celor mai importante evenimente și confruntări politice din Transilvania iar după înființarea Comitetului Național Permanent în care va fi ales membru onorific și fiul său, va fi mândru să execute și va îndemna și pe alții să respecte ordinele și prerogativele emenate de acest comitet. Din Principate au venit la Marea Adunare Națională de la Blaj numeroși cărturari și revoluționari precum: Alecu Russo, Gheorghe Sion, Vasile Alexandri, Dimitrie Brătianu, Costache Negri, Alexandru Ioan Cuza, Lascăr Rosetti, Nicolae Ionescu, Ioan Curius, Zaharia Moldovanu și alții.³

A doua adunare de la Blaj s-a desfășurat sub patronajul intelectualilor revoluționari din Transilvania care scăpaseră de urmărire și arestare. După adunarea românilor din Duminica Tomii, Simion Bărnuțiu, Ioan Buteanu și alți fruntași s-au îndreptat spre Sibiu sau spre alte localități românești pentru a se pune la adăpost din calea funcționarilor maghiari din comitate, de frică neîndrăznind să se întoarcă la familiile lor, unde erau căutați, mai ales după ce Micaș a fost transferat de la Cluj la Târgu-Mureș.⁴ Iar în 3/15 mai se întorc cu toții la Blaj pentru a participa la Marea Adunare Națională.

Ca observatori și comisari guberniali la această adunare au fost delegați consilierul Szabó Lajos și baronul Bánffy Miklós comitele suprem al comitatului Alba de Jos. S-a constituit chiar un „Comitet permanent pentru păstrarea vechii ordini” al autorităților din comitat, care să intervină în cazul în care participanții la adunare s-ar fi manifestat violent. În numele acestui comitet, la 28 aprilie/10 mai 1848 judele primar din Aiud, Boér Ferencz și protonotarul Pógány Károly au trimis o adresă comandantului militar imperial din Sibiu, feldmareșalul-locotenent

¹ George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, vol.II, Sibiu, 1890, p.130.

² Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-1849*, vol.V, Ed.Academiei Române, Cluj, 1944-1946, p.171.

³ Dan Berindei, *Revoluția română din 1848*, Ed.politică București, 1974, p.35, Vasile T.Suciu, *Transilvania, 1848-1849 Antologie*, Ed.Tipomur, Tg.Mureș, 2001, p.223; *Istoria Românilor(tratat)*, vol. VII, tom I, coordonator D.Berindei, Ed.Enciclopedică, București, 2003, p.271.

⁴ G. Barițiu, *op.cit.*, p.103.

Anton Freiherr von Puchner prin care îl imploră să dea o „mână de ajutor” clasei proprietarilor de domenii, amenințați cu „nimicirea” și să trimită trupe numeroase la Blaj în 3/15 mai. Deoarece acolo se vor aduna 10-15 mii de români, ei consideră că trupele de care dispunea comitatul Alba de Jos nu sunt suficiente.¹ Documentul reflectă frica ce domina nobilimea maghiară în preajma celei de-a doua adunări de la Blaj, că va fi lichidată ca clasă dominantă prin lupta revoluționară a iobagilor români. În același timp actul constituie o dovadă a neliniștii maghiarilor din Transilvania față de posibila ridicare la luptă a populației românești pentru a-și cuceri statutul de națiune egal îndreptățită cu celelalte naționalități din Transilvania, ceea ce putea pune sub semnul întrebării monopolul puterii politice deținută până în 1848 de stările privilegiate.

Aceeași panică răzbate și din manifestul publicat la Cluj în „Erdélyi Hirado”, nr. 365 din 14 mai 1848 semnat de „niște patrioți maghiari” care văd primejduită uniunea Transilvaniei cu Ungaria prin alăturarea românilor și sașilor într-o acțiune comună de combatere a acesteia. Pentru a-i dezmina și pentru a înșela opinia publică, autorii pun în gura unui „patriot săsesc” cuvinte ce de fapt le aparțin. Adresându-se „Fraților români”, ei pretind că apelul sasului a fost interceptat de autoritățile guberniale și dat publicității de presa maghiară (bineînțeles pentru a transfera asupra sașilor culpabilitatea redactării unui asemenea document). Se propunea coruperea „cu bani, cu făgăduința cinstitii preoțești și politicești” a principalilor lideri români: Timotei Cipariu, Aron Pumnul, Simion Bărnuțiu, Florian Micaș (în cazul în care va fi eliberat), Vasile Nemeș, Avram Iancu, Ioan Buteanu, Alexandru Papiu-Ilarian și a altora până la realizarea uniunii cu Ungaria iar după aceea „dacă se va apăsa uniunea și ne vom întări, se poate afla modru (o modalitate –n.n.) a depărta pe acești dregători români din dregătorii”.² Aceasta va fi de fapt tactica adoptată mai târziu de autoritățile nobiliare maghiare mai ales față de membrii Comitetului Național Român din Sibiu.

În preziua Marii Adunări Naționale, duminică 2/14 mai de dimineață, a avut loc în catedrala din Blaj o adunare pregătitoare în vederea alcătuirii unui program social și național al revoluției românești. Cu această ocazie și-a rostit Simion Bărnuțiu istoricul discurs referitor la dezrobirea iobagilor și la afirmarea drepturilor naționale ale românilor. Schema filozofică din discursul lui Bărnuțiu nu s-a născut pe moment ci de-a lungul timpului, din observarea felului în care străinii decideau soarta românilor fără să-i consulte (de nobis sine nobis). El a condamnat vehement anexarea Transilvaniei la Ungaria precizând că „Unirea nu e nimic mai puțin decât contopirea care o doresc ungurii demult; adică ungurii vor, prin uniune, să șteargă deocamdată privilegiile Ardealului și împreună cu privilegiile să stângă pe toate popoarele, ca să facă din toate numai o națiune care să se numească «națiunea cea mare și tare ungurească»”. Românii transilvăneni nu puteau accepta o asemenea decizie întrucât „afară de o mână de sași și unguri mestecați cu românii, Ardealul e proprietate adevărată a națiunii române.” Temerarul orator concluzionează că, uniunea „pentru unguri e viață, moarte pentru români, pentru unguri-libertate neîngrădită, pentru români - servitute eternă” și că libertățile proclamate de revoluția ungară trebuie să aibă, pentru a fi reale, o determinare națională.³ Folosind un ton tranșant, corespunzător ideilor radicale

¹ *Documente privind revoluția de la 1848...* vol.III, doc.254, pp.XXXIX și 403-404.

² *Ibidem*, vol.III, doc.344, pp XLVII și 548-551.

³ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Ed.Univers enciclopedic, București, 1997, p.223.

de care era animat, Bărnuțiu a dezvoltat punctele programatice avute în vedere la Marea Adunare Națională din ziua următoare: desființarea iobăgiei fără despăgubire, recunoașterea românilor ca a patra națiune politică a Transilvaniei, constituirea unui teritoriu național din comitatul Hunedoara, districtul Făgărașului și Câmpia Transilvaniei în care limba administrației și justiției să fie limba română, ținerea Blajului sub ocupație până la eliberarea lui Micaș din închisoare, suprimarea judecăților statariale și respingerea uniunii cu Ungaria până când națiunea română își va spune cuvântul.¹

Martor la evenimente, istoricul maghiar Jakab Elek, pe atunci tânăr, reconstitua câteva zile mai târziu, la 20 mai, sub forma unui scenariu, desfășurarea dialogului dintre Bărnuțiu și mulțimea de români adunați în catedrala din Blaj atunci când vorbitorul a amintit de Florian Micaș:

„Oratorul: Micaș trebuie eliberat cu forța chiar și prin violență !

Strigăte: trebuie eliberat imediat !

Oratorul: tiranii noștri au ordonat deținerea lui pe nedrept !

Strigăte: jos cu ei !

Oratorul: el se află din cetatea din Târgu-Mureș !

Strigăte: acolo cu toții ! să-l eliberăm ! (strigăte înfiorătoare <<Jos cu tiranii>>)

Câțiva: să plece o delegație la guvernator și să ceară eliberarea lui imediată !

Strigăte: just ! iar dacă nu-l vor pune în libertate, îl vom elibera noi ! acum e liberate ! nu e permis să mai fie deținut nimeni ! fiecare poate vorbi ce vrea!

Alții: să înaintăm o cerere comisarului gubernial !

Strigăte: nu, nu !

Câțiva: să nu se agite domnii !

Alții: jos cu ei !”²

Problema eliberării lui Florian Micaș nu a fost luată în calcul de către organizatori în timpul pregătirii Marii Adunări Naționale, dar datorită îndârjirii cu care a fost abordată de către participanți ea a devenit primordială. Emoționant a fost momentul când în mijlocul catedralei din Blaj, a apărut tatăl lui Florian Micaș , condus de cancelistul Ioan Suciu din Cluj , care a colaborat cu Micaș la elaborarea proiectului de petiție din 27-28 martie. Punând mâna pe creștetul cărunt al bătrânului, Suciu l-a arătat adunării, descriind în colori vii durerea părintelui și a întregii națiuni române „pentru cel mai credincios fiu, meritele și inocența (nevinovăția n.n.) acestuia care suferă în prisoare la unguri”³ „Români ! fraților ! uitați-vă la acest bătrân frânt din cauza poverilor și a tiraniei !; fiul lui este în robie din cauza ideilor sfinte ale libertății (strigăte uluitoare și înfiorătoare: «Jos cu dușmanii noștri »)”⁴ „Gazeta de Transilvania” nota că adunarea a prins ocazia pentru a-și manifesta necazul și înverșunarea așa „precum merita natura lucrului”

¹ S. Dragomir, *op.cit.*, pp.185-186 *Documente privind revoluția de la 1848...*, vol.IV, doc.146, pp.XXXI și 290-302; G.D.Iscru, *Revoluția română din 1848-1849*, Ed.Albatros, București, 1988, p.84; Mircea Popa, *Simion Bărnuțiu și spiritul revoluției în Transilvania*, nr.5, mai 1988, Sibiu, p.16; Simion Bărnuțiu, *Discursul de la Blaj și scrieri de 1848*, Ed.Uniunii Mondiale a Românilor Liberi, Cluj-Napoca, 1990, p.13; A. Stan, *op.cit.*, p.139

² *Documente privind revoluția de la 1848...* vol.IV, doc.146, pp.XXXI și 290-302.

³ Al. Papiu-Ilarian, *op.cit.*, p.214; S. Dragomir, *op.cit.*, pp.185-186; *Idem*, *Avram Iancu*, Ed.Științifică, București, 1968, p.55; *Idem*, *Studii privind istoria revoluției române de la 1848*, Ed.Dacia, Cluj Napoca, 1989, p.49; Ioan Ranca, *op.cit.*, pp.143-144; Gr. Ploșteanu, *op.cit.*, p.150 C; *Documente privind revoluția de la 1848...* vol.IV, doc.64, pp XXIII și 152, doc. 146 pp XXXI și 290-302.

⁴ *Documente privind revoluția de la 1848...* vol.IV, doc.146, pp XXXI și 290-302.

¹ „Timp de un sfert de ceas mai mulți oratori au vorbit de vrăjmășia ungarilor, despre împrejurarea arestării lui Micaș, proferând amenințări că va veni ziua cea din urmă a socotelilor; alții au ridicat brațele cu pumnii deasupra capului, s-au tras de păr și s-au bătut în piept.” ² Într-adevăr, adunarea s-a tulburat foarte tare iar indignarea a fost unanimă atunci când s-a descris arestarea ilegală a lui Florian Micaș și a preoților cu care a colaborat.

Conform raportului trimis Guberniului la 17 mai de către protonotarul Pógány Károly din Aiud, la 2/14 mai 1848 s-ar fi revendicat: 1. Eliberarea lui Micaș; 2. Desființarea stării de asediu; 3. Proclamarea națiunii române, având un teritoriu propriu (un tânăr localnic a propus ca acest teritoriu să se extindă și asupra comitatului Alba Inferioară); 4. Desființarea robotelor; 5. Să nu se facă uniunea până când națiunea română nu va fi reprezentată în adunarea țării ca să-și spună cuvântul. Toate aceste propuneri au fost acceptate în unanimitate. ³ Chiar dacă raportul lui Pógány reproduce rezumativ problemele discutate în adunarea din dimineața zilei 2/14 mai, oricum, în conferința de după-amiază, ținută tot la catedrală și începută la orele 5, apoi continuată până seara târziu, la care au participat și episcopii Ioan Lemeni și Andrei Șaguna, s-a discutat pe larg problema arestării lui Florian Micaș și a unor preoți români, problema statariului și cea a maltratării românilor pentru sentimentele lor naționale. ⁴

Conferința de după amiază a fost condusă de Simion Bărnuțiu, George Barițiu și August Treboniu Laurian. Bărnuțiu a prezentat hotărârile din adunarea de dimineață dar „după o înțelegere dintre mai mulți români”, a făcut-o într-o formulă mai moderată. S-a renunțat la propunerea de a se ține Blajul sub ocupație, până la eliberarea lui Micaș din captivitate și la aceea de delimitare a unui teritoriu național, obiectiv de altfel superfluu, pentru că românii, cu excepția câtorva zone restrânse, erau majoritari pretutindeni în Transilvania. Proclamarea libertății și independenței lor naționale ar fi însemnat conturarea unui stat românesc iar aceasta ar fi dus cu siguranță la război civil. De aceea s-a hotărât atenuarea formulei bărnuțiene, plasarea protestului împotriva uniunii cu Ungaria la ultimul punct al programului politic dezbătut și formularea lui în așa fel încât să nu se ajungă la o ruptură totală între cele două etnii, română și maghiară. Totodată s-a stabilit să se proclame atașamentul românilor față de dinastia habsburgică. ⁵ Printre vorbitori s-a numărat și Paul Dunca, cunoscut mai înainte ca mare unionist și ca adept al împăcării românilor cu ungurii dar care a vorbit acum în spirit național, arătând că nu și-a schimbat concepția și că se împotrivește uniunii. ⁶ Este vorba de o schimbare generală la nivelul intelectualității române, cât și în atitudinea poporului de rând față de revoluția maghiară.

Martor ocular, Alexandru Papiu - Ilarian ne-a lăsat în „Istoria” sa cea mai completă relatare. El consemnează că ” se denumi o comisiune ca să conceapă pe ziua adunării de mâine o rugămintă către Guberniu pentru eliberarea

¹ Al. Papiu-Ilarian, *op.cit.*, p.214.

² *Documente privind revoluția de la 1848...* vol.IV, doc.146, pp.XXXI și 290-302.

³ *Ibidem*; doc.51, pp XXII și 129-132; vezi și V. Chereșteșiu, *op.cit.*, p.426.

⁴ *Ibidem*, G. Barițiu, *op.cit.* p.107; Al. Papiu Ilarian, *op.cit.*, p.214; T. V.Păcățianu, *op.cit.* p.324; S. Dragomir, *op.cit.* p.185; Ioan Ranca, *op.cit.* p.143; M.Păcurariu, *op.cit.*, p.60.

⁵ Kövári László, *Erdély története 1848-1849 – ben*, Tip. Emich Gusztav, Pesta, 1861, p.27; *Documente privind revoluția de la 1848...* vol.IV, doc.51, pp.XXII și 131, A. Stan, *op.cit.*, p.139; M.Păcurariu, *op.cit.*, p.60; Melinda Mitu, *Problema românească reflectată în cultura maghiară din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Ed.Presa Universitară Clujeană 2000, p.315.

⁶ T. V.Păcățianu, *op.cit.*, p.324.

avocatului Micaș” și se hotărî tot atunci trimiterea unei „deputății” la Guberniu cu această „rugăminte” din partea Adunării Naționale Române.¹ Un alt martor ocular, țăranul Toader Suci din Urșiul de Jos, relatează judeului nobiliar Kovács Sándor că la Blaj „s-a hotărât în urma mai multor discuții să se redacteze un memoriu către măritul Guberniu regesc suprem în care să se ceară eliberarea lui „Micaș, iar dacă oficialitățile „nu vor putea demonstra cu documente găsite eventual (la Micaș n.n.) din care să rezulte că el ar periclita patria, atunci să fie eliberat imediat chiar cu forța”.² Aceste mărturii demonstrează gravitatea cazului Micaș în sânul națiunii române, gradul de interes al acesteia pentru eliberarea lui din captivitate, eliberare ce simboliza pe bună dreptate însăși eliberarea socială și națională a întregii națiuni române. Teama că românii adunați la Blaj vor veni la Târgu-Mureș pentru a-l elibera pe Micaș din închisoare persistă la nivelul autorităților centrale și comitatense și este reflectată de corespondența oficială dintre guvernatorul Teleki József și judele primar al Târgu-Mureșului, Lázár János.³ Șansa eliberării lui Micaș se putea ivi și din imediata apropiere a orașului de pe Mureș, deoarece acesta se învecina la sud și vest cu puternice localități românești. Deși în arestul cetății, Micaș a fost pus sub paza a 84 de soldați maghiari, în ciuda măsurilor de siguranță, secuii erau „în pragul fricii și al spaimii” față de o posibilă dezlănțuire a populației românești din împrejurimi. Și aceasta cu atât mai mult cu cât canceliștii Ioan Oros Rusu și Avram Precup prezenți la Blaj, avertizaseră anterior că, dacă Micaș va fi lovit de vreo primejdie, atunci „întreaga națiune maghiară o să regrete”,⁴ și că-l vor elibera chiar și din Scitia.⁵ În această perspectivă, orice închisoare de pe teritoriul Transilvaniei, devenea vulnerabilă în fața fermității românilor, chiar dacă locuitorii și autoritățile târgumureșene și-au exprimat de repetate ori dorința de a transfera pe Micaș înspre centrul regiunii secuiești, la Sfântu Gheorghe, Târgu Secuiesc sau Miercurea Ciuc.⁶ Era puțin probabilă existența vreunei închisori în Transilvania, unde românii ardeleni să-l uide pe Micaș. Deocamdată însă, panica mereu crescândă a maghiarilor, nu era cătuși de puțin justificată, întrucât românii adunați la Blaj au evitat manifestările cu implicații militare.

Tot în conferința pregătitoare din după amiaza zilei de 2/14 mai s-au purtat discuții asupra componenței delegației către Guberniu care urma să ceară eliberarea lui Micaș. La propunerea unora, din delegație urmau să facă parte câțiva fruntași mai în vârstă ai mișcării naționale. Alții erau de părere ca delegații

¹ *Ibidem*, Al. Papiu-Illarian, *op.cit.*, p.214; S. Dragomir, *op.cit.*, p.49; *Idem*, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-1849*, vol.V, Ed.Academiei Române, Cluj, 1944-1946, pp.185-186; *Idem*, *Avram Iancu*, Ed.științifică, București, 1968, p.55; V. Cheresteșiu, *op.cit.*p.430; I. Ranca, *op.cit.* p.144; Cornelia Bodea, *op.cit.*p.487; Victor Grecu, *Revoluția, unirea, independența în Transilvania*, Ed.Dacia, Cluj Napoca, 1984, p.38; Liviu Maior, *1848-1849, români și unguri în revoluție*, Ed.enciclopedică, București, 1998, p.110.

² *Documente privind revoluția de la 1848...* vol.IV, doc.64 pp.XXIII și 152.

³ *Ibidem*, doc.86, pp.XXV și 188-189; doc.104, pp.XXVII și 219; vezi și E.Dăianu, *op.cit.* p.48; Pál Antal Sándor, *Marosszék és Marosvásárhely az 1848-1849-es forradalom és szabadságharcz idején. Korabeli iratok, jegzőkönyvek, lajstramok*. Ed.Haaz Rezső, Odorheiu Secuiesc, 2001, doc.38, pp.11 și 69-70.

⁴ I. Ranca, *op.cit.*, p.146; A. Stan, *op.cit.* pp.126-127.

⁵ Vasile Moldovan, *Memorii din 1848-1849*, ed.I, Ed.Andrei Mureșianu, Brașov, 1895, p.51; E.Dăianu, *op.cit.*, p.48.

⁶ *Memoriile lui Ioan Oros Rusu*, mss 91, Arhivele Naționale Tg.Mureș, Bibliotecă pp.56-57; Traian Popa, *Monografia orașului Tg.Mureș*, Ed.Corvin, Tg.Mureș, 1932, pp.252-255; *Documente privind revoluția de la 1848...*vol.III, doc.239 pp.XXXVII și 282-285; Pál Antal Sándor, *op.cit.*, doc.35, pp.11 și 66-68.

să fie oameni tineri, pentru ca să fie mai curajoși. În acest moment al conferinței a intervenit Avram Iancu adresând participanților câteva cuvinte în discordanță cu temperamentul său vulcanic și cu dârzenia lui, dar reflectând maturitate, ca rezultat al experienței acumulate anterior. El a propus ca delegați pe unii membrii ai consistoriilor din Sibiu și Blaj și pe câțiva intelectuali români mai în vârstă zicând: „ Să se trimită de deputați oameni bătrâni și cu autoritate și nu tineri, căci de se vor trimite deputați tineri aceștia nu vor aștepta ca guvernatorul să le deschidă (ci vor năvăli înăuntru sau vor sparge – n.n.) ușa.”¹ Alexandru Papiu – Ilarian povestește cum înfrângerea și seriozitatea conferinței vizavi de suferințele nemeritate ale lui Micaș se prefăcurea dintr-o dată într-o ilaritate generală și firește propunerile lui Avram Iancu au fost acceptate.² Cuvintele lui exprimau un mare adevăr. În acest timp atât de mare era ostilitatea trupelor maghiare din Transilvania la adresa românilor încât nu oricine cuteza să-și asume sarcina periculoasă de a face parte dintr-o delegație la Guberniu riscând arestarea. Pe de altă parte afirmațiile lui Iancu arată cât de porniți erau tinerii intelectuali români împotriva instituției executive centrale. Spiritul revoluționar a cuprins adânc masele populare și pe cei care le reprezentau.

În prezia Marii Adunări Naționale de la Blaj, în afara catedralei tinerii oratori români repetau participanților ascultători, cuvintele, când îndârjite, când mângâietoare, care se rosteau înăuntru. La rostirea numelui lui Florian Micaș se auzeau afară huiduieli la adresa autorităților și îndemnuri la revoltă. Seara, piața catedralei a fost luminată, apoi toată lumea s-a răspândit pe la gazde și corturi în liniște, cu gândul la dezbaterile din ziua următoare. Până atunci a fost redactat și textul memoriului – petiție care urma să fie înaintat guvernatorului pentru eliberarea lui Micaș.

Toți cei care au relatat despre Marea Adunare Națională de la Blaj din 3/15 mai sunt de acord că eliberarea lui Micaș a stârnit un mare interes în rândul participanților. Adunarea și-a deschis lucrările tot la catedrală unde, într-o atmosferă solemnă, a avut loc un serviciu religios după care cei doi comisari guberniali au prezentat instrucțiunile oficiale și condițiile în care trebuie să se desfășoare dezbaterile. Episcopul ortodox Andrei Șaguna a insistat asupra comportamentului pașnic de care trebuie să dea dovadă participanții apoi deliberările s-au oprit asupra rolului ce trebuia atribuit acelei mase de oameni care umpluseră deja piața Blajului până la refuz. Să rămână o simplă forță de acoperire și de protecție a frunzașilor chemați de guvernatorul Teleki József să se reunească în catedrală pentru a dezbate, doar ei, petiția către Dietă sau să se constituie într-o reprezentanță națională care să-și asume funcții deliberative. S-a adoptat a doua formulă, aceea ca toți participanții la adunare, în calitate de aleși ai națiunii, să se reunească pentru dezbateri.³

Primul punct al ordinii de zi a Marii Adunări Naționale a fost să-și aleagă ca președinți pe ambii episcopi, Andrei Șaguna și Ioan Lemeni iar ca vicepreședinți pe Simion Bărnuțiu și George Barițiu. Secretarii ai adunării au fost aleși 10 frunzași români: canonicul Timotei Cipariu, protopopul Ioan Popasu,

¹ Al. Papiu-Ilarian, *op.cit.* p.214; T. V.Păcățianu, *op.cit.* p.324; V. Cheresteșiu, *op.cit.*, p.430; S. Dragomir, *op.cit.*, p.55; *Idem*, *Studii privind revoluția română de la 1848*, Ed.Dacia, Cluj-Napoca, 1989, p.49; *Idem*, *Studii și documente...*, vol.V pp.185-186; M. Mihalache, *op.cit.*, p.36; I. Ranca, *op.cit.*, p.144.

² Al. Papiu-Ilarian, *op.cit.*, p.214; Cornelia Bodea, *op.cit.*, p.487; Victor Grecu, *op.cit.*, p.38; L. Maior, *op.cit.* p.110.

³ A. Stan, *op.cit.*, p.139.

profesorii August Treboniu Laurian și Dumitru Boer, avocatul Iacob Bologa, funcționarii de la Tezaurariatul sibian, Paul Dunca și Petru Maniu, asesorul montanistic Gheorghe Anghel, avocatul brașovean Ioan Bran și administratorul clujean Ioan Bob. După retragerea comisarilor guberniali, întrucât piața din fața catedralei a devenit neîncăpătoare, numărul participanților ajungând treptat la 40.000, s-a propus deplasarea lor pe Râțul Grecilor, un câmp din apropiere situat pe malul Târnavei Mari, care a fost donat anterior de Capitulul Episcopiei greco-catolice, prin episcopul Ioan Lemeni, locuitorilor din Blaj¹ și care se va numi de acum înainte Câmpul (Câmpia) Libertății. Modul în care a continuat adunarea demonstrează că aceasta nu a fost improvizată, ci bine organizată, propunerea privind transferul ei fiind gândită din ajun. Deși situat în tabăra adversă, istoricul maghiar Jakab Elek descrie admirativ amplasarea participanților: „La mijloc se găsea amplasată tribuna, împodobită cu steaguri rusești (majoritatea liderilor maghiari au confundat steagul albastru - roșu - alb, arborat de români la Blaj ca drapel național, cu cel rusesc n.n.), printre care câte unul era austriac. Mulțimea s-a așezat în cerc larg în jurul vorbitorilor iar în imediata lor apropiere se găseau tribunii români. Din acest cerc larg se deschideau 12 culoare în fiecare parte. Această ordine s-a păstrat până la sfârșitul adunării cu toate că mulțimea acoperea întreaga câmpie.”²

După satisfacerea unui nou serviciu divin în cinstea împăratului a luat cuvântul Simion Bărnuțiu care a precizat scopul adunării, acela de a întocmi o petiție către Dieta de la Cluj și Curtea de la Viena apoi a făcut cunoscută o moțiune cuprinzând declarațiile de autodeterminare ale populației românești din Transilvania, declarații care au fost primite de participanți cu însuflețire și aprobate zgomotos. Cel din urmă punct al declarațiilor, al cincilea, conținea formula jurământului ce urma să fie prestat „către împărat, către patrie și către națiunea română!”.³

Afirmarea credinței față de împăratul Ferdinand I și față de Imperiul austriac era considerată ca o tactică necesară în condițiile de atunci ale revoluției. Lipsiți de drepturi politice până la 1848, românii sperau astfel să le obțină din partea Curții de la Viena, aceasta cu atât mai mult cu cât liderii revoluției maghiare refuzau să acorde asemenea drepturi românilor și celorlalte naționalități nemaghiare. Chiar și liderii liberali ai nobilimii maghiare din Transilvania considerau că românii trebuie să aștepte să li se ofere emanciparea ca un „dar” din partea stărilor privilegiate, pe cale „legală” ceea ce ar fi echivalat cu ciuntirea și limitarea ei în așa măsură încât să nu pericliteze pozițiile lor economice și politice. Episcopul greco-unit Ioan Lemeni a constituit principalul element moderator în cadrul adunării, rolul lui în acest sens resimțindu-se în definitivarea formulei jurământului. La cererea lui au fost intercalate cuvintele „către împărat” și „către patrie” iar la ideea cuceririlor drepturilor legale românești

¹ *Documente privind revoluția de la 1848...* vol.IV, doc.64, pp.XXIII și 152; G. Neamțu, *op.cit.*, p.819, *Idem, Revoluția românilor din Transilvania, 1848-1849*, Ed.Carpatica, Cluj-Napoca, 1996, p.32.

² *Documente privind revoluția de la 1848...* vol.IV, doc.146, pp.XXXI și 301.

³ *Blajul – vatră de istorie și cultură*, ediție îngrijită și note de Teodor Seiceanu și Ion Buzasi, prefață de Ion Brad, Ed.Albatros, București, 1986, p.235; Teodor Seiceanu, Ion Buzasi, *Blajul, o istorie în texte*, Ed.Demiurg, 1993 p.224; G. Neamțu, *op.cit.*, p.33; *Idem, Revoluția democratică de la 1848-1849 din Transilvania*, în *Istoria României. Transilvania*, vol. I, coordonator A.Drăgoescu, Ed."G. Barițiu", Cluj-Napoca, 1997, p.821

s-a adăugat „pe cale ... legală”.¹ Cel mai solemn moment al zilei a fost acela în care Simion Bărnuțiu a citit formula jurământului iar participanții au jurat, cu mâinile ridicate, credință împăratului, patriei și națiunii române.

Memoriul – petiție pentru eliberarea lui Micaș, conceput în după amiaza zilei anterioare, s-a citit în fața adunării, s-a adoptat în plen apoi au fost invitați secretarii, Paul Dunca și Petru Maniu să-l treacă pe curat iar cei doi președinți Șaguna și Lemeni să-l semneze. Documentul urma să fie înmănat comisarilor guberniali, care pe lângă o adresă din partea lor, să-l trimită imediat Guberniului de la Cluj printr-un curier special.² Mai mulți vorbitori au cerut, în aclamațiile zgomotoase ale mulțimii, desființarea statariului. Moderatii erau de părere că românii nu puteau să apară în fața Curții împărătești în postura de sprijinitori ai tulburătorilor liniștii țării, împotriva cărora s-a instituit statariul. Punctul lor de vedere a fost respectat în cazul „Petiției Națiunii Române” adresată Dietei și împăratului însă în cazul memoriului petiție privind eliberarea lui Micaș adresat guvernatorului au învins radicalii care și-au manifestat deschis revolta împotriva măsurilor ostile, calificate drept teroriste, aplicate de autoritățile din Transilvania la adresa românilor.

Despre starea de spirit care domnea la nivelul intelectualității române legată de popor putem să ne dăm seama din textul definitiv al acestui memoriu - petiție adresat Guberniului în problema arestării lui Florian Micaș și a preoților cu care a colaborat, precum și în problema statariului. Elaboratul adunării constituie înainte de toate primul demers cu caracter oficial al unei reprezentanțe naționale pentru eliberarea lui Micaș, în al doilea rând un document acuzator față de politica Guberniului iar apoi ocazia de a prezenta în fața mulțimii măsurile antiromânești luate de autoritățile administrative ale Principatului. Arestarea lui Micaș era considerată o încălcare a libertăților democratice.³

Adresându-se în termenii cei mai cuviincioși „Maiestuosului Consiliu gubernial regesc suprem” memoriul – petiție exprima la început deosebita mahnire a națiunii în legătură cu arestarea avocatului român Florian Micaș din ordinul Guberniului, în 26 aprilie la Cluj. Documentul menționează că adunarea nu deține informații clare despre motivul arestării dar, potrivit unor zvonuri, se spune că Micaș a fost arestat, în virtutea unor măsuri polițienești, ca instigator al populației românești și tulburător al liniștii publice. Guberniul s-a temut că din cauza discursurilor lui Micaș ținute în fața poporului de rând se putea răsturna ordinea socială în Transilvania. Adunarea este departe de a lua o atitudine critică față de Guberniu dar afirmă că prin arestarea lui Florian Micaș în calitate de descendent al unei familii privilegiate s-a încălcat una din legile fundamentale ale Principatului („Tripartitum”-ul lui Werboczi István din 1517, partea I, titlul 9, încă în vigoare), dacă nu cumva aceasta demonstrează spiritul antiromânesc al oficialităților și dorința lor de a subjuga națiunea română. Cu alte cuvinte,

¹ *Documente privind revoluția de la 1848...*, vol.IV,doc.96 pp.XXVI și 207; Vezi textul jurământului în Șt. Branea, *op.cit.*, p.552, *Procese politice antiromânești care au zguduit Transilvania în toamna anului 1848*, ediție îngrijită și prefată de I. Chindriș și G. Neamțu, Ed.“Viitorul românesc”, București, 1995, p.105 și în G. Neamțu, *Considerații critice privind documentele oficiale ale Adunării Naționale de la Blaj din 3/15 mai 1848, în Transilvania între medieval și modern*, coordonator prof.univ.Camil Mureșanu, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1996, p.59.

² G. Barițiu, *op.cit.*p.111; Al. Papiu-Ilarian, *op.cit.*, p.235; T. V.Păcățianu, *op.cit.* p.328; S. Dragomir, *op.cit.* vol.II, p.6 și vol.V p.193; *Din istoria Transilvaniei*, vol.II, Ed.Academiei R.P.R, București, 1963, p.47; V. Chereșteșiu, *op.cit.* p.448; *Revoluția română de la 1848...*, p.185.

³ L. Maior, *op.cit.*, p.115.

Guberniul, temându-se de vreo revoltă, a ales dintre două rele pe cel mai mic și anume arestarea lui Micaș pentru a împiedica activitatea lui propagandistică.

În continuarea memoriului-petiție se aduc mai multe acuze Guberniului pentru a motiva mahnirea adunării. După 26 aprilie, momentul arestării lui Micaș, Guberniul s-a putut convinge că românii nu au manifestat nici o intenție de revoltă sau de tulburare a liniștii publice și nu s-au atins de averea nimănui prin violență. Cu prilejul adunării din Duminica Tomii ei au dat un strălucit exemplu al spiritului pașnic și al opțiunii lor pentru liniște și ordine. În Transilvania s-au comis instigări în diferite moduri și de multe ori contra legii nu numai din partea românilor ci și din partea altor naționalități, fără ca vreun membru al acestora din urmă să fi fost măcar admonestat pentru agitația și ațâțarea comisă. Văzând și luând în considerare toate acestea este imposibil ca Adunarea să nu fie mahnită pentru arestarea îndelungată și nejustificată a unui fiu al națiunii române.

Cazul lui Florian Micaș a ocazionat adunării, blamarea în următorul aliniat al memoriului – petiție a terorismului practicat împotriva mișcării sociale și naționale românești. Ea vede în arestarea lui Florian Micaș și a altor români, în anunțarea legii statariale, în ridicarea la capătul satelor a furcilor și spânzuraților, instaurarea unui „regim de teroare” din partea Guberniului „în contradicție flagrantă cu noțiunea de libertate ce domină în Europa”. Acest regim este incompatibil cu ideile de egalitate și fraternitate ce ar trebui să domine toate națiunile din Transilvania și incapabil să liniștească spiritele involburate ale națiunii române, care secole de-a rândul a fost oprimată, în pofida legilor lui Dumnezeu și ale naturii, dar în sfârșit s-a deșteptat. Adunarea crede că folosirea regimului de teroare pentru a menține liniștea publică nu va avea succesul scontat și de aceea cere Guberniului să pună în libertate fără întârziere pe Florian Micaș și pe ceilalți români arestați.

Memoriul – petiție se înscrie în legalitate și este ostil violenței. Întrucât spiritul libertății s-a răspândit și în clasa poporului de rând, adunarea cere Guberniului să dea dispoziții severe autorităților să liniștească spiritele exacerbate ale conaționalilor lor, să respecte pe români și să nu treacă peste limitele revoluției pașnice. În cazul în care acestea se vor întâmpla, atunci și intelectualii și conducătorii românilor vor lua toate măsurile pentru menținerea liniștii publice și pentru ca pacea patriei să nu fie tulburată nicăieri. Repetând la sfârșitul memoriului - petiție cererea amintită, Adunarea Națională asigură încă o dată Guberniul că dacă celelalte naționalități nu vor face „pași împotriva națiunii române, contrari dreptului natural” și nu vor folosi violența, atunci nici românii nu vor săvârși acțiuni care să cauzeze tulburarea păcii și a liniștii publice. În sfârșit, adunarea roagă să i se comunice hotărârea ce se va lua în această privință.¹

Semnat de cei doi episcopi și de cei doi secretari, memoriul – petiție opune, deci politicii Guberniului, marcată de măsuri punitive față de cei care încalcă „liniștea”, atitudinea pașnică de până atunci a comunităților românești reținute să răspundă chemării la arme sau indemnurilor la violență. În același timp, punctul de vedere inserat în document cu privire la eliberarea lui Micaș și avertismentul dat Guberniului exprimă în mod pregnant atitudinea dărză și hotărâtă a intelectualilor români și a poporului de rând adunat la Blaj față de terorismul practicat împotriva mișcării sociale și naționale românești. Tonul

¹ *Ibidem*; S. Dragomir, *op.cit.*, vol.II p.6 și vol.V, p.296; V. Cheresteșiu, *op.cit.*, pp.448-449; *Din istoria Transilvaniei...*, vol.II, p.47; M. Mihalache, *op.cit.*, p.39, I. Ranca, *op.cit.*, p.144; *Documente privind revoluția de la 1848...* vol.IV, doc.6 pp.XVIII și 54-55.

extrem de ascuțit face din acest act mai degrabă o scrisoare de amenințare decât o umilă rugare.¹

Relevând tonul curajos și demn al memoriului – petiție, Victor Chereșteșiu a observat că „în cerere nu se amintește nimic despre țărani care zăceau în închisorile și temnițele comitatelor pentru vina de fi îndemnat pe consăteni să nu mai facă robote sau pentru a fi comis «excese» împotriva bunurilor proprietarilor”.² Această „neglijență” este explicabilă deoarece națiunea română voia să-și salveze mai întâi conducătorii pentru ca sub îndrumarea lor să acționeze apoi pentru eliberarea celorlalți români, maltratați în închisori.

Până la orele 5, când a început în catedrala de la Blaj, ședința din după-amiază zilei de 3/15 mai, memoriul - petiție pentru eliberarea lui Micaș a fost transcris în curat, semnat de cei doi episcopi și de cei doi secretari, apoi predat comisarilor guberniali cu rugămintea să o înainteze imediat Guberniului prin ștafetă.³

În protocolul Marii Adunări Naționale de la Blaj din 3-5 (15-17) mai, referitor la prima zi a dezbaterilor se spune: „Comisiunea ce se denumise la 14/2 mai a(nul) c(urent) pentru câștigarea timpului în conferința pregătitoare ca să conceapă o rugămintă către reg(escul) Guberniu pentru eliberarea confratelui nostru, avocat Florian Micaș, care se află în arest, pentru că a vorbit la popor în spiritul principiului libertății, egalității și fraternității; s-a cetit conceptul rugămintii, care aflându-se de bun, s-a aprobat și s-a pofțit totodată secretariatul, ca fără întârziere să o purizeze (purifice-n.n.) și să o subscrie domnii președinți și doi secretari și să o dea domnilor comisari guberniali, carii pe lângă o comitivă (adresă -n.n.) din partea dumnealor să o aștearnă la reg(escul) Guberniu prin ștafetă, ce se și face în conferința de după-amiază; și fiind timpul târziu, a încetat ședința pentru acea zi, hotărându-se totodată că în ziua următoare să se deschidă iarăși ședința, dimineața la 8 ore.”⁴ În protocolul Adunării n-au fost trecute nici discuțiile foarte agitate purtate în juriul memoriului - petiție privind eliberarea lui Micaș și nici textul acestuia.

În aceeași seară comisarii guberniali au trimis Guberniului, însoțite de o adresă, memoriul – petiție privind eliberarea lui Micaș și propriul raport privitor la adunarea pregătitoare din 2/14 mai și la desfășurarea dezbaterilor în prima zi a adunării propriu-zise precizând că „acestea s-au petrecut în limitele buneii cuviințe fără nici un fel de agitații și în cea mai mare liniște.” Referitor la dezbaterile din 3/15 mai raportul menționează că „Poporul s-a deplasat pe pajiștea din apropiere care a fost denumită de el Câmpia Libertății. După celebrarea slujbei (se referă la serviciul divin în cinstea împăratului –n.n.) începuseră consfătuirea. Mai întâi s-a depus jurământul pe care-l anexăm aici cu umilință. După aceea s-a hotărât întocmirea unei petiții către înaltul Guberniu regesc pentru punerea în libertate a lui Micaș. Ea ne-a și fost remisă și ne grăbim, de asemenea să o înaintăm pentru decizie”⁵ Guberniul însă nu a onorat apelul stăruitor al adunării iar la 5/17 mai a cerut celor doi comisari guberniali de la Blaj,

¹ G. Neamțu, *op.cit.*, p.53.

² V. Chereșteșiu, *op.cit.*, p.449.

³ G. Barițiu, *op.cit.*, p.111; Al. Papiu-Ilarian, *op.cit.*, p.235; V. Chereșteșiu, *op.cit.*, p.449; Cornelia Bodea, *op.cit.*, p.489; *Documente privind revoluția de la 1848...* vol.IV p.41; M.Păcurariu, *op.cit.*, p.63.

⁴ G. Barițiu, *op.cit.* p.111; T. V.Păcățianu, *op.cit.* p.336; V. Chereșteșiu, *op.cit.*, p.447; I. Ranca, *op.cit.*, p.144; *Documente privind revoluția de la 1848...* vol.IV p.41.

⁵ Al. Papiu-Ilarian, *op.cit.*, p.239; T. V.Păcățianu, *op.cit.*, p.329; *Documente privind revoluția de la 1848...*vol.IV, doc.7 pp.XVIII și 57.

să lămurească pe participanți că nu trebuie să discute altceva decât petiția ce urmează să fie înaintată Dietei; că Micaș, acuzat de o vastă activitate clandestină „dăunătoare” a fost arestat și este cercetat, însă îndată ce ancheta va fi terminată, se va aduce o hotărâre dreaptă. În ceea ce privește statariul, Guvernul l-a introdus nu numai împotriva răufăcătorilor români, ci de orice naționalitate.¹ În aceste împrejurări detenția lui Florian Micaș se va prelungi și după Marea Adunare Națională de la Blaj, cu toate că se baza pe niște prezumții ale autorităților. Într-una din relațiile date de Guvernul către împărat despre adunarea de la Blaj, acesta recunoaște că în problema arestării și detenției lui Micaș nu s-a făcut nimic.²

Indiferența față de soarta românilor ardeleni, a dat prilejul unui corespondent anonim al ziarului german „Beilage zur Allgemeinen Zeitung” din Augsburg prezent la Blaj, să facă la 23 mai 1848 un aspru rechizitoriu la adresa politicii exclusiviste a națiunilor privilegiate din Transilvania, manifestată de-a lungul vremii. În articolul „Adunarea Națională transilvano-valahă” corespondentul străin arăta că „.... acest popor alcătuit din un milion două sute de mii de suflete, sub cele trei națiuni politice ale Transilvaniei, a fost numai tolerat fără orice îndreptățire politică, în pofida numărului său care îl depășește pe al celorlalți locuitori împreună cu 400 000. A fost o mare nedreptate, că corpul legiuitor al acestei țări nu a acordat încă cu ani în urmă o atenție mai mare acestui popor, aflat în perioada sa de dezvoltare primară și așa de numeros; a fost însă totodată și o neiertată lipsă de înțelepciune că nu l-a emancipat din vreme și n-a încercat să-l asimileze pe teritoriul celor 3 națiuni înainte de a i-o lua înainte numeric și, în parte și spiritual, așa încât purtarea sa de acum pare să îndreptățească concluzia că, pentru această omisiune, prezentul ar vrea să se răzbune pe trecut...”³

Marea Adunare Națională de la Blaj a continuat încă două zile dar cu o masă de participanți mai redusă. În 4/16 mai spiritele s-au înfierbântat odată cu cuvântarea episcopului Ioan Lemeni care a ținut să se apere împotriva unor atacuri, arătând prin acte oficiale că el însuși a mijlocit adunarea de la Guvernul. În replică, Alexandru Papiu – Ilarian a reproșat episcopului că a vrut o adunare a clerului înalt și a învățaților nu a poporului. Bătrânul episcop Lemeni în vârstă de 68 de ani a fost apostrofat și de Simion Bărnuțiu cu cuvinte dure. Au avut loc apoi discuții încinse între unioniști și antiunioniști pe marginea revendicărilor ce trebuiau înscrise în „Petiția Națiunii Române” adresată Dietei Transilvaniei și Curții de la Viena. Au încercat să liniștească spiritele, vicarul din Șimleu, Alexandru Sterca Șuluțiu, canonicul Timotei Cipariu și cei doi episcopi, Șaguna și Lemeni. În timpul discuțiilor, un tânăr român antiunionist a ales ca argument pe tatăl lui Florian Micaș, care avea o rană la cap; l-a adus pe bătrânul Iosif Teodor Micaș la tribună și a strigat: „Priviți, aceasta e opera ungarilor... vedeți ce înseamnă frăția maghiară”. Despre această scenă și despre conflictul bătrânului Micaș cu autoritățile se amintește și în ziarul maghiar „Közlöny” din 11 iunie 1848.⁴

¹ V. Cheresteșiu, *op.cit.*, p.449 (note); *Documente privind revoluția de la 1848...* vol.IV, doc.53, pp. XXII și 134-135.

² Al. Papiu-Ilarian, *op.cit.* tom III, Sibiu, 1943, p.10; vezi și Valentin Borda, Viorica Dutcă, Traian Rus, *Avram Iancu și prefeccii săi*, Ed. "Petru Maior", Tg.Mureș, 1997, p.135; L. Maior, *op.cit.* p.116.

³ *Beilage zur Allgemeinen Zeitung*, Augsburg, No.157, 5 iunie 1848, S.4507-4508 apud Gr. Ploșteanu, *Românii în conștiința Europei*, Ed.Veritas, Tg.Mureș, 1994, p.14.

⁴ V. Cheresteșiu, *op.cit.*, p.458.

La 18 mai 1848 secretarul general în guvernul ungar, Szász Károly raporta din Aiud primului ministru al Ungariei, contele Báltthyány Lajos că la adunarea de la Blaj zilele „s-au scurs cu cuvântări asupra petiției, cu elaborarea, citirea și perfectarea ei ... Petiția principală adresată Vienei și Dietei conține 16 puncte”.¹ Într-adevăr revendicările programului național au fost expuse de către August Treboniu Laurian, sub forma „Petiției Națiunii Române” în 16 puncte care solicita între altele: drepturi politice pentru națiunea română și reprezentarea ei în Dietă, justiție, administrație, armată; înființarea gărzii naționale românești; adunare națională anuală; desființarea iobăgiei și a dijmelor, fără despăgubire; libertatea industrială și comercială; desființarea vămile; asigurarea unui învățământ românesc, inclusiv a unei universități românești, cu fonduri de stat; drepturi și libertăți cetățenești (dreptul de întrunire, libertatea cuvântului, a presei, desființarea cenzurii); repartizarea echitabilă a sarcinilor publice, prin impunerea celor bogați proporțional cu starea materială a fiecăruia; o nouă lege fundamentală pentru Principat; renunțarea la uniunea plănuită de clasele privilegiate împotriva voinței majorității populației și fără consultarea reprezentanților acesteia care protestează cu solemnitate.²

Generația de la 1848 din Transilvania, provenită din straturile inferioare ale națiunii române a înțeles că emanciparea națională, pentru a fi completă, trebuie să fie și socială. Postulatul esențial al libertății naționale, a recunoașterii românilor ca națiune politică este însoțit de celălalt, de ștergerea iobăgiei. Elementul de sudură al celor două planuri de luptă - național și social - și al celor două straturi sociale care îl poartă - intelectuali și țăranii - este desființarea iobăgiei și a raporturilor feudale, element esențial în concepția generației revoluționare. Este de remarcat că în Protocolul de la Blaj, desființarea iobăgiei și alte puncte cu caracter social, sunt considerate de mare însemnătate și urmează imediat după punctele referitoare la statutul națiunii române.³ Este de asemenea semnificativ faptul că aceste puncte permiteau și o înțelegere româno-maghiară. Cu toate acestea „Erdélyi Hiradó” de la Cluj din 23 mai descria adunarea de la Blaj pe un ton foarte dușmănos.⁴ Pe fruntașii revoluției române i-a calificat drept „răsculători”, mai ales pe baronul Vasile Nopcea, fostul comite suprem al comitatului Hunedoara pe care nu-l putea suferi pentru că a părăsit tabăra autorităților, trecând de partea revoluționarilor români. Vorbind despre drapelul albastru - roșu - alb arborat de români la Blaj ca drapel național l-a confundat cu steagul rusesc și a susținut că „Românii sunt în legătură cu muscalii”. Nu i-a convenit nici comportamentul autorităților bisericești de la Blaj și Sibiu pentru că pe lângă protopopi și oamenii mai învățați au permis extinderea funcțiilor deliberative ale adunării și asupra poporului de rând. Guvernul era foarte nemulțumit că această adunare nu s-a desfășurat după prescripțiile lui. În sfârșit a adăugat că în legătură cu avocatul Micaș, Guvernul n-a rezolvat cererea

¹ *Documente privind revoluția de la 1848...* vol.IV, doc.96 pp.XXVI și 207-208.

² Simion Retegan, *Recunoașterea egalității națiunii române și a celor două confesiuni în Dieta de la Sibiu (1863-1869)* în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Ed.Academiei RSR, Cluj, XIV, 1971, p.120, Cornelia Bodea, *op.cit.*, doc.115, pp.484-486; *Blajul-vatră de istorie și cultură...*, pp 221-224; T. Seiceanu, I. Buzasi, *op.cit.*, pp 221-214; G. Ploesteanu, *op.cit.* pp.16-17; Nicolae Victor Fola, *Aspecte privind evoluția gimnaziului superior greco-catolic din Blaj între anii 1850-1880* în *Marisia* Tg. Mureș XXVII, 2003, p264.

³ Mihai Racovițan, Paul Abrudan, *Transilvania-documente istorice în lumina adevărului*, București, 1991, p.72.

⁴ E.Dăianu, *op.cit* p.55.

românilor privind eliberarea lui, pentru că Micaș nu poate fi eliberat până nu se pronunță o sentință judecătorească.

Marea Adunare Națională de la Blaj din 3-5 (15-17) mai a ales apoi două delegații: una formată din 30 de membrii, sub președinția episcopului ortodox Andrei Șaguna și vicepreședinția lui Vasile Nopcea pentru a prezenta împăratului de la Viena „Petiția Națiunii Române” și altă delegație, formată din 100 de membrii, sub conducerea episcopului greco-catolic Ioan Lemeni pentru a depune revendicările populației românești din Transilvania la Dieta feudală de la Cluj. Tot atunci s-a ales și un Comitet Național Permanent având sediul la Sibiu, cu rolul de a primi răspunsurile de la Viena și Cluj, de a le comunica viitoarei Adunări Naționale, de a reprezenta interesele națiunii române în perioada dintre adunări și de a conduce acțiunile revoluționare ale românilor. Adunarea de la Blaj, remarcând rolul important avut în pregătirea și declanșarea revoluției de către canceliști și avocați și apreciind atașamentul lor față de masele țărănești i-a ales în cadrul celor două delegații. În cea pentru Viena au fost aleși un număr de 18 canceliști printre care: I. Mărgineanu, N. Găetan, V. Fodor, I. Oros-Rusu, I. Pinciu, P. Roșca, V. Vespreman iar în delegația pentru Dietă, C-tin Ioan, C-tin Secărean, V. Lacea și D. Tobias alături de încercații militanți români care s-au remarcat pe câmpul luptei naționale. În delegația pentru Dietă a fost ales și bătrânul Iosif Teodor Micaș, tatăl lui Florian Micaș.¹

În ultima zi a dezbaterilor, 5/17 mai, la finalul lucrărilor sale, Adunarea de la Blaj a ales Comitetul Național Permanent. Acesta a fost prima organizație politică românească din Transilvania care și-a asumat rolul de conducător și coordonator al revoluției românilor. Ales de către zecile de mii de participanți la adunare, comitetul era într-un totu îndreptățit să vorbească în numele națiunii române. În componența sa intrau 25 de membrii dar președintele și vicepreședintele puteau să coopteze noi membrii „trebuincioși și harnici”. Componența lui exprimă în general structura intelectualității române din acea vreme. Din comitet făceau parte: episcopul Andrei Șaguna ca președinte, Simion Bărnuțiu ca vicepreședinte, iar ca membrii: protopopii Moise Fulea, Ioan Moga, Ioan Panovici și Petru Bândilă sau așa-numiții „consistorialiști” (adică membrii asesori ai Consistoriului ortodox din Sibiu), apoi funcționarii Petru Maniu și Paul Dunca, profesorii Aron Pumnul, Alexandru Bătrâneanu, Nicolae Nifon Bălășescu și Constantin Romanu Vivu, canceliștii Ioan Pipoș, Alexandru Papiu – Ilarian, Gavril Vaida, Ioan Suciu și Vasile Tămaș, protopopul unit Nicolae Man, preoții Sava Popovici și Ștefan Moldovan, studentul jurist Ioan Pușcariu. Dintre avocați în Comitetul Național Permanent au fost aleși Ioan Buteanu, Avram Iancu, Nicolae Avram Pinciu și Florian Micaș², ultimul aflat în arest până în septembrie. Era de asemenea un gest de simbol care făcea ca în acest fel întemnițarea lui Micaș să se transpună în durerea întregii națiuni române.

¹ G. Barițiu, *op.cit* p.126; T. V.Păcățianu, *op.cit.*, p.338; *Documente privind revoluția de la 1848...* vol.IV, pp 44-45.

² *Ibidem*; V. Netea, *Constantin Romanu-Vivu , prefectul Legiunii XII în anii 1848-1849*, Ed."C-tin Romanu Vivu", Tg.Mureș, 1937, p.18; V. Cheresteșiu, *op.cit.*, p.472; Gr. Ploșteanu, *Canceliști țârgumureșeni în revoluția de la 1848 în Vatra Tg.Mureș* XIII nr.9 din 20 septembrie 1983, p.150c; I. Ranca, *op.cit.*, pp.144-145; Valentin Borda, Viorica Dutcă, Traian Rus, *op.cit.*, p.135; L. Maior, *op.cit.*, p.167; *Idem*, *Național și social în vara anului 1848 în Transilvania*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca*, XXIII, 1980, p.288; M.Păcurariu, *op.cit.*, pp 67-68, G. Neamțu, *Revoluția românilor din Transilvania, 1848-1849*, Ed.Carpatica, Cluj-Napoca, 1996, p.66; *Idem*, *Revoluția democratică de la 1848-1849 din Transilvania în Istoria României*. Transilvania, vol.I, coordonator A. Drăgoescu, Ed."G. Barițiu", Cluj-Napoca, 1997, pp.858-859.

Procesul - verbal al Marii Adunări Naționale, împreună cu raportul episcopilor Andrei Șaguna și Ioan Lemeni privind desfășurarea acesteia au fost înaintate încă la 17 mai Guvernului de la Cluj. Guvernatorul Teleki József a fost foarte nemulțumit de devierile dezbaterilor adunării și și-a descărcat supărarea pe cei doi episcopi de Blaj și Sibiu. El le răspunde în termeni aroganți și jignitori că a analizat documentele și „întrucât s-au comis abateri de la dispozițiile guberniale în legătură cu procesul –verbal și modul cum s-a desfășurat Adunarea” are de făcut unele acuze. Episcopilor li se impută că au admis transformarea consfățuirii protopopilor și a unor intelectuali, aprobată oficial, într-o Adunare Națională ilegală; că nu au luat măsuri pentru a îndepărta surplusul de 20.000 de oameni care au venit la adunare fără să fie invitați și fără să aibă aprobarea autorităților nobiliare; că au permis proclamarea națiunii române ca națiune independentă și constituțională chiar în primul punct al petiției; că au acceptat jurământul care era și el contrar programului întrunirii; că n-au împiedicat punerea în discuție a detenției lui Florian Micaș , deși a fost arestat în mod legal; că au îngăduit alegerea unor delegații prea numeroase pentru a prezenta petiția împăratului și Dietei; că au permis constituirea Comitetului Național Permanent de la Sibiu care urma să convoace o altă Adunare Națională. Drept urmare li se cere episcopilor „rapoarte justificative” privind aceste abateri de la dispozițiile oficiale.¹

Pe de altă parte, guvernatorul Teleki a cerut împăratului „reprobațiunea prea înaltă” față de hotărârile Blajului. Guvernul își exprima părerea că declarația românilor de a se considera „parte integratoare a Transilvaniei” era în contradicție cu Constituția țării, iar jurământul prestat de ei era calificat ca o temerară extravaganță. Delegațiilor românești care urmau să petiționeze la Cluj și la Viena precum și Comitetului Național Permanent, li se denegau orice fel de competență și autoritate.² Astfel demersurile românilor erau privite din capul locului drept neoficiale sau chiar obraznice, cărora trebuia să li se dea răspunsuri pe măsură.

Atât în Comitetul Național Permanent cât și în delegațiile pentru Dietă și Împărat au fost reprezentate cele trei curente din adunare. O poziție dominantă o aveau radicalii sau exponenții maselor țărănești; Simion Bărnuțiu, Aron Pumnul, Alexandru Papiu – Ilarian, Ioan Buteanu, Avram Iancu, Constantin Romanu Vivu, Ioan Pușcariu, Nicolae Nifon Bălășescu, iar din afara comitetului; August Treboniu Laurian, Ioan Rațiu, Vasile Nemeș, Nicolae Găetan, care pot fi considerați prin ideologia și acțiunile lor democrați revoluționari. Ei au contrapus proiectatei uniuni cu Ungaria ideea reconstituirii vechii Dacii prin Unirea Transilvaniei, Țării Românești, Moldovei și Bucovinei într-un singur stat național.³ Datorită lor, pe Câmpia Libertății de la Blaj au răsunat din mii de piepturi cuvintele „Noi vrem să ne unim cu țara !”

A doua grupare, cea a liberalilor democrați era mai puțin reprezentată în Comitetul Național Permanent, din ea făcând parte protopopi Moise Fulea, Ioan Moga și Ioan Panovici, funcționarul Paul Dunca și avocatul Florian Micaș. Conducătorii liberalilor democrați, George Bărițiu și Timotei Cipariu, rămăseseră în afara comitetului, dar exercitau asupra lui o puternică influență prin foile lor;

¹ *Documente privind revoluția de la 1848...* vol.IV, doc.177, pp. XXXV și 358-360.

² Dumitru Suciu, *Lupta naționalităților din Imperiul habsburgic pentru înfăptuirea programelor lor politice la mijlocul secolului al XIX-lea în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Ed.Academiei RSR, Cluj, XV, 1972, p.183.

³ *Documente privind revoluția de la 1848...* vol.IV, doc. 146, pp.XXXI și 302.

„Organul luminării” ziarul din Blaj care după adunare a devenit „Organul național”, apoi „Gazeta de Transilvania” și suplimentul său „Foaie pentru minte, inimă și literatură” ambele apărând la Brașov, într-un mediu burghez.

Al treilea curent, cel loialist, era reprezentat de însuși președintele Comitetului Național Permanent, episcopul ortodox Andrei Șaguna, iar în afara comitetului, de administratorul din Cluj Ioan Bob, de preotul Leon Voica din Șimleu, dar avea sprijinitori și în cele două delegații; pe episcopul greco-unit Ioan Lemeni, șeful delegației la Dietă și pe Vasile Nopcea vicepreședintele delegației la împărat. Episcopul Andrei Șaguna s-a ferit în primele luni după adunare să apere cu prea multă străduință cauza națională, manifestându-și loialismul atât față de Guvernul Transilvaniei și guvernul Ungariei cât și față de împărat. Însă după ruptura dintre guvernul Ungariei și Curtea imperială s-a situat ferm pe pozițiile Habsburgilor, de astă dată apărând perseverent revendicările naționale românești. În toamna anului 1848, după adunarea din septembrie de la Blaj s-a ajuns la o apropiere între loialiști și liberalii democrați din rândurile cărora făceau parte și Florian Micaș.¹

Au existat în epocă și idei de mai mare anvergură care puneau în discuție însăși organizarea continentului european. Grupul de revoluționari de la București în frunte cu Nicolae Bălcescu considerau că românii din cele trei provincii istorice, aveau o importantă misiune de îndeplinit alături de unguri. Cele două națiuni reprezentau o întinsă zonă etno - culturală între răsăritul și centrul Europei și nu aveau nimic comun nici cu slavii, nici cu germanii. Deci ele erau menite să acționeze împreună pentru emanciparea politică de sub dominația imperiilor vecine – austriac și rus – și pentru constituirea unei confederații dunărene care să împiedice tendințele pangermaniste și panslaviste. Ideea unei alianțe strategice dintre Ungaria și Principatele Române a fost împărtășită și de unii conducători ai revoluției maghiare. O demonstrează o scrisoare din 25 mai 1848 trimisă de ministrul de interne al Ungariei, Szemere Bertalan către președintele Dietei ardeleni, baronul Kemény Dénes prin care îi cere să neutralizeze pe românii din Transilvania pentru a putea încheia o astfel de alianță.² Afinitățile dintre conducătorii de vârf ai românilor și maghiarilor vor ușura demersurile lui Bălcescu din primăvara anului următor pentru împăcarea celor două revoluții. Dar până atunci îndemnul de colaborare adresate românilor de Szemere Bertalan vor răsună în pustiu atâta timp cât nu se oferea nimic populației românești din Transilvania.³

Membrii delegației care trebuia să prezinte „Petiția Națiunii Române” la Dieta Transilvaniei s-au întâlnit la Cluj încă la 27 mai (constatând că sunt mai mulți de 100). A doua zi, având în frunte pe episcopul greco-catolic Ioan Lemeni au făcut vizite protocolare comisarului imperial Anton Puchner, invitat de la Sibiu pentru a asista la lucrările forumului feudal, apoi guvernatorului Teleki Jozsef și în sfârșit președintelui Dietei, baronul Kemény Dénes. Acesta din urmă a amăgit pe delegați spunându-le că deputații Dietei sunt înclinați să satisfacă revendicările românilor dar n-a amintit nimic despre recunoașterea lor ca națiune politică. Bineînțeles că urmarea să câștige timp până după votarea uniunii cu Ungaria.

¹ Vasile Maciu, *De la Tudor Vladimirescu la răscoala din 1907*, Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1973, p.124.

² A.Stan-Gr. Ploesteanu, *Utopia confederalismului pașoptist între vis și realitate*, Ed. Vestala, București, 2001, pp 33-35; vezi și G.Zane, Nicolae Bălcescu opera – omul- epoca, Ed. Eminescu, București, 1975, pp 288-289.

³ S.Dragomir, *op.cit*, p.323.

Românii mai credeau încă în bunăvoința Dietei și plasau dezbaterile privind uniunea după recunoașterea autodeterminării lor. Tatonările de la Cluj sunt relatate într-o scrisoare trimisă din capitala Principatului la 28 mai de George Barițiu către Simion Bărnuțiu pe care îl înștiințează totodată că „Mikas nu e scăpat și e tras la judecată ca turburător ! Episcopul (Lemeni –n.n.) luă peste nas pentru el !”¹

Dietă Transilvaniei din 1848 era unicamerală dar legile erau pregătite în așa-numitele „adunări naționale” care se țineau pe naționalități. În Dietă, din cei 310 deputați -161 erau unguri, 114 secui și 35 sași. După starea socială, 245 de deputați erau nobili (aristocrați) iar 65 cetățeni. Dintre toți acești feudali ruginiți care încercau să se dea drept democrați, 198 erau numiți de rege (regaliști), 96 erau aleși iar 16 erau numiți și aleși în același timp. Printre membri figurau și doi reprezentanți ai națiunii române: Alexandru Bohățel ca deputat nobil (de Hațeg) și nu ca român și episcopul Ioan Lemeni ca regalist. Adunarea pregătitoare a Dietei a avut loc la 28 mai la Cluj, fiind condusă de Bethlen Lános senior, dar a fost mai mult o demonstrație de forță a maghiarilor în timp ce afară se agitău stegulețe roșii cu inscripția „uniune sau moarte”.²

La început, președintele Dietei, baronul Kémény Dénes, un aristocrat fudul, mai mult dușman al regimului austriac și al dinastiei imperiale decât liberal în adevăratul înțeles al cuvântului, a prezentat cele 7 „propozițiuni regești”, de fapt ordinea de zi a Dietei, programată să dureze cel puțin o săptămână. Printre ele, la punctul 3 figura „consultarea serioasă asupra uniunii Transilvaniei cu Ungaria, cu respectarea legilor municipale și a altor raporturi legale” iar la punctul 4 „serviciile urbariale să înceteze „ (dar cu despăgubirea foștilor proprietari feudali). Legiferarea uniunii venea în întâmpinarea articolului 12 al mișcării votate la Pesta în 15 martie 1848 și articolului VII al Dietei ungare de la Pojon (Bratislava) din 18 martie. Graba nobilimii maghiare de a vedea cât mai repede realizată uniunea, a făcut ca votarea ei să treacă de la punctul 3 la punctul 1 al dezbaterilor Dietei de la Cluj. Propunerea a fost lansată de Wesselényi Miklós sub motiv că toate celelalte puncte sunt incluse în cel privitor la uniune. S-a înființat chiar un „Comitet pentru desfășurarea mai rapidă a Dietei”.³

Astfel că în prima zi a dezbaterilor, în 29 mai, după deschiderea oficială a ședinței făcută de comisarul imperial Anton Puchner, s-a citit proiectul de uniune de către președintele Dietei. Degeaba au cerut apoi Alexandru Bohățel „recunoașterea românilor ca națiune”, iar episcopul Lemeni „ștergerea articolelor înjositoare pentru români din Aprobate și Compilete „ căci li s-a răspuns evaziv și cu lait-motivul „uniunea le cuprinde pe toate”. În zăngănit de săbii și în aclamațiile maghiarilor dezlănțuite, s-a votat anexarea Transilvaniei la Ungaria sfidând astfel

¹ George Bariț și contemporanii săi, vol.VII, Ed.Minerva, București, 1985, p.115; *Documente privind revoluția de la 1848.* vol.V, doc.66, pp XX și 113; I. Ranca, Avram Iancu pe baricadele Apusenilor, Ed.Pax historica, Tg.Mureș, 1996, pp. 84-85.

² *Beilage zur Allgemeinen Zeitung*, Augsburg, No. 157, 5 iunie 1848, S 4507-4508, apud Gr. Ploesteanu, *Românii în conștiința Europei*, Ed.Veritas, Tg.Mures, 1994, p.18; Akos Egyed, *Problema emancipării iobagilor din Transilvania în contextul european în Anuarul Institutului de Istorie*, Ed.Academiei Române, Cluj Napoca, XXXVII, 1994, p.180; G. Neamțu, *op.cit.*, p.827; *Idem*, *Revoluția românilor din Transilvania, 1848-1849*, Ed.Carpatica, Cluj-Napoca, 1996, p.38.

³ D. Suci, *op.cit.*, p.183; G. Neamțu, *op.cit.*, p.39; *Idem*, *Revoluția democratică de la 1848-1849 din Transilvania*, în *Istoria României. Transilvania*, vol.I, coordonator A.Drăgoescu, Ed. „G. Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997, p.828; *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară*, Ed.Pro-Print, Miercurea Ciuc, 1999, p.165.

hotărârile reprezentanților celei mai numeroase și mai vechi națiuni, pronunțate pe Câmpia Libertății.¹

Dacă până acum românii din Transilvania, ca număr de locuitori, se aflau pe primul loc, fiind net majoritari față de unguri „acum aveam în fața noastră întreg poporul unguresc din Ardeal și Ungaria și astfel existența noastră era mai amenințată”.²

La lucrările Dietei a participat și Iosif Teodor Micaș, tatăl lui Florian Micaș, în calitate de membru al delegației aleasă de Marea Adunare Națională de la Blaj și condusă de episcopul Ioan Lemeni.³ Cei doi reprezentanți ai românilor în Dietă, episcopul Lemeni și Alexandru Bohățel auzind strigătele înfocate „Unio vagy halal” (uniune sau moarte) care veneau din stradă n-au îndrăznit să se opună actului uniunii.

În raportul său adresat Vienei, comisarul Puchner preciza că în principiu nici o voce nu s-a ridicat împotriva uniunii și că „doar în privința modalității și naturii ducerii ei la îndeplinire” și-au exprimat unii deputați propria părere.⁴

Istoricul Silviu Dragomir ne-a oferit un tablou sugestiv cu privire la jocurile fățișe desfășurate în acest for legislativ în dauna românilor. Unul dintre regizorii principali ai piesei după care s-au desfășurat lucrările Dietei, condusă în cele mai mici amănunte de guvernul din Pesta, a fost însuși președintele Dietei, baronul Kemény Dénes. În ședința din 29 mai, nu a avut timp sau mai bine zis nu a vrut să adreseze nici un cuvânt de îmbărbătare delegaților români. A doua zi, după votarea uniunii, în 30 mai, a luat însă cuvântul în ședința publică a Dietei și a considerat oportun să profereze un atac plin de ură împotriva românilor, acuzându-i că împreună cu sașii au „răsculat țara”, bârfind pe baronul Vasile Nopcea, îndreptând săgeți pline de venin împotriva lui Iosif Teodor Micaș și a fiului acestuia, prizonier în temnița din Târgu-Mureș, înfățișându-i ca adepți ai vechiului regim și repetând povestea „steagurilor ilirice și muscălești” de la adunarea de la Blaj. Dieta a aplaudat furtunos perorația lipsită de respectul cel mai elementar față de reprezentanții națiunii române ale cărei revendicări au fost ridiculizate cu atâta emfază. De obicei celelalte naționalități din Transilvania au fost generoase în asemenea momente însă acest reprezentant al aristocrației maghiare a demonstrat că nu cunoștea noblețea modelului liberal. Și pentru a încheia în aceeași notă de superioritate, îndreptându-se către episcopul Lemeni, în dosul căruia se afla și George Barițiu a aruncat o insultă întregului popor român: „mizerabilii !”⁵

Deputatul sas Konrad Schmidt a avut curajul să ia apărarea românilor, susținând că „mișcările românilor pentru libertate nu le socotește de răsculări”. Drept urmare, în batjocură, episcopul Lemeni (ca din partea românilor) și deputatul Schmidt (ca din partea sașilor) au fost scoși afară în mijlocul mulțimii, li s-a pus câte un steag roșu-alb-verde în mână și au fost obligați să vorbească în favoarea uniunii. Urmărită cu atâta grabă și tenacitate și executată fără scrupule, uniunea Transilvaniei cu Ungaria a fost altfel un succes incontestabil al

¹ Șt.Branea, *op.cit.*, p.553; G. Neamțu, *op.cit.*, pp 828-829; *Idem*, *Revoluția românilor din Transilvania, 1848-1849*, Ed.Carpatica, Cluj-Napoca, 1996, pp. 39-40.

² Vasile Stoica, *Suferințele din Ardeal*, Ediția a III-a., SC "Murion" SRL, Cluj Napoca, 1994, p.89.

³ G. Barițiu, *op.cit.*, p.126; T.V.Păcățianu, *op.cit.*, p.338; *Documente privind revoluția de la 1848...* vol.IV p.44.

⁴ Terezia Losonczy,Ioan Moldovan, *op.cit.*, p.48; *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară...* p.165.

⁵ S. Dragomir, *op.cit.*, vol.V, pp 218 și 296.

naționalismului maghiar, deși imensele eforturi făcute erau demne de o cauză mai bună și mai dreaptă.¹

Tot la 30 mai, prezidiul Dietei a înmănat comisarului Puchner textul legalizat al legii privitoare la uniune, iar comisarul l-a trimis printr-un locotenent major la Viena, împreună cu raportul său. În secret însă, pentru a para eventualele mașinații ale Cancelariei Aulice Transilvane de la Viena, a fost realizat încă un exemplar legalizat al legii, pe care deputații Weér Farkas și Pálffy János, la o jumătate de zi după plecarea curierului militar, l-au dus la Pesta pentru ca guvernul ungar să-l înainteze Curții imperiale. Forul executiv ungar a hotărât la 2 iunie, ca cei doi deputați să-l însoțească la Viena pe primul ministru Lajos Battyányi care dorea să ceară împăratului demiterea banului croat Jellachich și urma totodată să obțină personal sancționarea legii privitoare la uniune.²

A fost o grea lovitură pentru bătrânul Micaș să vadă cum reprezentanții aristocrației maghiare își băteau joc de soarta poporului român și cum se spulberă încă o dată speranțele ca fiul său va fi eliberat. Nu putea să mai nădăjduiască nimic din partea autorităților maghiare din noua patrie și de aceea gândurile bătrânului se îndreaptă cu mari speranțe către împărat sau eventual către o nouă Adunare Națională care să ceară mai hotărât eliberarea fiului său. Florian Micaș avea să mai tânjească după libertate, între zidurile arestului din Târgu-Mureș, până în toamna anului 1848. La 31 mai fiscal a fost îndrumat să introducă acțiune împotriva sa.³ Neplata unor impozite restante, motivată de altfel, cu lipsa de acasă a proprietarilor, s-a transformat în adevărate represalii la adresa familiei Micaș. Casa și avutul lor din localitatea Jucul de Jos au fost confiscate de autoritățile maghiare iar Iosif Teodor Micaș a trebuit acum la bătrânețe să se refugieze în Munții Apuseni, stabilindu-se la Abrud.⁴ Așa se explică prezența bătrânului Micaș în tabăra lui Avram Iancu în timpul confruntărilor militare ce vor urma.

În privința desființării iobăgiei, prevăzută la punctul 4 al „propozițiilor regești” ale Dietei și dezbătută în ședința a 7-a dietală din 6 iunie 1848, numărul nobililor ardeleni care au recunoscut totuși necesitatea ei a fost extrem de mic. De la legiferarea obligațiilor iobăgești în „Tripartitum”-ul lui Werböczy Istvan în 1517, trecuseră mai bine de trei secole iar nobilii maghiari se obișnuiseră să aibă iobagi iar aceștia să fie, dacă se poate, români. De cele mai multe ori cuvintele „oláh”, „oláhok” (valah, valahi, prin tranziție români) erau schimonosite intenționat în „alá”, „aláhok” (cei aflați dedesubt, cei inferiori) pentru a sugera statutul românilor de veșnic-supuși ai maghiarilor, de oropsiți din tată-n fiu. Nu întâmplător, George Barițiu, caracterizând atitudinea majorității nobilimii în problema țărănească, reproducea părerea acesteia formulată astfel „Werböczy al nostru este mai tare decât împăratul și Werböczy zice că poporul nu are nimic decât brațele sale. Ceea ce este «Al Coran»-ul pentru turci, este «Tripartitul» pentru noi. Un Mohamed și un «Al Coran», un Werböczy și un «Tripartit». Iobagii

¹ G. Neamțu, *op.cit.*, p.40; *Idem, Revoluția democratică de la 1848-1849 din Transilvania*, în *Istoria României. Transilvania*, vol.I, coordonator A.Drăgoescu, Ed. „G. Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997, p.829; Ela Cosma, *Ziarul „Siebenbürger Bote” în anii 1848-1849*, în *Acta Musei Napocensis*, Cluj Napoca, nr.33, 1997, vol.II, p.67.

² *Ibidem*, p.834; *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară...* p.165.

³ S. Dragomir, *op.cit.*, p.293.

⁴ C.Diaconovich, *Enciclopedia Română*, Ed. și tiparul W.Krafft, tom.III, Sibiu, 1904, p.268; Valentin Borda, Viorica Dutcă, Traian Rus, *op.cit.*, p.135.

noștri sunt proprietatea noastră cu atât mai vârtos pământul pe care-i suferim noi din grația noastră.¹

Lupta țărănimii din Transilvania în 1848 pentru desființarea robotei, cea mai împovăraătoare dintre obligațiile feudale, s-a declanșat sub impulsul știrii că în Ungaria, Banat, Crișana și Maramureș slujbele iobăgești vor înceta la 23 aprilie, când urma să intre în vigoare legea agrară votată de Dieta Ungariei de la Bratislava de la 18 martie și sancționată de împărat la 11 aprilie. Valul acțiunilor țărănești se va propaga în Transilvania de la vest la est. Mai întâi au fost cuprinse de revolte comitatele vestice Solnocul de Mijloc, Crasna, Zarand și districtul Chioar. Dar la sfârșitul lunii aprilie, mișcările de aici vor înceta în urma hotărârii guvernului de la Pesta din 28 aprilie de a anexa Partiumul nord-estic și orașul Zalău pe baza unei legi din 1836 și de a extinde și asupra lor reformele din Ungaria. Au continuat să lupte pentru eliberarea din iobăgie și împrumutări doar acele categorii de țărani care nu intrau sub incidența legii agrare. Mișcările s-au propagat apoi la sfârșitul lunii aprilie și începutul lunii mai în comitatele învecinate Hunedoara, Dăbâca și Solnocul Interior, iar în cursul lunii mai, în comitatele Cluj, Turda, Târnava, Alba de Jos și Alba de Sus pentru ca la începutul lunii iunie să cuprindă și scaunele secuiești Arieș, Mureș, Odorhei, Ciuc și Trei Scaune. Combinate cu acțiuni ce vizau recuperarea unor păduri și pășuni răpite anterior de către stăpânii feudali, revoltele țărănești s-au amplificat, desigur, în luna iunie și sub influența Adunărilor Naționale de la Blaj din 18/30 aprilie și 3-5/15-17 mai. O amploare deosebită au luat ocupările de pământuri nobiliare, mai ales în împrejurimile Munților Apuseni și în Câmpia Transilvaniei.²

Încă de la 3 aprilie 1848, la puțin timp după ștergerea robotelor în Ungaria, Cehia, Galiția și Austria, împăratul a trimis o adresă Guberniului Transilvaniei în care propunea dietei abolirea cât mai grabnică a robotelor. Se pare însă că, în sensul indicațiilor Vienei, au deliberat mai repede românii decât maghiarii. Pentru oamenii simpli din popor care s-au întors acasă de la a doua Adunare Națională de la Blaj, iobăgia era ca și desființată. Se zvonea că împăratul ar fi dat mai demult ordinul de desființare a relațiilor urbariale dar actul ar fi fost ascuns de nobili, în înțelegere cu episcopul Ioan Lemeni, pentru a-i face pe țărani să muncească în continuare pentru domni. De cealaltă parte, sezonul agricol fiind în toi, nobilimea a căutat să amâne cât mai mult desființarea slujbelor iobăgești pentru a-și asigura zilele de muncă gratuite ale țăranilor necesare efectuării principalelor lucrări agricole pe moșii. În plus, eliberarea și împrumutărirea iobagilor trebuia condiționată și de acceptarea, în lumea satelor, a uniunii Transilvaniei cu Ungaria.³

Datorită însă agitațiilor anterioare Dietei desfășurate de liberalii de diferite naționalități și discursului patetic din 6 iunie a baronului Wesselényi Miklós, perfect conștient de nedreptatea existentă și de anacronismul iobăgiei, membrii forului de la Cluj au votat desființarea acesteia. Dovada perimării și demodării

¹ George Bariț, *Scrisori social-politice*, studii și antologie de V.Chereșteșiu, C.Mureșanu, G.E.Marica, Ed. Politică, București, 1962, p.298; Iosif Kovacs, *Problema desființării iobăgiei și a împrumutării țăranilor din Transilvania văzută de George Bariț în Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, Ed.Academia RSR, VI, 1963, p.103.

² Iosif Kovács, *Despre activitatea așa-numitelor „judecătorii urbariale” în Acta Musei Napocensis*, Cluj, II, 1965, pp.465-466; Liviu Botezan, *Robota, cauză a participării țărănimii transilvănene la revoluția din 1848-1849 în Acta Musei Napocensis*, nr. 31, 1994, vol.II, pp.59-90.

³ I.Kovács, *Despre desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, în *Acta Musei Napocensis*, Cluj, VI, 1969, p.325; L.Botezan, *op.cit.*, p.70-85; G.Neamțu, *op.cit.*, p. 840; *Idem*, *Revoluția românilor din Transilvania, 1848-1849*, Ed.Carpatica, Cluj-Napoca, 1996, p.50.

Codului lui Werböczy stă tocmai în încălcarea cu atâta ușurință a privilegiilor nobilimii, așa cum s-a întâmplat în cazul lui Florian Micaș, precum și în decizia desființării obligațiilor iobăgești. Legea care urma să intre în vigoare la 18 iunie 1848 preciza că „Robotele de pe pământurile urbariale se șterg precum și dijma și servituțile plătite în bani”. Astfel 50-60% din țărâniea Transilvaniei devenea liberă, restul constituindu-l țăranii alodiali cărora li s-a oferit posibilitatea de a scăpa de iobăgie prin despăgubire, abia la 27 iulie 1896. În această categorie intrau țăranii cu contracte, care nu plăteau impozit către stat, adică jelerii „curialiști”, „censualiști”, sau „taxaliști”, „contractualiști”, „dijmași” și „industriali” precum și țăranii de pe proprietățile fiscului, cei colonizați pentru grădinarit și cei din regiunile grănicerești. De asemenea drepturile „regaliene” (cârciumărit, morărit, pescuit, vânat, etc.) au rămas și după 1848 în mâinile nobililor proprietari.¹

Duminica de 18 iunie 1848 a fost zi de mare sărbătoare pentru toți țăranii urbariali eliberați și una din cele mai de seamă zile ale revoluției și ale istoriei moderne a Transilvaniei. Locurile de întâlnire ale foștilor iobagi de diferite naționalități au fost numite „câmpuri ale slobozeniei”. În unele localități s-au organizat serbări de mare amploare, cum a fost aceea de la Măierău (azi Aluniș-Mureș) din 29 iunie, la care au participat aproape 5000 de țărani români dar și maghiari, evrei și țigani din Disnăieu (azi Vălenii de Mureș), Dumbrava, Filea, Hotmurăș (azi Lunca Mureșului), Huduc(azi Maiorești), Idicel, Maierău, Morăreni, Râpa de Jos, Rușii Munți și Vătava. După slujba religioasă, mulțimea a ieșit, în frunte cu protopopul local Ștefan Branea, cu oficialitățile și garda națională din localitate, în lunca de lângă Mureș în dreptul bisericii românești. Aici, serbarea câmpenească a început cu sfințirea „Câmpului slobozeniei”, a continuat cu „praznicul slobozeniei” după care „s-au pornit jocurile românești și chiuituri din vechime rămase și a fost mare veselie până seara târziu, apoi s-au despărțit cu mare dragoste fără de a fi batăr ceva cârtire între românii noștri”.²

Vor fi însă „cârtiri” între români și maghiari, chiar din vară deoarece poporul de rând va fi manipulat de mai-marii comitatelor și ai Guberniului să nu cedeze unii altora în chestiuni naționale, declanșând astfel nesfârșitul lanț de șicane, vendete și „rezolvări” dure ale conflictelor. Treptat, revendicările sociale burgheze au fost împinse în fundal și, pe măsură ce revoluția din Transilvania se transforma în război civil, a ieșit în prim plan naționalismul exprimat prin ciocniri violente.

Se pare că Marea Adunare Națională de la Blaj, deși nu a reușit să obțină eliberarea lui Micaș a accelerat totuși întocmirea de către autorități a formelor de urmărire penală a celor arestați. La 31 mai Guberniul Transilvaniei a cerut

¹ I.Kovács, *op.cit.*, p.325; *Idem*, *Despre activitatea așa-numitelor „judecătorii urbariale” în Acta Musei Napocensis*, Cluj, II, 1965, pp.465-466; *Idem*, *Problema desființării iobăgiei și a raporturilor cu caracter feudal în satele de „horticultori” din Transilvania*, în *Acta Musei Napocensis*, Cluj, V, 1968, pp.587-588; *Idem*, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Ed.Dacia, Cluj, 1973, pp.15 și 182-187; I.Kovács – A.Ardos, M.Mirel, *Din istoria învățământului agricol în Transilvania (1849-1900)*, în *Acta Musei Napocensis*, Cluj, VII, 1970, pp.287-288; Radu Păușan, Ioan Bălaș, *viceprefectul prefecturii „Auraria Gemina” în timpul revoluției românilor din Transilvania din 1848-1849*, în *Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca, XIX, 1982, p.116; Ákos Egyed, *op.cit.*, pp.180-185; G.Neamtu, *op.cit.*, pp.51-52; *Idem*, *Revoluția democratică de la 1848-1849 din Transilvania, în Istoria României. Transilvania*, vol.I, coordonator A.Drăgoescu, Ed. „George Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997, p.841.

² Șt.Branea, *op.cit.*, pp.554-555; I.I.Costea, *op.cit.*, pp 22-23; Gr. Ploesteanu, *Memorialistul Ștefan Branea în Reghinul cultural, studii și articole*, vol.V, Reghin, 2001 pp 123-124.

Directorului Procuraturii Publice din Târgu-Mureș să intenteze proces împotriva lui Florian Micaș, Ioan Buteanu, Alexandru Papiu – Ilarian, și Ioan Suciș pentru cĂ „Florian Micaș și tovarășii săi au ținut adunări secrete în interesul poporului român, împreună cu alți indivizi; au discutat despre asuprirea exercitată de unguri; au instigat în diferite chipuri și moduri românii împotriva maghiarilor; au comis fapte vinovate și ilegale pentru zădărnicierea ordinului Guberniului suprem care a interzis ținerea Adunării românești fixată pentru 30 aprilie”. Sub același număr de înregistrare se face cunoscută această hotărâre comitetului suprem al comitatului Cluj, Capitlului episcopiei greco-catolice din Blaj și se ordonă Scaunului Mureș să elibereze pe Florian Micaș pe cauțiune.¹ Aceasta însemna, conform procedurii judiciare a epocii, ca arestatul să dea o declarație scrisă (scrisoare) de garanție în care să recunoască acuzațiile ce i se aduc, să-și ceară oficial scuze și să-și condiționeze propria libertate de o atitudine pasivă față de cursul evenimentelor revoluționare, cu alte cuvinte să abandoneze mișcarea națională a românilor din Transilvania dacă nu cumva autoritățile se gândeau să-l atragă de partea lor. I se cerea prea mult, iar Micaș nu era omul care să plece capul în fața asupritorilor neamului său, să le execute ordinele, necum să treacă de partea lor. Bineînțeles că nu va întocmi niciodată o astfel de scrisoare de garanție, preferând să suporte în continuare rigorile regimului de detenție.

Despre intenția de eliberare condiționată a lui Florian Micaș a amintit și cancelistul Ioan Poruțiu din Cluj într-o scrisoare trimisă la 6 iunie 1848 Comitetului Național Permanent din Sibiu.² La 15 iunie procurorul public Donáth Sándor din Târgu-Mureș a raportat Guberniului din Cluj că a luat toate măsurile pentru intentarea de procese penale avocaților Florian Micaș, Ioan Buteanu, Alexandru Papiu-Ilarian și Ioan Suciș vinovați de „instigarea ilegală a națiunii române, ațâțare la mișcări în sensuri dăunătoare, depunerea în masă de jurăminte.” În ceea ce privește însă pe Ioan Buteanu, probele acuzatoare fiind insuficiente, a solicitat Guberniului să dispună cercetarea activității lui dinainte de 1848 în districtul Chioar. Răspunsul Guberniului a venit în aceeași zi cu precizarea că anchetarea inculpaților trebuie să se limiteze la activitatea lor recentă.³

La 21 mai 1848 Guberniul a înmănat lui Andrei Șaguna primul decret pentru dizolvarea Comitetului Național Permanent. Șaguna a transmis decretul lui Simion Bărnuțiu, investindu-l totodată cu puteri prezidențiale și evitând astfel să acționeze împotriva hotărârilor Adunării Naționale de la Blaj.⁴ Pe fundalul încercărilor de desființare a comitetului, au avut loc primele vărsări de sânge mai serioase în Transilvania la Abrud, Coșlariu și Mihalț. La Abrud la 29 mai garda națională maghiară a intervenit într-o ceartă a românilor pisându-i cu patul puștilor și spintecându-i pe mulți cu baionetele. Pe când românii se adunau în cete ca să riposteze, a liniștit spiritele preotul Simion Balint, promițându-le că va solicita Guberniului o comisie de investigație.⁵

La Mihalț existau dispute mai vechi între țărani și stăpânii feudali locali, grofii Eszterházy, pentru o livadă de cosit pe care mai demult fusese o

¹ *Documente privind revoluția de la 1848...* vol.V, doc.95, pp XXII și 344-346.

² *Idem*, vol.VI, Ed.Academiei Române, București, 1998, doc.45, pp XVII și 78-79.

³ *Ibidem*, doc.255, pp XXXIX și 503 și doc 273 p.XL și 524.

⁴ G. Neamțu, *op.cit.*, p.859; *Idem*, *Revoluția românilor din Transilvania, 1848-1849*, Ed.Carpatica, Cluj-Napoca, 1996, p.66.

⁵ G. Neamțu, *op.cit.*, p.46; *Idem*, *Revoluția democratică de la 1848-1849 din Transilvania*, în *Istoria României. Transilvania*, vol.I, coordonator A.Drăgoescu, Ed. „G. Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997, pp. 835-836.

biserică românească. O primă instanță judecătorească a dat câștig de cauză familiei Eszterházy, ceea ce a stârnit nemulțumirea românilor. Pentru a-i liniști, la 12 mai 1848 solgăbirăul Szegedi Samuel a cerut „Comitetului permanent pentru păstrarea vechii ordini” al autorităților din comitatul Alba de Jos să trimită imediat armata la Mihalț. Urmând o traiectorie ierarhică, cererea a ajuns la Guberniu, care la 17 mai, în ultima zi a Adunării Naționale de la Blaj, a solicitat Comandamentului militar imperial de la Sibiu să trimită trupe la Mihalț și în localitățile învecinate pentru a sprijini instituirea statariului. A fost trimisă în zonă o companie de grăniceri secui și s-a creat astfel impresia că „secuii s-au ridicat împotriva românilor”. La Coșlariu, în 30 mai, 100 de grăniceri secui, în încercarea de a împune statariul, au aplicat o execuție dură la adresa sătenilor, terminată cu violuri. Comitele suprem ale comitatului de la Alba de Jos, baronul Bánffy Miklós, s-a gândit atunci să pună în posesie familia Eszterhazy din Mihalț cu ajutorul acelorlași trupe. Rezolvarea conflictul agrar, a fost de fapt un pretext pentru impunerea statariului și asupra mihălțenilor, care nu numai că au rupt afișele puse în acest sens dar au tăiat și stâlpii pe care fuseseră lipite. După ce la 1 iunie, compania de grăniceri secui a fost ținută la distanță, nefiind lăsată să treacă Târnava, în ziua următoare, soldații s-au întors pe o cale ocolită însoțiți de tot atâția gardiști maghiari din Aiud. Între timp, pe malul râului, sub impulsul veștilor de la Coșlariu, s-au adunat 2-3000 de țărani din Mihalț și din satele învecinate, înarmați cu unelte de muncă, iar o delegație a acestora a plecat la Blaj, pentru a cere sfatul fruntașilor români. În fruntea militarilor, vicecomitele Pogány György i-a provocat pe cei adunați la uniunea cu Ungaria dar aceștia au răspuns că rămân credincioși împăratului. Interpretând răspunsul ca un refuz, soldații au tras fără avertisment, omorând 14 români și rănind alți 50, dintre care mulți au murit ulterior. Numărul victimelor a fost în realitate mult mai mare, deoarece mulți țărani care au încercat să scape înotând, s-au înecat. La 4 iunie, administratorul Ferencz János din Aiud înregistra dintre țărani români 50 de morți și 70 de răniți iar dintre soldați un mort. Petrecut în plină sesiune dietală, acest incident major l-a determinat pe liderul liberalilor maghiari Wesselényi Miklós să propună în forul legislativ de la Cluj proiectul de lege agrară în 6 iunie 1848 care a și fost votat în aceeași zi, devenind lege.¹

La 4 iunie 1848 la Sibiu a avut loc o ședință furtunoasă a Comitetului Național Permanent în care s-a discutat „măcelul de la Mihalț” din 2 iunie și s-a cerut o anchetă mixtă româno-maghiară. Comisia de anchetă ce s-a constituit a fost însă „mixtă” doar în privința includerii în ea a militarilor și civililor, nu și a românilor. La ședința de la Sibiu câțiva protopopi au adus învinuiri tineretului studios pentru că a îndemnat pe țărani la nesupunere. La auzul acestor vorbe „Avram lancu a sărit peste trei bănci, apucând de scurt pe protopopul acuzator,” și cu o voce plină de mânie a anunțat pe cei prezenți că va răzbuna el înșuși acel măcel. Izbucnirea tânărului lancu a speriat pe cei mai în vârstă, care au părăsit ședința. Peste puțin timp, lancu a plecat spre Câmpeni, unde a început să țină adunări „la care îi îndemna pe români spre răzbunare”. Ideea învinuirii tinerilor revoluționari români a fost preluată de autoritățile guberniale care în 6-7 iunie au elaborat un nou decret de dizolvare a Comitetului din Sibiu, cu conținut mai drastic, dar tot fără efect. Pentru a face cercetări, în 13 iunie, au sosit la Blaj,

¹ L.Botezan, *op.cit.*, p.90; G.Neamțu, *op.cit.*, pp. 836-839; *Idem*, *Revoluția românilor din Transilvania, 1848-1849*, Ed.Carpatica, Cluj-Napoca, 1996, pp. 46-49; Melinda Mitu, *op.cit.*, p.178; Numărul victimelor este mai mic la Șt.Branea, *op.cit.*, p.553, M. Mihalache, *op.cit.*, p.47; I. I.Costea, *op.cit.*, p.61 (note); Terezia Losonczi, Ioan Moldovan, *op.cit.*, p.51.

Kemény Dénes și Bethlen János care au încercat să pună evenimentele de la Mihalț pe seama Comitetului, ba chiar și pe seama lui Simion Bărnuțiu. Ei au raportat Guvernului că, formal, în comitet s-a luat o hotărâre de autodizolvare, funcționând totuși se pare clandestin. Au fost puși sub acuză Simion Bărnuțiu, Alexandru Papiu Ilarian, Ioan Buteanu, Constantin Romanu Vivu, Aron Pumnul și Nicolae Man.¹

Delegația care a dus împăratului „Petiția Națiunii Române” și-a îndeplinit doar parțial misiunea. Numărul membrilor ei au variat între 22-28 de persoane. După ce a pornit târziu la drum, delegația a mai pierdut un timp prețios și la Viena unde s-a organizat o conferință de presă în 25 și 26 mai la hotelul „Zum golden Lamm”. La 27 mai o delegație redusă formată din 4 membrii T.Cipariu, I.Popasu, A.Treboniu Laurian și I.Bran a plecat spre Innsbruck, unde împăratul și Curtea sa se refugiaseră după izbucnirea revoluției la Viena. Deși a ajuns în 30 mai delegația a fost primită în audiență abia la 5 iunie dar și atunci obținând doar promisiuni. La 7 iunie au sosit la Innsbruck celelalte delegații contopite, cea a guvernului Ungariei, condusă de primul ministru Lajos Battyányi și cea a dietei Transilvaniei formată din deputații Weér Farkas și Pálffy János. Așadar trei delegații purtătoare a trei documente diferite: „Petiția Națiunii Române” de la Blaj, cererea Pestei de destituire a banului croat Jellachich și rezoluția de anexare a Transilvaniei la Ungaria de la Cluj, așteptau aprobarea împăratului (dacă nu punem la socoteală încă un exemplar legalizat al ultimului document trimis oficial de baronul Anton Puchner la Viena printr-un locotenent major chefliu aflat încă pe drum). Primul ministru ungar Battyányi a preluat și sarcina de a obține ratificarea uniunii. La 10 iunie, sub amenințarea lui Battyányi că-și pune tronul în pericol și că „doar aceasta poate salva Transilvania de la anarhie”, împăratul a sancționat uniunea. Delegația română, ale cărei acțiuni au fost astfel dejucate, a primit la 11 iunie un răspuns antedat cu 7 iunie că, „prin uniune românii au primit de toate” ceea ce însă nu concorda cu realitatea.² La 17 iunie August Treboniu Laurian scria dezolat lui Nicolae Bălășescu la Sibiu: „În toată Ungaria s-a introdus metternichismul cu poliția lui secretă și cu celelalte mijloace abominabile ale despotismului”.³

Mai mulți delegați români la Viena conduși de data aceasta de episcopul Andrei Șaguna, au mai obținut o audiență la Innsbruck, unde au protestat energic arătând că rezolvarea problemei uniunii, așa cum s-a făcut, nu poate fi trainică fără consultarea națiunii române. La 22 iunie 1848 Cancelaria Aulică a răspuns „supușilor săi români din Ardealul unit cu Ungaria” că: „Naționalitatea voastră va fi asigurată printr-o lege specială...”.⁴ Declarații ca: înființarea de școli naționale, acoperirea nevoilor bisericilor și ale școlilor românești din visteria statului, numirea românilor în administrația publică proporțional cu numărul lor, au rămas

¹ M. Mihalache, *op.cit.*, pp 47-48; G. Neamțu, *op.cit.*, p.68; *Idem, Revoluția democratică de la 1848-1849 din Transilvania*, în *Istoria României. Transilvania*, vol.I, coordonator A.Drăgoescu, Ed. „G. Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997, pp. 860-861; Melinda Mitu, *op.cit.*, p.178.

² D. Suci, *op.cit.*, p.183; G. Neamțu, *op.cit.*, pp.833-834; *Idem, Revoluția românilor din Transilvania, 1848-1849*, Ed.Carpatica, Cluj-Napoca, 1996, pp. 43-44; *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară...* pp. 165-166.

³ G. Neamțu, *op.cit.*, p.79; *Idem, Revoluția democratică de la 1848-1849 din Transilvania*, în *Istoria României. Transilvania*, vol.I, coordonator A.Drăgoescu, Ed. „G. Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997, p.874.

⁴ N.Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, Ed.științifică și enciclopedică, București, 1989, p.430; D.Suci, *op.cit.*, p.183.

tot la stadiul de promisiuni ce lăsau să se întrevadă că uniunea era deja un fapt împlinit.

La întoarcerea delegației de la Viena și Innsbruck o parte din membrii ei și anume: Andrei Șaguna, Timotei Cipariu, Paul Dunca, Ioan Bran, Iosif Ighian și Dumitru Moldovan s-au oprit la Pesta „spre a cunoaște mai de aproape situația” privind posibilitatea obținerii drepturilor politice pentru români, iar ceilalți au revenit acasă.¹

Capitala Ungariei trecea atunci prin „febra” modernismului în toate domeniile de activitate. Dietele vechi au fost dizovate, cea din Ungaria la 11 aprilie iar cea din Transilvania la 23 iunie 1848 însă nu înainte de a vota noua lege electorală, redactată tot în favoarea maghiarilor. Pe baza ei s-au ales deputați pentru Parlamentul nou din Pesta în care Ludovic Kossuth era atotputernic.

În Transilvania majoritatea locuitorilor fiind români, ar fi fost normal ca aceștia să fi constituit majoritatea deputaților. Dar spre a evita acest lucru, Dieta Transilvaniei a propus încă la 31 mai să candideze doar acei proprietari care plăteau un impozit de 8 florini pe lângă capitație, care echivala aproape cu impozitul pe pământ (până și în Ungaria censul era 5 florini). Printre românii din Ardeal existau însă puțini nobili care plăteau censul acesta, așa că în forul legislativ de la Pesta, majoritatea covârșitoare au constituit-o maghiarii. Pentru a fi mai sigur de izbânda intereselor neamului său, după ce împăratul aprobase înființarea unei armate naționale, Kossuth a cerut la 11 iulie în Parlament, votarea a 200000 de recruți. Aceștia erau destinați în principal să lupte împotriva sârbo-croaților și a celorlalte naționalități nemaghiare care ar fi îndrăznit să se revolte și evident pentru apărarea noilor frontiere ale Ungariei fixate după înghițirea Transilvaniei. Parlamentul a primit propunerea cu însuflețire și în curând au început recrutările pentru aceasta armată națională maghiară atât în Ungaria cât și Transilvania înainte ca legea să fie sancționată de împărat.²

La 18 iulie 1848 episcopul Șaguna, amăgit cu promisiuni fără acoperire că „toate cele dorite s-au acordat” invită printr-o circulară loială, lansată din Pesta către români „să fie mulțumitori cu toți – civili și militari – milostivului Cezar”. Șederea îndelungată la Pesta a delegaților, a nemulțumit însă pe românii din Transilvania care au trimis o scrisoare, redactată la îndemnul lui George Barițiu și i-au rugat să-și scurteze șederea în capitala Ungariei și să se întoarcă mai repede în mijlocul evenimentelor din Principat.³ La acest apel au răspuns Timotei Cipariu și Iosif Ighian care, amintind despre străduințele de la Pesta ale delegaților români, au precizat că retragerea lor ar putea dăuna națiunii.⁴ Șaguna scria și el că: „Cei ce ne-am dus la Pesta am avut a ne lupta foarte mult pentru apărarea bărbaților noștri: Bărnuțiu, Iancu, Axente, Barițiu, Micaș, Tănase, Roșca, Pinciu din Rășinari căci guvernul ardelean îi descrisese de tulburători la guvernul unguresc. Îndeosebi ne-am nevoit a mijloci eliberarea lui Micaș din prinsoare, eliberarea națiunii noastre de zeciuială pe pământul regiu, eliberarea muntенilor noștri de tratamentul ilegal al ampoloaiților camerali, fiind și avocatul

¹ Al. Papiu-Ilarian, *op.cit.*, pp 26-27; D.Suciu, *op.cit.*, p.183; Adrian T.Pascu, *Ioan Axente Sever (1821-1906) – viața și activitatea militantă*, Ed.Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p.72; M.Păcurariu, *op.cit.*, p.73.

² V. Stoica, *op.cit.*, p.98; G. Neamțu, *op.cit.*, pp 827, 845-846 și 861-862; *Idem, Revoluția românilor din Transilvania, 1848-1849*, Ed.Carpatica, Cluj-Napoca, 1996, pp. 38, 54-55 și 68.

³ N.Iorga, *op.cit.*, p.430.

⁴ Al. Papiu-Ilarian, *op.cit.*, pp 26-27.

Petru Dobra la Pesta din partea muntenilor pentru apărarea lor...".¹ Iată cum faima lui Micaș și a celorlalți fruntași români a depășit hotarele Transilvaniei după uniunea cu Ungaria, determinând pe delegații români pe la diferite foruri să-și sporească eforturile pentru a-i proteja, după cum sporise și numărul opozanților lor. La sfârșitul lui august 1848 Șaguna încă mai cerea Parlamentului ungar dreptul de națiune constituțională pentru români.² El își va continua aceste străduințe până târziu în septembrie când se va întoarce în Transilvania în mijlocul românilor adunați din nou pe Câmpia Libertății.

După votarea uniunii și guvernul Ungariei a luat măsuri pentru „strangularea” Comitetului Național românesc. Era o acțiune de forțare a unor uși deschise pentru că și așa acesta exista numai cu numele și nu putea desfășura nici o activitate din cauza piedicilor puse în cale de către autoritățile guberniale și comitatense din Transilvania. Deși în comitet fuseseră aleși 25 de intelectuali români totuși instituția ducea lipsă de organizare și de oameni hotărâți să desfășoare acțiuni de interes general. Comitetul era compus din elemente cât se poate de heterogene pe care nu-i întrebase nimeni dacă pot să lucreze împreună sau dacă doresc să-și asume sarcina de a constitui un „vânat” urmărit de autorități. Cinci membri ai Consistoriului bisericesc din Sibiu, așa – numiții protopopi „consistorialiști” aproape toți oameni bătrâni, au fost eliminați din comitet³ iar patru funcționari de stat, tot din Sibiu, la cel mai mic semn că ar fi fost urmăriți, erau gata să se retragă imediat din fața terorii, care creștea cu fiecare zi „precum crește un râu mare după ploi îndelungate”.⁴ De la sediul comitetului lipseau șapte canceliști și juriști care nu peste mult timp de la intrarea în funcțiune a acestuia s-au îndreptat fiecare în părți diverse pentru rezolvarea unor probleme naționale. Ei au fost supliți parțial o vreme de Samuil Poruțiu, Eliseu Armat și Ioan Pinciu. Dar comitetul nu s-a îmborsărit cu noi membrii și nu a desfășurat o activitate de atragere a maselor populare în revoluție, din lipsă de cadre. Numeroși tineri revoluționari din Transilvania au trecut în Țara Românească pentru a lua parte la evenimentele de acolo. Florian Micaș se afla la închisoare iar Avram Iancu plecase spre Munții Apuseni pentru a organiza rezistența armată.⁵ Lipsea și episcopul Andrei Șaguna care plecase la Viena, de aici, la Innsbruck și apoi la Pesta, unde va rămâne până târziu, în septembrie. În Sibiu au mai rămas Simion Bărnuțiu, Nicolae Nifon Bălășescu și parohul Nicolae Man cărora li s-a alăturat mai târziu, după întoarcerea sa de la Viena și August Treboniu Laurian ca membru. În asemenea condiții Comitetul Național Permanent nu putea fi plenipotențiar în exercitarea atribuțiilor cu care fusese investit de către Marea Adunare Națională de la Blaj. Cu toate acestea era de ajuns rostirea simplului nume de „comitet românesc” pentru a produce în rândurile aristocrației maghiare o iritație asemănătoare cu aceea „ce produce la

¹ *Ibidem*; Gheorghe Anghel, *Petru Dobra, un prefect martir al revoluției de la 1848-1849 în Transilvania* în *Apulum*, Alba Iulia, X, 1972, p.378; A. T.Pascu, *op.cit.*, p.72; M.Păcurariu, *op.cit.*, pp.73-74.

² N.Iorga, *op.cit.*, p.430.

³ L. Maior, *op.cit.*, p.292.

⁴ G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, vol.II, Sibiu, 1890, p.130.

⁵ L. Maior, *op.cit.*, p.292; Simona Nicoară, *Mitologiile revoluției pașoptiste românești, istorie și imaginar*, Ed.Presa Universitară Clujeană, 1990, p.151; G. Neamțu, *op.cit.*, p.66; *Idem*, *Revoluția democratică de la 1848-1849 din Transilvania*, în *Istoria României. Transilvania*, vol.I, coordonator A.Drăgoescu, Ed. „G. Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997, p.859.

taurii din circurile Spaniei o pânză roșie luminoasă”.¹ De aceea istoricii și publiciștii maghiari au făcut acestui comitet românesc onoarea nemeritată de a-l descrie ca pe o corporație cu puteri demonice. Toate țările monarhiei erau pline de astfel de comitete, până și în Ungaria te împiedicai de ele pretutindeni, însă comitetul național românesc era spaima tuturor.² Autoritățile maghiare se temeau că, posedând această reprezentanță națională românii ar putea obține egalitatea politică cu celelalte naționalități din Transilvania. Pe Florian Micaș nu l-au eliberat din Târgu-Mureș și pentru faptul că a fost ales în Comitetul Național Permanent de la Sibiu. Chiar dacă Micaș ar fi dat acea declarație de garanție, s-ar fi găsit poate alte motive pentru a-l reține acolo. Desigur că, odată eliberat, cu entuziasmul care-l caracteriza, el s-ar fi numărat printre cei mai activi membri ai comitetului și ar fi creat multe probleme autorităților maghiare.

Nobilimea din Transilvania a folosit pe scară tot mai largă gărzile naționale maghiare împotriva țăranilor și a mișcării de eliberare națională românești, iar pe conducătorii revoluției i-a terorizat. Trupele imperiale sprijineau acum nobilimea maghiară. În iulie 1848 Guberniul a trimis în Munții Apuseni 300 de secui și 115 soldați de linie din armata imperială care au arestat pe S.Balint, N.Corches, N.Fodor, I.Patiția, P.Joanete, I.Cojocariu, G.Balea, I.Șuluțiu.³ Ulterior s-au operat noi arestări iar majoritatea membrilor Comitetului Național Permanent au fost aruncați în închisori. La mijlocul lunii august 1848, comisarul împăratului în Transilvania baronul Vay Miklós a delegat pe F.Béldi la Sibiu pentru a aresta Comitetul românesc. Au căzut atunci în mâinile autorităților August Treboniu Laurian și Nicolae Nifon Bălășescu. Țăranii români din împrejurimi au reacționat însă energic păzind drumurile și controlând căruțele de teamă ca nu cumva Beldi să-i ducă de la Sibiu la Cluj. La 26 august s-au adunat în număr mare în oraș cerând eliberarea celor doi conducători. Beldi, timorat a fugit la Cluj dar, sub presiunea românilor, ofițerul austriac Gedeon a eliberat pe fruntașii arestați. Mulțimea i-a întâmpinat cu strigăte de: „Să trăiască Laurean, învățătorul nostru! Să trăiască Ferdinand, împăratul nostru! Să piară toți dușmanii românilor!” apoi i-a condus până la Orlat și i-a pus sub protecția locotenentului Mihai Novac din Regimentul I românesc de graniță.⁴

În sfârșit Comitetul Național Permanent din Sibiu s-a autodizolvat după ce a convocat o nouă adunare. Membrii săi au fost urmăriți, îndeosebi trei dintre ei: profesorii Alexandru Bătrâneanu, Aron Pumnul și cancelistul Alexandru Papiu-Ilarian. În urma perchezițiilor făcute la primii doi s-a recoltat o corespondență bogată, edificatoare pentru planurile românilor. Ceva mai târziu, și la tatăl lui Alexandru Papiu – Ilarian s-au găsit scrisori cu conținut subversiv.⁵ În multe sate din Câmpia Transilvaniei au avut loc așa-zisele „execuții militare”. Acestea au constat în trimiterea în localități a unor unități de soldați (de regulă secui sau gărzi naționale maghiare) care stăteau mai multe zile, uneori săptămâni, pe capul oamenilor, până la „potolirea” răzvrățiților sau a mișcărilor din satele respective. În tot acest răstimp sătenii aveau obligația să întrețină cu alimente, furaje și adăpost pe soldați și caii lor, împărțind cu ei hrana, locuințele și grajdurile. Nemulțumirile latente se acumulau și datorită pedepselor date de soldați țăranilor

¹ G. Barițiu, *op.cit.*, p.130.

² *Ibidem.*

³ D.Suciu, *op.cit.*, p. 183.

⁴ E.Dăianu, *op.cit.*, p.116; D.Suciu, *op.cit.*, p.183; George Bariț și contemporanii săi, vol.VI, Ed.Minerva, București, 1983, pp. 77-78.

⁵ S. Dragomir, *op.cit.*, p.257.

considerați „vinovați” sau „instigatori”: între 30 și 100 de lovituri de bețe, numeroase amenzi, punerea în fiare și trimiterea lor în temnițele comitatelor și scaunelor sau chiar executarea sătenilor mai turbulenți.

Victimele de la Mihalț din 2 iunie veneau și ele să îngreuneze atmosfera și să adune norii amenințători ai războiului civil dintre revoluționarii români și maghiari. Execuțiile satelor se terminau adesea cu noi omoruri, cu bătăi cumplite, cu violuri, cu amenzi exorbitante și încarcerări arbitrare ale țăranilor și intelectualilor, mai ales a celor tineri, provocând multă suferință românilor din Transilvania și întărindu-le dorința de ripostă. Tocmai în momentele în care țările din Europa traduceau în viață conceptele democrației, programul revoluționar în 16 puncte de la Blaj era zi de zi încălcat de autorități. Toate acestea au făcut ca aproape instinctiv, căutând protecție, tot mai mulți români să se îndrepte spre cele două regimente românești de graniță de la Orlat și Năsăud, îngroșându-le rândurile. De aceea, a fost firesc ca următoarele două adunări mai importante ale românilor din Transilvania, preludii ale celei de-a treia Adunări Naționale de la Blaj, să se desfășoare la Orlat și Năsăud. În teritoriu, familiile și rudele celor plecați au avut în continuare de suportat presiunea autorităților în privința încorporărilor în noua armată maghiară. Acolo unde trimișii lui Kossuth n-au făcut concesii, tentativele de recrutare forțată a românilor s-au încheiat cu ciocniri sângeroase. Cele mai mari vărsări de sânge au avut loc la sfârșitul lunii august și începutul lunii septembrie la Bara, Nădab și Luna. La Nădab, în comitatul Arad, rezistența țăranilor la recrutări, manifestată în 10-11 septembrie 1848 s-a încheiat cu 3 morți și 20 de oameni tăiați cu săbiile. Evenimentele de la Luna și-au avut originea în hotărârea comitelui suprem al comitatului Turda, Thorotzkai Miklós din 5 septembrie 1848 când, în pofida agitației din comitat, acesta a considerat nimerit să forțeze campania de recrutări și s-o înceapă cu satul Luna. Înspre acest centru gravitau vreo șapte localități de pe valea Arieșului și dacă i-ar fi înfrânt rezistența, pe o rază apreciabilă, celelalte sate s-ar fi supus automat la recrutări.¹

La 11 septembrie, spre Luna Arieșului au pornit 51 de soldați imperiali din Turda, sub comanda căpitanului Adler, 58-60 de husari secui din Vișoara, sub conducerea locotenentului Csulak, 30 de husari maghiari din Bădeni, sub comanda căpitanului Baumgarten și 130 de infanteriști secui din Agârbici și Câmpia Turzii, ca forță de acoperire. Românii s-au înștiințat unii pe alții cu ajutorul clopotelor de la biserici, trase în dungă ca semn de alarmă. La marginea localității Luna, în locul numit „După curte”, s-au adunat circa 900 de țărani care au strâns grămezi de pietre pentru a putea fi folosite ca proiectile iar în sat s-au ridicat baricade. În timpul tratativelor eșuate din 11 septembrie, aceștia au adăugat argumentelor rezistenței la recrutare și respingerea fățișă a uniunii cu Ungaria afirmând că: „Guvernul maghiar a luat cu înșelăciune Țara (Transilvania n.n.) de la împărat” Seara târziu, militarii s-au retras la Sâncrai, pentru ca a doua zi, în 12 septembrie dimineața, numai soldații austrieci, în frunte cu căpitanul Adler, să se întoarcă și să încerce din nou să convingă pe românii din Luna să-și înroleze feciorii în armata maghiară. Mulțimea țăranilor crescuse între timp la 1200-1500 de oameni cu cei veniți din satele Luncani, Gligorești, Grindenii, Gura Arieșului, Hădăreni, Chețani și Urca, având la ei tradiționalele unelte-

¹ Ioan Mazere, G. Neamțu, *Evenimentele de la Lunca Arieșului din septembrie 1848. Documente inedite (I)_în Acta Musei Napocensis_*, Cluj-Napoca, 26-30, 1989-1993, vol. II, pp. 211 și 226; G. Neamțu, *op.cit.*, pp. 864-868; *Idem*, *Revoluția românilor din Transilvania, 1848-1849_*, Ed. Carpatice, Cluj-Napoca, 1996, pp. 71-74.

arme. Țăranii n-au putut fi convinși nici de data aceasta iar Adler și trupa sa au revenit la Sâncrai. După amiază, pe la ora 4, autoritățile comitatului și toți cei 271 de soldați, comandați de data aceasta de căpitanul Baumgarten, înarmați cu puști și săbii, s-au îndreptat iarăși spre Luna hotărâți să-i aducă pe țăranii la ascultare. La marginea satului au fost opriți. Unul din „comisarii poporului” aleși de țăranii, Sand Fetița din Luna a înmănat căpitanului Baumgarten un „Manifest-protest” față de recrutări cu următorul conținut: „În numele lui Dumnezeu și al Regelui Ferdinand I protestăm ca să nu mai fim atacați cu samavolnicie, deoarece noi slujim regelui și luăm arme de la rege, așa cum s-a și promis, dar suntem gata mai bine să murim decât să dăm soldați domnilor și să murim pentru ei”. Semna: „Poporul adunat”.¹ Au urmat alte trei runde de tratative, fără a se ajunge la nici o înțelegere, după care soldații au primit ordin să simuleze un atac și să înainteze cu armele în cumpănă, apropiindu-se de mulțime la 15-20 de pași. Țăranii au început să arunce cu pietre, una lovindu-l în piept pe locotenentul Misling. La îndemnul autorităților civile, căpitanul Baumgarten a ordonat atunci „foc și sabie”. Asupra românilor s-au tras 5 salve de pușcă ce au provocat 15-20 de victime. „Gazeta de Transilvania” a anunțat mai târziu 30 de morți, număr confirmat apoi de o „Foaie volantă” care a circulat prin Ardeal. La Luna, soldații au reușit până la urmă să intre în sat însă numai peste cadavrele țăranilor care au preferat să moară decât să dea „soldați domnilor”. Grozăvia masacrului a determinat General Commando – Comanda militară imperială – din Sibiu să promită că pe viitor nu va mai pune trupe la dispoziția nobilimii maghiare și a funcționarilor din comitate. Victoria temporară a autorităților civile și militare i-a îndârjit și mai tare pe români, tensionând atmosfera și așa destul de încordată din Transilvania, ce prevestea războiul civil.²

Masacrul de la Luna s-a plasat în timp între adunarea de la Orlat din 10-11 septembrie și cea de la Năsăud din 14 septembrie. În ambele adunări s-au dezbătut probleme militare și civile, numele lui Florian Micaș fiind pomenit ca un exemplu de dăruire pentru cauza națiunii, toți românii prezenți arătându-și compasiunea pentru suferințele sale și hotărârea de a-l elibera. La Orlat s-a decis: 1) a persista, pe lângă cele 16 puncte de la Blaj, 2) ruperea totală de sub autoritatea guvernului ungar, 3) apărarea independenței Transilvaniei, 4) recunoașterea românilor ca națiune politică, 5) încetarea terorismului.³ S-a mai cerut „dreptul neângrădit de a vorbi, de a scrie și de a tipări, de a ține adunări, consultări și de a forma societăți”. Adunarea de la Năsăud condusă de colonelul Karl Urban, comandantul Regimentului II românesc de graniță s-a pronunțat asemănător pentru ruperea totală de guvernul de la Pesta, argumentând că uniunea cu Ungaria s-a efectuat „fără să se fi luat în seamă protestarea poporului român, care face numărul precumpănitor al locuitorilor și într-un mod silnic”. În plus, s-a mai arătat că de fapt guvernul ungar a uitat principiile libertății, egalității și a frățietății „pe care însuși le-a proclamat și a silit celelalte naționalități din

¹ I. Mazere, G. Neamțu, *op.cit.*, (I), p.219 și (II) în *loc.cit.*, 31, 1994, vol.II, p.123; G. Neamțu, *op.cit.*, pp.74-77; *Idem*, *Revoluția democratică de la 1848-1849 din Transilvania în Istoria României. Transilvania*, vol.I, coordonator A. Drăgoescu, Ed. „George Barițiu”, Cluj-Napoca 1997, p.868-872.

² Șt. Branea, *op.cit.*, p.555; I. Mazere, G. Neamțu, *op.cit.*, (I), pp.219-229; G. Neamțu, *op.cit.*, p.872; *Idem*, *Revoluția românilor din Transilvania, 1848-1849*, Ed. Carpatica, Cluj-Napoca, 1996, pp.77-78.

³ G. Neamțu, *op.cit.*, p.73; *Idem*, *Revoluția democratică de la 1848-1849 din Transilvania în Istoria României. Transilvania*, vol.I, coordonator A. Drăgoescu, Ed. „George Barițiu”, Cluj-Napoca 1997, p.867.

Ungaria și Transilvania anexată să introducă limba maghiară în școală și biserică”.¹

Tragica vară a anului 1848 a transformat Câmpia Transilvaniei într-o baie de sânge. Se simțea nevoia unei noi Adunări Naționale care să ofere soluții concrete unice pentru toți românii și în care aceștia să-și limpezească pozițiile, să ia măsuri mai hotărâte pentru apărarea ființei lor naționale. Se pare că inițiativa în acest sens s-a luat la Orlat, unde se găseau sub protecția Regimentului I românesc de graniță, mulți membri ai Comitetului Național Permanent, care apoi s-a autodizolvat. Și astfel a pornit Ioan Axente Sever și Iovian Brad cu o trupă de 500 de români înarmați de la Orlat spre Blaj, unde au ajuns la 3/15 septembrie. Pe drum, grupul lor a sporit la 7000 pentru că li s-a alăturat Avram Iancu aducând din munți „floarea moților”. Numărul celor adunați pe Câmpia Libertății a crescut până la 6/18 septembrie la 36.000 apoi în alte câteva zile la 60000. Iarăși s-au întâlnit într-o adunare comună greco-catolicii și ortodocșii, atestând încă o dată solidaritatea desăvârșită a românilor în momentele grele ale revoluției. Printre marii absenți la adunare figurau George Barițiu din Brașov și Florian Micaș aflat în închisoare.²

Conducerea adunării s-a debarasat de tutela celor doi episcopi, Ioan Lemeni și Andrei Șaguna, de data aceasta ieșind în față adevărații ei frunțași care în primăvară au preferat să rămână în plan secund. S-au aflat astfel în fruntea maselor populare elementele laice cele mai dârze ale luptei naționale care nu au acceptat în nici un fel uniunea Transilvania cu Ungaria, acționând prin toate mijloacele împotriva ei, apoi tinerii întorși acasă după căderea revoluției din Țara Românească sub dubla ocupație turco-rusă. Transilvania a devenit, în toamna acelui an, centrul românismului.

Autoritățile maghiare din Cluj prin comisarul imperial, baronul Vay Miklos, care credea că românii vor să răzbune masacrul de la Luna, au amenințat pe cei adunați la Blaj cu nimicirea dacă nu se vor risipi. În 7/19 septembrie adunarea a înaintat comisarului Vay, prin doi delegați, canonicii Vasile Raț și Liviu Pop³, o declarație în termeni fermi prin care respingea acuzația acestuia că adunarea ar fi o provocare și s-ar da țara unor „ațățători mincinoși și înșelători”. În declarație se spunea, „Mincinoși și înșelători sunt aceia care ne-au făgăduit că vor slobozi pe Florian Micaș la adunarea din mai, care astăzi încă mai zace în cătuși; mincinoși sunt aceia care au vrut să conscrie 60.000 de feciori numai din Ardeal fără voia înălțimii Împăratului (o parte a celor 200.000 de recruți ceruți de Kossuth – n.n.) ... Aceștia sunt adevărații mincinoși și înșelători iară nu învățații noștri, pentru care tudumănim (protestăm – n.n.) ca să nu mai cuteze nimeni a-i mai înfiera cu astfel de epitete care se cuvin acelor care ni le pun, cu atât mai puțin a-i supăra sau a-i mai prinde și a le mai face câte alte batjocuri, neconvinși (fără probe – n.n.) și nejudecați”⁴. Se degajă de aici o atitudine de sacrificiu a întregii națiuni pentru cauza intelectualității românești, cu atât mai mult cu cât adunarea fusese amenințată cu risipirea, atitudine de păstrare cu orice preț a

¹ G. Neamțu, *op.cit.*, p.874; *Idem, Revoluția românilor din Transilvania, 1848-1849.*, Ed.Carpatica, Cluj-Napoca, 1996, p.79.

² G. Barițiu, *op.cit.* pp.243-244; Ilie Popescu Teiușan, Vasile Netea, *August Treboniu Laurian. Viața și activitatea sa*, Ed.didactică și pedagogică, București, 1970, p.121; A. Stan, *op.cit.*, p.297.

³ Enea Hodoș, *Din corespondența lui Simion Bărnuțiu și a contemporanilor săi*, Ed.Universității „Regele Ferdinand”, Cluj-Sibiu, 1944, pp.16-27.

⁴ Al. Papiu-Illarian, *op.cit.*, p.62.

reprezentanților națiunii, de conservare a lor pentru a avea stâlpi de nădejde în lupta socială și națională.

Neputându-se aștepta la nimic bun din partea autorităților maghiare, românii își îndreaptă acum cererile numai către împărat, a cărui reprezentanți în Transilvania erau mult mai înțelegători față de nevoile lor. De această dată însă românii s-au exprimat mult mai categoric în cereri, adăugând alternativa trecerii la acțiuni armate împotriva răuvoitorilor. În rândurile populației românești era prezentă ideea unei revolte împotriva gărzilor naționale maghiare care persecutau atât pe intelectualii români cât și pe reprezentanții poporului de rând. În „Petiția poporului adunat la Blaj” din 7/19 septembrie 1848 se afirmă că adunarea nu se va risipi până când nu vor fi satisfăcute următoarele revendicări minimale ale românilor: 1) încetarea recrutărilor de români pentru armata maghiară; 2) dobândirea dreptului de adunare; 3) eliberarea celor prinși cu ocazia arestărilor din vară; 4) încetarea prigoanelor și execuțiilor militare în satele românești; 5) dezarmarea secuilor¹. Era vorba, la punctul 3, de eliberarea lui Iosif Moga și a lui Simion Balint din închisoarea de la Aiud, a lui Florian Micaș din arestul de la Târgu Mureș și a altor români aflați în temnițele ungurești.

Dacă până atunci comisarul regal Vay Miklós a supravegheat adunarea stând la Cluj apoi la Aiud, la 10/22 septembrie, s-a hotărât să vină personal la Blaj, unde a primit petiția din partea românilor. Securitatea adunării, din punct de vedere militar, era asigurată în acele zile de maiorul Clococeanu din Regimentul I românesc de graniță cu castrele la Orlat.² Acesta a trimis de mai multe ori misiuni militare după Florian Micaș dar autoritățile din Târgu Mureș nu au vrut să-l elibereze³ înainte de a-i smulge declarație de garanție.

Avram Iancu venise la adunarea din septembrie de la Blaj cu o trupă de peste 6.000 de moți, înarmați cu lănci, puști și furci. El a amenințat că va ataca reședința comitatului Alba de Jos și va preface Aiudul în cenușă dacă nu vor fi eliberați toți românii arestați.⁴ În Blaj și prin împrejurimi se mai aflau încă din 4/16 septembrie vreo două mii de oameni înarmați din Regimentul I românesc de graniță. Alți români veniseră înarmați de acasă, tinerii pornind la drum spre Blaj în grupuri compacte pentru a descuraja posibilele manifestări teroriste ale autorităților la adresa lor. La început, baronul Vay Miklós s-a comportat în mod provocator și a încercat să împrăștie adunarea adresându-i doar amenințări, deoarece, după calculele sale, nu dispunea la acea dată, de suficiente forțe militare pentru a o dizolva. Echilibrul său lăuntric s-a deteriorat însă în fața acestei mulțimi uriașe, printre care foarte mulți erau înarmați și s-a simțit dintr-o dată transformat din temnicer în sechestrat, din înalt funcționar în unealta adunării. Perfid, a promis românilor în numele guvernului ungar satisfacerea unor doleanțe: eliberarea din închisoare a lui Iosif Moga, Simion Balint și Florian Micaș, sistarea execuțiilor militare, încetarea recrutărilor, numirea unor fruntași români în comisiile însărcinate să ancheteze pricinile dintre iobagi și nobili. Pe de altă parte însă a încercat să mituiască pe Axente Sever, Ioan Buteanu și pe Iovian Brad cerându-le să disperseze mulțimea, dar aceștia s-au dovedit

¹ E.Hodoș, *op.cit.*, pp.16-17, *George Bariț și contemporanii săi*, vol.I, Ed.Minerva, București, 1973, p.150.

² *Ibidem*, vezi și I.Popescu Teiușan,V.Netea, *op.cit.*, p.121.

³ Al. Papiu-Ilarian, *op.cit.*, p.65.

⁴ Ioan Ciurileanu, *Fragmente istorice din anii 1848-1849* în Pompiliu Teodor, *Avram Iancu în memorialistică*, Ed.Dacia, Cluj, 1972, p.145.

incoruptibili.¹ Convinși în sfârșit că românii n-au de gând să se supună orbește ordinele sale și alarmat de înverșunarea lor, comisarul s-a înmuiat subit și a invitat participanții să aștearnă în scris revendicările lor pentru a le aduce la cunoștința tronului. Dintre toate cererile cea mai repede realizată a fost eliberarea arestaților.²

Contemporan cu evenimentele Ioan Ciurileanu susține în memoriile sale că „însuși baronul Vay a fost deținut de popor până la aducerea prizonierilor români”.³ Se pare însă că această afirmație nu se confirmă din moment ce comisarul imperial a avut suficientă libertate de mișcare pentru a satisface revendicările adunării. Chiar în ziua de 10/22 septembrie s-a deplasat la Aiud unde, sub impresia atmosferei incandescente a Blajului, a ordonat eliberarea lui Simion Balint și a lui Iosif Moga. Sosind în aceeași zi pe Câmpia Libertății chiar cu trăsura comisarului imperial, ei s-au bucurat de o primire impresionantă.⁴

A treia adunare de la Blaj a luat un curs nou din 13/25 septembrie când au sosit de la Sibiu, Simion Bărnuțiu, August Treboniu Laurian și Alexandru Papiu – Ilarian sub protecția locotenentului Mihai Novac de la Orlat.⁵ Ei au fost chemați la insistențele adunării, de însuși comisarul Vay. Participanții la adunare și luptătorii lui Iancu le-au ieșit în întâmpinare formând un cordon între Mănărade și Blaj. Primiți la Blaj cu împușcături și chiote de bucurie ei au adresat mulțimii cuvântări incendiare. Bărnuțiu și-a început cuvântarea cu formula „Trăiască Împăratul Ferdinand I”.

Sub aspect formal, conducătorii și poporul s-au constituit în Adunarea Națională. Concomitent pe Câmpia Libertății se desfășurau exerciții de mânărire a armelor. Celor prezenți la adunare li se împart apoi recomandări tipărite, pentru ca să nu mai fie bătuți de oficialități.⁶ Se redactează o nouă petiție către împărat, de data aceasta în termeni radicali: 1) Bazat pe hotărârile adunării din 3/15 mai, poporul român respinge uniunea Transilvania cu Ungaria; 2) El nu vrea să recunoască guvernul ungar; 3) Românii vor să stea sub ocârmuirea directă a împăratului; 4) Ei cer deschiderea unei Adunări Naționale generale și reînființarea Comitetului Național; 5) Poporul român cere instituirea unui parlament compus din reprezentanții tuturor naționalităților după proporția lor numerică etc.⁷ S-au ascultat după aceea plângerile și reclamațiile participanților veniți din diverse ținuturi ale Transilvaniei și s-au discutat numeroase probleme naționale. Postulatele națiunii române și „plângerile particulare ale oamenilor” au fost trecute în Protocolul adunării „ca să vadă Europa întreagă suferințele românilor”.⁸

¹ Valentin Borda, Viorica Dutcă, Traian Rus, *op.cit.*, p.41.

² E.Dăianu, *op.cit.*, p.142; G. Barițiu și contemporanii săi, vol.I, ...p.150.

³ I.Ciurileanu, *op.cit.*, p.145; G.Neamțu, *op.cit.*, p.82; *Idem, Revoluția democratică de la 1848-1849 din Transilvania*, în *Istoria României. Transilvania*, vol.I, coordonator A.Drăgoescu, Ed. „G. Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997, p.877.

⁴ *Ibidem*, I. Popescu Teiușan, V.Netea, *op.cit.*, p.121; M.Păcurariu, *op.cit.*, p.110; L. Maior, *1848-1849, români și unguri în revoluție*, Ed. enciclopedică, București, 1998, p.260.

⁵ G. Barițiu, *op.cit.*, p.245; E.Dăianu, *op.cit.*, pp.141-142; *George Bariț și contemporanii săi*, vol.I, p.150; A. Stan, *op.cit.*, p.297; M.Păcurariu, *op.cit.*, p.110-111.

⁶ E.Dăianu, *op.cit.*, p.141; M.Păcurariu, *op.cit.*, p.111; G. Neamțu, *op.cit.*, p.877; *Idem, Revoluția românilor din Transilvania, 1848-1849*, Ed.Carpatica, Cluj-Napoca, 1996, p.82.

⁷ *George Bariț și contemporanii săi*, vol.I...p.150; Florian Dudaș, *Avram Iancu în tradiția poporului român*, Ed.Facla, Timișoara, 1989, p.67.

⁸ G. Barițiu, *op.cit.*, p.245; Vezi și Cornelia Bodea, *op.cit.*, doc.275, p.909.

Adunarea de la Blaj din septembrie 1848 nu s-a risipit până când pe Câmpia Libertății n-au apărut intelectualii români eliberați din închisori. Dacă la adunarea din mai au ezitat să declare că vor ține Blajul sub ocupație până la eliberarea arestaților, acum nu numai ca au spus-o dar au și pus-o în practică.

Spre bucuria bătrânului Micaș , care a venit încă din prima zi cu moții lui lăncu, tinerii revoluționari români, prietenii și foștii colegi ai fiului său, au indus adunării o stare de spirit tranșantă, nemaiîntâlnită până atunci în problema eliberării acestuia. Alexandru Papiu –Ilarian relatează că; „se așteptau arestații și mai cu seamă Florian Micaș, care din miercurea Paștilor se afla în temniță, dus de la Cluj, între mari batjocuri, la secui, la Oșorhei (Târgu-Mureș - n.n.).”¹ Se pare că sarcina eliberării lui Micaș a fost luată pe cont propriu de unii tineri entuziaști români de vreme ce într-o hotărâre de consiliu din 18 septembrie 1848 oficialitățile din Târgu-Mureș au decis „ca prin telegramă să se ia legătura cu Guberniul pentru ca Mikas Ferenc, cauza răsculării națiunii valahe, să fie mutat. Deoarece au fost trimiși aici unii instigatori care reprezintă pericol, să fie contactat Guberniul ca să hotărască de urgență mutarea lui Mikas Ferenc din orașul nostru pentru ca instigatorii să nu mai vină aici”.² Ca urmare a acestei hotărâri, primarul Lázár János și notarul Szathmári Ilyés Mihály trimit în aceeași zi guvernatorului Mikó Imre o scrisoare în care îi atrag atenția că „valahimea grupată la Blaj are intenții primejdioase”, că „de când Mikas Ferenc a fost transferat ca prizonier în acest oraș s-au semnalat iritații (nemulțumiri – n.n.) din cauza aducerii și întreținerii acestui prizonier”, că „o parte a valahilor vor să vină aici ca să-l elibereze” și că „dacă Mikas Ferenc nu va fi transferat de aici într-un loc sigur ... în 48 de ore se poate ușor întâmpla ca el să fie luat”. „Nu putem înțelege de ce să fie expus orașul nostru pentru o singură persoană”³ se lamentează autorii scrisorii, scoțând încă o dată în evidență rolul lui Micaș de simbol al revoluției românești și panica de care erau cuprinse autoritățile maghiare ori de câte ori românii se adunau la Blaj.

În unitățile administrativ-teritoriale limitrofe comitatului Alba de Jos se împărțeau arme locuitorilor maghiari pentru a descuraja mișcările românilor. Acest lucru reiese dintr-o adresă a judeului suprem regesc al Scaunului Mureș, Toldalagi Ferencz, trimisă Guberniului tot la 18 septembrie 1848, ce reproduce informația primită din partea comitelui suprem al comitatului Târnava, baronul Bánffy János că românii adunați la Blaj „ar fi în drum spre Târgu-Mureș”, informație care a justificat înarmarea a câte zece maghiari „din cele paisprezece sate dinspre Târnava”. Aceștia au venit la Târgu-Mureș în ziua precedentă ca să primească arme dar când s-au văzut cu armele în mâini au încercat să-l linșeze pe Micaș în închisoarea Casei Scaunului. „Numai intervenția energetică a ofițerilor și cei lucizi au reușit să-l salveze” însă grelele încercări la care a fost supusă Oficialitatea Scaunului Mureș pentru a ține în frâu pe extremiști și pentru a liniști populația l-au făcut pe Toldalagi să ceară insistent guvernatorului „să-l duceți pe susnumitul deținut acolo unde poate fi închis într-o cetate mai puternică și să nu trimiteți aici nici un fel de deținut de etnie valahă”.⁴

Răspunsul guvernatorului Miko Imre din ziua următoare venea să liniștească spiritele conaționalilor săi precizând că „situația nu pare atât de gravă ca în expunerea domnului comite suprem al comitatului Târnava”, că „la Blaj sunt

¹ Al. Papiu-Ilarian, *op.cit.*, p.65.

² Pál Antal Sándor, *op.cit.*, doc.104, pp.17 și 242-243.

³ *Ibidem*, doc.105, pp.17 și 243-245.

⁴ *Ibidem*, p.245.

adunați cel mult două-trei mii de oameni înarmați doar cu bâte... În ce privește mutarea lui Mikas Ferenc în alt loc mai sigur, precum a hotărât Guberniul ieri sub nr. 10792 toți cei care au participat la instigări vor fi eliberați pe baza unor garanți siguri; în acest fel, conform acestei hotărâri, dacă va avea un garant valabil, poate fi eliberat și Mikas Ferenc".¹ Iată cum în locul acelei scrisori de garanție pe care temnickerii n-au reușit să i-o smulgă lui Micaș, autoritățile cer acum o persoană care să garanteze buna sa comportare în libertate și care să-i ia eventual locul în închisoare în cazul unor „abateri” ale acestuia.

Îngrijorarea și starea de veghe permanentă a autorităților din Transilvania asupra românilor adunați la Blaj răzbate și din scrisoarea trimisă Guberniului la 19 septembrie 1848 de comitele suprem al comitatului Târnava, Bánffy János care-și exprima temerea că românii „vor elibera cu forța pe Mikas Ferenc din Târgu-Mureș”.² Președintele Guberniului, Miko Imre îi răspunde în 20 septembrie că „problema nu este atât de periculoasă cum domnul comite ne-a prezentat-o” și că „adunarea valahilor la Blaj nu necesită luarea unor măsuri serioase, de nici un fel”³ evident înscriindu-se pe aceeași linie de temperare a naționalismului taberelor aflate în conflict. În acest sens și judele primar al Târgu-Mureșului, Lázár János în numele Consiliului orășenesc lansează la 20 septembrie 1848 către cetățenii orașului un anunț în care precizează că revendicările celor adunați la Blaj au fost deja înaintate Guberniului de către comisarul Vay Miklós care „a dat dispoziții ca adunarea valahilor să fie împrăștiată. S-a hotărât ca Mikas Ferenc și alți asemenea instigatori să fie lăsați în libertate.”⁴

Primarul a vrut să liniștească populația din Târgu-Mureș dar anunțul său prevestea ceea ce avea să se întâmple două zile mai târziu la Blaj unde participanții la adunare erau însă departe de a se împrăștia. După mai multe contacte cu fruntașii români și sub presiunea mulțimii și fermității celor adunați la Blaj comisarul Vay Miklós a emis la 10/22 septembrie ordinul nr.1079 de eliberare a lui Florian Micaș. Laconic, comisarul cerea judei suprem regesc al Scaunului Mureș, Toldalagi Ferenc „eliberarea imediată prin garant a deținutului pe nume Mikas închis în Târgu-Mureș” iar la post-scriptum transmitea inspectorului închisorii că a primit ordin de la organele superioare „ca Mikas să fie eliberat pe bază de garant; de aceea, dacă nu și-a găsit garant, aducătorul scrisorii Covrig Ioan, în prezența domnului (inspector – n.n.) să fie lăsat înăuntru la Mikas ca să vorbească cum poate face rost de scrisoarea de garanție”.⁵

A fost o mare ușurare pentru autoritățile din Târgu-Mureș atunci când la 24 septembrie 1848 au primit ordinul de eliberare a lui Micaș. Teama de un atac din partea românilor de la Blaj sau din împrejurimi, se risipea după multe luni în care ea a planat deasupra orașului. Dacă s-a respectat sau nu clauza prevăzută în ordin privind scrisoarea de garanție ce trebuia obținută de la Micaș sau dacă Ioan Covrig i-a devenit garant nu putem ști. Judele suprem regesc Toldalagi Ferenc a transmis în aceeași zi ordinul lui Vay mai departe subalternului său, vicejudele regesc Szentiványi János,⁶ care s-a îngrijit de formalitățile de eliberare a arestatului. Avocatul român n-a îndrăznit să plece singur la drum din Târgu-Mureș și a cerut să fie însoțit de un ofițer imperial (cesaro-regesc) până la Blaj.

¹ *Ibidem*, pp.245-246.

² *Ibidem*, doc.106, pp.17 și 246-248.

³ *Ibidem*, p.248.

⁴ *Ibidem*, doc. 107, pp.17 și 249.

⁵ *Ibidem*, doc.112, pp.17 și 252-253.

⁶ *Ibidem*, p.253.

Trei zile mai târziu, 15/27 septembrie, Micaș a fost pus în libertate, după o detenție politică de cinci luni, în calitate de garant al națiunii sale.¹ Preluat de maiorul Clococeanu, a ajuns pe Câmpia Libertății la 16/28 septembrie², unde a mai apucat să ia parte la ultimele dezbateri ale Adunării Naționale. Entuziasmul cu care a fost întâmpinat era fără margini. A fost luat pe sus și purtat pe Câmpia Libertății între aclamațiile și „vivatele” mulțimii împreună cu ceilalți români eliberați. „Nu sunt cuvinte a spune bucuria cu care fură primiți de popor” nota „Gazeta de Transilvania” adăugând că „bieții bărbați erau galbeni la față, pieriți și căzniți ca vai de ei”.³

Bătrânul Micaș făcuse multe drumuri cu căruța la Târgu-Mureș dar nu avem mărturii că a fost lăsat să-și vadă fiul. Așa cum reiese dintr-un raport trimis Oficialității Scaunului Mureș la 10 iunie 1848 de asesorul și judecătorul Iklándi V.Filep Antal, în timp ce în arestul cetății, acesta se străduia să obțină amintita scrisoare de garanție din partea lui Florian Micaș, în afara cetății o căruță a tatălui său a așteptat eliberarea avocatului, dar degeaba.⁴ Când în sfârșit și-a îmbrățișat fiul la Blaj, este imaginabil că bătrânul Micaș a căzut în genunchi și a mulțumit cerului că a ajuns să-l mai vadă liber. Referindu-se la eliberarea consăteanului său, George Barițiu scria; „În fine după captivitatea de cinci luni, scăpând și avocatul Micaș, la Blaj fu primit cu bucurie cu atât mai mare, cu cât era știut că în Murăș-Oșorhei (Târgu-Mureș –n.n.) unde a fost deținut, se organizase mai dinainte un așa numit tribunal negru, a cărui vocație fusese să dicteze sentințe de moarte.”⁵ Într-adevăr, Ministerul de Justiție al Ungariei a ordonat înființarea unei secțiuni speciale la Tabla regească din Târgu-Mureș pentru condamnarea „tulburătorilor ordinii și a agitatorilor” din Transilvania.

În 15/27 septembrie 1848 s-a tipărit la Blaj o „Declarație” iar în 16/28 septembrie o foaie volantă intitulată „Spre cunoștință” prin care s-a dat de știre tuturor că poporul român prezent la Blaj în adunare a hotărât să ia armele în mâini și să organizeze o gardă națională.⁶ Aceasta a fost cea mai importantă hotărâre care venea în întâmpinarea dorinței majorității românilor de a lăsa armele să vorbească în problema cuvenitelor și mult așteptatelor drepturi sociale și naționale. Revoluția românilor a fost direcționată astfel în sens insurecțional. Noua dimensiune revoluționară reiese și dintr-o scrisoare pe care Nicolae Nifon Bălășescu a trimis-o lui Ștefan Moldovan la rândul său fruntaș al românilor din zona Mediașului, în ultima zi a adunării; „Frate, inimează (îndeamnă – n.n.) pe toți la arme; arme și iar arme în mâna românului și toate le avem!”⁷. După model antic roman și ca un semn de continuitate, Transilvania a fost împărțită în prefecturi (la început 5, apoi 15 și în sfârșit 18) conduse de câte un prefect și câte

¹ I. Ranca, *Captivitatea lui Florian Micaș la Tg.Mureș în anul 1848 în Marisia*, Tg.Mureș, VII, 1977, p.156; I.Popescu Teiușan,V.Netea, *op.cit.*, p.121; M.Păcurariu, *op.cit.*, p.97; Terezia Losonczi,Ioan Moldovan, *op.cit.*, p.67.

² G.Barițiu, *op.cit.*, p.244; Kövári László, *op.cit.*, p.81; Gr.Ploșteanu, *Canceliști târgumureșeni în revoluția de la 1848 în Vatra*, Tg. Mureș, XI(II), nr.9 din 20 sept.1983, p.150 C; Cornelia Bodea, *op.cit.*, doc.275; p.909; Valentin Borda,Viorica Dutcă,Traian Rus, *op.cit.*, p.135.

³ Al.Papiu Ilarian, *op.cit.*, p.65; S. Dragomir, *Avram Iancu*, Ed.științifică, București, 1968, p.85; I.Popescu Teiușan,V.Netea, *op.cit.*, p.121.

⁴ *Documente privind revoluția de la 1848*..., vol.VI, doc.153, pp.XXVIII și 306-308; Pál Antal Sándor, *op.cit.*, doc. 55, pp.13 și 169-171.

⁵ G. Barițiu, *op.cit.*, p.245; Trócsanyi Zsolt, *op.cit.*, p.406.

⁶ G. Neamțu, *op.cit.*, p.85; Idem, *Revoluția democratică de la 1848-1849 din Transilvania, în Istoria României. Transilvania*, vol.I, coordonator A.Drăgoescu, Ed. „G. Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997, p.880.

⁷ *George Bariț și contemporanii săi*, vol.VI, Ed.Minerva, București, 1983, pp.77-78.

un viceprefect. Suprapuse vechii organizări oficiale în comitate, scaune și districte, prefecturile urmau să întrețină câte o legiune. Avram Iancu a fost numit „prefect general” adică conducător militar (ministru de război) al revoluționarilor români. Fiecare legiune se împărțea în 10 tribunate (batalioane) având în frunte tribuni și vicetribuni. Tribunalele la rândul lor se divizau în câte 10 centurii (companii) conduse de centurioni sau căpitani și de vicecenturioni. Centuria se împărțea în 10 decurii conduse de decurioni sau căprari (caporali) și vicedecurioni. Aceasta a fost totuși o măsură care venea destul de târziu, deoarece gărzile naționale maghiare funcționau deja și erau exersate de 6 luni. Conform hotărârilor, Comandamentul general al gărzilor naționale românești, trebuia să fie la Blaj, unde își avea sediul și Prefectura I Blasiana condusă de Ioan Axente Sever cu 10.000 de luptători, celelalte fiind mai reduse până la 3.000 de luptători. În fiecare localitate importantă urma să se înființeze câte o companie sau centurie iar la 10 localități câte un tribunat. De regulă, un tribunat (batalion) trebuia să aibă 1.000 de oameni apți pentru luptă, o centurie (companie) 100 de luptători iar o decurie, 10.¹

Hotărârile care s-au luat în ultima zi a adunării de la Blaj au avut serioase urmări pentru mersul evenimentelor revoluționare din Transilvania, cât și pentru activitatea ulterioară a lui Florian Micaș. Îndată după impresionanta demonstrație de demnitate și de forță a participanților la adunare prilejuită de sosirea lui Florian Micaș, conducătorii celei de-a treia adunări de la Blaj au hotărât reactivarea vechiului Comitet Național. În urma propunerilor, Comitetului Național Român, numit mai târziu „de împăciuire” sau „de pacificațiune” avea o componentă mult mai restrânsă, din numai șase membrii: Simion Bărnuțiu, ca președinte, August Treboniu Laurian, Nicolae Nifon Bălășescu, Timotei Cipariu, Ioan Brad și Florian

¹ G.Barițiu, *op.cit.*, p.245; E.Dăianu, *op.cit.*, p.141; Liviu Maior, *Aspecte ale organizării administrației românești în 1848-1849 în Transilvania în Acta Muzei Napocensis*, IV, 1967, pp. 263-270; *Idem*, *Organizarea administrativă a Munților Apuseni ca „țară românească” de către Avram Iancu (1848-1849) în Studia Universitatis “Babes-Bolyai” series Historica*, fasc 2, 1972, Cluj, pp 39.45; Leonida Loghin, C-tin Ucrain, *Aspecte militare ale revoluției din 1848-1849 în Transilvania*, Ed.Militară, București, 1970, p.16; Ladislau Gyémant, *Aspecte militare ale luptei sociale și naționale a românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Oastea cea mare*, Ed.Militară, București, 1972, p.92; George Bariț și contemporanii săi, vol.I, Ed.Minerva, București, 1973, p.150; C-tin Căzănișteanu, *Probleme militare în revoluția română de la 1848 în Revoluția de la 1848 în Țările Române*, Ed.Academiei RSR, București, 1977, p.137; *Idem*, *Structuri militare populare de apărare, creații ale revoluției române din 1848 în File din istoria militară a poporului român*, vol.18, Ed.militară, București, 1988, p.154; V. Cheresteșiu, *Scieri istorice*, Ed.Politică, București, 1979, p.202; Maria Georgescu, *Armata și revoluția de la 1848 în Armata și societatea românească*, Ed.Militară, București, 1980, p.90; Cornelia Bodea, *op.cit.*, doc.303, p.980; *Documente privind istoria militară a poporului român, ianuarie 1848 – decembrie 1856*, Ed.Militară, București, 1986, p.78; I.Chindriș, *Începuturile Prefecturii Câmpiei la 1848 în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologice*, Cluj Napoca, XXVIII, 1987-1988, pp 41-42; Gheorghe Tudor, *Dezvoltarea artei militare române în timpul revoluției din 1848 în File din istoria militară a poporului român*, vol.18, Ed.militară, București, 1988, p.242; Nicolae Leu, *Intelectualii români în revoluția de la 1848 în Revista de istorie*, tom 41, nr.4, aprilie 1988, p.415; G.D.Iscru, *op.cit.*, p.160; Valentin Borda,Viorica Dutcă,Traian Rus, *op.cit.*, p.43; S. Dragomir, *Studii privind istoria revoluției române de la 1848*, Ed.Dacia, Cluj Napoca, 1989, p.186, Ioan Chiorean, *Documente inedite privind organizarea administrativă a românilor în revoluția de la 1848 în Transilvania în În memorian Avram Iancu (1892-1992)*, Tg.Mureș, 1978, pp 62-71; Terezia Losonczi, Ioan Moldovan, *op.cit.*, p.63; F.Dudaș, *op.cit.*, p.67.

Micaș.¹ Era o recunoaștere a capacității de luptă a eroului, a meritelor sale câștigate în primăvara aceluia an și a patimilor din închisoare.

În după amiaza ultimei zile, după chemarea pe Câmpia Libertății a ofițerilor din Regimentul I românesc de graniță, care au asigurat securitatea adunării, în frunte cu maiorul Clococeanu, au avut loc manifestări comune ale civililor și militarilor. S-a proclamat a doua oară adeziunea față de constituția imperială. Au fost de față și ofițeri austrieci din Comandamentul General Imperial de la Sibiu care au aclamat împreună cu românii.² Era un final simbolic al adunării care-și manifesta astfel încrederea și mulțumirea față de împărat, care prin reprezentantul său, oscilantul comisar imperial Vay Miklós, a eliberat pe fruntașii români arestați. Participanților li s-au împărțit 8000 de bilete de liberă trecere, imprimate în tipografia de la Blaj a lui Timotei Cipariu și semnate de comisarul Vay pentru a se putea întoarce acasă fără teamă de represalii.³ A treia adunare de la Blaj s-a sfârșit astfel cu unele succese în planul luptei naționale. De acum românii se vor îndrepta unii mulțumiți spre casele lor, alții îngrijorați, spre acele părți ale Transilvaniei unde trebuiau să-și îndeplinească misiunile încredințate de adunare. În această atmosferă de „liniște de dinaintea furtunii” grupurile de revoluționari își schimbau ultimele impresii. Buteanu îi zugrăvea lui Iancu peripețiile prin care a trecut Comitetul Național Permanent, Papiu – Ilarian descria în public activitatea lui Nicolae Bălcescu în județele din Muntenia, Florian Micaș povestea cu fața crispată de mânie și cu pumnii încheștați suferințele temniței din Târgu-Mureș iar Simion Balint, neînfrânt de cumplitele chinuri la care fusese supus, mărturisea că acum este din nou în largul lui, încrezător în destinele neamului și mai pregătit ca oricând de luptă. Noaptea pe Câmpia Libertății s-au făcut iluminații și cortegiu de torțe.⁴

În protocolul adunării, s-au reafirmat hotărârile Adunării Naționale din 3/15 mai 1848 completate și îmbogățite cu punctele aprobate la Orlat și Năsăud, rezultând astfel programul revoluției românești în stadiul ei atins în luna septembrie; printre ele și cel ce precizează că „țăranul a devenit om liber”.⁵ La

¹ V. Moldovan, *op.cit.*, p.86; T.V.Păcățianu, *op.cit.*, p.451; Virgil Popescu Râmniceanu, *Istoria mișcării românești din Ardeal în anii 1848 și 1849*, București, 1919, p.308; Al. Papiu Ilarian, *op.cit.*, p.67; *Din istoria Transilvaniei*, vol.II ..., p.89; I.Popescu Teiușan, V.Natea, *op.cit.*, p.124; Michael Kroner, *Stephan Ludwig Roth. Viața și opera*, Ed.Dacia, Cluj-Napoca, 1974, p.274; V.Natea, *Pe drumul unității naționale*, Ed.Dacia, Cluj-Napoca, 1975, p.110; M.Badea, Gh.I. Bodea, *Avram Iancu în conștiința poporului român*, Ed.Dacia, Cluj-Napoca, 1976, p.56; I.Chiorean, *Din activitatea comitetului național român de la Sibiu în timpul revoluției de la 1848-1849*, în *Studii și cercetări de științe sociale*, Tg.Mureș, Ed.Academiei R.S.R., București, 1977, p.61; L.Maior, *Contribuții la istoria revoluției din 1848. A treia adunare de la Blaj*, în *Revista de istorie*, 34, nr.9, 1981, pp.1719-1730; *Idem*, 1848-1849, *români și unguri în revoluție*, Ed. Enciclopedică, București, 1998, p.269; George Bariț și contemporanii săi, vol.VI ..., p.78; Alexandru Roman, *Repririre scurtă la lupta dintre români și maghiari în decursul revoluțiunii din 1848-1849*, în *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1988, p.189; N.Iorga, *op.cit.*, p.432; F.Dudaș, *op.cit.*, p.67; A.Stan, *op.cit.*, p.302; Mario Ruffini, *Istoria Românilor din Transilvania*, Ed. Proteus, București, Ed. Hyperion, Chișinău și Fundația culturală „Memoria”, București, 1993, p.193; Ana Hancu, *Revoluția de la 1848 oglindită în colecția de documente a Muzeului Județean Mureș*, în *Marisia*, Tg.Mureș, XXIII-XXIV, 1994, p.286; M.Păcurariu, *op.cit.*, p.111; G.Neamțu, *op.cit.*, p.884; *Idem*, *Revoluția românilor din Transilvania, 1848-1849*, Ed.Carpatica, Cluj-Napoca, 1996, p.88.

² Al. Papiu Ilarian, *op.cit.*, p.65; Cornelia Bodea, *op.cit.*, doc.275 p.909.

³ Ioana Botezan, *Activitatea tipografică a lui Timotei Cipariu între anii 1835-1865*, în *Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca, XVI, 1979, p.673.

⁴ E.Dăianu, *op.cit.*, p.146.

⁵ I.Kovács, *Desfășurarea relațiilor feudale în Transilvania*, Ed. Dacia, Cluj, 1973, p.22.

postscriptum, au fost consemnate și manifestările de final: „În 16 sosi fratele nostru Micaș de la Oșorhei (Târgu-Mureș- n.n.) unde fu ținut prins cinci luni de zile. Tot în aceea zi după prânz se chemară pe Câmpul Libertății domnul maior Clococeanu și domnii ofițeri, în a căror prezență se proclamă a doua oară Constituțiunea austriacă. Tot corpul ofițeresc aclamă cu poporul dimpreună. Poporul român exprimă adâncă sa mulțumire domnului maior, domnilor ofițeri, cu al căror ajutor terminaseră această faptă mare.”¹

Adunarea din 3-16 (15-28) septembrie a întocmit trei memorii: 1) către General Commando din Sibiu; 2) către împărat și 3) către Parlamentul de la Viena.² Primul memoriu a fost dus la 3 octombrie 1848 de către o delegație de 22 de persoane din toate păturile sociale ale națiunii române Comandamentului General Imperial din Sibiu fiind înmănat însuși comandantului, baronul Anton Freiherr von Puchner. La întrebarea acestuia de ce românii nu vor uniunea Transilvaniei cu Ungaria și guvern unguresc, țărani au răspuns „Ungurii de mai multe sute de ani ne robesc pe noi, acum vreau să ne stingă și limba și nația și să ne unească cu Țara Ungurească ca așa din noi toți să facă o împărăție și nație ungară tare și mare. Dacă puținii unguri de la noi au tratat cu noi atât de tirani, ce vor face ei cu noi acum, când au dat mâna cu ungurii din Țara Ungurească, care sunt mai numeroși ? Ungurii au planuri păcătoase. Cu ajutorul nostru ar vrea să subjuge popoarele credincioase Maiestății Sale, ca după aceea să întoarcă armele în contra noastră; iar dacă se vor fi întărit bine, să se desfacă de către Împărat. Dar noi vrem să rămânem credincioși Împăratului. De aceea vrem să fim supuși de-a dreptul Împăratului, să fim guvernați de ministerul său împărătesc și să fim puși sub scutul Constituției imperiale.”³

După ce a mulțumit românilor pentru ținuta demnă avută la adunările de la Blaj, feldmareșalul locotenent a promis să vindece unele răni ale acestora pricinuite de autorități, apoi la 9 octombrie a lansat o proclamație în care i-a asigurat pe români că vor avea drepturi deopotrivă cu celelalte națiuni.⁴ Nu este greu de concluzionat de ce voiau românii să fie supuși ai împăratului; era rezultatul politicii de asuprire națională și socială promovată de oficialitățile maghiare. Din atitudinea luată de români se observă puternica simbioză a diferitelor categorii sociale ale acestora în fața oficialităților maghiare, între conducătorii înșiși.

Întrebarea ce se punea astfel la începutul toamnei răcoroase a anului 1848 cu privire la raporturile româno-maghiare era dacă cele două tabere își vor înțelege interesele comune pentru a-și întinde în sfârșit mâna pentru o împăcare. Răspunsul negativ a fost dat de frământarea sterilă a populației românești, de mâna întinsă în zadar spre împăcare mai întâi de Buteanu și Micaș, apoi de toți

¹ G.Barițiu, *op.cit.*, p.249; Cornelia Bodea, *op.cit.*, doc.,275 p.909 și doc.278 p.916; G. Neamțu, *op.cit.*, p.82, *Idem, Revoluția democratică de la 1848-1849 din Transilvania*, în *Istoria României. Transilvania*, vol.I, coordonator A.Drăgoescu, Ed. „G. Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997, pp. 877-878.

² Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională (1834-1849)*, Ed.Academiei RSR, București, 1967, p.340 (documentul 86: scrisoarea lui August Treboniu Laurian către G. Barițiu din 28 septembrie/2 octombrie 1848); M.Păcurariu, *op.cit.*, p.111; G.Neamțu, *op.cit.*, pp. 879 și 881-882; *Idem, Revoluția românilor din Transilvania, 1848-1849*, Ed.Carpatica, Cluj-Napoca, 1996, p.84.

³ Al. Papiu Ilarian, *op.cit.*, p.67; M.Păcurariu, *op.cit.*, p.111; G. Neamțu, *op.cit.*, p.86; *Idem, Revoluția democratică de la 1848-1849 din Transilvania*, în *Istoria României. Transilvania*, vol.I, coordonator A. Drăgoescu, Ed. „G. Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997, p.882.

⁴ G. Neamțu, *op.cit.*, p.882; *Idem, Revoluția românilor din Transilvania, 1848-1849*, Ed.Carpatica, Cluj-Napoca, 1996, p.86.

frunțașii români adunați pe Câmpia Libertății, de umilitoarele călătorii și de răbdătoarea așteptare zadarnică a lui Șaguna la Pesta, de cererile repetate fără ecou de către adunările de la Blaj. Toate acestea s-au lovit de un zid de nepătruns, format din idei preconcepute, din ignorarea voită a realității și mai ales din instincte de ură, se ce cultivau deopotrivă în cercurile conducătoare maghiare și în păturile poporului de rând. Au fost îmbătați de putere iar aceasta le dădea o și mai mare îndrăzneală.

La Pesta mișcările de stradă continuau cu accente tot mai violente. Începea chiar să se vorbească de o „republică ungurească”, în care singurii maghiarii să fie stăpâni. Dar la 28 septembrie 1848 a fost ucis în capitala lor comisarul imperial, contele Lamberg, comandantul tuturor trupelor din Ungaria, iar aceasta a constituit „începutul de vrăjmășie între Curtea de la Viena și ungurii ridicați la putere de dânsa”.¹ Împăratul Ferdinand I a dizolvat Parlamentul ungar la 4 octombrie, a declarat legile votate de acesta fără valoare, a proclamat starea de asediu și a numit comandant suprem al armatelor sale imperiale pe banul croat Jelachich. Palatinul Ștefan și guvernul ungar condus de Lajos Bâtthányi și-au dat demisia. Revoluționarii maghiari au hotărât atunci o împotrivire înverșunată, au constituit un „guvern de apărare a patriei” sub președinția lui Kossuth și au declarat război Habsburgilor „pentru apărarea legilor și a constituției”, bazându-se pe armata lor națională „honvezimea” de curând înființată și pe vechile regimente ungurești. Împăratul a ordonat banului Jellachich să atace Pesta dinspre Croația iar principelui Windischgrätz dinspre Austria.

În Transilvania, ziarele maghiare incitau fără nici o reținere la lichidarea tuturor românilor care nu se vor supune ungurilor. Cotidianul „Ellenör” propunea să fie spânzurați 1000 de cărturari români pentru ca națiunea română să nu mai aibă conducători.² Foștii comisari imperiali de origine maghiară, printre care și baronul Vay Miklós au devenit acum comisari ai revoluției ungare conformându-se hotărârilor Pestei. Aceștia promiteau maghiarilor și secuilor, pentru a-i atrage în luptă, pământurile luate de la români. La 10 octombrie Kossuth, într-un discurs rostit în Dieta Ungariei amenința deschis că imediat ce va încheia conflictul cu croații se va întoarce cu o armată de 30-40000 de soldați împotriva românilor adăugând îngâmfat: „Mi-e milă de acest popor al românilor, pentru că privindu-l noi ca rebel nu-i vom da nici un pardon ci-l vom măcelări cumplit”.³ Problema era însă că și românii îi socoteau pe unguri rebeli. S-a perpetuat astfel strania situație ca revoluția română din Transilvania să rămână solidară cu autoritatea imperială împotriva revoluției maghiare. Dar, după cum menționa generalul Alexandr Nicolaevici Lüders, comandantul Corpului V de armată rus, care în vara anului 1849 a intrat în Transilvania, într-un raport destinat țarului Nicolae, românilor le-a păsat prea puțin de Imperiul habsburgic și nu fidelitatea față de împărat a fost aceea care i-a împins în luptă ci dorința lor cea mai ardentă de a-și afirma propria națiune, aspirația de a-și cuceri drepturile legitime. Numai ridicând armele puteau să-și facă un nume care să le permită să-și impună revendicările și astfel să nu mai fie priviți drept cel mai oropsit popor din imperiu meritând să fie nesocotit. Punându-se sub protecția Vienei, singurul aliat ce le-a mai rămas, după

¹ Vasile Stoica, *op.cit.*, p.98.

² M.Păcurariu, *op.cit.*, p.113.

³ *Ibidem*; V.Stoica, *op.cit.*, p.98.

încercările eșuate de înțelegere cu cercurile guvernante maghiare, românii au luat măsuri atât cât a fost posibil, pentru a se apăra și a-și salva ființa națională.¹

La Viena, în locul fostului prim-ministru austriac Kolowrat (aflat în funcție din martie 1848 când demisionase Klemens von Metternich), la 21 noiembrie Ferdinand I l-a numit pe prințul Felix von Schwarzenberg. În curând însă bătrânul împărat a abdicat iar la 2 decembrie tronul Imperiului Habsburgic a fost ocupat de tânărul arhiduce Franz Iosif. Noul împărat și diplomația austriacă au căutat să facă iarăși din români aliații lor. În Transilvania, după adunarea secuilor de la Lutița, General Commando din Sibiu a recunoscut Comitetului Național de Pacificare „Ca și în 1784 trimișii de la Viena cutreierară orașele noastre, umblând de la fruntaș la fruntaș ca să ne înduplece la o luptă aprigă împotriva ungurismului. Iarăși noi cei apăsați, chinuiți și disprețuiți suntem poftiți de isteții Habsburgi, să înfrânăm îndărătnicia și nebunia ungurească.”² Au avut șansă imperialii pentru că românii, de când a izbucnit revoluția, au rămas fideli dinastiei austriece și nu au pendulat între o tabără și alta. Atât intelectualii români cât și reprezentanții poporului de rând au suportat cu stoicism măsurile represive ale autorităților și au înțeles să acționeze ca un organism unitar. Regimul terorist declanșat de oficialitățile maghiare a avut asupra lor un efect asemănător cu cel al otrăvirii lente care produce încet amorțirea organismului. Hotărârile de la Blaj privind înarmarea, au pus însă capăt acestei otrăviri, au trezit organismul la viață și au stârnit în el dorința de acțiune, ceea ce corespundea într-un tot al dorinței imperialilor, eliberarea lui însemnând de fapt eliberarea socială și națională a întregii națiuni române.

Au mai adresat petiții pentru eliberarea lui Micaș, clericii și studenții din Blaj, preoții ortodocși și greco-catolici de pe domeniul Zlatnei și târgoveții (burghezii) din Abrud. În aceste petiții, arestarea lui Micaș era considerată o încălcare a libertăților democratice.

A doua Adunare Națională de la Blaj, desfășurată pe Câmpia Libertății arată într-un memoriu Guvernului că Florian Micaș, ca nobil, nu putea fi deținut fără o hotărâre judecătorească. Tot la această adunare, Micaș a fost ales, în mod simbolic, ca membru în Comitetul Național Permanent, gest care făcea ca înțemnițarea lui să se transpună în durerea întregii națiuni române.

Tatăl avocatului, micul burghez Iosif Teodor Micaș, a participat la Marea Adunare Națională de la Blaj din 3-5/15-17 mai 1848 și la dezbaterile Dietei feudale maghiare de la Cluj din 29 mai, cerând insistent eliberarea fiului său. Ca represalii, oficialitățile maghiare au confiscat casa și averea familiei lui Micaș din localitatea Jucul de Jos iar bătrânul Micaș a fost nevoit să se refugieze în Munții Apuseni, stabilindu-se la Abrud.

În urma memoriului celei de a doua adunări de la Blaj, la 31 mai 1848 Guvernul a ordonat Sacunului Mureș, să elibereze condiționat pe Florian Micaș în schimbul unei declarații de garanție. Aceasta ar fi însemnat pentru arestat să-și condiționeze propria libertate de pasivism și să abandoneze mișcarea națională a românilor din Transilvania. Micaș a refuzat să dea acea declarație de garanție, preferând să suporte în continuare rigorile regimului de detenție.

A treia adunare de pe Câmpia Libertății a declarat că va ține Blajul sub ocupație până la eliberarea lui Florian Micaș și a altor fruntași români arestați. În

¹ G.Neamțu, *op.cit.*, p.87; *Idem, Revoluția democratică de la 1848-1849 din Transilvania în Istoria României. Transilvania*, vol.I, coordonator A.Drăgoescu, Ed. "George Barițiu", Cluj Napoca, 1997, pp 882-883 Florin Constantiniu, *op.cit.*, p.224.

² V.Stoica, *op.cit.*, p.98; M.Ruffini, *op.cit.*, pp.192-193; Vezi și Ana Hancu, *op.cit.*, p.286.

aceste condiții, la 27 septembrie, după o detenție de 5 luni, în calitate de garant al națiunii sale, Micaș este pus în libertate și mai apucă să participe la ultimele dezbateri de la Blaj. A fost ales printre cei șase membri ai Comitetului Național Român, numit mai târziu „de pacificațiune” care avea misiunea să conducă destinele românilor din Transilvania în revoluție.

ASPECTE REFERITOARE LA EVOLUȚIA INSTITUȚIILOR DE ÎNVĂȚĂMÂNT ARHIDIECESANE ALE BLAJULUI ȘI REALIZAREA EDUCAȚIEI ÎN SPIRIT NAȚIONAL ÎNTRE ANII 1880 – 1918

NICOLAE VICTOR FOLA

*Aspects referring to the evolution of Blaj's archdiocesan educational institutions and the realization of education in a national spirit between 1880-1918
(Summary)*

The period of these years represented an offensive interval of the Hungarian authorities, one of the aspects of denationalization being the school policy, which was realized especially by the Trefort (1879 and 1883), respectively Apponyi (1907) Luws, having as a target primary and secondary school education. The resistance of the Romanian churches, the financial sacrifices of the Romanian communities, the different cultural activities of the civil society, not very widely-spread but consistent, allowed the insufflation of a Christian and national spirit in education, with the aim of maintaining the religious and the cultural-national identity. This effort must be appreciated even more, if we take into consideration the fact that the access to the secondary school education could be realized in a little proportion and only in institutions with teaching in the mother tongue and their support was very expressive. The formation of the Romanian elites intellectual class, who fulfilled the Great Union is related to these financial and spiritual efforts of the Greek-Catholic Romanians as well as of their Orthodox brothers from Transylvania, but at general level, the phenomenon is to be encountered in the case of all the non Hungarian nationalities from Austro-Ungaria.

Constituirea Austro-Ungariei , prin încheierea compromisului politic din anul 1867, având însă începuturile în evoluția de până atunci a acestui conglomerat multinațional a pus capăt „ epocii care surâde ” (liberalismului austriac-n.n.) , eforturile conducătorilor politici români fiind axate pe menținerea autonomiei Transilvaniei , care însă va rămâne de domeniul trecutului.

În anul 1868 se desfășura protestul colectiv al românilor, „Pronunciamentul” de la Blaj , act redactat în principal de Ioan Micu Moldovan, asistat de canonici, dar și de profesori reprezentativi ai Blajului , ca : Basiliu Rațiu, Elie Vlăsa , Grigore Mihali, Gavril Pop, Alexandru Micu, Dimitrie Farago , rezultatul acestui demers fiind primul proces politic din anii dualismului. Judecat la Târgu-Mureș, în climatul de idei naționaliste propagate de presa de limba maghiară și al apelului la „statul maghiar indivizibil” (deși maghiarii erau depășiți serios numeric de naționalități) , procesul se finaliza doar la intervenția împăratului – rege Francisc Iosif. Unul din semnalele de început ale acestei orientări a fost interzicerea manualului de istorie și a hărții Daciei, publicate în anul 1868 de către August Treboniu Laurian la București. Presa naționalistă maghiară , mai ales cea din Cluj, denunța faptul că ele sunt întrebuițate frecvent în școlile greco-catolice, în primul rând în cele din Blaj.

Legea naționalităților din anul 1868, în pofida aparențelor liberale, după cum s-a apreciat de istoricii epocii moderne ,acorda drepturi permise, condiționate în practică de autorități. Acest lucru devenit evident după moartea „părinților dualismului” , Eötvös și Deák. Conform Legii învățământului

primar, persoanele care voiau să profeseze ca învățători trebuiau să aibă promovat examenul de capacitate. Din cele 20 de preparandii înființate în acești ani, doar 5 funcționau în Transilvania și aveau limba de predare maghiara (fiind școli publice); doar la Deva a funcționat un curs paralel cu limba de predare română, până în anul 1873. În anul 1869, cu acordul (mai exact, „lămurirea”) vicarului Mihai Pavel, Preparandia română de la Sighet era transformată în școală de stat. Semnificativ este faptul că în anul 1867 avea loc și tentativa de desființare a vicariatului român greco-catolic al Rodnei, se prelungea vacanța scaunului episcopal al Gherlei (1868 – 1872), se refuza acordarea aprobării pentru sinoadele greco-catolice în anul 1870. Măsurile arbitrării se înregistrau și pe plan administrativ, cazul comitatului Solnocul-Interior, unde românii greco-catolici (în număr de 71480, aproximativ 63% din populație), nu aveau nici un reprezentant la nivel comitatens . În 3 august 1878, se întrunea comisia de analiză a cărților școlare, coordonată de consilierul ministerial Pavel Gonezz, cuprinzând pe Wandru Lutter, suplinitor de inspector școlar, Iosif Palfy , director al preparandiei din Sopron și alții, care au început „prelucrarea” literaturii didactice, normelor metodice și a mijloacelor didactice în general, pregătind terenul pentru legea Trefort¹.

În istoriografia noastră, dar și în cea europeană, respectiv americană (Keith Hitchins) , s-a urmărit ceea ce se numește politicile lingvistice guvernamentale, ca și impactul lor asupra școlilor minoritare^{2 2}: În anul 1879 limba maghiară devenea limba oficială de instruire, iar odată cu euforia naționalistă a mileniului, în anul 1896, instituirea școlilor de stat devine îndatorire patriotică, iar limba maghiară devenea limba oficială de instruire pentru toți elevii , indiferent de originea etnică a copiilor. În anul 1907 legea Apponyi introducea obligativitatea instruirii în limba maghiară în școlile confesionale, în funcție de mărimea lor (populația școlară) și a ponderii copiilor etnici maghiari, iar în al patrulea an de învățământ copiii aparținând minorităților trebuiau să stăpânească bine limba maghiară. Controlul guvernamental asupra școlilor confesionale era amplu, (pentru a corespunde dezideratului politic stabilit – n.n.). Se pretindea loialitatea necondiționată față de stat. Consecința acestei politici, numărul școlilor bilingve, dar și a celor confesionale ale minorităților a scăzut. În anii premergători primului război mondial, doar 16 % dintre copiii slovaci erau instruiți în limba maternă. În schimb, românii și sașii transilvăneni au făcut eforturi pentru susținerea școlilor lor, apărând caracterul național prin intermediul ortodoxismului, al greco-catolicismului, ca și protestanții luterani, atât pentru învățământul primar, cât și pentru cel secundar. Presiuni deosebite se făceau mai ales în școlile secundare, acestea fiind mai mult orientate spre asimilarea elevilor nemaghiari, mai ales când școlile de acest nivel au fost cuprinse într-un sistem unitar, în anul 1883. Caracterul independent al bisericilor românești și respectiv luterano-evangelice a creat suportul necesar menținerii școlilor secundare nemaghiare din Transilvania. Dacă în cazul slovacilor, gimnaziile naționale au fost închise datorită agitațiilor naționale , românii și sașii și-au întărit școlile. Este cazul gimnaziilor protestante de la Bistrița, Brașov, Sibiu, gimnaziilor ortodoxe de

¹ S. Retegan, *Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX lea (1867-1875)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1994, p. 20 și M. Bordeianu, P. Vladcovschi, *Învățământul românesc în date*, Ed. Junimea Iași, 1979, p. 218-219.

² J. von Puttkamer, *Dezvoltarea învățământului secundar în Transilvania* (în limba engleză), în *L'enseignement des Elites en Europe Centrale (19-20 siècles)*, sub coordonarea lui V. Karadz și M. Kulczykowski, Cracovia, 1999, p. 37-38;

la Braşov şi Brad, a celor unite (greco-catolice) de la Blaj, Năsăud şi Beiuş. Desigur că elevii români, doritori să se pregătească erau prezenţi (uneori în proporţie semnificativă) şi în şcolile cu limba de predare maghiară şi germană.

Pentru unii dintre elevii români în această situaţie s-a manifestat un fenomen de aculturaţie, apreciat ca aparţinând mai mult socialului, decât conştiinţei naţionale.¹ Este cazul, în speţă, al unor absolvenţi de cursuri, respectiv facultăţi juridice (la nivelul învăţământului superior), căci utilizarea limbii de studiu, diferită de cea maternă, asociată cu asimilarea costumului orăşenesc (şi a unui anume comportament „domnesc” – n.n.) însemna o manifestare a unei asimilări lingvistice şi culturale. Dar aceste aspecte de viaţă sunt complicate şi necesită încă studii serioase (Joachim von Puttkamer). Tradiţionalismul, ca stil de viaţă era puternic, ca reacţie la cele amintite şi se manifesta prin folosirea demonstrativă a limbii şi costumelor româneşti, a unor nume şi prenume în special de origine latină, care nu se puteau înstrăina artificial (maghiariza) în cazul certificatelor de naştere, de exemplu. Indentitatea culturală a nemaghiarilor era afectată de şcolile publice, în condiţiile agresivei propagande oficiale. Lecţiile de istorie şi de geografie susţinute în limba maghiară, care urmăreau să dezvolte un veritabil patriotism maghiar, au întâlnit competiţia puternică a cântecului popular. Însă am adăuga şi cunoaşterea limbii culte şi literaturii, a istoriei naţionale, a geografiei istorice (şi nu numai această ramură a ei), abonamentele şi în general lecturarea presei naţionale şi a unor lucrări tipărite în „Țară”.

Această problemă complexă, a efectelor procesului de instruire şi educare promovate de legile regimului dualist se interpretează diferit. Istoricii români şi saşi au văzut în politica şcolară un instrument major în sistemul de asimilare forţată a naţionalităţilor, maghiarii şi câţiva oameni de stat occidentali au interpretat asimilarea ca un proces complex, mai mult sau mai puţin natural, determinat de industrializare şi urbanizare.

În liceul greco-catolic al Blajului, încă în noiembrie 1868, consiliul profesoral, dezbătea un ordin al ministerului de resort (care recomanda organizarea după modelul liceului public romano-catolic din Sibiu, cu elevi germani şi maghiari), se solicita ca pentru anul şcolar 1868 – 1869 limba maghiară să se predea în clasele inferioare de gimnaziu în 4 ore, iar în cele superioare în 3, iar istoria şi geografia să se predea în limba maghiară. Oportunitatea acestei utilizări este discutabilă, arătau profesorii, deoarece, din anul 1861, la Blaj se predau câte 3 ore pe săptămână la clasele a treia, a patra şi a şasea. Limba română „nu poate să rămână afară”, limba grecească nu se poate scoate din gimnaziu, fiind limbă a ritului nostru, de care au nevoie tinerii la învăţarea studiilor teologice, spre care se îndreaptă o bună parte a absolvenţilor de gimnaziu.² De fapt, guvernul maghiar urmărea să concentreze şi să controleze pregătirea culturală. Ziarul „Albina”, scos de către Vicenţiu Babeş la Viena, în anul 1866 trebuia să se mute la Budapesta. Societatea tineretului român din Viena, prin preşedintele ei, Ioan Goran şi secretarul Iuliu Montan se plângea lui G. Bariţiu că guvernul maghiar a dispus ca toţi tinerii români şi ruteni uniţi, care studiau la Seminarul superior central „Sfânta Barbara” să fie transferaţi la

¹ *Ibidem*, p. 40-41;

² I. Botezan, I. Gabor, *Documente referitoare la şcolile blăjene între 1854-1874*, (documentele V şi VI), în „*Anuarul Inst. de Istorie şi Arheologie din Cluj*” (în continuare A.I.I.A- Cluj), XXII, 1979, p. 423-424;

Institutul teologic catolic din Budapesta. Măsura era interpretată ca rezultat al arbitrajului, volniciei și zelului guvernanților de a maghiariza.¹

Școlile arhiepiscopale ale Blajului au înregistrat progrese, în acești ani, în încadrarea cu personal după cerințele timpului (respectiv a normativelor școlare), în perfecționarea profesională, în unele privințe în dotare și parțial în salarizare (în legătură cu ultima, se intersectau aici interesele și condițiile impuse de autoritățile administrative și politice). Sub mitropolitul dr. Ioan Vancea, care-și dovedea pe parcursul conducerii calitățile manageriale (acumulând o valoroasă experiență ca episcop la Gherla), s-a construit mult la Blaj localitatea încadrându-se în ceea ce se putea numi atunci localități tip „comuna urbană”. Se continua acțiunea culturală și filantropică, națională a mitropolitului Suluțiu, care a lăsat ca bază financiară un capital de 180000 florini în obligațiuni urbariale, potrivit listelor sale fundaționale, din 23 aprilie 1861. Acești bani au fost suportul marii sale fundații de burse școlare pentru tinerii greco-catolici, fundația dispunând în anul 1850 de 260000 de florini.⁶ În testamentul său se specifica destinația unor sume acordate pentru vădulele sărace de preoți și pentru tineretul român, articolele XXIV și XXV prevedeau înființarea unei Academii sau a unei Universități în Blaj sau în orice loc potrivit, care să cuprindă 3 catedre pedagogice, 3 de științe reale, 4 juridice, 2 economice, 2 filosofice, câteva pentru științele politehnice, precum și altele, „după cum se va simți necesitatea”.³

La rândul lui, mitropolitul Vancea, pe bună dreptate supranumit „mitropolit al școlilor” și „al doilea întemeietor al Blajului” construi o aripă nouă, seminarului teologic, în valoare de 18000 de florini. Averea pe care a lăsat-o pentru folosirea în scopuri bisericești și culturale a atins suma de 600000 de coroane. A ridicat, pe spesele sale Internatul de băieți, transformat în preajma lui 1910 în „Internat de fete” a îmbunătățit salarizarea profesorilor și a pus bazele „fondului de pensii” al acestora, ca și al fondului preoților deficienți, respectiv al văduvelor de preoți și orfanilor. Aripa nouă a gimnaziului se ridică mai târziu, în anul 1895 cu 81000 de coroane. Sub păstorirea mitropolitului Mihali, în anul 1897, se înființa un internat mai mic pentru elevii cursurilor pedagogice, care funcționa în anii premergători primului război mondial.⁴

Inițiativa și finalizarea noii aripi a gimnaziului reveni lui Ioan Micu Moldovan, care, după moartea mitropolitului Vancea, între 4 august 1892 – 26 mai 1895, era vicar capitular. Lista de subscripție s-a făcut între anii 1893-1895. Profesorii și școlile Blajului se bucurau deja atunci de o reputație deosebită, însuși „Moldovănuț”, în decursul celor 25 de ani de profesorat a văzut mulți tineri veniți să bată la porțile liceului și mulți au fost respinși, lipsind spațiile de școlarizare. Constând ingerințele tot mai fățișe ale guvernului maghiar în viața școlilor românești, luă hotărârea temerară, dar absolut necesară de a mări

¹ D. Suci, *Date privind situația politică și confesională a românilor din Transilvania în perioada dualismului*, în A.I.I.A. Cluj, XXX (1990-1991), p. 113;

² S. Retegan, *Domeniul mitropoliei Blajului la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Emlékönyv Imreh Istvan. Nyolcvanadik. Születes napjára, Az. Erdelyi Museum Egyesület kiadása, Kolozsvár, 1999, (Separatum), p. 477;

³ P. Poruțiu, *Lupta pentru crearea învățământului superior și a unei universități românești în Ardeal*, în „Transilvania”, nr. 3/1943, p. 192;

⁴ Dr. I. Rațiu, *Blajul-scurte notițe informative*, Brașov, 1911, p. 14, 34, 48 și *Sematismul veneratului cler al Arhiepiscopiei de Alba-Iulia și Făgăraș pre anul 1900...*, p. 649 și 653;

clădirea liceului. Se cunoștea faptul că guvernul nu va aproba deschiderea unui liceu românesc, în altă localitate transilvăneană.

Ioan Micu Moldovan adresa o circulară, publicată în „Unirea”, din 14 octombrie 1893, către protopopi, cerând ca fiecare parohie să preia câte o coală de subscripție, pentru o colecție amplă și intensivă. Canonicele Iosif Hossu, directorul liceului și doi delegați ai profesorilor, în înțelegere cu Consistoriul mitropolitan au semnat un apel, publicat de „Unirea” dar și de „Tribuna” în noiembrie 1893. Se solicita sprijin pecuniar tuturor românilor și, cu precădere, absolvenților școlilor Blajului. Un nou și energic apel veni din partea unui fost absolvent al Blajului, Elie Dăianu, student la Budapesta, care-și îndemna colegii să contribuie cu cât pot la „propășirea aceluia palat al geniului național”, cu o deviză foarte sugestivă, punând în evidență rostul adânc al școlilor Blajului: „Prin școală la lumină, prin lumină la unire, prin unire la tărie și mărire”. Colecția realizată la est de Carpați, prin alt absolvent blăjean, Ioan Paul (după 1918 profesor de estetică la Universitatea din Cluj, pe atunci profesor la Iași, care s-a dovedit un neobosit îndrumător al tinerimii), avea un substrat politic, cum remarcă „Unirea”, ca și „chestiune de onoare pentru întreg neamul românesc, deoarece numai cu poporul cult se poate duce o luptă pentru drepturile omului” (sublinierea prof. univ. dr. Gelu Neamțu). Și „Tribuna” sublinia că „în lupta pentru existența noastră națională cultura națională este cea mai puternică armă”.

Micu Moldovan se consulta în această chestiune și cu Ioan Bianu, de la București, pentru a se crea impresia că banii provin „de la persoane private”, nu din partea Ligii Culturale, căci ar fi intervenit guvernul de la Budapesta. De la Iași se colectară 3030 lei aur, din partea „celor mai modești oameni ai Iașului, profesori, studenți, elevi”, cărora le mulțumea „Unirea”. Între cotizanții importanți erau prințul Grigore Sturza, prof. univ. Aron Denusianu, prof. M. Burla, Ioan Paul. Astfel, a fost ajutat acest „cuib al daco-românismului” de la confluența Târnavelor, ca răspuns dat „strigătului de durere”, în care se constitui „Apelul”.¹

La rândul ei, preparandia blăjeană își mări numărul de cursuri (de la cele 2, inițiale, la 3 în 1880-1881 și 4 în 1906-1907), ca și numărul de elevi. Se pregăteau la sfârșitul secolului al XIX-lea și învățători „interimali”, suplinitori în curs de calificare, mulți proveniți dintre „normaliștii” pregătiți până în anul 1899. Și această școală întâmpină dificultăți, căci nu avea local propriu, clădirea sa a fost ridicată de mitropolitul Vancea cu 8000 de florini. Un rol decisiv, în demararea, în 1865, a activității au avut-o 3 preoți – profesori și absolvenți de la Praga, mai târziu. Astfel, Ioan Balint, absolvent de teologie la Blaj și Viena preda, între anii 1865-1868, iar alți doi ani, apoi, teologia dogmatică, la Seminarul teologic (cu completare la „norme” și Școala de fete). La aceleași școli preda și Grigore Sârbu, absolvent al „Barbareum”-ului vienez. Cei doi, ca și canonicul Gavrilă Pop, primul director, aveau și studii pedagogice făcute la Institutul „Sfânta Ana” din Viena, dar „propuneau” fără retribuție în alte institute de învățământ blăjene.”² Activitatea lor au amplificat-o și au ridicat-o calitativ Petru Solomon, absolvent al Institutului superior pedagogic din Praga (a predat la Școala de „norme” până în anul decesului). Tot absolvenți de la Praga au fost și George Munteanu, care preda la Institutul preparandial între 1868-1909 (între 1887 – 1909 era director) și

¹ G. Neamțu, *O acțiune frățească în sprijinul financiar acordat de ieșeni gimnaziului din Blaj, în „Cultura creștină”, seria nouă, oct. 1994, număr jubiliar, p. 127-132;*

² Dr. I. Rațiu, *op. cit.*, p. 42 și 45 și N. Comșa, T. Seiceanu, *Dascălii Blajului* Ed. Demiurg, 1994, p. 90-98;

Ștefan Pop, care a predat la Preparandie între 1866-1882,când se muta la București.¹

Școala de fete avea, în anul 1878, două clase și două învățătoare. Dacă inițial, din 1855 au predat Ana Kossow, apoi Isabela Huber și Francisca Schmidagg (fiind germane,erau asistate de profesorii Școlii de „norme”) din 1868 a început să predea Rozalia Bugner (Munteanu),absolventă a Școlii pedagogice din Brașov, secondată de Aurelia Barițiu și Rozica Căpușan. Mitropolitul Vancea a dispus înființarea, pe lângă Școala elementară cu trei clase și șase despărțăminte (care în 1902 s-a redus la două clase, cu patru despărțăminte și o învățătoare), a unei Școli populare superioare, care, din 1902, deveni Școala civilă cu patru clase. Cu excepția limbii române, celelalte discipline de învățământ erau similare cu cele ale școlilor publice.²

Școala de aplicație s-a înființat în anul 1899, prin transformarea Școlii de „norme”, care, din anul 1850, pregătea exclusiv elevi pentru gimnaziu, iar, din anul 1855, era școala „de praxa” pentru cursanții Institutului pedagogic. Ajunge apoi școală cu trei despărțăminte și un profesor,fiind școala model pentru preparandie. Deși, numărul școlarilor a scăzut mult, practica pedagogică se putea face în condiții convenabile.

Școala pentru învățăceii de meserii și negustorie, înființată în anul 1898, sub conducerea profesorului de gimnaziu Silvestru Nestor,a funcționat efectiv din anul următor,după obținerea aprobărilor și condiția „propunerii” limbii maghiare. Învățătorii ei erau N.Pop și T.Vandor, care predau în clădirea Institutului preparandial, școala întreținându-se din contribuții filantropice.Azilul model a fost înființat în anul 1883 și a funcționat până în 1909-1910,condus de învățătoarea Melania Brândeșeanu,cheltuielile fiind acoperite din fondurile proprii, dar și din contribuții benevole ale episcopatelor Oradea Mare, Gherla și Lugoj. Organiza două cursuri pentru îngrijitoare și unul pentru conducerea azilelor permanente. Internatul de băieți, înființat în 1884, la capacitate de 80 interniști adăpostea, în permanență, cu vreo 20 în plus. În anul 1892 a fost mutat în clădirea de lângă biserica parohială ,clădirea sa devenind internat pentru 60-70 de elevi.³ Pentru o perioadă foarte scurtă ,în 1899, s-a desfășurat activitatea unui curs normal de fete (neaprobat de minister) și o școală de arte și meserii, cu 5 secții, respectiv o proiectată școală de repetiție agronomică, fără viață reală.

Numărul de ore, conform programelor și profilului școlilor cunoaște modificări. Astfel, limba latină la nivelul tuturor claselor, la început pentru liceu, atingea ponderea maximă de ore în anul 1877/78 (18,77%) și în 1883/1884 de 17,5%; limba română avea pondere maximă în 1896/97 (parțial datorită creșterii numărului de elevi), dar și în anul 1880-1881, ponderea a fost de 11,5%. Religia,cu pondere constantă de ore se făcea, desigur, tot în limba maternă (6,66%), iar istoria și geografia (aprox.12%),în anumite perioade se predau tot în limba română,ca și psihologia,logica și propedeutica – cu pondere redusă,fiind predate în clasele superioare, întruneau 1,66%. Limba germană,”puternica”,cu 19 ore de predare în primul deceniu după revoluție, a scăzut până la instaurarea dualismului. În schimb, limba maghiară, introdusă din 1850 opțional, și mai

¹ N. Comșa și T. Seiceanu, op. cit.,p. 100-101 și 98-99;

² I. Rațiu, op. cit, p. 52-54 și N. Comșa, T. Seiceanu, op. cit., p. 100;

³ I. Rațiu, op. cit., p. 52, 55, 58 și 62 și “Sematismul veneratului cler pe 1900..”,p. 649 și 653 și “Raport despre instituttele de învățământ greco-cat. din Blaj” pe anul 1900/1901. p. 171;

târziu(1884-1885 și 1907-1908) din motive practice (găsirea unui loc de muncă,mai ușor),avea ponderea între 6,6-7,30%, dar în 1883/4 de 11,76% și în 1896/7 de 12,25%. Limba greacă clasică a atins maximul de 7,9%, minimul fiind de 5,41%. La disciplinele reale, matematica avea „vârful” de predare de 9,3%, în 1896/97, media fiind 9,58%, iar "geometria desemnativă"- când apare separată are pondere de cca. 3,75%, ar geografia fizică și matematica – când se predau cuplate, cu pondere de 3,33%. Istoria naturală a atins ponderea maximă de 4,58%, iar fizica și chimia aveau media comună de aproximativ 12,8 – 12,9%.

La Institutul preparandial, numărul de ore depindea de numărul de cursuri. Pentru anii 1877-1918, din totalul de 80 de ore, limba română avea media de 7,5%, limba maghiară avea o medie săptămânală de 16,25%, „vârful” fiind de 10,33%. Limba germană se predă între un minim de 3 ore/săptămână, la un maxim de 5 ore, didactica și pedagogia o medie de 3 ore (3,75%), metodică în 5 ore (6,25), instruirea practică 6 ore (7,5%). Pondere relativ modestă aveau disciplinele de profil real,dar și obiectele opționale: cântul,desenul,gimnastica.

Corpul profesoral al școlilor arhidieceșane a cunoscut între 1880-1918 o creștere numerică și mai ales calitativă. Performanțele obținute de absolvenți se datorează eforturilor lor de calificare și perfecționare profesională , sistemelor de examene la care erau supuși.¹Totalul lor însumează 99 de persoane dintre care 59 (adică 59,59%) aveau diplome universitare înafară de cea de teologie, iar la examinările periodice de pedagogie, inclusiv pentru fixare pe post (profesori ordinari) sau la examinarea necesară calificării pe anumite specialități se supuneau de asemenea, 40 de cadre didactice (adică 40,4%), care absolviseră doar facultatea de teologie. Dacă raportăm numărul de cadre didactice menționat la numărul total pentru anii 1850-1918,cei 99 reprezintă 66,89% din personalul didactic titular (148 persoane) și 63,46% dacă raportăm la totalul de cadre (156, incluzând și suplinitorii). Dintre aceștia 8 au funcționat în România (7 ca profesori, 1 preot), continuând o tradiție anterioară revoluției din 1848 – 1849. Este vorba de Simion Bărnuțiu, chiar dacă nu a mai predat după 1850 la Blaj, susținea între anii 1854- 1858, cursul de filozofie la Liceul academic din Iași, iar între 1858-1863 predă discipline din specialități ale științelor juridice la facultatea de profil a Universității din Iași; apoi doi preoți - profesori plecați din Craiova din anul 1860, Ioan Covaci, alias Faur și Simeon Mihali-Mihăescu. Ultimul era un profesor deosebit de activ și competent, manualele lui se foloseau în multe școli, de o parte și de cealaltă a Carpaților.Cu articole de științele naturii și geografie a colaborat la „Foaie pentru minte,înimă și literatură” și „Gazeta Transilvaniei” din Brașov, dar și la „Vocea Craiovei”, fiind autor a șase manuale de științele naturii și geografie, inclusiv traduceri din limba germană și franceză. Demetriu Farago, alias Căian,cu studii teologice la Blaj și Viena, după ce a predat. între 1863-1868, la Seminarul blăjean și la liceu, în anul 1868 se transferă la Focșani. Este autor al unui îndrumar de studiere a limbii române, comentarii privind „Comentariile” lui Caius Iulius Caesar și Aulus Hirtius (publicate în anul 1877 la București și premiate de Academia Română), a unei lucrări privind reforma învățământului și a unor manuale. Șt.Pop(u), unul din stîlpii Institutului preparandial din Blaj, între anii 1866-1882, în anul 1882 predă la Seminarul central din București, apoi la Institutul pedagogic Carol I și ulterior la Școala de agronomie și silvicultură de la Herăstrău. Autor al câtorva manuale, este unul dintre inițiatorii literaturii

¹ Apud N. Comșa, T. Seiceanu. *op. cit.*, respectiv Ana și Arcadie Hinescu, *Oameni de ieri și de azi ai Blajului*, Ed, Eventus, 1994, dar și materiale documentare din Arhivele naționale Alba și Cluj;

pedagogice și respectiv a celei economice la români. Între anii 1873-1880 scotea la Blaj revistele „Economul” și „Foaia școlastică”, pe ultima o prelua apoi Ioan Micu Moldovan. Mărculețiu Ioan, teolog cu studii la „Barbareum”-ul din Viena și la Blaj, între anii 1869-1878, predă la liceul blăjean matematica, limba greacă și limba germană, era colaborator al „Foii bisericești și școlstice” din Blaj și al „Revistei catolice”, din anul 1878 se transferă la liceul din Bârlad. Augustin Ungur, absolvent de filosofie la Cluj și Viena, între anii 1880 – 1885 predă la Blaj, muzica vocală și instrumentală, desen și gimnastică, a trecut, apoi, să predea, din anul 1885, la liceul din Piatra Neamț și la Școala comercială din Iași. Iacob Radu, dr. în filozofie și teologie la Roma, după ce a predat o scurtă perioadă religie și a avut funcția de spiritual la Seminarul teologic a funcționat un an paroh în București. A revenit în Capitlul Episcopiei Lugojului, apoi la Oradea Mare. Preocupat de istoria literaturii și mai ales de cea bisericească și națională a lăsat două lucrări în primul domeniu și cinci în al doilea, meritele fiindu-i recunoscute prin alegerea ca membru corespondent al Academiei Române.¹

Nivelul de pregătire și implicit prestigiul elitei profesurale a Blajului, dar și al celei clericale este dovedit de titlurile științifice obținute. Este cazul a 18 doctori în teologie, la Viena și Roma (între care și doi dintre mitropoliții acestor ani, Ioan Vancea și Victor Mihali, însă îl socotim și pe Grigore Silași, care și-a făcut o parte din studiile teologice aici, chiar dacă nu a profesat deloc în Blaj), doi doctori în teologie și în filozofie (Iacob Radu și Radu Sebastian), trei doctori în filozofie (I. Rațiu, Vasile Hossu și un alt Ioan Rațiu), Iuliu Maniu (jurist-consult al Mitropoliei, a predat elemente de drept), Aurel P. Bănuț, absolvent al gimnaziului blăjean cu studii la Budapesta și Cluj, încheiate cu doctorat, în filozofie doi, respectiv Octavian Prie (doctorat la Budapesta în filologie) și Emil Szabo, în istorie și limba română, în științele naturii Ambrosie Chețianu și Alexandru Borza (la Cluj), Ștefan Manciulea, care, inițial, în anii 1918 – 1919, a funcționat ca învățător, a luat doctoratul în geografie la București, Coriolan Suciu și el încadrat în acești ani, ca și predecesorul, a luat doctoratul în istorie la Cluj.

Intellectualii Blajului s-au implicat în activitatea „Astreii”. Dacă mitropolitul Șuluțiu a favorizat activitatea inițială a „Asociațiunii...”, Timotei Cipariu a fost unul dintre fondatorii ei (dar și președinte), ca și Ioan Micu Moldovan. Basiliu Ladislau Pop, juristul și funcționarul superior (înainte de 1848 a predat și el la Blaj), a fost președinte al „Astreii” între anii 1867-1875; harnicul protopop și profesor Ioan V. Russu a fost secretar II și vicepreședinte; tot vicepreședinte fiind și mitropolitul Vasile Suciu.

Pe plan general, după cum se cunoaște, un rol deosebit l-a avut Timotei Cipariu, în afara funcțiilor clericale, a activității sale politice (în timpul revoluției și a Dietei de la Sibiu), a desfășurat activitatea sa predilectă, de cercetare, de bibliofil, publicistică (cele patru organe de presa scoase la Blaj), prefect al tipografiei arhidieceșane, dar și 20 de ani de conducere a liceului blăjean. A fost secondat (și suplinat) mulți ani de Ioan Micu Moldovan, personalitate foarte pragmatică, care s-a manifestat deosebit de eficient pe multiple planuri de activitate. A participat activ la multe întruniri naționale românești, a fost pasivist fără rezerve, a avut una dintre cele mai îndelungate cariere didactice la Blaj (25 de ani) și între anii 1879 – 1883 era director al liceului, prefect al tipografiei, vicar

¹ N. Comșa, T. Seiceanu, *op. cit.*, p. 70-71, 86, 95, 1001, 110, 128;

capitulat între anii 1892 – 1895, a fost primul cleric blăjean care a dobândit titlul de prelat papal în anul 1901. Între anii 1902 – 1914 îl secunda în administrația mitropolitană pe Victor Mihali. Bun gospodar și chivernisitor de bunuri, a colaborat cu banca „Albina” din Sibiu și a fost în administrația cooperativei de credit „Patria” din Blaj. Între anii 1895 – 1901 era președinte al „Astrei”. Autor al unor cunoscute și apreciate manuale (multe interzise, după cum se știe, de oficialități, ca „ nocive”), acest demnitar al bisericii a desfășurat activitate de cercetare a folclorului (în colaborare cu Jan Urban Jarnik și Andrei Bârseanu). Dacă Timotei Cipariu este unul dintre fondatorii Societății academice române și ulterior vicepreședinte al acestui prim for științific, Micu Moldovan a fost membru corespondent (propus de Alexandru Roman), iar din anul 1894 membru titular. Cu toate aceste merite deosebite, nu a putut (se știe din ce motiv) să ocupe postul la catedra nou înființată de limba și literatura română a Universității maghiare din Cluj. Oricum, 10 profesori (dar și absolvenți ai Blajului) au fost membrii ai Academiei Române. În afara lui Timotei Cipariu și Ioan Micu Moldovan, se includ scriitorul și publicistul cunoscut , membru onorific, George Barițiu și el profesor, un timp la Blaj înainte de 1848, rămas în strânse legături cu blăjenii, Ioan Bianu – membru al Academiei Române din anul 1902 și președinte al acesteia între anii 1929 – 1932, Aron Densușianu, profesor universitar la Iași, membru titular din anul 1877, Nicolae Densușianu, membru al forului academic, din anul 1880. De asemenea, se adaugă Andrei Pop Liviu, membru al Capitlului din Lugoj, prelat papal și membru corespondent al Academiei Române, Pop Laslo Gavril , membru al aceluiași capitolu, cu serioase preocupări de cercetare, membru corespondent, dar și Iacob Radu, anterior menționat, membru corespondent. Pentru perioada interbelică, se pot adăuga doi remarcabili absolvenți ai liceului blăjean, muzicologul și compozitorul Tiberiu Brediceanu și specialistul în medicină și cadru universitar (ca și precedentul), Iuliu Hațeganu¹

Menționăm seria directorilor liceului și preparandiei, care au făcut eforturi pentru înființarea și dezvoltarea instituțiilor de învățământ blăjene: La Liceul Gavril Pop Laslo: Petru Pop (1851 – 1854), Timotei Cipariu (1854 – 1874), Ioan Antonelli (1874 – 1879), Ioan Micu Moldovan (1897 – 1883), Ioan Antonelli (1883 – 1886) Antoniu Veștemean (1886 – 1888), Alexandru Micu (1888 – 1892), Iosif Hossu (1892 – 1909), Ambrosiu Chețianu (1909 – 1918). La Institutul preparandial au fost directori: Gavril Pop (1865 – 1870), Ioan Fekete Negruțiu (1870 – 1874), Ioan Antonelli (1874 – 1879), Olimpiu Blăjan (1879 – 1887), George Munteanu (1887 – 1909), Ioan Fekete Negruțiu (1909 – 1918). Rectorii Institutului teologic (universitar) au fost, în această perioadă: Teodor Sereni (1845 – 1851), Nicolae Maniu (1851 – 1855), Ilie Farago (1855 – 1860), Constantin Alușan (1860 – 1864), Grigore Mihali (1864 – 1867), Antoniu Veștemean (1867 – 1873), Ilie (Elie) Vlassa Ticudi (1873 – 1879) , dr. Ioan Rațiu (1879 – 1888) , Simeon Pop Matei (1888 – 1892), dr. Alexandru Grama (1892 – 1896), Gavril Pop (1896 – 1899), Basiliu Rațiu (1899 – 1903), dr. Isidor Marcu (1903 - 1911) și dr. V. Smigăleschi (1911 – 1918).

De menționat este faptul că , prin natura posturilor (și funcțiilor) ecleziastice, următorii teologi au predat numai la teologia Blajului : Ioan Pamfilie, Elie Vlassa Ticudi, Gedeon Blăjan, iar Augustin Pop (care a predat și el în școlile blăjene înainte de 1848), începând cu anul 1880 a functionat ca inspector școlar

¹ *Ibidem*, dar și „*Rapoarte*”, „*Programe*” și „*Anuare*” privind activitatea școlilor din Blaj între 1850-1918;

arhidiecesan al districtelor Cetatea de Baltă (comitatul Târnava Mică și Mare), Alba – Iulia și Satu Mare. Majoritatea absolută a teologilor au făcut facultatea teologică la Blaj, o parte, tradițional, la Viena și Roma și câțiva la Budapesta, respectiv câte unul la Strigoniu și Ungvar.

Pe ansamblu, activitatea susținută a tuturor dascălilor Blăjeni s-a străduit să compenseze, pe cât posibil, condițiile precare, în ultimii ani ani, respectiv modeste, în general, ale desfășurării activităților de instruire și educare (din 1910 s-au introdus exercițiile spirituale în practica școlară). Și la începutul secolului al XX-lea se utilizau, încă, „manuale manuscrise”, disciplinele predate erau foarte diverse și pregătirea orelor rămânea foarte dificilă, cerând documentare amplă și eforturi corespunzătoare. Ceea ce remarcă Ioan Micu Moldovan, în anul 1869,¹ rămânea, în bună măsură, valabil: „cu sudori crunte căutam a suplini ceea ce alții învață în Universitate”(desigur, această chestiune nu mai era valabilă din anii 1879 – 1883, însă greutățile privind baza materială, mijloacele de învățare și manualele persistau). Desigur, comisia școlastică arhidicesană avea în vedere și celălalt aspect important, pregătirea la nivelul solicitat de legislație a învățătorilor școlilor populare și implicit a pregătirii cursanților învățământului primar și de repetiție. Cu eforturi bănești se asigurau manuale folosite în Ungaria, Austria și Germania. Salarizarea era modestă, se înbunătățea rar și destul de puțin semnificativ – dovada numeroaselor solicitări de mărire pe care le-am găsit în arhiva Alba – Iulia, dar și statele de plată. De aceea, profesorii căutau să compenseze retribuiția și cu venituri din slujbe ecleziastice de diferite tipuri. Cu toate acestea, unele discipline se predau fără plată. Pentru atingerea nivelului profesional solicitat de legile școlare, se urmau cursuri la universitățile din Budapesta și Cluj, iar fixarea pe posturi și trecerea de la o catedră mai puțin pretențioasă (Școala de fete, de exemplu, la preparandie sau la licee), se făcea prin examinare în fața comisiei școlastice, la Blaj. Etica profesională este evidențiată de statutul de educator – religios și național, totodată, căci se aprecia că omul de la catedră nu e numai educator, ci și „ judecătorul școlarilor săi”. În „protocolul”(procesul – verbal) al conferinței profesorele din 28 decembrie 1905, preoții-profesori își exprimau părerea că „...nu și-au îndeplinit (menirea – n.n.) cu un exces de severitate, ci din contră, au mers cu indulgența până la limita , peste care dacă ar fi trecut ar fi periclitat progresul general și prin acesta numele bun al școlii și totodată interesele școlarilor” (și ale susținătorilor acestora, implicit, am adăuga).²

Educația realizată o vom urmări succint și sintetic, multe aspecte fiind evidențiate în literatura de specialitate. Pe lângă articole ale prof.dr.V.Popeanga, privitoare la educație și valențele educative ale manualelor, există informații privitoare la revistele școlare și unele privitoare la societățile de lectură.³ Vom

¹ I. Lupaș, *Studii, conferințe, comunicări istorice*, vol. V, Cluj-Sibiu, 1946, p. 453;

² A.N.D.J.-Alba, Fond 312, Gimnaziu Superior Blaj, *Extras din protocolul conferinței profesorilor din gimnaziu, 28 oct. 1905*, doc. nr. 424 și C. Suci, *Profesori și amintiri blăjene*, în „Cultura creștină”, nr. 4-5/1937, p. 374 (referitor la prof. E. Pantea și G. Pop);

³ Prof. dr. I. Bota, *Reviste ale elevilor din Transilvania între anii 1840-1918*, în revista „Revista de pedagogie” nr. 8/1971, p. 112-114; *Însemnări ale redacției*, în „Cultura creștină”, nr. 1-2/ 1940 p. 117; T. Oprea, *Reviste ale elevilor 1834-1974*, Editura didactică și pedagogică, București, 1977, p. 22-25; A. Tatai-Baltă, *Viorelele junimii studioase din Blaj în „Apullum”*, XVIII, 1980 p. 366-375, G. Dănilă, *Societatea de lectură a elevilor de la gimnaziul „Sf. Vasile cel Mare” din Blaj*, în „Apullum”, XXX, 1998, p. 439-443 și I. Pleșa, *Societatea „Inocentiu Micu Klein” a studenților din Blaj*, în „Apullum”, XVIII, 1980, p. 382-386;

insera unele aspecte în legătură cu aceste reviste școlare, după un manuscris dactilografiat al d-lui ing. Liviu Suci, absolvent al uneia din ultimele promoții ale liceului din Blaj. La rândul său, le-a preluat de la cei care au terminat înaintea sa. Este cazul mai ales al colecției bibliotecii elevilor și a unor consemnări, respectiv a unui articol aparținând lui Grigore Pop Câmpeanu, fiul profesorului de naturale din anii interbelici Ion Pop Câmpeanu, care, în anii 1939 – 1940, era în ultimele clase de liceu. Acesta a urmărit revistele manuscrise „Mlădițe”, care apărea în anul 1864 ca și „Buchetul”, scrise cu grafie cipariană, ultima sub redacția lui Gh. Bucșa, având nouă colaboratori. Se prezentau proza scurtă și poezie, traduceri din limba germană (A. von Kotzebue), traduceri din limba maghiară, dar și viața lui Socrate, prelucrare după Mendelsohn. Pe lângă materiale semnate au apărut unele fără autor. „Zefirul”, revista manuscrisă, subintitulată „Foaie beletristico-științifică” (ca și altele, pe care le vom urmări în continuare), avea 20 de colaboratori, între care viitorul profesor Al. Grama, respectiv Alexandru Uilăcan, Silvestru Nestor, Ioan Neagoe, fiind dedicată „profesorului de clasă” (diriginte) Ioan Popescu. Aceasta avea 31 de numere, pentru anii 1864 și 1865, „redactori responsabili” fiind Ioan Pop jr. și, apoi, Ludovic Ciato. Cuprindea poezii, lucrări originale, traduceri (după Herder, Schiller), iar un articol din „Zefirul” „Îndeamnă junimea studiosă la științe”, însă se evocă și semnificațiile zilei de 3/15 mai, urcarea pe tron a lui Al. Ioan Cuza și Unirea Principatelor. Altă revistă manuscris, „Constantia” (Statornicia), era redactată între anii 1866-1868, numerele primului an fiind dedicate profesorului Nicolae Solomon, iar cele ale anului 1868, lui Ioan Micu Moldovan. Redactori erau, în ordine, elevii Ioan Măneguț și Teodor Ceontea. În cuprins se întâlnesc versuri, articole, „disertații”, în câteva zeci de numere. Semnificativă este poezia „De 16 seculi cu multă tulburare”, de T. Ciontea, care reflectă nemulțumirea antiunionistă a românilor. „Steluța”, însă, apărută între anii 1902-1907, nu mai era îndrumată oficial de un profesor, fapt explicabil pentru epoca Appony, iar ședințele nu se țineau în incinta liceului, ci la gazda elevului Enea Zăhan. Revista era scrisă de Nicolae Agârbiceanu, fratele cunoscutului scriitor, care va muri, pe când își făcea studiile la Gratz. S-au păstrat 16 numere și, iarăși semnificativ, toți autorii semnează cu pseudonime. Tot în colecția de reviste manuscrise, din biblioteca elevilor (aprilie 1944), evocate în studiul lui Grigore Pop Câmpeanu „Din comorile școlii noastre”, se include „Columbia”, redactată de Vasile Bianu (anii 1875-1876), student în clasa a VII-a gimnazială ajuns, în România Mare, senator de Cojocna, colecția fiind donată de către fiul său, Vasile Bianu, prof. univ. la Politehnica din București. Această „foaie beletristică”, cum era intitulată, era deosebită, fiindcă autorul era „singur redactor, autor, cititor și abonat” și era dedicată părinților lui. O poezie a lui V. Bianu „Patria, Națiunea și Limba”, are mențiunea „acestu operatu a intrat și în folia societății de lectură a tinrimii studioase de la Blajiu „Filomela” din anul 1873. Redactor”. Din revista „Filomela” s-au păstrat doar numerele pe anii 1891 și 1892. Într-o consemnare, referitoare la un număr pierdut, din 12 martie 1875 (dedicat prof. Iosif Vasilco, decedat atunci și, se pare simpatizat în mod deosebit), un discurs în cinstea zilei de 3/5 mai se încheia cu o urare periculoasă, atunci:

„Trăiască speranția noastră România,
Trăiască marele român Ioan C. Brăteanu
Trăiască totu Românilor cu sentimente bune”.

În anul 1875, elevii clasei a VII-a (în anul 1944 se mai păstrau 13 numere) scoteau „Speranția”, redactată de G. Secășan, apoi de Lăurean Luca și Dionisie

Florian, cu poezii, lucrări originale, ghicitori, traduceri. Se abordau, între altele, problema libertății, viața lui Mirabeau și Eugene de Beauharnais, dar și rolul zilei de 3/5 mai. În anii 1878-1879, elevii clasei a V-a de gimnaziu scoteau revista lor școlară, intitulând-o cu mândrie "Dacia ferice". Era dedicată profesorului-preot Ioan Gherman, care le predă limba română, revistă pe care autorii o donau Societății de lectură a elevilor din Blaj (s-au păstrat 14 numere, între colaboratori fiind și Petru Span, viitorul profesor de pedagogie al sibienilor). Temele erau cam aceleași, ca și în celelalte reviste, dar predominau materialele cu conținut național. Este cazul poeziilor: "La națiune", "Rășcoala lui Horea", "Fraților Români", "Bătălia lui Mihai la Călugăreni", "Românulu", "Una noapte pe ruinele Sarmisegetusei", "Alteței Sale Regale Carolu I și Domnitorului Românilor", "La Moldova". Articole sunt: "Iubirea de patrie", "E plăcut și dulce a muri pentru Patria, limbă, națiune și libertate", "Colonizarea Românilor și imperiulu Daciei", "Soldații români", "Gentea Română". Dintre evenimentele de rezonanță (nu doar pentru intervalul anilor 1877-1878) este războiul de independență, eveniment evocat și analizat, pentru zona Blajului, de Teodor Seiceanu și dr. I. Buzasi, în "Blajul". O istorie în texte, Ed. Demiurg, 1913".

Acest "spirit al Blajului", exprimat de acești tineri studioși, care au arătat o enormă putere de dăruire și de trudă în folosul neamului românesc, s-a păstrat, esențializată și într-o altă tradiție, existentă până astăzi.

De inspirație europeană, tablourile absolvenților de liceu ("maturisanților") au devize, respectiv înscrisuri semnificative. Ele au fost prezentate de Grigore Pop Câmpeanu în numărul 2 al revistei "Mlădițe", într-un articol special. Aceste tablouri al "maturisanților" se aflau pe coridorul vechii Școli de obște, dar și pe cele ale Muzeului de științele naturale (în vechea mănăstire) și erau foarte impresionante, arată d-l. ing. Liviu Suci, care le-a văzut. Cele 39 de tablouri de absolvire, în perioada de început a comunismului de factură sovietică au fost distruse, odată cu documentele și importanțele fonduri de carte ale Bibliotecii centrale a Blajului. Cel mai vechi era din anul 1888 și avea deviza: "Prin școală la lumină

Prin lumină la unire
Prin unire la tărie și mărire".

Pe cel din anul 1905, era o strofă dintr-o poezie a lui Octavian Goga:

"Avem un vis neîmplinit,
Copil al suferinței
De jalea lui ne-au răposat,
Și moșii și părinții".

Pe tablourile din anii 1904, 1909, 1912, 1922, deviza era o strofă din G. Coșbuc:

"O luptă-i viața, deci te luptă
Cu dragoste cu ea, cu dor,
Oricare-ar fi sfârșitul luptei,
Să stai luptând, căci ești dator".

Pe tabloul din anul 1915, se inscripționa: "Lumina ne ste adevărul. Imboldul: iubirea, iar scopul: Fericirea neamului român" (citată după Titu Maiorescu).

În mod constant, educația Blajului, realizată în spirit creștin și românesc, a sprijinit, prin fundațiile sale, elevii și studenții merituoși, cei de origine modestă. (și filantropul basarabean Vasile Stroescu și-a adus contribuția), acordând burse. Augustin Caliani, profesor înainte de 1918, apoi director al liceului și ulterior

director general în Ministerul Învățământului arată că de rețeaua de burse au beneficiat 7879 studenți.¹

Însă, încă în anul 1871, ministrul maghiar al învățământului, Tivadar Pauler se adresa mitropolitului Vancea, arătându-și nemulțumirea față de "manifestările exagerate naționale" ale elevilor Dănuț și Pinteș care au luat cuvântul public cu ocazia zilei de 3/15 mai. Tot în legătură cu aniversarea acestei zile, în anul 1875, alt ministru al învățământului, Trefort Agoston scria aceluiași mitropolit, cu vădită iritare (deși expusă în limbaj diplomatic, dată fiind poziția arhierului), în legătură cu discursurile "agitatorive" rostite de studenții Ioan Gheorghe, Vasile Bian și David Avram, arătând că pe viitor nu va mai tolera asemenea demonstrații naționale ale teologilor români. Era un avertisment dat în legătură cu lipsa de "reacție" a conducătorilor instituțiilor de învățământ, pe de altă parte. În caz de repetare, va urma închiderea școlilor. În anul 1876 avea loc ultima sărbătorire admisă de autorități (atât guvernamentale, cât și locale, deși se pare că cel puțin o excepție se înregistra). În anul 1876 cortegiul pleca, în seara dinaintea aniversării, cu făclii și steaguri naționale, cântând "Deșteaptă-te române!" și "Astăzi fraților români". L-au omagiat pe Timotei Cipariu, care avea atunci ziua numelui, iar elevul Ioan Bianu, viitorul cercetător și academician, pe atunci "octovan" (elev în clasa a VIII-a), îl felicita pe venerabilul savant. La Catedrala mitropolitană, G. Secașiu a rostit o cuvântare evocatoare. În cursul zilei de 15 mai, elevii și studenții, în frunte cu profesorii, cu flamuri tricolore și însoțiți de muzică, s-au îndreptat spre Câmpul Libertății, unde se desfășura o impresionantă adunare solemnă. După ceremonialul religios, elevi distinși evocau semnificația zilei. Elevii claselor a VII-a și a VIII-a au făcut legământ între ei și au încheiat proces verbal, în 9 puncte (păstrat de Ion Bianu). Acesta a fost publicat de către Ioan Georgescu, în "*Blajul*" și de Augustin Caliani. Însă dintre elevi I. Bianu, A. Frățilă și G. Ioan au trebuit să treacă munții în România, fiind în cercetare judecătorească (civilă dar și penală). În anul 1877, în pofida interdicției autorităților, se organiza o nouă demonstrație, evocată de N. Pop, mai târziu ajuns profesor la Școala normală. Au participat elevi din clasa a V a de gimnaziu, inclusiv viitorul episcop de Oradea, Demetriu Radu. Cântând "Deșteaptă-te române!" se deplasară la Crucea lui Iancu, unde în timpul nopții se arborase un drapel național. Acolo au încins o horă înfocată. La dispoziția directorului liceului, canonicul Ioan Antonelli, a trebuit să se întoarcă la școală (în caz contrar urma exmatricularea), școlarii s-au deplasat în pas ostășesc în "berc". În urma anchetei desfășurate, elevul Dubles, purtătorul steagului, trebui să se transfere la Beiuș.²

Interdicțiile oficiale se refereau nu doar la serbarea publică, dar și la petrecere, orice formă de întrunire, consemnează atât Iacob Radu, cât și profesorul Coriolan Suci, iar Câmpul Libertății, dar și Piatra Libertății erau păzite de jandarmi. În anul 1883, la inițiativa "septimanilor", conduși de Nicolae Șerban, viitorul avocat doctor în științe juridice, fruntaș național și deputat în parlamentul Ungariei. În timpul nopții, s-a mutat, Poarta Libertății, pentru a evita căderea în albia Târnaviei. Elevii au înălțat steagul național și au intonat "Deșteaptă-te române!, secondăți, desigur, de studenții teologi, iar în curtea liceului s-a arborat tricolorul. Ca urmare, s-a declanșat o anchetă condusă de un consilier ministerial, fiind chestionați 104 elevi ai claselor a VI-a și a VIII-a de liceu, între care Aurel

¹ A. Caliani, *Educația națională în școlile Blajului*, conferința din 4 aprilie 1934, Blaj, în "*Cultura creștină*", nr. 4-5/1937, p. 273-275;

² I. Silviu Nistor, *Piatra Libertății din Blaj și "odiseea" ei*, în "*Cultura română modernă și idealele naționale*", Ed. Didact. și pedagogică, 1997, p. 81;

Domșa (ajuns catehet în școlile blăjene, Simeon Zăhan (viitor avocat, conducător al despărțământului Diciosânmărtin /Târnăveni/ al "Astrei" și membru al conducerii comitatense a Partidului Național Român), Ambrosie Chețianu, viitor canonic dr. în științele naturale și director al liceului, Aurel Ciato, Vasile Hopârtean, Victor Smigelschi, Iuliu Brut Hodoș (viitori preoți), Petru Suci, viitor profesor la Blaj. Pentru a găsi o cale de ieșire din situație, directorul Micu Moldovan a convocat consiliul profesoral, profesorii purtând discuții cu elevii. Ministerul a interzis eliberarea actelor de studii, până la rezolvarea cazului. Întrucât, situația era de proces civil, răspunderea și-au luat-o doi cetățeni, care au declarat că ei sunt autorii. Elevul N.Teodor, care declara că a arborat drapelul la liceu și un coleg al lui, au fost eliminați din toate școlile secundare din Ungaria. Aceeași pedeapsă au suportat-o studenții teologi V. Hopârtean și V. Smigelschi, fiind ajutați cu bani strânși prin colectă să treacă în România, să-și continue studiile¹. În timpul războiului de independență, elevii blăjeni, frații Căluțiu, A. Pop și P. Drăghici (acesta era originar din Bobohalma, Târnăveni), Ciuceanu din Orăștie, dar și Dumitru Cristian, clasa a VI-a de gimnaziu, orfan, au trecut prin "vama cucului" în România, luptând în trupele române. Ultimul, ajuns ofițer de carieră, era, în anul 1927, maior în retragere.²

În anii când protestele românilor transilvăneni se adresau opiniei publice europene, mai ales după deplasarea memorandiștilor la Viena și cunoscutul proces politic de la Cluj, climatul politic în Transilvania se radicaliza. Pentru prima dată în Transilvania (J. von Puttkamer), elevii români au ieșit pe străzi cu însemne tricolore, demonstrând pentru achitarea eroilor lor, stabilind legături și cu studenții seminariilor ortodoxe, solidarizându-se în mod public. Protestul acesta avea legătură și cu deciziile conducerii mișcării politice românești de renunțare la tactica pasivistă și de a obține sprijinul maselor pentru revendicările naționale românești.³

În anul 1895 avea loc un incident de acest gen, determinat de inscripția ("deviza") tabloului de absolvire al "maturisanților" liceului: "Venim vom lua, în foc ne vom scărda, pentru idealul național. Maturisanții din Blaj". O fotocopy a tabloului, aparținând lui Tiberiu Brediceanu, fiul militantului național bănățean Coriolan Brediceanu, trimisă acasă la Lugoj și dată la înrămat, a fost expusă în vitrina unui atelier. Nicolae Putnoky, directorul liceului public din localitate a observat-o și a anunțat ministerul (ministru era Wlassich), iar acesta, în iunie 1895, a trimis o adresă mitropolitului Mihail, pentru cercetare a fiind delegat Csiky Laszlo, procuror al Tribunalului Regesc din Alba-Iulia. Era imbricinat și preotul profesor Ciriac B.Groze, care "a fost interesat de inscripțiunea de pe tablou". Din cei 33 de absolvenți, 14 au fost eliminați și au susținut examen de maturitate în luna decembrie, la liceul din Năsăud. Conform memoriilor lui Liviu Suci, dintre aceștia, la adunarea tradițională a absolvenților din anul 1935, s-au întâlnit 15, între care Tiberiu Brediceanu, Octavian C. Tăslăuanu, Victor Macavei (vicar general arhiepiscopesc).

¹Pt. 1871, la dr. C. Suci, *Cum a sistat guvernul maghiar serbarea zilei de 3/15 mai*, în "Cultura creștină" nr. 6/iunie 1925, p. 190 și urm., I. Silviu Nistor, *op. cit.*, p. 86-89, Al. Lupeanu Melin, *Sufletul românesc din școlile Blajului*, în "Cultura creștină", nr. 7-8/1936, p. 464-467, Radu Brates, *Aspecte din viața Blajului*, 942, p. 60-62 și V. Lascu, *Tinerimea studioasă din Blaj în toamna anului 1918*, în A.I.I.A. Cluj, XXVIII/1987-1988, p. 583;

²P. Abrudan, *Voluntari ardeleni în războiul pentru independență*, în "Transilvania", nr. 6/1976, p. 446 și V. Lascu, *Participarea românilor din Transilvania la războiul de independență*, în A.I.I.A. Cluj, 1977, p. 40-41;

³J. von Puttkamer, *op. cit.*, p. 41.

Conform afirmațiilor lui Radu Brateș, dar și ale lui Ioan Georgescu (vezi *"Blajul"*, an 1934), în pofida interdicțiilor, în anul 1910, ziua de 3/15 mai a fost sărbătorită la Blaj, pregătită prin cântări, recitări, dansuri. Organizați, elevii s-au deplasat din curtea liceului, spre o pădure de lângă Blaj, pe Târnava Mare. Aici se "executa" o cântare, se recita "Lupta de la Rovine", un fragment din "Scrisoarea a III-a, "Moartea lui Gelu" și "Eroilor martiri" de Al. Vlahuță, iar un elev din cursul superior a ținut o cuvântare înflăcărată. La întoarcerea în Blaj, întâmpinați cu flori și urale, participanții au făcut o "retragere cu torțe" și au intonat "Hora Unirii", în piața Ioan Inocențiu Micu Clain , iar dansatorii, cu tricolar la costume, au executat călușorul și alte dansuri românești. Pentru a preveni urmări nedorite, a trebuit să intervină directorul, canonicul Iosif Hossu și dr. Iuliu Maniu, avocatul Mitropoliei, ca totul să rămână la nivelul unui simplu proces verbal.¹

În noiembrie 1870 "mâini sacrilege" dinamitară Piatra Libertății, "vechiul simbol al desrobirii Ardealului", ca și tovarășa ei fidelă, Crucea lui Iancu, din Dealul Viilor. Cel care a avut curajul să înfrunte atitudinile șovine și ostilitatea autorităților a fost Ioan Micu Moldovan, sprijinit de mitropolitul Mihali.

Aron Cotruș, elev atunci, viitorul absolvent al Facultății de litere din Viena, ulterior atașat cultural în mai multe capitale europene, publica în revista "Ramuri" de la Craiova poezia "Tisa", având următorul refren:

"Se apropie vremea dorită,
Când Tisa va fi a noastră".

Cazul a fost anchetat de către directorul suprem din Cluj, Kunz.²

În dimineața zilei de 10 mai 1914, pe turnul catedralei din Blaj, flutura întâia dată tricolarul românesc. Era, această arborare rezultatul gestului temerar a trei elevi ai Institutului preparandial, Ovidiu Vodă, Vasile Fodor și Ioan Pasăre, care apoi au trecut în Regatul României și s-au înrolat. În anul 1916, tânărul sublocotenent Vodă cădea în fruntea plutonului său, pe Jiu la Viorica Lascu la Mărășești, în 1917, iar Vasile Fodor va ajunge ofițer superior.³

Începând cu anul 1914, elevii Blajului erau înrolați (135 de elevi de gimnaziu, apoi și de la preparandie) iar pentru anul 1917 *"Anuarul școlilor"* consemna 244 elevi înrolați. În anul 1915 se producea episodul dramatic în legătură cu poezia "Noi vrem Ardealul", a lui Radu Cosmin, găsită în ranița unui elev preperandist, mobilizat pe frontul din Galiția. Au fost suspectați elevii clasei a VI-a de gimnaziu. După perchezițiile făcute și anchetele de la Alba-Iulia, au fost supuși detenției Sim Răhăian, funcționar privat, Augustin Gruită, tipograf și Maria Puia, dactilografă. Supuși anchetelor preventive, timp de 6-7 luni în închisoare, fata a decedat, în urma maltratărilor, fiind, se pare, și violată. Înmemorarea ei, la Blaj, a prilejuit, un val uriaș de compasiune, protestele fiind evitate numai datorită restricțiilor polițienești. Bărbații au primit 2 și 3 ani închisoare grea, la Seghedin.⁴

Dimitrie Tonceanu, fost elev al Blajului, arată că tot al treilea elev al Blajului lupta în armata română contra Austro-Ungariei. În toamna anului 1918,

¹ R. Brateș, *op. cit.*, p. 63.

² I.Silviu Nistor, *op. cit.*, p. 189, iar pentru Aron Cotruș la Aral Chazi (Zaharia Boilă), *Însemnările unui fost „student” din Blaj, Conspirația de „sub Hurub”*, Tipografia Națională, f.a., Cluj, p. 32 și 38.

³R. Brateș, *op. cit.*, p. 100-101, Șt. Pascu, *Făurirea statului național român modern*, Ed. Academiei, București, 1983, vol. I, p. 396 și V. Lascu, *Tinerimea studioasă din Blaj*, p. 583

⁴St. Pascu, Idem și A.Caliani, *Crampele din suferințele Blajului în primul război mondial*, în *"Curentul"*, 1937 (și în *"Cultura creștină"*, 1937);

elevii, dar mai ales studenții teologi, arăta Octavian Hodârnau, președintele Societății de lectură "Micu Clain", având în frunte pe căpitanul I. Munteanu, au dezarmat jandarmii unguri și au format, împreună cu cei reînțorși de pe fronturi Garda Națională, participând, ca și profesorii care aveau responsabilități, la activitatea Consiliului Național Blaj și a celui comitatens. În aceste activități s-au integrat dr. Vasile Suci, Zenovie Păclișanu, dr. Al. Borza activând un batalion al Gărzii Naționale, care a dezarmat convoaiele germane în retragere, care atingeau Blajul.¹

Dintre profesori, delegații oficiali la Marea Adunare Națională, au fost: Ioan Fodor (de la liceu), Ioan Sâmpălean (de la Institutul teologic), Ștefan Pop (Inst. preparandial) și Al. Lupeanu-Melin (Școala civilă de fete). În cadrul Marii Adunări, tânărul episcop greco-catolic de Gherla, dr. Iuliu Hossu, a citit textul "Declarației de Unire". Între participanți erau mii de absolvenți blăjeni, respectiv cei instruiți și educați de ei de-a lungul anilor. Împlinirea acestui deziderat românesc se datorează și activității neostenite făcute de cei care au întruchipat cu devotament și constanta "spiritul Blajului".

¹V. Lascu, *Tineretul studios din Blaj*, p. 583 și I. Silviu Nistor, *op. cit.*, p. 183.

CĂSĂTORII ȘI DIVORȚURI LA ROMÂNII DIN PROTOPOPIATUL GRECO – CATOLIC REGHIN LA SFÂRȘIT DE SECOL XIX

MILANDOLINA-BEATRICE DOBOZI

Mariages et divorces dans l'archidiocèse gréco-catholique de Reghin à la fin du XIXème siècle (Sommaire)

Pour l'église, en général, et, spécialement pour l'église roumaine, l'unification des destins de deux gens, homme et femme, devant l'autel et prêtre, était considérée parmi les Grandes Mystères. C'est pour ça que le mariage était, pour l'hierarchie de l'église, une préoccupation spéciale en ce qui concerne l'idée de fondation de celle-ci sur croyance et l'amour. Au contraire, l'annulation du Mystère, par la séparation des époux, était considérée, comme essaye de démontrer l'auteur de cette étude par documents d'archive, une catastrophe, non seulement pour les "acteurs" principaux, mais pour l'église et communauté aussi.

Pentru biserică în general și, în special, pentru cea românească, unirea destinelor a doi oameni, bărbat și femeie, în fața altarului și a preotului, a fost considerată și înscrisă ca atare între marile Taine ale vieții omenești. De aceea căsătoria a constituit pentru ierarhia bisericească o preocupare deosebită în ideea întemeierii ei pe iubire și credință, desfacerea acestei Taine, prin despărțirea soților, fiind privită, cum se vom încerca să demonstrăm, un dezastru nu numai pentru „actorii” principali, ci și pentru biserică și comunitate în general. De aceea cutumele căsătoriei, obligațiile și drepturile soților, obligațiile preotului cununător etc., le regăsim într-o multitudine de documente rămase în urma activității desfășurate de-a lungul timpului de diferitele structuri ecleziastice de la parohie, la episcopie și mitropolie.

Într-un referat legat de un divorț, întocmit de preotul greco-catolic Teodor Harșia din Beica Română¹, se face o adevărată pledoarie pentru căsătorie și pentru menținerea ei, definind-o, între altele, ca „instituțiunea atatu de vechia ca omulu”, „unu santu sacramentu...conjuncțiunea divinului nostru Salvatore cu santa sa beserica”, „basa socitatei umane” sau, mai poetic, „prima scola în care anema² ... frageda și môle ca aluatușu și primesce forma care... însocesce pe fiecare omu pana la mormentu” sau „eliseulu cugetariloru omenesci ... adevaratulu paradisu pamentescu alu omenimei.”³

Până în anul 1895, când s-a introdus căsătoria civilă obligatorie⁴, familia se considera întemeiată numai prin prezența mirilor în biserică, unde, în fața altarului, preotul oficia slujba cununiei potrivit canoanelor bisericești, în urma căreia drumul comun al celor doi primea binecuvântarea cerească a Puterii Divine. Dar până la acest moment existau mai multe condiții și etape, fixate prin

¹Beica Română = azi Beica de Sus, jud. Mureș (cf. Coriolan Suciu, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, vol.I, Editura Academiei RSR, 1968).

²Inima

³Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș, fond *Protopopiatul greco-catolic Reghin* (în continuare ANDJ Mureș, fond *Protopopiatul Reghin*), dosar 25, f. 57-58. Precizăm că citatele redată aici și în continuare sunt redată fidel, prin transcriere-oglină, tocmai pentru a evidenția limbajul și modul de exprimare în scris din acele vremuri.

⁴Articolul de lege XXXI/1894.

alte canoane, legi și circulare eclesiastice care trebuiau respectate și parcurse de viitori soți. Astfel, Canonul 7 al Sinodului arhiepiscopozan greco-catolic din 1869 preciza că cel care dorește să se căsătorească trebuie să-și dea acordul liber și «nu ...dein frica», iar preoții aveau obligația de a folosi toate mijloacele la îndemână pentru a afla dacă mirii «nu suntu siliti la acea casatorie», chemându-i pe cei doi viitori soți, pe rând, pe fiecare în parte, fără să știe unul de altul, pentru a-i întreba «despre liberă învolfire a loru», act ce se repeta apoi în fața martorilor. Dacă se observa cea mai mică împotrivire a uneia dintre părți, cununia trebuia amânată până la «luminarea lucrului», preotul refuzând să cunune la «rogarea sau amenintarea» părinților sau a altora, tocmai pentru a evita «relele ce provinu dein casatorie silite.» De asemenea se pretindea ca mirii să cunoască elementele «credentei» și să știe rugăciunile «de lipsa».¹

Și părinții aveau obligații, cum se arată în canonul 35, punctul d: «...a nu iertă că fiii...loru in ainte (sic!) de cununiă se petreca la olalta cu una atare familiaritate, ce nu le este iertata, cu atâtu mai pucinu a siedé la olalta».²

Primul pas spre căsătorie în cadrul bisericii greco-catolice era «sponsalia», adică «promisiunea si repromisiunea» a două persoane «de sexu diversu cu scopu de a se casatori in venitoriu», fără întocmirea vreunui înscris și chiar fără acordul părinților, acesta din urmă fiind totuși de dorit, la fel cum era de dorit ca această angajare reciprocă a tinerilor privind viitoarea lor viață în comun să se facă în fața parohului din localitate.³ Se putea încheia și un act scris în fața martorilor în care tinerii își promiteau unul altuia că se vor căsători și, drept garanție, își dăruiau unul altuia o anumită sumă de bani, inele sau chiar haine.⁴

Un alt act care se încheia înainte de cununia religioasă era «Contractul matrimonial de bună învoire», cum a fost cel încheiat la data de 22 februarie 1883, între Farcasiu Florea și Farcasiu Susana, «juni gr. cat.» din Hodac, în care, pe rând, mai întâi mirele, apoi mireasa, declară că «din iubire si aplecare curata si din vointia libera », și-au ales soția (soțul), obligându-se «ai fi credinciosu pana la mórte intre toate imprejurarile vitei si ai presta ajutoriulu recerutu intre casatoriti». «Contractul» era semnat de părinți care «ne damu acordu la casatoria fiiloru nostri», precum și de parohul local și de un martor, ultimii doi adevărind că mirii au hotărât liberi «a pasi la taina s. casatorii».⁵

Urmau cele trei vestiri ale viitoarei cununii, făcute de preot (sau preoți în cazul căsătoriilor mixte) în biserică, pentru ca satul (sau cei care îi cunoșteau pe miri) să dezvăluie eventualele impedimente canonice (grad de rudenie etc.) sau civilă (lipsa certificatelor de botez sau a altor acte necesare) care pot să suspende, temporar sau definitiv, căsătoria. În final se cerea aprobare, prin protopopiat, de la Arhiepiscopie, mai ales în cazul când exista unul dintre impedimentele amintite, pentru cununie. Aprobarea conținea, în toate cazurile, recomandarea arhiepiscopală ca mirii să plătească o anumită taxă în folosul bisericii din localitate.⁶

¹ *Canoanele Sinodului santei baserece archidiececane gr. c. rom. de Alba Iulia – Fagarasiu carele s'a tienutu in Blasiu in 20-22 octobre anulu Domnului 1869*, în Joane M. Moldovanu, *Actele sinodali ale baserecei romane de Alba Iulia si Fagarasiu*, Tom II, p. 39-40 (în continuare *Canoanele...1869*).

² *Idem*, p. 53.

³ Titu Budu, *Tipicul*, 1885, p. 123

⁴ *Ibidem*.

⁵ ANDJ Mureș, *Protopopiatul Reghin*, dosar 15, f. 116.

⁶ *Ibidem*, f. 117.

Nu întotdeauna, o căsătorie încheiată, mai ales în acea epocă, deosebit de conservatoare în privința instituției reprezentată de familie, respecta în totalitate regulile de care aminteam mai sus. Documentele cercetate demonstrează că existența „Contractului de bună învoire” nu confirmă consimțământul liber, mai ales din partea viitoarei soții, la încheierea căsătoriei. Dar obținerea divorțului era deosebit de dificilă, oamenii bisericii implicați în a hotărî despărțirea a doi soți fiind în primul rând preocupați de respectarea dictonului „ceea ce Dumnezeu a legat, omul să nu dezlege.” Din această cauză, acțiunile intentate, de una dintre părți în vederea separării definitive, obțineau greu câștig de cauză, divorțul fiind aprobat, în multe situații, uneori dramatice, după foarte mulți ani.

Motivațiile cererilor de despărțire erau în majoritate legate de violența în familie, aproape o banalitate în viața cotidiană din acele timpuri. Câteva exemple vor fi, credem, edificatoare. La 23 ianuarie 1884, preotul din Orșova, Gavril Branea, raportează protopopului despre situația din familia lui Chiorean Zaharie, situație constatată în urma anchetei oficiului parohial: femeia nu numai că nu-și face datoria de soție și mamă a doi copii, refuză să lucreze, dar, în plus e violentă, „apuca de grumazi pe sociu, l smulse perulu, de alții scapără pe betran dein mana ei.”¹ Un caz mai ciudat, femeia fiind de data aceasta „bărbatul” din casă. În același an, la 1 noiembrie, Oltean Todora din Chiheru de Jos se plânge Oficiului protopopesc de soțul ei, Gavrilu, care „de cate ori vine acasa” beat „mê bate de mörte ...au vrutu... se me jungia si se me omöra”. În plus risipește averea comună, vânzând-o pe nimica toată, iar de curând din nou a vrut să o omoare „sarindu cu genunci pe mene.”²

La sinodul bisericii greco-catolice din 1725 s-a hotărât ca „de se templă, dein barbatu sau din muere se se deslêge inpreunarea, si nu voru se se inpace, se fie lasati...despartiti, si se nu mai atinga de alta nunta”³, ceea ce însemna imposibilitatea recăsătoriei celor despărțiți. În secolul XIX această prevedere nu s-a mai aplicat.

Procesele de divorț erau judecate numai de către forul bisericesc, tribunalul matrimonial existent la nivelul fiecărui protopopiat, ca for de I instanță, sentințele putând fi aduse la îndeplinire numai cu aprobarea episcopului, acesta confirma sau nu hotărârea luată de instanța amintită pe baza documentelor anexate (declarații ale părților, ale martorilor, referate ale defensorilor matrimoniali etc.) Dacă sentința nu era aprobată, sau nu mulțumea vreuna dintre părți, forul de apel era forul matrimonial mitropolitan.⁴

Dar până la procesul de divorț existau încercările de împăcare între soți, încercări făcute și de parohii locale și de protopopi. Conform procedurilor stabilite, preotul-paroh era primul implicat în această acțiune, el fiind obligat să-i cheme pe soții care nu se înțeleg și să facă tot posibilul să-i împace și să-i îndemne „la conviețuire aratandule cumca casatoria (sic!) e sacramentu ...au juratu credintia unulu altuia”⁵ etc. Încercările de împăcare trebuiau făcute de trei ori, la interval de cel puțin opt zile. Aceste încercări și rezultatul lor se consemnau într-un

¹ANDJ Mureș, *Protopopiatul Reghin*, dosar 25, f. 94.

²*Ibidem*, f. 93.

³*Canonele sinodului dein 1725*, în Jean M. Moldovanu, *op. cit.*, p.113.

⁴Titus Budu, *op. cit.*, p.188.

⁵*Idem*, p. 191 .

protocol, în prezența a doi martori, care îl și semnau, protocolul fiind înaintat la tribunalul matrimonial de la protopopiat.¹

Uneori aceste încercări reușeau, alteori nu. Așa s-a întâmplat în 1884, când preotul greco-catolic din Habic, Daniel Matheiu, raporta protopopului din Reghin, la 6 iunie, despre încercarea de a-i împăca pe soții Theodoru și Nastasia Ienciu, femeia fiind alungată de bărbat, se pare fără un motiv serios. Parohul i-a convocat pe cei doi la Oficiul parohial și, în prezența celor 7 curatori bisericești, a încercat să afle cauza neînțelegerilor și să-i împăce, dar fără rezultat. Theodoru Ienciu a declarat că „nu voesc a o mai primi si rabda la casa sua ca nu lau omenitu neci pe densul neci pe casenii lui.” În raport se precizează că neînțelegerile au apărut în 1880, după șapte ani de căsătorie „în pace si linisce” și că s-a mai încercat o împăcare la Oficiul protopopesesc în cursul anului 1883, fără ca Oficiul parohial să cunoască rezultatul, acesta din urmă fiind comunicat spre executare Oficiului cercual. De la femeie s-a aflat că judele cercual a cerut bărbatului să înapoieze zestrea acesteia.²

Potrivit regulilor stabilite de biserică, divorțul, în limbajul epocii, „despărțirea de pat și masă”, putea fi cerută numai de partea nevinovată și putea fi „perpetuă”, numai dintr-un singur motiv – adulterul, sau temporală, aceasta din mai multe cauze, între care „tirania”, adică violența domestică, punerea în pericol a vieții unuia dintre soți de către celălalt, amenințarea directă a vieții cu diferite „arme, cu instrumente de feru”, „vatemari... continuate in tempu mai îndelungatu” etc.³ Cum se observă, aceste din urmă „motive” nu reprezentau în secolul XIX bază pentru obținerea divorțului definitiv.

Cercetând mai multe documente cu referire la încercări de divorț ale unor greco-catolici din protopopiatul Reghinului, am constatat că în majoritatea cazurilor acțiunea a fost intentată de soție (într-un singur caz bărbatul este cel care cere divorțul), cauzele fiind dintre cele amintite ca motivații numai pentru o despărțire temporară, dar cererea era de fiecare dată pentru o despărțire totală. O altă constatare era timpul deosebit de lung scurs de la deschiderea acțiunii până la sentință, trecând ani buni de așteptare.

Un proces de divorț început în Solovăstru în anul 1870, când, la 30 august, Florica Onaca cere forului matrimonial mitropolitan desfacerea căsătoriei sale cu Chiorean Filimon. Motivul invocat era lipsa consimțământului său liber la căsătorie, fiind forțată de tatăl ei să se mărite cu actualul soț pentru că acesta „în privința materială sta foarte bine”, deși din zi în zi „mi sa mai maritu... displacerea catra densulu.” Bătuță „cu pumnulu, bâta și steangulu” de către tată, amenințată că va fi alungată de acasă, a acceptat să se logodească, apoi la cununie a confirmat în fața preotului că face pasul de bunăvoie doar din cauza „selbateca si infioritoria privire a tatălui... unu omu de totu tiranu precumu-lu sciu toti.”⁴ În același document se află adevărîța semnată de preotul paroh Petru Precup privind încercarea de împăcare „in nenumerate renduri”, dar cei doi au declarat că vor „a se sinucide seau unulu seau altulu de catu se mai vietuiesca la olalta.”⁵ Totuși au urmat 5 ani de așteptare, pentru că de abia la 5 noiembrie 1875 s-a încheiat protocolul de investigare a cauzei de către forul matrimonial de la protopopiat, când au fost audiate atât părțile cât și martorii. Prima audiată a fost

¹ *Ibidem*, p. 192.

² ANDJ Mureș, *Protopopiatul Reghin*, dosar 25, f. 17-18

³ Titu Budu, *op. cit.*, p. 189.

⁴ ANDJ Mureș, *Protopopiatul Reghin*, dosar 12, f. 2-4.

⁵ *Ibidem*.

Florica de 31 ani, căsătorită de 13 ani, fără copii. Ea declară că nu trăiește cu bărbatul ei de 11 ani pentru că a fost silită de părinți „cu forția, cu batai si alte amenintari” să se mărite, „tragandum de paru de pre vatra...alta datu ma lovitut forte reu cu vatrariul in capu”.¹ A urmat soțul, Chiorean Filimon, 40 de ani, care spune că nu a știut despre silirea soției lui de a se mărita cu el, altfel nu ar fi luat-o la „nece o intempleră”. În continuare o acuză că i-a risipit din bunuri într-un an și cinci luni cât au stat împreună, între care „... mare parte din slanina”, iar când a plecat l-a lăsat bolnav și numai cu ce avea pe el. Este de acord cu despărțirea dacă ea „nu are nece o aplicare” pentru a trăi împreună, dar dacă dorește să se întoarcă, „bucurosu o primescu”, dar fără fiul „nelegiut” pe care femeia îl are cu cel cu care trăiește în prezent.

Audierea martorilor a durat până la sfârșitul anului. Aceștia erau în general rude cu femeia în cauză sau vecini. Toți au declarat că știau despre faptul că tatăl a fost cel care și-a obligat fata la încheierea acestei căsătorii. Fratele reclamantei declară în acest sens că părintele lor fiind „omu aspru si... patimasu de beutura”, Florica „temenduse de batai... contra placerei si aplecarei ei” a trebuit să se mărite.² Alt martor, Sierbanutiu Andrei, unchiul fetei, povestește și el că tatăl Floricăi i-a spus că dacă aceasta nu se mărită cu alesul lui o alungă de la casă; de asemenea a fost martor când tatăl „ia datu una palma” pentru că fata „si aratatu inaintea mea neplacerea” de a se căsători cu Chiorean Filimon. Știe de asemenea că cei doi au stat împreună pentru scurt timp, perioadă în care femeia a fost bătută, nu știe de ce, și silită să plece și „sa amble pre la o casa si alta prin satu”.³ Ceilalți martori repetă aceleași lucruri. Pus în fața declarațiilor martorilor, Chiorean Filimon recunoaște că și el a văzut „ceva răceală catra mine”, după căsătorie, prin refuzul „multoru lucruri ce am cerutu de la densa” și dacă „am luato mai cu aspru me au parasitu cu totulu.”⁴ Ce înțelegea el prin „mai cu aspru” rămâne să judecăm singuri. La rândul ei, Florica își contrazice bărbatul, negând că el nu ar fi știut că îl acceptă ca soț numai din obligație, argumentul doveditor fiind acela că i-a spus „nu me ducu dupa elu ca nu-mi place”⁵ când a venit să o ceară de nevastă.

Cu toate aceste declarații ale părților și ale martorilor, divorțul lor nu s-a aprobat. Dovadă că la aproape un deceniu, în 1884, aceiași „actori” principali sunt din nou audiați la forul matrimonial protopopesesc din Solovăstru, în data de 6 septembrie. De data aceasta, întrebarea unică adresată a fost cea legată de „consumarea matrimoniului”, adică dacă au întreținut relații sexuale în perioada cât au fost împreună. Fără să fi găsit vreo reglementare legală precisă, am constatat din mai multe declarații ale unor soții, ce se doreau eliberate de povara unei căsnicii nefericite, că existența unei vieți sexuale între soți aducea cu sine pierderea dreptului de a cere despărțirea. Revenind la cazul Onaca Florica – Chiorean Filimon, răspunsurile la o asemenea întrebare dezvăluie că pudibonderia secolului XIX era reală numai până la un punct. Femeia, acum în vârstă de 42 de ani și cununată cu reclamantul în urmă cu 22 de ani, povestește cu lux de amănunte că în primele 8-10 zile după cununie n-au avut „împreunare trupească” pentru că s-a culcat în pat cu soacra și cu fata acesteia. Nici când a fost alungată de acestea, iar bărbatul a luat-o „de mâni si de capu” și sora

¹ANDJ Mureș, *Protopopiatul Reghin*, dosar 12, f. 25-26.

²*Ibidem*, f. 29-32.

³*Ibidem*.

⁴*Ibidem*.

⁵*Ibidem*.

acestui „de picioare” fiind dusă în patul conjugal, nu a acceptat „consumarea matrimonialului” de prima dată. Ulterior însă, a fost „maltratată și batută cu pumnii în cap și amenințată ca voliu să fi legată cu funia”, astfel că a acceptat actul sexual „nu chiaru completu fiind fără volia mea”, dar nu a știut că prin aceasta nu mai are dreptul de „a combate aceasta căsătoria făcută de silă.”¹ Plecată de acasă, a fost servitoare la mai mulți oameni din sat, între care și la preotul Eremia Harsianu. Are un copil nelegitim, dar nu spune cine este tatăl, doar că s-a născut după 8 ani de la deschiderea procesului. La rândul lui, soțul declară că „Matrimoniu ... lu am consumatu perfectu și ... cu deplina ei volia” și neagă afirmația Floricăi despre aceea că ar fi dormit la început cu mama și sora lui în pat.² Confrunțați, cei doi își mențin declarațiile făcute.³

Anterior acestui interogatoriu, preotul Nicolau Petru din Gurghiu, în calitate de defensor matrimonial,⁴ analizează actele procesuale în cauza Onaca versus Chiorean și se pronunță, în referatul său din 25 august 1884, pentru desfacerea căsătoriei.⁵

În sfârșit, la 13 septembrie 1884, forul matrimonial de I instanță emite decizia de desfacere a căsătoriei.⁶ Din păcate nu am mai depistat alte documente privind această cauză din care să rezulte poziția Arhiepiscopiei, a forului matrimonial de acolo, dacă a confirmat sentința sau nu.

Un proces de divorț interesant, dar de durată a fost cel dintre Carolina Sabo și fostul preot Ioan Socaciu. Nu cunoaștem când a început acțiunea, primul document datând din 30 decembrie 1875, fiind vorba de sentința dată de forul matrimonial protopopesco de la Reghin. Din declarațiile martorilor rezultă că femeia „e vatămă în onoria sa – batută și sangerată” de către soțul gelos „fără nece un temei”. Pornind de la principiul că „mulieria nu e sclava barbatului, e consorta celui și socie în lucrurile umane și divine” și că traiul în comun a celor doi poate avea „urmări funeste pentru socie”, se decide despărțirea celor doi „de pat și de masă” pe timp nedeterminat, bărbatul urmând a suporta întreținerea femeii și a fetei lor, cu suma stabilită de autoritățile civile care vor hotărî și în privința bunurilor femeii. Cei doi, cărora li s-a citit decizia, se declară mulțumiți de conținutul acesteia.⁷ Precizăm că din nou soția este cea care a deschis acțiunea. Dintr-o adresă mitropolitană de la Blaj, datată 15 mai 1882, aflăm că Ioan Socaciu „e smintit de minte ... ne molestează cu scrisori” și se cere protopopului de Reghin, Mihail Crișan, să facă „toti pașii la magistratul opidanu” pentru internarea celui într-un „institut pentru smintitii de minte.”⁸ Cu toate acestea, Carolina Sabo este tot soția lui Ioan Socaciu în anul 1884, când procesul revine pe rolul instanței matrimoniale protopopești. Conțiu Domnica din Bozed semnează o adeverință la 30 aprilie 1884, declarând că Ioan Socaciu i-a pețit cu ani în urmă fata, care la început era de acord la „o atare căsătorie”, dar mai târziu, din vorbe și purtarea pețitorului a observat că acesta nu are „maturitatea recerută de la unu clericu absolutu... semnele nebuniei erau

¹ ANDJ Mureș, fond *Protopopiatul Reghin*, dosar 25, f. 110-112.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ Defensor matrimonial = apărător din oficiu, cf. I.A.Candrea, Gh.Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat Cartea Românească*, Editura Cartea Românească S.A., București, 1931.

⁵ ANDJ Mureș, fond *Protopopiatul Reghin*, dosar 25, f. 119-120.

⁶ *Ibidem*, f. 117.

⁷ ANDJ Mureș, *fond citat*, dosar 15, f. 5.

⁸ *Idem*, dosar 10, f. 114.

evidente" și de aceea l-a „departatu de la casa.”¹ Și preotul Alesandru Maior din Sărmaș, declară, la 15 mai 1884, că a fost coleg cu Ioan Socaciu la gimnaziul din Oradea, acesta dovedind „natura... unica în feliul seu... de nu cedam... eram periclitatu”. În continuare afirmă că Socaciu a intrat în conflict și cu episcopul romano-catolic Lipovniczki István de la care cerea bani. El este convins că Ioan Socaciu „a fost smintitu de minte” de când îl cunoaște.² Fratele celui în cauză declară și el că de când erau copii „era smintitu de minte... a saritu cu cutitu la maica mea”, chiar și părinții recunoscând că fiul lor este nebun.³ Preotul Petru Precup din Solovăstru afirmă că a auzit de la oamenii de bună credință că după absolvirea școlii din Oradea Ioan Socaciu a venit prin Câmpia Transilvaniei cu o trasură cu două roți și un cal, trecând prin sate și strigând „... aduceți la jupunulu rizile.”⁴ Vecini ai aceluiași, Molnár Juon și Bortha György, semnează și ei un act în care declară că Ioan Socaciu nu a fost „cu mintea intrieaga” ca și „copilandru și ca studentu.”⁵ Fost coleg la Blaj cu Ioan Socaciu a fost și preotul Vasile Saltelechi din Bărdești, care povestește, la 27 aprilie 1884, că în timpul școlii același Socaciu nu era cu nimeni prieten, fiind exclus din „societate... de toți clericii”, iar un cunoscut al împricinatului a declarat „nu știu pre ce cale au primitu pre nebunulu acesta în Seminaru.” S-a considerat că are un comportament extravagant din cauza „imbuibarei”, având acasă o stare materială bună. Același preot afirmă că știe că părinții Carolinei s-au opus căsătoriei „dupa nebunulu din Abafaia.”⁶

Cum aminteam, forul matrimonial de la Reghin se pronunțase din 1875 pentru despărțirea celor doi. Nu știm ce s-a întâmplat, dar în data de 5 mai 1884 Carolina Socaciu se adresează direct mitropolitului greco-catolic, solicitând din nou despărțirea de Ioan Socaciu, amintind de sentința de divorț dată de instanța a II-a în urmă cu nouă ani. Argumentele ei sunt declarațiile martorilor care îl știu de nebun și momentele cumplite prin care a trecut în cursul traiului lor în comun, când, fiind foarte gelos, noaptea i se părea că la geam „bate cate unu regimentu de catane care ar fi venitu... numai pentru mene”, altădată tot din cauza geloziei a tras cu pistolul după ea. În plus a fost închis pentru falsificare de acte și, ajungând în stare de extremă mizerie, s-a „angajat „la hoherii”⁷ din Reghin. Solicită rejudecarea procesului de către forul protopopes, în baza pravilei care spune că „de va nebuni barbatulu se se desparte acea casa” și „de se va indreci barbatulu ... se astepte ... muierea pre barbatulu ani 5”, apoi fiind liberă să se recăsătorească. Cum au trecut și cei cinci ani, speră că va redeveni liberă.⁸

La 25 iulie 1884 dorința femeii se împlinește. Un protocol încheiat în „cauza divorțială” Sabo – Socaciu consemnează răspunsurile bărbatului căruia i s-au prezentat acuzațiile aduse de soția lui. „Acuzatul” recunoaște că a vândut în piața din Turda, pe când era preot în Copandiu,⁹ „parafrenalele” femeii¹⁰, că a fost închis doi ani și jumătate, că s-a angajat „la hoheri”, dar a făcut-o „din lipsă”,

¹ *Idem*, dosar 25, f.75

² *Ibidem*, f. 71.

³ *Ibidem*, f. 74

⁴ *Ibidem*, f.72, rize=zdrănțe, haine vechi (cf. I.A. Candrea, Gh. Adamescu, *op.cit.*).

⁵ *Ibidem*, f. 73.

⁶ Abafaia = Apalina, azi cartier al Reghinului (cf. Coriolan Suciu, *op. cit.*).

⁷ Hoheri = călăi (cf. I.A.Candrea, Gh.Adamescu, *op.cit.*).

⁸ ANDJ Mureș, fond *Protopopiatul Reghin*, dosar 25, f. 68-70.

⁹ Azi Copăcenii, jud.Cluj, (cf. Coriolan Suciu, *op. cit.*).

¹⁰ Parafrenale = partea din averea femeii care nu intră în zestre și pe care o administrează singură.

că cerșește de la preoții întâlniți în piața Reghinului, dar și „de alții, oricine care voesce a me ajuta.” În sfârșit recunoaște și faptul că „am fostu fora mente mai nainte și... miamu temutu femeia mea de toti barbati si de catane”, de aceea a tras cu pistolul după ea ca să o omoare.¹

Despre sentința care trebuie dată își exprimă părerea doi defensori matrimoniali, preoții Petru Precup din Solovăstru, respectiv Teodor Harșia din Beica Română. Cele două păreri sunt total contrarii. Petru Precup analizează declarațiile părților, adevărurile semnate de cei care îl cunosc pe Ioan Socaciu din copilărie și din anii de școală, atestatele medicale a doi medici care dovedesc că „de ani nenumerați e fara mente... morbulu ... lui e incurabilu” și ajunge la concluzia că cei doi trebuie despărțiți.²

Teodor Harșia, de care aminteam la început ca susținător înfocat al instituției matrimoniale, se dovedește un abil „avocat” care găsește argumente pentru a se împotrivi desfacerii mariajului soților. Faptul că bărbatul a vândut bunurile femeii nu înseamnă că e nebun, ci a putut face acest lucru și din „desperatiune”, astfel că dacă ar fi declarați nebuni toți cei care risipesc „celu pucinu a 3 parte din omeni ar fi nebuni.” Solicită documentul doveditor al eliberării din închisoare în baza adevărinței medicale semnată de medicul judecătorei Tg-Mureș potrivit căreia „acuzatul” „nu are mente”. Pentru defensor nu are valoare probatorie nici declarația preotului din Bărdești despre starea de sănătate mintală a lui Ioan Socaciu din perioada școlarizării la Blaj, considerând că „dacă toți cu câținu suntem amici ar fi nebuni ... ar trebui se [ne] fia mila de Institutul de alienațiune ... nu ar inchepe toti nebunii”; în plus lipsește sigiliul protopopesic, astfel că declarația nu dovedește „nebunia” ci „superbia si imbuibare” care nu sunt cauze de divorț. Adevărința celui care i-a fost coleg demonstrează că bărbatul avea „și intervale lucide”, de aceea, conform preceptelor bisericești, dacă în aceste intervale alienații sunt de acord cu încheierea unei căsătorii, aceasta „e validă si nu se mai pôte disolva”. Atestatul medical e și el fără valoare, referentul considerând că e puțin credibil că a „ajunsu medicina pana acolo ca den starea presenta... se poate conchide la starea mentale a aceluia înainte... cu atâția ani.” De aceea se pronunță categoric contra „disolvarei acestui matrimoniu.”³

Totuși forul matrimonial din Reghin hotărăște, la 13 septembrie 1884, să declare căsătoria Carolinei Sabo cu Ioan Socaciu ca „nula si invalida”, bărbatului lipsindu-i „maturitatea si judecata recerută la incheierea casatoriei.”⁴ Nu știm care a fost decizia Blajului, cel puțin până la 1890, an ultim al cercetării cauzei, nu am mai găsit documente legate de acest caz.

Dintre multe alte cazuri de decizie a acțiunii de divorț de către soție l-am ales și pe cel al soților Floarea Niculici, de religie ortodoxă, și Vasile Farkas, greco-catolic, ambii din Hodac. Dintr-un fragment al cererii adresate forului matrimonial de Floarea Niculici, din care lipsește data, aflăm că ea cere despărțirea deoarece a fost silită să se mărite cu Vasile Farkas de către tatăl său care a „fost lacomu dupa averea cea frumoasa a favoritului” ea nedorind să încheie nici „credintia”, fiind dusă acolo cu forța de unchiul ei, iar contractul de bună învoire l-a încheiat tot de frică. În cele patru luni cât a stat cu bărbatul „a fost vai de traiulu nostru”, fugind pentru că „nu am voitu a consuma

¹ANDJ Mureș, *fond citat*, dosar 12, f. 13-14.

²*Ibidem*, f. 9- 10.

³ANDJ Mureș, *fond citat*, dosar 25, f. 79 – 80.

⁴*Ibidem*, f. 66 – 67.

matrimoniului", dovedind cu acte că acest lucru nici nu s-a întâmplat (din păcate aceste acte nu le-am depistat – n.n.).¹ Cât de reală era această declarație se va vedea mai jos.

O adresă a consistoriului din Blaj, din 14 aprilie 1883, adresată protopopului de Reghin, solicită protocolul de anchetă preliminară a acestui caz, pentru că parte din actele procesuale ajunse la tribunalul matrimonial blăjan s-au dovedit false. Se amintește și de sentința dată de I instanță, dar nu se precizează de când datează și care a fost aceea; din documente ulterioare am dedus că se aprobase despărțirea celor doi.² Același consistoriu de la Blaj revine cu adresa din 14 iulie 1883, comunicând că nu s-a aprobat hotărârea instanței de la Reghin, cerând să fie anunțate părțile despre această decizie pentru ca cel nemulțumit să poată redeschide procesul. Se precizează că și forul matrimonial ortodox de la Sibiu cere precizări în acest caz.³

În același an, 1883, preotul paroh din Hodac anunță protopopiatul că cei doi împirinați au fost chemați la Oficiul parohial pentru o eventuală împăcare și i-a cerut femeii să se întoarcă la bărbat, dar ea a refuzat pentru că a bătut-o „tiranesc” de mai multe ori, după ce a plecat de la el, Vasile a adus o fată în casă, deci „a comis adulteru” și declară că „nici când nu va mai merge la dinsulu.”⁴

Interogarea părților și a martorilor se va petrece abia la sfârșitul anului, comisia de investigare deplasându-se la Hodac în 7 decembrie 1883. Prima interogată este Floarea Nicolici care declară că este căsătorită de 4 ani, neavând copii; ea spune că au fost mai multe încercări de împăcare a lor la Oficiul parohial și la cel protopopesco, chiar și la preotul ortodox din Hodac și la protopopul greco-răsăritean din Deda. Fiind întrebată despre „consumarea matrimoniului”, Floarea spune că la trei luni de la cununie „împreunare trupească cu barbatulu meu... nu am avutu de locu... nu sciu dein ce cauza... nu a avutu aplicare a se culca cu mene desi eu ca una feta deplinu desvoltata si desi maritata... dein sila doream si asi fi avutu volia... semi indestuleasca pofta trupeasca.” Amănuntele picante continuă: la vreo două săptămâni după cununie a venit lângă ea în pat, dar „de locu na încercatu a ave împreunare trupească cu mene” și de aceea a plecat acasă la părinții ei. La intervenția preotului greco-catolic s-a întors la soț, fiindu-i frică de amenințarea că va fi dusă cu jandarmii și de data aceasta el a încercat o „împreunare trupească inse nece de cum na a fostu in stare ami indestula pofta cea trupească”, din ce cauză nu știe, dar știe că o necăjea „cumplitu”, nepotându-mi domoli foculu aprinsu alu poftai trupești.” Povestind protopopului din Reghin despre această situație, a fost sfătuită să „le lasu la o parte pentru ca suntu destulu celelalte pricini.” Chiar și cumnatul ei a dus-o cu forța acasă la Vasile Farkas, rămânând până în postul Crăciunului, când din nou el „a încercatu mai de multe ori... dar nu o potutu.” În plus, venind „cam ospetatu” de la o nuntă, a bătut-o cu biciul. Chiar și când a fost dusă de jandarmi la casa soțului, l-a părăsit imediat, fiindu-i „uritu si mai înainte de cununia si... ca dupa cununia nu mi-a potolit poftai trupești.” A obținut și de la moașa orașului Reghin atestat că este „feta întreaga”, atestat văzut și de notarul și de preotul greco-catolic din Hodac.⁵

¹*Ibidem*, f. 53.

²ANDJ Mureș, *fond citat*, dosar 15, f. 110 – 111.

³*Ibidem*, f. 93.

⁴*Ibidem*, f. 39.

⁵ANDJ Mureș, *Protopopiatul Reghin*, dosar 15, f. 45 – 65.

Vasile Farkas declară la rândul lui că nu știe despre forțarea soției lui de către socru pentru a-l lua de bărbat, fiind primit de părinții fetei și de aceasta bine înainte de cununie, Floarea chiar insistând să trimită „pețitorii... se o cera pentru mene.” Cât a umblat la ea ca fecior, l-a lăsat să o și sărute, a cerut-o de la părinți „în modulu indatenatu”. După cununie s-au înțeles o vreme, „având împreunare trupească”, apoi soția s-a înstrăinat de el, îl necăjea, de aceea a bătut-o, dar „nu reu”. Continuându-și declarația, Vasile afirmă că „împreunare trupescă” au avut la început „din volia ei libera”, mai târziu, uneori „si de sila.” Într-adevăr l-a părăsit după ce a fost adusă cu jandarmii, dar și el are certificat medical că este „barbatu in poteri deplinu barbatesci.” Recunoaște că fratele lui a oprit-o pe Floarea în drum, dar acasă a adus-o el, continuând să aibă împreună viață sexuală, însă el nu știa dacă „ea indestulita-i ori ba.” Dacă este adevărat că s-a măritat din silă cu el, este de acord cu despărțirea lor, pentru că fiind „omu teneru” nu poate trăi singur, fără ajutorul femeescu recerutu.”¹

Au fost ascultați mai mulți martori care toți au știut despre faptul că Floarea a fost silită să se mărite cu Vasile de către tatăl său. Am reținut declarația tatălui, Niculiciu Dumitru, de 49 de ani, ortodox, care recunoaște că fata lui nu a vrut să se mărite cu Vasile, ci el a forțat-o „batando cu sbiciulu indoitu” și amenințând-o că o va alunga de acasă. A făcut aceasta pentru că a crezut că „...va face o casătorie fericita”, dar și sfătuit de alții.² Mama, la rândul ei, declară că ea nu a silit-o pe fată să se mărite, a apărut-o de violențele bărbatului, dar a sfătuit-o pe Floarea să asculte totuși de tatăl ei care „nu voesce reulu.”³

Un nou protocol de anchetă se încheie în 21 ianuarie 1884⁴, când martorii sunt reaudiați, la fel și părinții. Toți își mențin declarațiile anterioare. La confruntarea celor doi soți, Floarea neagă că i-ar fi spus lui Vasile să o ceară de la părinți, dovadă că „pena de mire dupa datina” nu a vrut să i-o dea. Vasile recunoaște că nu a primit pana de mire, că a adus o femeie în casă după plecarea soției, dar numai ca servitoare.

În vara lui 1884, se încheie un protocol suplimentar de anchetă privind cauza Nicoliciu/Farkas din Hodac, audiați fiind Floarea și tatăl fetei. Femeia repetă, printre altele, declarația anterioară despre bătăile primite de la tatăl său pentru că refuza să se mărite, povestește despre neconsumarea „matrimoniului” la început, dar spune că acesta totuși a avut loc după ce a fost adusă cu jandarmii, dar „nu deplinu, nice cu volia mea”, ci pentru că „n-am cutezatu se-l stricu voia si se me opun”, gândind „cai sum muiere pe lege.” Însă dacă ar fi știut că astfel își pierde dreptul de a se despărți de el „nu me invoiam odata cu capulu.”⁵ Niculici Dumitru repetă declarația anterioară, recunoscând că și-a forțat fata să se căsătorească.

La 25 august 1884, forul matrimonial protopopesesc din Reghin declară căsătoria Floarei Niculici și a lui Vasile Farkas „invalidă si nula.”⁶

Bineînțeles că și în acest caz au existat referenți, aceștia fiind aceleași două persoane amintite mai sus. Teodor Harșia din Beica Română începe cu acele argumente privind importanța căsătoriei din care am citat la început și amintește că această instituție a traiului conjugal are trei note caracteristice:

¹*Ibidem.*

²*Ibidem.*

³*Ibidem.*

⁴*Ibidem*, f. 66-75.

⁵ANDJ Mureș, *fond citat*, dosar 25, f. 49 – 50.

⁶*Ibidem*, f. 64 - 65.

sfințenie, unitate și indisolubilitate. Recunoaște că într-o căsătorie este necesar consensul ambelor părți, dar cere judecarea cauzei „cu precauțiune” pentru ca nu cumva omul să despartă ce Dumnezeu „a împreunatu.” Pornind de la declarațiile femeii nu-i de mirare că referentul găsește o mulțime de contradicții privind „consumarea matrimoniuului”. Alte contradicții apar și în declarațiile martorilor, astfel că el consideră această căsătorie validă și în interesul bisericii și a credinței se pronunță pentru „indisolubilitatea” acesteia.¹ Celălalt referent, se pare mult mai tolerant și mai maleabil, pornind de la aceleași acte procesuale este de acord cu despărțirea celor doi nefericiți.²

Fără a putea afirma că este singurul caz de divorț intentat de un bărbat, considerăm cazul Vasile Giurca din Iernuțeni ca o variațiune pe tema dată. Din păcate s-a păstrat numai cererea adresată de acesta mitropolitului greco-catolic, la 13 septembrie 1886,³ dar semnificativă prin conținutul ei pentru completarea tabloului relațiilor conjugale din societatea acelor vremuri, patriarhale prin excelență. Bărbatul solicită deocamdată numai sfatul în vederea deschiderii unui proces de divorț împotriva soției sale. Pe mai multe pagini povestește „aventura” căsniciei sale cu Zalăni Catalina din Tîrgu-Mureș, de religie romano-catolică după tată și ortodoxă după mamă. Din primele rânduri petentul face o caracterizare a consoartei sale deloc măgulitoare: „crescuta reu si foarte jignită in caracterulu si viata sa morală.” Se pare că avea dreptate, deoarece povestește Vasile, la două săptămâni după căsătorie, într-o noapte, soția „necredințioasă si prostituta publica” (ceea ce, susține el, nu a știut înainte de cununia lor), a plecat și a găsit-o cu un „ostasiu husariu” în Tîrgu-Mureș, de unde a fost adusă cu „escorta slugilor de orasiu”, după care, s-au dus amândoi la Magistratul orașului unde femeia a declarat că vrea să rămână cu „husariu”, ceea ce nu i s-a permis, astfel că soțul înșelat a fost nevoit să o reprimească. Dar după alte două săptămâni, Catalina a plecat din nou, „cu alta catană”. De data aceasta, când a găsit-o, supărat a tras hainele de pe ea și a dus-o la părinții ei, care „sau miratu si au risu.” Mergând cei doi soți la preotul romano-catolic, cel care le pusese pirositiile, femeia a susținut că vrea să rămână cu „catana”, apoi a promis că nu mai face, convingându-l pe Vasile să o reprimească acasă. Fiind plecat de acasă pentru o perioadă mai lungă, când s-a întors a aflat că nevasta i-a plecat la Teaca cu un hornar, unde cei doi au ținut „casa publica de concubinație”, Catalina confirmând acest lucru. Întoarsă acasă, povestea s-a repetat, noul „ales” fiind un țigan muzicant, apoi au fost niște evrei alături de care s-a perindat pe la Teaca, Bistrița, Dej, Gherla, Cluj, timp de zece săptămâni trăind ca și „curva publica”. De la Cluj l-a rugat să-i trimită bani că vrea să se întoarcă acasă, ceea ce el nu a mai făcut, astfel că nici la data întocmirii acestei petiții femeia nu era „cu mene.” Iată că avem de a face cu ceea ce astăzi numim o femeie „rea de muscă”. Însă Catalina s-a dovedit și violentă, pentru că soțul ei declară că de mai multe ori ea a vrut să-l „strapunga” cu cuțitul, fiind salvat de un țigan „cu care o am aflatu(sic!) în fapta”, cu acesta trăind în concubinaj la Tîrgu-Mureș. Considerând că este om tânăr, care nu poate trăi singur, dar nu vrea să-și păteze „trupu si sufletu” prin concubinaj și pentru că nu vrea să treacă la altă religie unde „miar(sic!) fi mai usioru si mai siguru” să obțină divorțul, cere sfatul dacă să intenteze sau nu acțiune de divorț, sperând să obțină despărțirea totală sau măcar „de patu si de masa.” În măsura în care povestea lui Vasile este reală, neavând la dispoziție, deocamdată, alte

¹Ibidem, f. 57 – 62.

²Ibidem, f. 54 – 56.

³ANDJ Mureș, *fond citat*, dosar 31, f. 125-127.

documente care să demonstreze această veridicitate sau, dimpotrivă, falsul, concluziile nu pot fi decât supoziții cu titlul de inventar. În vremuri de adevărată lume a bărbatului, acest Vasile Giurca pare o excepție. Să fie înșelat de atâtea ori, să-și ierte soția prinsă în flagrant delict, când alte femei suferea violența domestică zilnic, ni se pare puțin ciudat. Ori era un caracter slab, ori este vorba de o dragoste adevărată pentru femeia lui, sau era conștient de faptul că un proces de divorț este lung, costisitor și nesigur în ce privește rezultatul. Considerăm că acest din urmă motiv ar fi cel mai plauzibil.

Aceste câteva exemple conturează o imagine, bineînțeles parțială, a vieții conjugale din mediul rural, atât de conservator în acele timpuri. Ceea ce surprinde sunt declarațiile date de unii dintre „eroi”, mai ales de „eroine”, care, deși aflate în fața unor cinstite fețe bisericești, nu s-au sfiit să intre în detaliile vieții lor intime, subiect tabu în familie și societate, mai ales la țară, unde a discuta despre relațiile sexuale însemna a încălca o regulă nescrisă a moralității. Imaginea femeii secolului XIX (supusă, pudică și fără inițiativă) este oarecum modificată de limbajul atât de libertin și deschis. Credem însă că cei în cauză au trecut de bariera pudorii tocmai în speranța că dorința lor de eliberare din „jugul conjugal” se va îndeplini mai ușor și își vor putea reconstrui viață alături de o altă persoană care să-i facă fericiți. Nu înseamnă că nu au fost atunci, ca și acum, căsătorii fericite, dar există certitudinea că multe au fost nefericite, bazate pe interesul părinților sau al părților pentru avere și că majoritatea acestora s-au menținut fie de frică, fie din ambiția de a avea o situație materială mai bună, fie, în sfârșit, din cauza acelor reguli nescrise ale moralității secolului XIX, divorțul fiind considerat un păcat ce, pe cât posibil, trebuia evitat, chiar cu prețul sănătății fizice, mentale sau spirituale a celor implicați.

ACTIVITATEA PARLAMENTARĂ A LUI IULIU MANIU (1906 – 1910)

CONSTANTIN I. STAN

The Parliamentary Activity of Iuliu Maniu (1906 – 1910) (Summary)

The author presents the parliamentary activity of Iuliu Maniu during 1906 – 1910. He analyzed the participation at the parliamentary elections in 1905 – 1906 and 1910.

The results of the election demonstrated the failure of the liberals' feet as a political disaster that was obvious for the deep crisis of the dual system.

The author also presents the Romanian – Serbian and Slovak alliance was resumed within the non Hungarian parliamentary club. I. Maniu revealed different aspects of the socio- economic and political life and pleaded for the acceleration of the internal democratization process by adopting laws to guarantee the free and unrestricted development.

The political interest of I. Maniu concerning the elective law bill, the military force and economic problems are also discussed.

În decembrie 1902 a încetat din viață Ioan Rațiu, președintele Partidului Național Român, personalitate marcantă a vieții politice românești din a doua jumătate a veacului al XIX-lea. Locul său a fost luat de Gheorghe Pop de Băsești, unul din vicepreședinții partidului. Cu această ocazie, Iuliu Maniu a fost ales în funcția de vicepreședinte al P.N.R. la vârsta de 31 de ani.

După cum este cunoscut la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor în cadrul Partidului Național Român se confruntau două orientări politice: 1. pasivismul care se pronunța pentru neparticiparea la viața politică a Ungariei în semn de protest și 2. activismul care milita în favoarea desfășurării susținute activități politice, inclusiv depunerea de candidaturi în cadrul alegerilor parlamentare. În cele din urmă a triumfat activismul politic.

Participarea românilor, slovacilor și sârbilor la viața parlamentară a Ungariei era dificilă deoarece legea electorală în vigoare din 1874 era favorabilă maghiarilor. În orașe aveau drept de vot cei care dețineau case cu cel puțin trei încăperi sau aveau pământ supus la dare de minimum șase florini venit curat. Censul era mic, dar din 30 de orașe ale Transilvaniei, românii nu aveau majoritate decât în șase, iar în celelalte abia ajungând la 30% din proporție. Deci censul mic în orașe nu foloseau românilor, ci maghiarilor. În comunele rurale mari și mici din Transilvania, censul era de 8-9 ori mai mare decât în Ungaria. Legea era deci făcută să favorizeze națiunea dominantă maghiară. S-a ajuns astfel ca 5161 alegători în majoritate neromâni să desemneze 12 deputați, în timp ce 5275 de alegători români nu puteau alege decât un singur deputat. În patru comitate maghiare și 15 orașe era un deputat la 460 km² și 17000 locuitori. În 11 comitate românești era un deputat la 1000 km² și la 34000 locuitori. Ungurii aveau prin urmare o reprezentare dublă în Parlament față de români.¹

¹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare se va cita Arh. M.A.E.), fond 21 , vol 28, f. 67 -69 ;M.G Lacour Gayet, *Les Roumains Transilvanie sous le joug magyar*, Paris, 1915, p.16 ; Ion Bulei , *Atunci când veacul se năștea.....Lumea românească 1900 – 1908*, București, 1990, p. 273 – 275.

Dificultățile erau amplificate de ingerințele mari ale autorităților locale: intimidări, violențe în cadrul alegerilor. Astfel în ianuarie 1905, Iuliu Maniu a candidat în cadrul consultării electorale în circumscripția Vințul de Jos din comitatul Alba, dar ca urmare a abuzurilor autorităților maghiare și a lipsei de unitate a românilor cu drept de vot, a pierdut în fața candidatului guvernamental.²¹

În anul 1906, alegerile s-au repetat. Ele s-au desfășurat în data de 30 aprilie 1906. Iuliu Maniu a candidat din nou la Vințul de Jos din partea P.N.R. Alegătorii români erau acum pregătiți și își dădeau seama de importanța votului lor. Ei au parcurs distanțe foarte mari, mulți dintre ei pe jos, îndreptându-se spre sediul circumscripției electorale în ordine și plini de entuziasm. Alegătorii din părțile Blajului la trecerea prin oraș, în drum spre gară au fost întâmpinați cu ovații de către populația românească. În fruntea lor se găseau preoții și învățătorii satelor, precum și fanfara din Brăteiu, cea mai cunoscută din zona Târnavelor. Alături de ei se aflau pompierii din localitate aliniați în rânduri de câte patru, purtând cu ei opt drapele tricolore românești.

Toți acești alegători, pompieri și muzicanți au plecat din Blaj, duminică 29 aprilie la orele patru după amiază cu trenul, fiind primiți în Vințul de Jos de frunțași politici locali în cap cu octogenarul preot Nicolae Man. La vot au luat parte 550 de români, înscriși pe liste.

Președintele scrutinului, Botta Bertlan, proprietar din Vințu de Jos, serios și imparțial a anunțat pe cei doi candidați, Iuliu Maniu din partea P.N.R. și Erdos Armanal, ca reprezentant al guvernului. Alegerea a dat câștig de cauză lui Iuliu Maniu care a obținut o majoritate confortabilă, 558 de voturi față de 351 câștigate de rivalul său. Alegătorii români au fost foarte disciplinați, nu au făcut dezordine, nu au răspuns la provocări, au dovedit calm și stăpânire de sine, stârnind chiar admirația organelor de ordine maghiare. Proaspătului deputat aflat în casa părintelui Nicolae Man i s-a făcut o călduroasă manifestație de simpatie. La Blaj, Iuliu Maniu a fost primit cu mare entuziasm. În localul Mitropoliei Bisericii Române-Unite din oraș unde sărbătoritul era angajat pe post de jurist, a avut loc un frumos banchet. Aici au fost ospătați alegătorii la mesele întinse de gazde. În mijlocul lor se găsea acela căruia îi dăduseră cu puțin timp înainte sufragiile. Reuniunea a ținut până în zori, când Maniu a fost petrecut de asistență, în frunte cu fanfara la locuința sa.²

Succesele remarcabile au obținut candidații Partidului Național Român și în alte circumscripții. Reprezentanți acestei formațiuni politice au candidat în 44 de cercuri electorale, 15 dintre ei intrând în Parlamentul de la Budapesta. Printre românii ieșiți victorioși pe listele P.N.R. amintim pe Theodor Mihali (comitatul Solnoc-Dabâca), Vasile Damian și Aurel Vlad (comitatul Hunedoara), Ioan Suciul, Vasile Goldiș, Ștefan Ciceo Pop (comitatul Aradului), Coriolan Brediceanu (comitatul Caraș-Severin).³

Dar sunt aleși și unii români pe listele guvernamentale: Petru Mihaly, Alexandru Popp, George Șerb, Nicolae Șerban. Succese remarcabile obțin și celelalte naționalități. Slovicii au câștigat și ei 7 deputați, iar sârbii 4. Niciodată

¹ Constantin I. Stan, *Începuturile activității politice a lui Iuliu Maniu*, în *Acta MP*, XX /1996, p. 301-302.

² *Gazeta de Transilvania*, Brașov, XIX, nr. 91, din 9 mai 1906.

³ Stelian Măndruț, *Mișcarea naționalistă și activitatea parlamentară a deputaților Partidului Național Român di Transilvania între anii 1905 – 1910*, Oradea, 1995, p. 95 – 96.

naționalitățile nu trimeseră atâția deputați în Parlament, însă din păcate acest succes nu se va mai repeta.

Victoriile obținute de români în alegerile din 1906 au fost salutate de opinia publică și numeroși contemporani. Relevând acest lucru, Sever Stoica afirma în monografia sa dedicată lui Iuliu Maniu următoarele: „Deși alegerile s-au desfășurat în sărbătoarea bătelor alcoolizate și în Iordanul ouălor clocite” un număr impunător de delegați a reușit să pătrundă în parlamentul maghiar. Din rândul acestora a străbătut în parlament și domnul Iuliu Maniu, ales în Vințul de Jos, județul Alba.¹

După alegerile din 1906, înainte de deschiderea lucrărilor Camerei maghiare s-a constituit *Clubul parlamentar al naționalităților*, alcătuit din parlamentarii români, sârbi și slovaci. Președintele acestui club a fost ales deputatul român Th. Mihali, iar ca secretar deputatul sârb Milan Hadjadeci. Crearea noului organism parlamentar a avut o semnificație deosebită deoarece el continua tradiția începută la sfârșitul secolului al XIX-lea prin Congresul naționalităților și în același timp prefigura alianțele politice care vor urma. Relevând importanța acestui eveniment, Iuliu Maniu declara în 1935 unui reporter al ziarului *Curentul* următoarele: „La Budapesta dintr-un început am pus bazele unui club parlamentar al naționalităților, cu participarea deputaților sârbi și slovaci. Necesitatea istorică ce sta la baza Micii Înțelegeri concepută de Tache Ionescu se găsește și la baza înțelegerii româno-sârbo-slovacă, realizată din timp în timp la Budapesta, în epoca dominației maghiare”.²

La rândul său, Al. Vaida Voevod în amintirea peste ani despre acest eveniment, consemnând între altele în jurnalul său: „După alegerile din 1906 în preajma deschiderii Camerei, ne-am întrunit împreună cu colegi slovaci și sârbi. După ce am făcut cunoștință personală, am stabilit anumite principii în privința atitudinii și comportării noastre în fața Camerei în relația față de partidele maghiare și ne-am constituit alegându-l pe Dr. Theodor Mihali de preșident al <<partidului nemaghiar parlamentar>>.”

Mai mult, s-a discutat și problema tacticii noastre în dezbaterile din plen. Dintru început s-a decis ca pășirea noastră să fie demnă, dar lipsită de orice șovăire, categorică, dârza, necruțătoare”.³

Clubul parlamentar al românilor, sârbilor și slovacilor a trecut imediat la acțiune. El a înaintat la scurtă vreme de la constituire o adresă prin care cerea “să cadă toate zidurile despărțitoare, care dureros se află în ființa și astăzi într-o parte mică a națiunii, privilegiată și investită cu drepturi constituționale, să intre partea preponderentă a națiunii, împovărată cu datorințe de a plăti dări de sânge și bani.”⁴

Între membrii acestui grup parlamentar nerecunoscut de autorități a fost și Iuliu Maniu. El și-a rostit primul discurs în Parlamentul de la Budapesta la 21 mai 1906. În acest discurs, Maniu a susținut nu numai interesele românilor, dar și ale slovacilor și sârbilor. Vorbitorul s-a ridicat cu tărie împotriva guvernului care nu recunoștea existența naționalităților, declarând cu curaj: „Dumneavoastră negați existența partidului nostru cu toate că avem program; cu toate că avem organizații de partid și așa, înaintea tuturor oamenilor cu mintea trează ne

¹ Sever Stoica, *Iuliu Maniu*, Cluj, 1932, p. 46.

² *Curentul*, VIII, nr. 2484, din 21 ianuarie 1935.

³ Al. Vaida Voevod, *Memorii*. Ediție de Al. Șerban, vol. IV, Cluj, 1998, p. 174 – 175.

⁴ Cf. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto – dac la statul român unitar*, București, 1983, p. 376.

prezentăm ca partid organizat". Se sublinia deci cu claritate că nu se afla nici un motiv de negare a activității legale a unui partid întrucât „noi susținem că existența partidelor nu se poate discuta, nici dreptul lor de a se afirma". Oratorul asigura pe membrii Camerei maghiare ca va aduce argumente solide în acest sens: „Noi vă vom documenta dumneavoastră cu fapte că existăm ca partid și că atare nu vom înceta a promova binele națiunilor noastre și a patriei". Maniu a precizat, în continuare, că a ascultat cu atenție programul președintelui de Consiliu Șandor Wkerle, dar „declarațiile domniei sale însă m-au decepționat pentru că, cunoscând misiunea lui, ne-am fi putut aștepta cu drept cuvânt că domnia sa să ne vorbească mai lămurit și mai amplu despre modul cum are de gând să-și împlinească aceasta misiune". Deputatul român a atras atenția că noul cabinet are și obligația „de a elabora proiectul de lege pentru sufragiul universal. Vorbitorul a informat asistența că noul prim-ministru „vrea să confere dreptul de vot numai acelor care au suficienta pregătire pentru a exercita acest drept și care vor fi socotiți ca atare de guvern. Am înțeles că guvernul se gândește la un sufragiu limitat pe care noi nu-l putem primi". Maniu era neîncrezător în imparțialitatea cabinetului constatând cu amărăciune: „Din nenorocire noi ne-am obișnuit să vedem că legile nu se execută". Legea referitoare la egala îndreptățire a naționalităților și mai ales articolul 44 nu a fost respectată. De asemenea, drepturile naturale ale naționalităților nu au fost recunoscute și aplicate, după pactul dualist din 1867. Cunoscutul om politic a relevat faptul că proiectul de lege al sufragiului universal trebuie să stea în slujba celor mai democratice principii. Maniu condamna politica de deznaționalizare promovată cu asiduitate de cercurile guvernante de la Budapesta precizând: „Din nenorocire din trecutul nu prea îndepărtat știm că sub lozinca statului național maghiar voiți să distrugeți ființa etnică a naționalităților nemaghiare, nu putem avea totuși încredere în acest guvern mai ales că din programul său cultural reiese limpede dorința de maghiarizare, tendința care împiedică adevărata fericire a țării și evoluția dreaptă a popoarelor ei". Vorbitorul asigura cabinetul că va susține împreună cu colegii săi nemaghiari „toate intențiile faptele și proiectele guvernului care vor ține seama întradevar de interesele poporului și vor servi binele lui". El arata că „împotriva tuturor intențiunilor și faptelor guvernului prin care se va încerca să se împiedice afirmarea și înaintarea socială, economică și politică a celorlalte naționalități din țara, vom începe și vom continua cea mai energică, cea mai conștientă și cea mai bărbătească luptă, fără nici o considerație". În același timp, oratorul a subliniat că „idealul nostru este ca toate popoarele din aceasta țară să aibă posibilitatea de a progresa pe terenul economic cultural și politic". Autoritățile maghiare aveau în vedere încătușarea popoarelor, ținerea lor în ascultare, frânarea progresului. Toate acestea „împiedică fericirea adevărată a țării și dezvoltarea justă a poporului ei".¹

Discursul inaugural al lui Iuliu Maniu a dovedit mult curaj, hotărâre și stăpânire de sine din parte autorului, mai ales ca el a fost rostit într-o atmosfera extrem de ostilă fiind întrerupt de aproape 50 de ori de către deputații unguri. Sesizând acest lucru, Valeriu Braniște scria la câteva zile după eveniment în paginile ziarului Drapelul din Lugoj că „Primul debut al deputaților noștri a cam scos din sărite pe onorabili noștri șoviniști pentru că cea mai comodă rezolvare a

¹ Iuliu Maniu, *Trei discursuri*. Ediție de Alexandru Aurel S. Morariu, București, 1991, p. 18 – 24 ; Ioan Scurtu, *Iuliu Maniu. Activitatea politică*, București, 1995, p. 184 – 191, anexa 1; Cicerone Ionițoiu, *Viața politică și procesul Iuliu Maniu*, vol. I, București, 1997, p. 34 – 38.

chestiunii de naționalitate nu e numai că neaga existența acestei chestiuni, ci neagă peste tot existența naționalităților în această țară.¹

În cadrul ședinței din 26 mai 1906, același Iuliu Maniu reamintea deputaților faptul că partidul naționalităților nu încetează să militeze pentru recunoașterea sa juridică drept organism politic argumentând acest fapt, precum și satisfacerea altor cerințe exprimate cu dese ocazii.²

La 31 iulie deputatul M. Polit a înfățișat programul clubului parlamentar nemaghiar care avea un caracter moderat. Documentul înscrisa în primul rând o serie de cerințe cu caracter social-economic. Apoi se urmărea participarea la viața politică solicitându-se modificarea unor legi cu caracter restrictiv, defavorabile naționalităților în special cea electorală, precum și respectarea dreptului de întrunire și asociere. Totodată se avea în vedere și o serie de probleme sociale : colonizările, emigrările etc.³ Aceste doleanțe au fost prezentate și în cadrul lucrărilor Parlamentului maghiar prin interpelări și dezbateri la proiectele de legi etc. Printre oratori s-a aflat și I. Maniu. El s-a ridicat de pilda în ședința din 22 iulie 1906 împotriva politicii de colonizare promovată de autoritățile maghiare precizând că ele au drept scop deznaționalizarea populației asuprite. Vorbitorul a afirmat că toate colonizările care nu se înfăptuiesc din punct de vedere al economiei publice ori din punct de vedere social „ci numai din motive publice zic, întreg sistemul de colonizare în acest spirit s-a sfârșit cu fiasco”.

I. Maniu atrăgea atenția că în scopurile de colonizare se cheltuiesc anual 900.000 de coroane, din această sumă considerabilă nici măcar un filer nu ajunge altora, „decât exclusiv acelor pe care Dumnezeu i-a lăsat să fie maghiari”. Din suprafața de 15.000 de jugăre care în parte așteaptă să fie colonizată „locuitorilor nemaghiari nimic nu le-ați dat”. Oratorul dă exemple semnificative: „comuna Sărmașul Mare, sau moșia Bornemissza din comitatul Cluj”.⁴

În aceste împrejurări, fenomenul emigrării s-a extins considerabil în Austro-Ungaria deoarece populația agricolă crescuse, iar surplusul trebuia să se angajeze în orașe. Aici aveau acces mai ales maghiarii, sașii, secuii, evreii, iar românii, sârbii, polonezii, slovacii erau nevoiți să meargă pe alte meleaguri în special peste ocean în căutarea unor condiții mai bune de viață. După unele date până la 1 iulie 1912, se aflau în America circa 100.000 de români, dintre care doar 33.000 s-au întors acasă.⁵ De aceea „A.S.T.R.A.” a luat măsuri pentru limitarea fenomenului. În acest sens au fost organizate acțiuni de informare, s-au creat cooperative de credit, contribuind la ridicarea prosperității țăranilor români.

Neglijarea voită a naționalităților se reflecta și în repartizarea bugetului finanțelor. I. Maniu preciza în ședința Camerei din 24 iulie 1906 că instituțiile mari bancare ungurești, „sunt dotate din rezervele statului” în timp ce „băncile din provincie, mai ales cele românești nu se bucura de acest favor, cu toate că ele singure sunt chemate să fie mijloacele de sănătoasă circulare a capitalului”.⁶

¹ *Drapelul*, Lugoj, VI, nr. 58, din 25 mai/ 7 iunie/ 1906.

² Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VIII, Sibiu, 1915, p. 230 – 235.

³ *Ibidem*, p. 403; Arh. M.A.E., fond 21, vol. 28, f 92.

⁴ Iuliu Maniu, *Discursuri parlamentare roșite în Camera Ungariei din 29 mai – 31 iulie 1906*, Blaj, 1906, p. 39- 42.

⁵ Ion I. Schiopul, *Românii din America*, Sibiu, 1913, p. 12.

⁶ Iuliu Maniu, *Discursuri parlamentare.....*, p. 65.

I. Maniu a luat atitudine și în cadrul dezbaterii legii despre „părtinirea și subvenționarea industriei mari”. În ședința Parlamentului din 25 octombrie 1906, el a declarat în numele Partidului Național Român că prin această nouă lege, guvernul folosește „aparatură fabricilor subvenționate politiciii sale de maghiarizare”.¹ Atitudinea deputaților maghiari și a secretarului de stat de la Ministerul Comerțului a fost deosebit de dură. Maniu avea să înfățișeze acest punct de vedere într-o scrisoare adresată din Blaj, la 29 august 1906, lui George Moroianu la Brașov, precizându-i următoarele: „Secretarul de stat mi-a răspuns extrem de furios, iar deputații unguri au făcut o gălăgie, care numai cu ocazia primei mele vorbiri am mai auzit. A fost un spectacol, care pe un individ cu nervii mai puțin disciplinați ușor l-ar fi putut scoate din sărite și concept”. Indignat de atitudinea autorităților de la Budapesta semnatarul scrisorii sublinia necesitatea condamnării în fața Europei a acestei politici discriminatorii promovată de guvernul maghiar pentru folosul cauzei naționale, căci „e timpul suprem să demascăm oamenii, aceștia înaintea lumii mari. Ar fi păcat să lăsăm această ocazie nefolosită. Ai putea face un foarte mare serviciu cauzei noastre folosindu-te de cunoștințele pe care le ai în scopul acesta”. I. Maniu afirma, în continuare, că ungurii cultivă cu asiduitate relațiile cu lumea diplomatică, cu cercurile politice și de afaceri, inclusiv cu Camera Comercială din Londra. Penetrarea lor în insulele britanice este foarte periculoasă și de aceea consideră că trebuie „să lucrăm din toate puterile pentru zădărnicierea planurilor lor”. Din motivele amintite, I. Maniu îl îndeamnă pe G. Moroianu să ia legătura cu amicul sau din Londra, probabil cunoscutul ziarist filo-român Richard. W. Seton Watson „descriindu-i starea lucrului, spunându-i și cele petrecute în Parlament”. Totodată sugerează să stabilească relații cu principalele ziare britanice informându-le corect, obiectiv în legătură cu situația românilor din dubla monarhie, supuși unui amplu și sever proces de deznaționalizare. I. Maniu atrăgea de asemenea, atenția lui G. Moroianu că „toate stăruințele lor, fie economice, fie culturale, stau în serviciul politiciii de maghiarizare, sunt atât de periculoase pentru înaintarea, ba chiar existența monarhiei”.²

I. Maniu s-a pronunțat în Parlamentul de la Budapesta pentru libera dezvoltare a popoarelor. În ședința din 28 iulie 1906, el a declarat cu tărie în numele partidului pe care îl prezenta următoarele: „Noi stăm pe baza principiului de liberă dezvoltare a popoarelor, actualul guvern are drept țință alimentarea hegemoniei de rasă. În timp ce noi vrem să ducem la izbândă principiile democratice, guvernul urmărește perpetuarea dominației de clasă”. După opinia liderului P.N.R. popoarele, trebuie să trăiască libere căci „la baza oricărei existențe nu poate fi decât dreptate și libertate. Ungaria și Austria nu pot ajunge țința sublimă, decât împlinindu-și misiunea istorică care constă în asigurarea libertății pe seama tuturor popoarelor din acest stat”. „Pretențiile românilor transilvăneni au la bază argumente istorice, etnografice și de altă natură”. De aceea „Noi cerem ca să fim recunoscuți ca popor (...) îndreptățiți la dezvoltare liberă, națională și prevăzuți cu toate atributele vieții naționale”.³ Iuliu Maniu a afirmat într-un discurs rostit în Parlamentul de la Budapesta în ședința Camerei, din 1 martie 1907, necesitatea strângerii legăturilor culturale între toți românii. El a prevăzut că nici un neam din lume, deci nici cel românesc „nu poate cultiva mai

¹ *Idem.*

² Șerban Polverejan, *Correspondența lui George Moroianu (1891 – 1920)*, vol I, Cluj, 1981, p. 140 – 142, doc. C II.

³ Iuliu Maniu, *Discursuri parlamentare.....*, p. 69 -76.

multe culturi, căci nu poate să existe astfel decât în comunitate cu cultura sa proprie". Deci existența românilor ca entitate distinctă era posibilă numai în cadrul propriei comunități culturale. Acel „neam” care parțial sau total era destinat să aparțină și să trăiască în ambianța a două culturi era hermafrodit, sortit atrofierii și apoi, dispariției.¹

Iuliu Maniu a ripostat, de asemenea, față de afirmațiile deputatului maghiar Farkashazi că România ar fi un mic stat balcanic zdrențuit precizând: „Am socotit că e de datoria mea, după cum orice membru al acestei camere ar fi trebuit să considere ca o datorie a sa, de a protesta cu ultima energie, contra acestei expresiuni foarte jignitoare pentru statul vecin”, care „nu este zdrențuit ci sfâșiat”.²

În ședința camerei din 26 noiembrie/ 9 decembrie 1908, Maniu condamnă presa națională maghiară, cu deosebire ziarul Kossutriest „Egyetetes” care în paginile sale adresează insulte națiunii române. Românii sunt calificați de această publicație ca fiind „dușmani ordinari”. Ei sunt considerați totodată drept „o ceată murdară și nespălată”.³

Liderul P.N.R. a apărut în același timp, presa românească din Transilvania care era supusă la numeroase persecuții, șicane din partea autorităților. Multor conducători de gazete sau redactori li s-au intentat procese de presă. Iuliu Maniu a sprijinit și financiar publicațiile românești. Astfel dintr-o scrisoare expediată la 19 septembrie 1907, din Orăștie de Aurel Vlad lui Elie Miron Cristea, aflăm că s-a format un consorțiu alcătuit din Al. Vaida, I. Maniu, V. Bontescu, A. Vlad, Teodor Mihali și Gh. Pop de Băsești pentru a salva ziarul „Lupta” care apărea la Orăștie.⁴

I. Maniu a adus în discuție în Parlamentul maghiar și problema restructurării sistemului fiscal. El a propus redistribuirea marii proprietăți funciare, în ședința camerei din 23 noiembrie 1906. Vorbitorul propunea preluarea de către stat în rate a restanțelor la impozite pentru țărănimea supusă calamităților naturale.⁵

Cu toate eforturile făcute de Maniu și ceilalți deputați ai P.N.R., atitudinea autorităților maghiare nu s-a schimbat. Disprețul, lipsa de considerație față de popoarele asuprite au fost demonstrate cu multe prilejuri. Astfel în noaptea de 16/17 noiembrie 1908 după miezul nopții s-a petrecut un lucru grav în Blaj. Monumentul de pe Câmpia Libertății precum și Crucea lui Iancu fusese aruncate în aer de indivizi necunoscuți.

Cu toate că jandarmeria locală a fost înștiințată imediat de incident, I. Maniu a făcut „arătare criminală la Judecătoria din Blaj”, deși presa românească și opinia publică au cerut prinderea și pedepsirea făptașilor, după o lună procurorul din Alba Iulia a sistat cercetările.⁶

În aceste împrejurări, I. Maniu a adresat o interpelare în Parlament, în ședința Camerei din 26 noiembrie/ 9 decembrie 1908. Autorul interpelării a atras atenția asupra procedurilor de discriminatorii și pârținitoare ale autorităților publice ungare, ale autorităților judiciare, fapt ce îi face pe români să creadă că se află în afara legii, că față de ei totul e permis. Astfel Maniu a relatat, ca un preambul, cazul petrecut nu cu mult înainte în comuna Craifalău (azi Crăiești),

¹ Cf *Lupta*, Budapesta XIX, nr. 51, din 2/15 martie 1907, Apostol Stan, *Iuliu Maniu: Naționalism și democrație. Biografia unui mare român*, București, 1997, p. 23 – 24.

² Cf. Ștefan Pascu, *Făurirea statului național român*, vol. I, București, 1983, p. 302.

³ Iuliu Maniu, *Trei discursuri.....*, p. 30 – 31.

⁴ Anatonie Plămădeală, *Pagini dintr-o arhivă inedită*, București, 1984, p. 240.

⁵ Arh. M.A.E., fond 21, vol. 28, f. 96; S. Mândruț, *op. cit.*, p. 100.

⁶ *Gazeta de Transilvania*, LXXI, nr 247 din 7/20 noiembrie 1908.

din comitatul Târnava Mare, unde locuitorii de religie reformată au scos ziua în amiaza mare troița românească amplasată la marginea satului. Vorbitorul a înfățișat aceste fapte pentru a demonstra că cele întâmplate la Blaj nu sunt izolate. Descriind întâmplările de pe Câmpia Libertății, Maniu a condamnat pasivitatea, reaua credință, caracterul părtinitor al autorităților statului. Deputatul român a atras atenția că această situație este gravă, reprezintă un lucru periculos „ducând la la nimicirea totală a ordinii de drept”. Liderul P.N.R. subliniază în final că noi românii, pentru fapte minore „suntem urmăriți cu cele mai grele pedepse, în același timp se pot comite asupra noastră, fără urmările pedepsei, cele mai strajnice agitațiuni”.¹

Răspunsul la interpelarea făcută de I. Maniu dat de ministrul justiției de la Budapesta, A. Gunther, a fost neconcludent. El a încercat să demonstreze fără a avea argumente, eludând astfel fondul problemei, că faptele au fost prezentate în mod exagerat, iar judecătorii maghiari sunt obiective și imparțiale. A. Gunther a afirmat că la mijloc nu a fost decât „o simplă transgresiune campestră”, concluzie care este atacată chiar de ziarul maghiar de orientare moderată „*Alkotmany*”, socotind-o necorespunzătoare.² Românii și-au dat seama și de data aceasta că nu se pot aștepta la dreptate și echitate din partea unor guvernanți ce le erau ostili. Ei s-au convins că există unii care recurg la mijloace violente, profitând de clemența autorităților, dovedind prin aceste acte de vandalism o crasă intoleranță. Adevărații vinovați se găseau într-o parte însemnată a cercurilor guvernante care nu recunoșteau existența celorlalte naționalități, inclusiv a românilor.

Atitudinea răuvoitoare a autorităților guvernamentale, tendința lor tot mai accentuată de maghiarizare forțată a naționalităților s-a reflectat și în hotărârile din 1909 privind utilizarea limbii maghiare în regimentele teritoriale din Ungaria. Împăratul Franz Joseph cedase și de data aceasta. Prezentând noua decizie, I. Maniu își amintea peste mai bine de 25 de ani că „Era evidentă primejdia ce se ascundea pentru români în dosul acestei concesiuni. De aceea, deputații români m-au desemnat pe mine să iau cuvântul în Parlamentul de la Budapesta, împotriva acestei concesiuni a Împăratului”.³

La 16 februarie 1909, Maniu a ținut în Camera maghiară un discurs fulminant. Vorbitorul a folosit și acest prilej pentru a condamna politica de deznaționalizare practică pe scară largă de guvernanții de la Budapesta. El a arătat că lumea este în schimbare și de aceea „întreaga activitate a vieții de stat din Austria tinde în direcția de a emancipa popoarele atât în privința politică, culturală cât și economică, pentru ca astfel Austria să fie capabilă a-și împlini misiunea istorică universală”. În schimb în Ungaria, constată oratorul, „azi este dominant în politică exclusivismul de rasă (...). La noi întreaga viață de stat tinde să scoată la iveală în toate manifestările sale caracterul maghiar. Din aceste motive este favorizată din partea statului o singură rasă, toate celelalte popoare din țară sunt împiedicate în progresul lor”. Nemulțumirea popoarelor nemaghiare era amplificată de tendința introducerii aceluiași spirit și în armată. I. Maniu a atras atenția că partidul pe care îl reprezintă este gata să susțină armata în interesul apărării patriei, dar „nu suntem înclinați să ne dăm sângele și avutul nostru pentru o armată pe care dumneavoastră năzuiviți a o folosi pentru tendințele dumneavoastră de maghiarizare”. Maniu își justifică atitudinea prin aceea că în

¹ Iuliu Maniu, *Trei discursuri*....., p. 30 – 34.

² *Unirea*, Blaj, XVIII; nr. 30, din 19 decembrie 1908.

³ *Curentul*, VIII; nr. 2484, din 21 ianuarie 1935.

întreaga Ungarie sunt trei regimente curat ungurești, iar în 24 minoritățile naționale sunt majoritare. În final el a reafirmat că „Atunci când critic instituțiunea armatei din acest punct de vedere o fac din motivul că instituțiunea aceasta să nu stea în serviciul unor interese particulare”.¹

Acest act destul de îndrăzneț al lui Maniu a atras după cum era de așteptat indignarea opiniei publice maghiare. Autorul discursului a fost atacat cu vehemență de către deputații unguri, care i-au adresat injurii, l-au întrerupt des, încercând chiar să-l lovească. Amintindu-și de aceste clipe tensionate, Maniu declara peste ani: „Când parlamentarii maghiari au văzut despre ce este vorba au provocat un scandal formidabil. Am fost permanent întrerupt, apostrofat și acoperit cu injurii. Deputații maghiari au năvălit asupra mea vrând să mă suprime. Am scăpat cu mare greutate fiind apărat de deputații români și slovaci”.²

O atitudine similară a avut și Alexandru Vaida Voevod în Parlamentul de la Budapesta. El a cerut limba de instrucție în unități să fie aceea pe care o vorbesc cel puțin 20% din ostași. De asemenea, deputatul român a solicitat ca în școlile militare, elevii nemaghiari să beneficieze de „instrucție religioasă în măsura trebuincioasă”. Al. Vaida a cerut ca în corpurile de armată în care majoritare sunt naționalitățile să fie utilizată limba acestora. Astfel în corpul de armată de la Budapesta să fie limba de comandă și de serviciu cea maghiară, iar în cel din Sibiu să se utilizeze limba română. Vorbitorul a indicat apoi ca la consiliile de război să fie întrebuințați numai judecători care stăpânesc limba regimentului și sunt capabili să răspundă chemării lor fără interpreți. În toate școlile militare, elevii vor trebui primiți în proporție cu numărul naționalităților locuitoare pe teritoriul corpului de armată respectiv, religia va fi predată fiecărui elev, în școlile militare, în limba sa maternă.³

Discursurile lui I. Maniu și Al. Vaida au stârnit indignarea deputaților maghiari, dar au anunțat și unele urmări pozitive. Astfel, arhiducele Franz Ferdinand, moștenitorul tronului Austro-Ungariei „l-a convins pe împăratul Franz Joseph să retragă concesiunea pe care o acordase poporului maghiar, iar guvernul ungar, prezidat de Wekerle a trebuit să demisioneze”.⁴

Acțiunile întreprinse de I. Maniu, Al. Vaida și ceilalți deputați români au reprezentat fără îndoială un succes important, însă politica de maghiarizare forțată promovată cu asiduitate de cercurile conducătoare de la Budapesta se desfășura cu tot mai multă înverșunare prin școală, biserică, justiție, armată.

Apogeul politicii de maghiarizare a fost marcat de legile Apponyi „adoptate în 1907 și se refereau la sistemul de învățământ. În articolul 12 din lege se prevedea că guvernul are dreptul de a suprima orice școală românească chiar și sub motivul că există „interese superioare de stat”. Hotărârea ministrului de resort era inatacabilă. Limba de predare era maghiara în toate școlile primare de stat. Învățătorii români din școlile românești erau obligați nu numai să-i învețe pe copii români ungurește, dar și să-i deprindă cu ideea „că aparțin nației ungare”. De altfel art. 17 din legea Aponyi preciza textual: „Învățătorii trebuie să întărească în elev spiritul de atașament la Patria ungurească și conștiința că ei aparțin nației ungare”. Erau menținute școlile confesionale românești, dar

¹ Iuliu Maniu, *Trei discursuri.....*, p. 38 – 43; *Furtună în Parlament*, Blaj, XIX, nr. 7, din 20 februarie 1909.

² *Curentul*, VIII, nr. 2484, din 21 ianuarie 1935.

³ Liviu Maior, *Al. Vaida Voevod între Belvedere și Versailles* (Însemnări, memorii, scrisori), Cluj, 1993, p. 104 – 108.

⁴ Constantin Graur, *Cu privire la Franz Ferdinand*, București, 1935 p. 261 -262.

acestea nu mai erau finanțate de stat și trebuiau să se administreze singure din surse proprii. Multe școli nu au putut rezista. După punerea în aplicare a legii au fost închise în întreaga Transilvanie peste 350 de școli primare românești.¹

Guvernul a introdus în Parlament și o lege privind sistemul de salarizare a învățătorilor prin care aceștia se bucurau de o creștere substanțială a lefurilor; multe școli ale minorităților nu puteau asigura aceste salarii. Tot prin această lege învățătorii erau puși la dispoziția organelor administrative. Maniu a luat cuvântul în Parlament la 28 februarie / 13 martie 1907 când s-a discutat acest proiect de lege calificându-l ca o nouă verigă ce frâna dezvoltarea liberă a naționalităților sub aspect cultural.²

În timpul dezbaterii în Parlament a „Legilor Apponyi” la Blaj a fost convocată, de conducătorii a patru cercuri electorale, o mare adunare populară. Printre organizatori se află și I. Maniu. Cu acest prilej a fost adoptată cu aclamație o hotărâre. Documentul cerea la primul punct introducerea „neîntârziată în Ungaria a dreptului electoral universal în secret”; „Circumscripțiile electorale trebuie delimitate astfel încât toate popoarele Ungariei să fie în stare să-și exprime voința cu privire la guvernarea și administrarea statului”. Hotărârea condamna la punctul al-2-lea, atitudinea autorităților care îngădesc libertatea presei, cea de exprimare, arătând că sunt foarte multe procese de presă intentate gazetarilor români. De aceea se impune o lege nouă a presei realizată echitabil. Adunarea populară protesta la punctul al-3-lea față de situația juridică a școlilor elementare care nu posedă un caracter de stat. Ea solicită îndepărtarea acestui proiect de lege de pe ordinea de zi a parlamentului. Documentul atrăgea atenția autorităților că „Limbile naționalităților nemaghiare sunt înlăturate chiar din acele școli agricole întreținute de naționalități și de biserică. Prevederile legii Apponyi „fac cu totul imposibil învățământul copiilor în limba lor maternă”.³

Proiectul de lege școlară își propunea deci nimicirea naționalităților cu ajutorul școlilor, fapt pe care chiar ministrul de resort maghiar îl recunoștea.

În aprilie 1907 cu toată poziția ostilă a naționalităților, Parlamentul maghiar votează legile școlare ale lui Apponyi, vizând desființarea școlilor confesionale românești. Se încălcau astfel unele legi anterioare maghiare aflate încă în vigoare. Sesizând acest lucru, I. Maniu atrăgea atenția, într-o ședință a Parlamentului din a doua jumătate a lunii iulie 1910, că prevederile legii naționalităților din 1868 sunt încălcate. Vorbitorul încheia exprimându-și amărăciunea că „experiența celor 40 de ani funești (treceți de la 1867 n.n.) ne-au învățat că cei de la putere știu să desconsidere legi fundamentale când acestea le stau în cale”.⁴ O atitudine similară au avut și alți parlamentari români în special Al. Vaida. Apreciind această atitudine patriotică, Onisifor Ghibu scria la 3 martie 1907 din Budapesta lui Nicolae Iorga informându-l că „, glasul câtorva deputați în

¹ Silviu Dragomir, *La Transilvanie Roumaine et ses minorités ethniques*, Bucarest, 1934, p. 163; Milton Lehrer, *Ardealul românesc*, ediția a-II-a, București, 1989, p. 199 – 200. Alte surse indică că între anii 1908- 1910 în întreaga Transilvanie s-au închis 4200 de școli românești. (cf Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească în perioada dualismului 1876 – 1918*, Sibiu, 1986, p. 158 – 159).

² Arh. M.A.E., fond 21, vol 28, f. 121, 125; *Telegaful român*, Sibiu, LV, nr. 24, din 3/16 martie 1907; S. Măndruț, *op. cit.*, p. 104.

³ Teodor Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale*, vol II (1894 – 1914), Timișoara, 1982, p. 106 – 107.

⁴ *Gazeta de Transilvania*, LXXIII, nr. 158, din 22 iulie/ 4 august 1910; vezi și C.I. Stan, *op. cit.*, p. 308.

Cameră a înviorat pe toți scepticii (...). Discursurile d-lor Vaida și mai ales Maniu vor rămâne în adevăr ca un prețios capitol al cărții de aur din viitor care să încălzească generațiile viitoare. "Renumitul pedagog era optimist sperând în solidaritatea românilor din Regat, care „se vor aduna prin diferite orașe să protesteze împotriva legii lui Apponyi și poate că va da Dumnezeu să nu învingă prostia omenească și de astă dată”.¹ La rândul lor, Dionisie Stoica și Ioan P. Lazăr scoate în evidență atitudinea dărză, patriotică a lui Iuliu Maniu în Parlamentul de la Budapesta scriind la 1908 următoarele: „Între toți deputații naționaliști însă mai sigur vorbește și mai ascultat de adversari este deputatul Vințului de Jos, debaterul simpatic și adânc pătrunzător în intrigile politice. Având conștiința superiorității proprii și a cauzei sfinte ce o reprezintă față de adversarii săi politici, Iuliu Maniu este una din personalitățile marcante ale parlamentului”.² Dincolo de patriotismul local al autorilor desprindem calitățile deosebite ale lui Maniu, claritatea, conciziunea discursului său politic. Astfel, contele Albert Apponyi declara referitor la intervențiile lui Al. Vaida și I. Maniu că „Domnii Iuliu Maniu și Alexandru Vaida vorbesc și ei o ungurească admirabilă, dar n-avem de ce să fim mulțumitori căci nu întrebuințează frumoasa noastră limbă decât să ne palmuiască în ungurește”.³

În ciuda acestor aprecieri, guvernanții de la Budapesta ne erau ostili. Din aceste motive se impunea o deplină unitate de acțiune, o strângere a rândurilor deputaților români, din Parlamentul Ungariei. La 4 februarie 1909, Maniu îl informa din Budapesta pe fruntașul bănățean Coriolan Brediceanu din Lugoj, în legătură cu modul în care a avut loc ședința grupului parlamentar al Partidului Național Român Cu acest prilej „s-a accentuat necesitatea de a fi cât se poate de mulți la ședințele Parlamentului. S-a hotărât să ia mulți inși parte la discuția reformei dărilor, hotărâri și dorințe care cu greu se vor realiza”.⁴ Din păcate când a sosit scrisoarea în data de 9 februarie 1909, C. Brediceanu murise.

În același timp, parlamentarii români între care se aflau Iuliu Maniu și Al. Vaida au întărit relațiile cu autoritățile guvernamentale de la București. La 4 iunie 1909 nepotul lui I. Maniu, studentul Ionel Pop a transcris un *Aide memoire* care a fost înmănat lui Ionel Brătianu de consulul României la Budapesta Gh. Derussi, care a plecat a doua zi spre patrie. Documentul combătea ideea că odată cu îmbunătățirea situației românilor transilvăneni, aceștia vor uita de țara mamă, subliniind că ea „dovedește cea mai desăvârșită necunoștință a stărilor reale politice etnografice și sociale din Ungaria”.⁵ Se exprimă astfel atașamentul deplin al fraților din Transilvania și Banat față de România liberă.

Înfăptuirea unității de acțiune a românilor era cu atât mai necesară cu cât, unii fruntași ai mișcării naționale pactizează, cu autoritățile maghiare, semnând declarații de fidelitate față de acestea, cum a fost cazul mitropolitului ortodox al Transilvaniei Vasile Mangra. Într-o scrisoare expediată din Budapesta la 8 martie 1910 lui Octavian Goga, Iuliu Maniu condamnă cu fermitate atitudinea trădătorului Mangra precizând: „Tot ce am edificat cu multă trudă timp de patru ani poate să se nimicească în urma purtării scandaloase a lui Mangra. Nu se mai

¹ Onisifor Ghibu în *corespondență*, vol I. Ediție de Mihai Ghibu, București, 1998, p. 285; *Scrisori către N. Iorga*, vol II. Ediție de Barbu Theodorescu, București, 1979, p. 364.

² Dr. Dionisie Stoica, Ioan P. Lazăr, *Schiță monografică a Sălajului, Șimleul Silvaniei*, 1908, p. 193.

³ C. Ionițoiu, *op. cit.*, p. 41.

⁴ Ioan Stratan, *Dor de frați. Epistolar lugojean*, Timișoara 1977, p.55 – 57.

⁵ L. Maior, *op.cit.* p.129.

pot tolera intrigile și manoperile infernale ale acestui om fatal. Sper pe când voi merge la Sibiu, se vor clarifica lucrurile în măsură în cât vom putea vedea mai limpede”.¹

Acțiunile lui I. Maniu și celorlalți fruntași ai luptei naționale erau necesare deoarece autoritățile maghiare au întocmit un plan secret, diabolic în 1907 prin care se urmărea cu asiduitate maghiarizarea forțată a românilor din Transilvania. Documentul, intitulat *Românii din Ungaria*, a fost scris de un grup de specialiști coordonați de Anton Huszar, evreu maghiarizat, fost elev al liceului românesc din Beiuș, translator în Ministerul de Interne maghiar. El conține peste 900 de pagini și a fost tipărit într-un tiraj foarte redus. Lucrarea a intrat în posesia comandantului Armatei Române din Budapesta și Ungaria, fiind înmănată vicarului Consistoriului Ortodox al Oradei, Roman R. Ciorogariu. Acesta din urmă scria despre conținutul acestei „Cărți negre” între altele în memoriile sale: „De cartea aceasta ținută sub lacăte nu știa nimeni, planurile strategice pentru desființarea neamului românesc (...). Când am citit-o, m-au cuprins fiorii de lanțurile care ni s-au aruncat de la Budapesta”.² La rândul său, Onisifor Ghibu a făcut un rezumat al acestei cărți la peste două decenii de la Marea Unire, publicând o broșură în acest sens. Autorul prezintă principalele capitole ale lucrării lui A. Huszar, arătând că diabolicul plan avea la bază secole de ură instituționalizată. Marele cărturar ardelean subliniază că „Începuturile *antiromânismului* trebuie căutate spre finele secolului XII. Ele sunt legate de papii de la Roma și mai ales de biserica romano-catolică ungurească”. Ghibu înfățișează modul cum a fost colonizată Transilvania subliniind că mulți dintre coloniști, în special secuii au fost maghiarizați. La fel au pățit : bulgarii, slovaci, rutenii. Renumitul pedagog se oprește asupra revoluției române de la 1848 și mai ales analizează atitudinea revoluționarilor maghiari care au anexat Transilvania. Cea mai mare parte a studiului se ocupă de perioada dualismului austro-ungar. Ghibu arată că școala, biserica și presa au fost cel mai mult vizate. Legea Apponyi este o dovadă grăitoare în acest sens. Se aveau în vedere distrugerea unității demografice a românilor ardeleni. Se recunoaște că în 12 județe (comitate) ale Transilvaniei, majoritatea absolută a locuitorilor este românească, procentul variind între 50,8% și 90,2%. Pentru a se înlătura această situație se preconiza „o supraveghere din punctul de vedere al politicii de stat maghiare”, realizarea unei noi arondări a cercurilor electorale „care să asigure pentru totdeauna superioritatea maghiarilor”.

Planul criminal al guvernanților de la Budapesta afecta și biserica greco-catolică românească care trebuia maghiarizată, deoarece ea „ ar fi intrat în curentul de politică ultra românească, îndepărtându-se tot mai mult de catolicism”. De aceea se cerea ca biserica greco-catolică a românilor „ să fie introdusă în cadrele autonomiei bisericii romano-catolice”. Se solicita apoi casarea autonomiei Bisericii Ortodoxe Române. Se aveau în vedere măsuri pentru stingherirea absolută a educației preoților și a învățătorilor români. De asemenea se avansau măsuri în vederea maghiarizării școlilor secundare românești. Totodată se preconiza interzicerea culturii românești în Ungaria. În acest sens, pentru început se cerea ca „ activitatea <<Astrei>> să fie supusă

¹ Octavian Goga în *corespondență*, vol.I, ediție de Mihai Bordeianu și Ștefan Lemny, București, 1983 p.308.

² Roman R. Ciorogarie, *Zile trăite*, partea I. *Războiul mondial până la armistițiu*, ediție de dr. Viorel Faur, Oradea, 1994 p.92.

celui mai sever control al statului". Nu erau neglijate nici despărțămintele care urmau să fie create doar dacă au cel puțin 200 membri activi.

Nici presa nu era scutită de lovituri. Ziarele românești trebuiau desființate prin condamnarea gazetarilor români, anularea carnetelor de gratuitate pe căile ferate pentru ziariștii români.

Lovitura de grație trebuia dată prin distrugerea românilor pe teren economico-financiar.¹

Din fericire, acest plan diabolic nu a fost aplicat decât în parte.

În anul 1910 urmau să aibă loc alegeri parlamentare. La 20 februarie s-a desfășurat ședința Comitetului Național al P.N.R. sub președinția lui Gh. Pop de Băsești. Aici s-a luat act de declarația lui T. Mihali, despre criza politică, dizolvarea Camerei fiind iminentă. Tot acum s-a hotărât convocarea la Sibiu a conferinței electorale atunci când dizolvarea va fi fapt implicit. A doua zi a fost aleasă o comisie alcătuită din zece persoane: Gh. Pop de Băsești, V. Lucaci, T. Mihali, I. Maniu, N. Ivan, A. Lazăr, V. Goldiș, Al. Vaida Voievod, A. Vlad și V. Braniște, în vederea pregătirii alegerilor. Sediul comisiei a fost fixat la Budapesta.² În 10/23 martie 1910 s-a ținut ședința comisiei de zece pentru a stabili lista candidaților care urma să fie supusă aprobării Conferinței generale electorale.³ Această conferință a avut loc în data de 23 martie / 5 aprilie 1910. La ea au participat 268 de reprezentanți aleși ai P.N.R. Alături de liderii partidului s-au aflat și o serie de delegați țărani precum: N. Lăzăreanu din Șiria, A. Bălan și Gh. Pâlcu din Comloș. Conferința a decretat în unanimitate „susținerea intactă a programului politic din 1881 și a deciziunilor programatice aduse de conferințele electorale ulterioare”. Acest înalt for a aprobat adoptarea activismului politic proclamat în 1905. El a chemat la întărirea solidarității politice a tuturor românilor și protesta împotriva acțiunilor de maghiarizare forțată întreprinse de autoritățile de la Budapesta. Era aprobată, de asemenea activitatea desfășurată de deputații români membri ai clubului parlamentar al naționalităților, pe care-l invita să-și mărească eforturile în conformitate cu programul P.N.R..⁴ În vederea conducerii campaniei electorale, care se apropia cu pași repezi s-a ales un comitet electoral executiv compus din 30 de membri între care se află și I. Maniu.

I. Maniu a participat activ la lucrările conferinței. El a trecut în revistă problemele de perspectivă care stăteau în fața partidului. Cunoscutul om politic a propus acestui înalt forum spre discutare mai multe rezoluții dintre care prima și cea mai importantă era menținerea neatinsă a programului din 1861 completat la 10 ianuarie 1905. Celelalte rezoluții vizau înfăptuirea solidarității politice cu toate partidele naționalităților care luptau pentru democratizarea țării, dreptul de liberă funcționare a partidului.⁵

Maniu a desfășurat o susținută activitate în cadrul campaniei electorale. El a colaborat cu fruntașii bănățeni în special cu Valeriu Braniște. Într-un mesaj expediat la 24 aprilie 1910 din Blaj, Maniu îi propunea lui V. Braniște candidatura

¹ Onisifor Ghibu, *Un plan secret al guvernului unguresc din 1907 privitor la maghiarizarea românilor din Transilvania*, ediție de Stelian Vasilescu, Oradea, 2000, p.53 – 74.

² *Lupta*, XII, nr.23, din 9/12 februarie; nr.24, din 10/23 februarie; nr.25 din 11/24 februarie 1910; *Drapelul*, Lugoj, nr. 15, din 9/12 februarie 1910.

³ *Drapelul*, X, nr.29 din 13/26 martie 1910.

⁴ *Ibidem*, nr.34, din 25 martie/7 aprilie

⁵ L.Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900 – 1914*, Cluj- Napoca, 1986, p.133.

lui Valer Moldovan în comitatul Timiș, care a fost acceptată la Recaș.¹ Într-o altă scrisoare expediată din Blaj, la 9 mai 1910, tot lui V. Braniște, Maniu îi cerea să-i trimită „prin Vlad lista definitivă a candidaților din Banat, căci absolut nu se mai poate amâna”. Totodată îi propunea să accepte candidatura lui Erdeli la Rittberg „, pentru cazul când badea George va lua Cehul”. Autorul scrisorii își motiva propunerea prin faptul că Erdeli „, e un om cuminte și isteț. Știe și nemțește”.²

Cu toate acțiunile întreprinse, I Maniu nu a reușit în 1910 să intre din nou în Parlamentul de la Budapesta. Concursul autorităților administrative maghiare a fost substanțial, deoarece el devenise incomod pentru guvernării unguri, întrucât în Camera din capitala Ungariei avusese o atitudine fermă în apărarea intereselor naționale românești. Iuliu Maniu mărturisea de altfel într-o scrisoare expediată din Arad la 12 iunie 1910, lui V. Braniște că „Trântirea mea a fost hotărâtă irevocabil cu 10 zile înaintea alegerilor”. Totuși, alegătorii români, potrivit lui Maniu „s-au purtat admirabil. Mandatul nu mi l-au putut cucerii”.³

Se încheia acum o nouă etapă în activitatea politică a lui Iuliu Maniu. În Parlamentul de la Budapesta el a apărut cu cinste interesele naționale românești. A combătut cu fermitate politica de deznaționalizare promovată de autoritățile maghiare. A cerut drepturi și libertăți pentru românii transilvăneni. A dovedit curaj și demnitate, spirit civic și patriotism fierbinte.

¹ Valeriu Braniște, *corespondență*, vol.III 1902 -1910, ediție de Valeria Căliman și Gheorghe Iancu, București, 1989, p.228, doc 219; *Drapelul*, X, nr. 48, din 1/13 mai 1910.

² V.Braniște, op. cit., p. 47. vol.III, p.233 – 234, dec.228

³ *Ibidem*, p.243, doc.242; vezi și Radu Păinzan, *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire*, Timișoara, 1993 p.64.

ALBERT ZIEGLER LA SIGHISOARA. IMPACTUL PRIMELOR DEMONSTRATII AVIATICE LA NIVELUL CONSTIINTEI COLECTIVE

NICOLAE TEȘCULĂ

Albert Ziegler à Sighișoara. L'impact des premières démonstrations aviatique au niveau de la conscience collective (Résumée)

Le présent étude envisage la première démonstration aviatique à Sighișoara faite en 1913 par l'aviateur Albert Ziegler et la modalité dont ce meeting aviatique avait déterminé des transformation profondes au niveau de la conscience collective des participants.

Societatea europeană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primul pătrar al secolului al XX-lea a suferit un amplu proces de transformare, care poartă amprenta fenomenului amplu al modernizării. Acest proces a determinat modificări nu doar în plan politic, economic, social, ci ajunge să afecteze și teritoriul sensibil al mentalităților colective pe care le modelează, lucru sesizabil prin transformările petrecute la nivelul vieții private, prin noile concepte privind lumea și viața, raporturile inter-umane, modul de aranjare al locuinței, noi mode vestimentare etc. Deci transformări a ceea ce noi numim convențional „mod de viață”.

„Modul de viață” se situează la întâlnirea dintre stilul de viață și condițiile de viață. Stilul de viață este produsul alegerii personale și a gusturilor, fiind expresia libertății de decizie în viața cotidiană, iar condițiile sunt definite prin caracteristici în plan social ale individului. Putem spune că societatea sau indivizii pot influența alegerea stilului de viață și exprimă diverse practici concrete ale vieții cotidiene și a timpului în afara muncii.¹

În această perioadă avem de a face cu o altă împărțire a timpului zilei, al anului, apare o distincție netă între timpul muncii și timpul liber, apare noțiunea de vacanță, văzută ca o schimbare necesară de activitate. Odihna și binefacerile naturii par o alternativă firească la timpul de lucru.² Astfel, omul se diferențiază profund de înaintașii săi, pentru el simbolurile și privilegiile tradiționale își pierd din semnificație, are un nou concept privind relațiile inter-umane și a spațiului.³

Aspectele modernizării nu puteau să ocolească Transilvania, aflată într-un proces amplu de transformare, de industrializare, de urbanizare; transilvăneanul de rând fiind tot mai aproape de ceea ce se petrece în Europa, este în contact permanent cu paradigmele occidentale pe care încearcă să le modeleze și să le însușească.

Sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, perioadă cunoscută și sub numele de *La belle époque*, a adus cu sine și apariția unor inovații în

¹ Johanne Charbonneau, Madeleine Gauthier „ Introduction. Culture et mode de vie” în *Loisir et société/Society and Leisure*, vol. 24, nr. 2, Presses de l'Université du Québec, 2002, p.349.

² Philipe Aries, Georges Duby, *Istoria vieții private*, ed. Meridiane, București, 1997, vol.VII, p. 188.

³ Ute Fervert, H.-G. Haupt, *Omul secolului al XIX-lea*, ed. Polirom, Iași 2002, p.14.

domeniul tehnic, inovații menite de a ajuta omul în activitatea sa de zi cu zi, elemente care se transpun în ceea ce azi numim *confortul unei societăți*.

Dintre aceste invenții, omul vine în contact mai ales cu *trăsura fără cai*, deci cu automobilul, cu rețelele de cale ferată, unde vitezele trenurilor sunt tot mai mari. Apar acum marile vapoare cu abur-transatlantice, care transportă cu o viteză uimitoare o multitudine de oameni, lucru care a determinat alături de dezvoltarea telegrafiei ca distanțele să se scurteze, circulația bunurilor și a informațiilor să fie foarte rapidă.

Credem însă că una dintre cele mai spectaculoase invenții care a marcat profund mentalitatea colectivă și a determinat mutații puternice la nivelul conștiinței a fost apariția *avionului*. Încă din antichitate omul a fost fascinat de modul în care zboară păsările, iar mitul lui Icar explică foarte bine neputința omului în a putea să-și depășească limitele impuse de legiile gravitației. Cu toate că încă din Renaștere s-au încercat o serie de experimente mai mult prin scrieri decât practice, abia secolul al XIX-lea va duce la apariția balonului, care prin utilizarea aerului cald reușea să ridice pe om în aer. Această perioadă, pe care istoricii au numit-o *viacul viteze*, debutează cu o serie de inovații în domeniul aviației, opera unor entuziaști ingineri visători, care la începând cu primii ani ai secolului XX vor aduce o serie de inovații, care vor determina în cele din urmă apariția primelor aparate de zbor cu motor.

Aceste invenții se înscriu în direcția inaugurată încă din secolul al XIX-lea în care tehnicienii, inginerii își câștigă reputația de a deveni geniali, de a deveni conștienți de propriile lor capacități, astfel prin invențiile și experimentele lor, ei reprezintă în epocă prototipul progresului.¹

Această epocă aduce cu sine și inaugurarea primelor demonstrații aviatice, care vor determina mai apoi moda mitingurilor aviatice, la care vor participa mii de persoane venite pentru a vedea noile *minuni* în domeniu și în același timp de a privi măiestria piloților în a conduce și stăpâni aceste aparate. Dacă la început doar cetățenii marilor orașe puteau să fie martorii noilor cuceriri ale științei, începând cu deceniul al doilea al secolului avem de a face cu prezența marilor pionieri în domeniul aviației și în micile orașe.

Pentru Sighișoara, primele demonstrații în domeniu au loc destul de târziu, abia în anul 1913, când aviatorul originar din Codlea, Albert Ziegler, va realiza primul miting aviatic în toamna anului 1913. Putem spune că orașul de pe Târnava Mare a fost unul dintre ultimile orașe, unde a avut loc un miting aviatic și chiar orașe mai mici din apropiere au fost martorele unor demonstrații aviatice mult mai înainte, dacă ar fi să aducem exemplul orășelului Dumbrăveni, care în 1912 a primit vizita lui Aurel Vlaicu.²

După cum arătam, în toamna anului 1913 ziarele sighișorene informează publicul cititor asupra primului zbor demonstrativ din Sighișoara susținut de transilvăneanul Albert Ziegler. Născut în 9 aprilie 1888 la Codlea într-o familie de meșteșugari sași, încă de mic copil se va evidenția prin pasiunea sa pentru „zbor”, după terminarea școlii generale va învăța meseria de lăcătuș la Brașov, unde se va evidenția printr-o serie de invenții în domeniul construcțiilor de motoare, ceea ce îi va aduce și un premiu din partea Camerei de Comerț și Meșteșuguri din Brașov. După terminarea studiilor va părăsi țara, călătorind prin

¹ *Ibidem*, p. 10.

² Legat de mitingul aviatic al lui Aurel Vlaicu vezi articolul „Der Schauflug Vlaicus in Elisabethstadt. (Mittwoch den 11. September), în *Schäßburger Zeitung*, nr.74, Sonnabend, den 14. September 1912, 40 Jahrgang, p. 294

Europa. Va lucra în domeniul cercetării construcțiilor de motoare în Elveția și după o călătorie prin Franța și Marea Britanie se va angaja la firma *Siemens-Schuckert*, unde va face planurile pentru primul său aparat de zbor. Beneficiind de sprijinul concetățenilor săi din Țara Bârsei, care îl ajută cu 15.000 de coroane își va construi avionul. Se întoarce în Transilvania, unde va organiza mai multe mitinguri aviatice. În primul război mondial va fi pilot șef în aviația austro-ungară, iar după război devine profesor de zbor. Moare în Germania la Halle an der Saale în 1946.¹

Prezența sa la Sighișoara este menționată încă din numărul din 18 octombrie 1913 a lui *Schäßburger Zeitung*, unde se arăta: „Concetățeanul nostru Albert Ziegler, pilot în Johannesthal lângă Berlin va organiza un zbor demonstrativ, joia următoare 23 octombrie a.c. când va decola la orele 2 în lunca Albeștiului.” La locul zborului va pleca un tren special la ora 1 după amiază din gara centrală Sighișoara și va aduce spectatorii înapoi la ora 4 după amiază. Prețul dus-întors al călătoriei pentru o persoană este de 40 h. Pentru demonstrația de zbor vor fi emise bilete de 2. k., 1 k și 50 h. (...) Pilotul Ziegler se va ridica în aer de mai multe ori, invitând să participe și un pasager”.²

Evenimentul credem că a determinat o curiozitatea sighișorenilor, care își doreau probabil să vadă în primul rând minunea realizată de Ziegler, iar acesta vine în întâmpinarea acestui deziderat: „Miercuri 22 a a(cestei n.n) l(uni n.n) va fi expus și va putea fi vizitat aparatul de zbor în curtea Casei Orașului contra unei taxe de 50 h. Se aduce în atenție faptul că biletele necesare vor putea fi luate de la mai multe magazine, care vor fi menționate evident prin plăcuțe corespunzătoare. Biletele sunt cu 20 h. mai ieftine decât la locul zborului. Dacă din cauza unei vremi nefavorabile zborul nu va avea loc vor fi returnate cu 10 % rabat pentru costuri.” Tot cu această ocazie li se aduce la cunoștință celor doritori de a participa la acest eveniment au obligația de a respecta o serie de reguli necesare pentru buna desfășurare a întregii acțiuni: „Publicul va fi prevenit numai din locurile plătite să privească; din orice alt loc va fi îndepărtat de organele de siguranță. Legat de atitudinea publicului în timpul zborului aceasta va fi adusă la cunoștință de o ordonanță specială a poliției.”³

Întreaga organizare a evenimentului aviatice determină pregătiri detaliate asupra modului în care întreaga luncă a Albeștiului va fi amenajată. Lucrările sunt supravezate însuși de aviator, dar mai bine să lăsăm textul să vorbească: „Demonstrație aviatice. Aviatorul, concetățeanul Albert Ziegler este venit de ieri și personal a supravegheat pregătirile pentru zborul său demonstrativ. (...) Locul de zbor va fi nivelat și vor fi construite câteva poduri necesare peste șanturile de apă. Dacă vremea bună continuă, ziua de zbor va deveni o sărbătoare.” Tot acum sunt pregătite locurile pentru spectatori și se explică modul de aranjare al acestora: „Primul rând (al spectatorilor n.n.) se distinge prin această că pe de o parte poate fi văzut întregul teren de zbor și pe de altă parte spectatorii pot observa din acest spațiu toate fazele zborului, decolări, aterizări, pregătiri s.a.m.d. Altă parte a terenului de zbor este rezervată rândurilor 2 și 3. În interesul siguranței publice se va acorda o atenție deosebită și căpitania de poliție a emis

¹ Martin Rill, Manfred Wittstock „Der Sächsische Flugpionier“ în *Neuer Weg*, nr. 10699, Mittwoch, den 19. Oktober 1983, p. 4.

* localitate aflată la aceea vreme la 5 km de Sighișoara.

² *Schäßburger Zeitung*, nr. 84, Sonnabend, den 18. Oktober 1913, 41 Jahrgang, p. 335.

³ *Ibidem*.

o ordonanță ...". În acest sens se arată că pentru a elimina aglomerația „...biletele au fost vândute în mai multe locuri în oraș...”¹

Dacă s-a făcut o prezentare a locului de desfășurare a demonstrației aviatice, articolul continuă prezentând câteva din realizările pilotului și faptul că aici va lua în demonstrația sa aviatică și un pasager : „Zborurile concetățeanului nostru în Brașov sunt în general reușite. Domnul Ziegler a zburat de mai multe ori, a înconjurat întreaga Țară a Bârsei și a urcat până la vârfurile Carpaților. De mai multe ori a luat cu el pasageri. Și la Sighișoara a înștiințat deja un pasager care a fost interesa, așa că vom fi spectatorii unui zbor cu un oaspete.”²

În sfârșit și ziua evenimentului, după cum se arată în paginile ziarului acesta a animat întreaga activitate a urbei și a determinat o atenție sporită din partea cetățenilor orașului și a locuitorilor satelor învecinate: „La 23 octombrie a.c trebuie s-a observat, că în întreaga dimineață era în aer o așteptare, care se vedea în înfățișarea oamenilor, (...) la care pilotul Albert Zielger, concetățeanul nostru va arăta în primul rând noutatea : **omul zboară**. Acesta era gândul dominant. Către amiază începu migrarea poporului la lunca Albeștiului. Cu trăsura sau pe jos curgea în șiroaie multimea pe stradă într-acolo, iar trenul special a sosit la 1,30. Pe terenul de zbor stăteau deja lungi rânduri de oameni, să fi avut 3000-4000 (de suflete n.n); o societate multicoloră; orășeni și țărani din satele apropiate, între care și secui; adulți, adolescenți, copii. Organele de siguranță mențin o ordine exemplară, poliția noastră întărită cu aproximativ 40 de jandarmi, pompierii voluntari și elevii pompieri. De-a lungul barierei ridicate stătea multimea, stegulețe roșii delimitau granița platoului în zbor. Într-un scurt spațiu cânta arii vesele fanfara din Bratei. Și ambulanța era existentă(...)”.³

Momentul decolării avionului este unul fascinant pentru privitori, ziaristul reușește să prezinte modul cum acest moment, unic în viața majorității spectatorilor are un impact deosebit la nivelul conștiinței colective : „... motorul (...) duduie, tună, zborul începe, ambele roți se mișcă, se câștigă aer sub aripi (...) și strabate înălțimea (...) urcă și urcă și este mic în îndepărtarea albastră nesfârșită, în spate se observă un lung nor de fum subțire. Este cea mai frumoasă priveliște a zilei. E ca un vis, care devine realitate, un vis fericit, care se ridică spre cer (...) ochi sclipind se văd la oameni. Lângă mine fiecare spune : <De sentimentul pe care îl am acum probabil voi fi invidiat!> Un altul strânge mâna vecinului său. Nu îl cunoaște, dar aici există doar sentimentul transmis de la om la om.

Îndepărtatul zgomot revine, pasărea minunată devine mare și e aproape. La liniștea îngrijorătoare din aerul îndepărtat vine Ziegler din nou înainte în zborul său minunat. Tunetul motorului mutiliază, avionul planează pe lângă grupul de privitori, atinge pământul, se balansează slab, apoi elastic (...) Cu acest zbor Ziegler se ridică la înălțimea de 500-600 m.

(...) Fanfara intonează, agitație în toate inimile. Ziegler stă în aparatul său, un grup se apropie de el, sunt studenții săi, care îi oferă o coroană de onoare în culori roș-albastre. (...) Numai cântecul vâjâie în aer: << Eu sunt sas și o spun cu mândrie>>. Se schimbă discursuri! Se vede, cum Zielger dă mâna (...) cu vorbitorii.”⁴

¹ Idem, nr. 85, Mittwoch, den 22. Oktober 1913, 41 Jahrgang, p. 339.

² Ibidem.

³ Idem, nr. 86 Sonnabend, den 25. Oktober 1913, 41 Jahrgang, p. 342.

⁴ Ibidem.

Această atmosferă sărbătorească este umbrită de un incident care are rolul de a distruge atmosfera festivă a evenimentului și prefigurează pericolul zborului cu avionul: „*Ziegler a luat cu el un pasager*”. Este vorba de funcționarul bancar Pfuhl apoi: „*Pilotul urcă din nou frumosul monoplan. (...) Din nou duduie motorul, face semn curajosului însoțitor(...) și aparatul se înalță încet în aer. Se petrece ceva de neimaginat. După un scurt zbor de circa 30 până la 40 m deasupra pământului, mai departe spectatorii nu au putut vedea mai mult. Nici un om nu știe ce s-a întâmplat, dar are sentimentul că poate să se fi întâmplat ceva, Ziegler urcă din nou, apoi nu se mai vede. Mulțimea stă ca la început la locul ei, numai un automobil se vede gonind nebunește, (...) se află în sfârșit: Ziegler trebuie să fi avut o aterizare forțată, motorul nu i-a funcționat bine, (...) Ziegler se decide a ateriza, poate doar în apropierea satului Albești, nu mai poate să se întoarcă planat, ci abrupt coboară, aparatul său mândru e distrus de pământ, Ziegler și pasagerul său sunt din fericire doar ușor răniți. Acesta a fost evenimentul zilei.*”¹

Din fericire întrega întâmplare se termină bine și este momentul în care dintr-un simplu pilot, acest eveniment îl transformă într-o vedetă pe Ziegler, în ceea ce mai apoi va deveni un *Star*. Apariția conceptului de *vedetă* la începutul secolului XX, prefigurează un nou model social, care mai ales în a doua jumătate a viacului se va bucura de atenția publicului. Acesta este un individ care a dobândit un succes deosebit într-un public larg, devine practic un actor la divertismentului popular și de cele mai multe ori se circumscriu unui spațiu lingvistic sau unei națiuni. Apariția acestui tip de personaj cu un rol central în societate este determinat în mare parte tocmai de noile invenții în masă care au constituit premisele apariției primelor staruri.²

Lucrul acesta este prefigurat și de apelul patetic făcut de redacția lui *Schäßburger Zeitung* imediat după prăbușire: „*După primul succes la Brașov și după mărețele și frumoasele zboruri la Sighișoara, pe tânărul nostru aviator Albert Ziegler l-a afectat o grea nenorocire*”. Continuă apoi, făcând recurs la sentimentele naționale cu o comparație la alți aviatori străini greu încerați: „*Marele popor german a dat contelui Zeppelin la realizarea planului său milioane(...), concetățenii noștri români au aviatorul lor Vlaicu și l-au onorat și stimat(...) Noi avem în Albert Ziegler un aviator plin de viață, care prin activitatea sa de bază și-a dovedit capacitatea pe marile terenuri de zbor, aducând onoare numelui sășesc în aviație*”. Și astfel datoria cetățenească este aceea de a-l susține : „*...cu toate forțele și de a nu lăsa să fie doborâtă onorabilitatea numelui poporului nostru*”.³

Putem spune, că apelul făcut de foaia sighișoreană se dovedește a fi bine primit, deoarece în luna următoare Ziegler mulțumește sighișorenilor pentru ospitalitate și arată că construcția avionului său este gata de zbor, fiind nevoie, doar de o serie de zboruri de probă, până când noul aparat să fie gata: „*Construcția nouă a mașini de zbor la Sighișoara este gata. (...) În Sighișoara și împrejurimi din păcate nu este posibil (un zbor de încercare și n.n.) a găsi pentru zborul mașini un loc necesar de aceea aparatul va fi dus la Sibiu, unde este (...) un loc de exerciții pentru probe (de zbor n.n.)*”.⁴

¹ *Ibidem*.

² Ricarda Stobel „Starul” în *Omul secolului XX*, vol. coord. de Ute Fervert, H.-G. Haupt, ed. Polirom, Iași, 2002, p. 56-57.

³ *Schäßburger Zeitung*, nr. 86 Sonnabend, den 25. Oktober 1913, 41 Jahrgang, p. 342.

⁴ *Idem*, nr. 96, Sonnabend, den 29. November 1913, 41 Jahrgang, p. 383.

Cu ocazia Crăciunului anului 1913, Ziegler se gândește să le mulțumească din nou sighișorenilor cu organizarea unui nou miting aviatic, ocazie cu care aflăm și cine i-a oferit sprijin și ajutor : „*Vineri a doua zi de Crăciun la orele 1, 30 după amiaza va zbura Albert Ziegler în Sighișoara la lunca Albeștiului*”. Pe această cale Ziegler mulțumește celor care l-au ajutat: „*Frații Fazekas, care pavilionul lor 6 săptămâni mi- a stat gratuit la dispoziție și mi-a oferit fără costuri material. Mai departe aduc mulțumiri firmei Letz pentru ajutorul nemijlocit, domnului tâmplar Ernst Gräf, pentru extraordinara sa muncă exactă, domnului lăcătuș Hermann pentru aparatul său de sudură autogen, domnului tapițier Müller pentru multa sa trudă și în sfârșit orașului care a oferit lumină gratuită la pregătire și a dat spațiul de montaj la atelierele orașului*”.¹

Deși nu va mai reveni la Sighișoara pentru alte mitinguri aviatice de fiecare dată când va trece cu avionul său deasupra orașului își va arăta grațitudinea pentru sighișoreni și nu va uita că aceștia l-au ajutat. Astfel, în primăvara lui 1914 de două ori va surprinde prin prezența sa deasupra orașului: „*Un nou zbor a lui Ziegler. Joi 2 a a(cestei n.n.) I (uni n.n.) în această înălțătoare zi de primăvară a zburat pilotul Ziegler și s-a arătat concetățenilor săi veniți la târg în Sighișoara. A înconjurat de mai multe ori cetatea și Biserica din Deal*”.² După numai o săptămână paginile aceluiasi ziar menționau o nouă prezența a pilotului deasupra orașului și dădea câteva date legate de performanța avionului său: „*Pilotul Ziegler a surprins sighișorenii azi dimineață la orele 8,30 cu un zbor. A realizat mai multe luping-uri deasupra cetății, a zburat spre Mediaș, unde mercuri (...) va organiza un miting aviatic . Ziegler a părăsit Sighișoara cu 10 minute înainte de ora 9 și la 10 minute după ora 9 a ajuns în Mediaș. Acceleratul nostru are nevoie pentru parcurgerea distanței de 40 Km de 42 până la 44 de minute. Ziegler a dezvoltat o viteză de 120 km/oră. (...) Ziegler a avut de data aceasta un pasager: domnul locotenent major cavalier von Nachodsky*”.³

Din păcate aceste demonstrații aviatice vor fi întrerupte după doar câteva luni, în vara anului 1914, când asasinarea prințului moștenitor al coroanei austro-ungare Franz Ferdinand la Sarajevo, va duce la izbucnirea primului război mondial.

Aceste demonstrații aviatice au avut un impact masiv la nivelul sensibilității colective, au determinat o vie emoție la nivelul participanților. Totodată aceste mitinguri aviatice prezintă sentimentul dominant prezent la nivelul conștiinței colective a indivizilor trăitori în acest final al perioadei numite *la belle epoque* și anume că toate limitele fizice și psihice ale omului pot fi depășite. În acest sens accidentul lui Albert Ziegler la Sighișoara reprezintă un exemplu evident .

Această tendință poate explica de pildă pe de o parte ororile pe care cele două tabere militare le-a făcut în așa numitul *Mare Război*, când s-au experimentat o serie de arme și procedee de distrugere în masă. Pe de altă parte această mentalitate prezentă la nivelul conștiinței colective va determina un apel tot mai direct la știință, element fără de care societatea umană nu ar fi putut să evolueze din punct de vedere tehnologic până acum.

Nu putem încheia fără a menționa faptul că această legătura specială, care se va crea între Ziegler și sighișoreni după primul zbor al său în urbea de pe Târnava Mare, va duce în cele din urmă transformarea primului într-o vedetă *avant la lettre*. Acest model al *starului* creat tocmai de presă, după prăbușirea sa

¹ *Idem*, nr, 104, Mittwoch, den 24. Dezember 1913, 41 Jahrgang, p. 411.

² *Idem*, nr,27, Sonnabend, den 4 .April 1914, 42 Jahrgang, p. 107.

³ *Idem*, nr,29, Sonnabend, den 11 .April 1914, 42 Jahrgang, p.115.

pe lunca Albeștiului, credem că ar fi avut toate șansele de a evolua cu anii, preluând toate atributele specifice acestui model social specific secolului XX, dacă izbucnirea primului război mondial nu i-ar fi curmat promițătoarea sa evoluție în calitate de pilot și constructor de avioane. Așa toată activitatea sa în domeniul pionieratului în aviație a căzut într-un cvazi-anonimat, meritele sale în domeniul aeronauticii fiind cunoscute și apreciate doar de sașii ardeleni, popor din care și Ziegler făcea parte.

Primul zbor a lui Ziegler în Sighișoara la 23 octombrie 1913

MUZEELE SĂSEȘTI DIN TRANSILVANIA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

VASILE CIOBANU

Die siebenbürgisch-deutschen Museen, 1918-1948 (Zusammenfassung)

Die sächsischen Museen Siebenbürgens nahmen unter den Kulturinstitutionen Transsilvaniens eine eigene Stellung ein. Sie boten den Siebenbürger Sachsen die Möglichkeit, ihre Sachkultur vorzustellen und damit gleichzeitig identitätsstiftend zu wirken. Die ersten musealen Sammlungen des evangelischen Hermannstädter Gymnasiums werden schon im 15. Jh. erwähnt. Desgleichen öffnete 1817 das Hermannstädter Brukenthal-Museum als erstes in Siebenbürgen dem Publikum seine Tore. Bis zum Ende des 1. Weltkriegs entstanden weitere sächsische Museen, so daß 1922 von dem vom Kunstfachmann Coriolan Petranu verzeichneten 27 siebenbürgischen Museen 7 sächsische Einrichtungen waren.

Eine herausragende Stellung nahm auch nach 1918 das Brukenthal-Museum ein (die Gemäldegalerie, die archäologische Sammlung, die numismatische Sammlung, die Glypthothek, die Mineraliensammlung, die Handschriftensammlung, die Kupferstichsammlung und die Bibliothek), das zu Beginn im Jahr 1918, in 8 Abteilungen gegliedert war zu denen später noch 2 hinzu kamen (die kirchliche Altertümer und die Volkskunde). Dies Museum wurde desgleichen auch die bedeutendste wissenschaftliche Institution der Deutschen im Rumänien, die auch eine deutsche Publikation herausgab. Das zweitgrößte, bedeutende sächsische Museum war das Museum des Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt. Auch dies Museum besaß (seit 1895) ein einiges Ausstellungsgebäude mit 6 Abteilungen. Beide Museen gingen 1946 im Staatsbesitz über.

In Kronstadt kam es 1908 zur Gründung des Burzenländer sächsischen Museums mit den Abteilungen: Archäologie, Naturwissenschaften, Volkskunde, kirchliche Altertümer, aber auch mit einer Sammlung von Gemälden und Zeichnungen Kronstädter Künstler sowie Unterlagen zur Entwicklung der Stadt Kronstadt. Auch hier gehörte die Herausgabe Obliegenheiten der Institution.

Ein renommiertes Museum besaß desgleichen Schäßburg, untergebracht im Stundturm der Stadtbefestigung, in dem die Ortsgeschichte, das Zunftwesen Wirtschaft und Kultur dargestellt und lokaler Persönlichkeiten gedacht wurde; Auch vorgeschichtliche Exponate, alte Waffen und solche der Farmazie gehörten zum Museumsinventar. Während der Zwischenkriegszeit wurde in der Stadt ein "Landeskirchliches Schulmuseum" durch Prof. Heinz Brandsch gegründet. Desgleichen wurde in der Sakristei der Klosterkirche eine sächsische Heimatmuseum ins Leben gerufen, das eine sächsische Bauernstube zeigte.

Kleine Museen, die vor allem der sächsischen Geschichte gewidmet waren existierten auch in Mühlbach und Mediasch, aber auch in Bistritz, wo in der Zwischenkriegszeit ein Museum gebaut wurde.

Überall aber, im beinahe jedem sächsischen Dorf, bemühten sich Pfarrer und Lehrer alte Ausstellungsstücke der siebenbürgisch-sächsischen Stadtkultur zusammen zu tragen, altes Schrifttum zu sammeln sowie das lokale Brauchtum zu studieren, zu fördern oder neu zu beleben, bisweilen wissenschaftlich zu bearbeiten. All diesem beherzten Menschen ist es zu verdanken, daß die siebenbürgisch-sächsische Gemeinschaft bis heute unschätzbare kulturelle Werte bewahren konnte.

Muzeele săsești au ocupat un loc distinct între instituțiile de acest gen din Transilvania interbelică. Odată cu interesul sporit din ultimele decenii pentru istoria contemporană a sașilor, manifestat în România, dar mai ales în Germania,

au apărut o serie de lucrări care abordează în context sau chiar în mod special evoluția muzeelor săsești.¹ Folosind aceste lucrări, scrierile de epocă, unele documente de arhivă și presa vremii am încercat o trecere în revistă a muzeelor săsești și a evoluției lor în perioada 1918 -1948.

Unirea Transilvaniei cu România, la 1 Decembrie 1918, a însemnat pentru sași începutul unei epoci noi. Sașii, care erau aproape un sfert de milion, au devenit nucleul minorității germane din România, numărând 750 000 de locuitori. Cultura săsească, inclusiv muzeele, evolua în condiții noi. Marile muzee urmau să devină adevărate institute de cercetări științifice dar nu dispuneau de baza materială necesară. Rudolf Spek (1893 -1953), custode al Muzeului Brukenthal, a propus, în 1921, un plan de concentrare a muzeelor și bibliotecilor sibiene într-o instituție cu rol de centru coordonator.²

Muzeele săsești au ocupat un loc distinct între instituțiile de acest gen din Transilvania. Dacă sașii alcătuiau cca 10% din totalul populației transilvănene, ei dispuneau, în 1922, de 7 din cele 27 muzee ale Transilvaniei, adică peste 25%.³ Pentru sași, ca și pentru alte popoare, muzeele au făcut parte dintre mijloacele de afirmare și păstrare a identității naționale. Primele colecții muzeale sunt atestate încă din secolul al XV-lea.

Cel mai cunoscut și cel mai important era, în perioada interbelică, Muzeul Brukenthal din Sibiu. Bazele acestuia au fost puse în anul 1802, când baronul Samuel von Brukenthal (1721-1803), fost guvernator al Transilvaniei între anii 1777 și 1787, cunoscut colecționar, interesat în același timp de artă și de știință, a lăsat prin testament, gimnaziului evanghelic din Sibiu, colecțiile sale de tablouri, minerale, antichități, gravuri, numismatică, biblioteca sa și 36 000 de florini pentru a se deschide un muzeu în palatul său din Piața Mare. Acesta a fost deschis pentru public în 1817, fiind cea mai veche instituție muzeală din țară și chiar din sud-estul Europei.⁴ După o evoluție dificilă dar ascendentă, în timpul primului război mondial, la apropierea trupelor române, colecțiile au fost evacuate la Budapesta, de unde au fost înapoiate, în cea mai mare parte, în 1919. O ladă cu obiecte ale muzeului a fost însă restituită abia în anul 1922.⁵ La începutul

¹ Michael Kroner, *Kulturleistungen der Siebenbürger Sachsen*, Nürnberg, s.n., 2000; Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918-1944*, Editura hora, Sibiu, 2001; Carol Göllner, *Samuel von Brukenthal. Sein Leben und Werk in Wort und Bild*, Kriterion Verlag, Bukarest, 1977; Ioan Opreș, *Protejarea măntuirilor cultural-artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988; Gudrun-Liane Ittu, *Muzeul Brukenthal de la constituirea colecțiilor până în zilele noastre*, Forumul Democrat al Germanilor din România, Sibiu, 2000; Eadem, *Geschichte des Brukenthalmuseums von den Anfängen bis 1948*, Monumenta Verlag, Sibiu/Hermannstadt, 2003; Heinz Heltmann, *Zur Geschichte naturwissenschaftlicher Forschungen in Siebenbürgen*, în *Wege landeskundlicher Forschung. 25 Jahre Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde 1962-1987*. In Kommission Böhlau Verlag, Köln, Wien, 1988, pp.52-72; Alfred Prox, *Zur Geschichte des Burzenländer Sächsischen Museums in Kronstadt*, în *Naturwissenschaftliche Forschungen über Siebenbürgen*, vol.II, Böhlau Verlag, Köln, Wien, 1984, p.45-68 ș. a.

² Rudolf Spek, *Neue Aufgaben und Richtlinien für unsere Museen*, în "Ostland", Sibiu, III, nr.17, iunie 1921, pp.480-491; Arnold Müller, *Zum Ausbau eines Institutes für heimische Naturforschung*, în "Ostland", Sibiu, II, nr.9, iunie 1920, pp.452-453; Julius Bielez, *Die volkskundliche Sammlung des Baron Brukenthalischen Museums*, în "Klingsor", Brașov, an 7, nr.3, 1930, p.91.

³ Coriolan Petranu, *Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Trecutul, prezentul și administrarea lor*, București, Cartea Românească, 1922, p. 36.

⁴ Gudrun-Liane Ittu, *Muzeul Brukenthal de la constituirea colecțiilor...*, pp.36-38.

⁵ Coriolan Petranu, op. cit., pp.226-227; "Dimineața", București, XVI, nr.4 756, 4/22 august 1919, p.3.

perioadei interbelice, muzeul avea opt secții: pinacoteca (cu peste 1300 de tablouri), colecția de stampe, secția arheologică, secția de numismatică, secția de manuscrise, colecția de mulaje, colecția de minerale și biblioteca (peste o sută de mii de volume). Galeria de pictură era cea mai apreciată secție de către profesorul Coriolan Petranu, inspectorul muzeelor din Transilvania. El constata însă un neajuns, prezent și la unele muzee din Apus: o expunere deficitară, din cauză că edificiul fusese construit ca locuință nu ca muzeu și lumina venea din lateral, iar tablourile acopereau întreg peretele, individualitatea lor fiind anulată.¹ Concluzia apreciatului specialist era însă tranșantă: "Galeria Brukenthal joacă incontestabil primul rol: ca bogăție, ca valoare istorică și artistică, nici una dintre galeriile noastre nu se poate compara cu ea".²

De o valoare asemănătoare erau și alte secții ale muzeului: cea arheologică, de stampe, manuscrise, numismatică și biblioteca. Toate erau căutate de cercetători din întreaga țară și chiar din străinătate. Pentru sași, de-a lungul timpului, muzeul a avut mai mult decât o valoare artistică sau științifică. Potrivit opiniei lui Hans Wühr, critic de artă sas, muzeul devenise "nu numai o proprietate inestimabilă a poporului săsesc, ajunsese să fie o parte din conștiința sa de sine".³ Într-adevăr, din 1872, Muzeul era proprietatea gimnaziului săsesc din Sibiu, deci a comunității evanghelice din Sibiu, de fapt a tuturor sașilor. Directorul său din 1928 până în 1948, Rudolf Spek (1893-1953) îl prezenta drept muzeul național săsesc. În 1928 au fost deschise două secții noi: de antichități bisericești și de etnografie. De asemenea, s-au făcut eforturi pentru întreținerea și repararea palatului care-l adăpostea, pentru modernizarea muzeului.⁴ Astfel s-au produs serii de diapozitive - mijloc foarte apreciat în epocă -, s-a redactat o publicație, "Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalschen Museum", revistă editată de Societatea "Prietenii Muzeului Brukenthal" care, în 1937, avea 149 de membri, sprijinind prin contribuțiile lor activitatea muzeului pentru lucrările de modernizare și de extindere.⁵

Realizările Muzeului Brukenthal din perioada interbelică se datoresc și conducătorilor săi, celor din curatoriu care administra Fundația Brukenthal și mai ales custozilor, Michael Csaki (1858-1927), Rudolf Spek, Julius Bielz (1884-1958). Aceștia nu s-au mărginit la activitatea lor strictă, ci au reușit să adune fonduri, să modernizeze muzeul, să întrețină o vastă corespondență, să organizeze expoziții, să adune noi piese și toate acestea cu doar câțiva angajați.

În timpul ultimului război mondial, activitatea muzeului a avut de suferit. Piese de cea mai mare valoare au fost înlocuite din expoziția de bază și împachetate pentru a fi mai apoi evacuate în subsolul palatului și la Agnita. Activitatea depusă a fost concretizată în împachetarea obiectelor muzeale în 305 lăzi. În 1945 și 1946, după trecerea pericolului de distrugere, a urmat operațiunea inversă, de despachetare și de reamplasare în expoziție și în depozite. În contextul măsurilor de pedepsire colectivă a germanilor din România, învinovați de crimele nazismului, în august 1946, o hotărâre a Consiliului de Miniștri "dizolva" Muzeul Brukenthal și Muzeul de Istorie Naturală din Sibiu, patrimoniul

¹ Coriolan.Petranu, *op.cit.*, p.85.

² *Ibidem*, p.86.

³ Hans Wühr, *Das Brukenthalsche Museum in Hermannstadt*, în "Ostdeutsche Monatshefte", Berlin, an 7, nr.3, iunie 1926, p.246.

⁴ "Südostdeutsche Vierteljahresblätter", München, an 22, nr.2, 1973, p.107.

⁵ Arhivele Naționale Direcția Județeană Sibiu (în continuare ANDJ-Sibiu), *Colecția Brukenthal*, KK 1-31, nr.36, nr.37.

lor trecând în proprietatea statului. Muzeul aparținea, de drept, Liceului Brukenthal din Sibiu, iar acesta era al Bisericii Evanghelice C.A. din România. Aceasta a cerut repararea nedreptății, dar în 1948 și liceul a fost etatizat.¹

Al doilea muzeu săsesc, ca mărime și importanță, era considerat a fi Muzeul Societății Ardelene de Științele Naturii din Sibiu. Societatea fusese înființat în 1849 urmărind coordonarea și încurajarea cercetărilor din acest domeniu și răspândirea cunoștințelor științifice. Muzeul s-a constituit din donațiile membrilor Societății care făceau cercetări de teren în întreg spațiul transilvan și în afara lui. Un impuls a însemnat pentru activitatea muzeului inaugurarea sediului propriu, în 1895, folosit și astăzi în acest scop, o construcție ce a îmbogățit patrimoniul arhitectural al Sibiului.² În perioada interbelică muzeul avea 6 secții: zoologie, botanică, mineralogică, etnografică, laborator și bibliotecă. Prin colecțiile și activitatea sa, muzeul de la Sibiu era comparabil cu instituțiile similare din București și Cluj, cu cele din străinătate, cu care se afla într-un intens schimb de idei și publicații. Muzeul avea ca publicație organul Societății, anuarul *"Verhandlungen des Vereins für Naturwissenschaftliche Siebenbürgische Forschungen zu Hermannstadt"*, periodic care ajungea în zeci de biblioteci de specialitate din lume. Prin activitatea lor în cadrul Societății naturalistilor și al muzeului, care s-a îmbogățit permanent prin cercetările de teren întreprinse, s-au remarcat: entomologul Arnold Müller (1884-1934), Daniel Czekelius (1857-1938), Karl Ungar (1869-1933), Alfred Kamner (1852-1932). Creșterea permanentă a colecțiilor a determinat apariția crizei de spațiu în edificiul muzeului.³ În 1948, când Muzeul a fost etatizat, acesta dispunea de circa 500.000 de piese. Meritul custozilor și al Societății este cu atât mai mare, cu cât activitatea depusă era neretribuită.

Rămânând la Sibiu, adevărata capitală a sașilor, devenită în anii interbelici un fel de capitală a tuturor germanilor din România, să mai menționăm că aici și-au avut sediile Muzeul de arme al orașului Sibiu (fondat în anul 1872), inclus în 1920 în Muzeul Brukenthal și Muzeul Societății Ardelene a Carpaților (SKV) creat de Emil Sigerus (1854-1947). Din 1895 acesta și-a avut sediul în edificiul Muzeului de Istorie Naturală până în 1920, când a trecut la Muzeul Brukenthal.

Un muzeu săsesc cu tematică mixtă a existat și la Brașov. Strădanii pentru înființarea unui muzeu au existat aici de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Abia în 1908, însă, 5 pasionați colecționari și-au reunit comorile adunate, întemeind Muzeul Asociației colecționarilor brașoveni, care, din anul următor, s-a numit Muzeul Săsesc al Țării Bârsei (Das Burzenländer Sächsisches Museum). Cei 5 ctitori au fost: Julius Teutsch (1867-1936) fabricant de lichior și pasionat de preistorie, descoperitor, între altele, al ceramicii pictate din cultura Ariușd de la Bod), Friedrich Deubel (1845-1933, mezelar și entomolog), inginerul Gustav Treiber (1880-1973, cercetător al bisericilor - cetăți), Eduard Lehmann, litograf și Franz Podek (1884-1918), funcționar. Valorile adunate erau deosebite, dacă

¹ Gudrun Liane Ittu, *Muzeul Brukenthal de la constituirea...*, pp. 68-70.

² Eckbert Schneider, Hans Martin Stamp, *Societatea Ardeleană de Științe Naturale din Sibiu în cei 100 de ani de existență*, în *"Studii și comunicări. Științe naturale, Muzeul Brukenthal"*, Sibiu, 1970, pp.37-51; Erika Schneider, *Zur Geschichte des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften*, în *"Forschungen zur Volks-und Landeskunde"*, vol.26, nr.1, 1983, pp.56-81. *Der Siebenbürgische Verein für Naturwissenschaften zu Hermannstadt. Societatea Ardeleană pentru Științele Naturii din Sibiu (1849-1949). Jubiläumsband/Volum omagial*. Herausgegeben von/Editat de Heinz Heltmann, Hansgeorg von Killyen, hora Verlag Hermannstadt/Sibiu und/și Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde e V. Heidelberg, 2003, pp.11-34.

³ E. Schneider, H.M. Stamp, *op.cit.*, p.47.

Țigara-Samurcaș, ofițer al armatei române care a intrat în Brașov în 1916 a pus sub pază militară muzeul.¹ Întemeietorii și-au propus să cerceteze Țara Bârsei sub toate aspectele și să prezinte rezultatele obținute, în cadrul muzeului. De la început, muzeul dispunea de o colecție dedicată evoluției Brașovului vechi, prezentând și o machetă de 40 mp. a orașului vechi (machetă care există și astăzi). Celelalte departamente erau: colecția de arme vechi, cea de antichități bisericești, secția de științe naturale (biologie, zoologie, botanică), secția de preistorie, secția de geologie și o galerie de pictură și desene realizate de artiștii localnici și străini.

Din domeniul etnografiei erau prezentate piese de port țăranesc săsesc, ceramică și cusături etc. De relevat că existau asemenea obiecte și pentru a ilustra viața sașilor, cât și cea a românilor și maghiarilor din Țara Bârsei. Muzeul avea, de asemenea, o bibliotecă formată din cărțile adunate de ctitori, cca.10.000 volume, grupate pe domeniile lor de interes: științe naturale, preistorie, etnografie. Sediul muzeului a fost în biblioteca vechiului gimnaziu Honterus iar finanțarea se asigura prin contribuțiile membrilor asociați, prin sponsorizări de la industriașii sași.² În anii '30 muzeul a fost modernizat și a fost redeschis în 1937. De la cele 65 de vitrine existente în 1920, acum erau o sută de vitrine, pe o suprafață de 600 mp. Acum numărul vizitatorilor a crescut mult ajungând la câteva zeci de mii pe an.³ În timpul războiului însă a avut de suferit, deoarece în parte a fost evacuat la Hălchiu din cauza pericolului de a fi bombardat. În 1943-1944, muzeul a fost închis pentru public. Multe obiecte s-au distrus ori au dispărut. În 1947, activitatea muzeului a încetat, fiind expropriat de stat, obiectele ajungând la alte instituții. Activitatea științifică a muzeului se reflectă în bună măsură în anuarul tipărit în 1925, în cele 4 volume ale publicației "*Mitteilungen des Burzenländer Sächsisches Museum*". și în monografia amplă despre Țara Bârsei, toate în limba germană. La conducerea muzeului s-au remarcat Julius Teutsch, urmat de geologul Erich Jekelius (1889-1970), Erhard Antoni (1898-1985) și Alfred Prox (1906-2000).⁴ De menționat și colaborarea strânsă cu cercetătorii români și cu muzeele de profil din alte centre.⁵

În 1941, conducerea nazistă a Grupului Etnic German din România a scos muzeul de sub egida Bisericii Evanghelice și l-a inclus în Uniunea muzeelor, arhivelor și bibliotecilor științifice ale Grupului Etnic German din România, care interzisese denumirile de "sași" și "șvabi", astfel că instituția s-a numit Muzeul Țării Bârsei.⁶

Un important centru muzeistic al sașilor era orașul Sighișoara care dispunea de patru instituții muzeale. Cel mai cunoscut era Muzeul "Vechea Sighișoară", întemeiat prin strădaniile medicului Josef Bacon (1857-1941) în

¹ Alfred Prox, *op. cit.*, pp.45-48.

² *Ibidem*, pp.49-66; Julius Teutsch, *Unser Burzenländer Heimatmuseum*, în "*Kronstädter Zeitung*", anul 100, nr.jubiliar, 24 mai, 1936, pp.44-46.

³ Alfred Prox, *Albert Eichhorn*, în "*Südostdeutsche Vierteljahresblätter*", München, an 21, nr.1, 1972, p.31.

⁴ *Idem*, *Zur Geschichte des Burzenländer Sächsischen Museums*, p.49.

⁵ Heinz Heltmann, *Zur Geschichte naturwissenschaftlicher Forschungen in Kronstadt und im Burzenland*, în *Naturwissenschaftliche Forschungen über Siebenbürgen*. II. Coord. Heinz Heltmann, Böhlau Verlag, Köln, Wien, 1984, pp.19, 25.

⁶ A.Prox, *Zur Geschichte des Burzenländer Sächsischen Museums*, p.63; "*Südostdeutsche Tageszeitung*", Sibiu, an 68, nr.225, 7 decembrie 1941, p.5.

Turnul cu ceas și inaugurat în 1899.¹ Obiectele expuse proveneau din colecția gimnaziului săsesc, de la biserică, de la particulari și au fost grupate în următoarele colecții: arheologică, de antichități bisericești, de arme vechi și obiecte de tortură, de farmacie, în camerele dedicate episcopilor originari din oraș, Friedrich Müller și Georg Daniel Teutsch, cronicarului Georg Krauss și poetului Michael Albert ș. a. Așa cum observa și Coriolan Petranu, muzeul era instructiv și chiar "distractiv", dar era prea puțin sistematizat.²

În cercetările întreprinse, în sporirea patrimoniului muzeului, în organizarea și conservarea obiectelor adunate s-au remarcat alături de J. Bacon, Karl Seraphin (1862-1951), arheolog, Friedrich Krauss, Julius Misselbacher ș. a.

La Sighișoara au existat și muzee specializate. Astfel, în 1912, cu prilejul adunării Asociației Medicilor din Transilvania care s-a ținut la Sighișoara a fost organizată o expoziție despre istoria igienei. Exponatele au fost apoi folosite pentru constituirea unui mic muzeu, care a fost inclus apoi în Muzeul "Vechea Sighișoară". În 1920 s-a organizat în sacristia bisericii mănăstirii, un mic muzeu local cu specific etnografic, în care era prezentată o cameră țărănească.³ În perioada interbelică, după modelul muzeelor pedagogice din Germania și de la București, Heinz Brandsch (1889-1953), directorul școlii normale de fete a propus un proiect pentru un muzeu al învățământului săsesc. Ideea a fost susținută de Liga Corpului Didactic Săsesc și de conducerea Bisericii Evanghelice C. A. din România care a cerut școlilor și parohiilor sale să sprijine inițiativa prin contribuții bănești și obiecte vechi folosite în procesul instructiv. Treptat, s-au adunat materiale didactice, manuale etc., care urmau să fie structurate astfel: o colecție de mijloace de învățământ, lucrări ale elevilor, obiecte din grădinițe, amintiri scrise ale elevilor și profesorilor, o bibliotecă pedagogică. În 1937 se adunaseră câteva mii de exponate și cărți. Heinz Brandsch dorea ca muzeul pedagogic să devină un veritabil institut de cercetare, cu un laborator de experimentare a unor noi mijloace de învățământ, o sală de conferințe și un cabinet de consiliere pedagogică. H. Brandsch observa că preocupările sale se întâlneau cu acelea ale cunoscuților pedagogi români din epocă: Iosif Găbrea, P. P. Negulescu, G. G. Antonescu.⁴ Declanșarea celui de-al doilea război mondial a împiedicat definitivarea muzeului pedagogic atât de generos conceput. Naționalizarea școlii normale în 1948 a dus la împrăștierea și la distrugerea exponatelor adunate.

Mici muzee de importanță locală, ilustrând trecutul unei așezări săsești și al zonei înconjurătoare au existat și în alte centre săsești. La Sebeș se adunaseră de-a lungul anilor, la gimnaziul săsesc, colecții istorice și numismatice. Pe lângă acestea, la Sebeș s-au concentrat câteva colecții particulare valoroase. Cea mai renumită a fost colecția farmacistului Franz Binder (1820-1875), cuprinzând exponate rare de etnografie și botanice, adunate în timpul peregrinărilor sale prin Africa. Cca 2/3 din acest tezaur au ajuns apoi la Muzeul Brukenthal,⁵ făcând

¹ Walter Roth, *Schässburger Museen, in Schässsburg. Bild einer siebenbürgischen Stadt*. Coordonatori: Hans-Heinz Brandsch, Heinz Heltmann și Walter Lingner, Wort und Welt Verlag, Thaur bei Innsbruck, 1994, pp. 196-198.

² C. Petranu, op. cit., p. 149.

³ W. Roth, op. cit., pp.198-199.

⁴ *Ibidem*. p. 199; Heinz Brandsch, *Das Schulmuseum der ev. Landeskirche A. B. in Rumänien*, Schässburg, F. I Horeth, 1937, pp.10-30; "Schule und Leben", an 69, nr. 6, 1934-1935, p. 276, nr.6, 1935-1936, pp.334-335.

⁵ Ion Raica, *Sebeșul. Istorie, cultură, economie, confruntări sociale și politice*, Editura "George Barițiu", Cluj-Napoca, 2002, pp. 297-301; Dorin Ovidiu Dan, Iulia Ramona Dan, *Casa Franz Binder din Sebeș*, în "Patrimonium Apulense", II, 2002, pp.260-269; Mihail Acker, *Franz Binder*,

astăzi parte din patrimoniul Muzeului de Etnografie Comparată "Franz Binder" din Sibiu. Renumită era în epocă și colecția de arheologie și etnografie a lui Karl Haldenwang (1864-1939), compusă din mii de piese., care au ajuns după război în muzeele din Alba Iulia și Sebeș. Aceeași destinație au avut și alte colecții sebeșene, adunate de medicii Friedrich Mauksch (1864-1931) și Oskar Krasser.¹

Muzeul de la Csnădie fusese înființat în anul 1912 și ocupa șase camere în turnul pentru slănină al bisericii fortificate. Cea mai mare valoare istorică o avea colecția de obiecte vechi produse de breslașii țesători. Apreciind rolul educativ și științific al muzeelor săsești, principalul ziar al germanilor din România, "Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" îndemna vechile reședințe de scaune săsești și târgurile (Miercurea, Nocrich, Agnita, Rupea) să organizeze muzee în care să salveze de la distrugere măturile vechii civilizații săsești. Era dată ca exemplu comuna Cincu, unde începuse deja adunarea obiectelor vechi cu semnificație istorică.²

De la o colecție școlară începuse și muzeul "Mediașul Vechi", întemeiat de profesorul Karl Römer (1860-1942), în clasele de rezervă ale gimnaziului săsesc. În 1922, muzeul a fost redeschis vizitatorilor, după reamenajare și a trecut în subordinea prezbiterului, dar era folosit în continuare pentru scopuri didactice.³ Dintre orașele săsești mai mari, Bistrița nu dispunea de un muzeu adecvat. În perioada interbelică s-a înființat o asociație pentru înființarea muzeului Din donații s-au adunat fonduri și s-a început ridicarea unui edificiu prin munca voluntară a tineretului. Mijloacele financiare au fost puține și ritmul de lucru lent. Clădirea era ridicată în 1942, dar muzeul nu era încă amenajat în 1944.⁴

Muzeele săsești din perioada 1918-1948 au cunoscut o relativă dezvoltare, chiar dacă s-au confruntat cu dificultăți materiale. Aceste instituții cultural-științifice s-au aflat în serviciul poporului săsesc, dar tezaurul lor a fost deschis tuturor locuitorilor României. Intelectualii români au apreciat muzeele săsești în termeni elogioși. Astfel, Coriolan Petranu afirma în 1929 că Muzeul Brukenthal arată "un bun exemplu și un continuu progres", restaurându-și tablourile și organizând noi expoziții.⁵ Emanoil Bucuța socotea Muzeul Brukenthal "o comoară prea puțin cunoscută",⁶ iar Nicolae Iorga considera muzeele săsești "demne de tot interesul" și model de urmat.⁷

Anii 1918-1948 au fost însă ultima etapă din existența muzeelor săsești, deoarece în primii ani de după 1945 aceste instituții au fost etatizate.

călător și colecționar etnografic, în "Acta Musei Reginalis Apulensis. Studii și comunicări. Arheologie-istorie-etnografie, IV, 1961, pp.302-304.

¹ I. Raica, op. cit., pp.298-299.

² Julius Ernst Gyurgyevich, *Das Heltauer Heimatmuseum*, în "Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt", an 57, nr.17, 2 martie, 1930 p.5.

³ Helmuth Julius Knall, *Anuarele liceului "Stephan Ludig Roth". Retrospectivă istorică*, în "Anuar 2004". Liceul Teoretic "Stephan Ludwig Roth" Mediaș, pp.33-34..

⁴ Ernst Wagner, *Sächsische Vereinigungen vor 1944 im Bistritz*, în *Beiträge zur Geschichte der Stadt Bistritz in Sibenburgien*, I, coord. E. Wagner, Wehrheim, 1980, p 80.

⁵ C. Petranu, *Muzeele, monumentele, învățământul artistic și mișcarea artelor plastice în Ardeal, în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918-1928*, II, Cultura Națională, 1929, p.1 176.

⁶ "Ideea europeană" IV, nr 109, 31 decembrie 1922.-7ianuarie 1923, p.1.

⁷ N. Iorga, *În Ardealul anului încoronării*, București, 1923,pp.100-102.

PROBLEMA OBLIGATIVITĂȚII EXERCITĂRII DREPTULUI DE VOT ÎN LEGISLAȚIA ELECTORALĂ DIN ROMÂNIA INTERBELICĂ

SORIN RADU

The Problem of Obligativity to Exert Vote Right in Electoral Legislation of Inter-War Romania (Summary)

A less known and debated problem in Romanian historiography is that of obligativity to exert vote right which existed in the electoral legislation of inter-war Romania.

The obligativity of vote was introduced the same time with the revising of Constitution in 1917. It was maintained in all electoral laws which were elaborated in Romania during the years after World War I, including the electoral law in 1939 under Carol's rule. There is one exception, and that is the electoral law that was elaborated in Transylvania 1919.

In this article the author tries to analyse and explain why Transylvanians did not accept the principle of vote obligativity on one side, and why it was accepted into the Old Kingdom on the other side.

The same time, the article shows the way the governments applied fines to the electors who did not go to the vote. The conclusion of this study is that, with a few exception, the governments did not apply those fines because of the fear they might loose their popularity among the voters. Usually, after every election, they published in "Official Gazette" a decree of amnesty the electoral offences, among which was included the refusal to vote.

În iulie 1917, în plin război, Parlamentul Regatului României a votat revizuirea articolelor 19, 56 și 67 din Constituție¹, care au avut menirea de a transforma în principii constituționale împrăștierea țăranilor și sufragiul universal. Forma finală a revizuirilor și punerea lor de acord cu celelalte prevederi constituționale, urma să se definitiveze ulterior, la sfârșitul războiului. Articolul 19 se referea la expropriere, iar articolele 56 și 67 stipulau principiul votului universal, egal, direct, obligatoriu și secret, respectiv principiul conform căruia Senatul se compunea din membrii aleși și membrii de drept².

Anticipând o lege generală electorală, procedura votării, precum și compunerea Corpurilor legiuitoare au fost statornicite prin trei decrete-legi: nr. 3102 din 14 noiembrie 1918 pentru Vechiul Regat și Basarabia³; nr. 3620 din 24 august 1919 pentru Bucovina⁴ și nr. 3621, de asemenea din 24 august 1919, pentru Transilvania, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș⁵. Aceste reglementări electorale desființau sistemul colegiilor censitare ce funcționa din 1866 și

¹ "Monitorul Oficial", Partea I, nr. 98 din 20 iulie/2 august 1917.

² *Ibidem*; vezi și C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. III, p. 1088; Eleodor Focșeneanu, *Istoria constituțională a României (1859-1991)*, Ediția I, Ed. Humanitas, București, 1992, p. 53.

³ "Monitorul Oficial", Partea I, nr. 191 din 16/19 noiembrie 1918, p. 3357-3360.

⁴ *Ibidem*, nr. 103 din 26 august 1919, p. 5724-5733.

⁵ *Ibidem*, p. 5734-5744.

introducea, pentru prima oară în România, votul universal. Reforma electorală, dublată de cea agrară, a determinat transformări radicale ale corpului electoral din România Întregită. Mutațiile s-au produs atât în structura socială a electoratului, cât și în mentalitatea alegătorilor. Clasa rurală cea mai numeroasă, țărănimea, ajunge acum să reprezinte mai bine de 2/3 din electorat, devenind obiectul atenției și preocupărilor tuturor formațiunilor politice.

Decretul-lege electoral din Vechiul Regat și Basarabia preciza, chiar în articolul 1, că: "Toți cetățenii români majori vor alege prin vot obștesc, *obligatoriu*, egal, direct, și secret și pe baza reprezentării proporționale un număr de deputați proporțional cu numărul populației". Alegătorii puteau fi atât la Cameră cât și la Senat, doar bărbații.

Pedeapsa pentru cei care în mod nejustificat nu-și exercitau dreptul de vot consta într-o amendă al cărei quantum varia între 20 și 500 lei (art. 53, alin. 2); erau exceptate cazurile de forță majoră care ar fi împiedicat prezentarea unor alegători în fața urnelor de vot (art. 54, 55)¹.

În Transilvania, Rezoluția Adunării Naționale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, și apoi legea electorală elaborată în august 1919 de Consiliul Dirigent, nu prevedea caracterul obligatoriu al dreptului de vot². De asemenea și în Bucovina, unde s-a aplicat o lege electorală asemănătoare cu cea din Transilvania.

Odată cu adoptarea Constituției din martie 1923, s-au făcut primii pași în direcția unificării legislației electorale din România. Noua lege fundamentală a statului menținea prin articolul 64 principiul obligativității exercitării dreptului de vot, pentru toți cetățenii români majori³.

În conformitate cu principiile Constituției, obligativitatea votului a fost introdusă și pentru alegerile comunale și județene prin *Legea de unificare administrativă*, din 14 iunie 1925. La articolul 156, aliniatul 1, se stipula că: "Sunt alegători în comune și județ toți cetățenii români cari pe lângă celelalte condițiuni pe cari trebuie să le îndeplinească alegătorii pentru Adunarea Deputaților, au vârsta de 21 de ani și domiciliul real de cel puțin un an în comuna sau județul unde urmează să-și exercite dreptul"⁴.

Regimul electoral din România va fi pe deplin unificat prin adoptarea de către Parlament a *Legii electorale pentru Adunarea Deputaților și Senat* din 27 martie 1926⁵. Această lege, inițiată de guvernul liberal condus de I. I. C. Brătianu, se inspira din dreptul electoral italian, mai precis din așa-numita "lege Acerbo" adoptată în 1923. Deși în esență noua reglementare juridică menținea unele prevederi ale decretului lege electoral din noiembrie 1918, totuși se introduceau pentru prima dată în dreptul electoral român unele principii noi, cum ar fi cel al "primei majoritare". În ceea ce privește obligativitatea exercitării dreptului de vot, era prevăzută de articolul 1, aliniatul 1, pentru Adunarea Deputaților, și în articolul 4, aliniatul 1, pentru alegerea Senatului⁶. Alegătorii care nu își exercitau, fără

¹ C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 1148.

² Vezi punctul III, aliniatul 3 din *Rezoluția Adunării Naționale de la Alba Iulia*, în *Minoritățile naționale din România 1918-1925. Documente*, Arhivele Statului din România, București, 1995, coord. Ioan Scurtu și Liviu Boar, p. 120; art. 1 din *Legea electorală pentru Transilvania, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș* în "Gazeta Oficială a Consiliului Dirigent", nr. 50-53 din 27-30 august – 4-6 septembrie 1919, art. 1.

³ "Monitorul Oficial", Partea I, nr. 282 din 29 martie 1923, p. 13315 și urm.

⁴ C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XI-XII, 1922-1926, p. 364.

⁵ "Monitorul Oficial", Partea I, nr. 71 din 27 martie 1926, p. 4273-4293.

¹¹ C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XI-XII, 1922-1926, p. 1054.

temei legitim, dreptul de vot, urmau a fi pedepsiți cu amendă civilă de 500 lei, de către președintele secției de votare, prin chiar procesul-verbal întocmit de el pentru constatarea încheierii operațiunilor electorale. Amenda alegătorilor din colegiile senatoriale, ale consilierilor comunali și județeni și ale camerelor profesionale era stabilită la 10.000 lei, fără posibilitatea de a se reduce, sub nici un motiv. Sumele strânse în acest mod urmau să intre în bugetul comunei în care domiciliu alegătorul condamnat. Condamnarea pronunțată de președintele secției era executorie dacă nu era atacată cu apel la judecătorul circumscripției unde domiciliu alegătorul. Primarii aveau obligația să afișeze numele celor amendați. Legea electorală dădea posibilitatea alegătorilor sancționați să facă apel împotriva condamnării la judecătoria respectivă în termen de 5 zile de la afișare, iar judecătorii erau obligați să comunice, în 10 zile de la primirea apelului, răspunsul. Încasarea amenzilor intra în sarcina perceptorilor (art. 69, alin. 5-13)¹. Articolul 70 permitea alegătorilor împiedicați să-și exercite dreptul de vot ca pentru a preveni condamnarea, să trimită în scris, în prezua sau în cursul alegerii, președintelui secției de votare, cererea de motivare, întărită cu dovada scrisă a temeiului legitim. În același timp, nu se aplicau penalități alegătorilor care puteau dovedi că nu și-au putut exercita dreptul de vot din cauză de boală sau oricare altă legitimă împiedicare lăsată la aprecierea justiției. Justificarea se putea face prin orice dovadă admisă de judecător (art. 71)².

În domeniul alegerilor comunale și județene s-au produs transformări radicale, în august 1929 prin adoptarea de către Parlament, la inițiativa guvernului național-țărănist condus de Iuliu Maniu, a unei noi legi administrative care introducea o largă autonomie comunală, aplicând principiul descentralizării administrative³. Potrivit noii reglementări, consiliile comunale și județene, afară de comunele rurale alcătuite din mai multe sate, se alegeau prin vot universal, egal, direct, *obligatoriu*, cu scrutin de listă, pe baza reprezentării proporționale. Consiliile comunale formate din mai multe sate erau alese tot prin vot universal, dar pe baza principiului reprezentării minorității (art. 365). Ca noutate, legea acorda drepturi electorale pentru femei în alegerile pentru consiliile sătești, comunale și județene (art. 375), care trebuiau să îndeplinească condițiile prevăzute de legea electorală pentru exercitarea drepturilor politice și, în plus față de bărbați, femeile mai trebuiau să îndeplinească și una din următoarele condiții: 1) Să aibă cunoștințele ciclului primar, secundar, normal sau profesional; 2) Să fie funcționare de stat, la județ sau comună; 3) Să fi făcut parte, la promulgarea legii, din conducerea societăților cu personalitate juridică, cu scop de revendicări sociale, propagandă culturală sau de asistență socială; 4) Să fie văduve de război; 5) Să fie decorate pentru activitate în timpul războiului. Deși numărul femeilor care îndeplineau una din cele 5 condiții era redus, totuși pentru prima oară în România puteau să participe la operațiunile electorale și să fie alese în consiliile locale.

Organizarea administrativă reglementată prin legea din august 1929 a suferit în perioada ce a urmat o serie de modificări, în martie 1934⁴ și în martie 1936⁵, dar care nu au afectat obligativitatea exercitării dreptului de vot.

¹ *Ibidem*, p. 1072-1073.

² *Ibidem*, p. 1073.

³ *Ibidem*, vol. XVII. Legi rurale – 1929, p. 920-1016; "Monitorul Oficial", Partea I, nr. 170 din 3 august 1929, p. 6186-6254.

⁴ "Monitorul Oficial", Partea I, nr. 65 din 18 martie 1934, p. 1706-1710.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 73 din 27 martie 1936, p. 2612-2649.

Constituția carlistă din 27 februarie 1938¹ va modifica radical așezământul electoral al României, în ceea ce privește organizarea și funcționarea instituțiilor statului, dar va păstra în continuare principiul obligativității executării dreptului de vot atât pentru bărbați cât și pentru femei. Votul universal va suferi serioase lovituri prin ridicarea vârstei pentru alegători de la 21 ani la 30, și prin introducerea sistemului corporatist italian, alegătorii fiind împărțiți în trei categorii profesionale (art. 61).

În baza noilor principii ale legii fundamentale a statului, s-au elaborat atât o lege administrativă (14 august 1938)², cât și o lege electorală (9 mai 1939)³ care stabileau pe larg reglementările în materie electorală.

Cercetătorii care până acum s-au oprit asupra sistemului electoral interbelic nu au încercat să explice în vreun fel de ce legiuitorul a introdus după Marea Unire, odată cu votul universal și obligativitatea executării lui, iar pe de altă parte, de ce transilvănenii, în legea electorală elaborată de Consiliul Dirigent, nu au introdus acest principiu.

După părerea noastră, în Vechiul Regat și Basarabia, legiuitorul dând un caracter imperativ sufragiului universal, a dorit ca această reformă să devină o realitate. Mai precis, noul corp electoral, care arăta cu totul diferit comparativ cu cel antebelic datorită intrării în componența lui a alegătorilor bărbați țărani, în majoritate analfabeți, sau având doar cunoștințe elementare de scris și citit, lipsiți deci de cultură politică, trebuia educat, trebuia obișnuit cu mecanismul și procedura electorală. Neparticiparea cetățenilor la treburile publice, prin exercitarea dreptului de vot, făcea imposibilă funcționarea sistemului politic democratic, iar legiuitorul de la 1918 a fost conștient de acest lucru.

Conform recensământului efectuat în anul 1930, știința de carte a populației României era diferențiată, în funcție de stadiul de dezvoltare social-economică a provinciilor istorice. La nivelul întregii țări știau carte aproximativ 57 % din populație. Pe provincii situația arăta în felul următor: Banat – 72 %; Transilvania – 68,3 %; Bucovina – 65,7 %; Crișana-Maramureș – 61,5 %; Muntenia – 57,6 %; Moldova – 57 %; Dobrogea – 52,9 %; Oltenia – 49,5 %; Basarabia – 38,1 %⁴. Se poate observa că procentul cel mai scăzut al știutorilor de carte se înregistra în provinciile Vechiului Regat și Basarabia.

Acordarea dreptului de vot universal țăranilor nu s-a datorat unui proces de maturizare politică a acestei clase sociale, ci mai degrabă voinței clasei politice și a Regelui Ferdinand. A însemnat, cu alte cuvinte, o reformă impusă "de sus". În epocă s-au exprimat opinii, conform cărora țăranimea nu a dus nici o luptă, n-a făcut nici cel mai mic gest pentru a obține dreptul de vot universal. "Dacă s-ar fi făcut un plebiscit – arăta D. Drăghiceanu în 1922 – un plebiscit lăsat absolut liber, fără nici un fel de propagandă pro sau contra, sunt convins că majoritatea țăranimii ar fi votat contra"⁵.

Acordarea dreptului de a participa la treburile publice era receptată de către țărani drept "sarcini impuse de către stăpânire". "Ei nu au pierdut încă – scria ziaristul Andrei Corteanu, în 1924 – amintirea situațiunei lor de iobagi și ei

¹ *Ibidem*, nr. 48 din 27 februarie 1938, p. 1109 și urm.

² *Ibidem*, nr. 187 din 14 august 1938.

³ *Ibidem*, nr. 106 din 27 mai 1939, p. 2951-2958.

⁴ Dr. S. Manuilă, D. C. Georgescu, *Populația României*, București, 1937, p. 36.

⁵ D. Drăghicescu, *Partide și clase sociale*, Tipografia Reforma Socială, București, 1922, p. 38; Vezi în acest sens și: Ștefan Zeletin, *Neoliberalismul*, Ediția a III-a, Ed. Scripta, București, 1992, p. 77; Nicolae Iorga, *Istoria contemporană a României de la 1904 la 1930. Supt trei regi*, București, 1932, p. 341.

nu au ajuns până la noțiunea de cetățean liber având drepturi sfinte și obligațiuni imperioase consimțite de bună voie”¹.

Politologul P. P. Negulescu, constata și el lipsa educației politice și a interesului pentru viața publică a țărănimii, care “consideră ca o vinovată pierdere de vreme grija de treburile publice”. În același timp, admite că obligativitatea exercitării dreptului de vot poate determina o mai mare implicare a noilor intrați în corpul electoral în viața politică². P. P. Negulescu arată că și alte state se confruntă cu asemenea dificultăți, dar “la noi, firește, acest neajuns este mult mai grav ca în alte țări, din cauza lipsei, mult mai generale, nu numai de cultură, a masselor adânci ale poporului”³.

Conservatorii au acceptat și ei că acordarea sufragiului universal și împroprietărirea au ridicat țărănimea la rangul de primă putere în viața politică. În opinia lor obligativitatea votului avea menirea să contribuie la modelarea acestei clase, pentru că “țărănimea este o materie primă care trebuie prelucrată în mod artistic pentru a scoate din ea o operă sănătoasă și durabilă”⁴.

Liderul conservator Alexandru Marghiloman referindu-se la primele alegeri organizate după război, în 1919, sublinia și el “ignoranța absolută” nu numai a țăranilor ci și a unei părți din burghezie care “vine la vot de frica amenzi și nu cunoaște nici măcar listele de candidați”⁵.

Se poate deci concluziona, că introducerea principiului obligativității exercitării dreptului de vot de către alegătorii din România Veche și Basarabia, a fost instituită de legiuitorul liberal în 1918 în ideea de a determina pe țăranii proaspăt intrați în corpul electoral să participe în mod activ la viața publică. Clasa politică a fost conștientă că o asemenea reformă implica riscuri mari, dar și le-a asumat, crezând că prin exercitiul votării se va ajunge la o perfecționare treptată a sistemului politic.

Transilvănenii, deși la întocmirea legii electorale din august 1919 au folosit drept model decretul-lege electoral din noiembrie 1918 din Vechea Românie, nu au preluat și principiul obligativității votului. Motivația unei asemenea diferențe rezidă în condițiile și mentalitatea politică din teritoriile intracarpătice.

Românii de aici, și bineînțeles minoritățile etnice (maghiari, sași, șvabi, evrei) se ridicau la un nivel superior celor din Vechiul Regat și Basarabia din punct de vedere al științei de carte și al culturii politice. Românii transilvăneni demonstau în 1918 o anumită maturitate politică, fiind obișnuți de mult cu lupta politică, chiar dacă cunoștințele lor despre noul sistem politic de după Unire nu erau prea întinse. Țărănimea de aici avea și o bunăstare economică mai ridicată decât cea de peste munți. Dominația și asuprirea maghiară i-au impus să ducă o acțiune sistematică pe teren economic, politic și cultural, care a oțelit-o și a învățat-o să lupte. Asemenea și muncitorimea industrială a noilor teritorii: trezită politic sub înrâurirea culturală și conducerea politică a social-democrației maghiare și mai cu seamă a celei austriece, ea aducea cu sine nu numai o bogată experiență, nu numai obișnuința în mînuirea unor forme superioare de

¹ Andrei Cortneanu, *Rolul țărănimii în Modernizarea și Civilizarea Țării*, în “Revista Vremii politice, literare și economice”, București, anul IV, nr. 1 din 3 februarie 1924, p. 12.

² P. P. Negulescu, *Partidele politice*, Ed. Cultura Națională, București, 1926, p. 25.

³ *Ibidem*, p. 26.

⁴ *Campania electorală*, în “*Steagul*”, București, anul VI, nr. 626 din 31 martie 1920.

²⁶ Alexandru Marghiloman, *Note publice*, vol. III, Ed. Machiavelli, București, 1995, p. 330.

organizare sindicală, ci o incontestabilă superioritate politică. În același timp, burghezia transilvăneană, ca și intelectualitatea, care au condus mișcarea de emancipare națională împotriva guvernelor maghiare, nu au numai conștiința misiunii lor trecute, îndeplinită prin propriile puteri, ci și un sentiment de solidaritate mai dezvoltat cu clasele de jos, pe care le-au condus în lupta împotriva asupritorului comun¹.

La aceste considerații se poate adăuga și concepția pe care legiuitorii transilvăneni, în frunte cu Iuliu Maniu, au avut-o în momentul întocmirii legii. Sub influența unei gândiri politice profund democrate, aceștia au văzut în acordarea dreptului de vot universal o *libertate* a cetățeanului pe care o putea sau nu exercita, și nicidecum o *obligatie* de a exercita un drept.

Elita politică transilvăneană, strânsă în jurul Partidului Național Român, își va menține această poziție față de caracterul imperativ al dreptului de vot și cu ocazia adoptării Constituției în 1923. În acest sens, profesorul de drept constituțional de la Universitatea din Cluj, Romul Boilă, preciza într-o conferință susținută sub egida Institutului Social-Român în 1922, următoarele: "Suntem hotărât în contra obligativității votului, ceea ce este în contradicție cu spiritul vieții constituționale. Acei care cer vot obligatoriu își motivează punctul de vedere cu necesitatea de a solidariza în acest mod masa cu conducerea statului. Teza este de tot greșită. Votul celor constrânși și nepricepuți este lipsit de fond moral. Statul nu poate trăi din iluzii. Trebuie alese alte căi. Printr-o educație sănătoasă și superioară – continua Boilă – trebuie să creștem în sentimente patriotice și făcuți înțelegători și intereselor superioare ale statului și, atunci, nu e necesar să fie constrânși cu forța să voteze, mai ales că votarea, așa cum se face în zilele noastre, este în general ceva dezgustător și nicidecum nu oferă un prilej de primenire cetățenească"².

În ciuda sancțiunilor impuse de legea electorală celor care nu-și exercitau dreptul de vot, cifrele statistice ne arată că în cele 10 alegeri parlamentare desfășurate în perioada 1919-1937, procentul abținerilor a fost relativ ridicat. Nu se poate evalua situația neparticipării la vot în alegerile locale unde nu există date statistice complete. De asemenea, o cu totul altă interpretare trebuie să dăm alegerilor din 1939, desfășurate în condițiile existenței unui regim de dictatură regală. Un tabel cu rezultatele alegerilor parlamentare, pentru Adunarea Deputaților, în perioada 1919-1947 ne oferă date edificatoare privind numărul abținerilor de la vot³.

¹ Șerban Voinea, *Marxism oligarhic. O contribuție la problema dezvoltării capitaliste a României*, Ed. I. Brâncuș, București, 1926, p. 249.

² Romul Boilă, *Principiile Constituției Noi, în Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor*, Ediția a II-a, Ed. Humanitas, București, 1990, p. 555.

³ Marcel Ivan, *Evoluția Partidelor politice în cifre și grafice (1919-1932)*, Ed. Kraft & Drotleff, Sibiu, 1934, Tabloul I, III, X; Gh. Iacob, Luminița Iacob, *Modernizare-europeism. România de la Cuza Vodă la Carol al II-lea*, vol. I, Ed. Universității "Al. I. Cuza", Iași, 1995, p. 267; I. Teodorescu, *Considerațiuni statistice asupra rezultatelor alegerilor pentru Adunarea Deputaților din 25 mai 1926, pe baza noiei legi electorale*, în "Anale Economice și Statistice", anul IX, nr. 7-8, iulie-august, 1926, p. 2; *Alegerile din 7 iulie 1927 pentru Camera Deputaților. Studiu statistic*, în "Buletinul Statistic al României", nr. 3 din iulie-septembrie 1927, p. 12; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, Partea a II-a 1933-1940, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 510; C. Enescu, *Semnificația alegerilor din decembrie 1937 în evoluția politică a neamului românesc*, în "Sociologie Românească", București, anul II, nr. 11-12, 1937, p. 525.

Anul	Alegători înscriși	Voturi exprimate	Voturi neexprimate	% din liste
1919*	1.916.225	1.480.270	435.959	22,75
1920**	2.924.527	1.937.561	986.966	33,71
1922	2.908.015	2.210.370	693.645	23,85
1926	3.496.814	2.622.565	874.249	25,00
1927	3.586.086	2.762.779	823.307	22,95
1928	3.671.325	2.840.680	830.672	22,62
1931	4.037.360	2.927.112	1.110.248	27,49
1932	4.219.039	2.987.129	1.231.910	29,19
1933	4.380.354	2.978.748	1.401.606	31,99
1937	4.649.163	3.071.705	1.577.458	33,92

* Cifra nu cuprinde pe toți alegătorii din Transilvania din cauza aplicării articolului 46 din legea electorală elaborată de Consiliul Dirigent. Conform prevederilor acestui articol, în circumscripțiile electorale în care își depunea candidatura o singură persoană, aceasta urma să fie declarată aleasă de către președintele biroului electoral, fără a se mai organiza scrutinul. În consecință, au fost proclamați aleși 144 candidați din 205, fără votare, deci au fost comunicate datele privind numărul alegătorilor înscriși, numărul votanților ș.a.m.d. doar din circumscripțiile în care s-a organizat scrutinul [cf. Marcel Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice (1919-1932)*, Ed. Kraft & Drotleff, Sibiu, 1934, Tabloul III].

** Numărul votanților cuprinde numai circumscripțiile unde s-a votat efectiv (ca în anul 1919); s-a organizat scrutinul doar în 87 circumscripții electorale din 211 [*ibidem*].

Evoluția ascendentă a procentului abținerilor în cele 10 alegeri parlamentare, ne determină să luăm în discuție problema importantă, și interesantă în același timp, a aplicării penalităților prevăzute de legea electorală.

Cercetarea documentelor referitoare la alegeri din Fondul Ministerului Justiției, mai precis al Comisiei Centrale Electorale, scoate la iveală o serie de situații relevante pentru lămurirea chestiunii aplicării amenzii pentru cetățenii care nu-și exercitau dreptul de vot.

La primele alegeri parlamentare organizate după război, în anul 1919, aplicându-se pentru întâia oară principiul obligativității votului, guvernul, prin Ministerul Justiției, a luat din timp măsuri speciale pentru înștiințarea alegătorilor, insistându-se asupra pedepselor prevăzute de legea electorală pentru cei care se abțineau de la vot. Printr-o telegramă circulară adresată de ministrul Justiției judecătorilor din Vechiul Regat și Basarabia se dădeau instrucțiuni privind afișarea în toate comunele urbane și rurale la ușa primăriei, judecătoreiei, a secțiunilor și a subsecțiunilor de votare, a dispozițiilor prevăzute de lege drept sancțiuni pentru cei care nu votează¹.

După terminarea alegerilor, autoritățile constatând numărul mare al abținerilor de la vot, nu au procedat la aplicarea prevederilor legale. Sunt numeroase cazurile în care președinții de Tribunale solicită Ministerului Justiției lămuriri, dacă să mai dea curs sau nu urmăririi celor care nu s-au prezentat la

¹ Arhivele Naționale București, *Fond Ministerul Justiției, Direcția Judiciară. Comisia Centrală Electorală* [în continuare A.N.B. Fond M.J.D.J.) Comisia Centrală Electorală, dos. 114/1919, f. 123.

scrutin. De regulă, răspunsul ministrului era că acești contravenienți au fost amnistiați¹. Documentele de arhivă relevă și poziția personală a unor magistrați în privința aplicării principiului obligativității votului. Prim Președintele Tribunalului Teleorman, într-un raport adresat Ministerului Justiției în 18 noiembrie 1919, socotea că “măsura trimiterii în judecată ar fi neechitabilă și neoportună”. “O considerațiune de elementară echitate – continua acesta – s-ar părea, în adevăr, că se opune ca atâtea mii de oameni, cari nu au votat nu din spiritul de a rezista dispozițiilor imperative ale legii, ci numai datorită împrejurărilor că au pierdut certificatele de alegător fără a mai avea timpul material să poată obține emiterea de duplicate, să fie făcuți vinovați de o infracțiune, care are ca esențial element constructiv intențiunea pasivității civice și pe aceea de a ridica dreptului de vot caracterul lui obligator de funcțiune politică și socială”². Potrivit raportului magistratului din Teleorman, amnistiarea celor care nu și-au exercitat dreptul de vot se impunea și datorită unor cauze independente de voința lor: înscrierea în listele electorale de către primari a unor alegători care își aveau domiciliul în alte localități; imposibilitatea cetățenilor de a veni la vot în condițiile grele de circulație; mobilizarea unor tineri după primirea certificatelor de alegători. În plus – continua raportul – “împrejurarea că recente alegeri sunt prima aplicațiune a legii care consacră obligativitatea votului este un motiv mai mult pentru o apreciere indulgentă a situațiunei [...] întrucât este știut că, în practică, prezumțiunea cunoașterii legilor, de către toți cetățenii, are o valoare cu totul relativă în faza imediat următoare a punerii lor în aplicare”³. În opinia magistratului mulți dintre alegători nu s-au prezentat la urne deoarece convingerile lor politice nu s-au regăsit în partidele sau grupările politice care au participat la alegeri. În consecință, obligativitatea votului nu ar trebui concepută decât în paralel cu obligativitatea participării la alegeri a tuturor formațiunilor politice, “ceea ce este desigur o imposibilitate, iar respectul libertății de conștiință oprește, credem, ca un cetățean să fie dus înaintea barei corecționale sub cuvântul că nu a renunțat la doctrina politică care se confundă cu însăși ființa sa sufletească”⁴. În finalul raportului, Prim Președintele Tribunalului Teleorman ruga Ministerul să-i comunice dacă urma să dea curs aplicării sancțiunilor impuse de art. 53, sau, “dacă nu găsiți nimerit, să mai rețin aceste acte în vederea unei mai apropiate examinări a chestiunei din partea guvernului”⁵.

Răspunsul ministrului Justiției la raportul amintit va fi dat în 5 decembrie 1919 și sublinia surprinderea pe care Ministerul a avut-o față de problemele puse, precizând că “datoria judecătorului este de a aplica legea”⁶.

La următoarele alegeri parlamentare, organizate în iunie 1920 de guvernul Generalului Alexandru Averescu, procentul abținerilor l-a depășit pe cel din 1919, lucru care a determinat partidul de la putere să nu ia măsuri împotriva alegătorilor care nu au votat. În acest sens, la 10 iunie 1920 ministrul Justiției a trimis o telegramă circulară președinților de Tribunal în care se arată că “în vederea modificărilor ce eventual s-ar putea aduce decretului-lege electoral cu prilejul ratificării de Corpurile Legiuitoare, rog faceți a nu se da curs până la noi dispozițiuni lucrărilor de trimitere în judecată a alegătorilor cari nu și-au exercitat

¹ *Ibidem*, dos. 4/1920, f.46.

² *Ibidem*, f. 36.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, f. 37.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, f. 38.

dreptul de vot la ultimele alegeri”¹. Un ordin identic a fost trimis de același minister după alegerile din martie 1922².

Într-un raport asupra situației generale a alegerilor parlamentare din februarie-martie 1922 în Basarabia, întocmit de Directorul Statisticii Generale, la 30 martie 1922, se arăta că procentul de 21, 8 % al abținerilor se datorează țăranilor, care “în incultura lor habar n-au avut, că sustragerea de la vot ar putea avea pentru dâșii consecințe [...]. Întrucât privește pe cei de la orașe, unii (mai puțini) s-au sustras voluntar, iar ceilalți nu au primit la vreme buletinele de vot, din cauza schimbării adreselor, precum și a deplasării dintr-un oraș în altul”³. Raportul constata că în sudul provinciei proporția votanților este mai mare decât în nord și centru. Aceasta se datorează “tocmai coloniilor străine, a căror membrii au ceva mai multă cultură decât restul țăranilor, așa că sunt ceva mai conștienți față de îndatoririle, ce trebuie să le aibă față de societate”⁴.

Pe adresa Ministerului Justiției, soseau din provincie cereri ale unor locuitori prin care solicitau scutirea de plata amenzii de 500 lei pentru că nu au participat la vot. Motivele invocate erau fie cazuri de boală, fie probleme de familie, sau sărăcie⁵.

Interesant ni se pare un document adresat pe 23 decembrie 1925 ministrului Justiției din guvernul liberal, G. G. Mărzescu, de către Președintele Tribunalului Tutova, care solicita lămuriri privind aplicarea penalităților prevăzute de decretul-lege electoral în cazul unor alegători care nu au votat în alegerea parțială de senator din septembrie 1925. Aceasta, deoarece “până acum, de când se fac alegeri, pe baza acestui decret-lege, niciodată zișii alegători nu au fost dați în judecată, căci după fiecare alegere ei erau amnistiați”⁶.

Au fost cazuri în care cetățenii care nu și-au exercitat dreptul de vot au fost amendați: așa s-a întâmplat după alegerile parlamentare din iunie 1926, organizate de guvernul Generalului Alexandru Averescu. Sunt însă situații în care prefectii intervin pe lângă Ministerul Justiției în scopul de a determina suspendarea încasării amenzilor aplicate⁷. Amenzi în valoare de 10.000 de lei s-au aplicat unor consilieri comunali care nu au participat la alegerea de senator. Acest lucru rezultă din cererile de amnistiere înaintate ministerului de cei în cauză, în care se invocă motive de boală și/sau sărăcie⁸.

Curios este faptul că, în cele din urmă, în 28 august 1926, guvernul a procedat la suspendarea aplicării amenzii pentru cei care s-au abținut de la vot, după ce inițial s-au aplicat în numeroase cazuri penalitățile. În această situație, pe adresa ministerului au sosit cereri din partea celor în cauză de restituire a amenzilor plătite. Prefecții le-au susținut cererile, tocmai în scopul creșterii popularității. Problema se va complica și mai mult în condițiile în care Ministerul Finanțelor, în sarcina căruia intra obligația de a încasa amenzile, va refuza să dea curs unor asemenea solicitări⁹.

Colaborarea defectuoasă între ministere a ieșit în evidență și cu prilejul sancționării alegătorilor care nu s-au prezentat la urne în iunie 1927. Guvernul I.

¹ *Ibidem*, dos. 2/1920, vol. II, f. 137, 140, 141.

² *Ibidem*, dos. 3/1922, f. 44.

³ *Ibidem*, f. 57.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, f. 4.

⁶ *Ibidem*, dos. 7/1925, f. 45.

⁷ *Ibidem*, dos. 77/1926, f. 273.

⁸ *Ibidem*, f. 247, 249.

⁹ *Ibidem*, f. 204, 205.

I. C. Brătianu, a încercat prin intermediul tribunalelor și judecătorilor județene să aplice amenzi acestor contravenienți, dar acțiunea s-a soldat cu un eșec pentru că ordinul trimis tribunalelor și judecătorilor venea din partea Ministerului de Interne și nu a celui de Justiție, iar în al doilea rând, legea electorală din 1926 (art. 69) prevedea urmărirea alegătorilor care nu au votat de către președinții birourilor electorale, și încasarea amenzilor revenea perceptorilor¹.

S-au înregistrat și cazuri, izolate, în care cetățenii care nu au votat au fost amendați. Interesant este cazul unui alegător, consilier în comuna Sofroceni Lambo, județul Bălți, amendat cu 10.000 lei, "pe care am fost silit să-i plătesc deși am făcut dovada că am fost bolnav, și cum sunt om sărac și împovărat de familie grea am fost nevoit să vând vitele de la jug ca să plătesc"². Acesta a întocmit un adevărat dosar conținând acte doveditoare că a fost bolnav și că a plătit amenda, pe care l-a înaintat Ministerului Justiției cu solicitarea de a i se restitui banii³.

O altă situație interesantă se întâlnește în același județ Bălți unde, la o alegere parțială pentru un loc de deputat desfășurată în 15 decembrie 1927, prefectul solicită Ministerului de Interne să intervină pentru ca alegătorii care n-au votat să nu fie urmăriți pentru plata amenzilor prevăzute de legea electorală, deoarece aceștia nu s-au putut prezenta la vot "din cauza timpului rău"⁴.

Intervenții similare ale prefectilor au avut loc și după alegerile parlamentare din decembrie 1928 organizate de guvernul Iuliu Maniu. Într-un raport al prefectului județului Iași din 17 ianuarie 1929, înaintat ministrului de Interne, se arată: "Din cauza timpului destul de rău ce a fost în timpul alegerilor generale din decembrie 1928, o parte din alegători, unii bolnavi, alții lipsiți de mijloace de transport până la locurile de votare, iar alții prea bătrâni, nu s-au prezentat la votare, contraveniind astfel dispozițiilor art. 69 din legea electorală, pentru care fapt D-nii Președinți ai birourilor electorale au luat măsuri pentru darea lor în judecată. Cum însă și în trecutele alegeri – continua raportul prefectului – astfel de contravenienți au fost amnistiați, găsesc că și acum li s-ar putea aplica aceeași măsură, și vă rugăm să binevoiți a da dispoziții în acest sens"⁵.

În fondul Comisiei Centrale Electorale se păstrează documente prin care alegătorii amendați, de regulă provenind din mediul rural, pentru că nu și-au exercitat dreptul la vot solicitau Ministerului Justiției scutirea de plată⁶. De altfel, la 9 ianuarie 1929, ministrul Justiției, Grigore Iunian, printr-un ordin adresat Judecătorilor și Tribunalului, suspenda executarea amenzilor pentru cei care nu și-au exercitat dreptul de vot la alegerile parlamentare din decembrie 1928⁷.

Asemenea ordine, care intrau în contradicție cu prevederile constituționale și ale legii electorale din 1926, produceau confuzie în rândurile magistraților. În numeroase cazuri judecătorii solicitau Ministerului de resort "lămuriri" în ceea ce privește aplicarea amenzilor electorale rămase definitive⁸.

În cazuri izolate, cum a fost alegerea parțială din septembrie 1929 de la Târgoviște, numeroși alegători care nu au votat au fost amendați conform

¹ Arhivele Naționale. Direcția Județeană Alba, fond *Prefectura Județului Alba*. Cabinetul Prefectului, dos. 21/1927, f. 36, 37.

² A.N.B. M.J.D.J. Comisia Centrală Electorală, dos. 3/1928, vol. I, f. 252.

³ *Ibidem*, f. 253-256.

⁴ *Ibidem*, dos. 3/1928, vol. II, f. 47.

⁵ *Ibidem*, dos. 3/1928, vol. I, f. 279.

⁶ *Ibidem*, f. 280; dos. 1/1929, f. 173, 174.

⁷ *Ibidem*, dos. 1/1929, f. 154.

⁸ *Ibidem*, f. 144.

articolului 69 din legea electorală cu câte 500 lei fiecare. Însă, și în această situație, judecătorul de ocol din Târgoviște a intervenit la Minister cu rugămintea de a se prelungi termenul de plată a amenzii, invocându-se sărăcia celor care s-au abținut de la vot¹.

Din considerente politice și electorale, ministrul de Interne Alexandru Vaida-Voevod, solicita ministrului de Justiție, imediat după alegerile locale din ianuarie 1930, suspendarea aplicării amenzii pentru cei care au absentat de la vot deoarece, "această măsură, în actualele împrejurări economice critice, ar aduce mari nemulțumiri printre locuitori"². Răspunsul lui Grigore Iunian, deținătorul portofoliului Justiției, va fi dat pe 15 februarie 1930 printr-un ordin telegrafic adr

esat Judecătoriilor din țară care suspenda provizoriu executarea amenzilor pronunțate contra alegătorilor care nu și-au exercitat dreptul de vot la alegerile locale³.

Măsura sancționării alegătorului care nu-și exercita dreptul la vot, în realitate, nu a fost luată în serios nici de partidele politice, nici de alegători. Încă un exemplu relevant în acest sens, îl întâlnim în decembrie 1933, în timpul alegerilor parlamentare organizate de liberali. În județul Brașov, național-țărăniștii nu au depus liste de candidați. Această situație se datora lui Voicu Nițescu, șeful organizației județene a P.N.Ț., care fiind un colaborator apropiat al lui Vaida Voevod și având în vedere relațiile tensionate ale lui Vaida cu conducerea P.N.Ț., a încercat să submineze poziția partidului. Voicu Nițescu a lansat un apel către alegătorii brașoveni în care le cerea să nu participe la vot. În manifest se preciza că alegătorii nu trebuie să se teamă că ar fi amendați, așa cum prevedea legea electorală, pentru că "nimeni, de când trăim și alegem în România Mare, n-a fost pedepsit dacă n-a mers la vot"⁴.

Abținerea de la vot a unei părți însemnate din electorat, în ciuda sancțiunilor impuse de lege, poate avea trei explicații. În primul rând cetățenii nu au luat în serios obligativitatea votului observând că după fiecare alegere guvernul proceda de regulă la amnistierea acestui delict electoral. Amnistierea avea un pur caracter electoral, aplicarea amenzilor putând duce la pierderea popularității guvernului în cauză. O a doua explicație rezidă într-o tristă realitate, aceea a slabei pregătiri culturale și politice a majorității corpului electoral. Lipsa conștiinței politice îi împiedica pe alegătorii-țărani să întrevadă efectele abținerii de la vot. Țăranul, arhetipul alegătorului român dintre cele două războaie mondiale, nu era conștient că de votul său depinde bunul mers al satului, comunei, a țării, sau situația lui economico-socială. Într-o altă ordine de idei, un nivel economico-social foarte scăzut al țăranimii, determinat de slaba productivitate agricolă, nu putea favoriza un nivel înalt de maturitate politică. Chiar dacă mizeria socială favoriza participarea politică în orașe, nu la fel se întâmpla în regiunile rurale⁵. În sfârșit, o a treia explicație a numărului mare de abțineri, constă în dezamăgirea produsă electoratului de politicile de guvernare

¹ *Ibidem*, f. 64.

² *Ibidem*, dos. 1/1930, f. 80.

³ *Ibidem*, dos. 2/1930, vol. II, f. 36; vezi și vol. I, f. 162.

⁴ *Către alegătorii noștri din orașul și județul Brașov*, în "Gazeta Transilvaniei", anul XCVI, nr. 97 din 15 decembrie 1933.

⁵ Matei Dogan, *Dansul electoral în România interbelică*, în "Revista de cercetări sociale", anul II, nr. 4, 1995, p. 11.

ale partidelor politice care s-au succedat la putere; permanentele promisiuni electorale care nu se regăseau aproape niciodată în realizări practice.

Pasivitatea politică a unei părți însemnate a electoratului reiese și din repetatele apeluri făcute prin presă către partidele politice, ca cetățenii să-și ridice cărțile de alegător, fără de care nu-și puteau exercita dreptul la vot. Apeluri de genul "Cetățeni faceți-vă datoria" se întâlnesc în toate alegerile organizate în România în perioada 1919-1937.

Este dificil de spus în ce măsură principiul obligativității exercitării dreptului la vot, prevăzut de legislația electorală din România interbelică a contribuit la maturizarea politică a electoratului. Dar este cert că sistemul politic a intrat în criză atunci când, pe baza multiplelor experiențe negative, a crescut abținerea de la vot.

VASILE HORGA – UN ROMÂN CU UN DESTIN DE EXCEPȚIE

NICOLAE BALINT

Vasile Horga – un roumain avec un destin exceptionnel (Sommaire)

L'auteur de cet article analyse un manuscrit appartenant à Vasile Horga, une personnalité politique remarquable du département Mureș d'entre les deux guerres mondiales. Dans les pages étudiées il y a une monde fascinante avec ses mœurs, mais aussi le destin d'une famille de paysans de Transylvanie qui commence à demi de XIXème siècle, les événements tumultueux à lesquels Vasile Horga a pris part directement, aussi que les personnalités connues le long de sa vie.

Acest articol are ca punct de plecare o carte recent apărută în urbea noastră și anume: "Alegerile parlamentare din județul Mureș 1919 -1939", rodul muncii comune a domnului Traian Bosoancă și Ilarie Gh. Opriș. În paginile cărții menționate am descoperit mai multe personalități politice mureșene din perioada interbelică, printre care și pe Vasile Horga.

Ceea ce a fost inițial doar un demers jurnalistic din partea mea, a ajuns să concretizeze mai apoi în acest scurt articol, urmare a faptului că, descendenții familiei Horga pe care i-am contactat, m-au pus în fața unui fapt mai puțin obișnuit: mi-au înmănat manuscrisul necercetat și neprelucrat al domnului Vasile Horga.

În paginile acestui manuscrit care se află în prezent la mine, prin ochiul atent și critic al lui Vasile Horga, am redescoperit o lume cu moravurile ei, dar și destinul unei familii de țărani români din Ardeal care începe pe la jumătatea secolului al XIX-lea, evenimentele tumultuoase la care au participat aceștia direct sau indirect, precum și personalitățile cu care Vasile Horga a intrat în contact.

Născut în 1890 în comuna Ocnița din județul Bistrița-Năsăud, din părinți cu o stare materială destul de bună, Vasile Horga a urmat primii trei ani de școală în localitatea natală. Pe fondul unor divergențe între tatăl său și învățătorul din sat, Vasile Horga este reînscris în clasa I la o școală maghiară din localitatea Teaca, școală pe care o termină în 1904.

Spre regretul său, în 1904 este înscris la o altă școală maghiară de comerț și meserii din Bistrița, deși tânărul Horga ar fi dorit să urmeze un liceu românesc.

La școala maghiară de comerț și meserii din Bistrița îl cunoaște și leagă o strânsă prietenie cu Emil Rebreanu, cel care va ajunge mai târziu să fie personajul principal sub numele de Apostol Bologa al romanului "Pădurea spânzuraților".

În 1907, Vasile Horga și Emil Rebreanu sunt excluși din toate școlile din Ardeal, urmare a faptului că citesc în fața clasei un scurt fragment dintr-un discurs al lui Alexandru Vaida-Voievod, considerat denigrator la adresa monarhiei bicefale, discurs pe care Vaida-Voievod îl citise în Parlamentul maghiar de la Budapesta, în calitate de deputat român.

Horga nu s-a mai întâlnit niciodată cu Emil Rebreanu, dar avea să afle despre destinul tragic al acestuia înainte cu puțin timp de publicarea romanului "Pădurea spânzuraților".

Încercările lui Vasile Horga de a se înscrie la școală, în Târgu-Mureș și apoi în Blaj, se dovedesc infructuoase.

Cu acordul tatălui său își schimbă prenumele din Vasile în Lászlo și astfel - înșelând pentru moment vigilența autorităților – reușește să termine liceul la Brașov, în 1912.

În cursul anului 1913, urmează Școala de ofițeri de rezervă din Cluj, dar, la sfârșitul cursurilor, este singurul neavansat la gradul de ofițer, prima dovadă că era în evidența organelor de contrainformații militare austro-ungare, fapt ce avea să i se confirme mai târziu.

La izbucnirea primului război mondial este mobilizat în armata austro-ungară, în Regimentul 22 inf. maghiar din Târgu-Mureș.

Doi ani luptă pe frontul din Galiția, dar, când în 1916 colegii săi sunt avansați din nou, el rămâne mai departe cu gradul de subofițer. Abia când este trimis în linia întâi este avansat sublocotenent.

Faptul că era în atenția organelor de contraspionaj ale monarhiei, celebrul Evidenzbüro, precum și tratamentul la care era supus de către superiorii săi maghiari, îl determină ca, în septembrie 1916, împreună cu doi soldați români, să dezerteze la ruși.

Aproape un an, îl petrece în Rusia, o Rusie marcată de sărăcie, de război și de răzvrătirea maselor de soldați, care își părăseau unitățile și-și împușcau ofițerii. În timp ce colindă Rusia, ajungând la un moment dat la Kiev, apoi la Samara, cu intenția de a trece Uralii și de a ajunge în Asia, pe care dorea să o cunoască, învață și limba rusă, pe lângă maghiara și germana, pe care le cunoștea din copilărie.

Evenimentele din Rusia luând un curs nebănuit între timp, guvernul Kerenski intrase într-o profundă criză de autoritate, dovedindu-se incapabil să mai facă față situației din țară, Vasile Horga hotărăște să vină în România, redusă acum la Moldova, unde se găseau regele, guvernul, Parlamentul și armata.

Se înscrie în corpul de voluntari români "Avram Iancu", ce se constituise la Kiev și ajunge cu acesta în Moldova.

La sfârșitul războiului este demobilizat și se înscrie la Facultatea de Drept din Iași. Urmează cursurile cu mari greutăți financiare, fiind nevoit – pentru a se întreține și a-și urma studiile – să lucreze ca funcționar la Căile Ferate din Iași.

În timpul facultății, îl are ca profesor de economie pe A.C. Cuza și îl cunoaște și pe tânărul student, viitorul conducător al mișcării legionare de mai târziu, Corneliu Zelea Codreanu.

Horga – naționalist moderat, care trăise personal multe experiențe amare legate de atitudinea vădit antiromânească a autorităților austro-ungare, nu s-a simțit atras de dezbaterile politice din Iașiul studenției sale, deși mulți voluntari ardeleni cu care venise de la Kiev, au făcut acest lucru, ajungând mai târziu lideri locali ai mișcării legionare din Ardeal.

După absolvirea Facultății de Drept, funcționează ca ajutor de judecător la Judecătoria din Răducăneni, jud. Fălciu (pe atunci).

În octombrie 1923, reușește să se transfere la Halmeu, jud. Satu-Mare, într-un post de judecător, în care rămâne până în 1926, când își dă demisia.

Din 1926 și până în 1940, funcționează ca avocat și notar public, iar în cursul anului 1934 îndeplinește, pentru scurt timp, funcția de chestor al Poliției din Tg. Mureș. Avocatura a practicat-o la Toplița și Band, iar ca notar a funcționat

la Reghin, din 1934 până în 1940, când a fost expulzat de către autoritățile hortyste maghiare.

În manuscrisul său, Vasile Horga descrie foarte bine și surprinde foarte critic viața politică interbelică mureșeană.

În timp ce se afla la Toplița, la insistențele unui bun prieten, consilier patriarhal, în anul 1930 pune bazele organizației Partidului Național Liberal din această localitate, ajungând să fie apreciat în mod deosebit de către președintele partidului, Gh. Bogdan-Duică, dar intrând în conflict deschis cu Emil Dandea.

În 1933, Vasile Horga este ales deputat din partea P.N.L. în circumscripția Râciu, dar la insistențele lui Dandea, cedează locul de deputat în favoarea unui membru din conducerea de la București.

Rivalitățile politice dintre liderii locali ai P.N.L. Mureș sunt foarte bine evidențiate de Vasile Horga în manuscrisul său, care a surprins și descris atent momentul de criză din 1935, când cu ocazia Conferinței locale a P.N.L. Mureș, Emil Aurel Dandea a încercat, fără succes, să determine înlocuirea lui Bogdan Duică. La scurt timp, însă, Bogdan Duică a primit și Dandea a fost desemnat președinte al organizației P.N.L. Mureș. Aflat în conflict de foarte mult timp cu Emil Dandea, dar și martor mut și chiar țintă a unor manevre de culise din rândurile partidului (lucruri străine firii sale), Vasile Horga a părăsit P.N.L., în 1938, fără a se mai înscrie în vreun partid.

La cedarea Ardealului, a fost expulzat de către autoritățile maghiare hortyste.

Împreună cu soția și cei doi copii, s-a stabilit la Orăștie unde a funcționat ca notar public până în 1945 când a revenit în Mureș, continuând să profeseze ca notar public, până în 1952.

La 15 august, a fost arestat de către autoritățile comuniste și fără proces a fost condamnat la 5 ani de închisoare.

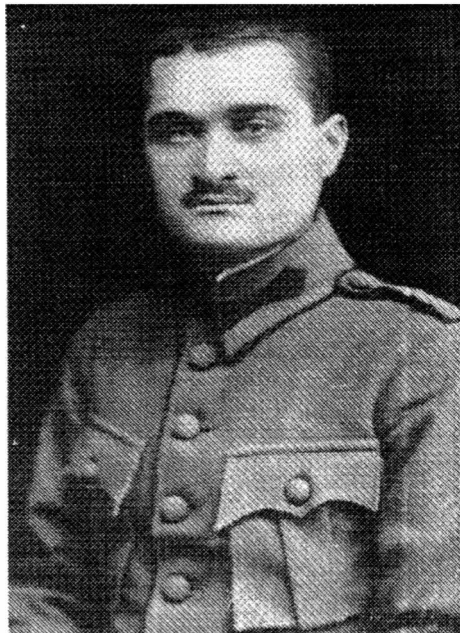
Eliberat în 1954 - fiind considerat muribund - după aproape un an se însănătoșește fiindu-i dat să mai trăiască încă 23 de ani. A mai lucrat ca magaziner la Spitalul din Reghin, dar abia în 1968 i s-a acordat o pensie de stat, fiind susținut atât el, cât și soția sa, de cei doi copii, unul medic, celălalt avocat.

Valoare deosebită au și descrierile lui Vasile Horga referitoare la regimul de detenție pe care l-a suferit în închisoarea Văcărești, oamenii pe care i-a descoperit acolo și chiar experiența personală a redescoperirii lui Dumnezeu, asemănătoare în mai multe privințe cu cea a lui Nicolae Steinhard. A decedat în 1977 la Târgu-Mureș, la o frumoasă vârstă – 87 de ani.

Consider că Vasile Horga, prin informațiile documentare pe care le oferă în manuscrisul său, prin experiențele pe care le-a trăit personal și pe care le descrie foarte plastic, vine să întregească imaginea unei monarhii dualiste aflată în plin proces de dezintegrare, condițiile în care s-a născut România reîntregită și climatul politic- nu lipsit de probleme – din Mureșul interbelic.

În același timp, Vasile Horga reprezintă cazul emblematic al unei generații de patrioți români din Ardeal, ridicată din rândurile țărănimii, o adevărată elită a renașterii naționale și care mai apoi, a fost distrusă moral și fizic de regimul comunist.

Pline de simțire sunt cuvintele cu care-și încheie memoriile: "Mulțumesc părinților mei care m-au scos din bezna satului și m-au adus în mijlocul civilizației".

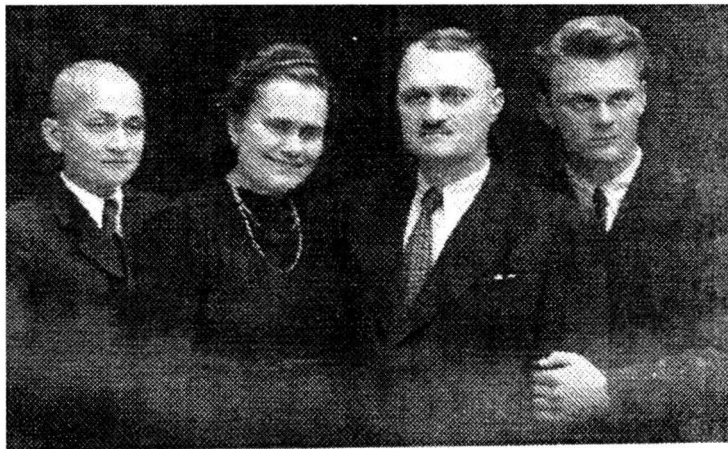

Vasile Horga în două ipostaze:
în uniforma armatei austro-ungare și în cea a Corpului de voluntari români
“Avram Iancu” constituit la Kiev

1920 - Vasile Horga, student la Facultatea de Drept din Iași

1947 -
familia Horga
cu cei doi copii

Panoul cu
Absolvenții din anul
1912 ai
Liceului din Brașov
(printre ei și
Vasile Horga)

Gh. Bogdan - Duică, unul dintre
liderii marcanți ai P.N.L. Mureș

1975 - Vasile Horga,
cu doi ani înainte de deces

RELAȚII DIPLOMATICE ROMÂNŌ – BULGARE. CRIZA DIN MARTIE 1939

MARIA COSTEA

Diplomatic Relations between Romania and Bulgaria: the Crisis of March 1939 (Summary)

By using for the first time in historiography certain Romanian and Bulgarian diplomatic documents, this study brings a scientific contribution to the study of an important moment of the international relations between the countries in SE Europe before World War 2. On March the 15-th, 1939 Germany and Hungary occupied Czechoslovakia and threatened Romania. After this, Bulgarians intensified there hostility towards Romania reclaiming the south of Dobrogea. Romania took military defensive measures. The signing of the Romanian-German economic treaty on March the 23-rd, 1939 appeased the aggressiveness of the Bulgarians. The Kioseivanov government was realistic and careful asking for "the restitution of the south of Dobrogea by peaceful means" - this is proved by the Romanian diplomatic documents.

La 15 martie 1939, Germania și Ungaria au ocupat întreaga Cehoslovacie, iar Slovacia a devenit stat marionetă, în frunte cu monseniorul Tiso. Ungaria a ocupat Ucraina subcarpatică (inclusiv Maramureșul de Nord). Beck a invitat România să ia Maramureșul de Nord, dar Gafencu a refuzat. Sub presiunea Germaniei, după ce armatele germană și maghiară au ocupat Cehoslovacia în întregime, la 23 martie 1939, s-a semnat, la București, tratatul economic germano-român, cunoscut și sub numele de Acordul Wohltat. În timpul negocierilor, armata maghiară, care a ocupat Maramureșul de Nord (Ucraina subcarpatică), amenința granițele României. Ca reacție, România a organizat mobilizarea parțială. Țăranii români din Ardeal s-au prezentat la armată cu entuziasm, în număr de 3 ori mai mare decât au fost chemați, dovedind hotărârea lor de a lupta pentru a nu ajunge din nou sub stăpânire maghiară (20 martie 1939). Faptul este dovedit de rapoartele armatei, de relatările presei române și americane, de un articol al lui Iorga. P.C.R. a lansat un apel la lupta antifascistă.

Istoricii Viorica Moisuc și Ion Calafeteanu demonstrează că Berlinul a folosit amenințarea maghiară pentru a impune României semnarea Acordului Wohltat. După semnare, Berlinul a impus Ungariei să se tempereze pentru a dovedi României folosul apropierei româno-germane. La 11 aprilie 1939, Ungaria a dat asigurări scrise României că nu are intenții agresive. Csáky dorea să determine Anglia și Franța să nu acorde garanții României împotriva Ungariei, care poza în țară pașnică.¹

La 25 martie 1939, Bossy, ministrul României la Budapesta, i-a propus lui Csáky, ministrul de externe al Ungariei, ca Ungaria să semneze Acordul de la Bled cu România și Iugoslavia pentru a-i da valoare juridică deplină. Csáky a refuzat, deoarece nu voia acord de neagresiune cu România. El a propus, la 13 aprilie 1939, încheierea unui tratat româno-ungar privind drepturile minorităților. Gafencu i-a spus lui Bárdossy că România nu admite amestecul străin în

¹Viorica Moisiuc, *Diplomația României și problema apărării suveranității*, Ed. Academiei, București, 1971, p. 127. Ion Calafeteanu, *Diplomația românească în Sud-Estul Europei*, București 1980, p. 90.

treburile interne ale României. În vara anului 1939, în Transilvania, armata română făcea manevre pentru a se pregăti în fața unui eventual atac al Ungariei și Germaniei. România nu a aplicat serios tratatul Wohlthat din 23 martie 1938 cu Germania. România a încheiat tratate economice cu Franța (31 martie 1939) și cu Anglia (11 mai 1939).

Ocuparea Cehoslovaciei, la 15 martie 1939, a stârnit în opinia publică bulgară „speranța că ofensiva revizionistă germană și ungară spre răsărit va continua, dând, astfel și Bulgariei, prilejul de a ridica revendicările ei mai ales împotriva României”, constata Filotti.¹ Totodată, bulgarii aveau și un sentiment de îngrijorare pentru soarta statelor mici în general și compasiune pentru cehi ca popor slav. În acest sens, trei fruntași ai opoziției, agrarianul Ghicev, democratul Vasilev și independentul prof. Stoianov au depus, în parlamentul de la Sofia, o interpelare, cerând guvernului să acționeze pentru încheierea unui acord cu toate statele din bazinul Dunării pentru apărarea în comun a independenței și demnității lor în fața amenințărilor străine (17 martie 1939). Ziarele din 17 martie 1939 publicau articole în același sens fără a mai pune pentru moment accentul pe revendicările bulgare. Un grup de studenți și de oameni de stânga au încercat o manifestație de simpatie în fața Legației Cehoslovaciei din Sofia, dar au fost împrăștiati de poliție. La Universitatea din Sofia studenții de la Facultatea de Limbi Slave au declanșat o grevă de trei zile în semn de protest împotriva suprimării independenței Cehoslovaciei.² În aprilie 1939 opoziția democratică a propus o apropiere de Iugoslavia și de celelalte țări balcanice. Și Partidul Comunist Bulgar, în frunte cu Gheorghe Dimitrov, propunea crearea unui bloc defensiv al popoarelor balcanice împotriva pericolului nazist, dar numai până la încheierea Pactului Ribbentop-Molotov.³

Presa bulgară, din ziua de 19 martie, a publicat știri alarmante, emanând de la marile agenții engleze și franceze, despre pretinsul ultimatum economic german adresat României. Se scria despre demersul lui Tilea pe lângă lordul Halifax și despre îngrijorarea care domnea în Anglia, Franța și România. Presa bulgară scria despre concentrarea și mobilizarea parțială a armatei române la frontiera cu Ungaria. Politicienii bulgari foloseau prilejul pentru a susține că prin „concesiuni teritoriale benevole România și-ar putea asigura nu numai liniștea la Sud, dar și prietenia efectivă a Bulgariei.”⁴

România și-a sporit forțele armate și în Dobrogea, de teama unui atac bulgar. Faptul era remarcat și de ministrul plenipotențiar al Angliei la Sofia, G. Rendell, în telegrama sa din 29 martie 1939, adresată Ministerului de Externe de la Londra, cu copii către reprezentanțele diplomatice britanice de la București, Ankara, Belgrad și Atena. Rendell arăta că armata bulgară era pregătită să ocupe Dobrogea în cazul în care România s-ar dezintegra sub presiunea Ungariei și Germaniei, care tocmai ocupaseră Cehoslovacia. Armata bulgară de la granița dobrogeană s-a întărit prin chemarea rezerviștilor din regimentele de infanterie nr. 1, 4, 6, 24 și 29 și cu patru regimente de cavalerie. România și-a sporit forțele din Dobrogea unde avea acum diviziile nr. 4, 9, 10 și 21, după informațiile obținute de Marele Stat Major General bulgar și de atașatul militar turc la Sofia. Câteva

¹ AMAE, *Fond Bulgaria*, vol. 12, fila 40, tel. nr. 525 din Sofia, 16 martie, Filotti către Externe București.

² *Ibidem*, fila 42, tel. nr. 544 din Sofia, 17 martie 1939, Filotti către Gafencu.

³ Ion Calafeteanu, *op.cit.*, p. 108.

⁴ AMAE, *Fond Bulgaria*, vol. 12, fila 43, tel. nr. 558, din Sofia, 19 martie 1939, Filotti către Gafencu.

sute de etnici bulgari s-au refugiat din sudul Dobrogei în Bulgaria. Cu toate acestea, Rendel considera că Bulgaria nu reprezenta o amenințare militară serioasă pentru România.¹

În timpul crizei cehoslovace, Kioseivanov se afla într-o vizită oficială la Ankara unde a prezentat „aspirațiunile opiniei publice” bulgare privind Dobrogea de Sud. Kioseivanov dorea să sondeze poziția țărilor balcanice față de revendicările teritoriale ale Bulgariei. Guvernul turc l-a îndemnat la prudență, amintind că Înțelegerea Balcanică se va opune unei acțiuni iredentiste a Bulgariei.²

Întors de la Ankara, Kioseivanov l-a primit pe ministrul plenipotențiar al Greciei la Sofia, în fața căruia și-a exprimat îngrijorarea că România a decretat mobilizarea parțială. El se temea că, amenințată de Germania și Ungaria la Nord-Vest, România ar putea declanșa o acțiune militară preventivă împotriva Bulgariei, luând „gajuri strategice pe teritoriul bulgar”. Ca reacție, Bulgaria lua măsuri militare preventive de apărare la granița cu România, declarând însă că nu va ataca România.³

„Eventualitatea ca România să caute a lua gajuri strategice pe teritoriul bulgar este o ipoteză fantezistă, care nu merită nici măcar o dezmințire” – sublinia Gafencu pe bună dreptate într-un mesaj către Sofia. Diplomația românească asigura guvernul de la Sofia că „România nu se gândește să se atingă de hotarele Bulgariei, ca de altfel de hotarele nici unui vecin.” Mobilizarea parțială a armatei române nu avea alt scop, decât de a garanta siguranța țării în acele zile de criză, când trupele maghiare au ocupat Ruthenia Carpatică (inclusiv Maramureșul de Nord), în imediata vecinătate a graniței României. Gafencu l-a convocat pe ministrul plenipotențiar al Bulgariei, Sava Kirov, exprimându-și dorința de a îmbunătății relațiile româno-bulgare, apropiind Bulgaria de Înțelegerea Balcanică, mai ales după vizita lui Kioseivanov la Ankara. Gafencu nu i-a făcut însă propuneri concrete privitoare la granițe.⁴

Kioseivanov i-a spus unui diplomat iugoslav că „în cazul în care România ar fi angajată într-un război (împotriva Ungariei), Bulgaria nu o va ataca de teama intervenției Înțelegerii Balcanice. Acțiunea Bulgariei nu va ieși din cadrul mijloacelor pașnice. Dar, dacă sub presiunea Germaniei, s-ar ajunge la o revizuire pașnică a frontierei româno-ungare, Bulgaria ar ridica și ea propriile pretenții teritoriale împotriva României. Chiar și atunci însă, Bulgaria va evita să-și provoace ceilalți vecini, căutând o înțelegere cu ei. Kioseivanov credea că România va ceda fără luptă în fața amenințării germane, iar Franța și Anglia nu vor acorda României, un sprijin eficace în caz de conflict.”⁵ Considerăm că acest scenariu, proiectat la 23 martie 1939 de către Kioseivanov, era unul realist, care se va aplica peste un an și câteva luni (iunie-septembrie 1940). Încheierea Tratatului economic româno-german, din 23 martie 1939, a slăbit pentru o perioadă amenințarea germană pe care o spera premierul bulgar.

Ca urmare a Tratatului economic româno-german și a sfaturilor de prudență primite de Kioseivanov la Ankara, Bulgaria și-a domolit tendințele agresive. Președintele Camerei Deputaților, Moșanov, l-a asigurat pe Filotti despre intențiile pașnice ale Bulgariei, menționând însă și aspirațiile sale

¹ *Izvori za istorijata na Dobrudja 1919-1941*, tom.2, Sofia, 1993, doc.nr.42, p.357.

² AMAE, *Fond Bulgaria*, vol. 12, fila 55, tel. 613 din Sofia, 24 martie 1939, Filotti către Gafencu.

³ *Ibidem*, fila 53, tel.nr.609 din Sofia, 24 martie 1939, Filotti către Gafencu.

⁴ *Ibidem*, fila 52, tel. nr.19212, din București, 24 martie, Gafencu către Filotti.

⁵ *Ibidem*, fila 56, tel. nr. 626 din Sofia, 24 martie 1939, Filotti către Gafencu.

iredentiste. Bulgaria a renunțat la adoptarea de măsuri militare ca răspuns la mobilizarea armatei române. Cu diplomație, Moșanov îi spunea lui Filotti că cercurile politice bulgare au apreciat atitudinea fermă și realistă a guvernului României în cursul crizei din martie 1939. El declara că Bulgaria nu va face „în nici o împrejurare politică șantaj în Balcani”. Considerăm că această afirmație a fost ulterior infirmată de realități.¹

Acordul româno-german din 23 martie 1939 a avut un puternic impact în cercurile politice bulgare, care constatau că pentru moment revendicările lor teritoriale privind Dobrogea nu aveau șanse reale. Prin urmare, după încordarea din perioada 15-23 martie, relațiile româno-bulgare au cunoscut o relativă destindere. Politicienii bulgari erau îngrijorați de extinderea influenței germane în Balcani, care se va exercita tot mai puternic asupra Bulgariei. Ei se temeau că Franța și Anglia se dezinteresau de această regiune, lăsând-o sub hegemonia Germaniei. Guvernul Kioseivanov era atent la interesul economic german în Dobrogea, în special de participările miniere germane în acest ținut, și de crearea zonelor libere în porturile dunărene și maritime ale României.²

Pentru a atenua „depresiunea produsă în opinia publică de acordul româno-german”, ziarele bulgare publicau știri din Berlin, precizând că Germania nu garanta frontierele României, că livrarea de arme din Germania către România privea doar vechile contracte cu uzinele Cehoslovaciei, iar tensiunea româno-ungară nu s-a terminat.³

Tendința de apropiere germano-bulgară s-a accentuat. Bulgaria a trimis la Berlin două delegații diplomatice, una militară și alta economică. Delegația militară, în frunte cu directorul Armamentului din Ministerul Afacerilor Străine și delegația economică, condusă de directorul economic din același minister, au încheiat contractele privind livrarea de material de război și alte produse industriale din Germania către Bulgaria. Se pregătea chiar vizita premierului Kioseivanov pentru a clarifica sprijinul pe care îl putea aștepta Sofia din partea Berlinului, mai ales după ce speranța de anexare a Dobrogei în urma crizei cehoslovace s-a dovedit iluzorie. Rămânea de văzut în ce măsură se va modifica politica Bulgariei, „care până azi și-a păstrat libertatea de mișcare față de marile puteri”, scria Filotti.⁴ Kioseivanov avea obligația de a întoarce vizita făcută în urmă cu doi ani (în 1937) de șeful diplomației germane, Neurath, la Sofia. Proiectul vizitei lui Kioseivanov la Berlin a fost prezentat de Agenția Havas ca o știre senzațională, deși premierul bulgar era mult mai prudent și mai moderat.⁵

Reprezentanți de frunte ai statului bulgar au participat la aniversarea lui Hitler, care împlinea 50 de ani, la 20 aprilie 1939, la Berlin. Au participat Ministrul de Finanțe, Dobri Bojilov, Ministrul Industriei și Comerțului, Kojoharov, șeful Marelui Stat Major, generalul Hadjipetrov, comandantul Aviației Boidev, comandantul Marinei, amiralul Vasilecekov și primarul Sofiei, Ivanov. A fost invitat și premierul Kioseivanov, care a refuzat diplomatic, urmând să efectueze o vizită oficială la Berlin numai după închiderea sesiunii Parlamentului, care îi crea dificultăți.⁶

¹ *Ibidem*, fila 61, tel.nr.635 din Sofia, 25 martie, Filotti către Gafencu.

² AMAE, Fond *Bulgaria*, vol. 12, fila 62, tel.nr.634 din Sofia, 25 martie 1939, Filotti către Gafencu.

³ *Ibidem*, fila 64, tel.nr.650 din Sofia, 27 martie 1939, Filotti către Gafencu.

⁴ *Ibidem*, fila 66, tel.nr.658 din Sofia, 29 martie 1939, Filotti către Gafencu.

⁵ *Ibidem*, fila 68, tel.nr.689 din Sofia, 31 martie 1939, Filotti către Gafencu.

⁶ *Ibidem*, fila 70, tel.nr.750 din Sofia, 5 aprilie 1939, Filotti către Gafencu.

Marea Britanie a dat Bulgariei „sfaturi stăruitoare de a nu repeta erorile fatale din 1913 și 1915.” În martie 1939, ministrul plenipotențiar englez la Sofia le-a spus oficialilor bulgari că „oricare ar fi primele faze ale unui eventual război și promisiunile ce s-ar face Bulgariei de către Germania, Marea Britanie va sfârși prin a învinge și Bulgaria ar suferi noi decepțiuni.” Constatăm că istoria celui de-al doilea război mondial a adevărit această prognoză. Diplomatul britanic recomanda guvernului Bulgariei o înțelegere cât mai strânsă cu statele vecine, explicând că Anglia nu avea alte interese în Balcani, decât asigurarea păcii și a liberei dezvoltări a acestor țări, pe care Germania dorea să le dezbină și să le subjuge. El își dădea seama cât de greu se putea ajunge la înțelegerea în Balcani, într-un moment de tensiune generală și în care bulgarii vedeau „cu amărăciune că alte state învinse își satisfac rând pe rând aspirațiunile” teritoriale și numai Bulgaria rămânea cu dezideratele iredentiste neîmplinite. De aceea, diplomatul englez îi sugera lui Filotti că ar fi „înțelept” ca România să accepte unele concesiuni la timp. Anglia dorea să ofere Sofiei promisiuni și încurajări pentru a o atrage de partea sa, încercând să evite căderea Bulgariei în tabăra adversă. Filotti i-a răspuns colegului său britanic că, pentru România, era imposibil a se gândi la concesiunile sugerate, deși dorea să vadă Bulgaria participând.¹

¹ *Ibidem*, fila 60, tel. nr. 624 din Sofia, 25 martie, Filotti către Gafencu.

PERCEPȚII ALE SERVICIULUI SPECIAL DE INFORMAȚII AL ROMÂNIEI DESPRE SITUAȚIA DIN TURCIA ÎN TIMPUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

LIONEDE OCHEA

Perceptions of Romanian Special Service of Information about the Situation in Turkey During World War II (Summary)

As a specialist in contemporary history, in Romanian Special Services of Information, the author, relying on some undiscovered information's of the above-mentioned institution, expresses in this study very important information's about economical, social and political configuration in Turkey during World War II, data and information's that reveal a good knowledge of Anatolian realities during that war.

Motto: „Istanbulul era considerat de Aliați centrul informativ și propagandistic cel mai important din Europa”
(Arhiva SRI, *Fond D*, dosar nr. 3806, f. 340)

În 29 octombrie 1923, Turcia a devenit o republică democratică și constituțională, având capitala la Ankara. Instituirea acestui regim a fost consecința evoluției unui lung proces istoric ce a culminat prin revoluția kemalistă. Pe ruinele vechiului Imperiu Otoman a fost înălțat un stat modern, dinamizat de un popor deșteptat la viața națională prin voința de fier a lui Mustafa Kemal Atatürk. Creatorul Turciei noi nu a fost un pasionat ideolog sau un revoluționar; el a avut darul de a interpreta mersul istoriei și necesitățile de viață ale propriului popor. De aceea, revoluția kemalistă a însemnat trecerea de la un regim la altul fără vărsare de sânge. Participarea Imperiului Otoman, alături de Puterile Centrale, la primul război mondial a fost dezastruoasă pentru poporul turc. De aceea, sultanul a fost nevoit să încheie armistițiul de la Mudros (octombrie 1918), care ducea la pierderea Siriei, Palestinei, Mesopotamiei și Arabiei¹.

După ce flota britanică intrase în Marea Neagră, trupele franceze pătrundeau în Cilicia, iar italienii ajungeau până în Konya, vechea reședință a selgiucizilor și centru cultural, trupele grecești ocupau Izmirul, mai mult, trupele aliate (italiene, franceze, grecești, britanice) patrulau și în Istanbul. Turcii s-au văzut puși în situația de a se lupta pentru apărarea propriei independențe. Prevederile Tratatului de la Sevres (10 august 1920), l-au convins pe sultanul Mehmed V că își pierduse rolul de suveran. Tratatul accepta un Kurdistan independent, o nouă Armenie, pierderea de către greci a Smirnei și Traciei, ca să nu mai menționăm regiunile ocupate de francezi, englezi și italieni, sultanul fiind nevoit să accepte controlul Strămtorilor, dezarmarea, despăgubirile și reparațiile de război.

Conducerea a preluat-o un personaj care va construi Turcia modernă, Mustafa Kemal Atatürk. Născut în 1881 la Salonic, fiul lui Ali Riza, slujbaș de vamă și Zubeyde, casnică, va îmbrățișa cariera militară. Intrat de timpuriu în mișcarea *Junilor Turci*, se va remarca și în plan militar: participă la luptele din

¹ Marius Lungu, *Statele lumii. Antologie*, Editura Steaua Nordului, Constanța, 2004, p. 475.

Tripolitania (1911-1912), iar după războaiele balcanice va fi atașat militar la Sofia, girând și posturile din Belgrad și București. Congresele de la Sivas (iunie 1919) și Erzerum (iulie-august 1919) au fost dovada clară a faptului că autoritățile de la Istanbul (sultanul) nu mai reprezentau interesele turcilor. Kemal va forma un guvern la Ankara, cu sprijinul sovieticilor, fapt ce-i va atrage excomunicarea și condamnarea în contumacie de către guvernul de la Istanbul. În mai 1919 pornește mișcarea revoluționară de la Sansum spre interiorul Anatoliei; prima victorie a fost asupra armenilor, încheind la 3 decembrie 1920 pacea de la Gumru. A pornit apoi ofensiva împotriva grecilor care, ajutați de trupele franceze, aveau misiunea de a menține cu orice preț prevederile Tratatului de la Sévres. În urma mai multor succese militare ale lui Kemal, franco-britanicii se văd nevoiți să încheie un alt acord, iar prin armistițiul de la Mudania (octombrie 1922) se dă semnalul organizării unei noi conferințe de pace, la Lausanne.

Noul guvern însă nu putea să accepte participarea guvernului sultanului la această conferință. Pacea de la Lausanne a însemnat o pierdere și un succes în același timp. Concesiunile pe care a trebuit să le accepte președintele delegației, Ismet Pașa, legate de Mosul și de Strâmtori, au dus totuși la încheierea singurului acord tratat și nu impus de marile puteri. Prin pacea de la Lausanne s-a născut o Turcie nouă, fără capitulații și protectorat religios, fără tribunale străine sau comisii de control. În aprilie 1921 reprezentanții poporului se întrunesc la Ankara în prima Mare Adunare Națională de după război și procedează la alcătuirea primului guvern provizoriu și la alegerea lui Kemal ca președinte. Pentru a nu forța situația, simultan este votat și textul constituțional fără a se aminti ceva despre sultanat, ca și cum nu ar fi existat. Constituția proclama principiul suveranității poporului ca bază a statului turc, dând prima lovitură califatului. Marea Adunare Națională pronunța solemn în noiembrie 1922 desființarea sultanatului.

Guvernul de la Istanbul a fost nevoit să demisioneze imediat, iar ultimul sultan, Mehmed VI, a plecat la San Remo, pe un vas britanic, după ce fusese văduvit de puterea politică (sultanatul), apoi de cea religioasă asupra lumii musulmane (califatul). Prima constituție a Turciei republicane a fost promulgată în aprilie 1924 și cuprindea 105 articole. Aceasta impunea principiul puterii unice în stat, reprezentată de un singur organism, Marea Adunare Națională, care era expresia voinței poporului, manifestată inclusiv prin dreptul de vot al femeilor. La baza constituției stăteau 3 idei majore: ideea naționalismului, care nu era agresiv sau războinic, ci o evidențiere a specificului poporului turc, prin negarea cosmo-politismului otoman și o reacție contra politicii universaliste a sultanatului. A doua idee, era etatismul, care răspundea nevoii de disciplină națională, dar nu era anticapitalism. Statul controla, direct sau indirect, toate izvoarele primare de formare a capitalului și de punere în valoare a bogățiilor. Cea de-a treia idee majoră, laicitatea, era expresia dorinței de transformare radicală a vechilor instituții imperiale și impunerea unei noi mentalități sociale.

Democrația creată de revoluția lui Kemal nu trebuie înțeleasă în sensul occidental, ci mai curând ca o dictatură a poporului, realizată prin partidul unic, *Partidul Republican al Poporului*. El desemna membrii Marii Adunări Naționale, principala deținătoare a puterii. În privința minorităților, putem spune că regimul impus de Kemal se diferenția de ceea ce a practicat timp de secole sultanul îngăduind manifestarea unui număr însemnat de secte, confesiuni și națiuni în interiorul imperiului. Noul guvern de la Ankara a impus expulzarea sau schimbul de populație, precum armenii sau grecii, care au suferit un adevărat calvar din cauza acestei politici. Deportarea armenilor din Asia Mică sau exodul grecilor din

Anatolia, reprezintă cele mai cunoscute exemple în această privință. Din cele aproape 2.000.000 de armeni din Turcia, au mai rămas doar 50.000 de suflete până în 1947; din cei peste 2.000.000 de greci mai rămăseseră doar 90.000 de persoane. În schimb, prezența kurzilor încă mai reprezenta o problemă. Republica turcă a apărut în ochii kurzilor ca un regim antireligios și eretic, dat fiind că revoluția desființase califatul și edictase legi împotriva Islamului. Reacția kurzilor a fost o adevărată rebeliune, turcii reacționând prin reprimarea dură a triburilor și deportarea în masă a acestora, criză ce s-a prelungit până în 1930.

Din punct de vedere informativ, structurile specializate ale Turciei se vor menține în linie directă, încă din timpul autorităților otomane. Acestea au avut legături strânse cu *Evidenzbüro*, mai ales în preajma primului război mondial, țintele favorite fiind Serbia și Imperiul Țarist. Britanicii țineau atent sub observație această zonă a Turciei prin agenții *Secției E* ai Diviziei Informațiilor – *Intelligence Division* – iar rușii prin *Secția II* a Ohranei țariste¹.

Chestionarul întocmit de șeful Frontului de Sud al Serviciului Special de Informații (SSI), colonelul Gheorghe Popescu, în anul 1938, încadra Turcia în categoria I-a ca importanță, fiind necesare cât mai multe date (pe timp de pace și război) referitoare la:

- efectivele militare, instrucția, încadrarea și echipamentul din dotare, armamentul disponibil și dislocarea unităților;
- unitățile mobilizabile și scopul mobilizării;
- marina miliară – instrucția și efectivele dislocate;
- situația politică internă – raporturile dintre diferiții lideri politici, președinte și șeful Marelui Stat Major turc².

Materialul informativ obținut de agenții Frontului de Sud al SSI, în intervalul 1938-1944, a fost bogat, lucru ce a permis o bună cunoaștere a realității anatoliene pe întreaga durată a conflictului mondial. Astfel, factorii de putere ai statului român au fost informați în legătură cu:

- situația armatei turcești pe timp de pace și război (dislocare, organizare, instrucție, echipament, stare de spirit);
- fortificațiile de la frontiera europeană și cea sovietică;
- apărarea antiaeriană (artilerie și posturi de apărare);
- lucrările de întărire a strâmtorilor Bosfor și Dardanele;
- curentul filogerman din armată, în condițiile în care șeful Marelui Stat Major fusese instruit la școala de război germană;
- ajutoarele militare primite de la anglo-americani (echipament, armament, instructori);
- atitudinea liderilor politici și a premierului Ismet Inonu față de evoluția evenimentelor internaționale;
- poziția Turciei față de problema panislamistă și cea panarabă (relațiile cu Irakul și Arabia Saudită);
- răspunsul turcilor față de oferta germanilor de colaborare militară antisovietică;
- reacții față de atentatul asupra ambasadorului german la Ankara, von Papen;
- activitatea refugiaților politici români în Turcia;
- date economice: standard de viață, producția agricolă, relații comerciale³.

¹ Baud, Jacques, *Encyclopedie du renseignement et des services secrets*, Paris, 1999, p.198.

² ASRI, *Fond P*, dosar nr. 16925, vol. 2, f. 16.

³ *Ibidem*, f. 84-85.

În 1942, Gheorghe Popescu, șeful Frontului de Sud al SSI, l-a însoțit pe curierul diplomatic român, Paul Zeinescu, într-o călătorie prin Bulgaria și Turcia. Cu acest prilej, acesta a cunoscut pe cei 3 rezidenți SSI la Istanbul. Din discuțiile purtate află că "turcii sunt deosebit de volubili în momentul în care primesc diverse cadouri"¹. De asemenea, informațiile erau obținute prin colaborarea cu două elemente importante ale Intelligence Service-ului, Gibson și De Chastelein, care activaseră anterior și pe teritoriul României în cadrul unor companii petrolifere. Trebuie remarcat faptul că rezidenții erau într-o continuă supraveghere reciprocă, mai ales de către agenții spionajului german. Impresia generală lăsată de unul dintre rezidenți îl va determina pe Gh. Popescu să declare că "acesta era unul dintre cei mai buni informatori pe care i-a avut România, atât prin calitatea relațiilor pe care reușise să le strângă, dar și prin calitatea materialului informativ trimis în țară". "Un bun informator intră în contact cu oamenii de afaceri, frecventează cluburile, are relații cu lumea diplomatică etc"². Un căpitan de marină român se afla la Istanbul în calitate de șef al Agenției SMR Istanbul, ca dovadă că informațiile transmise de el (politice, economice și militare) erau de ce a mai bună calitate, referindu-se la:³

- dislocările de trupe și lucrările de fortificații în regiunea strâmtorilor și de la granița cu Bulgaria;
- activitatea serviciilor de informații anglo-americane în Turcia europeană;
- problema română privită prin prisma intereselor diplomatice anglo-americane;
- activitatea refugiaților politici români în Turcia;
- încadrarea comandamentelor turcești;
- relațiile diplomatice turco-sovietice;
- activitatea din portul Istanbul și strâmtori: treceri de vase, încărcări, descărcări;
- situația flotei militare și comerciale turcești: tonaje, dislocări, activitate⁴.

Un alt partener de discuții al șefului Frontului de Sud a fost consulul României la Istanbul, Bob Negulescu, care se afla într-o postură incomodă din punct de vedere informativ pentru că se afla în permanență în atenția agenților germani⁵. Un alt agent, (conspirativ *Udrea*), va activa în calitate de consul pe lângă Consulatul român. Își făcuse numeroase legături la Istanbul datorită faptului că avea voce frumoasă și cânta bine. Era foarte agreat în cercurile diplomatice și va fi folosit de Trifon Nicolae într-o împrejurare mai deosebită: fostul ministru al Spaniei la București, Prat Șutu nu mai era agreat de regimul lui Franco și de aceea se va refugia la Istanbul unde avea o rețea de agenți răspândiți în Orientul Mijlociu, inclusiv în Armenia Sovietică. Printr-o scrisoare adresată lui Ion Antonescu, se oferea să dea informațiile respective și SSI-ului. Datele aveau caracter politic și militar și se refereau la:

- dislocările de trupe sovietice din Armenia și Azerbaidjan;
 - dispozitivele armatei sovietice înainte de atacul din noiembrie 1942;
 - numele mai multor informatori sovietici din Turcia, inclusiv acoperirile lor;
- Agentul SSI va transmite mai multe date cu privire la:
- problema influenței germane în Turcia;

¹ *Ibidem*, f. 217.

² *Ibidem*, f. 218.

³ *Ibidem*, f. 219.

⁴ *Ibidem*, f. 227.

⁵ *Ibidem*, f. 94-99.

- lupta dintre anglo-americani, sovietici și germani pentru ocuparea Turciei;
- activitatea cercurilor politice și diplomatice din Istanbul;
- acțiunea serviciilor de informații aliante din Turcia;
- aspecte ale vieții politice, personalități și grupări importante¹.

În anul 1946, agentul va fi arestat de autoritățile comuniste și condamnat la temniță grea.

Mai există un agent, foarte apreciat la București datorită faptului că reușea în orice misiune ce i s-ar fi atribuit, dar activitatea îi era umbrată de viața ușuratică pe care o ducea. Locotenent de cavalerie, macedonean de origine va fi, pe rând, rezident la Istanbul și Ankara, în calitate de viceconsul, apoi consul al României². Ulterior va fi arestat și închis de comuniști. Datele transmise de acesta se refereau la:

- instrucția, armamentul și armamentul armatei turcești;
- dislocarea unităților militare din Turcia europeană;
- activitatea cercurilor diplomatice din Istanbul;
- starea comunicațiilor în Turcia europeană³.

Un alt informator al SSI va activa, pe rând, la Salonic, Belgrad și Ankara, unde avea strânse relații în cercurile diplomatice, mai ales cu ministrul României, Telemac. Ulterior va fi închis de către comuniști⁴. Un inginer, rezident la Ankara în calitate de secretar al atașatului militar, a transmis informații referitoare la aspecte ale vieții din Turcia, cu accent pe problemele economice⁵.

Un alt agent al SSI va activa, din martie 1944, la consulatul din Istanbul. Fiind bolnav de nervi, va transmite informații de mică importanță supra situației politice din Turcia și asupra situației de la Consulatul român din Istanbul⁶.

În mai 1940, *News Chronicle* trata două propuneri ale diplomaților turci în legătură cu politica externă. Aceasta activa pentru alcătuirea a două blocuri de rezistență: primul ar fi fost transformarea Înțelegerii Balcanice într-o alianță militară; al doilea proiect viza organizarea unei alianțe militare între statele musulmane. În urma demersurilor făcute, Turcia s-a lovit de reticență și răspunsuri ezitante în legătură cu propunerile sale⁷. În aceeași lună autoritățile turcești anunțau că, în virtutea unei ordonanțe emisă de ministrul muncii, toți artiștii lirici, cu excepția celor francezi și britanici erau invitați să părăsească teritoriul Turciei în decurs de cel mult trei zile. Această măsură viza aproximativ 500 de persoane dintre care cei mai mulți erau germani, maghiari și italieni; motivul neoficial era că unii dintre ei se ocupau cu spionajul și căutau să contacteze mai ales ofițerii turci, în cluburile de noapte⁸.

În 3 iulie 1940, ziarul *Neuste Basler Nachrichten* anunța că "Turcia și Grecia au cerut ajutorul Rusiei Sovietice pentru a-și asigura integritatea teritorială." În condițiile în care Înțelegerea Balcanică nu mai avea valabilitate în urma mutilării României, începuseră discuții în toate cele trei capitale, Atena, Ankara și Sofia⁹. În conformitate cu *Pactul anglo-franco-turc* din octombrie 1939, Turcia își lua față de Franța și Marea Britanie angajamentul formulat astfel: "În

¹ *Ibidem*, f. 217, 227.

² *Ibidem*, f. 217.

³ *Ibidem*, f. 225.

⁴ *Ibidem*, f. 140-142.

⁵ *Ibidem*, f. 217, 228.

⁶ *Ibidem*, f. 230.

⁷ ASRI, *Fond D*, dosar nr. 3790, f. 85.

⁸ *Idem*, dosar nr. 3806, f. 104.

⁹ *Ibidem*, f. 113.

cazul unui atac de agresiune comis de o putere europeană și implicând Franța și Anglia la război în zona mediteraneeană, Turcia va colabora în mod efectiv cu cele două state și le va da tot ajutorul și toată asistența ce îi stă în putință.”¹ În afară de angajamentele cuprinse în pactul Înțelegerii Balcanice, Turcia mai avea un *Tratat de Alianță* și cu Grecia încheiat în octombrie 1930; nu se făcuse însă nici o declarație oficială referitoare la valabilitatea sau aplicabilitatea militară și strategică a celor două documente, dar nici nu fuseseră denunțate.

Turcia încerca să-și mențină neutralitatea și prin măsuri contra Aliaților. În august 1940, din ordinul guvernului, era suspendat ziarul *Cumhuriyet* din Istanbul pentru propagandă anglo-franceză și pentru repetatele atacuri la adresa României. De remarcat faptul că redactorii acestui ziar erau, în marea majoritate, evrei și de aceea se credea că era și o acțiune de epurare a presei de elementele evreiești². În același timp, Suphi Tanrioer, ambasadorul Turciei la București recomanda în mod neoficial secretarului de ambasadă Izmet Coambi (noiembrie 1940) să nu acorde viză de intrare în țară persoanelor de altă naționalitate, decât supușilor sovietici, greci, egipteni, persani, afgani, britanici și americani. Celorlalți, fără a li se respinge cererile, urmau a le fi amânate și întârziate, cât de mult posibil, răspunsul, pretextându-se că era necesară aprobarea Ministerului de Interne turc³. Pe alt plan, în cercurile Legației engleze se afirma că întreprinderile italiene din Turcia începuseră să-și lichideze activitățile, “din cauza lipsei de siguranță și a boicotului întreprins de englezi contra acestor firme.”⁴

În noiembrie 1940 erau de remarcat strânsele relații dintre Turcia și Egipt. Într-o primă fază, au avut loc discuții între Suphi Tanrioer, ambasadorul Turciei și Emin Fuad Bey, ministrul Egiptului la București pentru stabilirea unei convenții de colaborare între cele două state pe teritoriul României. Ulterior, la Ambasada turcă a fost organizată o întrevedere între Aly Fahmi el Amroussi, secretar și Mustafa Fanzi, atașat al Legației egiptene cu Basrî Rizan, consilier și Hary Galbagari, secretar al reprezentanței diplomatice turce. Cu acest prilej s-a semnat o *Convenție de ajutor reciproc în toate problemele de interes comun* al celor două state în România. Acordul s-a încheiat sub auspiciile britanicilor care au fost imediat puși la curent cu discuțiile și protocoalele încheiate⁵.

În intervalul decembrie 1940-ianuarie 1941 era semnalată o strânsă colaborare informativă între ambasadele Turciei și legațiile britanică, americană și egipteană din București. Serviciul de Informații al Ambasadei Turciei fusese reorganizat, în special în vederea spionajului militar⁶.

Din noiembrie 1940, erau semnalate primele pregătiri de război. Legația britanică din București era informată că Turcia urma să concentreze 20 de contingente de bărbați între 21-40 ani, dar care erau foarte slab instruiți. Personalul biroului atașatului militar turc, Kenen Kocaturk anunța că țara sa, putea dispune imediat de următoarele forțe și armament:

- “o primă mobilizare în 24 de ore, a 1.000.000 de oameni;
- o a doua mobilizare în 10 zile a încă 1.500.000 de soldați;
- o a treia mobilizare în 30 de zile a încă 5-6.000.000 de oameni;

Pe lângă aceasta, mai dispunea de 2.000 avioane moderne de

¹ *Idem*, dosar nr. 3806, f. 106-107.

² *Ibidem*, f. 115.

³ *Ibidem*, f. 127.

⁴ *Ibidem*, f. 138.

⁵ *Ibidem*, f. 126.

⁶ ANIC, *Fond IGJ*, dosar nr. 8/1941, f. 152.

bombardament și vânătoare, 3.200 guri de tun, inclusiv cele antiaeriene, un bogat parc de mașini și material modern de război și un corp ofițeresc select și bine instruit.”¹ *Acordul comercial* dintre Turcia și Marea Britanie mai prevedea ca aceasta din urmă să livreze 48 de locomotive și 1.200 de vagoane engleze în decurs de 6 luni. În porturile de la Marea Mediterană, zilnic, vasele britanice descărcau: materiale de război, tunuri, tancuri, muniții, avioane sau fier. Cu tot ajutorul pe care îl primea cu generozitate, reprezentantul Turciei la București, Tanrioer afirma că țara sa “va merge hotărât alături de Marea Britanie atunci când împrejurările o vor impune, adică numai în cazul că se va vedea amenințată în siguranța și interesele ei de puterile Axei, adică în cazul unei provocări.”²

În februarie 1941, SSI semna la opiniile anglofile din București, care susțineau că România va fi total aservită economic Germaniei. În același timp, se raporta de întâlnirea dintre Reginald Hoare cu premierul britanic, Eden, la Ankara și încercările acestora de a scoate România din brațele Axei. Un rezident român din Istanbul semna că englezii activau pentru o Românie liberă sub patronajul lor, în acest scop încercând să recruteze adepți din rândurile intelectualilor și funcționarilor prezenți în oraș. Istanbulul devenise un fel de centru al propagandei britanice pentru recrutarea adepților din rândul intelectualilor și funcționarilor români prezenți în Turcia și cărora le făceau tot felul de propuneri, în aparență avantajoase pentru ei. Mijlocul cel mai eficient de prozelitism era banul³.

La sfârșitul lunii februarie 1941 SSI semna faptul că britanicii racolau agenți informatori din România, exemplificându-se cu sumele primite de legațiile Iranului, Republicii Chile, Portugaliei, Egiptului, Turciei și Mexicului, toate lucrând în interesul englezilor⁴. Din corespondența diplomatică rezulta, în primul rând, situația materială excepțional de bună a diplomaților turci. Astfel, un secretar de legație la București primea un salariu de 180.000 lei lunar. Mulți dintre angajații legației își primeau salariile prin Banca Centrală a Turciei din Ankara, care transforma contravaloarea în franci elvețieni în contul fiecăruia la „Union de Banques Suisses”, din Zürich. În aceste împrejurări membrii legației își permiteau să cumpere îmbrăcăminte și încălțăminte pentru rudele din Turcia. Se mai observa grija cu care erau pregătite reformele interne din România. În acest scop se solicitau informații diverse:

- documente asupra intențiilor României cu privire la economia de după război;
- regulamentul pentru distribuirea combustibilului (cărbone, lemn, benzină) și a energiei pentru mijloacele de transport, cu explicații amănunțite;
- regulamentele cu privire la remedierea crizei de locuințe;
- relații asupra existenței cuantumului de impozite existente în folosul *Societății de Protecție a Copiilor*,
- organizarea învățământului agricol primar, secundar și superior;
- dispoziții cu privire la întreținerea și prețurile derivatelor de celuloză.

Relațiile comerciale româno-turce erau destul de intense. Turcia îi solicita României, în special, produse industriale, sodă caustică, carbid, geamuri, hârtie, petrol, uleiuri minerale, tramvaie, piese pentru căile ferate, piese pentru fabrici de textile; oferea în schimb produse naturale sau semifabricate: ceară de albine, pește, susan, stafide, smochine, alune, deșeuri de bumbac, aramă în bare și plăci

¹ ASRI, *Fond D*, dosar nr. 3806, f. 128-129.

² *Idem*, dosar nr. 4588, f. 126, 156-157, 198.

³ MAE, *Fond 71, România 1920-1944*, vol. 65, f. 211, 241 și 626

⁴ *Ibidem*, f. 239

etc¹.

După plecarea britanicilor, interesele informative engleze au fost preluate de americani. Irakienii, palestinienii, transiordanienii și arabii au urmat gestul englezilor și au părăsit România în aceeași lună². Ambasada primise dispoziția ca supușii săi să-și lichideze cât mai repede afacerile comerciale din România, pentru că tensiunea dintre cele două țări putea duce foarte curând la ruperea relațiilor diplomatice (februarie-martie 1941)³.

Informațiile SSI, din luna martie 1941, relevau faptul că cercurile grecești din București comentau în jurul posibilei atitudini a Turciei față de evenimentele din Balcani. Se afirma că Turcia era indisolubil legată de politica Marii Britanii, cu atât mai mult cu cât toate punctele strategice se aflau în mâna englezilor. Totodată, se credea că Grecia nu va fi lipsită de ajutorul Turciei⁴. Declarațiile președintelui Inonu, ca răspuns către Hitler, evidențiau faptul că „Turcia nu dorește războiul și va face totul ca să-l evite cu condiția ca germanii să-și retragă armatele pe o distanță de 100 km. de frontierele Turciei și Greciei. În schimb, cele două țări se obligau să-i evacueze amabil pe militarii englezi.”⁵ În cercurile turcești din București se comenta că sentimentele anglofile de care erau animate oficialitățile de la Ankara erau datorate corupției britanicilor și că, de fapt, masa mare a poporului turc nutrește sentimente favorabile germanilor. Așa se explica faptul că Serviciul de Informații turc din România urmărea activitatea fiecărui conațional, bănuind că ar fi favorabil unei apropieri turco-germane⁶.

La doar o lună de la declarațiile lui Inonu (aprilie 1941), corespondentul Agenției Havas la Ankara semnala intense contacte între conducătorii turci și ambasadorul german von Papen. În același timp, Agenția Telegrafică Turcă dădea detalii legate de evacuarea Istanbulului și a altor orașe precum: Kırklareli, Edirne, Tekirdag și Kanakkale. Acestea se aflau în regiuni unde se declarase stare de asediu, în condițiile în care războiul ajunsese la porțile Turciei. Cu toate acestea autoritățile nu dădeau semne că ar fi intenționat să renunțe la neutralitate⁷.

Nici concentrările de trupe germano-bulgare la frontiera occidentală a Turciei, în august 1941, nu au provocat o reacție puternică în cercurile diplomatice turcești din București. Se afirma că «deja se știe din experiență tactica germană, care în timp ce duce tratative pentru a obține concesiile face pregătiri militare la frontierele aceluia stat pentru a-i arăta care ar fi consecințele unui refuz.»⁸ Turcii nu se lăsau impresionați și declarau că «vor face concesiile doar dacă erau compatibile cu independența lor»⁹ și nu se vor lăsa intimidați de demonstrații militare ostentative din două motive:

- «Turcia este azi pregătită mai bine ca oricând să facă față unei încercări de invazie pornită de pe continent, bazându-se mai ales pe sistemul de alianțe pe care le are cu terțe puteri;
- dată fiind situația frontului de est, comandamentul turc este de părere că

¹ *Ibidem*, vol. 79, f. 285-290.

² *Ibidem*, vol. 66, f. 94.

³ ASRI, *Fond D*, dosar nr. 8945, f. 9.

⁴ *Idem*, dosar nr. 3806, f. 162.

⁵ *Ibidem*, f. 170.

⁶ *Ibidem*, f. 171.

⁷ *Ibidem*, f. 189.

⁸ *Ibidem*, f. 220.

⁹ *Ibidem*, f. 221.

Germania nu poate susține un nou război fulger și împotriva Turciei.»¹

Ba mai mult, în cercurile evreiești din București (decembrie 1941), circulau zvonuri că în urma înfrângerilor suferite de germani în est și ale trupelor germano-italiene în Africa de nord, autoritățile vor lua o atitudine de apropiere semnificativă față de anglo-americiani, ceea ce explica prezența într-un număr atât de mare a ofițerilor britanici la Istanbul².

Informatorii SSI din Turcia au obținut date legate de organizarea serviciilor informative britanice din Turcia, Orientul Apropiat și Egipt (iunie 1942). În această zonă desfășurau activități specifice nu mai puțin de 35 ofițeri, de diferite grade, organizați în cinci secțiuni, pe lângă aceștia activau un număr foarte mare de agenți descoperiți/camuflați (consuli, consilieri de ambasadă, secretari de legatie, directori de muzee, comercianți, profesori, consilieri de poliție, președintele *Ligii anglo-egiptene*, șeful biroului vamal de la Adana, funcționari la *United Kingdom Corporation*, atașați de presă, funcționari la serviciul vizelor, subdirectori de bancă, etc.) Secțiunile informative erau următoarele:

- Military Secret Service;
- Intelligence Service;
- Counter Espionage Service;
- Anti Espionage Surveillance Service;
- Information Service.

Etnicii angajați în astfel de activități erau: englezi, evrei, greci, polonezi, francezi, arabi, ruși, sârbi și români³. Se cunoșteau în detaliu șefii și informatorii Intelligence Service care activau în Turcia, Siria (Beirut, Damasc, Alep), în Palestina (Ierusalim), Irak (Bagdad, Bassra) și în Egipt (Cairo, Alexandria). Enumerăm mai jos câțiva dintre agenții din Turcia asupra cărora SSI a obținut mai multe date:

- consilierul Ambasadei Marii Britanii la Ankara, evreu, creierul atentatului contra lui von Pappen; imediat după eveniment va fi mutat pe aceeași funcție la Legația engleză din Bagdad ;
- un evreu ungur foarte bogat, din Oradea ;
- un român ;
- un evreu polonez care s-a ocupat și în România cu afaceri în domeniul textilelor și care își mutase afacerile în Turcia ;
- viceconsulul polonez la Istanbul, cu strânse legături la Ambasada și Consulatul sovietic din Turcia, omul de încredere al ambasadorului Poloniei în URSS ;
- un colonel în armata poloneză, funcționar la Consulatul Poloniei la Istanbul ;
- șeful biroului vamal turc din Adana ;
- un colonel britanic, viceconsul la Alep ;
- un comandor britanic, viceconsul la Derezov ;
- viceconsulul britanic la Tripoli ;
- un funcționar la *United Kingdom Corporation* ;
- un rus alb, cetățean britanic, fost ofițer în armata țaristă; activa în Intelligence Service din 1939 și avea ca misiune supravegherea activității maritime turcești. Era fratele lui A. C. Gibson, fost atașat de presă la București, Belgrad, Sofia și cu aceeași funcție la Ankara ;
- un funcționar al Consulatului britanic, bun cunoscător al limbilor rusă,

¹ *Ibidem*, f. 222.

² *Ibidem*, f. 228.

³ *Idem*, dosar nr. 2646, vol. 2, f. 424-426.

sârbă, franceză, germană și spaniolă ;

- un profesor la *Robert College*, specialist în probleme economice ;

- subdirectorul Băncii *Holand-See* din Istanbul, de origine evreu olandez¹.

Factorii de putere în statul român au apreciat efortul și rezultatul în planul cunoașterii structurilor informative/contrainformative britanice în Turcia, agenților și rezidenților acestora în spațiul de responsabilitate al Frontului de Sud al SSI, fapt pentru care au ordonat intensificarea activității de identificare a structurilor similare sovietice care activau în această zonă.

La nici o lună, pe 12 iulie 1942, într-o notă detaliată, SSI prezenta conducerii statului român personalul Serviciului de Informații sovietic în Turcia care era identificat aproape în totalitate. Se remarca faptul că mai mulți agenți sovietici erau evrei, iar unii dintre aceștia colaborau cu Intelligence Service, dar erau semnalati că furnizau informații și Marelui Stat Major turc. Enumerăm mai jos personalul Serviciului de Informații Sovietic ce activa în Turcia care fusese identificat de rezidenții și informatorii SSI:

- proprietarul unui garaj auto situat peste drum de Consulatul francez din Istanbul; cetățean sovietic, comunist, care repara și, la nevoie, camufla mașinile agenților ;

-stenodactilografa Consulatului Sovietic din Istanbul, evreică, fostă colaboratoare a CEKA apoi secretara NKVD-ului din Istanbul;

- șeful NKVD-ului în Turcia, camuflat ca atașat comercial sovietic la Ankara ;

- consulul general sovietic la Istanbul, adjunctul șefului NKVD, evreu sovietic;

- reprezentantul Kominternului în Turcia ;

- nepotul lui Dimitrov, reprezentantul Kominternului pentru Orientul Apropiat;

- șeful raionului cărților rusești din Librăria *Hachette* din Istanbul, cetățean sovietic, evreu, important agent al NKVD, subadjunct al propagandei sovietice în Turcia;

-proprietarul *Librăriei ruse* din Istanbul, unde se găsea instalată cutia poștală a agenților britanici; ulterior, va trece la mahomedanism;

-un funcționar la Consulatul Sovietic din Istanbul, prieten cu mulți teroriști comuniști, bulgari, acuzat de complicitate la atentatul contra lui von Pappen; a fost unul dintre organizatorii exploziei de la Catedrala din Sofia în timpul guvernului Stambolisky;

-reprezentantul secției macedonene teroriste din Komintern, unul dintre organizatorii atentatului contra lui von Pappen;

-un supus iranian și prieten apropiat cu consulul Iranului la Istanbul; rus alb ortodox și foarte bogat; în timpul războiului civil din Spania a furnizat arme și petrol comuniștilor spanioli. Era cunoscut și în România unde efectuase numeroase călătorii până în 1940, dar era să fie arestat pentru contrabandă cu petrol;

-un comerciant de petrol, cetățean turc prin naturalizare;

-o funcționară a Ambasadei Japoniei la Ankara, evreică rusă de cetățenie română;

-medicul Ambasadei sovietice, naturalizat turc și care făcea propagandă printre tinerii ruși din Istanbul pentru cauza sovietică;

¹ *Ibidem*, f. 427-434.

- un căpitan în fosta armată imperială țaristă, naturalizat turc;
- proprietarul unui atelier de reparat pneuri, cetățean turc;
- un agent al Biroului 2 din Poliția turcă, originar din Odessa dar naturalizat turc, inginer de profesie;
- un inginer jurnalist, important membru al evreimii internaționale, evreu rus din Odessa dar cu cetățenie sud-americană; avea strânse legături cu Kominternul și cu Intelligence Service-ul, de peste 20 de ani fiind un prețios colaborator al NKVD-ului¹.

Pe toată durata verii anului 1942 notele informative ale agenților SSI semnalau păreri exprimate în diferite cercuri ale societății turcești și ale mai multor personalități diplomatice și politice. Aproape toți erau de părere că URSS era principalul inamic, peste tot persistând teama rusă. Aceeași opinie publică era împotriva străinilor, nici englezii, ori germanii nu erau iubiți în Turcia. Dacă se arătase o oarecare simpatie germanilor, fusese pentru că doreau a-i vedea pe ruși slăbiți și învinși. Îl învinovăteau pe Hitler care «era un nebun care a pornit războiul și din cauza lui toată Europa trebuia să sufere.»²

Pentru împiedicarea unei prezențe sovietice la frontiera turcă, ar fi trebuit constituite unele state tampon ca Armenia, Georgia și Caucazia. În cazul în care ofensiva germană ar fi reușit să învingă rezistența rușilor, iar germanii ar fi putut să ajungă în Azerbaidjan, atunci turcii s-ar fi văzut siliți să accepte o formă de ocupație germană, de felul celor suferite de Polonia, România sau Croația. Între timp, mai putea să oscileze între Marea Britanie și Germania, pentru că deja avea mai multe exemple de ce ar fi însemnat «să ajungă servitori la un neam de stăpâni închipuiți.»³ În condițiile unor mari victorii ale rușilor și englezilor pe frontul estic Turcia nu era silită să adopte nici o poziție definitivă⁴.

Legat de interesele anglo-sovietice în Turcia, trebuie să remarcăm și rolul jucat de minoritatea kurdă, care era folosită, când de unii când de alții, pentru a ține Turcia în șah. Asupra raporturilor dintre kurzi și turci aflăm informații din documentele turcești coroborate cu cele germane și britanice. Încă de la instaurarea regimului kemalist au existat mari neînțelegeri între turci și kurzi din cauza mișcărilor cu caracter revoluționar ale acestora din urmă, cu scopul obținerii autonomiei regiunii Kurdistanului. Elementele kurde erau folosite și speculate de partizanii vechiului regim al Sultanatului și apoi, de către sovietici și britanici. Spre a termina cu această mișcare, care la un moment dat amenința să ia proporții, Kemal Atatürk a decis înăbușirea militară a triburilor kurde revoltate. În apărarea lor au fost organizate, chiar și la Paris, mai multe comitete de eliberare a kurzilor, care conduceau de fapt această revoluție. Guvernul turc pretindea că tașganii armeni finanțau mișcarea kurzilor și că în acest scop se făceau chiar colecte de bani în diferite țări, printre care și România, dar acest lucru nu s-a putut dovedi. În schimb, armele găsite asupra rebelilor aveau diferite proveniențe, între care și britanică și sovietică. Revolta a fost înăbușită prin suprimarea unui mare număr de triburi kurde și executarea mai multor căpetenii. Dintre șefii rămași în viață, o parte s-au refugiat în Irak, alții în ținuturile arabe din Transiordania și Arabia Saudită. După declanșarea celui de-al doilea război mondial, din surse germane se știa că unul dintre conducătorii kurzilor, Mahmud Agha trecuse în solda Angliei și încerca să provoace o revoltă a acestora. Kurzii trăiau organizați în triburi semi-nomade,

¹ *Ibidem*, f. 371-376.

² *Ibidem*, f. 90-91.

³ *Ibidem*, f. 92-93.

⁴ *Ibidem*, f. 94.

putând mai multe denumiri:

- sezidzii, în Caucaz și a căror structură era diferită de cea a kurzilor din Turcia;
- lazii în Trabizonda, care erau un amestec de kurzi și greci;
- kurzii din centrul Anatoliei, de-a lungul frontierei cu Iranul;
- triburile colonizate în Siria și Arabia Saudită.

Această minoritate avea o oarecare însemnătate din punct de vedere militar și oricând, putea fi folosită de o putere interesată să provoace o invazie a acestor cete de bașibuzuci, grație calității lor de excelenți luptători și călăreți. Ceea ce conta era mobilitatea lor bazată pe faptul că erau călăreți nomazi, trăind în corturi. De-a lungul timpului turcii i-au folosit ca armată neregulată de avangardă, iar rușii îi opuneau cazacilor, singurii în măsură a stăvili înaintarea acestora, scopul fiind de a produce panică și demoralizare. Astfel, kurzii erau în elementul lor pentru că ținuturile erau complet lipsite de drumuri și de căi de comunicații moderne. În felul acesta, era ușor de înțeles interesul britanicilor pentru ei, cărora cu siguranță le promisese autonomia Kurdistanului, după cum și armenilor, cărora le promisese reîntregirea Armeniei¹.

În iunie 1942, aviația americană bombarda zona petroliferă din Valea Prahovei. Legat de aterizarea forțată a celor 4 avioane «fortărețe zburătoare», la Ankara circula următoarea versiune: în timpul raidurilor deasupra sondelor și rafinăriilor americanii nu s-au putut orienta din cauza faptului că zona era bine camuflată. De asemenea, reacția apărării antiaeriene române - aceasta nu a deschis focul decât mai târziu, pentru a nu se deconspira. Avioanele americane au survolat toată noaptea zona dar nu au reușit să identifice exact obiectivele. Zvonurile precizau și faptul că au avut de suferit și orașele Buzău, Ploiești și Iași, dar nu se știa exact amploarea bombardamentelor. Acest îndelungat zbor a făcut ca avioanele să aibă un consum foarte mare de benzină, de aceea nu au mai putut ajunge până în Siria, ci au fost forțate să aterizeze în Turcia. Se estima că în convoi fuseseră 14 avioane, din care 3 au fost doborâte, 4 au aterizat forțat în Turcia, iar restul de 7 au reușit să ajungă în Siria². În același interval, informațiile SSI se refereau la dotarea cu echipament performant a armatei turcești, materialul de război intrat în Turcia în cursul anului 1942 fiind următorul: 16 avioane, 30 motoare de avion, 60 tractoare cu șenile, 12 tunuri, 3 vase mici de comerț cu armament și muniție de infanterie, 22 care de luptă, 4 proiectoare, 2 contratorpiloare, 60 autocamioane, 20 autocisterne și două submarine.

Cele 60 tractoare au fost repartizate regimentelor de artilerie grea ale Corpurilor de Armată din vestul țării. În afară de materialul de război mai sus enumerat, guvernul demarase tratativele cu autoritățile americane pentru achiziționarea celor 4 avioane care aterizaseră forțat în Turcia, în urma eșecului acțiunii de bombardare a Văii Prahovei³.

La o demonstrație aeriană organizată la Istanbul, cu ocazia celei de-a 8-a aniversări a *Ligii Aeronautice turce*, a fost prezentat și primul avion construit în peninsula. Era vorba de un aparat de antrenament prevăzut cu motoare americane realizat după directivele și sub coordonarea unui inginer polonez⁴. În legătură cu aviația turcă se putea spune că nu stătea foarte bine la capitolul dotare cu material de bună calitate. Cu ocazia exercițiilor de zbor realizate

¹ *Idem*, dosar nr. 3806, f. 217-219.

² *Idem*, dosar nr. 2646, vol. 2, f. 25 și 50.

³ *Ibidem*, f. 310.

⁴ *Ibidem*, f. 152-153.

săptămânal, se produceau două-trei accidente mortale. Victimele erau imediat înmormântate, iar presa nu avea voie să comunice vreo știre în legătură cu accidentele survenite¹. SSI deținea date amănunțite despre organizarea și componența armatei turcești, pe arme și regiuni de dislocare. În general, diviziile de infanterie aveau un singur regiment de artilerie, excepție făcând diviziile 4, 6, 22 și 54, dislocate în Tracia, care aveau câte două regimente de artilerie².

În privința marinei și a activității din șantierele navale, turcii primiseră de la britanici, în cursul lunii mai 1942, două distrugătoare. Aproape toată flota turcească era ancorată în largul insulei Heybeli, la ieșirea din golful Ismit: 3 crucișătoare; 3 dragoare; 3 distrugătoare; 1 canonieră; 5 submarine; 2 nave auxiliare; 4 vedete rapide³.

Asupra relațiilor externe ale Turciei, SSI-ul deținea informații de interes operativ de la atașatul naval japonez acreditat în Turcia și care activase un timp și în România, Akio Matuhara. Acesta afirma că oficialitățile turce adoptaseră o atitudine net filoengleză. Față de Japonia se manifesta o puternică aversiune din cauza faptului că intrarea japonezilor în război contra americanilor i-a împiedicat pe aceștia din urmă să le mai livreze armament. Aceleași sentimentele nutreau și față de Italia. O poziție mai amicală și de expectativă o păstrau față de Germania, ceea ce nu se putea spune de relațiile cu sovieticii pe care îi vedeau ca o amenințare permanentă. Cu toate temerile sale își păstra neutralitatea și doar în cazul în care ar fi fost atacată de URSS ar fi încheiat un acord cu Axa⁴.

Relațiile turco-maghiare rămân relaxate conform informațiilor transmise, în august 1942, la București. Ca dovadă, vizita mai multor ziariști turci la Budapesta, realizată în urma invitației guvernului maghiar. Membrii delegației turce au fost: președintele sindicatului ziariștilor, deputați, directori și redactori de ziare și corespondentul din Berlin al *Agenției telegrafice turce*⁵.

Conform informațiilor oferite de rezidenții SSI din Ankara, în septembrie 1942, situația alimentară din Turcia era deosebit de grea, ceea ce determinase autoritățile să solicite Statelor Unite un ajutor în cereale. Deficitul era de 250000 tone, față de necesitățile consumului intern. Condiția pusă de americani a fost ca transporturile să se facă cu vase turcești. Pentru a redresa măcar parțial situația, guvernul turc dispusese distribuirea alimentelor pe cartelă. Prin desființarea prețurilor maxime, se ajunsese la majorarea considerabilă a prețurilor, totuși ele rămăseseră inferioare celor de pe piața neagră. O altă consecință a liberalizării prețurilor a fost reapariția pe piață a unor alimente. Combustibilul și carburanții rămăneau la fel de scumpi și greu de găsit, producția minelor de cărbuni scăzând foarte mult față de anii precedenți. Pentru ameliorarea situației, guvernul turc a achiziționat însemnate cantități de cărbune din Bulgaria. Rațiile de benzină fuseseră reduse la jumătate, ajungându-se la 3,5 litri/zi⁶.

Permanentele mobilizări au dus la scăderea drastică a puterii de producție. Pâinea se vindea numai pe cartelă și era de calitate inferioară, fiind amestecată cu făină de orz. Carnea și fructele ajunseseră la prețuri exorbitante, deși producția internă de fructe fusese foarte bună în 1942. Prăjiturile și produsele de patiserie

¹ *Ibidem*, f. 311.

² *Ibidem*, f. 377.

³ *Ibidem*, f. 488-489.

⁴ *Idem*, dosar nr. 3806, f. 256.

⁵ *Idem*, dosar nr. 2646, vol. 2, f. 409.

⁶ *Ibidem*, vol. 1, f. 679-680.

erau de negăsit, dar la bursa neagră se practica prețuri duble sau triple¹.

Relațiile comerciale turco-germane se desfășurau normal, în conformitate cu prevederile *Convenției economice* dintre cele două țări. Pe piața turcă se puteau găsi produse germane (celuloză, sodă caustică, etc.) care se vindeau la prețuri inferioare mărfurilor de aceeași calitate provenite din România. De aceea, comerțul turco-român era puternic concurat de schimburile cu Germania. Pe de altă parte, se observa, rezerva tot mai mare din partea autorităților turcești de a promova relații comerciale strânse cu România. Cauza era soldul creditor deosebit de mare de 2.000.000 lire în favoarea Turciei și a imposibilității achitării acestuia, pentru că mărfurile românești ajungeau foarte greu².

Cu toate acestea, trebuiau semnalate piedicile puse din toate părțile comerțului exterior. Existau la Istanbul, Izmir sau Ankara sute de birouri, așa-zis de import-export care nu făceau altceva decât să afle ce mărfuri se cereau sau se ofereau de țările Axei, pentru ca imediat agenții englezi recrutați dintre toate minoritățile turce să se prezinte și să le cumpere plătind pe loc. Din această cauză orice încercare de a face afaceri cu Turcia devenea iluzorie. Anglo-americanii dispuneau de sume enorme pe care le aruncau cu larghețe pe piață. După desființarea Oficiului de Petrol din Istanbul, care deținea monopolul aprovizionării cu petrol și derivate pentru Turcia, s-a crezut că se va acorda libertate comerțului în această ramură. La doar două săptămâni a apărut decizia guvernului de la Ankara prin care se concesiona pe termen nelimitat și cu drept de exclusivitate aprovizionarea Turciei cu petrol și derivate societății americane *Saconi Vacuum Oil Company* din Istanbul și care avea sediul chiar în Ambasada Americană. Aceasta se obligase să procure întreaga cantitate de produse petrolifere, atât pentru armată, cât și pentru populația civilă, aceasta urmând a fi adusă din Irak și URSS.

În legătură cu raporturile dintre sovietici și turci, aceștia din urmă așteptau o mare pradă din URSS, o dată cu ocuparea de către germani a porturilor de la Marea Neagră. Turcii așteptau să se refugieze în porturile lor toate vasele bolșevice și țineau la granițele Caucazului 400.000 soldați pentru a dezarma trupele roșii în derută și a le pune sub comanda generalului Alexander. În Anatolia se construiseră sute de lagăre amenajate pentru internarea refugiaților bolșevici, iar cheltuielile urmau a fi suportate de anglo-americieni. Aici se instalaseră sub formă de exportatori aproape toți refugiații Aliați din țările Axei. Personalul fostelor reprezentanțe diplomatice din Cehia, Polonia, Serbia, Grecia, Franța, SUA și Marea Britanie se instalaseră în Turcia și de aici cheltuiau sume enorme pentru propaganda împotriva Axei. Ca propagandiști ai Aliaților putem enumera:

- un evreu din România, al cărui tată locuia încă la București și care activa la Ankara în calitate de corespondent a trei ziare americane; acesta era șeful curierilor și al propagandei engleze pentru România. Doi dintre colaboratorii săi erau «Mircea» și «Mișu», trimiși de britanici în Palestina, după ce fuseseră descoperiți de autoritățile române în 1941;

- un evreu venit din România, care conducea o întreprindere de import-export cu capital britanic;

- doi maghiari, Keresztes și Gall, originari din Budapesta, respectiv din Deva; se dădeau drept oameni de afaceri dar erau de fapt nelipsiți de la chefurile englezilor din cazinouri.

În Ankara se refugiaseră și alte foste personalități, precum fostul atașat

¹ *Idem*, dosar nr. 3806, f. 284.

² *Idem*, dosar 2646, vol. 1, f. 679-680.

militar al Iranului la Berlin sau ofițeri britanici instructori la Școala de pilotaj turcă din Istanbul. Începând cu porturile Mesina, Izmir, Ankara și Adana fuseseră înființate școli militare de pilotaj, toate conduse de instructori britanici; de asemenea, sovieticii de la Legație întrețineau legături cu francezii gauliști, cu sârbii și cu grecii. Un alt lucru demn de amintit era faptul că opinia publică, care în 1941 era net axistă, devenise anglofilă, schimbarea datorându-se banilor cheltuiți de Aliați pentru acest scop. Presa turcă era în unanimitate dependentă de Aliați, toate gazetele fiind pline de ironii și răutăți la adresa Germaniei¹.

Relațiile turco-germane deveniseră tot mai tensionate: în septembrie 1942 anunțându-se la Legația Germană că războiul contra Turciei era iminent. De la începutul conflictului, Germania a căutat să strângă raporturile cu Turcia, pentru a o determina să iasă de sub controlul politicii engleze. Imediat, a apărut reacția Marii Britanii: a trimis, sub motiv că în Anglia nu mai există siguranță, foarte multe din capitalurile marii industrii și finanțe în Turcia și care, indirect, au fost puse la dispoziția oamenilor politici și financiari. Foarte mulți agenți ai Intelligence Service-ului au împânzit țara în punctele ei cele mai importante. Cu toate acestea, Germania a continuat a avea o atitudine prietenească, înlesnindu-i Turciei, credite prin livrări de petrol, material feroviar și de război. În repetate rânduri, Turcia a fost invitată, prin von Papen, să-și precizeze în mod deschis atitudinea față de Germania și obiectivele războiului. Răspunsul Turciei a fost că își va menține în continuare neutralitatea, dar făcea de fapt jocul Rusiei Sovietice și al Marii Britanii.

Astfel, se explică de ce în conversațiile pe care le-a avut la Ankara cu reprezentanții guvernului turc, von Papen, a depus mari eforturi pentru ca Turcia să iasă din starea de neutralitate, să permită vaselor italiene și germane să treacă prin Bosfor, pentru a ataca porturile sovietice de pe partea caucaziană a Mării Negre. În felul acesta Turcia își putea menține alianța cu Marea Britanie, dar trebuia să declare război URSS-ului. Pentru că poziția turcă a rămas neschimbată, Fuhrerul a decis să facă pregătirile necesare pentru dezlănțuirea ofensivei contra Turciei, această campanie urmând să fie asemănătoare cu cea desfășurată contra Iugoslaviei.

Conform planului Germaniei, „ofensiva va începe de la frontiera bulgaro-turcă cu concursul celor 300.000 soldați germani care se află deja în Bulgaria și a unor unități ale armatei bulgare, urmând ca Turcia europeană să fie ocupată în câteva zile. Armata turcă din această regiune era evaluată la circa 40-50.000 de soldați. În urma ocupării orașului Istanbul, germanii vor putea controla Bosforul prin care imediat vor trece unități ale armatelor germane și italiene spre coastele sovietice. A doua ofensivă va începe din insulele Dodecanez. Prin campania împotriva Turciei se încearcă distrugerea influenței britanice și a regiunilor petrolifere pe care aceasta le are în Orientul Mijlociu. De asemenea, se contează și pe revolta populației musulmane din această regiune.»² În legătură cu pregătirile germane de război, Mihai Antonescu fusese invitat la Cartierul general al lui Hitler, urmând ca România să furnizeze petrol și alimente și să înlesnească organizarea de baze aeriene pe teritoriul ei. Mai erau așteptați premierul bulgar, Filoff, cu ministrul de externe, Popoff, precum și conducătorul Croației, Ante Pavelici. În cercurile germane se vorbea neîncetat de această nouă inițiativă, campania din Turcia nu însemna că se deschidea un nou front, ci era o continuare a celui din Rusia Sovietică³.

¹ *Idem*, dosar nr. 3806, f. 264-267.

² *Ibidem*, f. 272.

³ *Ibidem*, f. 273-275.

Cu toate acestea, Luan Manuel de la Aldea, atașatul de presă spaniol, care revenise dintr-o călătorie în Turcia, unde avusese îndelungi discuții cu von Papen, declara că, «în ciuda zvonurilor care circulau, Germania nu va ataca această țară pentru că dorea ca ea să-și mențină neutralitatea; singurul pericol al Turciei vine din partea anglo-americanilor. În plus poziția era foarte profitabilă pentru Turcia, prin exportul enorm de produse aceasta îmbogățindu-se foarte mult.»¹

De-a lungul lunii octombrie 1942, în presa turcă erau publicate mai multe articole legate de neînțelegerile dintre români și unguri. Sub titlul *Între România și Ungaria*, publicat în ziarul *Haber*, autorul articolului, Husein Yalcin, semna dese intervenții ale Ministrului de Externe german, von Ribbentrop, care se vedea nevoit a împăca cele două popoare care se dușmăneau, între cele două țări «mocnind o ură înverșunată care izbucnea la cel mai mic prilej.»² Ziaristul remarcă faptul că neînțelegerile dintre cele două state fuseseră iscate și din cauza tratamentului diferit la care fuseseră supuse din partea Germaniei. «Prin decizia de a da Transilvania Ungariei, Germania a rănit puternic România; pe de altă parte, a obligat-o să intre într-un război împotriva Rusiei Sovietice, unde a suferit mari pierderi. Ungaria, dimpotrivă, a beneficiat de tratamentul unui copil favorit, iar România a fost tratată ca un copil adoptiv.»³

Relațiile dintre România și Turcia erau prezentate de Suphi Tanrioer într-un interviu acordat ziarului *Cumhuriyet* din Istanbul. Guvernul turc pune în același context problema Strămtorilor cu cea a gurilor Dunării și deci, avea tot interesul să sprijine ideea unei Basarabii românești sau, în cazul unei intransigențe sovietice, a rămânerii în posesia României a cel puțin trei județe basarabene danubiene. Se sublinia faptul că «la Ankara atmosfera era favorabilă punctului de vedere românesc nu doar în privința Basarabiei, ci și al Transilvaniei.» Guvernul turc socotea că «o Românie puternică la gurile Dunării și la intrarea în Balcani este și o cheazășie a situației Turciei dinspre URSS.»⁴

În planul politicii interne din Turcia, în martie 1943 fusese aleasă Marea Adunare Națională în total fiind ocupate 453 de mandate parlamentare. Personalitățile marcante ale vieții politice, președintele de stat, primul ministru, membrii guvernului și președintele Adunării Naționale fuseseră realeși cu o mare majoritate. Printre cei care își depuseseră candidatura se numărau și:

- editorul ziarului *Cumhuriyet*, Yanus Nandi, care a fost timp de șase perioade membru al Marii Adunări Naționale;
- redactorul șef al ziarului de dimineață din Istanbul „Son Posta”, Etem Izzet Benize;
- fostul ministru de interne, Surkii Kaya, care se retrăsese o vreme din viața parlamentară.

Din cei 453 de deputați, doar 312 mai făcuseră parte din vechea Adunare dizolvată, astfel că scopul de a aduce oameni noi și forțe tinere în Parlament fusese atins⁵.

Atașatul de presă spaniol, Don Juan Manuel de la Aldea considera realegerea lui Ismet Inonu la președinția Turciei ca «un succes anglo-american.» Ba mai mult, credea că «în scurt timp va primi sprijin material din partea Statelor Unite, acestea fiind direct interesate să-și crească influența în această zonă, mai

¹ *Ibidem*, f. 280.

² *Idem*, dosar nr. 2646, vol. 1, f. 710.

³ *Ibidem*, f. 711.

⁴ *Idem*, dosar nr. 3806, f. 296.

⁵ *Ibidem*, f. 287.

ales că era cea mai bună modalitate de a convinge Turcia să intre în acțiune.»¹

Deschisă în mod categoric cu ocazia Conferinței de la Adana, problema atitudinii Turciei a fost reactualizată în cercurile diplomatice de discursul președintelui de Consiliu, Saracioglu. Acesta a provocat o imensă surpriză și stupeoare; cercurile diplomatice contau pe o schimbare la față a guvernului turc și se așteptau ca acest lucru să se producă mai târziu, în lunile de vară și anume în imediata apropiere a unei ieșiri din neutralitate².

În plan extern, presa maghiară ducea intense campanii de promovare, cu cele mai diverse ocazii, a prieteniei turco-maghiare. Informațiile trimise de rezidenții SSI de la Budapesta, în martie 1943, relevau că interesul prietenesc nu era trecător și nu fusese indus prin campanii de presă, ori sub presiunea evenimentelor, ci era semnul unei simpatii reale între cele două popoare. Legăturile de origine dintre maghiari și turci – *turanicii* – erau afirmate și susținute de ziarele naționaliste ori de câte ori aveau ocazia și această temă era folosită de presă ca temei al existenței naționale și internaționale a Ungariei. Se făcea adesea referire la afirmațiile filozofului Keiserling, care califica națiunea maghiară drept «cea mai nobilă din Europa». Nu se amintea nimic despre conflictele de-a lungul istoriei dintre cele două state, de cuceririle turcești făcute sub egida religiei islamice, nici de rezistență maghiară ca reprezentantă a creștinismului catolic. «În era nouă, certurile dintre cruce și semilună sunt de domeniul istoriei.»³ Numeroase conferințe istorice fuseseră organizate pe baza acestei comuniuni de origine turco-maghiare, cele mai multe fiind publicate în seria *Cahiers Balcaniques*. Ungurii socoteau pe turci un popor «frate» și se afirma, «poate nu întâmplător, cei doi mari emigranți din istoria maghiară, Racoczi și Kossuth au găsit adăpost pe teritoriul turc.»⁴ În lumina acestor evenimente și a articolelor mai mult decât favorabile dintre cele două state, nu a mai fost o surpriză pentru nimeni faptul că în aceeași lună s-a semnat un *Acord comercial turco-ungar* valabil un an; va fi prelungit în iunie 1944, Turcia urmând a livra însemnate cantități de bumbac⁵.

Bunele raporturi dintre Turcia și Germania sunt confirmate în aprilie 1943, când au fost semnate noi acorduri comerciale între cele două țări. În urma negocierilor de la Ankara vor intra în vigoare un *Acord pentru schimbul de mărfuri* și un *Acord pentru reglementarea schimbului de plăți*. Reprezentanții în capitala Turciei au fost, din partea Germaniei, ambasadorul von Pappen și ministrul plenipotențiar, Clodius, iar din partea Turciei, ministrul de externe, Menemencioglu și președintele *Comisiei pentru Negocieri Economice și Financiare*, Burhan Zihni Sanus.

În cadrul acordurilor încheiate, s-a convenit, printr-un protocol special, asupra volumului de mărfuri care atingea valoarea de 120 milioane mărci germane. Germania furniza Turciei produse industriale în timp ce exportul turc era axat pe materii prime⁶.

În urma debarcărilor Aliate din Africa de nord și a progresului diverselor ofensive rusești, îndeosebi cea din Caucaz, atenția multor agenți ai diverselor servicii secrete s-a îndreptat spre Balcani, Turcia și Marea Neagră. Se găseau observatori care credeau că Marea Neagră era chemată să joace un mare rol în

¹ *Ibidem*, f. 288.

² *Ibidem*, f. 294-296.

³ MAE, *Fond 71, România 1920-1944*, vol. 73, f. 494.

⁴ *Ibidem*, f. 496.

⁵ *Idem*, vol 73, f. 497 și vol. 79, f. 778.

⁶ ASRI, *Fond D*, dosar nr. 5526, f. 229.

conflict, în timp ce alții erau convinși de antrenarea în război a Turciei în lunile următoare. Aceștia din urmă își întemeiau supozițiile pe amenințările abia voalate adresate Turciei de către presa și purtătorii de cuvânt germani. Potrivit unui corespondent al ziarului *Times* la Ankara, germanii ar fi putut să ocupe Turcia din două motive: pentru a-și face din teritoriul ei o stavilă contra unei încercări de invazie a Balcanilor de către Aliați și pentru a împiedica trecerea vaselor de război Aliate din Marea Mediterană în Marea Neagră, care ar fi contribuit, împreună cu flota rusă, să utilizeze această cale maritimă pentru a ajunge în România, altfel ar fi riscat să rămână încercuită în Caucaz.

Experții britanici, precum generalul Douglas Brownrigg, erau de părere că un atac al Germaniei împotriva Turciei ar muta operațiile în regiunea foarte dificilă a Anatoliei, unde ambele părți ar avea mai mult de pierdut decât de câștigat. Pentru acest motiv și din cauza certitudinii că, dacă ar fi fost atacată, Turcia s-ar fi apărat energic cu ajutorul forțelor Aliate din Levant și a celor ruse din Caucaz, britanicii nu luau ca probabilă o astfel de aventură a Reichului în Turcia¹.

În același timp, continuau contactele la nivel diplomatic dintre autoritățile turce cu reprezentanții sovietici, americani și britanici. Astfel, Vinogradov, ambasadorul URSS la Ankara a organizat un dineu în onoarea lui Achkitalin, ambasadorul Turciei în Rusia la care au participat ministrul afacerilor externe al țării, precum și ambasadorii Marii Britanii și SUA la Moscova. Simultan, la Londra, generalul Sirri Ceyrek, șeful producției de război a Turciei făcea următoarea declarație: «Turcia va fi totdeauna alături de popoarele care-și propun să aducă civilizație omenirii. Suntem înarmați pentru orice eventualitate. Nu am intrat în război, însă suntem gata să ne luptăm dacă va fi nevoie.»² Acesta era însoțit de o *Comisie Tehnică* turcă ce a vizitat uzinele militare din nord-vestul Angliei³.

Informațiile culese de agenții SSI (aprilie 1943), constituite într-un studiu aprofundat în legătură cu armata turcă, prezentau următoarea situație: „Nu se puteau oferi date foarte precise legate de acest subiect deoarece aceștia păstrau chiar și față de comandamentele Aliate un secret desăvârșit asupra potențialului lor de război”⁴. Totuși, conform informațiilor pe care le poseda S.S.I., disponibilul total al bărbaților mobilizabili, inclusiv auxiliarii, miliția și trupele de interior se ridica la maxim 2.000.000 de oameni. Turcii însă nu aveau armament suficient, cel existent fiind foarte vechi, iar cel trimis de Aliați, cât și de Axă era incomplet și nu din cel mai modern. Chiar pentru armamentul nou nu aveau decât foarte puțină muniție. În privința avioanelor, nu dețineau decât circa 250 de aparate de tipuri și din epoci diferite. După înțelegerea de la Adana se începuse trimiterea mai intensă a materialului de război, fiindu-i livrate în special tancuri mari americane, model *Grant* și *Sherman*. Acestea soseau în Turcia, însă fără muniții și fără țevile de tun. Doar o mică parte din ele sosiseră echipate complet, dar erau destinate pentru instruire și antrenament. Până în aprilie 1943 sosiseră în Turcia:

- 200 tancuri (140 model mic, 25 model mare, 17 grele, supragrele și 15 model *Sherman* complete pentru instrucție). Din această lună au început să sosească tunuri și mitraliere antitanc, toate de proveniență americană. Tot Statele Unite mai livraseră conform Convenției de la Adana și 15 bombardiere grele, hidrobombardiere și 10 bombardiere quadrimotoare⁵.

¹ MAE, *Fond 71, România 1920-1944*, vol. 72, f. 105.

² *Ibidem*, f. 106.

³ *Ibidem*, f. 250.

⁴ Vezi pe larg, ASRI, *Fond D*, dosar nr. 3806, f. 305 – 310.

⁵ *Ibidem*, f. 311.

Pentru instrucția armatei, considerată de Aliați destul de slabă, au fost trimiși numeroși sergenți-majori britanici și foarte mulți americani. Maiorul John Hesketh (britanic) fusese însărcinat cu organizarea instrucției cadrelor din artilerie și armele motorizate, în special din unitățile de tancuri, în timp ce maiorul Gay Sedwel răspundea de organizarea instrucției în unitățile de infanterie. Cu acest prilej, Aliații au aflat că majoritatea ofițerilor turci, în special cei cu grade superioare și statmajoriștii nutreau simpatii destul de avansate față de Germania. Pentru a contracara acest curent, imediat au fost organizate «Comisii Observatoare» pe diferite teatre operative Aliate, pentru ca aceștia să poată observa marea forță a occidentalilor, perfectă dotare a trupelor și noutatea materialelor de război; scopul vizat era ca admirația și simpatia față de armata germană să scadă simțitor. Americanii organizaseră chiar un plan de aprovizionare, în cursul primăverii anului 1943, cu materiale de război ultramoderne pentru trei divizii motorizate. Zilnic soseau tehnicieni, mecanici monteurii și mecanici instructori pentru asamblarea tancurilor și a aparatelor aeronautice sosite, în același timp realizându-se și instruirea. Conform înțelegerii de la Adana, Aliații urmau să depoziteze mari cantități de material de război la frontiera turco-siriană cu condiția ca Ankara să-și retragă toate trupele aflate pe Linia Taurusului și de pe frontiera turco-siriană. În această zonă turcii lăsau doar trupele necesare pentru paza căilor de comunicații, a lucrărilor strategice și a acelorora cu caracter militar (270 auto-jeep-uri, 80 autocamioane de 2 și 3 tone *Chevrolet* și *Ford* și 22 avioane de vânătoare aduse de piloți americani).

Prin Convenția de la Adana, la insistența lui Churchill, Turcia s-a obligat să țină și să pună în perfectă stare șoseaua națională Siria-Adana-Ankara și să facă lucrări de lărgire a ei. Se mai obliga ca pe lângă toate tunelele să construiască încă o derivație (șosea largă carosabilă) care trebuia utilizată în cazul în care nu funcționa traficul prin tunel. În aceeași convenție, Aliații se obligau ca pe lângă toate porturile mari din Turcia să aducă materialele necesare pentru o eventuală refacere rapidă în caz de distrugere. Pe traseele șoselelor se construiseră mii de centre de apărare a drumurilor și căilor ferate, precum și numeroase posturi de apărare antiaeriană a comunicațiilor (mici cazemate betonate). În paralel, Turcia se obliga să construiască mici trasee de o parte și de alta a marilor poduri, derivații înguste care puteau deservi în cazul distrugerii podului, ca și pe timpul refacerii lui. În privința porturilor, toate fuseseră complet reparate și modernizate încă din ianuarie 1943; fuseseră terminate lucrările la porturile din Marea Egee. Pentru debarcări se construiseră sute de vase mici speciale (cu partea din față platformă mobilă) pe care se încercau imbarcări și debarcări cu tancurile. Conform înțelegerii dintre Turcia și Aliați, toate aeroporturile turcești se construiau cu fonduri englezești dar cu material american pe baza *Legii Împrumut și Închiriere*. Toate aeroporturile vor fi construite cu piste betonate, hangare metalice și depozite subterane în afara orașelor¹.

Informațiile mai evidențiau de asemenea faptul că exista o înțelegere de colaborare militară între Turcia și Aliați, dar nu se putea preciza când se va materializa aceasta, din cauza poziției hotărât neintervenționiste, atât a președintelui Inonu, cât și a Mareșalului Ceakmak. La Adana, Churchill a lăsat să se înțeleagă faptul că în schimbul ajutorului primit și turcii trebuie să ia parte la Tratatul de pace. Dar, pentru a participa la tratative trebuia să se găsească momentul oportun de a intra efectiv în ostilități. Turcia nu dorea acest lucru și

¹ *Ibidem*, f. 305-309.

încerca prin toate mijloacele posibile să se sustragă presiunilor și angajamentelor politice. Turcii ceruseră categoric la Adana să nu participe americanii și doreau să lase impresia că era doar o întâlnire bilaterală în cadrul vechiului Pact Anglo-turc. Deși americanii nu au fost prezenți efectiv, materialul de război era trimis de ei și nu de britanici. Pe de altă parte, Aliații cunoșteau frica turcilor față de sovietici și ura față de bulgari. De aceea, aceștia făceau tot posibilul să-i asigure Turciei protecția în privința URSS-ului și să le răzcolească ura pentru bulgari. Pentru aceasta făceau toate eforturile posibile spre a crea raporturi cât mai ostile între cele două popoare, mergând până acolo încât «aranjau» diferite incidente turco-bulgare¹.

În ciuda presiunilor, turcii rezistau, iar poporul nu dovedea vreo simpatie deosebită pentru anglo-saxoni. Xenofobia turcă avea în ordine regresivă următoarea scară: sovietici, bulgari, Axă, Statele Unite și Marea Britanie. Pe de altă parte, patriotismul turc se manifesta din plin, dovadă fiind impozitul excepțional pe avere și care era aplicat cu o rigurozitate de necrezut. Acest lucru nu era decât o expulzare mascată a comerțului străin din Turcia. Un străin era impus la cote de câteva ori mai mari decât un nativ și i se acorda un termen de plată mai scurt în timp ce negustorilor turci li se dădeau termene lungi care puteau fi prelungite. Aliații făceau însă mari și febrile eforturi pentru a-și mări influența în Turcia, cu atât mai mult cu cât aceștia erau foarte bine informați de către toți musulmanii despre tot ce se întâmpla în țările din jurul lor. Vizita generalului Wilson în Turcia a avut scopul de a stabili în detaliu dotarea armatei turcești cu armament modern și colaborarea efectivă în vederea instruirii ofițerilor turci. El era însoțit de specialiști care trebuiau să fixeze definitiv cu Marele Stat Major turc plasarea noilor aeroporturi și a bazelor hidro-aero-navale în Turcia.

În legătură cu această vizită conducătorii turci au recurs la un subterfugiu. În speranța că se puteau sustrage unor noi discuții și eventuale noi angajamente politico-militare și spre a nu mai fi eventual forțați la noi concesii, atât Ismet Inonu cât și Saracioglu au plecat din Ankara într-o stațiune maritimă pe Bosfor, pretextând că doresc să se odihnească. Prin această manevră doreau să dea vizitei un caracter pur tehnico-militar și de contact, numai cu cercurile superioare militare turcești. De asemenea, credeau că astfel ar fi fost atenuate și asperitățile ce apăruseră între Turcia și Axă².

Turcii erau bine informați asupra situației din România, în special prin levantinii din țară. Colaborarea informativă dintre anglo-americani și turci era aproape inexistentă, dar nu ostilă. În schimb, relațiile turco-sovietice aveau un caracter de ostilitate, până la conflict. Organele informative sovietice erau îndeaproape supravegheate de către agenții turci. Colaborarea informativă între puterile aliate, Ungaria și Bulgaria se menținea în permanență, mai ales prin numeroșii emisari camuflați. Ungaria trimisese la Istanbul pe Aladar Shimomfy sub titulatură de corespondent al ziarului *Pester Lloyd*; de fapt acesta era căpitan de Stat major și avea misiunea de a ține o permanentă legătură cu anglo-americanii, fiind și unul dintre canalele prin care se scurgea propaganda maghiară către Aliați. Istanbulul era considerat de Aliați centrul informativ și propagandistic cel mai important din Europa³.

Contacte diplomatice intense au fost organizate și între reprezentanții României și cei ai Turciei. În septembrie 1943, presa turcă anunța vizitele lui Mihai

¹ *Ibidem*, f. 310.

² *Ibidem*, f. 335-336.

³ *Ibidem*, f. 338-340.

Antonescu, vice-președintele Consiliului de Miniștri și a mareșalului Ion Antonescu la Ankara¹.

Sintezele informative ale SSI referitoare la atitudinea Turciei față de România semnalau faptul că poziția acesteia nu se schimbase deloc, în ciuda intensificării presiunii aliate. Cu ocazia trecerii cu avionul prin România, în drum spre Berlin, a ambasadorului von Papen, acesta s-a întâlnit cu ministrul german la București, von Kilinger, care l-a pus la curent cu atitudinea Turciei în legătură cu efortul României în război.

La întrevvedere ce a avut loc la Cairo, în septembrie 1943, Eden ar fi cerut încă o dată lui Menemencioglu să ia poziție contra Axei, dar ministrul turc ar fi cerut o garanție absolut sigură ca după război: «URSS să nu ridice nici o pretenție teritorială față de Turcia și că nu va avea nici un fel de influență sau amestec în interesele turcești.»² Cum Eden nu a dat nici un răspuns satisfăcător, Menemencioglu a afirmat că: «Turcia își va continua neutralitatea ca și până în prezent.»³

La București se afla sub o permanentă observație Legația turcă, în octombrie 1943 fiind semnalată o intensă activitate în această instituție. Au avut loc contacte între atașatul militar turc și un funcționar de la Consulatul Italian, o întâlnire cu un reprezentant al ambasadorului Portugaliei la București, Fernando Quartin de Oliveira Bastos, precum și vizite la Legația Bulgară⁴.

Presa și posturile de radio turcești urmăreau cu foarte multă atenție atitudinea și evoluția politică a Iugoslaviei. Oficialii turci militau stăruitor ca aceasta să nu se alăture planurilor îndreptate contra ei și Greciei, autoritățile luând în paralel, măsuri de evacuare a populației civile: bătrâni, femei, copii⁵.

Pentru echilibrarea bugetului și pentru acoperirea enormelor cheltuieli de înarmare, guvernul turc stabilise alte impozite asupra capitalului străin. Pe de altă parte, măsura era menită să ușureze naționalizarea întreprinderilor străine, prin preluarea acelor care nu făceau față acestor măsuri extreme⁶.

În ianuarie 1944, SSI comunica faptul că generalul Ciakamak, «garantul neintervenției Turciei în război» era înlocuit de la conducerea Marelui Stat Major turc cu generalul Kazim Orbay. Cum primul fusese un dârz partizan al neutralității și mare admirator al Armatei Marelui Reich (în primul război mondial colaborase direct cu generalii germani von Sanders și von den Goltz) era numit un cunoscut filoenglez și partizan fervent al intervenției efective a Turciei alături de Aliați. Cu toate acestea, era conștient de faptul că armata turcă nu era suficient instruită, dotată și pregătită pentru războiul modern. Problema înlocuirii lui Ceakmak fusese ridicată în cadrul unui Consiliu de Stat din vara anului 1943, când se hotărâse ca motivul să fie «atingerea limitei de vârstă.» Atunci, președintele statului a replicat că în acest caz va promulga o lege specială pentru el, menținându-l mai departe în fruntea Marelui Stat Major⁷. Imediat, Legația Franței considera că «înlocuirea era cel mai bun indiciu că Turcia își va schimba poziția» și că «va intra în curând în război.»⁸ Generalul Ciakamak ar fi fost adeptul «intervenției neprovocate», cu

¹ MAE, *Fond 71, România 1920-1944*, vol. 73, f. 262.

² *Ibidem*, f. 263.

³ *Ibidem*, f. 346.

⁴ MAE, *Fond 71, România 1920-1944*, vol. 73 bis, f. 617.

⁵ ASRI, *Fond D*, dosar nr. 8945, f. 172, 256.

⁶ MAE, *Fond 71/1920-1944, România*, vol. 73 bis, f. 495.

⁷ ASRI, *Fond D*, dosar nr. 3806, f. 353.

⁸ *Ibidem*, f. 354.

alte cuvinte, ar fi preconizat acordarea trecerii prin Dardanele și aerodromurile turcești, urmând să aștepte o reacție terestră sau aeriană din partea Germaniei. Statele Aliate ar fi susținut însă, că cele două acțiuni trebuiau să se producă concomitent și cu o inițiativă militară turcă în Tracia¹.

Informațiile care au fost transmise după acest eveniment semnalau faptul că turcii puseseră deja la dispoziția englezilor unele baze aeriene în apropierea coastelor Mării Egee, cu condiția însă, să nu li se dea nici o întrebuintă oficială până ce măsurile pentru prevenirea eventualelor reacții germane nu erau aplicate. Pe lângă evacuarea arhivelor instituțiilor din Ankara, se ordonase și o evacuare parțială a orașului Istanbul. Cu toate că tratativele militare se încheiaseră, se simțea o răcire semnificativă a relațiilor și sentimentelor de prietenie dintre britanici și turci. Turcia părea hotărâtă să nu permită Marii Britanii sau americanilor nici o acțiune pe teritoriul său, fără aprobarea guvernului. Mai multe fapte întăreau acest lucru:

- Turcia obligase autoritățile britanice să-și retragă toate posturile de radio-goniometrie ce identificau posturile de radio-emisie;
- guvernul asigurase Germania că toate aerodromurile erau foarte bine păzite și nu se putea realiza nici o surprindere ; pentru a nu se da posibilitatea de corupere a gărzilor de pază, se dăduse ordinul ca acestea să fie schimbate lunar;
- frontierele pentru străini fuseseră închise, în urma constatării că erau prezenți numeroși englezi, în număr cu mult superior celui germanilor.

Presiunile Aliatilor de a obliga Turcia să intre imediat în război nu au lăsat o impresie bună; la fel insistențele lui Churchill de a fi reluate relațiile normale cu URSS-ul sub motivul că «acum este un stat național, loial, care își va ține toate angajamentele asumate.»² Turcii însă nu s-au lăsat convinși, știind că, oricare ar fi regimul de la Kremlin, conducătorii tot vor încerca prin orice mijloace să ducă la îndeplinire testamentul lui Petru cel Mare. Din partea Germaniei, guvernul turc a primit imediat, prin ambasadorul von Papen, avertismentul că orice înlesnire acordată Aliatilor era considerată un act agresiv la adresa Reichului; în acest caz, forțele germane aflate în Balcani vor ocupa imediat Turcia europeană, înainte ca anglo-americanii să aibă vreo posibilitate de intervenție³.

În februarie 1944, discuțiile care au fost organizate între Statul Major turc și britanici, după Conferința de la Cairo, nu au dus la nici un rezultat. Turcia știa că acordarea concesiunii militare era identică cu intrarea în război. În consecință, și-a condiționat asentimentul cu trimiterea anterioară a materialelor necesare pentru intrarea în război. Toate încercările delegației militare engleze condusă de generalii Linell și Baillon pentru ca Turcia să-și reducă pretențiile au dat greș în fața hotărârii acesteia de a nu se lăsa antrenată într-o aventură costisitoare⁴. O lună mai târziu (martie 1944), se observa o scădere a intransigenței Turciei față de cererile britanicilor. În plus, apăruseră indicii că și aici începuse să prindă destul de serios mișcarea comunistă. Astfel, pe lângă mari nemulțumiri existente în rândul corpului ofițeresc din cauza insuficienței mijloacelor de trai provocată de scumpetea excesivă, nemulțumirile au îmbrăcat o formă comunistă la Școala Militară din Ankara, unde fuseseră arestați 20 de elevi pentru participare la mișcarea comunistă. În privința fondurilor alocate pentru nevoile apărării militare, în bugetul ordinar și extraordinar pe 1944 se acordau

¹ *Ibidem*, f. 354.

² *Ibidem*, f. 365.

³ *Idem*, f. 366-369.

⁴ *Ibidem*, f. 361-362.

544.402.000 lire turcești, ceea ce reprezenta întregul buget ordinar al Turciei¹.

Știrea că Turcia sista, în aprilie 1944, transporturile de crom către Germania a stârnit mari emoții. Se credea că guvernul turc fusese în sfârșit convins de necesitatea intrării imediate în război, ceea ce dădea trupelor anglo-americe libertatea de tranzit pe teritoriul turc către Bulgaria. În schimb, Aliații reveneau asupra suspendării aplicării *Legii de Împrumut și Închiriere* Turciei. Legația Franței comenta această decizie a guvernului turc, ca fiind direct legată de informațiile primite și care se refereau la planurile Aliaților în Balcani. Statul Major turc ar fi fost informat de faptul că se pregătea o debarcare aliată pe coasta dalmată și în Grecia, ceea ce ar fi dus în mod logic la întreruperea transporturilor terestre spre Germania. În același timp, transporturile pe mare ar fi fost periclitate de submarinele și aviația sovietică. Astfel, autoritățile turcești au preferat să renunțe de bună-voie la acest acord, mai ales că, pe viitor ar fi periclitat și relațiile diplomatice cu anglo-americanii. De asemenea, Legația Turciei la București credea că și succesele sovieticilor din Crimeea au fost decisive în schimbarea deciziei turcești, poziția URSS-ului în Marea Neagră devenind amenințătoare pentru Turcia².

Din surse oficiale germane SSI afla că președintele, Ismet Inonu a cerut oficial, într-o vizită la Moscova, în iunie 1944, sprijinul autorităților de la Kremlin pentru păstrarea neutralității. În călătoria sa a fost însoțit de mareșalul Ciakmak și de Șeful Marelui Stat Major, Orbay. În dorința de a păstra neutralitatea țării, guvernul turc era dispus a accepta condițiile sovieticilor de a lăsa liberă trecerea pe teritoriul turc a armatelor sovietice sub pretextul că vor să apere dreptul lor asupra acțiunilor Canalului de Suez. În realitate, doreau să realizeze un teritoriu neutru între frontiera turcă și zona ocupată de Aliați³. Dar hotărârea Turciei de a rupe relațiile cu Germania, în august 1944, nu însemna că a intrat în război. Hotărârea avea mai mult un caracter politic, decât unul militar, mai ales că Saracioglu nu a dat un răspuns oficial pentru război. Nu trebuia uitat faptul că Germania avea multe simpatii în armata turcă; de asemenea, nu trebuiau neglijate nici presiunile tinerilor turci care simpatizau cu Berlinul, de aceea presa și publicul primeau cu liniște desfășurarea evenimentelor⁴.

Fără îndoială că Turcia era dispusă să facă un pas către un acord cu URSS-ul, mai ales datorită faptului că în afară de acordul semnat cu 25 de ani în urmă, legăturile între cele două state se menținuseră în limita corectitudinii, fără a fi caracterizate drept cordiale. Înainte de izbucnirea celui de-al doilea război mondial au fost purtate tratative la Moscova, dar care nu au dus la un rezultat favorabil. Multă vreme Turcia a contat pe faptul că o expansiune sovietică nu era văzută cu ochi buni de către britanici, de aceea a încercat să limiteze avansarea Rusiei către Balcani. În această politică a încercat să atragă România, Bulgaria și Ungaria. Unul dintre pionii acestor planuri fusese ambasadorul Turciei la București, Suphi Tantioer, a cărui atitudine antirusă și filobritanică era bine cunoscută. Evenimentele ulterioare au dovedit că această politică nu avea sorți de izbândă, atât din cauza situației interne din aceste state, cât și din cauza faptului că Bulgaria nu făcea o politică antirusă. După Conferința de la Teheran, când acordul ruso-turc a luat forme precise și când s-a constatat că nu se mai putea conta pe o animozitate între Marea Britanie și URSS, Turcia a înțeles că risca să

¹ *Ibidem*, f. 363-365.

² *Ibidem*, f. 366-367.

³ *Ibidem*, f. 380.

⁴ *Ibidem*, f. 390.

se găsească între o Bulgaria rusofilă și o Rusie învingătoare. În urma tratatelor cu englezii nu s-a ajuns la nici o înțelegere, de aceea, de teama unui avans rusesc, a înțeles că trebuie să găsească un drum de apropiere către Rusia. Astfel, se explica de ce, pentru prima oară într-un ziar oficial turc (*Ullus*) se afirma că «Rusia luptă pentru securitatea națională a popoarelor balcanice», ceea ce prezenta, indirect, semnalul că se accepta politica rusă¹.

De la ruperea relațiilor diplomatice și comerciale ale Turciei cu Germania, în noiembrie 1944, SSI semnala o criză a lânii. Din cauza faptului că prețul scăzuse simțitor, vânzările au încetat cu desăvârșire. Piețele engleze și americane erau dispuse să cumpere lâna dar diferența de preț între aceste piețe și cea turcească era atât de simțitoare, încât și-au retras oferta. Lâna ocupa în exportul Turciei un loc principal și pentru că nu se mai găseau cumpărători, asociația lănarilor a cerut Ministerului de Comerț să ia măsuri pentru ca producția să nu se oprească. Scăderea zilnică a prețului îi determina pe producători să-și trimită caprele la abator, decât să le mai îngrijească în vederea producției de lâna. Aceasta ajungea la 7.000 tone/an dar comercianții mai dețineau încă 7.500 tone din tunsoarea din 1944 și ar fi avut posibilitatea de a vinde lâna în Elveția, înainte de întreruperea comunicațiilor cu această țară, primind în schimb medicamente și cuie, dar exportul nu s-a mai realizat din cauza dezacordului în privința compensației. Nici oferta făcută la Bradford, centrul mondial al lânii, nu-i mulțumea pe turci; englezii nu doreau să ridice prețul motivând că puteau găsi în Africa de sud cantități suficiente cu prețul dorit de ei. Pe de altă parte, nici fabricile interne nu consumau mai mult de 5% din producția anuală, de aceea se dorea ca măcar consumul să fie mărit².

În decembrie 1944, o delegație turcă pleca în Statele Unite în vederea achiziționării de materiale americane în valoare de 135.000.000\$. În schimbul materialului feroviar dorit de turci, aceștia urmau să livreze crom, tutun, fructe uscate și bumbac³.

În mai 1945, toate posturile de poliție și de siguranță turce erau însărcinate să realizeze o razie pe întreg teritoriul turc dintre Asia și Europa în vederea verificării tuturor străinilor. Românii urmau a fi considerați străini favorizați⁴. Concomitent, se anunța că «în Turcia nu se simte nevoia unei epurații sau a unor măsuri asemănătoare deoarece nimeni din această țară n-a colaborat în afară de interesele națiunii și ale statului. Cei care au avut rolul de a trata și încheia acorduri cu Germania sau care au fost în delegații acolo, nu li se pot face nici o ofensă, pentru că ei nu au făcut în acest timp decât să ajute și să promoveze interesele turcești. Faptul că Turcia s-a strecurat abil prin mai multe împrejurări critice se datorește, în parte și acestor persoane, cărora nu li se pot aduce decât laude.»⁵ Simultan, guvernul turc anunța că intenționa să introducă o serie de reforme interne și anume:

- o nouă descentralizare administrativă și o nouă împărțire a teritorială a țării;
 - introducerea obligativității limbii engleze în școlile secundare turcești;
 - scutiri de taxe școlare și impozite pentru familiile mobilizaților;
- Se arăta însă că toate acestea «urmau a fi încadrate ca legi organice ale

¹ *Ibidem*, f. 394-396.

² *Ibidem*, f. 402.

³ *Ibidem*, f. 403.

⁴ *Ibidem*, f. 409.

⁵ *Ibidem*, f. 425.

statului, astfel ca nici una din ele să nu schimbe unitatea de disciplină a poporului.»¹ În plan extern, delegații turci trimiși la San-Francisco, în urma discuțiilor cu omologii americani au obținut asigurări formale din partea acestora că la viitoarea conferință de pace, Turciei îi va fi confirmat mandatul asupra Strâmtorilor, ea fiind singura putere limitrofă cu cele mai serioase poziții de neutralitate și singura deținătoare a mijloacelor organizate pentru a continua mandatul².

După război, a apărut necesitatea primenirii vieții politice, astfel că *Partidul Republican al Poporului* a admis crearea în anul 1946 a mai multor formațiuni politice. Primul a fost *Partidul Refacerii Naționale*, întemeiat de inginerul Nuri Damirag, primul constructor de avioane din Turcia, dar care a avut o viață efemeră și la foarte scurt timp a dispărut din viața politică. Celal Bayar, mulți ani prim ministru în timpul conducerii lui Atatürk, va înființa *Partidul Democrat*. Foarte bun în problemele economice, a reușit în doar câteva luni să-și câștige o mare popularitate în provinciile apusene mai civilizate ale Turciei. Politica acestui partid era de centru-stânga și acorda prioritate problemelor economice și sociale. La alegerile din 1945, lupta s-a dat între partidul de guvernământ și democrați, rezultatul fiind alegerea a 69 de deputați democrați în Marea Adunare Națională. La Ankara chiar la primul scrutin nu a fost ales Ismet Inonu, ci Celal Bayar³.

Al treilea mare partid de opoziție, *Partidul Social Democrat* a fost înființat de Camil Alpaya. Era un organism politic de stânga cu o doctrină pur marxistă, liderul acestuia fiind în 1922 și întemeietorul *Partidului Comunist Turc*, în condițiile în care raporturile sovieto-turce la acea vreme erau dintre cele mai apropiate. În urma reacției lui Atatürk, formațiunea a fost desființată, iar liderul arestat. La reluarea activității politice a fost sub permanenta supraveghere a poliției mai ales că în aprilie 1946 social democrații lansau un manifest de colaborare cu partidele socialiste din țările vecine, în special din Bulgaria. Rezultatul a fost denunțat de presa guvernamentală, conducătorii incriminați de trădare, iar poliția a făcut o descindere la sediu, de unde a ridicat o serie de acte și sigilându-l; cu toate acestea a continuat să funcționeze.

Din 1946 guvernul a diminuat controlul asupra partidelor de opoziție, în special a celor de stânga, printre care de mică importanță era și *Partidul Socialist al Turciei* înființat de Adil Mustecabi. Li se acorda chiar dreptul de a tipări ziare proprii, dorind astfel să arate lumii că în Turcia este libertate și să dobândească eventual și simpatia URSS-ului în problema Strâmtorilor. În consecință, au apărut ziarele *Ses* («Vocea»), *Markopasa* («Mutul de la manutanță»), *Yigin* («Masele»), *Halk* («Poporul») care au început, încă de la primul număr, o susținută campanie împotriva guvernului, preconizând în același timp o politică de apropiere de URSS. S-au creat apoi mai multe sindicate muncitorești (în jur de 600). În decembrie 1946 însă, fără a se fi întâmplat ceva deosebit, au fost suprimate partidele de stânga, sindicatele dizolvate, iar ziarele închise. De asemenea, poliția a arestat și circa 80 de comuniști printre care se aflau și Camil Alpaya, Adil Mustacabi etc. Din informațiile obținute pe căi neoficiale, agentul SSI informa că hotărârea guvernului a fost motivată astfel: la începutul lunii decembrie 1946 au izbucnit ciocniri sângeroase între partizanii din nordul Greciei și trupele guvernamentale, lupte care au atins și frontiera turcă. Refugiații turci din Grecia au relatat ziarelor masacrele comuniștilor greci asupra populației civile turcești, lucru

¹ *Ibidem*, f. 414.

² *Ibidem*, f. 411.

³ Vezi pe larg, ASRI, *Fond D*, dosar nr. 3806, f. 411 – 425.

ce a stârnit o mare agitație publică. Pentru a se preîntâmpina extinderea acestor evenimente, a fost necesară luarea unor măsuri, în special împotriva partidelor de stânga. Părea iminentă o răscoală în Turcia, concomitent cu una în Grecia, condusă de elemente de stânga și de unii ofițeri turci cu idei marxiste. S-a afirmat apoi că mareșalul Ciakamak, scos la pensie împotriva voinței lui, în 1944, din ordinul lui İsmet İnönü, apoi deputat opoziționist și care se bucura de o mare popularitate, ar fi fost în fruntea complotului și a rebelilor, el fiind considerat «un ramolit ambițios».

În toamna anului 1945 s-a încercat înființarea *Ligii Drepturilor Omului* de către Zekeriza Sertel, fostul proprietar al ziarului *Tan* («Aurora»). Aceasta a fost desființată în mod brusc, iar guvernul a creat, la adăpostul legilor în vigoare, o altă Ligă sub conducerea profesorului Mikat Erin, redactor șef al oficiosului *Ullus*. În realitate, guvernul a descoperit că Liga lui Sertel era un nucleu comunist și antiguvernamental, iar poporul își sprijinea guvernul în acțiunile sale anticomuniste. Executivul era, cu atât mai ferm, cu cât avea sprijinul moral al anglo-americanilor, prin ale căror ajutoare economia s-a putut menține la un nivel ridicat¹.

În politica externă de după război, Turcia a avut o singură temă și o singură problemă: Uniunea Sovietică. Cetățeanul turc, omul de pe stradă manifesta în problema externă o singură îngrijorare: ce va face Uniunea Sovietică?, care va fi evoluția raporturilor turco-sovietice?, având în vedere cererile rușilor relative la Strâmtori. Turcia se afla într-un antagonism categoric față de URSS, în primul rând din cauza Constituției și a regimului politic al acesteia; în al doilea rând era legată de Anglia prin *Tratatul de Alianță Defensivă*, din 1939, și pentru că guvernul turc primea sprijinul american și intrase în sfera de influență americană, atât din punct de vedere politic, cât și economic și cultural. Indiferent de acțiunile oficiale ale guvernului, populația își manifesta în mod constant o atitudine de rezistență dărză față de Soviete pentru că nu uitaseră nesfârșitele războaie pe care moscoviții le purtaseră împotriva Imperiului Otoman din dorința de a-l desființa. Înțelegerea pe care a realizat-o Kemal Atatürk cu guvernul sovietic, înțelegere ce s-a materializat prin semnarea Acordului de prietenie turco-sovietic a fost considerată necesară numai pentru că URSS-ul era vecinul imediat al Republicii.

Actualizarea problemei Strâmtorilor a făcut ca dușmănia împotriva rușilor să renască. Situația ce a decurs din atitudinea adoptată de Uniunea Sovietică în problema Strâmtorilor poate fi rezumată în felul următor. În august 1945, guvernul sovietic trimite autorităților de la Ankara o notă prin care cerea să se accepte modificarea statutului Strâmtorilor stabilit la Montreux. Încă înainte de această dată, guvernul era îngrijorat din cauza mai multor articole publicate de doi profesori georgieni în care luau apărarea Republicii Sovietice a Armeniei. Aceștia susțineau necesitatea măririi teritoriului ei cu provincia armeană din cadrul satului turc. Se mai preciza că 3 provincii orientale turcești, Kars, Erzerum și Ardahan, constituiau baza istorică a acestei revendicări. Primul ministru de la acea dată, Surku Saracioglu a declarat că în cele 3 provincii nu se mai găsea nici un locuitor armean, conform datelor statistice. Soarta armenilor era bine cunoscută prin masacrele și deportările de pe timpul *Sultanului Roșu*, Abdul Hamid al-II-lea, precum și acelea comandate de Kazim Karabekir Pașa, ulterior președinte al Marii Adunări Naționale între 1921-1922. Patriarhul armean de la Istanbul a trebuit chiar să facă declarații de loialitate față de republica turcă. Două puncte din nota

¹ *Ibidem*, f. 426.

sovietică nu au fost acceptate de guvernul turc:

- participarea la discutarea unui nou statut al Strâmtorilor numai a puterilor riverane din Marea Neagră: URSS, Turcia, Bulgaria și România; dacă ar fi acceptat această formă a discuțiilor atunci guvernul sovietic ar fi reclamat să participe toate republicile sovietice riverane Mării Negre, printre care în primul rând Ucraina;

- crearea la Strâmtori a unor baze de apărare comune turco-sovietice

În toamna anului 1945 activitatea diplomatică a fost foarte agitată, guvernul turc fiind în contact permanent cu guvernele britanic și american, prin reprezentanții acestora în Ankara. O altă notă sovietică a venit în octombrie 1946. De această dată purtătorii de cuvânt ai Marii Britanii și Statelor Unite, în declarații oficiale date publicității, afirmau că revizuirea se putea face dacă toate statele care semnaseră inițial convenția erau prezente, în locul Japoniei învinse fiind Statele Unite. Atitudinea politică externă a Turciei fiind în mare măsură condiționată de evoluția raporturilor cu URSS-ul, problemele Orientului Apropiat fiind ridicate în funcție de stadiul raporturilor turco-sovietice. Se dorea chiar să se realizeze un Bloc al statelor musulmane din Orientul Apropiat. În acest sens, trebuie semnalate vizitele oficiale de la finele anului 1945 la Ankara și Istanbul ale Emirului Abdulillah, regentul Irakului, însoțit de premierul Nuri Said Pașa. În primăvara anului 1946 s-a produs vizita președintelui Republicii Libanului, Bisara El Huri, iar în decembrie același an, Ankara și Istanbulul au fost gazdele altei personalități a lumii arabe, regele Abdulah al Transiordaniei.

Pentru începutul lunii martie 1947, era anunțată vizita regelui Faruk al Egiptului care, în vara lui 1946, avusese mai multe discuții cu secretarul de stat al Ministerului de Externe al Turciei, Feridun Cemal Erxin. Fiecare dintre aceștia au ținut să-și exprime «dorința de a consolida și amplifica raporturile de prietenie și colaborare economică cu Turcia.»¹ Demn de remarcat este faptul că regruparea statelor musulmane din Orientul Apropiat, cu sprijinul Marii Britanii, dacă nu era îndreptată împotriva Uniunii Sovietice, era concepută cel puțin ca un baraj în fața expansionismului sovietic spre Suez și Golful Persic. Totuși, această politică a Turciei îndreptată către sud, trebuia să țină seama și de o mare parte a opiniei publice din lumea arabă care, în ura ei față de englezi, manifesta o simpatie crescândă față de Uniunea Sovietică. Simpatia putea fi semnalată și la unii reprezentanți diplomatici. La Beirut apărea un ziar comunist în limba arabă; la Bagdad în permanență erau arestați comuniști; de asemenea, simpatiile comuniste erau din ce în ce mai puternice și la Cairo.

În legătură cu această acțiune diplomatică merită a fi prezentat și un eveniment nesemnificativ la prima vedere. Unul dintre principiile directoare ale Turciei era laicismul; religia nu se mai preda în școală. Totuși, în vederea unei apropieri de statele musulmane unde se respectau regulile tradiționale, fostul ministru al Turciei la București și unul dintre fruntașii naționalismului extremist, Hamdulah Suphi Tanrioer, precum și Mihitin Baha Pars, personaj de vază al *Partidului Republican al Poporului*, au prezentat Marii Adunări Naționale o moțiune prin care cereau reintroducerea studiului religiei în școli și o mai mare atenție din partea Ministerului Educației în ceea ce privește formarea sufletească a tineretului. Totuși, omul de pe stradă cerea mai curând depunerea de eforturi în scopul întăririi raporturilor cu marile puteri și nu-și mai puneau veșnica întrebare: «Suntem o țară europeană sau una asiatică»? Considera Europa balcanică și

¹ *Ibidem*, f. 428.

centrală ca inaccesibilă și pierdută. Consolidarea pozițiilor anglo-americane în Orientul Apropiat era o garanție a propriei lor securități naționale.

CONSIDERAȚII PRIVIND CONSTITUIREA ȘI ACTIVITATEA GRUPULUI ETNIC GERMAN DIN ROMÂNIA. PRIVIRE SPECIALĂ ASUPRA JUDEȚULUI TÂRNAVA MARE

VIRGIL PANĂ

*Considérations sur la constitution du Groupe Ethnique Allemand de Roumanie.
Aperçu spécial sur le département Târnava Mare
(Résumé)*

Dans l'introduction de son étude, l'auteur fait quelques considérations générales sur la constitution du Groupe Ethnique Allemand de Roumanie et son activité pendant les années 1940-1944.

Dans le partie concernant le département Târnava Mare, l'unité administrative, dont la population était formée de 44,8% roumains, 39,7% allemands, 11,8% hongrois, 0,7% juifs etc., sont analysées les racines politiques du mouvement nazi qui ont mené, finalement, à la constitution de l'organisation départementale du Group, l'attitude de la population allemande, surtout de ses leaders, en ce qui concerne les autres ethnies et les conséquences supportées par les membres de cette organisation politique à la fin de la deuxième guerre mondiale (la déportation en U.R.S.S.)

Constituirea Grupul Etnic German (G.E.G.), recunoscut prin Decretul—lege din 21 noiembrie 1940, reprezintă urmarea firească a dezvoltării în sens național-socialist a mișcării politice germane din România, îndeosebi după ascensiunea nazismului în Germania.¹

După cum este deja cunoscut, Tratatul minorităților, elaborate la Conferința de Pace de la Paris (1919-1920), protejau doar indivizii, fiind fundamentate pe doctrina juridică conform căreia garantarea drepturilor politice, publice și civice ale cetățenilor minoritari trebuie să constituie menirea oricărui drept al minorităților. Conform menționatei tratate, grupurile etnice nu se bucurau ele înșile de o protecție internațională, ci doar membrii care alcătuiau minoritatea erau puși sub scutul unor norme de drept. Prin urmare, sistemul tratatelor minorităților nu acorda personalitate juridică grupurilor etnice, nedorind crearea de state în stat.²

Acestui sistem, considerat individualist de către doctrinarii național-socialiști, fie din Germania fie din România, i-a fost opusă concepția comunitară de protecție a grupurilor etnice, conform căreia soluția echitabilă a problemei minorităților etnice trebuia să pornească nu de la individ ci de la comunitate. Principiul egalității de drept a indivizilor trebuia, așadar, completat, conform acestei doctrine, cu principiul egalei îndreptățiri a naționalităților.

Din această idee decurg un număr important de consecințe juridice care nu fac obiectul acestui studiu, drept pentru care vom analiza sumar doar câteva dintre acestea. În primul rând, în temeiul egalei îndreptățiri a naționalităților, amintita doctrină comunitară presupune că pentru a se realiza adevărata egalitate între membrii grupului etnic și populația majoritară, nu era suficient doar

¹ Vezi, în acest sens Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918-1944*, Sibiu, Editura Hora, 2001, p. 159-265.

² Vezi amănunte la Virgil Pană, *Minoritari și majoritari în Transilvania interbelică*, Târgu-Mureș, Editura TIPOMUR, 2005, p. 30-78.

acordarea de drepturi politice egale tuturor cetățenilor unui stat, ci se impunea, pentru comunitățile etnice, ca entități cu o existență juridică proprie, și organizarea unor instituții juridice, care să le asigure participarea la viața politică, într-o proporție corespunzătoare cu importanța lor. Se urmărea, astfel, transformarea statului național într-un stat de naționalități (*Nationalitätenstaat*). Mai mult chiar, unii autori solicitau ca acestea să fie înzestrate și cu o personalitate juridică de drept internațional, în sensul de a li se recunoaște capacitatea de a avea drepturi și obligații internaționale și de a se așeza ca părți în fața tribunalelor internaționale.¹

În contextul *blitz-krieg*-ului german, devastator în primii săi ani de desfășurare, au fost create condițiile necesare pentru ca amendamentele în sens național-socialist la dreptul naționalităților să se concretizeze în texte juridice. În România, traducerea în norme legislative a ideologiei național-socialiste s-a realizat prin Decretul-lege nr. 3884 din 21 noiembrie 1940 privind constituirea G.E.G.. Acest instrument judic nu a fost, însă, singurul izvor de drept pe care s-a întemeiat noul statut al minorității germane din România. La baza sa au mai stat protocolul de la Viena, încheiat, la 30 august 1940, între Germania și România și decretul lege nr. 3097 din 8 noiembrie 1941, prin s-a reorganizat învățământul german din România.² În scopul menținerii identității etnice germane, pe baza Protocolului amintit, guvernul român se obliga să recunoască deplina egalitate a membrilor G.E.G. cu cetățenii de origine etnică română și să accepte completarea statutului acestei organizații în sensul Hotărârii de la Alba Iulia, de la 1 Decembrie 1918.³ Era pentru prima oară când Rezoluției Marii Adunări Naționale i se conferea calitatea de act juridic. Decretul-lege 3097 din 8 noiembrie 1941, referitor la organizarea învățământului german din România acorda G.E.G. dreptul de a înființa și conduce școli de grad primar, secundar, teoretic și practic, precum și institute de cultură germane de orice categorie. Secția școlară a Grupului era investită cu dreptul de a pregăti învățători, de a propune, pentru numire, Ministerului Culturii Naționale și al Cultelor, profesorii de grad secundar și învățătorii, de a alcătui programele de învățământ care urmau a fi supuse spre aprobare ministerului etc. La solicitarea Partidului Național-Socialist German din România⁴ s-au creat *școlile etnice* în locul fostelor școli

¹Tudor Drăganu, *Influența doctrinei național-socialiste asupra noului statut al Grupului etnic german din România*, București, 1941 sau *Noul statut juridic al Grupului Etnic German*, în *Transilvania*, Sibiu, anul 73, aprilie, nr. 4, 1942, p. 289-303.

²Tudor Drăganu, *Noul statut juridic...*, p. 293.

³Pentru amănunte despre acordul cu privire la tratamentul germanilor etnici din România, vezi Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii. Iulie-august 1940*, Editura Enciclopedică, București, 1991, p. 223 și Aurică Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940-ianuarie 1941*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1976, p. 166. După afirmația lui Andreas Hillgruber, situația germanilor din România n-ar fi impus un asemenea document, dar Germania dorea să demonstreze că are o poziție identică atât față de Ungaria cât și de România. (Andreas Hillgruber, *Hitler, regele Carol și mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române 1938-1944*, București, Editura Humanitas, 1994, p. 105-108; Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p.237)

⁴Partidul Muncitoresc Național-Socialist German din România, care a luat ființă la 9 noiembrie 1940, avându-l conducător pe Andreas Schmidt, a fost exponentul politic al Grupului Etnic German, prezentând o mare asemănare cu aceea a NSDAP-ului german. Organul suprem de conducere era Führer-ul (Volsgruppenführer). Partidul prezenta o serie de subdiviziuni teritoriale identice cu cele ale NSDAP: 1. Die Gauleitung (direcțiunea regională), 2. Die Kreisleitung (direcțiunea de circumscripție) 3. Die Ostgruppeleitung (direcțiunea grupului local). Partidul Grupului Etnic German din România era împărțit pe 4 regiuni geografice: 1. Gau Altreich (Vechiul Regat); 2. Gau Siebenbürgen (Transilvania); 3. Gau Banat și 4. Gau Bergland, cu sediul la Deva. În cadrul acestui partid se mai aflau o serie de alte formațiuni politice, economice, culturale,

germane confesionale (evangelice și catolice) sau de stat care au fost preluate de către Grup. Deosebirea dintre școlile etnice și cele confesionale sau de stat trebuia să fie, conform revendicărilor, următoarea: pe când școlile confesionale se aflau sub conducerea și administrația autorităților eclesiastice, iar cele de stat sub administrația exclusivă a organelor etatice, școlile etnice urmau a fi puse sub conducerea și controlul propriu al etniei germane din România, organizată ca persoană juridică publică, conform decretului-lege din 21 noiembrie 1940. Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor își rezerva un drept de control formal, în sensul că amintita instituție guvernamentală nu putea decât să fie de acord cu propunerile înaintate de conducerea Grupului.

În temeiul statutului G.E.G. din România, minoritatea germană a format o "*persoană juridică română de drept public*" (art. 1), din care trebuiau să facă parte, în mod obligatoriu, toți cetățenii români de origine germană, pentru ca mișcarea politică germană să nu se fragmenteze în mai multe organizații. Mai mult, această persoană juridică publică a primit misiunea de a menține și consolida viața națională a comunității etnice și, în acest scop, a avut competența de a lua, cu aprobarea conducătorului statului român, dispoziții cu caracter de obligativitate pentru membrii săi. În felul acesta, G.E.G. a dobândit o anumită independență față de organismele statului, independență care a avut toate caracteristicile unei veritabile autonomii. Competența teritorială a Grupului a îmbrăcat forma unei autonomii personale, adică a unei organizații înzestrate cu o largă independență față de stat, care grupa pe toți cetățenii români de origine etnică de pe teritoriul României. De fapt, nici nu era posibil invocarea unei autonomii teritoriale locale, întrucât elementul german avea o distribuție insulară în mijlocul masei românești. O grupare a lui pe baze teritoriale s-ar fi putut realiza numai în circumscripții cu întindere redusă, rămânând pe dinafară un însemnat număr de etnici germani, a căror reședință se găsea în localități cu populație mixtă, dar preponderent românească.¹ Prin urmare, G.E.G. nu a avut statut de stat în stat, ci doar unii ideologi din rândurile sale au gândit și s-au exprimat altfel.²

Relativ la Grupul Etnic German din România și la exponentul său politic, respectiv Partidul Muncitoresc Național-Socialist, trebuie făcută o delimitare precisă între cele două noțiuni. G.E.G. îi cuprindea pe toți cetățenii români de origine germană care erau obligați să se înscrie în această organizație. Cei care refuzau erau excluși din întreprinderi și din funcțiunile publice. În Partidul Muncitoresc Național-Socialist erau cooptați numai indivizi amănunțit verificați în timp și spațiu și care, după inițieri și încercări de tot felul, se dovedeau adepți convinși ai nazismului. La declararea lor ca membri, aceștia primeau un carnet de culoare roșie care purta un număr de ordine. Cu cât era mai mic acest număr,

profesionale sau de asistență socială precum: die Einsatzstaffel și die Deutsche Mannschaft, ambele cu caracter paramilitar, die Deutsche Jugend, die Deutsche Lehrerschaft, die Frauenwerk, die Winterhilfswerk, die Deutsche Arbeiterschaft, die Landesbauernschaft etc.

¹ Tudor Drăganu, *Noul statut juridic...*, p. 295..

² Pentru amănunte privind ideologia acestei organizații vezi Michael Kausch, *Neue Rechtsgrundsätze durch die Karlsburger Beschlüsse*, Timișoara, 1940 sau Tudor Drăganu, *Câteva considerații asupra literaturii germane privitoare la Banat*, în *Transilvania*, Sibiu, 1944, nr. 10-12, p. 789-815. Considerăm, pe bună dreptate, că afirmația privind statutul de stat în stat al G.E.G. este forțată și nu poate fi acceptată de cei care se ocupă de această perioadă. Statul român, îndeosebi după "divorțul" violent cu legionarii, principalii susținători ai "noii ordini" germane în România, nu a creat condițiile necesare pentru materializarea intențiilor venite dinspre echipa de conducere a Grupului.

cu atât membrul era considerat mai marcant. Cei care erau primiți în partid trebuiau, indiscutabil, să facă parte din G.E.G., dar nu toți din G.E.G. erau și membri ai partidului. În fiecare comună rurală a existat o organizație de partid condusă de doi membri: unul din partea organizației de bărbați și unul din partea organizației de femei. În comunele rurale, de regulă, președinții proveneau din rândul învățătorilor și învățătoarelor, doar în cazuri foarte rare dintre agricultori sau meseriași. Îndrumătorul spiritual și politic, propagandistul de marcă era, însă, preotul evanghelic. Fiecare organizație locală sau regională avea arhivă proprie care, în general, păstra: tabelele nominale cu membrii înscrși, cu funcția și calitatea fiecăruia; tabelele cu cotizanți; fișele de membru; corespondența referitoare la activitatea partidului etc. După 23 august 1944, organizațiile de partid au primit cuvânt de ordine să ascundă întreaga arhivă pe la biserici sau pe la casele parohiale. În unele cazuri, așa cum s-a întâmplat și în județul Târnava Mare, documentele au fost distruse, în parte sau chiar în totalitate. În aceste condiții, este dificilă reconstituirea activității G.E.G. și a partidului german din perioada 1940-1944, din puținele referințe identificate în lucrările publicate, fiind nevoiți a accepta ca surse primare, cu rezervele care se impun, documentele produse de către Prefectura și primăriile județului sau organele de jandarmerie și poliție, după desființarea acestei organizații, prin Legea 485 din 1944.¹

Germanii din România, îndeosebi sașii din Transilvania și șvabii din Banat, în ciuda tuturor vicisitudinilor timpului (războaie, schimbări de regimuri politice, revoluții etc.) nu au încetat nicicând a se considera ca făcând parte din națiunea germană. Atașamentul politic și spiritual al acestora față de țara de origine nu a fost niciodată pus la îndoială de curente adverse care s-au manifestat de-a lungul timpului pe scena politică a acesteia, atitudinea lor fiind determinată, în mod consecvent, de Germania oficială, indiferent de partid, personalitate sau regim politic. Astfel, a fost acceptat, cu puține rezerve (îndeosebi cercurile clericale și o parte dintre personalitățile politice conservatoare) și nazismul, instaurat în anul 1933, o dată cu venirea lui Hitler la putere, care, atâta timp cât acesta s-a aflat în opoziție, nu avea adepți în România decât în rândul tineretului întors de la studii din Germania. Doar mai târziu s-a atașat ideii și atitudinii hitleriste și majoritatea populației germane care a acceptat nazismul, considerat cel mai ideal regim politic pentru germanii de pretutindeni.

În fostul județ Târnava Mare, unitate administrativ teritorială care, la Recensământul general al populației din anul 1930, avea o populație de 147994 locuitori, din care 44,8% români, 39,7% germani, 11,8 % maghiari, 0,7% evrei etc., hitlerismul și-a făcut simțită apariția încă din a doua jumătate a anului 1932, în 21 de comune, sub influența "*Mișcării Național-Socialiste de Întrajutorare a Germanilor din România*" (Nationalsozialistische Selbsthilfebewegung der Deutschen in Rumänien-NSDR), care luase ființă la 21 mai 1932, la Sibiu, cu statut de partid politic, condus de Fritz Fabritius. După înființarea organizației județene Târnava Mare, cu sediul la Sighișoara, în frunte cu Alfred Pomarius, curentul hitlerist pătrunde în toate comunele cu populație săsească, majoritară sau nu, înregistrând un număr de 421 de membri.² Programul acestei organizații

¹ Vezi în acest sens și Michael Kroner, Horst Göbbel, *Flucht-Deportation-Enteignung-Entrechtung, Die Siebenbürger Sachsen-23. August 1944 bis 1947*, Nürnberg, 1994, p. 53-57.

² Referindu-se la cauzele pătrunderii hitlerismului în rândul masei de agricultori și la mijloacele folosite de propaganda nazistă, Georg Langer scria, în 1935: "În mâna celor de la Wilhelmstraße, tânărul german hitlerizat din România e un soldat al planurilor politicii externe a Reich-ului; în

a fost prezentat, mai întâi, la adunarea ținută la 9 octombrie 1932, la Mediaș. La 6 noiembrie același an, tot la Mediaș s-a ținut o a doua adunare, de data aceasta de nivel național, cu participanți din toată țara, în jur de 3000, din care 800 deja în uniforme.¹ Printre măsurile de natură organizatorică se afla și aceea a formării nucleelor hitleriste în toate comunele județului, nuclee care au stat la baza constituirii Grupului Etnic German de mai târziu.²

În cursul anului 1932, mișcarea hitleristă din fostul județ Tîrnava Mare s-a manifestat, ca peste tot, de altfel, prin: colonii de muncă publică, exerciții de gimnastică și instrucție militară (fără arme) în uniformă și comandă în limba germană, propagandă în rândul populației săsești de a nu vinde pământul la români conform principiului că acei care stăpânesc pământul vor stăpâni și țara etc.³ Relativ la taberele de muncă, trebuie subliniat faptul că acestea erau, de fapt, adevărate școli de îndoctrinare ideologică, politică și de instruire militară, care, obligatoriu, trebuiau urmate de tinerii aspiranți la funcții în organismele politice sau administrative săsești. După 3-4 săptămâni de tabără, tinerii se întorceau în localitățile de origine organizând diverse asociații.

La finele anului 1933, în fostul județ Tîrnava Mare activau două Legiuni hitleriste, una cu sediul la Sighișoara și cealaltă cu reședința la Mediaș, ambele depinzând de conducerea centralizată de la Sibiu. La sfârșitul anului amintit, partidul nazist condus de Fabritius, împreună cu celelalte organizații politice prohitleriste românești (Garda de Fier, îndeosebi) a fost formal interzis, fiind nevoit să se ascundă sub altă titulatură: *Nationale Erneuerungsbewegung der Deutschen in Rumänien* - NEDR (Mișcarea de Reînnoire Națională a Germanilor din România). În fostul județ Tîrnava Mare, unde numărul simpatizanților hitleriști înregimentați se ridicase la 753 de membri, a luat ființă organizația *Deutsche Jugendschaft* (Asociația tinerilor germani) în care au fost înglobate toate celelalte organizații hitleriste: *Mädchenbund* (Uninunea fetelor), *Wandervogel* (Cercetașii), *Guttempler* (Antialcoolicii), *Bruderschaft und Schwesterschaft* (Asociația fraților și surorilor) etc.

Începând cu anul 1934, propaganda hitleristă se intensifică pe fundalul zbuciumatei vieți politice românești, elementul săsesc visând, în liniște, o Germanie mare și stăpână peste tot. Pe agenda politică a anului 1934 se aflau prioritare următoarele obiective: boicotarea a tot ce nu este german, școlarizarea copiilor numai la școli confesionale germane, păstrarea tradițiilor și obiceiurilor strămoșești, angajarea numai de personal provenind din rândul sașilor, ocuparea a cât mai multor funcțiuni publice etc. Printre mijloacele de realizare se număra și specializarea învățătorilor în Germania. Astfel, se poate explica și de ce la sărbătoarea tradițională a sașilor, Sf. Petru și Pavel, în 1935, în comuna Fișer s-a auzit pentru prima dată îndrăznețul cântec hitlerist "*Deutschland, über alles*"

conștiința nebuloasă a fiului de țăran din Valea Târnavelor, redeșteptarea germană e o armă care-i va aduce pământ, privilegii, fericirea". (apud. Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 183)

¹ Vezi mai pe larg Wolfgang Miede, *Das Dritte Reich und die Deutsche Volksgruppe in Rumänien. 1933-1939. Ein Beitrag zur nationalsozialistischen Volkstumspolitik*, Herbert Lang Bern, Peter Lang Frankfurt/Main, 1972, p. 264 (apud Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 86, nota 158); ANDJ-Mureș, Fond *Legiunea de Jandarmi Tîrnava Mare*, dosar nr. 25/1945-1946, f. 829-832.

² În comuna Roadeș, de pildă, la sfârșitul anului 1934 și începutul celui următor se coagulează o astfel de organizație formată, la început, din doi agricultori: Binder Martin și Zultner Georg consiliați de preotul evanghelic-lut. Heinrich Gutt. În anul 1939, numărul membrilor crescuse din moment ce luase ființă și un comitet de conducere format din: Binder Martin, președinte; Zultner Georg, însărcinat cu propaganda; Hitsch R., cu sportul; Binder I., casier.

³ ANDJ-Mureș, Fond *Legiunea de Jandarmi Tîrnava Mare*, dosar nr. 25/1945-1946, f. 831.

(Germania, peste tot), adus de tinerii învățători sași care efectuaseră un stagiu de pregătire în țara despre care se făcea vorbire în cântec.¹ De-a lungul anilor 1936-1938, mijloacele de propagandă au rămas aceleași (conferințe, presa venită din Germania, serbări culturale și jocuri, "cercuri de muncă spirituală", organizate și conduse de preoți etc.), dar a crescut substanțial numărul aderenților, aproape toată populația germană a județului fiind înglobată în organizațiile prohitleriste. În anul 1939, activitatea hitleristă se radicalizează, înregistrându-se primele acte contrare legilor țării, din care cauză, în cursul anului amintit, au fost trimiși în judecată, pentru diferite fapte contrare siguranței statului, un număr de 36 sași. Aceștia au fost surprinși adunând date și informații despre organizarea diferitelor instituții ale statului, îndeosebi organizarea și dispunerea posturilor de jandarmi și ale armatei, configurația reliefului etc. Nesupuneri față de autorități s-au înregistrat, îndeosebi, în comunele Ațel și Ungra. Tot atunci, populația germană a început să salute cu "Heil Hitler" în loc de "Bună ziua". În acest an, se înregistrează tot felul de amenințări și presiuni din partea conducătorilor la adresa populației germane, care încă nu era pe deplin convinsă de necesitatea aderării la vre-o organizație de tip hitlerist. I se comunica acesteia că acel care nu se va înscrie nu va mai avea nici un drept civic sau politic și va fi trecut și în cartea neagră a Grupului german, nemaiputând ocupa nici o funcție sau serviciu. În spiritul sloganului conform căruia "cine nu este cu noi este împotriva noastră, nu există neutri și cine este împotriva noastră va suporta consecințele", copiii opozanților pierdeau dreptul de a frecventa școala săsească. În septembrie 1940, încă înainte de instalarea regimului Ion Antonescu (6 septembrie), germanii au trecut la organizarea gărzilor naționale săsești care făceau instrucție militară în văzul tuturor, în grupuri de 80-100 de persoane, cu arme și comandă în limba germană. Medicii de circumscripție, de origine germană (Adolf Hochmeister și Grosser Ipsen, de pildă), au organizat recrutări degheizate, întocmind fișe medicale pentru tinerii sași, între 16 și 25 ani, din comunele Buia, Petiș, Mighindoala și Motiș.² Populația germană din comuna Șeica Mare, de pildă, a fost vizitată și consultată de către medici germani care au sfătuit energic tineretul între 16 și 25 de ani să nu încheie legături conjugale cu românii pentru a nu se degenera rasa ariană. Pe față și în public s-au sărbătorit succesele trupelor germane din Olanda și Belgia. Când s-a comunicat străpungerea liniei Maginot, sașii se îmbrățișau și se sărutau de bucurie, pe străzi. După 6 septembrie 1940, lipsa de loialitate a populației germane din județul supus atenției noastre față de autoritățile statului român aproape că se generalizează. Odată cu legalizarea Grupului Etnic German, în noiembrie, activitatea subversivă a sașilor trece și ea în legalitate, nemaifiind monitorizată de către instituțiile abilitate ale statului român. În timpul dictaturii legionare, sașii din Transilvania au exploatat situația de inferioritate a României față de Germania ca și prezența trupelor germane. În fiecare comună au luat ființă organele politice ale G.E.G. avînd în fruntea lor un președinte, un vicepreședinte și un anumit număr de membri. Acest comitet conducea întreaga viață publică și chiar particulară a conaționalilor sași. Pentru aplanarea conflictelor ivite între aceștia, s-au înființat comisiile de arbitri care căutat să convingă părțile împlicate să nu compare în fața instanțelor românești, pe care le considerau subiective sau părtinitoare. Într-un raport al Legiunii de Jandarmi Târnava Mare, stă scris că din

¹ *Idem*, f. 965

² *Idem*, f. 830.

momentul în care Grupul Etnic German a devenit un organism de drept cu personalitate juridică, conducătorii sași din Rupea, de pildă, erau convinși că pot determina statul român să creeze finanțe publice cu caracter pur german, să permită o justiție săsească sau, cel puțin, să numească la fiecare judecătorie magistrați sași, să permită organizarea unei armate săsești. De asemenea, au încurajat tendințele germane de expansiune prin transformarea Transilvaniei într-un stat tampon prin transplantarea suprapopulației germane din Reich în această provincie românească și prin deportarea românilor în Transnistria.¹ Chiar și în anul 1944, când se prefigura cu certitudine dezastrul celui de al III-lea Reich, prin organizațiile *Heimat Schutz* (Apărarea patriei) se făceau pregătiri intense pentru înlocuirea administrației românești din Transilvania cu elemente săsești, cu intenția de a se declara autonomia Ardealului sub administrație germană. În acest sens, de exemplu, notarul pensionar Lang Mihail, din comuna Axente Sever, ținea cursuri administrative cu tineretul săsesc pentru funcțiile de notari, pretori, casieri comunali etc.²

Referitor la înregimentarea politică a etnicilor germani din județul Târnava Mare, documentele oficiale arată că, dintr-un total de 43998, doar 6744 făceau parte efectiv din Grupul Etnic German (respectiv 6533 membri și 211 conducători). Comparând numărul celor deportați în U.R.S.S., respectiv 6087, cu cel înscris pe listele G.E.G., respectiv 6744, se poate aprecia că majoritatea celor care luaseră drumul U.R.S.S.-ului făceau parte din această organizație.³

¹ *Idem*, f. 916. Această formulă de organizare postbelică a Transilvaniei a existat, într-adevăr, în intenția Berlinului. Organele de specialitate ale Marelui Stat Major român au intrat în posesia unei hărți întocmită de Ministerul de externe german, în 1942, privind organizarea postbelică a zonei Balcanilor. Pe acest document era consemnată concepția conducerii hitleriste privind România, țara fiind împărțită în trei mari zone economice care, împreună cu teritoriile adiacente din țările vecine urmau să formeze: la vest, *Donau-Land* (teritoriul Ungariei); la centru, *Siebenbürgen* (Transilvania Banatul și Crișana) și la est, *Ost-Land* (Oltenia, Muntenia și Moldova până la Nistru). Însuși mareșalul Antonescu se convinsese, între timp, de poziția dublicitară a guvernului nazist în privința anulării Dictatului de la Viena, Hitler intenționând să ofere României, în compensație, teritoriul ucrainean dintre Nistru și Bug, ceea ce Antonescu a respins categoric, considerând că Transilvania este teritoriu românesc ce îi revine de drept României și nu poate fi negociat (Ion Șuța, *România la cumpăna istoriei*, Editura Științifică, București, 1991, p.178)

² *Idem*, f. 838; vezi și Virgil Pană, *Câteva precizări privind deportarea sașilor din fostul județ Târnava Mare în Uniunea Sovietică (ianuarie-martie 1945)*, în *Anuarul Arhivelor Mureșene*, nr. II, Târgu-Mureș, 2003, p. 287-292.

³*Idem*

ACȚIUNILE INFORMATIV-OPERATIVE DIN PENITENCIARELE COMUNISTE. DETENȚIA LUI ALEXANDRU TODEA ÎN PENITENCIARUL DE LA DEJ

CĂLIN FLOREA

The informatory-operative actions in the communist prisons. Alexandru Todea's detention in the penitentiary from Dej (Summary)

On the 18th of January, 1952, the sub-lieutenant Cisteianu Gheorghe from the General Direction of State Security, Mureș area, composed an ample account-synthesis about the activity developed by a 19-person- group, members of the "Catholic antirevolutionary organization of secret service in favor of the Western imperialist powers". The account condenses briefly the activity developed by those persons. The sub-lieutenant's conclusions are based on an intense activity of supervision and investigation developed over about 2 years.

The organization was active for a short period of time but as resulting from the inquiry it was an extremely dynamical one. It was struck off at the beginning of 1951 after the apprehension of the bishop Todea together with Guțiu Gheorghe, one of the former's "main carriers". The long inquiry subsequent to their apprehension and the data gathered up by the local workers of Security permit recomposing the structure and its activity on the beam of resistance.

After the investigations made by the Security, they concluded that the organization was structured on elitist groups, parishes, and archpriest rank sectors. It was abolished during the year 1951. Nevertheless, the Greek-Catholic clandestine activity continued, which is proved by the numerous notes of Security and Cult Department regarding this aspect.

In 1955 most of the Greek-Catholic clergy's incarceration involved in the activity of the „Clandestine Vicarage" was ended, continuing with their amnesty based on the provisions of the Decree 421/1955. The measure arouse under the conditions in which the communist mass was crossing a period of relaxation. This relaxation was a limited one and for a short period of time apparently attenuating the repressive system. Remains of the ancient behaviors found their way being resuscitated especially by the events of Hungary and Poland. Only at the beginning of the years '60 they will suffer an improvement.

In all this time the top of the opposition lasted quartered in the communist prisons. The paranoia that accompanied the competition for maintaining Gheorghiu-Dej on top, together with the revolutionary evolutions of the communist mass, became concrete in a careful monitoring of the population's political behavior and of the possibility that this express the gratitude barely. It was reflected in the behavior of the political prisoners, the measure of incarceration being considered vulnerable related to their isolation from society.

At the beginning of the years '60 this monitoring is still present in the Romanian prisons. The clandestine bishop Alexandru Todea, for instance, represented the subject of an investigation of this kind achieved in the prison of Dej over the years 1961-1962. The causes that determined it are represented by the discreditable information about "the hostile activity related to the ex - Greek-Catholic cult, of maintaining the ideology among the other ex - priests and of converting other prisoners to Catholicism". At the same time, the bishop was signalized for "the nationalist and supporting activity of the ex- P.N.Ț.", reason that determined evidencing him as "Greek-Catholic top element with activity in

prison. His attitude and "the antirevolutionary activity" against the Popular Republic of Romania constituted sufficient arguments for opening the "individual file".

The analysis of the actions carried on for the documentation and counteraction of the bishop's activity and also of the "verified and indubitable material" of his file give evidence of new and useful information for decoding the intimate mechanisms of the communist repressive schedule.

The individual file of the bishop Todea was opened at the proposal of the major lieutenant Costea Victor in 10th November 1961. It is also remarkable the fact that the chief of Office "K" of the prison from Dej, captain Lomperea Vasile did not agree with its opening, considering it a useless measure under the conditions in which the bishop was condemned to forced labor for ever. Even though, the opening was approved by colonel Corin Aurel, chief of the Regional Direction from Cluj M.A.I., Office "K".

În 18 ianuarie 1952, sublocotenentul Cisteianu Gheorghe din cadrul Direcției Generale a Securității Statului, Regiunea Mureș, alcătuia un amplu referat-sinteză despre activitatea desfășurată de un grup de 19 persoane, membri ai "organizației contrarevoluționare catolice, de spionaj în favoarea puterilor imperialiste din Apus".¹ Referatul rezumă destul de simplu activitatea desfășurată de persoanele respective. Concluziile sublocotenentului se bazează însă pe o laborioasă activitate de supraveghere și investigare care s-a desfășurat pe o durată de aproximativ doi ani. Analiza materialului, care stă la baza alcătuirii referatului, pune în evidență aspecte deosebite în ceea ce privește rezistența greco-catolică, precum și modalitățile de contracarare a activității acelor care nu au acceptat directiva regimului în problema uniției.

Lotul la care se face referire cuprinde în marea majoritate preoți greco-catolici care au refuzat trecerea la ortodoxie. Este vorba de Șerban Ioan, Păcurar Remus, Crișan Mihai, Miclea Teodor, Bușoiu Iuliu, Manciușea Ștefan, Crăciun Ioan, Țălnaru Ioan, Brătfăleanu Virgil, Roșca Ioan, Maier Iacob, Pop Simion, Cherecheș Iosif, Racovițan Teodor, Ștef Ștefan Bernard, Pop Iosif, Circa Alexandru, Dredețeanu Ioan și Popa Felicia. Ei sunt cei care alcătuiesc în zona Mureș baza organizației clandestine denumită în documentele întocmite cu mult sâng de poliția politică "Catolica" sau "Vicariatul clandestin".

În baza activității desfășurate, aceștia au fost trimiși în fața Tribunalului Militar din Cluj unde, în data de 18 aprilie 1952, și-au primit sentințele de condamnare.² Procesul lor se încadrează în seria deschisă de "Procesul Nunțiatului", judecat între 28 și 30 iunie 1950 la Tribunalul Militar București³. În condițiile în care reprezentanții diplomatici ai Sfântului Scaun din România au fost determinați să părăsească țara datorită așa-numitei implicări în activități de spionaj⁴, regimul s-a îngrijit pentru rezolvarea definitivă a acestei probleme, stabilindu-și ca obiectiv lichidarea tuturor conexiunilor din teritoriu ale Nunțiatului de la București. Acuzația pe seama Vaticanului de vehicul al spionajului occidental în România, lansată anterior prin intermediul unor ierarhi ortodocși obedienți noului regim a fost preluată de autorități fără nici un fel de reținere și valorizată la maxim în condițiile accentuării divergențelor Est-Vest.

¹ACNSAS, Arhivele Ministerului Justiției, Fond: Penal, dosar nr. 2040, vol I, fila 1.

²*Ibidem*, fila 697, 698, 699, 700.

³Ioan-Marius Bucur, *Din Istoria Bisericii Greco-Catolice Române (1918-1953)*, Ed. Accent, Cluj-Napoca, 2003, p. 254

⁴*Ibidem*, p. 255, și Ovidiu Bozgan, *Nunțiatul Apostolic din România în anii 1948-1950*, în *Biserică, Putere, Societate. Studii și Documente*, Ed. Universității din București, 2001, p. 148.

Argumentele invocate în acest sens de regimul de la București au continuat să fie uzitate și pentru definitivarea altor chestiuni pe linia cultelor. Procesul Nunțiaturii a răspuns în primul rând exigențelor de politică externă ale cărei coordonate au fost stabilite de fratele mai mare de la răsărit, dar în plan interior el s-a dovedit util pentru demersul de lichidare a oricărei forme de dependență a cultului catolic față de Sfântul Scaun și, mai ales, pentru lichidarea structurilor clandestine greco-catolice care activau în România după dizolvarea Bisericii Unite cu sprijinul susținut al nunților papali. Ca atare, nu surprind deloc acuzațiile de spionaj puse și pe seama celor care continuau să officieze slujbe religioase la domiciliu, uneori fără participarea altor persoane în afara celor care făceau parte din familie sau doar cu participarea restrânsă a aceluia care au căutat să conserve clandestin existența Bisericii interzise de regim. Cu toate acestea, datorită subsidiilor primite de structurile clandestine greco-catolice din partea Sfântului Scaun prin intermediul Nunțiaturii de la București și datorită faptului că aceste structuri au furnizat informații despre situația din catacombe a cultului greco-catolic, stările de spirit ale populației din fostele parohii greco-catolice, tratamentul la care au fost supuși preoții rezistenți la unificare și comportamentul de ansamblu al autorităților față de cei care păstrau vechea credință, spionajul nu putea fi exclus ca ipoteză de lucru pentru poliția politică, cu atât mai mult cu cât procesele de acest gen erau agreeate pentru justificarea demersului represiv.¹

Analiza pieselor dosarului înaintat Tribunalului Militar din Cluj de către Direcția Generală a Securității din Mureș reliefează o anume neconcordanță între aceste două instituții. În debutul cercetărilor efectuate asupra inculpaților s-au făcut referiri frecvente la activități ce țin de transferul informațiilor cu risc pentru siguranța națională către state ce manifestau atitudini potrivnice regimului democrației populare din România. Ulterior, pe măsura avansului anchetei se amintește de propaganda de defăimare a regimului de la București, defăimare realizată prin difuzarea unor zvonuri alarmiste în rândurile populației și prin intermediul materialelor de propagandă găsite la unii dintre preoții rezistenți cu ocazia perchezițiilor efectuate la domiciliul lor.² Procesul a reținut doar această din urmă activitate, acuzația fiind aceea de "instigare publică contra unificării".³

"Organizația contrarevoluționară greco-catolică" descoperită și demascată de Securitate în zona Mureșului avea ca lider pe părintele Alexandru Todea, fost protopop al Reghinului, viitorul cardinal, la vremea respectivă episcop clandestin⁴. Potrivit datelor pe care le-a obținut Securitatea din Mureș, încă înaintea unificării, el "a primit instrucțiuni și material de propagandă religios, cu conținut antidemocratic în sensul de a se opune înfăptuirii acestui act, de a

¹*Ibidem*. În dosarul anchetei Securității preoții arestați au fost acuzați de spionaj, însă la proces au fost reținute doar acuzațiile privind instigarea publică contra unificării.

²ACNSAS, Arhivele Ministerului Justiției, Fond: *Penal*, dosar nr. 2040, vol I, fila 205, 273.

³*Ibidem*. În realitate este vorba de simple comentarii vehiculate la aceea vreme pe fondul evoluției evenimentelor din sistemul bipolar, speranțe și uneori temeri exprimate nu numai de preoții greco-catolici nereveniți, ci de marea majoritate a populației, iar circularele găsite la perchezițiile efectuate de Securitate, scrise la mașină și în număr relativ mic, care întradevăr au circulat sub forma literaturii subversive, acestea reprezintă în genere îndemnuri de păstrare a credinței și totodată îndrumar de viață duhovnicească în noile condiții. Ele nu servesc scopului de pervertire a conștiințelor, ci sunt menite să confere unitate activităților pe linie cultică ale clerului și enoriașilor greco-catolici care au respins trecerea la ortodoxie.

⁴Marcel Știrban, Codruța Maria Știrban *Din istoria Bisericii Române Unite*, Ed. Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2000, p. 287.

îndemna și instiga pe credincioșii [greco]-catolici atât în contra bisericii ortodoxe cât și în contra regimului de democrație populară”.¹ Afirmările din material sunt până la un punct în perfectă concordanță cu realitatea. Pe fondul măsurilor întreprinse de guvernul comunist prin intermediul ierarhilor impuși la conducerea Bisericii Ortodoxe, Biserica Unită și Sfântul Scaun au reacționat, criticând tratamentul aplicat greco-catolicilor și catolicilor și adresând îndemnuri clerului unit și prin intermediul acestora enoriașilor la păstrarea credinței. Opoziția față de actul unificării a fost o realitate incontestabilă, la fel cum nu poate fi tăgăduit rolul pe care l-a îndeplinit clerul în ansamblul ei. Acuzațiile de instigare împotriva regimului și Bisericii Ortodoxe nu pot fi puse însă decât pe seama unei superficiale și, dealtfel de dorit interpretări a luărilor de poziție atât ale ierarhiei unite, cât și clerului de rând față de abuzul săvârșit de factorul politic și de către ierarhii implicați de acesta în actul revenirii.

În 1955 detenția majorității clerului greco-catolic rezistent implicat în activitatea “Vicariatului Clandestin” s-a încheiat, procedându-se la amnistiarea lor în baza prevederilor Decretului 421/1955. Măsura a intervenit în condițiile în care blocul comunist a fost traversat de un val al relaxării. Această relaxare însă a fost una limitată, slăbind doar aparent corzile sistemului represiv și pentru o scurtă perioadă de timp. Rămășițe ale vechilor comportamente au răzbătut pe mai departe, fiind revigorate mai ales de evenimentele din Ungaria și Polonia. Abia în debutul anilor '60 se va semna o nouă ameliorare a lor.

În tot acest timp, vârfurile opoziției au rămas cantonate în temnițele comuniste. Paranoia care a însoțit competiția pentru menținerea în scaunul puterii a lui Gheorghiu-Dej, cumulată cu evoluțiile revoluționare din cadrul blocului comunist, s-a concretizat într-o atentă monitorizare a comportamentului politic al populației și a posibilității ca aceasta să-și manifeste mai deschis nemulțumirea. Ea s-a răsfrânt și asupra deținuților politici, măsura întemnițării fiind considerată vulnerabilă din punct de vedere al izolării lor de societate.

În debutul anilor '60 această monitorizare este încă prezentă în cadrul penitenciarelor din România. Episcopul clandestin Alexandru Todea, spre exemplu, a fost subiectul unei investigații de acest gen petrecută la penitenciarul din Dej pe parcursul anilor 1961-1962. Cauzele care au determinat-o sunt datele compromițătoare despre “activitatea dușmănoasă pe linia fostului cult greco-catolic, de menținere a ideologiei în rîndul celorlalți foști preoți și de convertire a altor deținuți la catolicism”.² Totodată, episcopul a fost semnalat pentru “activitatea naționalistă și de sprijinire a fostului P.N.Ț.”, motiv pentru care a fost trecut în evidența operativă ca “element vîrf greco-catolic cu *activitate în detenție*”³. Atitudinea sa și “activitatea contrarevoluționară” împotriva RPR au constituit suficiente argumente pentru deschiderea “dosarului individual”.⁴

Analiza acțiunilor întreprinse pentru documentarea și contracararea activității episcopului, precum și a “materialului verificat și neîndoielnic” din cuprinsul dosarului său, pun în evidență informații inedite și utile pentru decriptarea resorturilor intime ale schemei represive comuniste.

¹ACNSAS, Arhivele Ministerului Justiției, Fond: *Penal*, dosar nr. 2040, vol 1, fila 10.

²ACNSAS, Fond: *Informativ*, dosar nr. 3459, vol. 1, fila 5 (În continuare ACNSAS, Fond. “I”,...)

³*Ibidem*.

⁴*Ibidem*.

Dosarul individual al episcopului Todea a fost deschis la propunerea lt. maj. Costea Victor, în 10 noiembrie 1961.¹ De remarcat că șeful Biroului "K" al penitenciarului din Dej, cpt. Lomperea Vasile, nu a fost de acord cu deschiderea lui, considerând măsura inutilă în condițiile în care episcopul era condamnat la muncă silnică pe viață.² Cu toate acestea, ea a avut acordul șefului Direcției Regionale Cluj M.A.I., Biroul "K", colonelul Corin Aurel.³

Materialele compromițătoare adunate cu sârg de lt. maj. Costea, au fost obținute prin intermediul unei destul de vaste rețele informative. Nu mai puțin de opt "surse informative" au fost întrebuințate în acest caz.⁴ Densitatea mare a rețelei de informatori denotă pe de o parte dorința lt. maj. Costea de a argumenta cât mai temeinic în fața superiorilor necesitatea prelucrării în dosar a activității lui Todea. Cu alte cuvinte între zidurile închisorilor comuniste opoziția continuă să reprezinte un pericol de primă mână, potențialul ei de a sabota interesele poporului muncitor și educat de partidul comunist fiind probat prin varii surse. Pe de altă parte, posibilitatea de manevră a lucrătorului operativ în materie de prelucrare a datelor dintr-un mediu vizat, în cazul nostru cercul de deținuți din jurul episcopului Todea, era extrem de facil de realizat. Penetrările informative pot fi realizate fără prea mari opreliști, date fiind oportunitățile pe care le furniza detenția în acele timpuri. Apoi, supravegherea deținutului nu numai că se derula într-un spațiu controlat, ale cărui limite puteau fi lărgite sau micșorate în funcție de aprecierea ofițerului de caz, dar se realizează în flux continuu, prin rotația permanentă în mediul de interes a surselor informative.

Măsura deschiderii dosarului personal în cazul lui Todea a fost determinată și de activitatea lui din celelalte penitenciare unde a fost întemnițat. În 14 ianuarie 1958, Direcția Securității din București transmitea Direcției M.A.I. Pitești o notă prin care informa că deținuții Todea Alexandru și Leluțiu Aurel⁵, transferați de la penitenciarul de la Jilava în cel de la Pitești în data de 18 decembrie 1957, "țin predici în camerele de detenție căutând să ridice moralul deținuților".⁶ Materialul transmis de șeful problemei "D", căpitanul Ștefănescu, a determinat luarea unor măsuri în consecință din partea conducerii penitenciarului din Pitești, care a decis încarcerarea celor doi în aceeași cameră cu ceilalți "foști greco-catolici întrucât pot avea influență în rîndul deținuților".⁷

Influența la care se face referire în rezoluția conducerii penitenciarului din Pitești este una cât se poate de reală. Clerul greco-catolic probase deja aptitudini în acest sens în penitenciarul de la Jilava. Nota informativă întocmită în 21 decembrie 1957 de către deținutul Marinescu Anghel reprezintă doar una din mărturiile privind continuitatea activității greco-catolice chiar și între zidurile

¹*Ibidem*. Propunerea de deschidere a dosarului individual a fost redactată la 1 octombrie 1961. Ea a fost aprobată la 21 octombrie, fiind înregistrată în evidențe cu data de 10 noiembrie.

²*Ibidem*. Dezacordul cpt. Lomperea este semnalat în rezoluția pe baza materialului întocmit de lt. maj. Costea Victor.

³*Ibidem*, fila 1.

⁴"Sursa informativă" reprezintă persoana care furnizează anumite informații în timpul întâlnirilor din camera de anchetă a penitenciarului. Deși potențialul său informativ este ridicat, ea nu a dobândit încă statutul de agent, acesta din urmă furnizând informații cu regularitate și fiind instruit în prealabil pentru obținerea lor. În majoritatea cazurilor "sursele informative" au fost până la urmă recrutate în rândurile agenturii.

⁵Ioan-Marius Bucur, *op. cit.*, p. 256. Preotul Aurel Leluțiu a fost condamnat în 14 aprilie 1952 la 25 de ani de muncă silnică pentru activitatea clandestină greco-catolică împreună cu un lot format din 14 persoane.

⁶ACNSAS, Fond: *Informativ*, dosar nr. 3459, vol. 1, fila 42.

⁷*Ibidem*.

temniței comuniste. Conform notei, la începutul lunii noiembrie, în camera 14 (carantină) a penitenciarului de la Jilava, "au sosit în trecere, venind de la Penit. Rîmnicu Sărat deținuții: Todea fost episcop greco-catolic, Dragomir fost episcop greco-catolic, Tătaru fost preot greco-catolic, Leluțiu fost preot greco-catolic, Boroș fost preot greco-catolic și Walter fost preot reformat condamnat pentru înaltă trădare".¹

La momentul respectiv, în penitenciarul din Jilava era întemnițat și Urziceanu Gheorghe, fost național-creștin, care fusese, anterior, închis în penitenciarul de la Aiud. Acesta a luat legătura cu lotul preoților greco-catolici, punându-i la curent cu ultimele evenimente politice interne și externe. Cu acest prilej, episcopul Todea "a făcut afirmațiuni auzite de toți cei din cameră, că acum a venit sfîrșitul comunismului, așa cum i-a prezis numita Ionela soră (călugăriță) încă din anii '948-'949, care a fost sub directa supraveghere a lui".² Afirmații similare a făcut și părintele Leluțiu. Încercători că "pacea va pleca chiar din România și rușii vor fi obligați să părăsească țara și să se retragă în granițele lor", cei doi au ținut și câteva predici în cameră "arătînd că creștinismul va învinge și toată lumea va fi liberă".³

Până la acest punct acțiunile celor doi nu întruneau condițiile considerate necesare pentru declanșarea măsurilor pe linie informativă. Fără îndoială, evoluția evenimentelor din plan intern și internațional a ajuns să fie până la urmă cunoscută și de ceilalți deținuți, speranța prăbușirii regimului care i-a aruncat în temniță fiind împărtășită și exprimată de toți cei închiși. Însă, Leluțiu și Todea nu s-au limitat la a-și exprima public opiniile privind viitoarea evoluție politică românească, ci "au făcut rugăciuni și învață pe deținuți să nu-și piardă încredere în Dumnezeu".⁴

Din acest punct de vedere potențialul lor s-a dovedit unul enorm. În virtutea unui comportament care nu putea fi îngădit nici chiar de rigorile regimului de detenție, ei au continuat să officieze slujbe religioase. Refugiul pe care fiecare deținut l-a regăsit în credință, era un domeniu pe care clerul întemnițat a avut privilegiul de a-l gestiona. Aici intervine de fapt influența la care se face referire în documentele informative: capacitatea clerului de a converti la rezistență deținuții sau de a-i determina să nu-și părăsească pozițiile prin prezervarea credinței.

Emoțiile negative ale celor însărcinați cu educația în spiritul supunerii și devotamentului față de partidul clarvăzător, au fost stărnite însă mai ales de latura politică a activității clerului greco-catolic. O notă, semnată de agentul "Leon Cristescu", din 20 februarie 1960, definea și coordonatele de acțiune ale greco-catolicilor de această dată în penitenciarul de la Pitești.⁵ În notă se arăta că din

¹*Ibidem*, fila 43.

²*Ibidem*. Sora Ionela a fost și ea angrenată în activitatea clandestină greco-catolică girată de episcopul Todea, fiind unul dintre curierii folosiți în cadrul organizației.

³*Ibidem*.

⁴*Ibidem*.

⁵*Ibidem*, fila 41. Este vorba de o "notă – extras" alcătuită în penitenciarul de la Jilava, care a fost transmisă penitenciarului din Dej și care face referire la activitatea episcopului în penitenciarul de la Pitești. Aspectul edifică asupra colaborării pe linie informativă dintre cele trei penitenciare. În penitenciarul de la Pitești, episcopul Todea a fost închis în camera 33, alături de alți 75 de deținuți. Dată fiind circulația informației între penitenciare, deducem că "Leon Cristescu" a făcut parte din grupul de deținuți închiși în penitenciarul de la Pitești în aceeași cameră cu episcopul Todea, în urma unei redistribuiri a deținuților el fiind ulterior încarcerat la Jilava, în timp ce episcopul a fost transferat la penitenciarul din Dej.

grupul lui Todea mai făceau parte și alți preoți greco-catolici cum sunt: Rotaru, Dumitraș, Iustin și Brudel Leon Crăciun. Acest grup, "bine organizat și susținut" în opinia informatorului, acționa pe mai multe planuri. Pe de o parte "unul mistico-religios și altul propagandistic", prin care se urmărea unificarea bisericilor, dar "prin trecerea celorlalte culte creștine la catholicism". Un alt plan îl reprezenta cel "politic naționalist".¹

Activitatea clerului greco-catolic se derula "prin slujbe religioase zilnice, coruri religioase" și prin conferințe care de multe ori abordau problematica politică. În plus, informatorul constata și o activitate de la om la om, "după un program bine studiat", și foarte susținută.²

În cadrul grupului de clerici, rolul predominant l-a jucat episcopul Todea, calificat drept un element foarte dârz și extrem de activ. Era remarcat, de asemenea, că "prin concepția politică și ca origină socială (de la Blaj) [episcopul Todea – n.n.] este un manist fanatic".³ Remarca informatorului este una foarte interesantă. El pune între paranteze Blajul atunci când prezintă simpatiile politice ale episcopului. A fi din Blaj, sau un produs al acestui centru al românismului ardelean, reprezenta un criteriu pentru stabilirea apartenenței politice. Informatorul recurge la acest artificiu în redactarea notei, pentru a întări argumentația în ceea ce privește afinitățile episcopului pentru ideologia PNȚ. Fără îndoială el nu greșește, dar în același timp pune în evidență o realitate incontestabilă: Blajul a fost o pepinieră pentru crearea elitelor naționale și național-țărăniști și de asemenea un important punct de sprijin pentru Iuliu Maniu și partidul său.

Simpatiile maniste ale episcopului se regăsesc și în strategia gândită de el pentru revenirea în legalitate a cultului greco-catolic. Se urmărea, într-o primă etapă, prăbușirea regimului care a desființat cultul prin dizolvarea lui forțată în ortodoxie. Etapa următoare, girată din punct de vedere politic de PNȚ, avea să aducă în plan religios nu numai la refacerea nedreptății de la 1948, ci și la unirea întregii bisericii românești cu biserica Romei. Această strategie se bucura de susținerea altor trei clerici romano-catolici, aflați se pare sub influența călugărului iezuit Rafael Haag.⁴

Sursa "Ionescu Mircea" completează informațiile din februarie într-o notă informativă care se dorea o sinteză a activității episcopului în perioada 17 octombrie 1959 - aprilie 1960. El remarca autoritatea de care se bucura Todea în rândul deținuților, indiferent dacă sunt credincioși sau nu, autoritate pe care a dobândit-o prin "înalta sa ținută morală, prin felului său de a se comporta și prin erudiția sa".⁵ Alexandru Todea nu s-a străduit "să facă prozeliți printre necredincioși", dar nici nu face vreo diferență între deținuți, stând de vorbă "cu cine vine să-l roage, nu cheamă pe nimeni și nu se duce la nimeni".⁶ În ceea ce-i privește pe deținuții preoți, este atent la disciplina acestora. Sursa remarca, de asemenea, "activitatea nevăzută dar salutară" a preoților Rotaru Mihai și Dumitraș Gheorghe, de a "ridica și menține nivelul oamenilor mai slabi și care nu mai au speranță decât în Dumnezeu".⁷

¹*Ibidem.*

²*Ibidem.*

³*Ibidem.*

⁴*Ibidem.*

⁵*Ibidem*, fila 38.

⁶*Ibidem*, fila 39.

⁷*Ibidem*, fila 40.

Activitatea religioasă a lui Todea, în afara unei pregătiri religioase a deținuților, urmărea să demonstreze "că nu există deosebiri fundamentale între cele două biserici și că trebuie până la urmă să se ajungă la unirea tuturor bisericilor într-una singură".¹

În continuarea notei, erau redată și recomandările episcopului privind conduita deținuților. Pentru evitarea "suferințelor inutile", el îndemna la supunere și ascultare față de administrația penitenciarului. În urma unei convorbiri pe care "Ionescu Mircea" a avut-o cu Todea, acesta din urmă nu a ezitat să-i vorbească despre "momentul catolic", care în viziunea sa va veni în România și care va repune Biserica Greco-Catolică în drepturile ei firești.²

La data de 26 iulie 1960, lt. maj. Costea a avut o întâlnire cu sursa "Dinu Drăgan", pentru obținerea de date suplimentare privind activitatea episcopului Todea și a clerului greco-catolic în penitenciarul din Dej. Întâlnirea respectivă nu s-a desfășurat în camera de anchetă a penitenciarului din Dej, ci în aceea a Serviciului VIII al regiunii M.A.I. Timișoara.³ O explicație plauzibilă pentru locația unde a avut loc întâlnirea o reprezintă procedura mutării frecvente a deținuților din penitenciare. Având în vedere munca informativă derulată neîntrerupt în închisorile comuniste, este posibil să avem de-a face cu un deținut recrutat și instruit într-o anumită problematică, dar care a fost temporar mutat într-unul din penitenciarele regiunii Timișoara, pentru obținerea de informații din partea deținuților cantonați aici. În fine, o altă variantă este aceea că mutarea deținutului a fost realizată tocmai în ideea recrutării lui, deplasarea în alt penitenciar fiind o condiție a conspirării procesului față de ceilalți deținuți de la penitenciarul din Dej. Un argument în acest sens îl reprezintă faptul că sursa "Dinu Drăgan" a fost adusă înapoi în penitenciarul din Dej pentru documentarea activității episcopului Alexandru Todea, el primind sarcini, de această dată în calitate de agent, în cadrul planului de măsuri alcătuit de lt. maj. Costea Victor în acest sens.

Spre deosebire de ceilalți informatori, "Dinu Drăgan" cunoștea mai îndeaproape structura grupului din jurul lui Todea. Potrivit datelor furnizate de el, în camera nr. 55, secția a III-a penitenciarului, grupul preoților greco-catolici se compunea din: episcopul Alexandru Todea, episcopul Iosif Schubert, preotul Ioan Baltaizer, călugărul Mihai Rotaru, preotul armeano-catolic Francisc Diarian și preotul Iosif Waltner.⁴

Legat de episcopul Todea, informatorul a afirmat că l-a cunoscut în timpul deplasării de la penitenciarul de la Pitești la cel din Dej, prilej cu care a asistat la o slujbă în ziua de Rusalii, slujbă care "a făcut asupra deținuților o impresie foarte bună, cu atât mai vîrtos că s-au văzut puși pe drum, neștiind ce se va întîmpla cu ei în viitor". Este și motivul pentru care "sursa a devenit foarte atent asupra acestei personalități proeminente, despre care a auzit lucruri foarte interesante".⁵ Calitățile episcopului se pare că l-au câștigat și pe episcopul ortodox Vasile Leu, care a devenit în scurt timp "un aderent al ideii de unire a bisericilor naționale românești", încercând în cadrul dezbaterilor cu Todea să stabilească în ce formă

¹*Ibidem*, fila 38.

²*Ibidem*, fila 39.

³*Ibidem*, fila 28 și 32.

⁴*Ibidem*.

⁵*Ibidem*.

putea fi ea înfăptuită, astfel încât să fie exclus "odată și pentru totdeauna orice diferend între biserica catolică și cea ortodoxă".¹

În derularea activității lui Todea pe linie religioasă, s-a remarcat Mihai Rotaru, călugăr din ordinul minoriților, originar din Moldova, care a făcut trecerea de la ritul latin la cel oriental înainte de a fi arestat.² Considerat mâna dreaptă a episcopului, el era cel care executa "programul religios zilnic" de rugăciuni.³

Pe lângă slujbe religioase și predici, episcopul Todea obișnuia să țină anumite prelegeri pe teme religioase. Unul dintre subiectele acestora se referea la revelațiile călugăriței Ionela, despre care se considera că sunt un semn al unor schimbări majore ce se vor petrece în România.⁴ La aceste prelegeri participau majoritatea clericilor din camera penitenciarului. De multe ori, însă, dezbaterile pe teme religioase alunecau spre problemele de ordin politic, discuțiile atrăgând și deținuții care nu aveau o pregătire teologică.

În penitenciarul de la Dej, destul de bine era reprezentat și cultul romano-catolic. În ceea ce-l privește pe episcopul Iosif Schubert, urmașul defunctului arhiepiscop și mitropolit romano-catolic de la București, Alexandru Cisar, informatorul constata, pe lângă vârsta destul de înaintată a acestuia (la vremea respectivă avea 70 de ani), faptul că era foarte retras, "adîncindu-se zilnic în rugăciuni și meditațiuni". Alături de el se aflau foștii săi capelani Ioan Baltaizer, Matei Pojar și Ioan Menges. Iosif Schubert era considerat mai puțin talentat decât episcopul Todea, influența lui în rândul deținuților fiind limitată. Se considera că datorită stării precare de sănătate și vârstei el nu va mai putea activa în viitor.⁵

Fostul cancelar episcopal romano-catolic din Timișoara, Iosif Waltner, era calificat drept "un temperament vehement și o fire foarte rafinată". Observator tacit, evita să se implice în problemele religioase, omorându-și timpul cu teoremele matematice și "ipotezele moderne în științele naturale". Era vizat pentru obținerea de "anumite precizii în legătură cu cancelaria /aula/ unde a figurat în calitate de secretar Ioan Heber". Sursa "Dinu Drăgan" reușise să obțină date care confirmau faptul că Waltner și Heber au transmis către Nunțiatură informațiile obținute din teritoriu, "de la protopopi și alți angajați ai instituțiilor catolice". În penitenciar au avut parte de reproșuri din partea unor deținuți, care le imputau o anume neglijență privind furnizarea datelor despre preoții dizidenți în timpul anchetei organelor de Securitate.⁶

Alături de Iosif Waltner, în penitenciarul de la Dej activa Adalbert Boros, care a fost consacrat episcop clandestin în 1948 de către Nunțiatura Apostolică de la București, vicarul general episcopal Iosif Pless⁷ și preotul catolic Matei Bitenbinder din localitatea Pîncota, raionul Arad, unul din secunzii lui Boros. Mai

¹*Ibidem*.

²*Ibidem*, fila 30.

³*Ibidem*, fila 29. Potrivit datelor furnizate de "Dinu Drăgan" aceste rugăciuni publice erau întemeiate pe "formule tip" care se folosesc de preoți la altar pentru poporul credincios și prin ele era "invocat și comemorat înainte de toate preafericitul Papa".

⁴*Ibidem*. Revelațiile călugăriței Ionela (Maria Cotoi) sunt redată și în cuprinsul circularilor care s-au vehiculat în cadrul mișcării de rezistență greco-catolică. Se pare că aceste revelații au avut loc la Reghin, Blaj și București, în perioada 1948-1949. Scenele legate de "cazul Ionela" au fost fotografiate la București de "fratele Iustin", internat și el la penitenciarul din Dej.

⁵*Ibidem*, fila 30.

⁶*Ibidem*, fila 31.

⁷*Ibidem* Conform notei informative, la cei 80 de ani ai săi, el rămăsese fidel jurământului de credință. În absența episcopului Pacha, vicarul general Iosif Pless a administrat pentru un timp dieceza catolică Timișoara.

puțin charismatic, Boros avea în schimb o bună pregătire și participa la rugăciuni și slujbele duminicale, întreținând o bună colaborare cu episcopul Todea.¹

La aproximativ o lună de zile, în 22 iulie 1960, informațiile furnizate de "Dinu Drăgan" au fost confirmate de un alt agent, cu numele conspirativ "Bob". De această dată, ofițerul operativ a decis luarea unor măsuri pe linie de pază pentru stoparea activității lui Todea și Rotaru Mihai, oficierea pe mai departe a slujbelor religioase urmând să fie pedepsită prin măsuri disciplinare.²

Dosarul nu a conservat date referitoare la vreo pedeapsă administrată lui Alexandru Todea pentru activitatea desfășurată în penitenciar. Însă notele informative care pun în evidență consecvența episcopului în ce privește oficierea slujbelor religioase au continuat să se adune la dosarul său. În 30 septembrie 1960, sursa "Someșanu" îl pune la curent pe "lucrătorul operativ" Costea, în legătură cu programul religios administrat de episcopul Todea în camera 55. Slujbele religioase se derulau cu regularitate "în fiecare zi de două ori pentru toată camera". Ele erau însoțite de predici în zilele de duminică sau "în zilele când are vre-un sfânt ziua lui arătând viața acelu sfânt și activitatea pe care a dus-o în viața lui". În plus, în lunile iulie, august și septembrie a ținut câte o conferință despre "doctrina religiei catolice, în fiecare zi câte o oră de la orele 10 sau de la 11 până la orele 12".³

Rolul de lider pe care l-a jucat episcopul de la Reghin în închisoarea de la Dej reiese din informațiile referitoare la comportamentul celorlalți deținuți. Astfel, era remarcat faptul că toți preoții îi poartă un deosebit respect, încrederea pe care o aveau în el determinându-i să-l consulte mereu: "când vrea să vorbească cineva ceva se consultă cu el, când vine cineva de la anchetă la fel se consultă prima dată cu el și pe urmă spune unde a fost și ce anume a fost întrebat. Când deținutul Rotaru Mihai vrea să facă vre-o comunicare camerei vecine la fel se consultă cu deținutul Todea. Chiar și alți preoți din alte camere au o atenție deosebită față de deținutul Todea, îi transmit salutări și complimente cu diferite ocazii".⁴

Persistența unui comportament sfidător la adresa conducerii penitenciarului nu a rămas fără replică. În noiembrie, agentul "Someșanu" raporta că episcopul Todea a încetat să mai officieze slujbe religioase din momentul în care i s-a pus în vedere de către comandantul închisorii să stopeze asemenea activități.⁵ Însă pentru lt. maj. Costea simpla sistare a acestora nu reprezenta un rezultat satisfăcător. Pentru el episcopul Todea reprezenta un caz cu potențial informativ, a cărui exploatare ar fi putut pune în evidență aspecte noi privind opoziția manifestată pe linia cultului greco-catolic. În această idee, el l-a instruit pe agent să încerce să-i câștige încrederea episcopului, de așa manieră încât "să-i transmită diferite însărcinări pentru elemente dinafară". Scopul acțiunii îl reprezenta interceptarea eventualelor legături cu persoane "din exterior" și exploatarea acestora pentru depistarea "elementelor dușmănoase".⁶

Strategia pusă la cale de lt. maj. Costea a dat rezultatele așteptate. În decembrie "Someșanu" raporta că Alexandru Todea l-a abordat pentru a-i trasa unele însărcinări, pe care urma să le ducă la îndeplinire după eliberarea din

¹*Ibidem*.

²*Ibidem*, fila 27.

³*Ibidem*, fila 24.

⁴*Ibidem*.

⁵*Ibidem*, fila 23.

⁶*Ibidem*.

penitenciar. Intuind că vreme de câteva luni după eliberare deținutul avea să fie filat de Securitate, episcopul i-a recomandat să se comporte cu prudență. În opinia sa, după un interval de 7-8 luni, activitatea de supraveghere avea să se diminueze în intensitate, ceea ce i-ar fi permis îndeplinirea anumitor sarcini. Una dintre ele era aceea de a scrie o scrisoare cumnatului său, Mera Vasile, din localitatea Habic, regiunea Mureș, prin care să-i transmită tot ceea ce știe despre el, că este sănătos și cu moralul ridicat. Pentru evitarea neplăcerilor, în locul numelui său, Todea recomanda folosirea conspirativelor "Stela" sau "Monica", familia lui cunoscând consemnul.¹ Aceeași sarcină urma să fie îndeplinită, în aceleași condiții de conspirativitate și în eventualitatea unei deplasări la Reghin, unde deținutul eliberat trebuia să-l contacteze pe Pop Iuliu.²

Fără îndoială gestul lui Todea i-a dat satisfacție lt. maj. Costea, Alexandru Todea arătându-se receptiv față de scenariul ticluit de el. Însă din punct de vedere informativ rezultatele nu au fost cele așteptate. Dorința de a-și anunța rudele în legătură cu situația în care se găsea la penitenciarul din Dej, nu se încadra în nici o categorie de amenințări la adresa siguranței naționale. Todea nu dezvăluise nici un fel de legătură cu "elementele dușmănoase" din exterior. Cu toate acestea, el a furnizat informații care puteau fi exploatate pentru obținerea de rezultate spectaculoase. Este și motivul pentru care datele din nota agentului "Someșanu" au fost trimise organelor de Securitate din Tg. Mureș.³

Succesul înregistrat de lt. maj. Costea prin intermediul lui "Someșanu" în penitenciarul de la Dej, pune în evidență o serie de aspecte binecunoscute ale activității informative a Securității. Pe de o parte, această activitate este omniprezentă, nefiind limitată de nici un fel de restricție de ordin administrativ. Pe de altă parte ea este perpetuă, individul care s-a remarcat pentru manifestări de opoziție, fiind mereu însoțit de "observatori" ai activității sale, indiferent dacă este în libertate sau dacă este "găzduit" de vreun penitenciar, după ce a fost demascată public. Nu în ultimul rând, Securitatea a folosit judicios resursele informative din penitenciare. Recrutările de aici sunt realizate facil și în deplină conspirativitate, informatorii având posibilitatea de a acționa pe multiple planuri. Infiltrarea lor în camerele unde se afla "obiectivul" sau, mai târziu, "vectorul", pe lângă furnizarea de informații, le asigura o poziție deosebită pentru infiltrări de succes în diversele grupuri țintă după eliberare. În cazul lui Todea, agentul "Someșanu" reușise decriptarea consemnului pentru penetrarea informativă a grupului de rezistență pe care acesta l-a coordonat înainte de a fi întemnițat. Securitatea din Tg. Mureș putea de acum să acționeze pentru depistarea eventualelor tendințe de revigorare a cultului greco-catolic.

Încercarea lui Todea de a contacta persoane din afara penitenciarului nu a făcut decât să justifice continuarea acțiunilor informative. În 11 iunie 1961, agentul "Sava Victor" relatează în camera de anchetă a penitenciarului despre însărcinările date de episcop pentru colegii de cameră care urmau să fie eliberați. Potrivit afirmațiilor informatorului, consemnate de altfel într-o notă atașată la dosarul lui Todea, acesta "a instruit pe preotul Kilian și Bittenbinder", a căror eliberare era prognozată pentru 25 august 1961.⁴ Conținutul acestui instructaj însă nu era cunoscut de informator. În schimb, el era la curent cu sarcinile trasate de episcop lui Schutz Blasius, care de asemenea urma să fie eliberat. Întrucât

¹ *Ibidem*, fila 21.

² *Ibidem*, fila 22.

³ *Ibidem*, fila 21.

⁴ *Ibidem*, fila 16.

Schutz nu era înmormântat în aceeași cameră cu Todea, comunicarea cu el s-a făcut în etape prin intermediul lui Anghel Constantin, radiotelegrafistul camerei 32.¹

De această dată nu a mai fost vorba de simple mesaje pentru familia sau cunoscuții de la Reghin, Alexandru Todea fiind preocupat de transmiterea unor informații către episcopul Márton Aron, prin vicariatul de la Timișoara. În această idee, el îl sfătuisese pe preotul Schutz, la fel cum procedase cu "Someșanu", să acționeze cu prudență după eliberare pentru a păcăli filajul Securității, urmând ca după o perioadă de timp să ia legătura cu preoții Kilian Iosif și Bittenbinder Matei care, în baza instructajului primit în penitenciar, să-i comunice care erau sarcinile pe care trebuia să le îndeplinească.²

O ipoteză foarte plauzibilă în legătură cu acțiunile lui Todea din vara anului 1961 este că el a încercat prin episcopul romano-catolic Márton Aron transmiterea către Sfântul Scaun a unor informații legate de clerul greco-catolic înmormântat. Dosarul său de la penitenciarul din Dej nu dezvăluie conținutul instructajului făcut preoților catolici și nici nu clarifică în vreun fel activitatea acestora de după eliberare. În schimb, a documentat foarte atent o altă inițiativă a episcopului de a comunica cu Roma.

În penitenciarul de la Pitești, "Sava Victor" a fost coleg de cameră cu Alexandru Todea cu care s-a aflat în bune relații. Episcopul nutrea speranța că Sava va ajunge mai devreme sau mai târziu la Roma, dat fiind faptul că era cetățean italian. Considerând că este o bună oportunitate de a contacta papalitatea, el l-a instruit să ia legătura cu msg. Alois Tăutu, căruia trebuia să-i comunice "numele tuturor episcopilor și preoților de seamă din închisorile RPR".³ Totodată, îl însărcinase să-i transmită reprezentantului papal că presiunile exercitate de Securitate, "care face tot felul de propuneri de colaborare și de a se lepăda de catolicism lui Alexandru Todea, Iuliu Hirțea, Ioan Dragomir și Aurel Leluțiu", nu au avut succes, episcopii și preoții din închisori înțelegându-și menirea și refuzând să-și plece fruntea în fața "ispitei satanice" și promovând uniți în credință "apostolatul în închisoare".⁴

În discuțiile pe care le-a avut cu "Sava Victor", episcopul a făcut referire și la activitatea desfășurată în timpul detenției din penitenciarul de la Râmnicu Sărat, unde se pare că a reușit să convertească clandestin o serie de demnitari. Informațiile legate de aceste convertiri au fost dezvoltate în cadrul întâlnirii informative din data de 15 iunie 1961, când informatorul a fost determinat de lt. maj Costea să alcătuiască o notă despre personalitățile PNȚ înmormântate împreună cu Todea la penitenciarele Râmnicu Sărat, Jilava, Pitești și apoi la cel din Dej. Mai exact i se cerea să descrie activitățile lor pe linie politică, relațiile dintre ei și episcop, poziția lor față de activitatea religioasă a acestuia.⁵

Cu toate că informațiile din notă nu prezentau interes operativ major, ele evidențiau totuși, pe lângă conduita din detenție a unor demnitari PNȚ, o

¹*Ibidem.*

²*Ibidem.* Agentul "Sava Victor" nu se afla în aceeași cameră cu Alexandru Todea, dar era coleg cu preotul Schutz Blasius. Informațiile despre acțiunea lui Todea nu au fost obținute printr-o abordare frontală a preotului Schutz, ci indirect de la deținutul Suter Adam, cu care "Sava Victor" se afla în raporturi apropiate.

³*Ibidem*, fila 15.

⁴*Ibidem.*

⁵*Ibidem*, filele 11, 12, 13, 14.

apropiere dintre aceștia și liderul Bisericii Greco-Catolice. Așa-numitele "expuneri politice" ale deținuților erau presărate cu opinii privind rolul pe care avea să-l îndeplinească în viitor catolicismul în societatea românească. Deținutul Nenițescu, de pildă, aprecia că era necesar ca poporul român "să îmbrățișeze religia catolică pentru a rupe orice relațiuni cu slavii prin ortodoxism". Prin catolicism ar fi urmat să fie adus în țară capital occidental, ceea ce ar fi echivalat cu "deschiderea porților civilizației și influenței occidentale".¹

Expunerea lui Nenițescu definea o strategie de urmat pentru combaterea în viitor a dominației marelui vecin de la răsărit. Asocierile pe care le face nu sunt întâmplătoare și nu pornesc dintr-un fanatism religios al deținutului. După cum reiese din notă, el nu era un credincios fervent și "nu lua parte la slujbele lui Todea", susținând "dezinteresat" și "numai în binele poporului" român necesitatea de trecere la catolicism.² Opiniile sale pornesc de la o realitate istorică probată. Infiltrarea comunismului slav în spațiul românesc a însemnat în plan politic inaugurarea dominației partidului unic, partidele de opoziție, între care și PNT, fiind eliminate. În plan spiritual, evoluția a fost asemănătoare. Comunismul a reușit să înregimenteze Biserica Ortodoxă, rezervându-i rolul dominant prin eliminarea sau marginalizarea bisericilor "rivale". Însă nu este vorba de rivalitatea tradițională dintre ortodoxie și catolicism, care s-a menținut în limitele decenței vreme îndelungată, ci mai degrabă de rivalitatea politică dintre cele două blocuri care perforează planul spiritual, modelându-l. Nu Biserica Ortodoxă a scos în afara legii cultul greco-catolic, ci factorul politic care a folosit această biserică ca pe o pârgie pentru servirea propriilor interese. Culpă imputabilă Bisericii Ortodoxe o reprezenta o anumită lejeritate în ceea ce privește înregimentarea ei, deși nu știm cum ar fi putut rezista tăvălugului comunist. De aici și această asociere dintre ortodoxie și comunism.

De cealaltă parte, Biserica Catolică și cea Greco-Catolică s-au remarcat prin pozițiile anticomuniste adoptate. Ele se accentuează în momentul în care factorul politic acționează în plan religios. Persistența ingerințelor abuzive a comuniștilor în activitatea bisericii reprezenta o încălcare nu numai a autorității religioase, ci și o abatere periculoasă de la normele democratice privind respectarea libertății de credință. Reacțiile firești de protest ale Bisericii Catolice și Greco-Catolice au fost însă calificate drept o opoziție fățișă de ordin politic față de sistemul comunist, deși într-o primă fază ele vizau doar asigurarea derulării normale a activității cultului. Desființarea Bisericii Greco-Catolice a întărit această percepție. În plus, prin faptul că ortodoxia a fost asociată de comuniști la acțiunea de desființare a greco-catolicismului, foarte mulți, asemenea deținutului Nenițescu, împărtășeau ideea că trecerea românilor la catolicism ar fi corespuns unui containment față de comunism.

Afinitățile episcopului Todea față de Partidul Național Țărănesc, remarcate de Securitate încă de dinainte de arestarea lui, au continuat să se manifeste și în închisoare. Ele sunt puse în evidență de "slujba solemnă cu parastas" în onoarea lui Iuliu Maniu, oficiată în 5 februarie 1960 în penitenciarul de la Pitești. Din însărcinarea lui au fost oficiate slujbe religioase și de către ceilalți preoți greco-catolici din penitenciar.³ După cum reiese din nota informativă, această manifestare nu a fost singulară. În aprilie 1960, preotul greco-catolic Dănilă Berinde, adusese vestea morții fruntașului țărănist Pogoneanu, în penitenciarul

¹ *Ibidem*, fila 11.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, fila 12.

de la Râmnicu Sărat. La aflarea veștii, "în întreg penit. Pitești preoții gr.catolici, au oficiat slujbe".¹

Activitățile episcopului au reprezentat tot atâtea argumente pentru deschiderea dosarului individual. Planul de măsuri elaborat cu acest prilej stabilea și prioritățile operative ce se cereau îndeplinite: "activitatea lui în cursul detenției, în sensul de a identifica aderenții și elementele pe care încearcă să le coopteze și sarcinile pe care le dă acestora, să se prevină legăturile acestuia cu elemente aflate în stare de libertate sau interceptarea lui pentru a le folosi, activitatea sa pe linie PNȚ, dacă ține legături cu alte elemente ce au desfășurat activitate pe linia fostului PNȚ sau în alte grupări dușmănoase, să se cunoască dacă Todea dă directive și ce anume deținuților foști preoți ce urmează a fi puși în libertate pentru a-și continua activitatea și ce mijloace folosește în transmiterea lor în cazul cînd respectivii nu sunt în celulă cu el".²

În vederea realizării acestora era prevăzută utilizarea agenților "Dinu Drăgan", "Ambrozie" și "Simionescu Paul". Primul dintre ei era încarcerat în aceeași cameră cu Todea. Deși nu era preot se afla în bune relații cu episcopul, mai ales pentru faptul că fusese condamnat pentru "activitate informativă în favoarea Vaticanului". Sarcina lui era de a cultiva mai departe aceste relații cu Todea, atât pentru supravegherea activității lui, cât și pentru depistarea modului de organizare a celorlalți preoți, a cooptării "elementelor din alte celule" și pentru descifrarea modalităților de stabilire a legăturilor dintre episcop și susținătorii săi. Erau avute în vedere și activitatea desfășurată de el pe linia PNȚ și legăturile cu simpatizanți PNȚ din penitenciar sau chiar aflați în libertate. Pentru a evita o eventuală desconspirare, agentul a fost instruit să se manifeste pe mai departe ca adept al catolicismului, și să apere "punctul de vedere al deținutului Todea în cazul că se ivesc contraziceri de idei" cu ceilalți deținuți.³

Sarcini similare avea de îndeplinit și agentul "Ambrozie", care se afla în legătură cu un ofițer din cadrul Direcției a III-a a Serviciului "Culte și Secte". El trebuia să focalizeze atenția pe reacția celorlalți preoți față de acțiunile lui Todea. Interesa în mod deosebit încrederea de care se bucura episcopul în rândul clericilor întemnițați, dacă aceștia urmează anumite "directive de comportare" trasate de el și, în cazul preoților care urmau să fie eliberați, ce misiuni le-au fost încredințate.⁴ Lt. maj. Costea Victor avea toate motivele să spere în obținerea de informații valoroase de la agentul "Ambrozie". În cazul său s-a renunțat la impunerea unei conduite aparte care să faciliteze demersul informativ. Preot de profesie, acesta dispunea de "posibilități de informare pe lângă Todea" și se bucura de o "bună reputație în rîndul acestora".⁵

Agentul "Simionescu Paul" trebuia să identifice deținuții apropiați lui Todea din alte camere de detenție și, totodată, să afle subiectul discuțiilor acestora. Întrucât agentul îndeplinea rolul de frizer în penitenciar, beneficiind deci de mai multă libertate de mișcare, s-a încercat infiltrarea lui pe lângă Todea cu rol de curier printre deținuți, astfel încât să poată fi aflat dacă acesta transmitea anumite sarcini pentru deținuții încarcerați în alte camere sau dacă le încredința misiuni celor care trebuiau eliberați.⁶ În acest sens el a fost instruit să aibă o atitudine

¹*Ibidem*.

²*Ibidem*, filele 6, 7.

³*Ibidem*, fila 7.

⁴*Ibidem*.

⁵*Ibidem*, fila 8.

⁶*Ibidem*.

mai atentă față de Todea, "să caute să-i comunice unele salutări din partea altor deținuți în cazul în care este rugat a face acest lucru [...], să-i facă anumite informări și să-i ceară părerea [despre] diverse evenimente politice, reduceri de pedepse".¹

Încadrarea informativă a episcopului Todea urmărea interceptarea oricărei intenții a lui de a comunica cu exteriorul. Primii doi agenți erau în măsură să afle dacă încearcă acest lucru cu sprijinul vreunui coleg de cameră, precum și dacă din camera unde era înțemnițat realizează în vreun fel comunicări cu deținuți din alte camere. Cel de-al treilea avea rolul cel mai dinamic. În baza instructajului el trebuia să modeleze relația cu episcopul de așa manieră încât să-i devină util în ideea unei tentative de transmitere a informațiilor spre exterior. Pentru situația în care el nu reușea deplin, erau prevăzute acțiunile de control. Acestea din urmă porneau de la inițiativa lui Todea de a lua legătura cu Reghinul prin agentul "Someșanu". Astfel, în ultimele două puncte ale planului de măsuri, se specifica efectuarea de investigații la domiciliul din Reghin, pentru a se stabili "ce se cunoaște despre situația lui din detenție" și dacă familia sa a fost contactată de foști deținuți. În cazul în care existau indicii care să confirme o asemenea ipoteză, întreaga familie urma să fie încadrată informativ. Totodată, era avută în vedere supravegherea informativă a "elementelor care au fost condamnate în lot cu Todea", pentru a se stabili dacă mențin legătura cu el și pentru depistarea aspectelor nedeclarate în anchetă.²

Deschiderea dosarului individual ar fi trebuit să aducă un surplus de informații în ceea ce privește activitatea episcopului. Nota informativă a agentului "Dinu Drăgan" din 14 octombrie 1961, părea să confirme acest lucru. În cuprinsul ei erau redată opiniile episcopului referitoare la desființarea Bisericii Greco-Catolice care, în viziunea sa, deși a fost realizată contrar uzanțelor internaționale, va învia din nou. Speranțele sale se bazau pe puterea spirituală a Bisericii Catolice, care va reuși să se impună în fața Moscovei și va negocia de la egal la egal pentru repunerea cultului greco-catolic în legalitate și pentru eliberarea preoților din temnițe. Momentul unei asemenea înțelegeri era fixat pentru anul 1962. Todea opina că în situația în care ea nu se va realiza, preoții "vor deveni martiri", asemenea primilor creștini de la Roma.³

Nota informativă a agentului "Dinu Drăgan" survine la doar o zi după ce episcopul alcătuisese la cererea conducerii penitenciarului o declarație despre activitatea pentru care a fost arestat și condamnat. În cuprinsul acestei declarații, pe care Todea o intitulează "Memoriu", el sintetizează principalele motive ale menținerii sale pe pozițiile de rezistență. Conform declarației, activitatea lui deriva din "acțiunea întreprinsă de Înaltul guvern al RPR din anul 1948", pe care o socotea injustă, nepărintească și o "îngrozitoare siluire de credință".⁴ Tocmai de aceea a hotărât să rămână pe linia credinței catolice, îndemnând pe preoți și credincioși să facă același lucru, deoarece "aceasta nu numai că nu îi împiedică de a fi cetățeni loiali ai Statului, ci dimpotrivă îi ajută".⁵ În acest sens a trimis preoților greco-catolici "scrisori prin care îi îndemnam să fie tari în credință" și a comunicat "Sfântului Părinte de la Roma, *situația reală* a Arhidiocesei Blajului".⁶

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*, filele 8 și 9.

³ *Ibidem*, fila 10.

⁴ *Ibidem*, fila 44/1.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, fila 44/2.

Remarcăm aici abilitatea de care a dat dovadă în demontarea argumentației oficiale a actului de la 1948. El nu pomenește nimic de implicarea Bisericii Ortodoxe, subliniind că actul desființării Bisericii Greco-Catolice a avut la bază inițiativa "Înaltului guvern al RPR", care în mod greșit a apreciat că această biserică poate să-i pericliteze autoritatea. În opinia lui Todea nici chiar prezervarea cultului în forme neoficiale nu era de natură să aducă atingere intereselor politicului, clerul și credincioșii greco-catolici urmărind doar satisfacerea nevoilor de ordin spiritual, și nu închegarea unei structuri anti-guvernamentale. Doar decizia injustă de desființare a Bisericii Greco-Catolice, care nu a ținut cont de situația ei reală, a creat un conflict care nu numai că "n-a fost în favorul nostru [greco-catolicilor- n.n.]" dar s-a dovedit destul de păgubos și pentru guvern.¹ În aceste condiții, un semn de înțelepciune l-ar fi reprezentat repararea greșelii de la 1948, prin redarea libertății bisericii și clerului întemnițat.

Raportându-ne la declarațiile pe care episcopul Todea le-a făcut în preajma anului 1948, observăm o nuanțare a discursului său în ce privește relația care trebuia să funcționeze între biserica căreia i-a rămas fidel și autoritatea politică comunistă. Dacă în trecut a condamnat cu vehemență regimul comunist, sursa criticilor constituind-o mai ales abuzurile la care acesta s-a pretat în plan religios, de această dată episcopul oferă o soluție a conviețuirii între cele două părți. Ea reprezintă rezultanta unui efort de înțelegere a noilor realități politice românești și internaționale. Alexandru Todea a înțeles că Biserica Greco-Catolică nu putea rămâne în afara acestora, fiind necesară o adaptare menită să-i asigure supraviețuirea. El rămâne consecvent idealului de repunere în legalitate a cultului greco-catolic și respectului cuvenit din partea politicului pentru viața cultelor, ele reprezentând de altfel condițiile necesare pentru stingerea conflictelor dintre stat și biserică.

Nu știm dacă memoriul episcopului a dat în vreun fel satisfacție conducerii penitenciarului din Dej. În mod cert el nu clarifica multe din obiectivele fixate în planul de măsuri al acțiunii informative coordonată de lt. maj. Costea. Însă, în afara notei lui "Dinu Drăgan" din 14 octombrie 1961, dosarul nu mai consemnează nimic despre activitățile lui Todea, deși acțiunea s-a prelungit vreme de încă un an. Abia în 3 decembrie 1962, a fost aprobată hotărârea de închidere și clasare a dosarului său.² În hotărârea de închidere se specifica că acțiunea informativă asupra "deținutului contrarevoluționar Todea Alexandru nu are perspective pentru a fi luată în continuare".³ Această lipsă de perspective era argumentată de pedeapsa cu munca silnică pe viață pe care o avea de executat episcopul.

Stoparea bruscă a activității informative în cazul lui Todea trebuie pusă și pe seama transformărilor pe care le-a traversat regimul în această perioadă. Impunerea la conducere a unei echipe mai tinere, fricțiunile dintre București și Moscova pe tema politicii economice, tensiunile din cadrul blocului comunist, care au prefigurat o reorientare în plan extern, sunt tot atâtea motive ale ameliorării atitudinii intolerante față de opoziție. Previziunile lui Todea privind eliberarea deținuților politici aveau să se adevărească, însă până la redarea libertății Bisericii Greco-Catolice vor mai trece încă aproape trei decenii.

¹*Ibidem*, fila 45/2.

²*Ibidem*, fila 46.

³*Ibidem*, fila 48.

„PREFECTURA VECHE” - MONUMENT DE ARHITECTURĂ BAROCĂ DIN TÂRGU-MUREȘ

IOAN EUGEN MAN

The Old Prefect's Office – a Monument of Baroque Architecture in Târgu - Mureș (Summary)

Placed at no. 5 Bolyai Street, the building is known also as „the Old Prefect's Office” and it is a valuable monument of Baroque popular art in Târgu-Mureș. It was first meant to accommodate the highest administrative authority of Mureș Seat and the buiding was completed in several stages:the building looking over the street was obtained by extending a smaller building between the years 1744-1746; it was here thet the first seat meeting was held on Aprilie 13, 1746. The side wings werw completed from 1824 to 1838 and between 1842 and 1843 the back side, meant to serve as prison and a large meeting hall.

The building has a half-basement, a ground floor and a floor. It can be remarked the octagonal, irregular plan, with four sides and a quadrangle with a corridor, leaned against the main building by brik vaults and by break shaped wooden vaults to the rest of the wings. It can also be remarked the austerity of the main facade adorned only with an arched tunnel front and rectangular windows, with a simple plaster frame. In exchange, the two massive leaves of the tunnel front have decorations on their upper side, representing coast of arms, amongst which it is outstanding that of Mureș Seat.

Barocul, ca fenomen artistic, se manifestă la Roma, orașul papilor, în perioada ofensivei catolice a Contrareformei. În general, barocul occidental se confundă în limitele lui cu secolul al XVII-lea, însă în Răsărit formele și modelele acestuia apar cu întârziere și au o viață destul de lungă, din care, anumite elemente împrumutate acestui stil ne întâmpină până în pragul secolului al XIX-lea. Împrejurările care favorizează nașterea și propagarea caracterelor artei baroce aparțin unor factori de ordin istoric, psihologic și estetic. Consecințele apariției și răspândirii Reformei sunt imense, în toate domeniile spiritului, biserica catolică găsindu-se într-una din cele mai mari primejdii care i-au amenințat vreodată existența. Reacția celor de care depindea soarta religiei catolice este categorică, ea fiind cunoscută în istorie sub numele de Contrareformă. În final, se ajunge la o nouă formă de senzualism, ce constituie unul din caracterele izbitoare ale artei contrareformei, mai ales sub aspectul ei iezuit. Pe lângă cauzele de ordin istoric și psihologic, cel estetic se dovedește a fi determinant. Răspândindu-se din Italia în restul Europei, barocul se acomodează gustului public, a împrejurărilor locale și temperamentului artiștilor, din care arhitectura devine din nou dominantă, care influențează pe toate celelalte și căreia totul se subordonează. Mai degrabă ar trebui să vorbim despre o atitudine de gust decât despre un stil. Față de Renaștere și manierism, considerate ca mișcări de origine intelectuală, deci mai puțin accesibile omului de rând, ceea ce va da naștere barocului este dorința de a restaura o disciplină, sub conducerea fermă a papalității.

Față de formele Renașterii arta barocă devine tot mai complicată, până la absurd, primind forme animate de un ritm sacadat, în care artiștii, uneori, dau

naștere unor combinații din cele mai bizare și mai neprevăzute. La acestea adăugăm tendința artiștilor barocului de a realiza monumente de dimensiuni tot mai mari, planul general de ansamblu cuprinzând, de cele mai multe ori, o clădire centrală de la care radiant pornesc alte construcții. Însă uneori, datorită faptului că mijloacele materiale ale ctitorului se epuizează mai repede decât resursele imaginației, construcțiile rămân neterminate.

În Transilvania, deși formele arhitecturii Renașterii au persistat și după anul 1700, după cucerirea provinciei de către Habsburgi, viața politică, economică și socială cunoaște o nouă etapă de dezvoltare. Pentru consolidarea pozițiilor cucerite regimul austriac își întocmește un plan, conform căruia ori ce activitate trebuia subordonată acestui scop. Pornind de la aceste aspirații, un rol de seamă i se acordă artei, cu deosebire arhitecturii, în care stilul baroc este chemat să agrementeze viața aristocrației. Întâmpinat la început cu o oarecare reticență, curând stilul baroc câștigă teren, îndeosebi prin arhitectura eclesiastică, ajungând ca la mijlocul secolului al XVIII-lea să domine arta Transilvaniei. Însă cu toate realizările de excepție, nu întâlnim formele și bogăția decorativă a monumentelor din țările Europei de vest sau centrale. Și cu atât mai modeste sunt realizările de la Târgu-Mureș, față de cele de la Cluj, Oradea sau Timișoara, care pot fi considerate specifice barocului popular transilvănean. Remarcăm însă un aspect. Artă barocă din Transilvania primește valențe doar după mijlocul secolului al XVIII-lea, când arta Europei apusene a trecut la un nou vocabular artistic și tehnic, cel clasicist.

La Târgu-Mureș barocul pătrunde pe la mijlocul secolului al XVII-lea, prin construirea, aproximativ în anul 1640, a casei „Pálffy” din strada Bolyai nr. 12, a cărei partiuri și decorații ale pilaștrilor o apropie, mai degrabă, de locuința simplă orășenească și arta populară. Realizările baroce de la Târgu-Mureș, cu deosebire cele provenite din secolul al XVIII-lea, deși sunt considerate ca o creație „provincială” în ansamblul lor constituie realizări cu o personalitate bine definită în urbanismul transilvănean. Dacă palatul lui Toldalagi din Târgu-Mureș împletește barocul cu elemente ale rococo-ului, unele clădiri publice sau chiar case nobiliare au o ținută mai sobră, cu puține elemente decorative, dintre ele remarcându-se Biblioteca „Teleki” și Prefectura Veche.

Monumentul¹ cunoscut sub numele de Prefectura Veche se află în strada Bolyai nr. 5, pe platforma ce forma vechea piață a localității, odinioară constituind unul dintre cele trei nuclee a orașului. (pl. 1). Este firesc să fie strada cu cea mai veche atestare documentară, documentele consemnând-o încă din secolul al XVI-lea, ca strada „Sfântu Nicolae”, în anul 1567 („*platea Sancti Nicolai*”), 1575 („*vulgo Szent Miklos Uttzára menő Sikátor*”), 1586 („*Zen Miklos Vtczajaban*”) ² etc. Aici, în această piață, până în anul 1601 când orașul este distrus de către oștirile generalului austriac Basta, ca măsură de pedepsire a locuitorilor pentru sprijinul dat domnitorului român Mihai Viteazul, au existat două edificii religioase: biserica „Sfântu Nicolae” de la care piața a și preluat denumirea și biserica veche

¹Declarat monument istoric prin H.C.M nr. 661/1955, poz. 3242. În anul 1991 Comisia Națională a Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice (CNMASI), aprobă noua listă, monumentul fiind înscris sub codul B – 0017.

²Vigh Károly, *Marosvásárhely helynevek és földrajzi közszevak* (Denumiri toponimice și geografice comune din Târgu-Mureș), Miercurea Ciuc, Ed. Pallas-Akadémia, 1996, p. 202-203.; Pál-Antal Sándor, *A marosvásárhely utcák, közök és terek történeti névtára. Indicatorul istoric al străzilor, pasajelor și piețelor din Târgu-Mureș*. Consultant tehnic: Man Ioan Eugen, Târgu-Mureș, Ed. Mentor, 1997, p. 76-77.

unitariană. Deși a pierdut din importanța economică și administrativă anterior avută, ca urmare deplasării acestor activități în noua piață formată în „Orașul de Jos” (Piața Trandafirilor), în secolele XVIII și XIX, pe teritoriul acesteia, aveau să se ridice importante edificii publice și palate nobiliare: Prefectura Veche în 1745-1746, 1842-1843; Casa „Kendeffi” în 1789, cumpărată în 1826 de Tabla Regească (pl. II. 1); Biblioteca contelui Teleki Samuel în 1799-1803, prin extinderea clădirii mai vechi cumpărată de la familia Wesseléyi (pl. II. 2); internatul Colegiului reformat în 1802-1803, construcții prin a căror arhitectură de-a lungul timpului au constituit puncte de atracție artistică și istorică.

Prefectura Veche, sau Régi vármegyháza, cum este definită de literatura maghiară de specialitate, în secolele XVIII - XIX-lea este pomenită sub denumirea de „Casa Pretorului”,¹ dar și „Casa Scaunului”,^{4 2} prin mărimea și valoarea sa arhitecturală trezind interesul autorilor de vedute urbane. În anul 1819 cancelistul Toth Ștefan de Micula (Stephanus Toth Mikolai) desenează și piața Bolyai („*Prospectus Platea SzMiklos*”) în care sunt reprezentate clădiri existente și în prezent, în ordinea succesiunii fiind: Vechea Prefectură, clădirea de la nr. 9, Biblioteca „Teleki” (pl. III. 1). Același autor, în anul 1824-1825 realizează o vedută generală a orașului („*Delin. Steph. T. Mikolai direct. Cancellista Annia 1826 et 1925 ad N^m Gub. 343. 1827*”), gravată de Nagy Samuel din Cluj, în anul 1827 (pl. III. 2).

Despre vechiul așezământ al acestei instituții nu avem de știre, însă un document din 19 ianuarie 1642³ arată că la acea dată clădirea în care funcționa era distrusă, făcându-se propuneri de renovare. Nu excludem posibilitatea ca edificiul să fi existat, într-o primă etapă, în incinta cetății feudale, unde funcționa și „Casa Consiliului”, adică Primăria, la rândul ei atestată la 11 ianuarie 1649.⁴ Oricum, construirea unui nou sediu scaunal devine o necesitate primordială, deoarece cetatea devenind garnizoană militară austriacă, rând pe rând, vechile clădiri situate în aceasta sunt înlăturate, inclusiv cele două instituții publice. După istoricul de artă Biás István⁵ încă înainte de anul 1711 sediul scaunului Mureș se afla pe actualul amplasament, ocupând o suprafață mică de teren, întrucât în anul 1610 Consiliul interzice introducerea în clădire („*székházhoz*”) alte arme. Cert este faptul că în anul 1711 sediul prefecturii funcționa într-o clădire ce aparținea numitului Szalai György, care fiind condamnat pentru trădare i se confiscă averea, clădirea trecând astfel în patrimoniul Scaunului Mureș. Măsura luată este contestată de familia Szalai, care arată că imobilul se afla în coproprietate, deci confiscarea întregului imobil a fost abuzivă. Drept urmare, restul construcției și terenul aferent este dobândit de Scaunul Mureș de la un

¹ „1771: Praetorialis Házat”, „1779 A Város Praetoriális Házánál”, „1802: a' nemes Szék Pretoriális Házávali”, în Vigh Károly, op. cit., p. 172.

² „Mivel hogj Vásárhelt az Zék háza teliességgel elpusztull, holot soka birjuk, és az gondviselés minthen rosz, végeztük azért egéz Zéküll, unanimi voto et suffragio, hogj ezt az házat”, Székház vagy Vármegyháza (Casa scaunului sau Prefectura), în Fodor István, Krónikás füzetek (Caiete de cronicar), seria II, Târgu-Mureș, nr. 7, p. 19. (În continuare: Fodor I., Székház).

³ „Ezelőtt meg határozottatott, hogy a' Tanács ház légyen bizonyos törvény tételnek ' közgyűlésnek a ' helye...”, Régi tanácsházak (Vechea primărie), în Fodor István, op. cit., seria II, Târgu-Mureș, nr. 8, p. 19.

⁴ Biás István, *Búcsú az ősi vármegyházról*, Târgu-Mureș, Ed. Turul, 1942, p. 5

⁵ Biás István, op. cit., p. 3? Fodor I., Székház, p. 19-20; Régi vármegyháza (Prefectura Veche), în Keresztes Gyula, *Marosvásárhely régi épületei* (Vechi clădiri târgu-mureșene), Târgu-Mureș, Ed. Dîmprescar, 1998, p. 42

descendent al familiei Szalai, din Mădăraș, contractul fiind încheiat la 13 noiembrie 1711, pentru suma de 30 florini renani.¹

Începând cu această perioadă se poate vorbi de clădirea fostei prefecturi. Nu cunoaștem vechea clădire, ca mărime sau aspect, cert fiind faptul că începând cu anul 1745, etapizat, se trece la realizarea actualei clădiri. La 3 iunie 1744 se pune piatra de temelie pentru extinderea spre nord-vest a clădirii, lucrările de construire fiind finalizate în anul 1746, în unele scrieri fiind menționat anul 1745. Acest ultim an nu poate fi luat în considerare ca dată a terminării lucrărilor, deoarece la 11 ianuarie 1745 adunarea scaunală, în care Berzenczei István este ales ca Judecător regal, se ține în incinta primăriei orașului Târgu-Mureș.² În noul sediu, la 13 aprilie 1746 are loc prima ședință a Scaunului Mureș, evenimentul fiind consemnat în procesul-verbal al adunării: „*Grabis Sedis Congregatio celebrata in Civitate M. Vasarhely Domoque lapidea Juditiaria Sedis Sic. Maros exfundamento cura et industria. Silis ac Grosi Dni Michaelis Dosa de Makfalva alter Vice Judicis Regy erecta et pparata*”.³

O altă inscripție găsită în curtea imobilului, în prezent aflată pe peretele din stânga a gangului de intrare⁴ face cunoscut ctitorul edificiului, Berzentzei István, judecător suprem scaunal, sediu în care au activat Dosa Mihai și Alexandru:

„*Orbis amor Divi Caroli pulcherrima proles
Augustus Augusta Maria Theresia fasces
Dum regeret Votis felicibus hoc Pritaneum
Sedis in aeternos Marusinae condidit usus
Supremi Stephanni Berzentzei cinctus honore
Judicis antiquo sup par similisque Lycurgo
Cojus in officiu Michael cognomine Dosa
Sic et Alexander genitus de stirpe Szilágyi
Per vigili cura partesque viresque replebant
Reposito nunc Archivis Michaelae Szilágyi*”.

În mare parte materialele de construcție au fost aduse de la vechea mănăstire a paulinilor de la Sâncraiu de Mureș.⁵ Începând cu anul 1754, pentru o perioadă de șase ani clădirea este ocupată de Tabla Regească. În adunarea scaunală din 31 martie 1759⁶ se arată că în anul 1754 când forul suprem de judecată a fost mutat de la Mediaș la Târgu-Mureș, clădirea a fost predată acestuia doar pentru o perioadă de doi ani, timp în care conducerea orașului trebuia să-i asigure un alt sediu. Ori, au trecut cinci ani, timp în care forul scaunal a fost nevoit să-și țină adunările prin diferite localități, fără să li se achite chiria

¹ „M. – Vásárhelyen a Városházánál”, în Bias I., op.cit., p.4.

² Fodor I., Székház, p. 20.

³ Ibidem, p.20-21.

⁴ „Egy emeletes kőépület, készült 1746-ban, állítólag nagyobbára a m. sz. királyi régi kolostor köveiből, tégláiból”, Benkő Károly, Marosvásárhely szabad király város leirása 1862-ben (Descrierea orașului liber regesc Târgu-Mureș în 1862). Sub redacția lui Pál-Antal Sándor, Târgu-Mureș, Ed. Mentor, 2001, p.21.

⁵ La Orbán Balasz, A székhelyföld leirása (Descrierea secuimii), Pest, Ed. Ráth Mór, IV, 1870, p. 144, este menționată data de 31 septembrie 1759.

⁶ „... midőn 1754-ben Megyesről M. – Vásárhelyre költözött a Méltóságos kir. Tábla, általadta annak a Szék residentiájául házát, de csak két évekig, hogy az alatt a város praetoriumról (székházról) provideáljon (gondoskodjon)”, Bias I., op. cit., p.4.

⁷ „A nagy szélvész miatt elromladozott Székház alkalmányának rendes reparatiojára a Fellsőbbségtől aplicidált summa eleg nem lévén, arra kinevezendő biztosok által kiki a Nemes Szék tagjai közzül, maga házánál segedelem végett találtassék meg”, în Fodor I., Székház, p. 21.

pentru clădirea ocupată, fapt ce l-a determinat să someze Tabla regească ca până în primăvara următoare să părăsească clădirea. În anul 1802 o puternică furtună deteriorează clădirea, evenimentul fiind consemnat cu ocazia adunării din data de 15 martie 1802,¹ urmată de alte deteriorări însemnate. Lucrările de renovare a clădirii sunt realizate însă mult mai târziu, în anul 1814, faptul fiind menționat în procesul verbal al adunării scaunale.²

Reușind prefectura să-și recupereze sediul, trece la realizarea unor lucrări de extindere și amenajare a sediului, prin achiziționarea treptată a terenurilor învecinate. Pentru început sunt realizate aripile laterale, apoi, în final, prin ridicarea laturii posterioare. Potrivit însemnării procesului-verbal al adunării ținută la 1 aprilie 1824, în vederea extinderii temniței, se dobândește un teren învecinat, în care scop se asigură suma de 4000 florini.³ În anul 1838, Curtea de la Viena dispune extinderea închisorii, scop în care se achiziționează de la Colegiul Reformat, în schimbul sumei de 1600 florini, terenul învecinat la nord, existând propunerea cumpărării și celui cu casă de la comerciantul Csiki Gergely.⁴ În anul 1842, pentru suma de 1900 florini renani, se mai cumpără terenul pe care este realizată latura posterioară a clădirii, lucrările fiind finalizate în anul 1843. Această ultimă latură, care închide curtea interioară, cuprindea la parter celulele închisorii, iar la etaj sala mare de adunări.⁵ Descriind clădirea în anul 1862, istoricul Benkő Károly⁶ arată că la etaj se aflau 12 camere de diferite mărimi, din care cea mai mare este sala de ședințe, situată în latura posterioară. La parter sunt patru încăperi pentru arhivă, 1 pentru arhivar, 3 pentru temniceri, 1 pentru gardian, 1 bucătărie și 3 cămări, 1 pentru depozit, 13 încăperi pentru temniță. În totalitate clădirea avea 43 încăperi (case).

Prin construirea noii prefecturi din piața Victoriei nr. 3 (în prezent Primăria municipiului Târgu-Mureș), dată în folosință în anul 1942, vechiul sediu primește noi funcțiuni, pentru început fiind transformat în locuințe și birouri, cu această ocazie suferind importante modificări interioare, prin crearea de noi goluri și compartimentări. În anul 1982 Institutul de arte plastice „Nicolae Grigorescu” din București întocmește documentația (proiect nr. 124/1982) în vederea realizării unor ample lucrări de renovare și amenajare pentru crearea unui centru de „Ateliere de creație, filiala UAP – Tg-Mureș”, șef proiect fiind arh. A. Teodorescu.

¹ „A' Székház elkészülvén, az eö Feisége képe belé tétetése aránt gondoskodtak a' Rendek”, *Ibidem*.

² „1824-ben április 1-én. A' szük szék-tömlöczök nagyobbitása indokából a' Székház szomszéd telke megvétni határozatott, melyet tulajdonosa 4000 váltó forintra bocsátván, az feljelentetni megállítódott”, *Ibidem*

³ „1824-ben április 1-én. A' szük szék-tömlöczök nagyobbitása indokából a' Székház szomszéd telke megvétni határozatott, melyet tulajdonosa 4000 váltó forintra bocsátván, az feljelentetni megállítódott”, *Ibidem*

⁴ „1838-ban. A' fogházak javítása határoztatik az Udvar rendelésére. A' fogházak nagyítása indokából a' reformátusok főiskolájától a' Székház északi részénél telke megvétni végeztetett, 1600 pforintokra bocsátván ára, ugy a' Csiki Gergely kereskedő háza is indítványoztatott”. *Ibidem*.

⁵ 1819., 1842-ben. A' Főkormányzszék, a' Szék tömlöcze tágosittására a' reformáta oskolától megvásárolni intézett telekért kívántató 1900 rhénes forintokat pengőben a' hazai pénztárból kifizettetni megrendelte, a' fels Udvar helyben hagyásából”, *Ibidem*, p. 21-22.

⁶ „Felső emeletében vannak 12 kisebb és nagyobb szobák, melyek közül legnagyobb a közgyűlési szála, alól levéltári 4, levéltárnoki 1, börtönmesteri 3, őrszoba 1, konyha és kamra 3, raktár 1, börtön 13, összesen az egész fedél alatt 45 külön házak. Benkő K., *op.cit.*, p. 21.

Dispusă pe trei nivele (pl. IV. 1,2 și pl. V. 1,2), cu subsol, parter și etaj,¹ clădirea se desfășoară în jurul unei curți interioare, de forma unui patruleter neregulat, cu laturile de 23,51 m x 25,70 m x 14,63 m x 17,43 m. Privită din exterior clădirea dă impresia unei unități de forme și proporții (pl. VI. 1,2), îndemnând privitorul să o aprecieze ca realizată într-o singură etapă, pe când fațadele curții interioare, diferit tratate, existența subsolului doar alocuri, precum și grosimea diferită a pereților, dezvăluie diferitele etape în care a fost realizată. Latura principală, cea mai veche, în care se află și intrarea, este situată la stradă. Din analiza partiului clădirii rezultă că această parte de clădire, la rândul ei, a fost realizată cel puțin în două etape. Am văzut că la început a existat clădirea familiei Szalai, pe care o situăm la stânga actualei intrări, ce corespunde celor două încăperi la stradă și două spre curte, aflate la parter, acoperite cu bolți semicilindrice cu penetrații sau „a vella”. Pereții acesteia au grosimi apreciabile, de câte 74 cm, 82 cm, 87cm, 91 cm și 102 cm.

Extinderea anilor 1744-1746 cuprinde partea dreaptă a intrării, ce corespunde încăperii mai vaste, casei scărilor și altor încăperi mai mici, de această dată aproape toate tăvănuite și cu pereți în grosimi mai reduse de câte 76 cm, 80 cm și 84 cm. Această primă mare etapă corespunde, deci, intrării și celor câte două axe laterale (pl. VII. 1), cu o lungime de 23,94 m, în general având încăperi cu o formă mai ordonată, rectangulară. A doua etapă de realizare a corpului central corespunde celorlalte patru axe, având o lungime la front de 14,99 m, limita dintre acestea fiind marcată de ușoara frântură a aliniamentului clădirii (pl. VII. 2). La subsol se află una dintre pivnițe, cu acces din colțul sudic al clădirii, dinspre curte. În total fațada principală a clădirii are o lungime de 38,93 m și cuprinde 9 axe, din care a treia este rezervată intrării principale. Cu o deschidere de 4,03 m, având doar un ancadrament simplu din tencuială, care în partea interioară se sprijină pe cele două blocuri tampon, poarta se remarcă prin cele două foi masive din lemn de stejar, ambele având în partea lor superioară, de curbură, două decorații sculptate, reprezentând steme (pl. VIII. 1,2). Decorația foi stânga reprezintă stema Scaunului Mureș: un scut despicat, fiecare cartier fiind tăiat în două printr-o linie de semicerc pornită din interior spre exterior. În primul cartier se află o sabie încrucișată cu o pușcă și o lance; în cartierul doi, în partea de sus, sunt trei spice de grâu cu paie, așezate transversal; cartierul trei este întretăiat de un brâu lat ondulat, reprezentând Mureșul, în fața brâului, pe o ridicătură este un măr roditor, cu șase mere; cartierul patru este întretăiat de alte două benzi ondulate, mai mici, reprezentând râurile Niraj și Târnava Mică și o viță de vie cu doi ciorchini de struguri și frunze. Scutul este timbrat de o coroană deschisă cu cinci fleuroane. Pe latura sudică a intrării se află placa inscripționată, descrisă mai sus (pl. IX. 1). Portalul semicircular, marcat de un ancadrament din tencuială și bolțar median, are la bază două blocuri tampon. Ferestrele sunt de formă dreptunghiulară, cu ancadrament din tencuială, cele de la etaj mai generoase în înălțime, suplimentar au câte un bolțar median, și acesta cu rol decorativ. Între nivele se află un ciubuc profilat, neîntrerupt. Acoperișul care se sprijină pe o cornișă formată din profile trase este simplu, formând două ape și poartă trei lucarne. Gangul de acces, în lungime de 14,13 m, are calote boeme, ce se sprijină pe arce dublou. Fațada dinspre curte, față de restul, are o formă aparte. Inițial la parter exista o galerie – coridor ce se deschidea prin trei arcade

¹Analiza monumentului am realizat-o în baza proiectului întocmit cu ocazia renovării, în anul 1982.

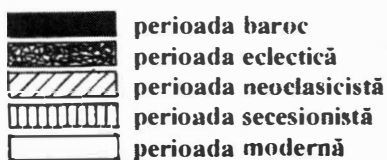
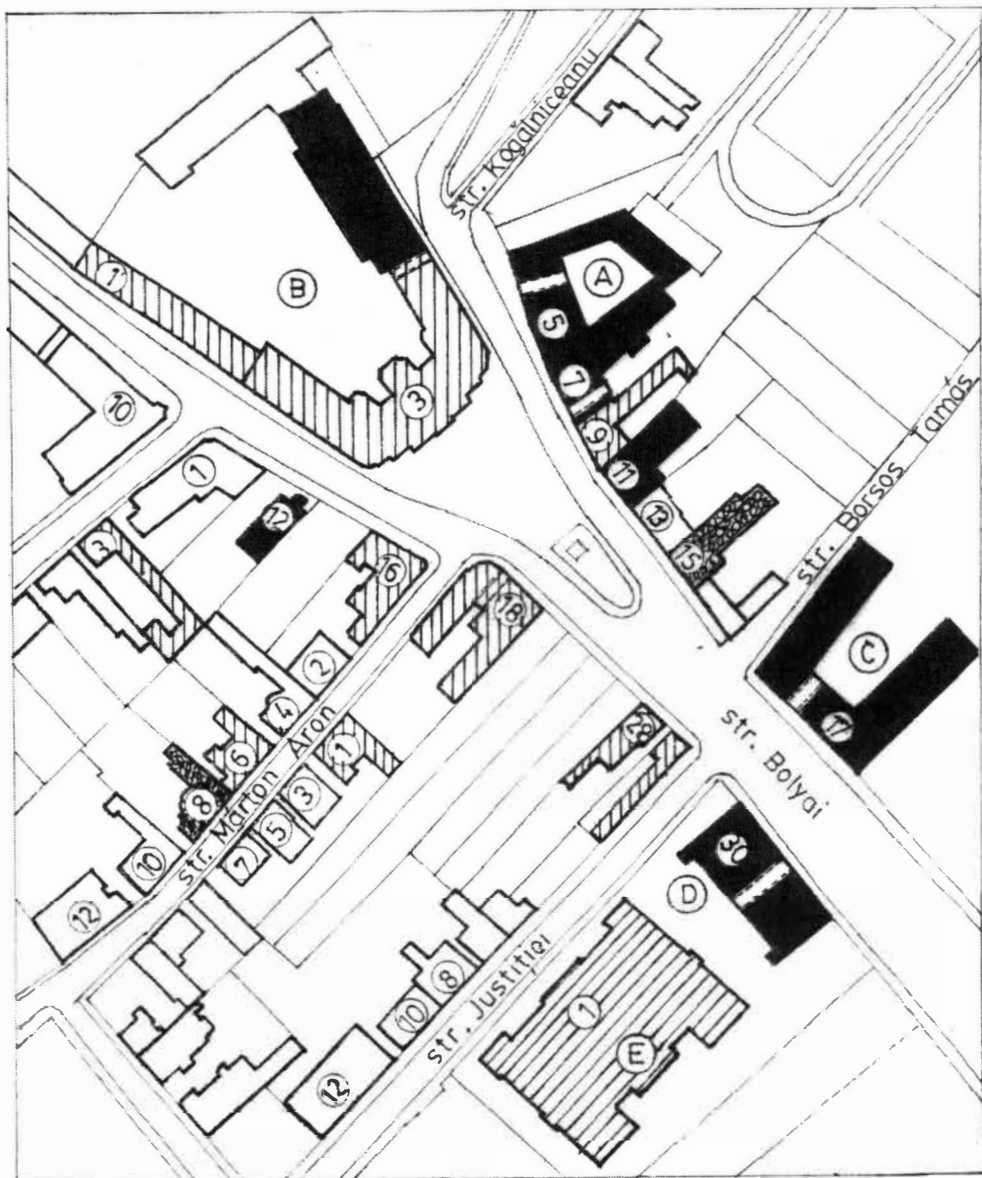
deschise, care pe parcurs au fost înzidite, lăsând loc la trei ferestre, iar pereții dinspre interior au fost desființați, măbind astfel suprafața încăperilor. La etaj coridorul are șase deschideri arcuite ce se sprijină pe stâlpi masivi din cărămidă (pl. IX. 2)

Între anii 1824-1838, ca o penultimă etapă, sunt ridicate cele două aripi laterale care datorită configurației terenului au lungimi diferite. Pe latura dinspre curte aripa dreaptă are o lungime de 14,63 m, iar aripa stângă de 25,70 m. Ambele aripi formează o înșiruire de încăperi, unele având comunicări între ele, cele de la parter având și intrări din curte, iar cele de la etaj comunicând cu coridorul (galeria) realizat din lemn, în consolă. Studiind mai atent releveul clădirii constatăm că cele două aripi, la rândul lor, prezintă diferențe de structură și formă, ceea ce ne îndeamnă să presupunem că și ele au fost realizate în etape diferite, dar apropiate. Aripa dreaptă, dinspre nord, pe lângă parter și etaj se remarcă prin existența subsolului, format din două spații, a cărui acces a fost amenajat în colțul de nord-est a corpului central. Parterul cuprinde trei spații acoperite cu bolți „a vela”, ultimul adăpostind scara secundară de acces la etaj. Aceeași compoziție o are și etajul. Structural această aripă are pereți portanți masivi din cărămidă, în grosimi de 95 și 86 cm. Aici remarcăm coridorul exterior (galeria) realizat din lemn (pl. X. 1), ce are continuitate pe celelalte laturi. Fațada exterioară, aflată spre accesul la terenul sportiv al Liceului „Bolyai”, preia elementele decorative ale corpului central, cu deosebirea că ferestrele de la parter sunt mai scunde, datorită pantei terenului ce mărginește clădirea (Pl. X. 2). În afară de faptul că este mai lungă și nu are subsol, aripa stângă are aceeași structură funcțională, cu camere înșiruite și coridorul de lemn spre curte. (pl. XI. 1,2). Aici, remarcăm grosimea mai redusă a pereților, având câte 62 cm, 67 cm și 82 cm, zidul exterior, spre imobilul de la nr. 7, având o liniatură interioară alocuri frântă, fie pentru a conferi încăperilor o formă dreptunghiulară, fie datorită unor intervenții ulterioare pentru extinderea suprafeței încăperilor. Remarcăm la această aripă existența tavanelor, atât la parter cât și la etaj.

Latura posterioară, realizată între anii 1842-1843, se remarcă prin dimensiunile sale, având o lungime de 26,64 m și o lățime de 9,10 m, precum și forma ordonată a încăperilor, cu excepția celei din colțul de nord-est datorită unghiului obtuz format de limita proprietăților. Și această aripă, spre curte este dispusă pe trei nivele, ea fiind realizată cu scop bine determinat, pentru obținerea unor spații funcționale: la subsol încăperile închisorii, acoperite cu bolți semicilindrice, , dispuse câte două pe cele două părți ale coridorului central; la parter birouri, la rândul lor acoperite cu bolți semicilindrice cu penetrații, dar și „a vella”; iar la etaj trei încăperi tăvănuite, înșiruite, la mijloc fiind situată sala mare de adunări în mărime de 13,84 m x 7,50 m. Și această ultimă aripă, cu care se închide curtea interioară, preia formele aripilor laterale (pl. XII. 1), pe când partea posterioară (pl. XII. 2), situată spre terenul sportiv, are numai ferestrele etajului, întrucât o bună parte din înălțimea parterului fiind încastrată în pământ, depășind limita pardoselii acestuia.

LISTA ILUSTRAȚIILOR:

- Planșa I: Așezarea în teritoriu a monumetului
- Planșa II: 1. Casa „Kendeffi”
2. Biblioteca „Teleki”, desene după Orbán Balázs.
- Planșa III: 1. Strada Bolyai, desen din 1819 de Toth Ștefan.
2. Veduta orașului, desen din 1824 de Toth Ștefan (detaliu).
- Planșa IV: 1. Plan subsol.
2. Plan parter.
- Planșa V: 1. Plan etaj.
2. Secțiune est-vest, prin aripile laterale.
- Planșa VI: 1. Aspect general la stradă dinspre nord.
2. Aspect general la stradă dinspre sud.
- Planșa VII: 1. Prima parte a corpului central.
2. Partea a doua a corpului central din 1744-1746.
- Planșa VIII: 1. Decorația sculptată a foii dreapta a intrării.
2. Decorația sculptată a foii stânga a intrării.
- Planșa IX: 1. Tabla inscripționată de pe peretele gangului de acces.
2. Corpul central văzut dinspre curtea interioară.
- Planșa X: 1. Aripa dreapta văzută dinspre curtea interioară
2. Aripa dreapta văzută dinspre nord.
- Planșa XI: 1. Aripa stânga văzută dinspre curtea interioară.
2. Coridorul aripii stânga.
- Planșa XII: 1. Aripa posterioară văzută dinspre curtea interioară.
2. Aripa posterioară văzută dinspre terenul sportiv învecinat.

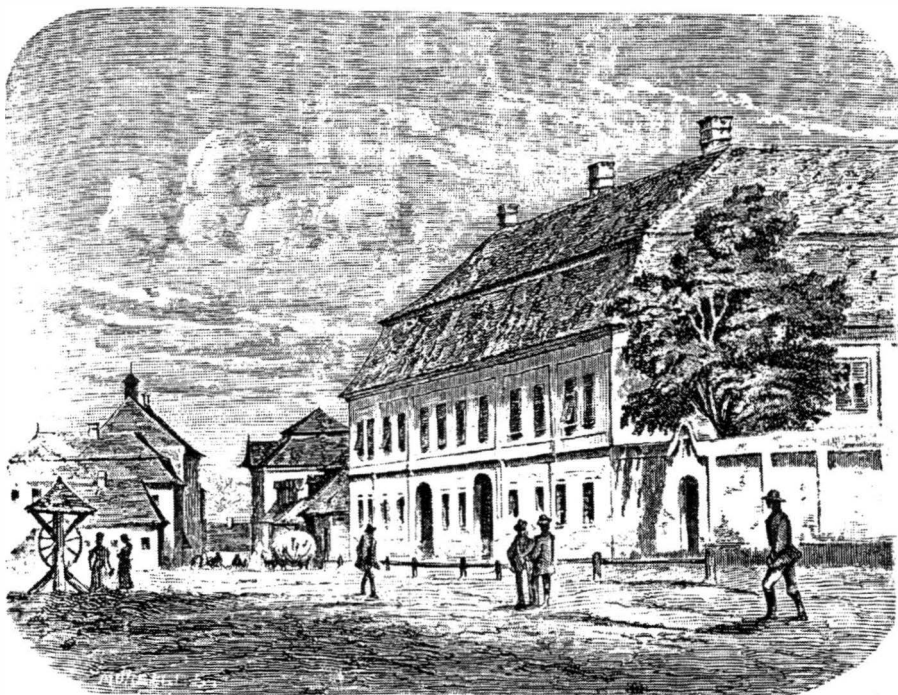
0 10 20 30 40 50 100 m.

**A. Prefectura Veche; B. Colegiul Reformat; C. Biblioteca Teleki;
D. Tabla Regească; E. Palatul Tribunalului.**

Planșa I

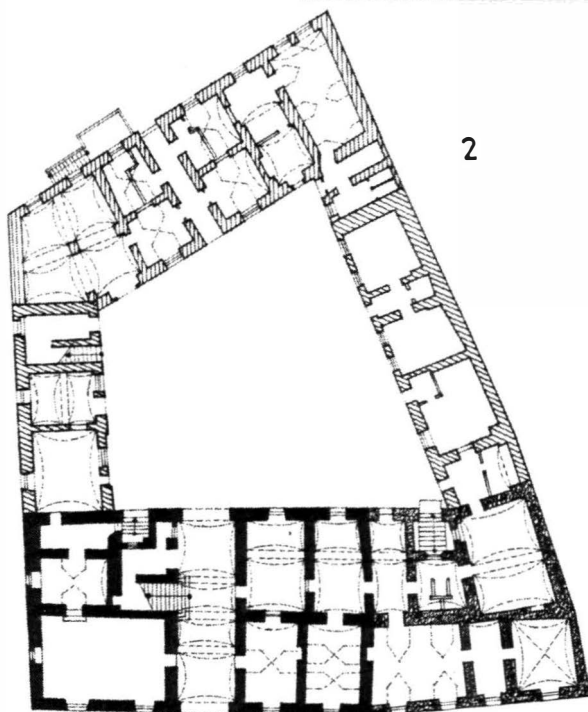
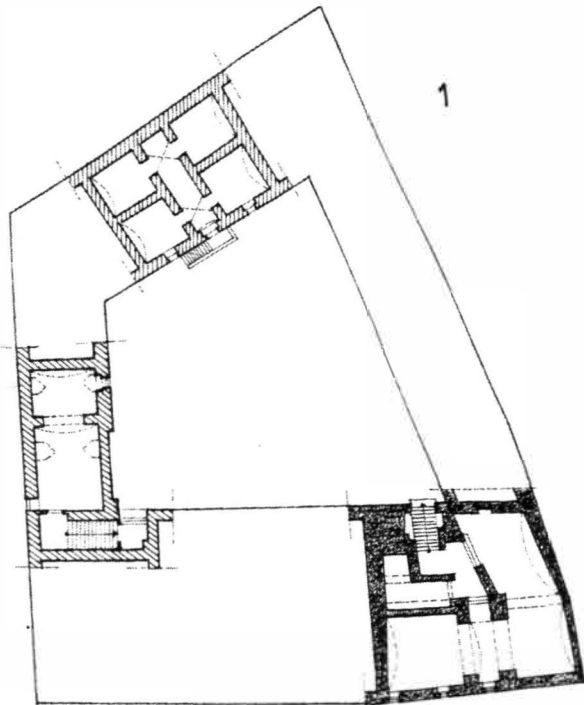
1

2

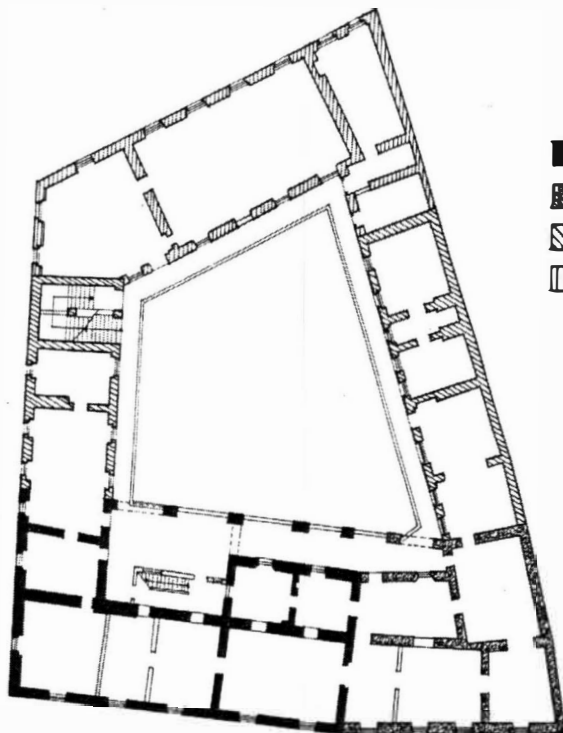
Planşa II

- 1744 - 1745. Etapa I.
- 1745 - 1746. Etapa II.
- 1824 - 1838. Etapa III.
- 1842 - 1843. Etapa IV.

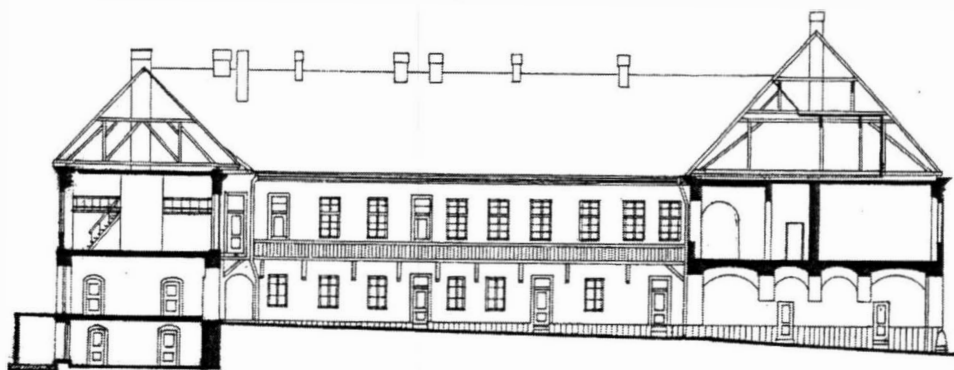
1 5 10 m.

Planşa IV

1

- 1744 – 1745. Etapa I.
- 1745 – 1746. Etapa II.
- 1824 – 1838. Etapa III.
- 1842 – 1843. Etapa IV.

2

0 5 10m

Planșa V

1

2

Planşa VI

1

2

Planşa VII

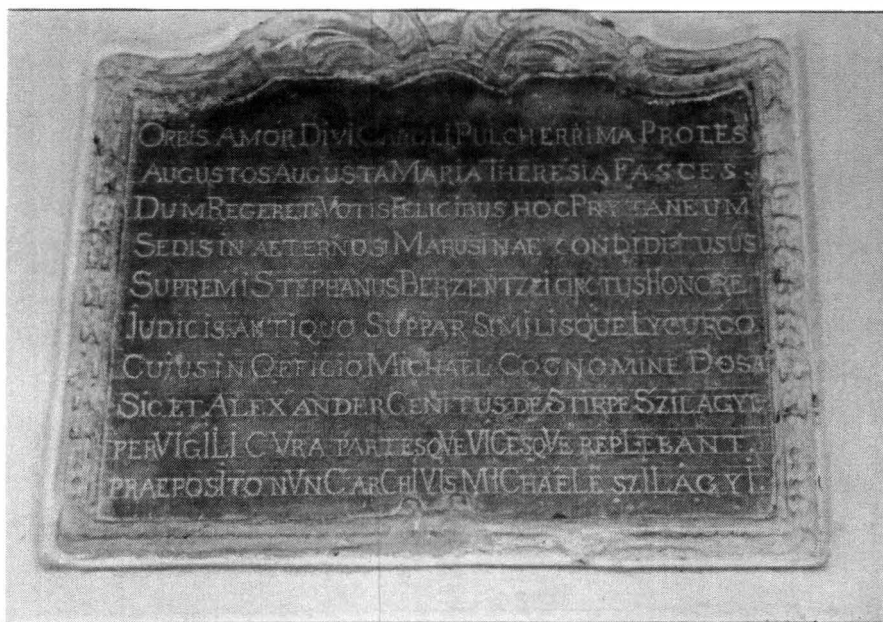

1

2

Planşa VIII

1

2

Planşa IX

1

2

Planşa X

1

2

Planşa XI

1

2

Planşa XII

Sur l'activité des Musées de Sighișoara (Sommaire)

Il y a eu à Sighisoara, jusqu'à la fin de la Seconde Guerre Mondiale, 4 musées: le Musée "La Vieille Sighisoara", le Musée de l'Hygiène, le Musée du Folklore Saxon et le Musée de l'Ecole, patronné par l'Eglise Evangelique. Il faudrait mentionner également Le Musée Ethnographique Târnavéan (du nom de la rivière qui traverse la ville) que le folkloriste Gh. Cernea, instituteur dans le village de Palos, voulait inaugurer en 1948 dans la Maison Filipescu (29, Place Hermann Oberth). Condamné en août 1948 à cinq ans de prison pour "détenir des matériels interdits" (il s'agissait de sa riche collection ethnographique), il n'a jamais réalisé son rêve.

"La Vieille Sighisoara" ("Alt Schaessburg"), le musée le plus important, ayant le siège dans la Tour de l'Horloge, a été fondé et enrichi entre 1898 -1899 par la prodigieuse activité du docteur Josef Bacon (1857-1941). Le musée a également joui du soutien accordé par l'Association Nationale pour la Protection des Arts "Sebastian Hann". Les renseignements sur l'organisation et l'aspect du musée datent seulement de la période des années 1923 - 1934. Il existait: la Chambre de la Torture (à la base de la Tour de l'Horloge), la salle de la Sighisoara antique (actuellement la salle d'expositions temporaires), la salle "Evêque Dr.F. Muller", l'intérieur reconstitué d'une chapelle (aujourd'hui la salle d'archéologie), la salle "Evêque Georg Daniel Teutsch", le Cabinet de tableaux présentant les aquarelles de Betty Schuller, la fille du peintre Ludwig Schuller, la salle G. Krauss, la

salle "General Melas", la Pharmacie, la Bibliothèque Fr. Teutsch, le cabinet de l'archéologue Karl Gross, la salle Th. Fabini, consacrée à la Révolution de 1848.

Le Musée de l'Hygiène se trouvait dans la salle qui abrite aujourd'hui le laboratoire de restaurations. Le Musée Ethnographique Saxon, ouvert en 1929, et le Musée de l'Ecole se trouvaient dans la sacristie de l'Eglise du Monastère.

De nos jours le Musée d'histoire présente l'histoire locale dans le contexte de l'histoire de la Transylvanie, donc de la Roumanie.. Le musée est structuré par des collections groupées en salles thématiques: archéologie, ethnographie, pharmacie, mobilier, métiers et corporations d'artisans, céramique de Transylvanie, éléments d'horlogerie. Tout près de la Tour de l'Horloge il existe aussi deux expositions permanentes: la Chambre de Torture (réouverture à partir de 2001) et la Collection d'armes médiévales.

Comme la Tour de l'Horloge est devenue une véritable carte de visite de la ville de Sighisoara, la stratégie du musée s'est orientée les dernières années vers: l'entretien et la protection de ce monument historique, la restauration de certaines pièces de grande valeur, réalisée par des professionnels de Roumanie (Sibiu, Tg.-Mures) ou de l'étranger (Angleterre) ainsi que vers la recherche et l'organisation du patrimoine du musée et la dotation de technique informationnelle et de mobilier.

Până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, în Sighișoara, au existat patru muzee: Muzeul „Sighișoara Veche”, Muzeul de igienă, Muzeul folcloric săsesc și Muzeul Școlii, aparținând de Biserica Evanghelică. Trebuie să menționăm că etnograful și folcloristul Gheorghe Cernea, învățător din Palos, în anul 1937, închiriază la Sighișoara 4 camere, în Piața Unirii nr. 29 (astăzi Hermann Oberth), în casa Filipescu, și începe transportarea obiectelor din Palos. Acest muzeu număra peste 400 de farfurii și ulcioare românești, săsești și

ungurești, din secolul XVIII, peste 400 de icoane pictate pe sticlă și lemn, sute de costume specifice zonelor din județul Târnava Mare, minerale, cărți și documente foarte vechi, numeroase obiecte de cult și artă religioasă, potire de argint, cădelnițe, numismatică (2000 de monede vechi închise într-o casetă de metal cu tricolorul pe ea), mobilier țărănesc și arme. Pe lângă toate aceste obiecte, mai exista un frumos dulap din nuc cu 4 uși de cristal ce cuprindea 3000 de volume, precum și un întreg mobilier adecvat pentru acest muzeu. Gheorghe Cernea intenționa să-l inaugureze în 1948, concomitent cu serbările centenare ale Revoluției de la 1848, sub denumirea de „Muzeul Etografic Târnavean”. Acest ideal, pentru care a luptat o viață întreagă, nu l-a putut realiza din cauză că tribunalul din Sighișoara, și în recurs Curtea din Brașov, l-au condamnat la 21.08.1948 la 5 ani corecție pentru „deținere de material interzis”, pedeapsă pe care a ispășit-o la Penitenciarul din Aiud, fiind eliberat în ziua de 20.07.1953.¹

Cel mai important era Muzeul „Sighișoara Veche” (Alt Schaessburg), de a cărui fondare și dezvoltare s-a ocupat în cea mai mare parte medicul Josef Bacon (1857-1941). Acesta provine dintr-o familie austriacă venită în Transilvania în secolul XVIII și stabilită la Sighișoara. Tatăl său a fost avocat și a jucat un rol în viața politică, mama, Therese Bacon, este descendenta unei familii de patricieni și a fondat la Sighișoara „Centrul pentru Educarea Femeilor”. Acest cerc avea ca țel egalitatea fetelor și băieților în ceea ce privea educația. Vizitele ei în străinătate i-au lărgit orizontul cunoașterii și au fost de mare folos pentru eforturile de emancipare a femeilor din Transilvania.

Crescut într-o familie cu un înalt nivel spiritual, Bacon a urmat școala la Sighișoara, a susținut examenul de bacalaureat în 1874, a studiat la Cluj, Budapesta și Viena, unde a fost elevul lui Billroth și a promovat ca doctor în medicină în 1882. După o scurtă perioadă ca medic la Gheorgheni, a fost ales ca medic primar al orașului Sighișoara. În acest domeniu, doctorul Bacon are mari realizări: stoparea epidemiilor de tifos, construirea unui spital pentru a combate epidemiile de scarlatină, înființarea unui punct de control pentru alimente, o casă de asigurări sociale pentru servitori, un ambulatoriu pentru bolnavii de plămâni și o casă de odihnă pentru copii. I s-au încredințat numeroase funcții onorifice: sociale și religioase. Astfel, mulți ani de zile a fost curator în Consiliul de administrație al Bisericii evanghelice. Meritul cel mai de seamă este însă crearea muzeului „Alt Schaessburg” în Turnul cu Ceas în 1898-1899, precum și a muzeelor: de igienă și al folclorului săsesc la Sighișoara. Existase deja în 1896 o hotărâre a Consiliului Local de a se deschide un muzeu în Turnul cu Ceas, sediu al fostei primării a vechiului burg sighișorean, până în 1556.

În 1898, Friederich von Sachsenheim, într-una din încăperile Turnului cu Ceas a amenajat o cameră istorică de patrician. Din această „cameră istorică” s-a născut muzeul, care a fost deschis de-abia la 24 iunie 1899. Muzeul a fost intens sprijinit de Asociația Națională de Sprijinire a Artei, „Sebastian Hann”. Direcția județeană Mureș a Arhivelor Naționale deține, în cadrul fondului Consistoriului Evanghelic Sighișoara, o serie de documente referitoare la activitatea desfășurată de Filiala Asociației „Sebastian Hann” din Sighișoara, cele mai vechi datând din anul de grație 1899². Din statutul Asociației „Sebastian Hann”, din 10 decembrie 1904, aflăm scopul acestei asociații: reorganizarea și dezvoltarea culturii artistice în rândul comunității germane din Transilvania,

¹ Informații culese de la nepoatele etnografului, d-nele Teodoreanu și Radu, care ne-au pus la dispoziție și manuscrisele și jurnalul lui Gheorghe Cernea.

² ANDJ Mureș, fond *Consistoriul Evanghelic Sighișoara*, dosar 202.

urmărind promovarea valorilor culturale și spirituale ale acesteia, susținerea artiștilor plastici tineri printr-o serie de expoziții, întruniri, precum și susținerea, păstrarea și aplicarea în construcții, atât urbane, cât și rurale, a stilurilor artistice vechi.

Așa cum reiese din lucrarea „Muzeele Sighișoarei”, din 1933¹, scopul înființării în Turnul cu Ceas a muzeului „Sighișoara Veche” nu a fost numai un deziderat frumos, ci și unul necesar, acest muzeu nu s-a întemeiat pentru o cercetare științifică riguroasă, ci pentru o prezentare a istoriei orașului, veche de 800 de ani, și ca fiecare obiect prezentat în camerele muzeului să ofere vizitatorului o imagine veridică a timpurilor trecute. Astfel, la intrarea în muzeu se puteau citi următoarele cuvinte: *„Nici un popor nu poate să abia viitor dacă nu-și cunoaște trecutul, dacă istoria nu are un țel care să pregătească calea spre viitor”*. Începuturile au fost modeste, dar deja în 1930 exista o colecție veche de piese care ocupa cca 20 de camere. Colecționar pasionat, doctor Josef Bacon a strâns exponatele, în mare parte prin puterile proprii, aranjând și slujind cu mult zel muzeul câteva decenii. Printre colaboratorii doctorului Josef Bacon trebuie amintiți profesorul Karl Seraphin, dr. Friederich Krauss, domnișoara pictoriță Betty Schuller, dr. Friederich Meltzer, profesorul Georg Donath, profesorul Julius Hollitzer și Julius Misselbacher, care, mai târziu, a preluat conducerea muzeului până la naționalizare. Existau nenumărate anecdote despre pasiunea de colecționar a lui dr. J. Bacon, pasiune care s-a transmis și altor sighișoreni. Datorită zelului de a cerceta locuri din gospodăriile oamenilor, a putut fi salvată minunata ușă cu intarsii din epoca renașterii, aflată într-o cocină de porci, unde fusese folosită ca material de construcție. Astăzi poate fi admirată la etajul trei al muzeului. Multe obiecte au fost scoase la lumină din pivnițe, poduri și șuri și apoi au fost expuse. Se spune că pacienții s-ar fi revanșat față de acest doctor „ciudat”, încercând să găsească asemenea obiecte pentru a-i face o bucurie.

Nici nu se putea alege un spațiu mai demn drept sediu al Muzeului decât în Turnul cu Ceas, care a fost și este un veritabil simbol al Sighișoarei.

Situat în partea de răsărit a platoului inferior al cetății, el a fost construit pentru a proteja poarta principală a orașului și pentru a găzdui sfatul. Dubla sa funcție explică grija cu care a fost construit de către sighișoreni, aspect sever și sărbătoresc în același timp. Turnul cu Ceas a servit și reuniunilor sfatului și depozitării arhivei și a tezaurului Sighișoarei. Ridicat în veacul al XIV-lea, dar oferindu-ne astăzi aspectul ce l-a căpătat în cel de-al XVI-lea și mai târziu, turnul este plin de pitoresc cu dubla sa barbacana - adică acea amenajare defensivă ce controla accesul în cetate, cu metereze, drum de strajă și galerii de tragere, în fine, în cele patru turnulețe ce simbolizau autonomia judiciară a cetății ce avea faimosul „jus gladii”, dreptul seniorial de pedeapsă.

Acoperișul distrus de marele incendiu din 30 aprilie 1676 a fost refăcut de către meșterii Veit Gruber din Tirol și Filip Bonge din Salzburg și dulgherul Valentin. Reparat de mai multe ori (1775, 1804) acoperișul a dobândit ultima înfățișare în 1894, când vechea învelitoare a fost înlocuită cu țigle multicolore smălțuite. Forma generală a acoperișului (din 1677) poartă pecetea stilului baroc și are o lungime de 34 m, acoperișul este intersectat cu o lanternș și urmează două cupole în formș de ceapș, suprapuse, întrerupte și ele cu două lanterne mai mici.

¹ *Die Schäßburger Museen*, Friebr. K. Horeth Verlag, 1933, Schäßburg, pasim.

Flesa acoperișului se termină cu un glob aurit care conține un volum echivalent a zece găleți. Deasupra bilei se află o vergea (bară) pentru schimbările atmosferice, așa-numita bară de vreme, pe care se află un vultur cu două capete în vârful căreia se află girueta - cocoșul care indică direcția vântului. La extremitățile acoperișului se află patru turnulețe. Aceste turnulețe au o înălțime de 12,5 m, fiind acoperite și ele cu țigle smălțuite. Fiecare turnuleț are în vârf un glob cu câte un steguleț de vânt. Pe două dintre aceste stegulețe se găsește, pe lângă o rozetă cu șase petale, și anul 1894, data renovării, iar pe celelalte două numele celor doi meșteri constructori: Leonhardt și Kovatsch, care s-au ocupat de renovarea generală a Turnului, precum și numele tinichigului Johann Polder, care a făcut toate lucrările din tablă.

Edificiul primea la începutul secolului al XVII-lea un orologiu refăcut la 1648 (i se adaugă sferturile de oră) de către Johann Kirstchel, prevăzut fiind, după moda burgurilor Europei Centrale, cu statui de lemn aparținând unui baroc rustic, înfățișând pe zeii păgâni ce personificau zilele săptămânii : Diana, Marte, Mercur, Jupiter, Venus, Saturn, Soarele. După incendiul din 1676, ele au fost refăcute între 1677-1678 de același meșter Johann Kirtschel, care se stabilise în Sighișoara ca urmare a căsătoriei cu o localnică, iar în 1684 fusese cooptat în Sfatul celor 100 de bărbați ai cetății. Elocventă în acest sens este dedicația găsită pe coperta interioară a unei Biblii donate Bibliotecii Școlii din Deal de J. Kirtschel, în care sunt menționate: ziua de 23 XI 1685 și titlul de AUTOMOTORIUS HOROLOGIORUS DIRECTOR. Actualul mecanism al ceasului este mai nou, fiind executat, la o comandă specială în Elveția, de firma FUCHS și instalat în Turnul cu Ceas la data de 1 aprilie 1906. A fost plătit de oraș cu suma de 4000 de florini. Odată cu reînnoirea acoperișului, în 1894 sunt renovate și probabil și revopsite și figurinele ceasului, conform inscripției existente pe umărul stâng al toboșarului dinspre Orașul de Jos, scrisă cu caractere cursive latine *Emil Radler 1894* și pe umărul stâng al toboșarului dinspre Ceatate *Joseph Kluschy 1894*. În partea superioară a nișei apar zilele săptămânii, mecanismul fiind prevăzut cu un motor electric. Contactul sistemului, situat la modulul IV al ceasului, se relizează la ora 0, când păpușa zilei care a trecut se deplasează spre dreapta, făcând loc figurinei ce reprezintă ziua următoare. Acest mecanism este o inovație a ceasornicarilor sighișoreni Konradt, tatăl și fiul, și se compune dintr-un motor electric, un sistem cu roată melcată care, printr-un ax, antrenează platforma cu păpuși. Sub platformă, o serie de bolțuri comandă lungimea cursei, decuplând prin intermediul unui microcontact motorul electric. Inovația constă în sincronizarea mișcării diurne a figurinelor la mecanismul electric al ceasului, realizată în 1964. Toate figurinele ceasului au fost restaurate între anii 1999-2001 din fondurile muzeului de către Laboratorul zonal de conservare și restaurare al Muzeului Brukenthal din Sibiu.

În rândurile care urmează dorim să înfățișăm cititorului cum erau amenajate sălile din Turnul cu Ceas în perioada anilor 1923-1934, amenajare și organizare aflată permanent sub patronajul Filialei sighișorene a Asociației „Sebastian Hann” și a doctorului Josef Bacon.

La baza Turnului cu Ceas, unde a fost vechea închisoare a orașului, s-a amenajat o „Cameră de Tortură” unde se prezenta Istoria Jurisdicției Criminale a orașului, piatra de 6 kg legată de gâtul condamnaților la Stâlpul Infamiei din fața Bisericii Mănăstirii sau pe Măgarul de Lemn din Piața Mare din Cetate, și Codul Therezian, expus într-o vitrină. În anticamera muzeului era expus bustul lui Josef Bacon, realizat de arhitectul Wolfram Theill. În continuarea intrării, în sala în care

astăzi se organizează expoziții temporare, se prezenta „Sighișoara străveche”, unde erau expuse vestigii istorice din perioada Wietenberg (2500-2200 î.Hr., epoca bronzului mijlociu), Latène (epoca fierului, secolul I î. Hr.), provenind din săpăturile efectuate timp de 5 ani de către profesorul Carl Serafim. În restul încăperilor, ce se ofereau vizitatorului urcând scările, erau organizate mici expoziții pe săli: camera „Episcop dr. F. Müller” (deasupra actualei casei), catedra înaltă, care se putea vedea în această sală, a stat în Sala festivă a Liceului din Deal între anii 1804-1901. Într-o altă sală, care astăzi este expoziția cu descoperiri arheologice din Sighișoara și zonele limitrofe, în muzeul „Alt Schäßburg” se prezenta interiorul unei capele cu piese de veșmânt preoțesc, cărți religioase, altarul poliptic al Sfântului Martin, restaurat de Oskar Miller, actul de indulgență al Papei Bonifaciu al VIII-lea cu anul 1298 și cu termenul „*Schaspurch*”. Toate aceste piese sunt astăzi în proprietatea Bisericii Mănăstirii. Următoarea încăpere era organizată ca o bucătărie după care urma camera „Episcop Georg Daniel Teutsch”, care reprezenta o cameră de început de secol al XIX-lea cu mobilă stil Biedermaier, Baroc, costume de patrician, o măsuță de cafea donată de soția episcopului, două platouri de alamă donate de Asociația Femeilor din Sighișoara. Urcând scara în spirală, ajungeai în sala ce purta numele primarului Stephanus Mann, cu obiecte din istoria breslelor, certificate de calfe și ucenici.

Cabinetul de tablouri – era în holul mic al sălii de mobilă care prezenta acuarelele lui Betty Schuller, fiica pictorului Ludwig Schuller, desenul realizat de Andreas Blasius, restaurat de pictorița Trude Schullerus, și reprezenta sistemul defensiv din secolul al XVIII-lea și două tablouri în ulei cu Sighișoara, copii (cele autentice aflându-se la Muzeul Brukenthal din Sibiu).

Camera Georgius Kraus – azi sala de mobilier – prezenta personalitatea lui Kraus, considerat cel mai mare cronicar al secolului al XVII-lea, lada Renaștere, două mese, patru covoare orientale, cinci tablouri în ulei reprezentând portrete și câni de cositor și paharele de argint aurit.

Camera general Melas – azi sala breslelor – prezenta armele medievale, archebuze, ghiulele din piatră și fier, lucrarea lui Viktor Mockesch (azi se află la Biblioteca Documentară), un steag din postav al campaniei principelui Eugen de Savoia, donat de Melas Liceului din Deal. Din această sală se intra în **Cabinetul de numismatică și rarități**, donație a inspectorului bancar Wilhelm Abraham, care a avut un aport deosebit în ordonarea cronologică a obiectelor.

Farmacia – azi sala de ceramică transilvăneană – prezenta o farmacie de secolul XVIII, cu flacoane de sticlă și truse de chirurgie, amputație, ginecologie, anatomopatologică și trepanații.

Biblioteca Fr. Teutsch se afla pe casa scărilor între cele două etaje, 4 și 5, sub mecanismul ceasului din Turn, unde se găsea o sobă de cahle și ferestre cu vitralii. Se voia să fie o mică bibliotecă în care să se adune scrierile autorilor sighişoreni și care aveau inscripționat pe coperta interioară *Ex Libri Alt Schäßburg*.

La etajul ceasului se afla o camera ce prezenta obiecte de gospodărie țărănească, și găleata de curățat fântâna de pe strada Școlii. Urcând scara, se putea vedea roata cu cele șapte figurine. În holul care face trecerea spre balcon, la acea vreme erau prezentate diferite obiecte legate de firma de comerț I.B. Teutsch, etichete de băuturi, printre care și țuica (numele băuturii a fost preluat de sași de la români). De aici se deschidea o mică ușă și se intra într-o cameră mică dedicată poetului Michael Albert, originar din Șaeș, 1860, imagini cu poetul,

masca mortuară, manuscrise și cărți ale diferiților autori sighișoreni (astăzi la Arhivele Naționale din Târgu Mureș), câteva diplome de cetățeni de onoare, albume de fotografii și acte legate de centrala electrică (1903). Vis-a-vis cu această sală se afla o încăpere unde era prezentată o expoziție dedicată primului război mondial, cu imagini din ziare care anunțau războiul, medalii și fotografii și numele eroilor sași. Urma **Cabinetul arheologului Karl Gross** cu obiecte romane și unde, pe la anul 1926, prin intermediul firmei Apathy din Sighișoara, s-a realizat o podea din mozaic după un model antic roman, reprezentând șase câini așezați în poziția „culcat” cu inscripția „Cave Canem”.

Sala Theodor Fabini, dedicată Revoluției de la 1848, unde erau prezentate scrisori ale lui T. Fabini, imagini cu Ludwig Roth, Kossuth Lajos și Imnul național săsesc.

Tot în această perioadă se realizează pe peretele balconului Turnului cu Ceas, de către specialistul în artă decorativă Julius Fabini, o hartă orografică a Sighișoarei. Pe hartă sunt prezentate gara, Turnul cu Ceas, Biserica Mănăstirii, Biserica din Deal și Vila Franka, împreună cu cotele (înălțimile geografice față de nivelul Mării Adriatice).¹ Tot pe peretele balconului s-au realizat tabele care reprezentau nivelul precipitațiilor și temperaturilor pe anumiți ani, după 1850, latitudinea și longitudinea orașului Sighișoara față de meridianul zero, Greenwich, calculate și măsurate de profesorul Henrich Höhr. Azi aceste grafice au fost refăcute, după cele vechi de pe tencuiala balconului, pe plăci de lemn păstrând aceleași caractere și culori.

La ieșirea din Turnul cu Ceas, tot în acești ani, s-au aranjat pietre funerare de diferite forme, aduse din Cimitirul evanghelic din Deal, la a căror depistare a contribuit mult profesorul Donath.

De-a lungul anilor, după naționalizarea din 1948, Muzeul de Istorie din Turnul cu Ceas a avut mai multe denumiri: prin hotărârea nr. 23820 din 1951 s-a înființat Muzeul Regional Sighișoara – Veche, până în anul 1955, apoi, până în anul 1968, Muzeul Raional de Istorie. Din anul 1968 și până în prezent poartă numele de Muzeul de Istorie al municipiului Sighișoara.

Muzeul de igienă, organizat în Turnul cu Ceas (astăzi laboratorul de restaurare). În 1912, Asociația Medicilor Transilvăneni, cu ocazia Adunării generale a asociației de la Mediaș, la propunerea dr. Siegmund, a hotărât organizarea unei expoziții de igienă. Aceasta cuprindea în jur de 700 de planșe, grafice cu privire la tuberculoză, la epidemiile de ciumă și numărul victimelor pe ani, evoluția demografică a orașului între 1621-1720, lupta împotriva fumatului și a alcoolului, multe din ele fiind realizate de profesorul universitar Jacobovici. Intenția era ca acest muzeu să fie organizat într-o cameră din incinta Prefecturii și camerele din muzeu să fie folosite doar pentru istoria orașului.

Muzeul Etnografic Săsesc a fost organizat ca o cameră țărănească în care s-a dorit să se realizeze imaginea satelor săsești de pe Valea Târnavei Mari. În septembrie 1908, cu ocazia Adunării generale a Asociației Agricole, s-a hotărât să se dea curs inițiativei Asociației „Sebastian Hann” din anul 1905, în vederea realizării unei expoziții de artă populară săsească, prin achiziționare sau din donații de mobilier țărănesc din satele Beia, Noul Săsesc, Somartin, textile și ceramică. Astfel, în anul 1912, s-au adunat în jur de 200 de obiecte prin mijlocirea domnului comerciant Karl Haldenwang. Din cauza primului război

¹ Ramona Carmen Păcurar, „Activitatea Filialei din Sighișoara a Asociației «Sebastian Hann» între anii 1923-1934”, în *Anuarul Arhivelor Mureșene*, vol II, 2004, p.219.

mondial, nu s-a reușit găsirea unui spațiu pentru această expoziție, dar în septembrie 1918, ca urmare a contribuției Prezbyteriului Evanghelic și a Filialei Locale a Asociației „Sebastian Hann”, s-au adunat 2000 de coroane pentru organizarea Muzeului Etnografic în sacristia Bisericii Mănăstirii. În octombrie 1920, muzeul putea să fie deschis, dar din cauza lucrărilor de renovare ale Bisericii Mănăstirii, terminate în 1929, acesta și-a deschis porțile pentru public doar în acest an (1929).

Muzeul școlar a fost organizat în partea superioară a sacristiei Bisericii Mănăstirii, la inițiativa directorului Școlii pedagogice de fete (astăzi Gimnaziul de Stat „Octavian Goga”) „Heinz Brandsch”, în anul 1932. Tematica muzeului cuprindea patru secțiuni: Grădinița, Gimnaziul, Liceul și Învățământul superior. Printre exponate erau prezentate lucrări pedagogice, ordonanțe școlare ale episcopului G. Teutsch, tablouri cu promoțiile elevilor, precum și mai multe imagini ale școlilor din Sighișoara.

Astăzi, Muzeul de Istorie prezintă pe cele șase etaje istoria locală în contextul istoriei Transilvaniei și, deci, a României. Muzeul este structurat pe colecții grupate în săli tematice: arheologie, etnografie, farmacie și instrumentar medical, mobilier din diferite perioade istorice, meșteșuguri și bresle, ceramică transilvăneană, ceasuri de epocă și elemente de orologerie, iar la parter, într-o sală reparată în anul 1999 și introdusă în circuitul muzeal, se prezintă expoziții temporare pe teme istorice, vernisaje ale pictorilor locali și din Tg. Mureș, seri muzeale și alte activități în cadrul festivalurilor ce se desfășoară în burgul medieval. Alături de Turnul cu Ceas, muzeul mai cuprinde încă două expoziții: Camera de tortură, redeschisă în anul 2001 și îmbogățită cu elemente de tortură, replici după Codul Terezian, și Colecția de arme medievale și moderne.

Fiind considerată o adevărată carte de vizită a orașului Sighișoara, strategia muzeului în ultimii ani s-a concretizat în câteva direcții importante: întreținerea monumentului istoric Turnul cu Ceas, restaurarea pieselor de patrimoniu din metal-ceramică în cadrul laboratorului propriu, restaurarea altor piese de mare valoare de către restauratori autorizați din Sibiu și Tg. Mureș (figurinele ceasului, mecanismul de ceas din lemn, sec.XVIII, icoanele pe lemn din colecția Cernea), sau restauratori din Anglia, în cazul clavicordului realizat de Samuel Metz din Biertan în sec.XIX, cercetarea continuă a patrimoniului muzeal pe diferite domenii, dotarea cu tehnică informațională performantă și mobilier. O direcție importantă a activității muzeului este cea de comunicare socială, relații publice și promovare de imagine, în cadrul funcției de cunoaștere, educare și recreere. În acest sens, muzeul, alături de Primăria Sighișoara, a participat la Târgurile naționale și internaționale de turism, unde a stabilit contacte turistice și culturale.

Sighișoara, atât Cetatea, cât și Orașul de Jos, este ea însăși o operă de artă cu valoare de unicat, în mijlocul unui ambient natural deosebit de atrăgător, care necesită o mai responsabilă abordare în ceea ce privește restaurarea monumentelor, pentru păstrarea într-o mai mare măsură a substanței originale și a autenticității.

Sala Georg Daniel Teutsch

Sala Marin Eisenburger

Sala „Bucătăria”

Sala care prezintă o capelă cu altare și veșminte preoțești

Plăcuțele care menționau vechile expoziții ale muzeului „Sighișoara Veche”

Turnul cu Ceas în timpul reparațiilor din 1894

Dr. Josef Bacon
(1857-1941)

Sala breslelor din Muzeul de Istorie

Sala cu vestigii arheologice și o parte din macheta orașului, realizată de Julius Misselbacher

Aspecte din sala de farmacie

Sala de mobilier de la etajul III

VALORIFICAREA PATRIMONIULUI CULTURAL - NAȚIONAL ÎN CADRUL CASELOR MEMORIALE "CRIȘAN" ȘI "VLAICU BÂRNA", DIN SATUL CRIȘAN (JUDEȚUL HUNEDOARA)

IOACHIM LAZĂR

Putting into Value the Cultural Patrimony of the "Crișan" and "Vlaicu Bârna" Memorial Houses from the Crișan Village (Hunedoara County) (Summary)

The Crișan village, situated on the right side of the Crișul Alb, in the Brad Depression from Zarand, has a rich history, connected with Gheorghe Crișan, a leader of the peasants' up rising from 1784.

The village was attested for the first time in the historical documents from 1439, when it held the name "Vaca". Here, Gheorghe Crișan was born, the third capitan of the Romanian peasants' uprising, along with Horea and Cloșca.

At the entrance in the village, on the left side of the road, there are the ruins of the old monastery from "Vaca", founded at the beginning of the XVIIth century and reactivated in 1992 by the Diocese of Arad and Hunedoara.

In the village, two remarkable personalities of the Romanian science and culture, the poet and writer Vlaicu Bârna (1913-1999), and the geologist Viorel Brana (1907-1998).

For honoring the memory of Crișan and the fighters from Zarand, who died in the uprising from 1784, the memorial house was established in 1979. In the same year, for the 25th years anniversary, the exhibition was renewed, putting into value the existing cultural and museum patrimony, as well as the archival material.

After the death of the poet Vlaicu Bârna, the house from Crișan was turned into a memorial house. The original furniture from between the wars, the writer's desk, family pictures, his ethnographic collection were put into value.

We only hope that, after a proper room is organized in the Crișan monastery, the religious patrimony from various destroyed churches from Zarand will be also put in value. In the Brana house, as well, we hope to organize an exhibit with personal objects pertaining to the famous geologist.

În depresiunea Bradului, din Țara Zarandului, pe malul drept al Crișului Alb, se află satul Crișan, cu o bogată istorie, ce poartă numele lui Gheorghe Crișan, conducător al răscoalei din 1784, alături de Horea și Cloșca¹. Satul Crișan a fost amintit pentru prima dată, în documentele medievale, în anul 1439², sub numele Vaca. În anul 1525, satul făcea parte din marele domeniu al cetății Șiria³, de care aparține până la desființarea sa, în anul 1613. La această dată se afla în posesia soției nobilului Ștefan Petnehazy⁴. În secolul al XVII-lea, satul era aservit mai multor nobili din familiile Gyulai, Farkas, Imre, Nalatz, Bethlen și

¹ Satul a primit numele lui Crișan în anul 1930.

² Coriolan Suciu, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, București, 1966, p. 176.

³ David Prodan, *Domeniul cetății Șiria la 1525*, în AIIA, Cluj-Napoca, III, 1960, p. 73-74.

⁴ Adrian Andrei Rusu, *Mănăstirea Vaca*, în *Steaua*, nr. 2/1993, p. 21-23.

Horvath¹. Aici s-a născut, în anul 1732, Gheorghe Crișan, cel de-al treilea căpitan al răscoalei țăranilor din 1784, conduși de Horea, Cloșca și Crișan².

Deși s-a stabilit, în urma căsătoriei, în satul Cărpiniș, de lângă Abrud, Gheorghe Crișan va acționa, în timpul răscoalei, în Zarand, unde convoacă adunarea de la Mesteacăn, din 31 octombrie 1784. El îndeamnă țăranii, în urma incidentului din satul Curechiu, să stărpească toți nobilii și după izbucnirea răscoalei conduce atacul răsculaților asupra curților nobiliare din Crișcior, Brad, Ribița și Mihăileni³. Alături de el au participat la răscoală numeroși locuitori din satul natal, între care amintim numele lui Toma Bârna, Toma Buzdugan, Onu Lupei, Gabor Lupei, Truț Marta, Ilie Ianoș, Nicolae Manea, Gheorghe Lupei și Ioan Tulea⁴.

După înfrângerea răscoalei, Gheorghe Crișan a pribegit îmbrăcat în haine de cerșetor, încă o lună de zile după prinderea lui Horea și Cloșca. A fost arestat, la 29 ianuarie 1785, și dus la Alba Iulia împreună cu soția și fiul său. Din cauza tratamentului inuman aplicat în închisoare și pentru a scăpa de groaznica pedeapsă ce-i aștepta pe conducători, Crișan s-a sinucis, în 13 februarie 1785. A doua zi, asupra corpului său neînsuflețit, a fost pronunțată sentința frîngerii cu roata. Corpul său a fost dus la locul de supliciu unde călăul l-a decapitat și i-a despicat corpul în patru părți. Capul i-a fost pus în țeapă la domiciliul său din Cărpiniș, iar celelalte patru bucăți au fost puse pe roată, pentru înspăimântarea poporului, în localitățile Abrud, Bucium, Brad și Mihăileni⁵. În semn de cinstire pentru memoria sa și a luptătorilor țărani căzuți în luptă în timpul răscoalei de la 1784, în anul 1930, la solicitarea locuitorilor de aici, satul Vaca a primit numele de Crișan.

La intrarea în sat, pe partea stângă a drumului comunal ce duce spre Dumbrava, la locul numit "Mănăstire", se află ruinele vechiului așezământ monahal Vaca. Mănăstirea Vaca a fost construită de către credincioșii ortodocși din satele Ribița și Vaca, după ce nobilii din Ribița au trecut la Reformă împreună cu biserica ctitorită la începutul secolului al XV-lea de către cnezii Vladislav și Miclăuș⁶. Mănăstirea a servit ca loc de închinare tuturor locuitorilor ortodocși din cele două sate până la Unirea unei părți a românilor din Transilvania cu Biserica Romei. La mijlocul secolului al XVIII-lea, mănăstirea se afla într-o stare jalnică. Cu ocazia vizitei canonice întreprinse în Zarand, în anul 1759, de către episcopul de la Blaj, Petru Pavel Aron, înaltul prelat greco-catolic a însemnat: "Fiindcă și noi înșine cu prilejul acestei canonicești vizitații cercetând mai sus numita mănăstire o am găsit așa de grozăvită și neglijată cât fără lacrimi nimica am putut de acolo avea de bucurie, care lucru de jale vrednic arătându-l poporenilor din Vaca și Ribița și îndemnându-i în domnul spre întemeierea aceluia bine de obște, cu o inimă și o voie, cu toții s-au făgăduit că or sta în ajutor cu lucrători și cu ce or putea"⁷. La îndemnul său, s-a încheiat un contract de reparație, la 19 februarie 1759, cu meșterul zidar Ioan din Zlatna, prin care s-a reparat mănăstirea și s-au

¹ Ioachim Lazăr, Eugen Pescaru, *Crișan, un sat istoric din Zarand*. Pliant. Deva, 2004.

² David Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, București, 1984, p. 447.

³ Ștefan Pascu, *Revoluția populară de sub conducerea lui Horea*, București, 1984, p. 230-246.

⁴ Ioachim Lazăr, Eugen Pescaru, *loc. cit.*

⁵ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 379.

⁶ Silviu Dragomir, *Vechile biserici din Zarand și ctitorii lor în sec. XIV și XV*, în ACMIT, Cluj, 1930, p. 246-264.

⁷ Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 369-371; Demetriu Radu, *Dieceza Lugojului. Sematism istoric*, Lugoj, 1903, p. 471.

construit și 2 săli pentru școală¹. În urma cercetărilor arheologice întreprinse la ruinele mănăstirii, în anii 1990 și 1991, Episcopia Aradului și Hunedoarei a decis reactivarea mănăstirii, sfințirea pietrei de fundație a noului așezământ monahal având loc la 29 iunie 1992.

Dar satul Crișan este și locul de naștere a două personalități remarcabile din domeniul culturii și științei românești, poetul și scriitorul Vlaicu Bârna (1913-1999)² și geologul Viorel Brana (1907-1998)³. Vlaicu Bârna s-a născut, în satul Crișan, la 4 decembrie 1913. Numele său de botez era Virgil-Victor⁴. Școala primară o frecventează în satele Crișan și Valea Bradului⁵. Apoi, urmează cursurile Liceului "Avram Iancu" din Brad și ale Facultății de Litere din București⁶. Vlaicu Bârna debutează, în anul 1934, publicând o serie de poezii în revistele "Azi", "Viața literară", "Familia", "Litere" etc. I se acordă, în anul 1935, premiul "Ionel Pavelescu" al Societății Scriitorilor Români. Debutează editorial în anul 1936, publicând volumul de poezii "Cabane albe"⁷. În îndelungata sa activitate scriitoricească a publicat 21 de volume de poezie și proză⁸. A condus o serie de reviste între care amintim "Astra" (1941), "Astra nouă" (1942-1943), "Câmpia libertății" (1944), "Viața nouă" (1942-1943). La 24 iunie 1998, i se acordă, de către "Academia Carpatica" din București, Medalia "Academia Carpatica", pentru merite culturale excepționale, împreună cu premiul "Cultura Militans". Încetează din viață la 11 martie 1999, fiind înhumat, conform dorinței, în cimitirul satului natal, alături de părinții săi⁹.

Pentru cinstirea memoriei lui Gheorghe Crișan și a țăranilor din satul Vaca căzuți în timpul răscoalei, precum și a activității pe tărâm cultural a poetului și scriitorului Vlaicu Bârna, în localitatea amintită au luat ființă două muzee memoriale, Casa memorială Crișan și Casa memorială "Vlaicu Bârna".

Casa memorială Crișan. Din inițiativa Muzeului județean Deva și cu sprijinul Unității militare de vânători de munte din Brad, în anul 1979, s-a reconstituit casa în care s-a născut căpitanul răscoalei din 1784. Pentru reconstituire s-a folosit imaginea casei publicată în volumul "Răscoala țăranilor din Transilvania la anul 1784", de către profesorul Ioan Lupaș¹⁰. Casa este compusă din 2 odăi având dimensiunile de 5 x 3,60 m, respectiv 3,70 x 3,60 m, o

¹ *Ibidem*.

² Ioachim Lazăr, *Vlaicu Bârna (1913-1999), necrolog*, în *Sargetia*, XXVII/2, 1997-1998, p. 755-757.

³ *Ibidem*, în *Memoriam Dimitrian-Laurențiu-Viorel Brana (1907-1998)*, în *Sargetia*, XXVII/2, p. 743-745.

⁴ Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale (în continuare DJHAN), *Protocolul botezaților satului Vaca (Crișan) pe anii 1889-1931*, p. 63.

⁵ Ioachim Lazăr, *Vlaicu Bârna*... p. 755.

⁶ Maria Razba, *Personalități hunedorene (sec. XV-XIX)*. Dicționar, Deva, 2000, p. 51-54.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*. Dintre volumele publicate amintim: "Brume" – poeme, Sighișoara, 1940; *Idem*, "Turnuri", București, 1945; *Idem*, "Minerii din satul lui Crișan", București, 1949; *Idem*, "Tulnice în munți", București 1950; *Idem*, "Cerbul roșu", București, 1956; *Idem*, "Romanul Caterinei Varga", București, 1960; *Idem*, "Arcul Aurorii", București, 1962; *Idem*, "Când era Horia împărat", București, 1962; *Idem*, "Ceas de umbră", București, 1966; *Idem*, "Cupa de aur", București, 1970; *Idem*, "Corabia de fum", București, 1971; *Idem*, "Auster", București, 1973; *Idem*, "Grăuntele timpului", București, 1976; *Idem*, "Patria mea, plai al Mioriței", București, 1977; *Idem*, "Sandala lui Empedocle", București, 1980; *Idem*, "Poligonul de tir", București, 1984; *Idem*, "Monotonia metronomului", București, 1985; *Idem*, "Cântec despre țară", Cluj-Napoca, 1987; *Idem*, "Între Capșa și Corso", București, 1998.

⁹ Maria Razba, *op. cit.*, p. 51-54.

¹⁰ I. Lupaș, *Răscoala țăranilor din Transilvania la anul 1784*, Cluj, 1934, p. 84.

anexă (cămară) de 3,00 x 3,00 m, prin fața căreia trece un coridor lung de 13,80 m și lat de 1,30 m. În sala de dimensiuni mai mici a fost amenajat un interior de casă moșesc, iar în a doua o expoziție foto-documentară privind personalitatea lui Crișan, rolul și locul său în răscoala țăranilor de la 1784. În anul 2004, cu ocazia împlinirii a 565 de ani de la prima atestare documentară a satului, a 245 de ani de la restaurarea Mănăstirii Vaca și a 25 de ani de la înființarea Casei memoriale Crișan, expoziția a fost refăcută într-o concepție modernă.

Prima cameră prezintă un interior de casă moșesc, însă mult îmbogățit, față de expoziția inițială, cu noi piese achiziționate în anii din urmă. Se disting în mod deosebit tindeele cu motive geometrice, lucrate din cânepă, precum și mobilierul. O icoană ferecată în argint, descoperită în podul bisericii din sat, este adăpostită în noua expoziție. Sunt prezentate aici și diverse obiecte de uz gospodăresc: blide, cancee, donițe, căuce, linguri de lemn, o sărăriță, un lingurar, un dulap de colț, o ladă de zestre bogat ornamentată cu motive geometrice.

Concepția expoziției din a doua cameră a plecat de la ideea prezentării satului sub genericul "*Crișan, un sat istoric din Zarand*".

Panoul I prezintă principalele obiective pe care turiștii ajunși aici au ocazia să le viziteze. Câteva date despre istoricul satului apoi prezentarea obiectivelor: Mănăstirea actuală și ruinele conservate ale vechii mănăstiri, Școala primară ridicată în anul 1899 (azi demolată), Casa memorială "Vlaicu Bârna", Casa "Brană", Căminul cultural "Viorel Brana", Școala primară "Vlaicu Bârna", Biserica ortodoxă și cimitirul etc¹.

Panoul II se referă la viața bisericească din satul Crișan și vecinătatea sa. La loc de frunte sunt redate aspecte privind activitatea vechii mănăstiri, ca loc de închinare și liniște sufletească, de promovare a cărții bisericești în satele din Zarand, dar mai ales ca loc de școală pentru copiii dornici de învățătură². Este menționat numele celui călugăr Pahomie, care a lăsat pe o carte bisericească (Noul Testament de la Bălgrad, 1648) următoarea însemnare: "Scris-am eu Monah Pahomie, în Mănăstirea Vacii, văleat 1701. Mesiața noiembrie 21 zile"³. Pe același panou este expus un mulaj după cahla descoperită cu ocazia săpăturilor arheologice întreprinse la mănăstire în anii 1990-1991⁴. Cahla cuprinde următorul text: "VALEAT 1676 PISAL OLAR IOAN MESTER MESTȚA MARTIE DENI 16", atestând puternicele legături dintre românii din Transilvania și cei din Țara Românească.

După trecerea călugărilor de la Mănăstirea Vaca la Unirea cu Biserica Romei, cea mai mare parte a credincioșilor ortodocși din sat și-a ridicat o biserică din lemn, distrusă în timpul revoluției din 1848⁵. Între anii 1846 și 1852⁶ comunitatea a ridicat o biserică impunătoare care și în prezent domină așezarea. Un valoros prapur tricolor a fost donat bisericii din sat, în anul 1921, de către un grup de locuitorii stabiliți în America. Pentru păstrarea acestui valoros cadou, credincioșii Mihail Magdalina, Ioan Golda, Lazăr Gheorghe, Iezan Nicolae, Niaga

¹ Vezi planșa I.

² Vezi Planșa III.

³ Adrian Andrei Rusu, Ioachim Lazăr, Gheorghe Petrov, *Mănăstirea Vaca*, în *Ars Transsilvaniae*, II/1992, p. 145-167.

⁴ *Ibidem*.

⁵ În anul 1760-1762, în sat existau 2 preoți uniți și 115 familii ortodoxe (Cf. Virgil Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762*, Cluj, 1926, p. 54).

⁶ DJHAN, *Fond Protopopiatul ortodox Brad*, Dosar 1/1855, f. 74. Preotul Ioan Manea cerea, în vara anului 1852, protopopului Iosif Bașa să intervină la episcopul Andrei Șaguna pentru a permite sfințirea noului lăcaș.

Lazăr, Indrei Dionisie, Avram Ioan Benz(inaru) și Niția Ioan, au restaurat, în anul 1980, prapurul primit, el păstrându-se și astăzi, în bună stare, în biserica parohială. Pentru cinstirea eroilor moților, a lui Horea, Cloșca, Crișan și Avram Iancu, un locuitor din sat, cu numele Tănase Bârna, a lucrat un steag pe care a pictat numele lor și a înscris cuvintele "Eroii neamului românesc", și l-a donat bisericii¹.

Panoul III cuprinde date referitoare la învățământul din sat, de la înființarea primei școli ce funcționa pe lângă Mănăstirea Vaca și până la reforma învățământului din 1948. Pentru ilustrarea acestei teme s-au executat copii color după documente păstrate în arhiva parohială sau în fondul Protopopiatului ortodox Brad, din cadrul Arhivelor din Deva. Menționăm documentul referitor la Contractul privind repararea Mănăstirii Vaca, încheiat în anul 1759, care prevedea ridicarea și a două odăi pentru școală². Un alt document de mare valoare îl reprezintă înțelegerea preoțimii din Zarand pentru ridicarea Gimnaziului din Brad, unde apare și semnătura preotului Ioan Manea, care contribuia, în numele comunității Vaca, cu suma de 50 florini³. Cu prilejul inaugurării Gimnaziului din Brad, din anul 1869, reprezentanții de frunte ai comunității Crișan participă cu un falnic tricolor pe care era înscris textul "Trăiască Dr. J. Hodoșiu, 1869"⁴.

Panoul IV este dedicat secolului al XVIII-lea, Secolul Luminilor, cum este cunoscut în literatura de specialitate. Este secolul în care monarhi luminați ai Europei, iau o serie de măsuri pentru adoptarea unui reformism moderat⁵. În Imperiul habsburgic, primele reforme s-au adoptat încă sub Maria Tereza, fiind continuate de fiul său, Ioșif al II-lea. Printre măsurile adoptate amintim reglementarea raporturilor dintre iobagi și nobili, "Certa Puncta" (1769), "Edictul de toleranță" (1781) și "Patenta de desființare a iobăgiei" (1785).

O atenție deosebită s-a acordat personalității lui Inochentie Micu și acțiunilor sale de susținere a revendicărilor românilor în fața reprezentanților Dietei ardelenene⁶. Pe același panou este redată evoluția demografică a populației satului Crișan, folosindu-se datele cuprinse în conscripțiile din 1733⁷, 1760-1762⁸, 1766⁹ și 1784-1787¹⁰. În 1764 se înființează și cele două regimente de graniță românești, urmând a fi completate cu noi unități. Anularea conscripției militare din anul 1784, va constitui una dintre cauzele care au dus la declanșarea răscoalei conduse de Horea, Cloșca și Crișan.

Panourile V, VI și VII au ca temă principală marea răscoală din 1784. În plan central sunt prezentate figurile celor trei conducători, în copii lucrate în ulei după tablourile pictorului Johann Martin Stock (1746-1800). Seria documentelor și a imaginilor foto se deschide cu prezentarea planului vechii biserici din

¹ Vezi Planșa IV.

² Iacob Radu, *op. cit.*, p. 369-371.

³ DJHAN, *Fond Protopopiatul ortodox Brad*, Dosar 1/1855, f. 191.

⁴ Vezi Planșa IV.

⁵ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1984, p. 151-187.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Augustin Bunea, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein, 1728-1751*, Blaj, 1900, p. 360.

⁸ Virgil Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762*, Cluj, 1926, p. 54.

⁹ *Statistica românilor ortodocși din Transilvania din 1766*, în *Mitropolia Banatului*, nr. 7-9, an. XXII, iulie-septembrie, p. 535.

¹⁰ Danx Dezső, David Zoltán, *Az első magyarországi napszamlálás, 1784-1787*, Budapest, 1960.

Mesteacăn, cercetată de către profesorul Nicolae Edroiu¹. Sunt prezentate, apoi, imaginile bisericilor din Curechiu, Crișcior, Ribița și Mihăileni, localități în care s-au desfășurat principalele acțiuni ale țăranilor din Zarand.

Un loc central îl ocupă textul Ultimatumului lui Horea înaintat nobilimii refugiate în cetatea Devei, însoțit de o traducere în limba română². Sunt expuse de asemenea textele reproducând porunca lui Crișan pentru reînceperea răscoalei, după expirarea armistițiului încheiat la Valea Bradului cu medicul Ioan Molnar-Piuaru și scrisorii locuitorilor din satul Vaca pentru a fi înaintată guvernului. În partea finală sunt expuse scenele prinderii lui Horea și Cloșca, întemnițarea lor la Alba Iulia și a suplicului din 28 februarie 1785.

Panoul VIII se întitulează "Memoria răscoalei lui Horea în conștiința posterității". În primul rând sunt expuse fotografiile lui Avram Iancu, Nicolae Bălcescu, Nicolae Densușianu și regelui Ferdinand I. Avram Iancu invoca fapta lui Horea ca soluție la problema țărănească, marcând saltul de la gândirea politică reformistă la ideea de revoluție, exprimând celebra frază: "Nu cu argumente filozofice și umanitare se pot convinge tiranii, ci doar cu lancea lui Horea"³. La rândul său, Nicolae Bălcescu considera răscoala lui Horea o importantă acțiune pentru emanciparea românilor, spunând: "Horia luă securea în mână...și scrise cu dânsa drepturile nației române și programa politică și socială a revoluțiilor ei viitoare"⁴. La împlinirea a 100 de ani de la marele eveniment, Nicolae Densușianu a publicat una dintre cele mai valoroase monografii ale răscoalei⁵. În anul 1924, cu prilejul aniversării centenarului nașterii lui Avram Iancu, regele Ferdinand I făcea referire, în cuvântul său rostit la Țebea, la numele lui Horea, spunând: "Cu înaltă însuflețire am venit împreună cu familia mea spre a ne închina împrejurul legendarului gorun al lui Horea, la mormântul lui Avram Iancu, marele luptător pentru drepturile naționale"⁶. În continuare au fost expuse fotografiile troițelor ridicate la Mesteacăn, Curechiu, Crișcior, Ribița și Mihăileni, la împlinirea a 150 de ani de la răscoală, însoțite de textul înscris pe ele. Alte imagini prezintă aniversarea modestă a bicentenarului răscoalei din anul 1984. Pe cele trei podiumuri sunt etalate ustensile și unelte meșteșugărești și de uz casnic. Noua expoziție memorială din cadrul Casei Crișan, a valorificat într-un mod superior patrimoniul cultural existent și corespunde atât exigențelor specialiștilor cât și ale publicului vizitator.

Casa memorială "Vlaicu Bârna". Părinții poetului și scriitorului Vlaicu Bârna au fost printre puținii locuitori mai înstăriți ai satului Crișan. Mărturie este și casa construită la începutul secolului al XX-lea de către tatăl scriitorului Ioan Bârna. La 1910, ea făcea parte dintre cele două case construite din piatră și acoperite cu țiglă⁷. Casa este situată într-un peisaj mirific, pe o colină situată la mai puțin de 50 m de Pârâul Bănesc. În această casă a văzut lumina zilei și a

¹ *Adunarea țărănească de la Mesteacăn-Brad (31 octombrie 1784), în Răscoala lui Horea (1784). Studii și interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1984, p. 124-140.

² După originalul păstrat la Direcția județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale, *Fond Societatea de istorie și arheologie a comitatului Hunedoara*. Textul în limba română s-a transcris după David Prodan, *Ultimatumul țăranilor adresat nobilimii în Răscoala lui Horea, în Răscoala lui Horea (1784). Studii și interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1984, p. 141-154.

³ Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, București, 1968, p. 36.

⁴ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*,... p. 271.

⁵ Nicolae Densușianu, *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria, 1784-1785. Scrisă pe baza documentelor oficiale*, București, 1884.

⁶ *Transilvania*, an. 55, nr. 9-10, august-septembrie 1924, p. 299.

⁷ *Recensământul din 1910. Transilvania*, 1999, p. 356-359.

copilărit viitorul scriitor Vlaicu Bârna. După moartea sa, în anul 1999, familia și rudele apropiate (fratele Ioan Bârna și sora Marioara Bota) au decis amenajarea casei părintești în casă memorială în amintirea scriitorului. Evenimentul a fost precedat de atribuirea, în octombrie 2001, la inițiativa Muzeului Civilizației Dacice și Romane din Deva, a numelui său, școlii din sat care se întitulează "Școala primară Vlaicu Bârna". La puțin timp după acest eveniment s-a inaugurat și casa memorială în prezența familiei scriitorului, a rudelor și prietenilor apropiați.

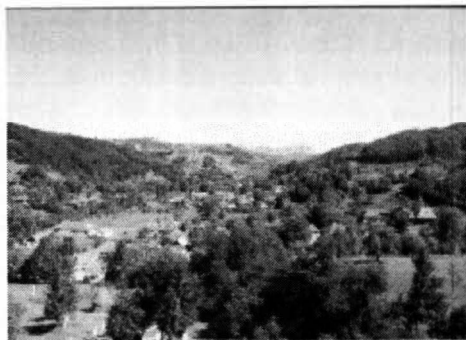
La această decizie, a contribuit și faptul că scriitorul, la dorința sa, a fost înhumat în cimitirul satului natal, lângă părinții săi dragi. Casa a fost reparată și pregătită prin grija familiei. Pe lângă mobilierul păstrat aici, datând încă de pe vremea copilăriei scriitorului, au fost aduse alte câteva piese din biroul său de lucru. Casa dispune de două încăperi spațioase precedate de un coridor închis. În prima cameră sunt expuse fotografii de familie, icoane pe sticlă, piese din mobilierul tradițional, câteva vitrine în care sunt expuse manuscrise, corespondență și fotografii ale scriitorului cu diverse personalități ale culturii românești. Atrage atenția, în mod deosebit, impunătoarea lampă cu petrol ce domină încăperea.

În cea de-a doua cameră a fost adus și expus biroul scriitorului, la care și-a petrecut o mare parte din viață. Tot aici, se mai păstrează și un scaun multifuncțional ce se poate transforma și în măsuță pentru copii, adus de către tatăl său de la Viena.

În coridor, o fotografie a scriitorului domină spațiul expozițional, care mai cuprinde, tindee și un număr important de fotografii de familie. Se mai impun câteva lucrări pentru punerea în valoare a Casei memoriale : amenajarea unei alei care să permită accesul vizitatorilor direct din uliță și sistematizarea drumului, de la cel comunal pe o porțiune de 250 m. Tot în spiritul cinstirii memoriei poetului și scriitorului Vlaicu Bârna, începând din anul 1994, are loc, la Brad, festivalul de poezie care-i poartă numele. Casa memorială "Vlaicu Bârna" a devenit un atractiv punct turistic spre care se îndreaptă, an de an, vizitatori din toate regiunile țării.

În proiectele noastre privind valorificarea patrimoniului cultural-național din Zarand se înscrie și organizarea unui muzeu pe lângă Mănăstirea Crișan și amenajarea unei expoziții memoriale Viorel Brana. În acest fel, satul Crișan ar deveni unul dintre cele mai bogate în obiective turistice, oferind spre admirație vizitatorilor: Casele memoriale "Crișan" și "Vlaicu Bârna", Mănăstirea Crișan, Bustul lui Gheorghe Crișan, operă a sculptorului Marcel Olinescu, și în perspectivă Muzeul mănăstirii și Expoziția memorială "Viorel Brana".

Crișan - un sat din Zărand

Vedere generală a satului

Ruinele Mănăstirii Vaca

Casa memoial Crișan

Mănăstirea Crișan

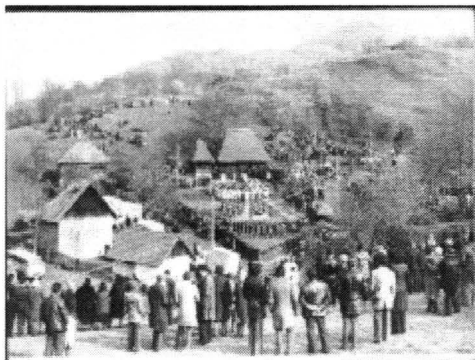
Casa "Viorel Brana"

Casa "Vlaicu Bârna"

Planșa I

Casa memorială Crișan

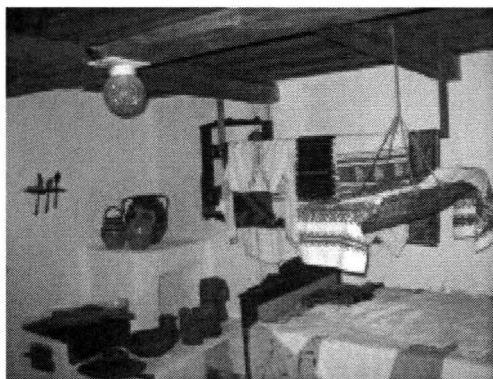
Inaugurarea Casei Crișan

Casa Crișan - pridvor

Casa Memorială Crișan - interior moțesc

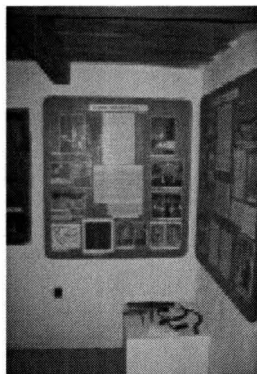
Țărani în costum popular

Acoperirea casei
(2003)

Planșa II

Casa Crișan - expoziția documentară

Planșa III

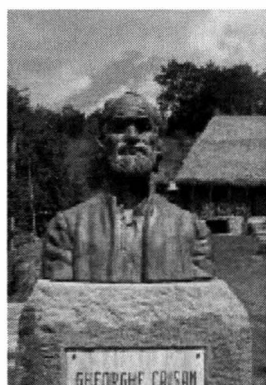
Casa Crișan - expoziție documentară detalii

Interiorul bisericii ortodoxe Crișan

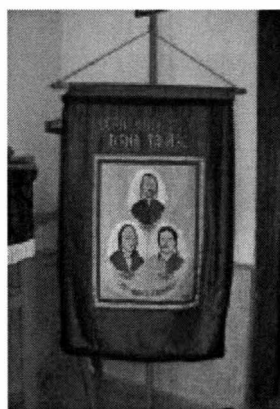
Prapur tricolor - 1921

Bustul lui Crișan

Steag tricolor - 1869

Prapur cu chipurile lui
Horea, Cloșca și Crișan

Planșa IV

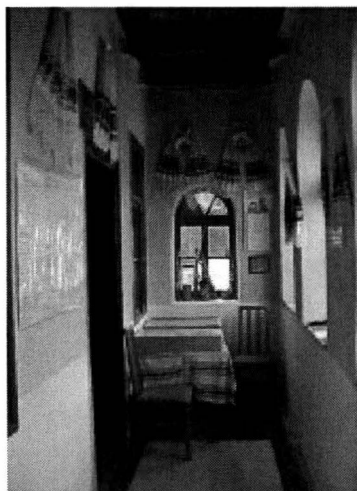
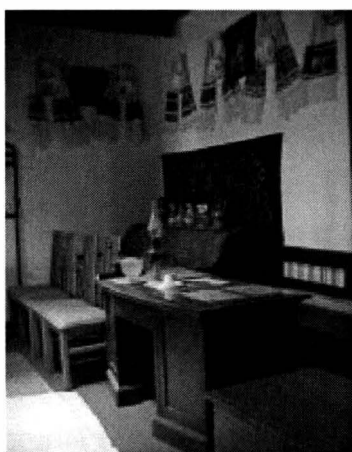
Casa Memorială Vlaicu Bârna

Fațada casei

Anexă

Planșa V

O CARTE VECHĂ DESCOPERITĂ ÎN SATUL MIHAI VITEAZUL (JUD. MUREȘ)

AVRAM LAVINIA-CARMEN

*Un vieil livre découvert dans le village
Mihai Viteazul (Dép. Mureș
(Sommaire))*

Même si de trésor nationale font partie seulement les livres roumaines imprimés jusqu'au 1830, le Minei découvert par l'auteur de cette information, qui porte la date de 1838, est un livre liturgique dans lequel sont indiquées par mois et années les services divins. Il est similaire à l'Antologhion, imprimés à Râmnic, en 1737, de plusieurs points de vue: les décorations, les proportions etc. Au parcours de cet article, l'auteur présente l'histoire et la circulation de cet livre.

Patrimoniul cultural cuprinde un important capital prin cartea veche românească și străină. Chiar dacă din tezaurul național fac parte cărțile românești tipărite până la anul 1830, *Mineiul* descoperit de noi poate reprezenta interes din câteva puncte de vedere.

Din *Minei*, Blaj, 1838 a fost descoperit unicul exemplar de carte românească la parohia Mihai Viteazul.

Mineiul în sine este o carte liturgică în care sunt indicate pe luni și pe zile slujbele religioase în legătură cu sfinții și evenimentele sărbătorite.

Prima ediție a *Mineiului* pe 12 luni de la tipografia din Blaj a apărut în momentul de culme al artei tipografice din acest centru tipografic, în anul 1781. Este o carte de mari proporții (578 de pagini), având o prezentare grafică de excepție. Face parte din cărțile vechi cele mai bogat decorate, cu un mare număr de xilografuri, frontispicii de mai mari și mai mici dimensiuni. Cercetarea acestui tip de carte religioasă ne poate duce înapoi în timp, până la similitudinile cu *Antologhionul* tipărit la Râmnic în anul 1737.

Ediția mineiului de la 1838 este similară celei din 1781. Pe lângă textul propriu zis, în ediția din 1838 apar și unele xilografuri semnate de Petru Papavici, gravorul decorațiilor din prima ediție.

Mineiul de la 1838 cuprinde toate cele 12 minee, la care se mai adaugă, în ultima parte, o rânduială a slujbelor de obște care erau oficiate de un arhiereu. Din acest motiv putem să-l numim *Antologhion*, care prin definiție este o selecție de minee cuprinzând slujbele sfinților după calendar.

De pe coperta cărții aflăm că ar fi fost donată de administratorul protopopesc Mircea "această santa cartie numita antologion sau mineiu, este proprietatea irevocabilă a S. Biseici gr. Răsăritene din filia Cloașterf"(Anexa 1).

În ceea ce privește cadrul foii de titlu, el nu este original, ci a fost împrumutată gravura *Peticostarului* din 1768 a lui Petru Papavici. Singura deosebire constă în conținutul textului tipărit în centrul gravurii, din care aflăm: "Antologhion sau mineiul. Carele cuprinde în sine slujbele dumnezeieștilor praznice ale Născătoarei de Dumnezeu și ale Sfinților preste an. După orânduiala Bisericii Răsăritului de legea grecească. Cu binecuvântarea Măriei sale Domnului domn Ioan Leameni. Episcopul

Făgărașului, a doua oară dat afară Blaj, 1838". Cadrul foi de titlu prezintă o imagine de mari dimensiuni (circa 25 pe 15 cm), îngrijit gravată, de forma unei nișe de altar baroc. Cei doi pilaștri sunt decorați cu medalioane ovale înfățișând sfinți: Sofroni patr. , gherman patr., Andrei Criteanul, Iosif monah, Ioan Damaschin, Anatolie patr., Teofan monah și Teodor studitul. Coronamentul în segment de arc este despicat în centru, unde e plasat un amplu cartuș baroc, conturat prin volute. În acesta se înscrie figura lui Iisus Hristos în veșminte de Arhieru, binecuvântând cu amândouă mâinile, și îngerași. Pe soclul nișei este reprezentată Bunavestire, flancată de figura taurului înaripat și a vulturului cărora le corespunde pe coronament îngerul și leul înaripat, întregind simbolurile evangheliștilor. Gravura cuprinde și în partea de sus două figuri de sfinți și îngerași (Anexa 2).

Antologhionul începe cu mineiul pe luna septembrie. Textul este tipărit cu negru pe două coloane, titlurile și inițialele sunt împodobite cu elemente florale și sunt imprimate cu tușul roșu. Putem observa că ornamentația nu mai este bogată în culori ca în vechile manuscrise, ci este una mai tributară tiparului. Frontispiciile, ornamentele cele mai des întâlnite, sunt compuse din împletituri de elemente florale în stilul brâncovenesc ce încadrează medalioane cu figuri omenești. De exemplu, mineiul pe luna septembrie are imaginea Mântuitorului în centru, având la stânga și la dreapta sa chipul sfinților Pavel și Ioan (Anexa3).

Același stil îl observăm și în ultima parte a Antologhionului, dedicată cântecelor de obște. Și aici putem observa un frontispiciu cu ornamente florale, având în mijloc un medalion în care Mântuitorul binecuvintează, și de asemenea textul scris pe două coloane (Anexa 4, 5).

Totodată,trebuie să semnalăm că Antologhionului cercetat de noi i s-a schimbat coperta în 1930, cu o copertă din piele de bivol, având în centru o cruce aurită. Acest lucru ne duce la concluzia că Antologhionul, Blaj, 1838 a fost folosit la oficierea slujbelor religioase de peste an și astfel coperta s-a putut deteriora.

Menționăm, totodată, că starea de conservare a corpului cărții este bună. Exemplarul studiat de noi vine să completeze patrimoniul de carte prețioasă acolo unde nu s-au păstrat alte cărți mai vechi, fiind un exemplu al grijii comunității față de lucrurile ei.

BIBLIOGRAFIE

Tatai-Baltă, C., *Gravuri în lemn de la Blaj*, Ed. Eventus, Blaj 1995.
Olteanu,V., *Din istoria și arta cărții. Lexicon*, Editura Enciclopedică, București, 1992.

Acția vana carte numita anologia
- cu Mineiu, este proprietate irrevocabilă
a S. B. Riferici gr. rescriere din filia
Hesendorf. -

Hesendorf în 20 Octomorie 875.

prin

S. B. Mineiu

adm. protopopescu

П А Р Т Ъ Ё Т Р Ё
К Ё Р Ё К Ё П Р Ё Н Д Е Ё С Ё Н Ё
Г Л А У К А
С Л Ё Ж Б Е Л С Р
А Ё С Р

CARTE ȘI SOCIETATE ÎN JUDEȚUL MUREȘ. STUDIU DE CAZ: COMUNA VĂTAVA

FLORIN BOGDAN

Sommaire

Le vieux livre roumain n'a pas seulement la valeur de patrimoine national de la Roumanie aussi que celle de document, qualité qui résulte par les notes présentées sur les feuilles des livres, offrant des informations précieuses regardant la vie religieuse, aspects de l'histoire, de l'économie ou des phénomènes météorologiques.

Les notes ont été rédigé avec des lettres chiriliques (jusqu'au milieu du siècle XIXème), mais aussi avec des lettres latines (en commencement avec la seconde demie du XIXème siècle).

Autour des grandes Bibliothèques de la Roumanie (La Bibliothèque Nationale, La Bibliothèque de L'Académie, Brukenthal, Bathyaneum, Teleki-Bolyai) et les fonds amassées aux sièges des églises métropolitaines orthodoxes ou Les Évêchés (Sibiu, Alba Iulia), les vieux livres roumaines se trouvent dans un nombre assez grand et dans les paroisses du milieu rural. Par conséquent c'est la conjoncture de la commune de Vătava, ou les trois paroisses orthodoxes prennent soin des 26 vieux livres imprimés et un manuscrit au fin du XVIIIème siècle.

Les informations les plus importantes celles que nous les pouvons trouver par l'intermédiaire des notes manuscrits qui sont sur les filles des vieux livres qui se rapportent aux : prix d'acquisition des vieux livres roumaines, sa circulation, l'histoire de la communauté locale ou des phénomènes météorologiques.

Quant au prix d'acquisition du vieux livres roumaines nous pouvons trouver, à l'aide des notes contemporaines d'apparition et d'acquisition des livres, combien d'argents pourrait coûter un livre dans les XVII-XIXème siècle, et qui se lui permet de l'acheter et qui étaient les personnes qui se sont occupés par la vente des ces livres.

Aussitôt par l'intermédiaire des notes et des marques des propriété qui sont sur les vieux livres nous pouvons déduire si ces ont connus ou non une très vaste circulation, ayant une référence directe au même exemplaire.

L'histoire de la communauté locale et les phénomènes météorologiques sont en quelque sorte liés entre eux parce que dans le cas en présence, ces notes regardent exclusivement les communautés des villages qui composent la communauté de Vătava du département de Mureș. Elles nous parlent de l'existence des monastère, des églises des personnalités qui ont déroulés leurs activité dans ces endroits, mai aussi les événement d'une importance majeure dans l'histoire de l'humanité qui ont affecté la vie des hommes, comme est le cas des notes regardent La Première Guerre Mondiale, ou celles qui décrivent les phénomènes météorologiques de moins de courantes (les période des sécherresse, des pleuves à verse) qui affectaient dans une manière directe la vie des hommes.

Indiferent de proveniență, fie că au fost tipărite la Bălgrad, București, Târgoviște sau Iași, pe lângă inestimabila valoare dată de vechimea lor, cărțile românești vechi, prin însemnările care există pe filele lor, au și valoarea de document, nu doar aceea de patrimoniu național.

Evenimentele istorice, sociale sau realități economice din trecut nu sunt cunoscute doar prin documentele emise de către diferite cancelarii sau de nobili, ci și prin intermediul însemnărilor prezente pe cărțile vechi.

Cu toate că, în general, până la mijlocul veacului al XVIII-lea cartea veche românească este destinată vieții religioase, sau este legată în mare măsură de aceasta, însemnările prezente pe filele cărților vechi se referă nu doar viața

religioasă a comunității care deținea aceste cărți, ci și la aspecte de istorie, evenimente culturale, realități economice, fenomene meteorologice sau alte aspecte ale vieții oamenilor, de multe ori formează micile cronici de familie sau ale comunității.

Însemnările au fost scrise de către preoți, învățători sau de oamenii care știau să scrie și să citească, care au cumpărat aceste cărți și le-au donat bisericilor sau mănăstirilor, notând adevărate acte de donație pe filele respectivelor cărți. Ele se regăsesc aproape în toate cărțile vechi, fiind scrise atât cu litere chirilice (până la mijlocul secolului al XIX-lea în general) cât și cu litere latine (începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea).

Multe dintre aceste cărți au ajuns în marile biblioteci din România, cum sunt Biblioteca Națională a României, Biblioteca Academiei, cea ale Muzeului Brukenthal din Sibiu, Biblioteca Bathyaneum din Alba Iulia sau Biblioteca Teleki-Bolyai din Târgu Mureș, multe din cărțile deținute de aceste biblioteci fiind unicate, însemnările fiind astfel de o valoare și mai mare. Pe lângă aceste fonduri există și cele ale bisericii, cum este cazul fondurilor de carte veche de la Sibiu, la Mitropolia Ardealului sau cel de la Alba Iulia, în cadrul Arhiepiscopiei Ortodoxe. Toate aceste fonduri sunt mai mult sau mai puțin cunoscute și cercetate, însă, pe lângă aceste fonduri, mai există și cele păstrate în micile parohii din localitățile rurale din România, un astfel de caz fiind cel întâlnit în comuna Vătava din județul Mureș.

Împreună, cele trei parohii ortodoxe din satele Vătava, Râpa de Jos și Dumbrava, dețin un număr de 26 de cărți vechi tipărite și un manuscris. Și în cazul acestor cărți vechi însemnările nu lipsesc, ele existând chiar într-un număr relativ mare, aproape în fiecare carte, și ne vorbesc despre: prețul de achiziție al cărții românești vechi, circulația cărții românești vechi, istoria comunității locale și fenomene meteorologice.

a) Prețul de achiziție al cărții vechi:

Chiar dacă multe articole și lucrări de specialitate au tratat subiectul însemnărilor de pe cărțile vechi românești, destul de puține sunt cele care au aprofundat această problemă a prețului cărții vechi. Cât costa o carte veche? Cine își permitea să cumpere cărțile? Acestea sunt doar două întrebări ale căror răspunsuri pot fi găsite în însemnări. Trebuie luate în seamă, în acest sens, și realitățile economice și mijloacele tehnice de care dispuneau cei care au tipărit cărțile¹.

Pentru a discuta prețul de achiziție al cărții vechi prezente în comuna Vătava ne vom raporta la cea mai veche dintre acestea, *Cartea românească de învățătură* (lași, 1643) pe care s-au cheltuit treizeci de florini în anul 1720, cum aflăm dintr-o însemnare de pe filele acesteia: "...am cumpărat noi această Sfântă Ivanghelie drept treizeci de florinți". O altă însemnare din acest exemplar menționează cartea ca "...fiind a lor moșie", referindu-se la valoarea mare a acestei cărți pentru locuitorii satului Dumbrava². Prima însemnare datează din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, la aproape 80 de ani de la apariția cărții. Concluzia poate fi aceea că moneda, florinul, s-a depreciat în cei 80 de ani de la apariția cărții, s-au aceasta a devenit foarte apreciată și scumpă chiar înainte de a împlini un veac de existență. În susținerea acestei idei din urmă vin și

¹ Dimitrie Poptâmaș, *Philobiblon mureșean*, Târgu-Mureș, 2004, p. 65;

² Elena Mișu, *Cartea veche românească în județul Mureș provenită din centrele tipografice ale vremii*, în *Îndrumător bisericesc, misionar și patristic*, XI, Alba Iulia, 1987, p. 82;

constatările cercetătorilor, care sunt de părere că în momentul apariției, în 1643, și în următorii 10-20 de ani, un exemplar al *Cărții românești de învățătură* costa aproximativ 12-19 florini¹, iar prețurile care depășesc cu mult această sumă sunt accidentale.

În cazul prețului de achiziție al cărții vechi românești prezente în comuna Vătava, în secolul al XVIII-lea, putem face o comparație între două cărți apropiate ca an al tipăririi, dimensiunii, dar și al cumpărării: *Kiriacodromion* (Bălgrad, 1699), cumpărat în anul 1702 și *Antologhion* (Râmnic, 1705), cumpărat în anul 1706. Foarte apropiate nu sunt doar aceste date ci și prețul de cumpărare al celor două cărți, 17 zloți a costat *Kiriacodromionul* și 22 zloți a costat *Antologhionul*. Trebuie avut în vedere și faptul că tipăritura bălgrădeană era "fiica" *Cărții românești de învățătură*, de fapt o reeditare a acesteia, deci o carte importantă. Nu trebuie uitat nici că *Antologhionul*, s-a răspândit sub forma unui colligat, împreună cu un *Octoih* (Râmnic, 1706), un alt element comun al celor două cărți fiind și tipograful căruia i se datorează apariția acestora: Mihai Iștvanovici, care a activat ca și tipograf în ambele centre, la Alba Iulia și la Râmnic. Cele două cărți sunt apropiate ca și volum, iar cei 5 zloți care semnifică diferența dintre cele două prețuri pot să însemne cheltuielile de transport de la Râmnic, unde a fost tipărit *Antologhionul*.

O altă întrebare pe care ne-o putem pune este de unde erau cumpărate cărțile? Răspunsurile pot fi mai multe, fie erau cumpărate de către tinerii din sat care erau plecați la studii, din dorința lor de a înzestra biserica cu cărți sfinte, donații ale enoriașilor în scopul pomenirii familiilor acestora, fie direct de la tipografii, un fapt mai puțin probabil mai ales în cazul tipografiilor din Moldova sau din Muntenia. Aici vor interveni colportorii de cărți, cei care mergeau în diferite localități, ca orice negustor, ca să își vândă marfa, care în cazul de față era cartea. În privința acestei idei din urmă, edificatoare este o însemnare de pe filele unuia din cele trei exemplare ale *Minologhionului* (Blaj, 1781-ex.1): "*În 1782 un cărtari acest Minei și alte cărți de vândut au venit și la sat Dumbravă la mine preot Florea ... și s-au târguit 27 de florinți*". Este relevant faptul că acești colportori erau "aprovizionați" cu cele mai noi cărți tipărite, *Minologhionul* (Blaj, 1781) apăruse cu doar un an înainte. Însemnarea lasă un semn de întrebare în privința celorlalte două exemplare ale *Minologhionului* care sunt prezente în comună. Au fost ele achiziționate de la același colportor? Însemnările de pe aceste exemplare din urmă nu au date precise, însă cel de la Râpa de Jos (ex. nr. 2) are o însemnare datată aproximativ: "*Această sfântă carte este cumpărată ... în zilele pre luminatului Franțisc*", deci dacă acest Francisc este împăratul Francisc I (1792-1835) împărat al Sfântului Imperiu roman de națiune germană și mai apoi împărat al Austriei², atunci cartea a fost cumpărată în intervalul 1792-1835, deci nu există posibilitatea ca acest exemplar să fi fost cumpărat de la același colportor, sau în aceeași perioadă cu exemplarul de la Dumbrava.

În concluzie cărțile cercetate în acest context au fost cumpărate cu prețuri cuprinse între 12 florini, în cazul *Penticostarului* (București, 1768), și 30 florini, cât a costat *Cazania lui Varlaam* (Iași, 1643).

În comunitățile rurale se cheltuiau bani nu doar pentru achiziționarea cărților ci și pentru relegarea acestora, ceea ce dovedește o grijă deosebită după

¹ Dimitrie Poptâmaș, *Prețul de achiziție al "Cărții românești de învățătură" pe baza unor însemnări din secolul al XVII-lea*, în: *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național*, II, București, 1983, p. 366;

² David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1998, p. 368;

o folosire îndelungată a acestor cărți. Nu sunt puține însemnările care menționează astfel de operațiuni. Una dintre ele se află pe *Cazania lui Varlaam*: "...fiind cartea deslegată...au plătit de o au legat...1779". Mai precisă este însemnarea de pe un *Penticostar* (Blaj, 1768): "*Acest sfânt Penticostar s-a legat în anul 1853 prin cheltuiala preaslavnicului creștin Gherman Trifan din Râpa de Sus une o plătit pentru legat 6 florini aramă...13 Mărțișor 1853...*"¹. O însemnare interesantă din acest punct de vedere, al relegării cărților, este cea de pe un *Minologhion* (Blaj, 1781-ex. nr. 3): "*Acest mineiu s- au legat din nou în anul Domnului 1882 din colecta benevole...*", deci din banii adunați de locuitorii satului.

Această cercetare asupra prețului de achiziție al cărții românești vechi existente în comuna Vătava ne permite câteva concluzii în privința prețului cărții vechi în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea și o serie de răspunsuri la întrebările propuse: o carte era destul de scumpă și în perioada respectivă, cei care și le permiteau fiind în general oamenii mai înstăriți, majoritatea celorlalte cărți fiind cumpărate din colecta organizată printre locuitorii satului, ceea ce poate explica și grija oamenilor față de aceste cărți care s-au păstrat până în zilele noastre și, deasemenea, eforturile financiare depuse pentru refacerea legăturii la unele cărți.

b) Circulația cărții vechi românești:

Din cauza lipsei unei evidențe primare a inventarelor de carte și nu numai, pentru perioada secolelor XVII-XVIII, și circulația cărții vechi poate fi reconstituită de cele mai multe ori prin intermediul însemnărilor.

În cercetarea efectuată în scopul realizării studiului de caz cu privire la cartea veche românească prezentă în comuna Vătava am întâlnit un număr de 26 de tipărituri prezente în cele trei sate ale comunei, alte două cărți vechi care au fost mutate în Fondul de obiecte de patrimoniu al Arhiepiscopiei Ortodoxe Române de Alba Iulia², însă care nu se regăsesc în acest fond (!) și un *Triod* (București, 1726)³ care a ajuns, între timp, într-o altă comună din județul Mureș.

Cartea monument al tiparului vechi din spațiul românesc, *Carte românească de învățătură* (Iași, 1643), este prezentă în satul Dumbrava din anul 1720, neavând alte însemnări din care să rezulte că aceasta a cunoscut o circulație și în alte localități⁴. Același lucru îl putem afirma și despre *Kiriadodromion* (Bălgrad, 1699), carte care a fost cumpărată în anul 1702: "*Anii Domnului 1702 m[e]sin[ti] dec[embrie] 14 dni...*" de către Pătru Silvuț, adică la aproape trei ani de la tipărirea acesteia, care a avut loc la Alba Iulia între 1 martie-20 decembrie 1699⁵, deci este foarte puțin probabil ca acest exemplar să fi circulat și în alte localități.

Un caz mai special din punctul de vedere al circulației îl reprezintă *Triodul* (București, 1726), cumpărat de către diacul Ioan Moldovan din Râpa de Jos în 30 martie 1838 și dăruit popii Grigore Sandu din Răstolița⁶. Este posibil ca această carte să fi poposit la Râpa de Jos imediat după tipărire și să fi rămas acolo până în 1838, când a fost cumpărată spre a fi dăruită preotului din Răstolița.

¹ Râpa de Sus, numele localității din însemnare, a devenit, în secolul XX, Vătava;

² Procesul verbal nr. 4112/15 mai 1979;

³ Exemplarul aparține parohiei ortodoxe din satul Răstolița (județul Mureș);

⁴ Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983, p. 272;

⁵ Doina Dregheciu, Eva Mârza, *Cărți tipărite sub patronajul Mitropoliei Bălgradului (sec. XVI-XVII), în Îndrumător bisericesc, misionar și patristic*, XI, Alba Iulia, 1987, p. 61;

⁶ Ioana Cristache-Panait, *Circulația cărții vechi bucureștene în Transilvania*, București, 1998, p. 27;

Dintr-o însemnare păstrată pe un *Molitvenic* (Blaj, 1757) aflăm numele altor cărți care se păstrau la Dumbrava: "*Acesta au rămas de răposatul ermonah Silvăstru...și au rămas de sfinția sa patru cărți și o anume: Molitvenicul acesta, Psaltire, Catavasierul și una Liturghie la mănăstirea Dumbrăvii. 1760 (?)*". Însemnarea a fost datată, dar trecerea timpului și-a spus cuvântul în acest caz, anul 1760 fiind doar o ipoteză. Dintre cărțile menționate în însemnare se mai găsește azi doar *Molitvenicul* (Blaj, 1757), celelalte cărți nemaiaflându-se în localitate și nici măcar la celelalte parohii din comună. Putem să încercăm să lansăm unele ipoteze referitoare la cărțile menționate, prima fiind aceea că unele s-au păstrat, existând la Dumbrava un *Catavasier* (Blaj, 1824), iar, în satul vecin, la Râpa de Jos se mai păstrează o *Liturghie* (Sibiu, 1798), însă datorită faptului că partea din însemnare care conținea anul este ștearsă nu putem confirma cu siguranță că aceste două cărți sunt cele menționate în însemnare. Cert este că această însemnare poate fi considerată atât evidență de cărți aflate în posesie cât și un fel de testament sau donație, ambele sensuri rar întâlnite în cultura românească a acelor vremuri.

Bunele relații dintre românii transilvăneni și cei din afara arcului carpatic sunt evidențiate și prin prezența numărului mare al cărților tipărite la sudul Carpaților sau în estul acestora. Din acest punct de vedere, al zonelor geografice în care au fost tipărite cărțile, numărul cărților vechi românești, prezente în comuna Vătava și tipărite în Transilvania este cel mai mare, s-au păstrat 17 cărți (1-Bălgrad, 2-Sibiu, 14-Blaj), număr urmat de cel al cărților tipărite la sud de Carpați, în Muntenia, fiind păstrate 7 cărți tipărite acolo (1-Târgoviște, 2-Râmnic, 4-București), și în cele din urmă sunt cele două cărți tipărite în Moldova (1-Iași, 1-Buzău).

Comparând numărul exemplarelor de carte veche românească aflate în acest moment în comuna Vătava, cu cele din alte comune din județul Mureș¹, putem afirma cu încredere că aceste cărți reprezintă, în adevăratul sens al cuvântului, o colecție de carte românească veche prețioasă atât prin numărul relativ ridicat, prin informația pe care o poartă cărțile pe paginile lor dar și prin faptul că ele au ajuns în secolele trecute din toate tipografiile importante ce au funcționat în secolele XVII-XVIII în spațiul românesc.

c) Istoria comunității locale:

Încă din cele mai vechi timpuri viața în mediul rural românesc era concentrată în jurul bisericii și a preotului, acesta din urmă fiind persoana la care oamenii apelau de câte ori aveau nevoie de ajutor. Pe lângă învățător, preotul, care uneori se confundau ca și persoană, era singurul membru al comunității care știa să scrie și să citească. Având în grijă și spre folosire cărțile necesare săvârșirii serviciului religios, era normal ca preotul să facă anumite adnotări legate de viața socială, culturală și economică a comunității din care el însuși făcea parte.

Astfel, urmărind însemnările de pe cărțile vechi, putem reconstitui o parte a vieții comunității, aici cu referire directă la comuna Vătava. Se va observa că o mare parte a acestor însemnări se referă la viața religioasă, ele atestând nu doar comunitatea religioasă și biserica ce aparținea acesteia ci și existența unor mănăstiri.

¹ Elena Miha, *Carte veche românească pe valea Beicii (județul Mureș)*, în *Marisia*, XXIII- XXIV, Târgu-Mureș, 1994, p. 365;

Pentru mănăstirea ce a existat la Râpa de Jos informațiile sunt puține¹. Informații cu privire la această mănăstire sunt într-un zăpis din 14 decembrie 1737 întocmit de Popa Mihail din Sângeorgiul de Mureș², iar mai recent în lucrările lui Ștefan Meteș care ne spune că această mănăstire a scăpat de răzburarea lui Bucow³ și în cea a lui Nicolae Albu, care presupune că această mănăstire era una dintre acelea pe lângă care, în secolul al XVIII-lea, funcționa o școală⁴.

Întorcându-ne la cartea veche și la însemnările de pe filele acesteia vom observa că pentru mănăstirea de la Dumbrava acestea nu lipsesc, cea mai importantă fiind cea de pe un *Penticostar* (București, 1768), însemnarea referindu-se la donația acestei cărți spre a fi de folos mănăstirii: "...să fie pomenire în veci...până a trăi mănăstirea...mărturie ermonah Ilarion de la mănăstirea Dumbrăvii...1782". Putem fi siguri deci de existența acestei mănăstiri la sfârșitul secolului al XVIII-lea⁵ chiar și în secolul al XIX-lea. Alte două însemnări păstrate pe cărțile românești vechi vorbesc despre călugării de la această mănăstire: "...ieromonahului Silvăstru care l-au ucis tâlharii...", însemnare întâlnită pe filele unui *Molitvenic* (Blaj, 1757), și o alta de pe filele unui alt *Molitvenic* (Blaj, 1784): "Acesta molitfelnic iaste a obștii starețului Paisie". Acestea ne pot face să credem într-o eventuală bogăție a mănăstirii și a călugărilor, dată fiind mențiunea despre uciderea unuia dintre ei.

Legat tot de viața religioasă a locuitorilor acestei comune și de o importanță majoră este și numărul de credincioși și apartenența acestora la un cult sau altul. O astfel de însemnare găsim pe filele *Minologhionului* (Blaj, 1781) păstrat la Râpa de Jos, aici preotul din vremea respectivă, în anul 1897, își declară credința ortodoxă: "...eu Vasile Mateiu- parochul ortodox local", însă acesta merge mai departe și menționează, în 1900, și cele "208 familii cu 920 de suflete, credincioșii bisericii noastre". Însemnarea lasă unele semne de întrebare, cei 920 de credincioși ortodocși reprezentau toată populația satului sau mai existau și alți locuitori de altă religie? Însemnarea este datată cu anul 1900, însă alte surse cum este *Șemantismul din 1900* menționează cei 153 de credincioși greco-catolici, care aveau și o biserică de lemn⁶. Este posibilă trecerea credincioșilor uniți la ritul ortodox sau pur și simplu ignorarea acestora. Însemnarea mai conține și câteva date despre biserica ortodoxă din localitate, în special despre lucrările de reparație care s-au efectuat la aceasta la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Nu toate însemnările se referă la viața religioasă a oamenilor, pe filele unui *Strastnic* (Blaj, 1753) se găsește o însemnare despre primul război mondial: "...în anul 1914 și 1915 au fostu război mare", relatarea oferindu-ne și date despre participarea sătenilor la acest război: "...și s-au dus dieci toți la catane și n-au fostu dieci la biserică".

Alte informații importante despre istoria acestor locuri pot fi aflate din autografele aflate pe cărțile vechi, dintre acestea atrag atenția două, unul care

¹ *Idem*, *Mănăstirea Hodac*, în *Reghinul cultural*, IV, Reghin, 1999, p. 47;

² Florin Franc, *Istoricul vieții religioase din Râpa de Jos*, Târgu-Mureș, 2004, p. 6;

³ Ștefan Meteș, *Mănăstiri românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 135;

⁴ Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc până la 1800*, Blaj, 1944, p. 139;

⁵ Elena Mihu, *Preoți mureșeni, slujitori ai bisericii, cărții și neamului- însemnări de carte veche românească*, în *Reghinul cultural*, III, Reghin, 1994, p. 46;

⁶ *Șemantismul veneratului cler al arhiepiscopiei metropolitane greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș pre anul 1900. De la sânta unire 200*, Blaj, 1900, p. 499;

apare pe *Cazania lui Varlaam* (Iași, 1643): "*Pavel Logofăt Dumbrăveanu*" și unul care apare pe un *Catavasier* (Blaj, 1824): "*Petru Boțianu*". Dacă Petru Boțianu este un personaj mai cunoscut și mai apropiat zilelor noastre datorită memoriilor sale care au fost publicate de către urmașii săi, nu același lucru îl putem spune despre Pavel Dumbrăveanu, despre care se știu puține lucruri, cunoscute sunt doar o parte a icoanelor realizate de el și câteva picturi din interioare de biserici, care se mai păstrează în bisericile de pe valea superioară a Mureșului, dar și pe cursul mijlociu al râului¹.

Acestea sunt doar câteva momente din viața localnicilor din satele ce formează comuna Vătava, surprinse pe filele câtorva cărți vechi, multe altele rămânând necunoscute din lipsa de informații.

d) Fenomene meteorologice:

Însemnările de pe filele cărților vechi nu se referă doar la circulația cărții vechi, prețul de achiziție al acesteia sau la aspecte din istoria comunităților locale, prezentate anterior, câteva dintre însemnări se referă și la fenomene meteorologice. Acest tip de însemnări sunt destul de numeroase, oamenii notând tot ceea ce li se părea important, pe baza acestor însemnări putând fi stabilite perioadele secetoase sau cele în care recoltele au fost foarte bune, sau tot ce a însemnat fenomene ieșite din obișnuința vieții cotidiane.

Multe dintre aceste însemnări nu sunt date, cel mai bun exemplu fiind cel al însemnărilor de pe *Cazania lui Varlaam* (Iași, 1643): "*În ziua de Crăciun a fost cald totasemenea au fost 12 zile nu au înghețat deloc*" sau "*În ziua de 19 ianuarie au fost cald ca primăvara*".

Dintre însemnările date, majoritatea provin din secolul al XIX-lea și din secolul al XX-lea. "*În ziua de botez 1836 au fost înorat și nu au înghețat deloc*" este o însemnare ce apare pe forzațul *Cazaniei lui Varlaam*, este un fapt mai rar întâlnit ceea ce explică însemnarea respectivă. Temperaturile ridicate pentru perioada de început a anului sunt mai rare. Pe coperta 1 a unui *Triod* (Blaj, 1813) se găsește următoarea însemnare: "*În anu lu 1865, 15 ianuarie stilu nou et 3 ianuarie stiluvechiu adecă duminica sara cu ½ oră s-au arătat curcubeulu ca în mijloculu verii, fiindu până atunci erna bona și fără frigu mare însă din ora acea totu au ploatu mereu până pe 3 februarie stilu nou, atunci s-au oprit*". Însemnarea reprodușă scoate din nou în evidență temperaturi ridicate la început de an și un fenomen mai obișnuit pentru lunile de vară, curcubeul. În această însemnare deosebit de importantă este și utilizarea ambelor calendare, atât cel iulian cât și cel gregorian.

Și însemnările scrise în secolul al XX-lea se referă tot la acest tip de evenimente, pe un *Penticostar* (București, 1768) se află această însemnare: "*În duminica șapte după paști în anul 1922 au plouat foarte frumos căci n-au fost plouat de cinci săptămâni deloc*". Altă însemnare din *Cazania lui Varlaam* ne spune că: "*În ziua de sfântul Petru 1942 au fost cucuruzu la câmp numai de o palmă*". Perioadele la care se referă cele două însemnări, din punct de vedere calendaristic, sunt apropiate și se referă aproximativ la același lucru, la perioade secetoase care sunt foarte temute în lumea satelor românești.

Cartea românească veche este cu precădere religioasă, în mare parte destinată cultului, dar au existat și cărți care aveau menirea de a pregăti viitori

¹ Ioana Cristache-Panait, *Biserici de lemn monumente istorice din Episcopia Alba Iuliei. Mărturii de continuitate și creație românească*, Alba Iulia, 1986, p.240;

preoți. Citirea acestor cărți putea fi asociată cu rugăciunea sau putea fi chiar pretextul rugăciunii¹. Actele de donație, prezente în cărțile vechi sub forma însemnărilor, ca și exprimare a sentimentului religios al credinciosului prezintă mai multe conotații: gest de grațitudine față de divinitate, contribuție voluntară a enoriașilor sau privirea cărții religioase, prin lectură, ca normă a vieții creștine². De aici și importanța cărții românești vechi și, implicit, a însemnărilor care aceasta le poartă, de cele mai multe ori, pe filele ei.

¹ Doru Radosav, *Sentimentul religios la români*, Cluj-Napoca, 1997, p. 75;

² *Ibidem*, p. 69;

ἡ ἀλήθεια τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς γῆς πᾶσι τοῖς ἁγίοις.

ὅσα γὰρ πᾶσι τοῖς ἁγίοις πᾶσι τοῖς ἁγίοις. ἡ. γ. ζ. ε. λ. ο.

καὶ τῆς ἀποκαλύψεως καὶ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ

πνεύματος τοῦ ἁγίου καὶ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ

ἀποκαλύψεως τοῦ ἁγίου καὶ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ

ἀποκαλύψεως τοῦ ἁγίου καὶ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ

UN PATRIMONIU MAI PUȚIN VALORIFICAT: REPREZENTĂRI PICTURALE ALE CULTULUI ROMANO- CATOLIC ÎN JUDEȚUL HUNEDOARA - MĂNĂSTIREA FRANCISCANĂ DIN DEVA

CRISTINA PLOSCĂ

The Franciscan Monastery of Deva (Abstract)

The Franciscan Monastery "Sfânta Fecioară", was built in XVIII-th century, by the Bulgarian emigrants.

The main sanctuary and the those two laterally belong the Rococo style. The religious scenes are realized in XIX-th century.

Secolele XVII-XVIII reprezintă o perioadă agitată în istoria relațiilor internaționale ale centrului, estului și sud-estului european. De la Marea Baltică la Marea Neagră și la Dunărea de Jos, Europa a fost traversată de războaie care au marcat destinul popoarelor din zonă.

Astfel înfrângerea turcilor sub zidurile Vienei, în 1683, de către coaliția austro-polonă, a deschis Austriei calea cuceririlor în estul Europei. Austria și-a concentrat forțele pentru ocuparea de noi teritorii în sud-estul european. Cele trei Țări Românești au fost vizate, dar prima și cea mai sigură era Transilvania, care nu făcea parte din Imperiul Otoman, fiind principat autonom. Sub pretextul că Transilvania fusese supusă coroanei maghiare, s-a urmărit extinderea autorității împăratului asupra țării. Acțiunile diplomatice conduse de iezuitul Antide Dunod (urmărea ca, alături de Transilvania, să fie atrase sub protecția împăratului Moldova și Țara Românească) au eșuat, deși îl determinase pe cancelarul lui Mihail Apafi să semneze la Cârțișoara, în 1685, o convenție secretă prin care, în schimbul recompenselor, a acceptat să acorde sprijin proiectelor imperiale. În 1686 armata austriacă a trecut hotarele principatului și pretextând protecția țării împotriva unor atacuri turcești sau tătarăști, trupele generalului Scherffenberg au cucerit Clujul și Dejul continuându-și drumul în direcția Sibiului. La 28 iunie 1686, are loc semnarea tratatului hallerian prin care, în schimbul recunoașterii lui Mihail Apafi ca principe și a fiului său ca moștenitor, Transilvania trece sub protecția împăratului, iar la Cluj și Deva, pentru garantarea înțelegerii, urmau să fie instalate garnizoane habsburgice. Imperialii repurtează victoriile de la Buda (2 septembrie 1686) și Mohács (12 august 1687). Trupele conduse de Carol de Lorena s-au îndreptat înspre Transilvania, au intrat în Cluj și au impus tratatul de la Blaj (27 octombrie 1687). Acesta prevedea încartiruirea și întreținerea trupelor în 12 orașe și cetăți. La Sibiu, la 9 mai 1688, generalul Caraffa smulge delegației stărilor declarația prin care Transilvania renunță "de bunăvoie" la suzeranitatea turcească și acceptă protecția împăratului în mod "sincer și cu bunăcredință", trecând imediat la ocuparea celor 12 cetăți și orașe prevăzute de tratatul de Blaj. Diploma leopoldină din 16 octombrie 1690, semnată de împărat, la 31 decembrie 1681, ce va reprezenta, "constituția" Transilvaniei până la mijlocul secolului al

XIX-lea și pacea austro-turcă de la Karlowitz, din 26 ianuarie 1699, consființesc instaurare stăpânirii habsburgice asupra principatului¹.

Curtea de la Viena a înțeles că o cucerire devine mai trainică dacă spiritele catolice își oferă forța morală în opera de consolidare a stăpânirii împărătești în această nouă zonă de interese, dând aparența unei consacrări de origine mai înaltă decât cucerirea militară, anume de sorginte divină. Printr-o misiune de convertire cu ajutorul privilegiilor, imperialii au căutat prozeliți.

În acest context putem include imigrarea comunităților de bulgari în Transilvania la începutul secolului al XVIII-lea. La Deva, aceștia au fost colonizați în primăvara anului 1712, împreună cu călugării lor franciscani, fiind sprijiniți de generalul Stephan Steinwille. În 1714, au obținut drept de ridicare a actualei mănăstiri, care a fost finalizată la 1731. S-a lucrat în paralel și la înălțarea claustrului (1721-1735), pe două nivele, la răsărit de biserică. În apropiere, ar fi fost amenajată o școală. Sacristia, cu oratoriul au fost finalizate în 1763, ansamblul este considerat a fi gata în timpul superiorului Bonaventura Lenici(1762-1766). Datorită inundațiilor și infiltrațiilor de apă în fundații și zidărie, a fost reparată radical. Un donator important a fost și Ioan Haller, guvernator al Transilvaniei, cel care a refăcut și Magna Curia². Reparațiile s-au executat între 1984-1987, iar în 1991 s-a revenit la vechiul clastru. Hramul adoptat este acela al Sf. Fecioare, atestat și de prezența într-o nișă amenajată în peretele estic al statuii Madonei cu pruncul, în volume continui, apropiată de tipurile figurative "populare".

Biserica este un edificiu uninavat, cu sanctuar decroșat, încheiat într-o absidă pentagonală și cu turn clopotniță pe cinci nivele așezat pe fațada principală. Altarul este boltit cu o semicalotă cu cinci penetrații, iar nava are o boltă semicilindrică cu penetrații care se sprijină pe câte trei perechi de pilaștrii. Ornamentele sculptate în piatră și lemn sunt de factură barocă și rococo (altarul principal, Immaculata Conceptio, statuile Apostolilor Petru și Pavel și amvonul)³.

Altarul principal, aparține rococo-ului transilvănean cu o arhitectură complexă, dar statuile policrome au fost elaborate potrivit modelelor baroce. Mobilierul se compune dintr-o amplă mensă, de pe care se înalță tabernacolul, cu partea superioară încoronată de un fronton curbat și canaturile articulate în flancuri de console agrementate de motivul "grătarului metalic", iar partea centrală înzestrată cu o deschidere decorată cu roccaille-uri și motivul scoicii alexandrine. Figura Imaculatei esete îngenunchiată pe un "soclu" compus din nori schematici decorativi, decorați cu capete de heruvimi și susținut de un înger. Alături de grupul sculptural al Sf. Treimi apar și statuile Apostolilor Petru și Pavel, animate de ferveare religioasă⁴.

Structura amvonului de factură rococo este alipită de peretele navei bisericii. Piciorul amvonului este decorat cu altoreliefuri. Panourile decorative integrate amvonului reprezintă scene biblice de culoare roșu-cărmiziu, profilate pe fond alb, punctate din loc în loc de argintiu și auriu. Panourile sunt mărginite de chenare aurii, în colțuri având stucaturi cu motiv vegetal, integrate într-un chenar mai amplu decorat cu volute și vrejuri. Pe panouri sunt reprezentate următoarele scene: "Nașterea lui Iisus" și "Învierea lui Iisus". În interior, un alt panou decorativ, pe care este prezentat "Botezul Domnului". Pe cupola

¹ Ștefan Pascu, *Din istoria Transilvaniei*, I, București, 1960, p.145, 152-154.

² *Dicționarul Mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana, și Maramureș*, p.128

³ *Ibidem*, p. 129

⁴ Nicolae Sabău, *Metamorfoze ale barocului transilvan*, vol. I, Cluj-Napoca, 2002, p.168-169

baldachinului apare simbolul Sfintei Treimi: ochiul circumscris noruli înconjurat de raze de soare. Cromatic se încadrează celorlalte părți componente, argintiu și auriu.

Altarele laterale, care fac obiectul expunerii, construite din lemn, sunt ornamentate bogat în partea superioară cu elemente din recuzita rococo-ului cu rocaille-uri aurii, putți și vrejuri cu chenare aurii ce încadrează scena religioasă din interior, volute realizate cu fantezie și cu jocul de culori auriu-argintiu, păstrează unele elemente de decor din altarul principal.

Scena religioasă a altarului din stânga, integrată într-un chenar auriu, avându-l protagonist pe Sfântul Francisc de Assisi, este o compoziție ce îndeamnă la evlavie. Compoziția se desfășoară pe verticală conținând două registre: astfel, în registrul terestru Sfântul Francisc se regăsește într-o poziție contemplativă și meditativă alături de un înger, iar în cel celest-Sfânta Treime plutește deasupra unor nori albi pufoși alături aflându-se atributul Sfântului Francisc, Crucea. Lumina aurie învăluie delicat personajele iar decorul este completat de trandafirii răspândiți alături de Sfântul Francisc. În dreapta jos există semnătura autorului F.Viaht dar și data respectiv 1888.

Cealaltă scenă situată în altarul din dreapta este la fel o compoziție desfășurată pe verticală și îl prezintă pe Sfântul Anton de Padova rugându-se Pruncului Sfânt. În reprezentările post-Tridentine, de obicei, Sfântul Anton apare alături de buchetul de crini și Pruncul Iisus așezat pe carte. În scena prezentă, remarcabilul reprezentant al franciscanismului este integrat în registrul terestru, cu Sfânta Scriptură, alături de el apare un înger ce îi întinde buchetul de crini. Registrul celest îl are în centrul atenției pe pruncul Iisus într-un drapaj roșu-cardinal priveghiat de îngeri. Lumina cerească filtrată este fixată pe el. Sfântul Anton este surprins într-o atitudine contemplativă de adorație. Lucrarea nu este semnată dar maniera de lucru ne arată același autor.

Altarele aparținând stilului rococo, prezintă o combinație interesantă între medalionul pictat și stucatură și personal consider că de la început acestea au avut un medalion pictat, iar cel actual poate fi o repictare aceluia inițial.

Deși mănăstirea Franciscană "Sfânta Fecioară" a avut un rol preponderent educațional, existând de la început o școală, comunitatea căreia îi aparținea, fiind redusă numeric, în peisajul de vean se constituie într-un monument reprezentativ al sec.al XVIII-lea.

Mănăstirea Franciscană "Sf. Fecioară"

Nișă cu statuia Sf. Fecioare

Relief fitomorf

Scenă religioasă – tavanul navei

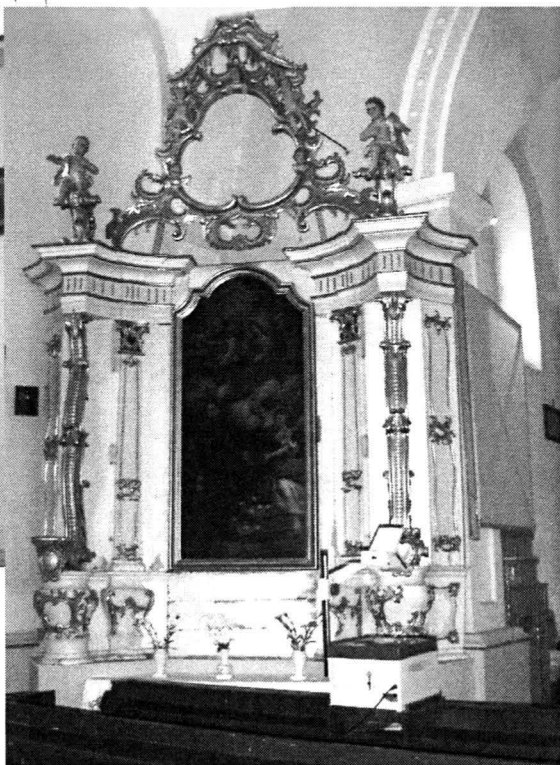
Altar lateral detaliu

Detaliu altarul principal – Sf. Treime

Altar lateral dreapta ansamblu

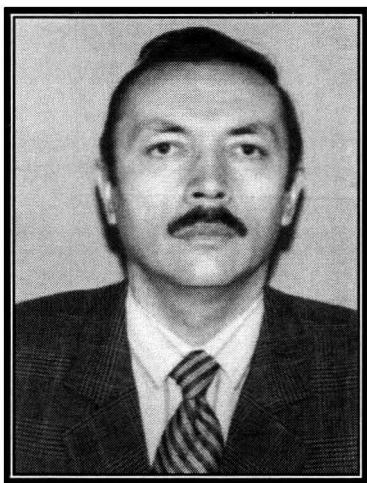
Altar lateral stânga ansamblu

Amvon

Altarul principal Immaculata Conceptio

Mihail Petică s-a născut în Târgu-Mureș, la 19 martie 1948. A urmat școala primară, gimnazială și cursurile liceale la Liceul "Al. Papiu Ilarian". În perioada 1969-1973, îl regăsim student al Facultății de Filologie-Istorie, din cadrul Institutului Pedagogic din Târgu-Mureș, iar apoi student al Facultății de Istorie-Filosofie, din cadrul Universității Babeș-Bolyai până în anul 1978.

Din 1969 a fost angajat ca desenator tehnic la I.P.J. Mureș până în 1975, când a fost transferat ca restaurator arheologie la Muzeul Județean Mureș. Odată cu susținerea licenței, a ocupat postul de muzeograf arheologie la Secția de Istorie a muzeului.

În cadrul muzeului a desfășurat o susținută activitate în vederea identificării și valorificării patrimoniului arheologic al județului Mureș, prin săpături sistematice, sondaje și periegeze. Astfel, a efectuat cercetări arheologice la: Șincai – "Cetatea Păgânilor" (5 campanii sub conducerea dr. V. Lazăr, între anii 1975-1978), Voivodeni (1977-1980), Sighișoara – Dealul Viilor (în colectiv cu dr. R. Harhoiu de la Institutul de arheologie din București și dr. Gh. Baltag de la Muzeul de Istorie Sighișoara, între anii 1981-1988), Cuci (1978), zona de piemont a Munților Călimani și Gurghiului (1979, în colaborare cu dr. I. Ferenczi, de la Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca, Ibănești, Zau de Câmpie, Deda-Bistra, Ideciu de Jos, Măgherani, Câmpu Cetății, Teleac și Aiud (1982, în colaborare cu D. Ursuțiu de la MNIT-Cluj-Napoca), Sânpaul (1987), Sighișoara - Dealul Turcului (1995), Gornești (1992-1994, 1966 în colaborare cu A. Zrinyi), Brâncovenești (1997, în colaborare cu A. Zrinyi), Târgu-Mureș-Cetate (1999, 2001, 2002, săpături coordonate de dr. A. A. Rusu).

Rezultatele cercetărilor efectuate pe teren au fost subiectul unor studii prezentate la 73 de sesiuni naționale și internaționale, dintre care amintim câteva mai recente:

Sesiunea Institutului de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca, 25 – 27 mai 1989, "Spațiul mureșean în secolele IV – V".

Sesiunea națională a MNIT Cluj-Napoca, 2-3 decembrie 1993, "Aspecte din istoria prefeudală a jud. Mureș".

Sesiunea națională a Muzeului Județean Mureș, 9 decembrie 1993, "Cronologie și stratigrafie la Gornești"

Sesiunea națională a Muzeului civilizației dacice și romane, Deva, 8-10 octombrie 1997, "Obiecte de os din colecțiile Muzeului Județean Mureș"

Al XVII-lea Congres Internațional al Frontierelor Romane, Zalău, 30.08-10.09.1997, "L'habitat romaine sur la frontiere de l'est de la Dacie".

Sesiunea anuală a Muzeului Unirii din Alba Iulia, 25 octombrie 1997, „Aspecte privind habitatul pe limes-ul estic al Daciei romane”.

Simpozionul omagial „Centenar C. Daicoviciu”, 26-27 iunie 1998, „Cercetări arheologice pe limes-ul estic al Daciei romane. Săpăturile din anul 1997 de la Brâncovenești”

Sesiunea omagială cu prilejul împlinirii a 80 de ani de la înfăptuirea Unirii, Alba-Iulia, 26-28 noiembrie 1998, „Aspecte privind raportul dintre așezările specializate și castre pe limes-ul de est al Daciei romane”.

Sesiunea națională a Muzeului Județean Mureș, 4-6 decembrie 1998, „Materiale arheologice descoperite la Gornești”.

Simpozionul național „Traian și destinul Daciei”, Alba Iulia, 26-28.01.1999, „O închizătoare de balteus din colecțiile MJM”.

Simpozionul comemorativ cu prilejul atestării a 1880 de ani de la începutul vieții urbane în orașul Napoca, Cluj-Napoca, 23 aprilie 1999, „Salinele din N-E Daciei romane”.

Simpozionul internațional „Armată și urbanizare”, Alba Iulia, 8-10 octombrie 1999, „La situation d'habitat sur le limes oriental de la Dacie romaine et le rôle de l'armée”.

Sesiunea Catedrei de istorie antică a Universității Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 16-17 decembrie 2001, „Piese paleocreștine de la Cristești și Brâncovenești”.

A participat la realizarea unor expoziții de referință pentru muzeu: Expoziția permanentă de arheologie deschisă în 1979 în Palatul Culturii și la reorganizarea Expoziției permanente de arheologie ca a fost definitivată în 1996.

De la 1 iunie 1994 a ocupat funcția de director adjunct al Muzeului Județean Mureș, calitate în care a susținut proiectele de cercetare elaborate de specialiștii muzeului și organizarea expozițiilor și a depozitelor.

Din anul 1996 a fost doctorand al Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere, Istorie și Jurnalistică, reușind să-și finalizeze teza cu titlul „Habitatul roman pe limes-ul de nord-est al Daciei”.

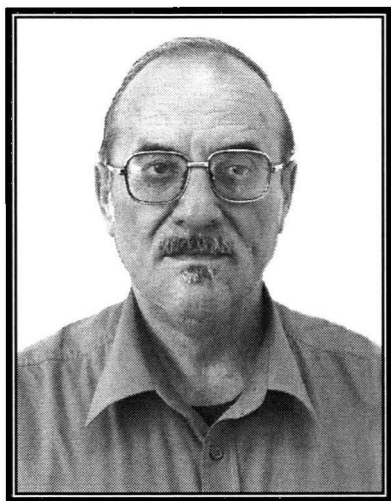
Această impresionantă activitate, care s-a derulat pe aproape 3 decenii, a fost întreruptă de o boală crudă și necruțătoare care i-a curmat viața în ziua de 27 noiembrie 2004. Întreaga activitate științifică, muzeistică și managerială l-au recomandat pe Mihail Petică ca pe un cercetător deosebit de valoros și un bun organizator Proiectele pe care le avea în curs de pregătire, inclusiv teza de doctorat ar fi adus scrisului istoric importante contribuții.

SIT TIBI TERRA LEVIS!

Nicoleta Man

1. *Noi descoperiri la Târgu-Mureș – Combinat*, în *Marisia*, VI, 1976, p. 697-701.
2. *O nouă așezare Coțofeni la Agrișteu*, în *Marisia*, VI, 1976, p. 695-697.
3. *Colecția „Mihail M. Câmpian”*, în *Marisia*, VII, 1977, p. 449-455.
4. *Populația românească în Transilvania în secolele VII-VIII (cimitirul nr. 2 de la Bratei) de E. Zaharia, București, 1977 (recenzie)*, în *Marisia*, VIII, 1978, p. 771-773.
5. *Elemente de continuitate pe valea Mureșului superior. Sondajul arheologic de la Voivodeni*, în *Marisia*, VIII, 1978, p. 81-89.
6. *Noi descoperiri monetare romane*, în *Marisia*, VIII, 1978, p. 757-761.
7. *Teritoriul est-carpatic în veacurile VI-XI*, Dan Gheorghe Teodor, Iași, 1978 (recenzie), în *Marisia*, IX, 1979, p. 653-655.
8. *Săpăturile arheologice de la Voivodeni*, în *Marisia*, IX, 1979, p. 127-133.
9. *Voivodeni, jud. Mureș, o așezare care atestă continuitatea poporului român*, în *Îndrumătorul pastoral*, III, 1979, p. 114-115.
10. *Vestigii geto-dacice în așezarea de la Voivodeni, jud. Mureș*, în *Îndrumătorul pastoral*, IV, 1980, 106-108.
11. *Spațiul mureșean în epoca dacică*, în *Vatra*, 7, 1980, Târgu-Mureș.
12. *Descoperiri romane inedite în județul Mureș*, în *ActaMP*, IV, 1980, p. 247-248.
13. *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI e. n.*, Dan Gheorghe Teodor, Iași, 1981 (recenzie), în *Marisia*, X, 1980, p. 743-747.
14. *Descoperiri Wietenberg la Voivodeni, jud. Mureș*, în *ActaMP*, V, 1981, p. 131-135.
15. *I. I. Russu, Etnogeneza românilor* (recenzie), în *Marisia*, XI-XII, 1981-1982, p. 685-686.
16. *Ceramica din secolele IV-V e. n. din așezarea de la Sighișoara*, în *Marisia*, XI-XII, 1981-1982, p. 51-59 (colaborare Gh. Baltag, R. Harhoiu).
17. *Cercetări de topografie arheologică în județul Mureș, I*, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 557-584 (colaborare Ferenczi I.).
18. *Drumul roman de la Aiud-Căprioara*, în *Apulum*, XXI, 1983, p. 157-160 (colaborare D. Ursuțiu).
19. *Cercetări de topografie arheologică în județul Mureș, II*, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 113-129 (colaborare Ferenczi I.).
20. *Aspecte privind ridicarea topografică a așezării prefeudale de la Sighișoara – Dealul Viilor*, în *Marisia*, XIII-XIV, 1984, p. 433-438.
21. *Un nou depozit de bronzuri de la Sângeorgiu de Mureș (jud. Mureș)*, în *Marisia*, XV-XXII, 1985-1992, p. 33-36.
22. *Un nou depozit de bronzuri de la Sângeorgiu de Mureș*, în *Symposia Thracologica*, Miercurea Ciuc, V, p. 115.
23. *Semnificațiile istorice ale etnotoponimelor locale*, în *Marisia*, XV-XXII, 1985-1992, p. 483-487.
24. *Contribuții la cunoașterea sectoarelor de limes Brâncovenești-Călugăreni și Călugăreni-Sărățeni*, în *Apulum*, XXXI, 1994, p. 139-166 (colaborare Ferenczi I.)

25. *Materiale celtice aflate în colecțiile Muzeului Județean Mureș, în Marisia, XXIII-XXIV, 1994, p. 31-37.*
26. *Cercetările de sondaj efectuate în localitățile Deda-Bistra, Idecu de Jos, Câmpu-Cetății și Măgherani, în Marisia, XXIII-XXIV, 1994, p. 599-503 (colaborare A. Zrinyi).*
27. *Limes-ul Daciei, contribuții la cunoașterea sectoarelor Brâncovenești-Călugăreni și Călugăreni-Sărățeni (jud. Mureș), II, în Apulum, XXXII, 1995, p. 121-143 (colaborare Ferenczi I.).*
28. *Raport preliminar privind săpăturile arheologice de la Gornești (jud. Mureș) – campaniile 1992, 1993 și 1994, în Marisia, XXV, 1996, p. 35-39.*
29. *Rarități numismatice în colecțiile Muzeului Județean Mureș, în Marisia, XXV, 1996, p. 41-44 (colaborare R. Ardevan)*
30. *Un nou repertoriu arheologic: V. Lazăr, Repertoriul arheologic al județului Mureș (recenzie), în EphemNap, VIII, 1998, p. 305-309 (colaborare A. Zrinyi).*
31. *O închizătoare de balteus din colecțiile Muzeului Județean Mureș, în Apulum, XXXVI, 1999, p. 257-261.*
32. *Salinele din nord-estul Daciei romane, în vol. Napoca, 1880 de ani de la începuturile vieții urbane, Cluj-Napoca, 1999, p. 205-214.*
33. *Investigations sur le Limes de la Dacie romaine – éléments d'habitat, în vol. Roman Frontier Studies, XVII, 1997, Zalău, 1999, p. 473-477.*
34. *Materiale arheologice descoperite la Gornești (jud. Mureș) – campaniile 1992-1994, 1996, în Marisia, XXVI, 2000, p. 331-375 (colaborare A. Zrinyi).*
35. *Obiecte de os în colecțiile Muzeului Județean Mureș, în Marisia, XXVI, 2000, p. 123-137 (colaborare A. Zrinyi).*
36. *Materiale preistorice de la Târgu-Mureș – Cetate (I), în Marisia, XXVI, 2000 p. 9-25 (colaborare Molnar Zsolt).*
37. *Cercetări arheologice pe limes-ul estic al Daciei romane. Săpăturile din anul 1997 de la Brâncovenești, în Marisia, XXVI, 2000, p. 327-331 (colaborare A. Zrinyi)*
38. *Materiale preistorice de la Târgu-Mureș – Cetate, III, în Revista Bistriței, XIV, 2000, p. 337-354 (colaborare Molnar Zsolt).*
39. *Așezarea preistorică de la Târgu-Mureș – Cetate, II, în Revista Bistriței, XV, 2001, p. 7-21 (colaborare Molnar Zsolt).*
40. *Materiale preistorice de la Târgu-Mureș – Cetate, în Marisia, XXVII, 2002, p. 9-49 (colaborare Apai Emese)*
41. *Cahle medievale din colecția Muzeului Județean Mureș, în Marisia, XXVII, 2002, p. 395-404 (colaborare Györfy Zalan)*

La mijlocul primăverii anului 2005, în preajma sfintelor sărbători pascale, ne-a părăsit, pe neașteptate, după o scurtă dar fatală suferință, distinsul nostru coleg, Traian Bosoancă, a cărui molipsitoare prezență tonică și exuberantă făcea o notă discordantă cu cenușiul vieții cotidiene.

Născut la 27 ianuarie 1946 în localitatea Toplița, județul Harghita, într-o familie de ceferiști, Traian Bosoancă și-a petrecut copilăria și a primit instrucțiunea școlară în mai multe locuri (Toplița, Șintereag, Zau de Câmpie, Sovata, Brâncovenești, Târgu-Mureș, Reghin), fapt datorat specificului muncii părintelui său, care și-a pus, probabil amprenta și pe vocația sa de viitor istoric, mereu aplecat spre

monografiile de localități și personalități.

În anul 1970 a absolvit Facultatea de istorie-filosofie, secția istorie din cadrul Universității Babes-Bolyai din Cluj-Napoca. Pe parcursul studenției, și-a decoperit un interes deosebit pentru documentele de arhivă, fără de care, spunea el, nu se poate scrie o istorie serioasă și credibilă. Vocația l-a condus spre Filiala Mureș a Arhivelor statului, al cărei salariat a fost între anii 1970-1975. În această perioadă a prelucrat științific și minuțios fonduri valoroase care, astăzi, pot fi ușor accesate de către cercetători. Ca urmare a unor puncte vulnerabile din biografia sa, care nu se încadrau în canoanele eticii socialiste, în anul 1976 s-a îndreptat spre Oficiul Județean de Patrimoniu Mureș, în serviciul căruia s-a aflat până în 1989, ca muzeograf principal și chiar șef (1987-1989). În cei 13 ani, cât a răspuns de compartimentul monumente, a desfășurat o prodigioasă activitate de cercetare, evidență, valorificare și conservare a monumentelor din județul Mureș. Dacă, la momentul angajării sale la acest serviciu, pe Lista monumentelor istorice și de arhitectură din România erau înscrise doar 286 de monumente din județul Mureș, în 1989 numărul acestora se ridica la 467. În general, a fost preocupat de evidențierea, în primul rând, a monumentelor de arhitectură și comemorative românești necercetate și neincluse în circuitul istoric sau turistic. Totodată, împreună cu o comisie abilitată de Ministerul Culturii, a străbătut județul de la un capăt la altul, înregistrând și elaborând documentații pentru toate cele 1117 monumente comemorative din județul Mureș (obeliscuri, plăci comemorative, cimitire a celor căzuți pe câmpul de bătaie în cele două războaie mondiale din secolul trecut, busturi, statui etc.). Între anii 1989-1992 a fost, pe rând, director adjunct și director al Intreprinderii Cinematografice a județului Mureș, dar nu a rupt nici o clipă relațiile cu Muzeul Județean. Ca dovadă că, în 1992, revine, aici, ca muzeograf și apoi cercetător științific.

În ultimii 14 ani ai vieții sale, s-a ocupat cu strângerea de date referitoare la rolul mureșenilor în realizarea Marii Uniri, întocmind documentații pentru 476 de participanți și combatanți, urmărindu-le destinul acestora până la trecerea lor

în eternitate. Informațiile obținute le-a valorificat științific prin expoziții, cărți, studii și articole. Încununarea acestor strădanii urma să fie o teză de doctorat al cărui subiect era *Elita politică românească din zona Mureș-Târnava Mare în anii 1918-1919. Contribuția ei la Marea Unire. Integrarea ei în viața politică și publică a României în perioada 1919-1947*. Din păcate, timpul nu a mai avut răbdare pentru finalizarea acesteia, susținerea ei în public și obținerea, de către autorul său, a titlului științific de *doctor în istorie*.

Disparația prematură a lui Traian Bosoancă lasă Muzeul Județean mai sărac cu un specialist de marcă, care s-a manifestat sub cele mai diverse forme, de la expoziții, comunicări și recenzii la articole, studii și cărți într-o cadență aproape matematică.

Dumnezeu să-l odihnească și să-l ocrotească.

Virgil Pană

Activitatea științifică

Volume publicate:

- *Mureșenii și Marea Unire*, Târgu-Mureș, Ed. Ardealul, 2000, 355p.,
- *Alegerile parlamentare din județul Mureș 1919-1939* (împreună cu Ilarie Gh. Opriș), Târgu-Mureș, Ed. Ardealul, 2004, 250 p.,
- *Învățământul primar de stat și confesional din județul Mureș în anul școlar 1939-1940* (împreună cu Ilarie Gh. Opriș), Târgu-Mureș, Casa de editură „Mureș”, 2005, 123 p.

Studii și articole publicate în reviste științifice de specialitate (selectiv):

- *Plăci comemorative în județul Mureș*, în *Marisia*, XI-XII, 1981-1982, p. 665-672,
- *Participanți mureșeni la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia* (împreună cu Vasile T. Suciuc), în *Vatra*, 18, nr.11, p. 212/A,
- *Dionisie P. Decei, luptător pentru desăvârșirea unității naționale și consolidarea ei*, în *Revista Bistriței*, 12-13, 1999, p. 385-389,
- *Protopopul Vasile Duma, participant la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918*, în *Apulum*, 35, 1998, p. 549-554,
- *Contribuția preoțimii mureșene la realizarea Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918*, în *Marisia*, XXV, p. 303-316,
- *Din viața și activitatea avocatului dr. Aurel Baciuc, participant la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, în *Apulum*, 39, 2000, p. 541-549,
- *Din viața și activitatea dr. Romul Boilă (I) în Acta Musei Porolissensis*, 23, 2000, nr. 2, p. 243-256 și II, în *AMP*, 25, 2003, p. 621-634,
- *Dr. Ioan Harșia din Reghin, renumită personalitate a vieții politice, administrative și culturale românești*, în *Angustia*, 5, 2000, p. 201-210,
- *Dr. Petru Muscă(1883-1969). O personalitate marcantă a vieții politice și medicale românești din zona Mureș* (împreună cu Eugenia Moldovan), în *Angustia*, 5, 2000, p. 211-214,
- *Personalitatea protopopului Ariton Marian Popa, participant la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, în *Apulum*, 37, 2000, nr. 2, p. 177-185,

- *Avocatul dr. Adrian Popescu, participant la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, în *Apulum*, 38, 2001, nr. 2, p. 155-163,
- *Din activitatea dr. Titu Liviu Tilea (1866-1930)*, în *Angustia*, 8, 2004, p. 147-150,
- *Dr. Eugen Truția*, în *Reghinul cultural*, Reghin, 5, 2001, p. 244-251,
- *Din viața și activitatea lui Dumitru Antal*, în *Reghinul cultural*, VI, 2002, p. 186-199,
- *Din activitatea ecleziastică, culturală și politică a protopopului de Reghin, Ioan Maloș*, în *Anuarul Arhivelor Mureșene (în continuare AAM)*, I, 2002, p. 278-286,
- *Aportul preoților și protopopilor greco-catolici din județul Mureș la realizarea Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918*, în *Sargeția*, 30, 2001-2002, p. 593-598,
- *Marea Unire și preoțimea ortodoxă română din județul Mureș*, în *Angustia*, 4, 1999, p. 321-324,
- *Aspecte din viața politică a municipiului Tîrgu-Mureș în perioada interbelică(1919-1940)*, în *AAM*, 2,2003, p. 195-216,
- *Sângeorgiul de Mureș la ceasul Marii Uniri de la 1918 –un document inedit* (împreună cu Ilarie Gh. Opriș), în *AAM*, 2, 2003, p. 371-375.

A plecat dintre noi, în prag de toamnă, după o boală care a chinuit-o aproape un an de zile, distinsa noastră colegă și prietenă, Bónis Johanna. A pornit spre eternitate mult mai devreme decât ne așteptam noi colegii, mult mai devreme decât ar fi vrut chiar ea, poate și pentru simplul motiv că Dumnezeu are nevoie doar de sfătuitori buni. Chiar și în ultimele sale clipe, degaja un optimism și vitalitate aparte, molipsitoare chiar, proprii doar celor care rămân *nemuritori*

S-a născut la 21 iunie 1950, în comuna Tăuți Măghereuși, județul Maramureș. Și-a început studiile universitare la Institutul Pedagogic de 3 ani din Târgu-Mureș, desăvârșindu-le, apoi, la Universitatea Babes-Bolyai din Cluj-Napoca, devenind profesor de istorie. Între 1972-1977 a funcționat ca profesor de istorie la Școala Generală Satșugatag, apoi timp de doi ani a ocupat catedra de istorie a Școlii Generale nr. 2 din Târgu Mureș, pentru ca, începând din anul 1979, să se dedice studiului istoriei medievale, la Muzeul Județean Mureș.

Dornică, tot timpul, de autoperfecționare profesională a urmat cursuri postuniversitare de muzeologie, arhivistică, sigilografie și numismatică, devenind, într-un interval relativ scurt, un muzeograf și istoric consacrat, cu o viziune cuprinzătoare asupra istoriei medievale a societății transilvănene, îndeosebi a județului Mureș.

Prin întreaga sa activitate de muzeograf și cercetător științific, prin articolele, studiile și cărțile de reală valoare și probitate științifică, publicate de-a lungul vieții sale, cunoaștem azi mai bine evoluția societății umane din arealul geografic al județului Mureș. Tema predilectă care revine ca un adevărat *leit-motiv* în toată activitatea sa științifică a fost cea a *breslelor* medievale, cărora le-a dedicat studii și cărți inedite, reconstituind, cu o minuție deosebită, date, evenimente și fapte, fără de care istoriografia județului Mureș ar fi fost plină de pete albe.

Vreme de un an, cât a condus colectivul Muzeului Județean Mureș, Bónis Johanna și-a dezvăluit calitățile de om echilibrat, receptiv și sensibil, înțelept în luarea deciziilor, apropiat de colegii din toate generațiile. Cu o mare putere de discernământ, manifestată până în ultimele clipe ale vieții, a dezamorsat cu delicatețe orice tendință care ar fi putut genera o situație conflictuală. În timpul directoratului său, instituția muzeală județeană a căpătat dinamism, s-a ancorat mai puternic în realitatea contemporană, a devenit mult mai deschisă spre exterior.

Golul lăsat de dispariția fizică prematură va fi suplinit de chipul și opera sa, care rămân să înfrunte trecerea implacabilă a timpului. Colegii care au înțeles-o, au stimat-o și au iubit-o îi vor păstra o vie amintire.

Virgil Pană

Volume

- *Târgu-Mureș – Marosvásárhely (itinerar istoric)*, Cluj, 1998
- *A székelyföldi Iparmúzeum* (Muzeul de Artă Industrială), Târgu-Mureș, 2003,

Studii și articole științifice (selectiv)

- *Date privind breasla plugarilor din Târgu-Mureș*, în *Marisia*, XI-XII, 1982,
- *O scrisoare din sec. XVII, în colecția Muzeului Județean Mureș*, în *A Hét*, București, 1982,
- *Mărturii inedite ale expoziției organizată la Târgu-Mureș în cadrul Lunii târgumureșene – 1936*, în *Marisia*, XIII-XIV, 1984
- *Breslele și Cetatea din Târgu-Mureș*, în *A Hét*, București, 1982,
- *Table de convocare în colecțiile Muzeului Județean Mureș*, în *A Hét*, București, 1985,
- *Sticlărie transilvăneană din sec. XVII-XIX în colecțiile Muzeului Județean Mureș. I. Din istoria glăjăriilor transilvănene – sec. XVII-XIX. II. Catalogul sticlăriei de proveniență transilvăneană în colecțiile Muzeului din Târgu-Mureș*, în *Marisia*, XV-XVII, 1992.
- *Podoabe medievale în colecțiile Muzeului Județean Mureș*, în *Népujság Kalendárium*, Tîrgu-Mureș, 1994,
- *Din istoria Muzeului de Artă Industrială din Târgu-Mureș*, în *Népujság Kalendárium*, Tîrgu-Mureș, 1995,
- *Breslele târgumureșene*, în vol. *Din istoria maghiarimii mureșene*, Editura Mentor, 1998,
- *Obiecte de breaslă în colecția Muzeului Județean Mureș. Catalogul lăzilor de breaslă*, în vol. *Din istoria orașului Târgu-Mureș*, Editura Mentor, 1999
- *Despre sigiliile breslei cismarilor din Târgu-Mureș*, în *Marisia*, XXVI, Istorie-arheologie, 2000,
- *Din istoria breslelor târgumureșene*, în *Acta Musei Napocensis*, nr. 35-36, Cluj-Napoca, 2000,
- *O scrisoare nepublicată a lui Szendrei Julia în colecția Muzeului Județean Mureș*, în volumul de studii istorice *Erdélyi Múzeum*, LXII, Cluj-Napoca, 2000, nr. 1-2,
- *Aspecte ale istoriei dreptului în viața breslelor*, în volumul de studii *Comemorări*, Târgu-Mureș, Ed. Juventus, 2000,
- *Viașa economică din Târgu-Mureș în secolele XVIII-XIX*, în volumul omagial *A tér úttörője*, apărut cu ocazia anului Bolyai János (împlinirea a 200 de ani de la naștere), Târgu-Mureș, Ed. Mentor, 2003,
- *Colecția lăzilor de breaslă a Muzeului Județean Mureș*, în *Marisia*, XXVII, 2003.

Expoziții naționale și internaționale (selectiv)

- *Sticlărie transilvăneană – sec. XVII-XIX*, în colaborare cu Muzeul de Etnografie din Brașov, 2002

- *Veșminte și podoabe feudale din Transilvania* – sec. XV-XIX, în colaborare cu Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca, 1993,
- *Ambient, interior urban din Transilvania* – sec. XVI-XIX, în colaborare cu Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, 1994,
- *Meșteșuguri și bresle mureșene*, 1995,
- *Meșteșuguri și bresle transilvănene*, 1996,
- *Timpul și măsurarea lui*, în colaborare cu Ana Hancu, 1997,
- *Ceramică-Faianță-Porțelan. Artă și meșteșug*, în colaborare cu Ana Hancu, 1998,
- *Revoluția de la 1848-1849 oglindită în colecția de documente a Muzeului Județean Mureș*, 1999,
- *Din istoria fostului Muzeu de Artă Industrială din Târgu-Mureș*, împreună cu Ana Hancu, 2000
- Expoziția comemorativă „*Susana Lorantffy*” (în colaborare cu Muzeul Național Maghiar-Muzeul Rákóczi din Sárospatak), vernisată la Sárospatak (Ungaria), 2000,
- Expoziția „*Principele Fr. Rákóczi II și orașul Târgu-Mureș*” (în colaborare cu Muzeul Național Maghiar-Muzeul Rákóczi din Sárospatak), vernisată la Târgu-Mureș, 2001,
- Expoziția „*Kecsmét Anno*” (colaborare cu Muzeul Județean din Kecsmét), vernisată la Târgu-Mureș, 2002.

LISTA ABREVIERILOR

ActaArchHung Hungaricae	Acta Archeologica Academiae Scientiarum
ActaMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău
AIIC	Anuarul Institutului de Istorie Cluj
AISC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj-Napoca
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
Angustia Gheorghe	Angustia. Muzeul Carpaților Răsăriteni, Sfântu-
Apulum	Apulum. Acta Musei Apulensis. Alba Iulia
ArhÉrt	Arheológiai Értesítő, Budapest
ArhMiaz	Arhiva Muzeului de Istorie și Artă Zalău
BAR	British Archaeological Reports, London
BRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission der Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin
ColMJM	Colecția de documente a Muzeului Județean Mureș
Dacia	Dacia, Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I-XII (1924-1948); Nouvelle Série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
DissPann	Dissertationes Pannonicae, Budapest
DJAN-Mureș	Direcția Județeană a Arhivelor Naționale – Mureș
FI	File de istorie, Muzeul Județean Bistrița-Năsăud, Bistrița
FolArch	Folia Archaeologica, Budapest
Gallia	Gallia, Fouilles et recherches archéologiques en France Métropolitaine, Paris
Istros	Studii, comunicări, note, Brăila
Marisia	Marisia. Studii și materiale, Muzeul Județean Mureș
Materiale	Materiale și cercetări arheologice, București
MemAnt	Memoria Antiquitas, Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamț
RB	Revista Bistriței, Muzeul Județean Bistrița-Năsăud, Bistrița
RCRFacta	Acta Rei Cretariae Romanae Faustores
RMM	Revista Muzeelor și monumentelor, București
Sargetia	Sargetia. Acta Musei Devensis, Deva
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București
SCN	Studii și cercetări de numismatică, București
StMat	Studii și materiale, Muzeul Județean Mureș, Târgu-Mureș
Tezaure	E. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrinyi, Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul Județean Mureș, Târgu-Mureș, 1980
Thraco-Dacia	Thraco-Daciae. Institutul de Tracologie, București

LISTA AUTORILOR

Antihi Adriana	cercetător științific, Muzeul de Istorie Sighișoara
Avram Lavinia Carmen	muzeograf, Muzeul de Istorie Sighișoara
Balint Nicolae	profesor, Târgu-Mureș
Băcuet – Crișan Dan	cercetător științific dr., Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău
Bejinariu Ioan	cercetător științific dr., Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău
Berecki Sándor	muzeograf drd., Muzeul Județean Mureș
Bogdan Florin	muzeograf, Muzeul de Etnografie Reghin
Cioată Daniel	muzeograf drd., Muzeul Județean Mureș
Ciobanu Vasile	cercetător științific dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu
Costea Maria	profesor, Târgu-Mureș
Crișan Coralia	muzeograf, Muzeul Județean Mureș
Dobozi Beatrice-Milandolina	referent, ANDJ-Mureș
Fábián István	asistent univ. drd., Universitatea „Petru Maior” Târgu-Mureș
Florea Călin	lector univ. dr., Universitatea „Dimitrie Cantemir”, Târgu-Mureș
Fola Nicolae Victor	profesor, Târnăveni
Gál Szilárd	drd., ELTE Budapesta
Györfy Zsolt	muzeograf, Muzeul Județean Mureș
László Keve	muzeograf, Muzeul Județean Mureș
Lazăr Ioachim	cercetător științific dr., Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva
Man Ioan Eugen	tehnician arhitect, Târgu-Mureș
Man Nicoleta	cercetător științific dr., Muzeul Județean Mureș
Mănărăzan Mihaela	consultant expert, Centrul de Pregătire Profesională în Cultură, Baia Mare
Méder Loránt László	muzeograf drd., Muzeul Național Secuiesc
Moldovan Emil	asistent univ. drd., Universitatea de Vest Timișoara
Mureșan Ionel	profesor, Târgu-Mureș
Musca Elena	cercetător științific dr., Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău
Ochea Lionede	lector univ. dr., Academia Națională de Informații, București
Pană Virgil	cercetător științific dr., Muzeul Județean Mureș
Petică Mihail	
Ploscă Cristina	muzeograf, Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva
Poncea Traian Valentin	prof. univ. dr., Academia Națională de Informații, București
Radu Sorin	conf. univ. dr., Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu
Stan Constantin I.	prof. dr., Bacău
Teșculă Nicolae	muzeograf, Muzeul de Istorie Sighișoara

Pentru continutul lucrărilor și formularea rezumatelor în limbi străine răspund autorii

ISSN-1221-0943